

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

RAZNOLIKOST V RAZISKOVANJU ETNIČNOSTI: IZBRANI POGLEDI III

Uredili:
Sonja Novak Lukanović in Barbara Riman

Ljubljana 2023

Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi III

Uredili:

Sonja Novak Lukanović in Barbara Riman

Recenzenta:

Nives Zudič Antoniĉ, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistiĉne študije
Filip Škiljan, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Jezikovni pregled:

Nina Barliĉ

Prevod povzetkov:

Nina Barliĉ

Oblikovanje in prelom:

Mateja Vrbinc

Tisk:

Demat d. o. o.

Naklada:

300 izvodov

Izdajatelj:

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavĉeva 26, 1000 Ljubljana

Zanj:

Sonja Novak Lukanović

Ljubljana 2023

© 2023, Inštitut za narodnostna vprašanja

Objavljeni prispevki izraĉajo stališĉa avtorjev.

DOI: https://doi.org/10.69070/2024_1

Cena: 20,00 €

CIP - KataloŹni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjiŹnica, Ljubljana

323.15(=163.6)(082)
323.15(497.4)(082)

RAZNOLIKOST v raziskovanju etniĉnosti : izbrani pogledi III / uredili Sonja Novak
Lukanović in Barbara Riman ; [prevod povzetkov Nina Barliĉ]. - Ljubljana : Inštitut za
narodnostna vprašanja, 2023

ISBN 978-961-6159-83-8
COBISS.SI-ID 183114499

Kazalo

Uvodne besede	7
Romana Bešter, Mojca Medvešek in Janez Pirc	11
Civilnodružbena in politična participacija priseljencev v Sloveniji	
Robert Devetak	53
»Naše doline smo tako obogatili z našo kulturo in našo dediščino«: muzeji kot utrjevalci slovenske narodne zavesti na Videmskem	
László Göncz	73
Utrinki iz zgodovine Beltincev v t. i. prevratnem obdobju (od oktobra 1918 do jugoslovanske zasedbe Prekmurja)	
Damir Josipovič	101
Hrvati na ozemlju današnje Slovenije – od prvih omemb v zgodovinskih virih do obdobja modernih popisov in afirmacije tradicionalne prisotnosti	
Marija Jurić Pahor	133
Jugoslavija/Slovenija, anšlus in koroški Slovenci	
Attila Kovács	169
Šola onkraj meje: učenci iz Madžarske, ki se šolajo na dvojezičnih osnovnih šolah v Sloveniji	
Mojca Medvešek, Romana Bešter in Janez Pirc	193
Priseljenske organizacije v Sloveniji	
Katalin Munda Hirnök	237
Položaj in perspektive slovenskih manjšinskih medijev na Madžarskem	

Janez Pirc, Romana Bešter in Mojca Medvešek	269
Demografske in socialno-ekonomske značilnosti Hrvatov v Sloveniji	
Barbara Riman, Natko Štiglic	311
Slovenci na Hrvaškem in njihove pravice	
Lara Sorgo	345
Pregled raziskav Inštituta za narodnostna vprašanja v sklopu strokovno-razvojnih nalog na področju izobraževanja v slovenski Istri	
Mitja Žagar	373
Ob petindvajsetletnici uveljavitve Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin: kaj je prispevala in kako naprej?	

Uvodne besede

Inštitut za narodnostna vprašanja s svojimi sodelavci že skoraj sto let širi tematska področja znanstveno-raziskovalnega dela, ki upoštevajo aktualno družbeno situacijo ter procese in trende razvoja zlasti na področju družboslovne in humanistične znanosti. V pričujoči znanstveni monografiji *Raznolikost v raziskovanju etičnosti: izbrani pogledi III* je prikazana različnost, multidisciplinarnost in interdisciplinarnost znanstvenih sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja, ki pri svojem delu nenehno nadgrajujejo in razvijajo nova teoretična izhodišča in aktualne raziskovalne vsebine. Poglavja v monografiji prinašajo zaključke nedavnih znanstveno-raziskovalnih projektov raziskovalcev Inštituta za narodnostna vprašanja. V monografiji je tako zajetih dvanajst tematsko različnih prispevkov, razporejenih po abecednem vrstnem redu avtorjev.

Monografija se začne s prispevkom Romane Bešter, Mojce Medvešek in Janeza Pirca z naslovom *Civilnodružbena in politična participacija priseljencev v Sloveniji*, ki obravnava pomen integracije priseljencev s posebnim poudarkom na njihovi civilnodružbeni in politični participaciji. Razumevanje in poznavanje položaja priseljencev na omenjenem področju sta ključna za načrtovanje ustreznih integracijskih politik. V prispevku je predstavljeno, v kolikšni meri in na kakšne načine se priseljenci v Sloveniji vključujejo v različne civilnodružbene in politične aktivnosti, obenem pa se preverja, ali se oblike civilnodružbene in politične participacije priseljencev v Sloveniji razlikujejo od oblik participacije večinskega prebivalstva. Posebna vrednost prispevka je osrednji del, kjer so predstavljeni rezultati analize ankete, ki so jo avtorji izvedli med priseljenci in večinskim prebivalstvom v Sloveniji.

V drugem poglavju, poimenovanem »*Naše doline smo tako obogatili z našo kulturo in našo dediščino*«: *muzeji kot utrjevalci slovenske narodne zavesti na Videmskem*, Robert Devetak obravnava delovanje muzejskih zbirk, ki interpretirajo in predstavljajo slovensko kulturo na območju nekdanje Videmske pokrajine v Republiki Italiji. Prispevek predstavlja podroben razvoj slovenske muzejske dejavnosti na obravnavanem geografskem območju in glavne elemente njenega vpliva na narodno zavest.

V prispevku *Utrinki iz zgodovine Beltincev v t. i. prevratnem obdobju (od oktobra 1918 do jugoslovanske zasedbe Prekmurja)* avtor László Göncz

povzema pomembnejše dogodke v procesu nastajanja beltinskega okraja od leta 1912 do njegove dejanske ustanovitve v marcu 1919. Večji del prispevka se osredotoča predvsem na narodno zavest prebivalcev Beltincev in njegove okolice v t. i. prevratnem obdobju med letoma 1918 in 1919.

Damir Josipovič se v svojem prispevku *Hrvati na ozemlju današnje Slovenije – od prvih omemb v zgodovinskih virih do obdobja modernih popisov in afirmacije tradicionalne prisotnosti* osredotoča na vprašanje prostorsko-geografske in številčne opredelitve tradicionalnega poselitvenega prostora Hrvatov v Sloveniji. V svojem poglavju, ki temelji na zgodovinskih virih ter analizi popisnih podatkov modernih popisov prebivalstva s posebnim poudarkom na popisih po prvi svetovni vojni, opredeljuje območja tradicionalne poselitve Hrvatov na današnjem ozemlju Slovenije.

Na podlagi znanstvenih, publicističnih, avtobiografskih (spominskih), literarnih in drugih virov, ki so izhajali večinoma na avstrijskem Koroškem, v Sloveniji, deloma pa tudi v ZDA, je Marija Jurić Pahor napisala prispevek *Jugoslavija/Slovenija, anšlus in koroški Slovenci*, v katerem obravnava tematiko t. i. anšlusa oz. priključitve Avstrije nacistični Nemčiji marca 1938 s perspektive takratne Jugoslavije/Slovenije in slovenske narodne skupnosti na avstrijskem Koroškem. Avtorica ugotavlja, da so postopki cenzure in utišanja do anšlusa in agresorskega ekspanzionizma kritičnih glasov predvsem izzivali in stopnjevali nasprotovanje in odpor ter (iz)gradnjo obrambnih okopov pred navalom fašizma in nacizma z združevanjem narodnih sil ne glede na strankarsko pripadnost in svetovnonazorska razhajanja.

V poglavju *Šola onkraj meje: učenci iz Madžarske, ki se šolajo na dvojezičnih osnovnih šolah v Sloveniji*, avtor Attila Kovács predstavlja izbrane vidike šolanja učencev iz Madžarske na dvojezičnih osnovnih šolah v Prekmurju. Študija zajema krajši prikaz zgodovine dvojezičnega šolstva in metodologije dvojezičnega poučevanja ter razvoj števila učencev iz Madžarske na treh dvojezičnih osnovnih šolah, in sicer na DOŠ Prosenjakovci, DOŠ I Lendava in DOŠ Genterovci. Na temelju podatkov, pridobljenih iz intervjujev z ravnateljicami dvojezičnih izobraževalnih ustanov in staršev otrok iz Madžarske, ki so se med prvimi odločili za šolanje svojih otrok v Sloveniji, predstavi glavne vzroke in motive vpisov otrok iz Madžarske v slovenske dvojezične šole.

Mojca Medvešek, Romana Bešter in Janez Pirc v prispevku z naslovom *Priseljenske organizacije v Sloveniji* pišejo o organiziranju in delovanju priseljencev v društvih ali drugih organizacijah, ki so pomembna oblika civilno-družbene participacije v državi priselitve. V prispevku so na temelju analize dela 134 priseljskih organizacij analizirali njihove aktivnosti, čas njihove ustanovitve, etnično organiziranje in geografsko porazdelitev teh organizacij. Raziskava med drugim kaže, da v Sloveniji prevladuje monoetnično organiziranje priseljskih skupnosti predvsem v urbanih področjih, da je največji delež organizacij ustanovljen med letoma 2000 in 2009 in da so veliko

večino teh organizacij ustanovili pripadniki skupnosti z območja nekdanje Jugoslavije.

Katalin Munda Hirnök v poglavju *Položaj in perspektive slovenskih manjšinskih medijev na Madžarskem* prikazuje delovanje medijev na Madžarskem s posebnim poudarkom na slovenskih manjšinskih medijih. Predstavljene so dosedanje (predvsem parcialne) raziskave, povezane s tematiko manjšinskih medijev slovenske skupnosti na Madžarskem. Na temelju izvedene ankete med naročniki časopisa Porabje in intervjujev z uredniki treh manjšinskih medijev so oblikovani znanstveno-raziskovalni zaključki, ki kažejo, da so manjšinski mediji precej dobro spremljani in imajo pomembno vlogo, obenem pa so v nezavidljivem položaju. Slovenski manjšinski mediji so namreč postavljeni pred resne izzive, povezane z vse starejšim prebivalstvom, ogroženostjo porabskega narečja ter pomanjkanjem usposobljenih dvojezičnih kadrov.

Avtorji Janez Pirc, Romana Bešter in Mojca Medvešek v prispevku *Demografske in socialno-ekonomske značilnosti Hrvatov v Sloveniji* predstavlja sodobne demografske in socialno-ekonomske značilnosti hrvaške skupnosti v Sloveniji ter jih primerja s podatki o večinski skupnosti in podatki o drugih priseljenjskih skupnostih. Podatki kažejo, da so prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem druga najštevilčnejša priseljenjska skupnost v Sloveniji, njihovo število pa se v zadnjih dvajsetih letih zmanjšuje. Značilna je razpršena poselitev in dejstvo, da živijo v urbanih središčih ob slovensko-hrvaški meji. Analizirani demografski podatki kažejo, da ima hrvaška skupnost v Sloveniji dolgo tradicijo in je na socialno-ekonomskem področju dobro integrirana.

V poglavju *Slovinci na Hrvaškem in njihove pravice* Barbara Riman in Natko Štiglic ponujata pregled uresničevanja pravic pripadnikov slovenske skupnosti na Hrvaškem, ki jih omogoča hrvaška zakonodaja. Na osnovi podatkov, pridobljenih iz uradnih zakonodajnih dokumentov Republike Hrvaške, je možno sklepati, da pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem svoje pravice uresničujejo predvsem na področju vzgoje in izobraževanja v manjšinskem jeziku oziroma učenja slovenskega jezika in kulture v hrvaških izobraževalnih institucijah, kulturne avtonomije in samoorganiziranja ter sodelovanja v javnem življenju prek svetov in predstavnikov slovenske manjšine.

Lara Sorgo v svojem prispevku *Pregled raziskav Inštituta za narodnostna vprašanja v sklopu strokovno-razvojnih nalog na področju izobraževanja v slovenski Istri* predstavlja pregled raziskav Inštituta za narodnostna vprašanja v okviru strokovno-razvojnih nalog, ki so se izvajale na narodnostno mešanem območju slovenske Istre v petletnem obdobju (2019–2023), pri čemer je poseben poudarek namenjen italijanskemu jeziku oziroma njegovi vlogi in pomenu v modelu izobraževanja. Namen poglavja je prikazati pomen manjšinskega (italijanskega) jezika tako za manjšinsko kot za večinsko izobraževanje ter hkrati poudariti pomembnost tovrstnih študij za nadaljnje načrtovanje

raziskav Inštituta za narodnostna vprašanja v zvezi z ohranjanjem jezikovne vitalnosti italijanske narodne skupnosti.

Zadnje poglavje monografije, ki ga je pripravil Mitja Žagar, *Ob petin-dvajsetletnici uveljavitve Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin: kaj je prispevala in kako naprej?*, analizira in kritično ovrednoti urejanje in upravljanje družbeno relevantnih raznolikosti, ki sta ključna za dolgoročni mir in stabilnost v pluralnih ter notranje raznolikih sodobnih družbah.

Pričujoča monografija opozarja na pomembnost raziskovanja etničnosti, multikulturnosti in različnosti v Sloveniji in državah v njenem sosedstvu, obenem pa izpostavlja tudi specifičnosti znanstveno-raziskovalnih področij, na katere tako slovenska javnost kot tudi znanost pogosto pozabljata, ob tem pa tudi ne zmoreta prepoznati dejstva, da so predstavljene tematike pomembne za urejeno, stabilno družbo, ki mora zagotavljati pogoje za vsestranski razvoj v današnjem času globalizacije.

Sonja Novak Lukanović in Barbara Riman

Romana Bešter, Mojca Medvešek
in Janez Pirc

Civilnodružbena in politična participacija priseljencev v Sloveniji¹

Izvleček

Integracija priseljencev v državi priselitve je večplasten, večsmeren in večdimenzionalen proces, ki sega na različna področja družbenega življenja. Eno od njih je civilnodružbena in politična participacija. Aktivnosti na civilnodružbenem in političnem področju omogočajo priseljencem zastopanje njihovih skupinskih interesov, politično in kulturno socializacijo ter povečevanje socialnega in človeškega kapitala. Vse to so pomembni vidiki v procesu integracije, zato je poznavanje in razumevanje položaja priseljenjskih populacij na omenjenem področju ključnega pomena za načrtovanje ustreznih integracijskih politik. Glavni namen prispevka je predstaviti, v kolikšni meri in na kakšne načine se priseljenci v Sloveniji vključujejo v različne civilnodružbene in politične aktivnosti, ter preveriti, ali se oblike civilnodružbene in politične participacije priseljencev v Sloveniji razlikujejo od oblik participacije večinskega prebivalstva. V prispevku sta najprej opredeljena koncepta obeh vrst participacije, temu pa sledi pregled raziskav o civilnodružbeni in politični participaciji priseljencev. Posebno poglavje je posvečeno analizi pravnega okvira civilnodružbene in politične participacije priseljencev v Sloveniji.

V osrednjem delu prispevka so predstavljeni rezultati analize ankete, ki smo jo izvedli med priseljenci in večinskim prebivalstvom v Sloveniji. Rezultati potrjujejo našo domnevo, da so priseljenci v Sloveniji na splošno manj vključeni v različne civilnodružbene in politične dejavnosti kot večinsko prebivalstvo. Obstajajo pa precejšnje razlike med priseljenci, ki imajo slovensko državljanstvo, in tistimi, ki ga nimajo. V mnogih primerih je participativno

1. Prispevek je rezultat projekta *Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo* (J5-3119) in raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-008), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

vedenje priseljencev s slovenskim državljanstvom veliko bolj podobno participativnemu vedenju večinskega prebivalstva kot pa participativnemu vedenju priseljencev s tujim državljanstvom.

Ključne besede: civilnodružbena participacija, politična participacija, priseljenci, integracija, Slovenija

1 Uvod

Možnost civilnodružbene in politične participacije je nepogrešljiv pogoj demokracije (Van Deth 2014; 2021). V sodobnih družbah se civilnodružbena in politična participacija soočata s številnimi izzivi. Eden od njih je nezainteresiranost ljudi za sodelovanje, kar je med drugim posledica odtujenosti od političnih procesov in zmanjševanja zaupanja v institucije. K omenjenim izzivom prištevamo še digitalno vrzel, ki delu populacije omejuje dostop do informacij in aktivnosti, polarizacijo in konflikte v družbi, ki otežujejo dialog med različnimi skupinami in omejujejo možnosti konstruktivne participacije, represivne politične režime in omejitve svobode izražanja ter kompleksnost in hitrost sprememb v sodobnem svetu, kar vse otežuje učinkovito sodelovanje ljudi pri različnih civilnodružbenih in političnih aktivnostih. Raziskave kažejo, da se svet sooča z upadanjem tradicionalnih oblik civilnodružbene participacije (kot so sindikalni aktivizem, članstvo v cerkvenih in kulturnih organizacijah) in politične participacije (članstvo v političnih strankah, volilna udeležba) (International IDEA 2004; Dalton & van Sickle 2005; Grasso 2014; 2016). Posledica upadanja tradicionalnih oblik politične participacije, zlasti zniževanja volilne udeležbe, je zmanjševanje demokratične legitimnosti izvoljenih organov in političnih odločitev, ki jih le ti sprejemajo. Govorimo lahko o demokratičnem deficitu. Zmanjševanje članstva civilnodružbenih in političnih organizacij pa prispeva tudi k zmanjševanju priložnosti za socialno interakcijo in civilnodružbeno razpravo. Posledično se zmanjšuje socialni kapital ljudi (Putnam 2000; Vogel & Triandafyllidou 2005) in tudi zaupanje javnosti v demokratične institucije, politične stranke in politike. Zmanjševanje vključevanja ljudi v tradicionalne oblike civilnodružbene in politične participacije pa nujno ne pomeni upada splošnega interesa za participacijo. V zadnjih desetletjih so se razvile alternativne oblike civilnodružbene in politične participacije (Norris 2002), kot so sodelovanja v družbenih gibanjih, nevladnih organizacijah in različne oblike prostovoljstva (Jardim & Silva 2018). Na spreminjanje načina sodelovanja ljudi v civilnodružbenih in političnih procesih je vplival tudi razvoj interneta (družbenih omrežij), ki omogoča lažji dostop do informacij ter olajšuje organiziranje in mobilizacijo skupin.

Ob spremembah oblik in stopenj civilnodružbene in politične participacije se na tem področju pojavljajo še izzivi, povezani z migracijami (Vogel & Triandafyllidou 2005). V zadnjem desetletju je delež prebivalcev, ki imajo prvo prebivališče v tujini, narasel v skoraj vseh državah Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) (OECD/EU 2018, 42), tudi v Sloveniji. Zaradi migracij se povečuje število prebivalcev brez polnih političnih pravic, poleg tega je stopnja politične participacije priseljencev običajno nižja v primerjavi z večinskim prebivalstvom, kar še povečuje demokratični deficit (Aleksynska 2008; Morales & Giugni 2011). Participacija priseljencev je v

strokovnih in političnih razpravah (Bloemraad 2006; Fennema & Tillie 1999; Koopmans et al. 2005; Morales & Giugni 2011) postala pomembna tema. Krepijo se mnenja, da priseljenci morajo imeti možnost sodelovanja v političnih zadevah države priselitve. Hkrati pa je še vedno razširjen strah, da bo politično delovanje priseljencev povzročilo različne vrste konfliktov v notranji in zunanji politiki države. Od leta 1990 dalje se na ravni evropskih držav beležijo večji uspehi na področju urejanja politične participacije priseljencev. Edini politični pravici, ki sta skoraj izključno rezervirani le za državljane določene države, ostajata volilna pravica na državni ravni in dostop do nekaterih najvišjih javnih funkcij v državi (Kejžar 2009, 118–120). Leta 2004 je Svet Evropske unije (EU) sprejel skupna osnovna načela imigracijske politike v EU, kjer med drugim izpostavlja, da načelo »participacije priseljencev v demokratičnem procesu in v oblikovanju integracijskih politik ter ukrepov, zlasti na lokalni ravni, podpira njihovo integracijo«. V tem okviru Svet EU državam priporoča, da vključijo priseljence v vse vidike demokratičnega procesa takoj, ko je to mogoče, kajti če neenake oblike članstva in stopnje sodelovanja trajajo dlje, kot je razumno ali potrebno, se lahko razhajanja ali razlike v družbi globoko zakoreninijo (Council of the European Union 2004, 23). V letu 2019 je tretjina držav članic EU promovirala družbeno integracijo z razširjanjem priložnosti za priseljence, da postanejo družbeno-politično aktivni v državi priselitve (European Migration Network 2020). Za podporo participaciji priseljencem v lokalnih demokratičnih strukturah so nekatere države članice EU (Finska, Grčija, Hrvaška in Luksemburg) v letu 2021 posebno pozornost namenile zagotavljanju več informacij in podpore priseljencem pri dostopu do volilnih sistemov ali drugih demokratičnih dejavnosti na lokalni ravni (European Migration Network 2022).

V Sloveniji nimamo veliko podatkov o vključenosti priseljencev v različne civilnodružbene in politične aktivnosti, zato smo želeli z raziskavo *Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo v Sloveniji* ugotoviti, kakšno je stanje na tem področju. V prispevku predstavljamo nekaj preliminarne ugotovitve omenjene raziskave. Glavni namen prispevka je predstaviti, v kolikšni meri in na kakšne načine se priseljenci v Sloveniji vključujejo v različne civilnodružbene in politične aktivnosti, ter preveriti, ali se oblike civilnodružbene in politične participacije priseljencev v Sloveniji razlikujejo od oblik participacije večinskega prebivalstva.

2 Opredelitev konceptov civilnodružbene in politične participacije

V tem prispevku bomo s konceptom civilnodružbena participacija označevali delovanje, ki je usmerjeno v splošno korist skupnosti in ne zgolj v uresničevanje osebnih interesov. Gre za aktivnosti, kot so pomoč drugim članom skupnosti, delovanje v imenu skupnosti, reševanje skupnostnih problemov kot tudi bolj splošno sodelovanje v življenju skupnosti (Barrett & Zani 2015, 5). Skupnost je v tem primeru lahko lokalna skupnost, kulturna ali etnična skupnost oziroma društvo, sindikat ipd. (prim. Vogel & Triandafyllidou 2005; Ekman & Amnå 2012; Barrett & Zani 2015, 4).

Politična participacija se za razliko od civilnodružbene nanaša na delovanje, ki je usmerjeno v politično skupnost oziroma politične institucije, procese in politično odločanje na različnih ravneh – lokalni, regionalni, nacionalni ali nadnacionalni (Barrett & Zani 2015, 4). Udeležba na volitvah je bila dolgo časa razumljena kot primarni način, s katerim državljani lahko izrazi svojo voljo v političnem sistemu, volilna udeležba pa je bila najpogosteje uporabljeno merilo politične participacije. Verba in soavtorja (1978, 47) so izpostavili, da je udeležba na volitvah res osrednji način politične participacije državljanov, da pa lahko participacija poteka tudi med volitvami, »ko državljani poskušajo vplivati na vladne odločitve v zvezi s specifičnimi problemi, ki jih zadevajo«. Proti koncu 20. stoletja razmišljanja o politični participaciji niso vključevala samo volilnega vedenja državljanov, ampak tudi druge oblike izražanja volje, kot so na primer demonstracije, stavke in alternativne oblike protestnega vedenja prebivalcev (Barnes et al. 1979). Brady (1999, 737) je politično participacijo opredelil kot aktivnosti običajnih državljanov, katerih namen je doseči določene politične rezultate. Verba in soavtorja (1995, 9) so politično participacijo opredelili kot aktivnost, katere namen ali posledica je (posredno ali neposredno) vplivanje na vladne aktivnosti. Teorell in soavtorja (2007) pa opredeljujejo politično participacijo s petimi dimenzijami. Prva dimenzija je udeležba na volitvah. Druga dimenzija govori o vlogi državljanov kot kritičnih potrošnikov in zajema, na primer, aktivnosti, kot so donacije denarja v dobrodelne namene, bojkot ter podpisovanje peticij. Tretja dimenzija je strankarska dejavnost posameznika (članstvo v politični stranki, opravljanje prostovoljnega dela za politično stranko ali denarna donacija stranki). Protestna participacija je četrta dimenzija, ki vključuje dejanja, kot so udeležba na demonstracijah, stavkah in drugih protestnih dejavnostih. Peta dimenzija pa vključuje kontaktiranje organizacij, politikov ali javnih uslužbencev. V primerjavi s tipologijo, ki so jo uporabili Verba in soavtorja (1995), so Teorell in soavtorja (2007) dodali dva kanala političnega izražanja: kritične potrošnike in protestno dejavnost. Vendar pa Ekman in Amnå (2012, 288) opozarjata, da tipologija, ki so jo pripravili Teorell in soavtorja (2007), ne

upošteva latentnih oblik politične participacije. Izpostavljata, da lahko ljudje v družbi sodelujejo na več načinov, ki niso formalno povezani s politično (parlamentarno) sfero. Te oblike sodelovanja poimenujeta civilna participacija (*civil participation*), ki jo delita na družbeno vpetost (*social involvement*) in državljanski angažma (*civic engagement*). Družbena vpetost na individualni ravni pomeni izkazovanje interesa za politiko in družbo ali dojemanje politike kot pomembne, na kolektivni ravni pa vključenost posameznikov v skupine z družbenim fokusom oziroma identifikacijo z določeno ideologijo, politično stranko. Državlanski angažma na individualni ravni vključuje razpravljanje o politiki, spremljanje političnih novic v časopisih, na televiziji ali na svetovnem spletu, pogovore o družbenih vprašanjih, pisanje časopisnim urednikom, na kolektivni ravni pa na primer delo v civilnodružbenih organizacijah ali delovanje v lokalni skupnosti. Ekman in Amnå (2012) latentne oblike politične participacije obravnavata kot »predpolitično« delovanje ali potencialno politične dejavnosti prebivalcev, kar kaže na potencialno pripravljenost prebivalcev za ukrepanje. Te raznolike oblike »predpolitičnega« delovanja velja upoštevati še zlasti pri ugotavljanju oblik politične participacije skupin, kot so priseljenci, mladi itd.

Če povzamemo, politična participacija zajema različne aktivnosti, katerih namen ali učinek je vplivanje na vladne odločitve in upravljanje, bodisi neposredno prek vpliva na oblikovanje ali izvajanje javnih politik bodisi posredno prek izbire posameznikov, ki omenjene politike oblikujejo (Ekman & Amnå 2012).

3 Pregled raziskav o civilnodružbeni in politični participaciji priseljencev

Poznavanje položaja priseljencev na področju civilnodružbene in politične participacije je pomembno za razumevanje procesa njihove integracije. Civilnodružbena oziroma politična participacija omogočata priselencem zastopanje njihovih skupinskih interesov, politično in kulturno socializacijo ter povečevanje socialnega in človeškega kapitala, kar so vse pomembni vidiki v procesu integracije

Nekatere raziskave ugotavljajo, da so priseljenci v državah priselitve na splošno manj politično oziroma civilnodružbeno aktivni kot večinsko prebivalstvo (npr. Aleksynska 2008; Li & Jones 2020). Dita Vogel (2008a, 20) v zvezi s tem opozarja, da omenjene raziskave morda prikazujejo zgolj parcialno sliko, ko se osredotočajo na podprezentiranost priseljencev v organizacijah, kjer dominirajo pripadniki večinske družbe. Po njenem mnenju do razlike med zaznano aktivnostjo priseljencev in pripadnikov večinske družbe prihaja zato, ker sta civilnodružbena in politična participacija priseljencev manj vidni kot

participacija domačega prebivalstva. To pa je po njenem posledica vključenosti priseljencev v bolj netradicionalne oblike aktivizma ali v različna etnična (priseljenska) združenja, ki nimajo vidnega mesta v javni sferi. Do podobnih ugotovitev je prišla tudi Aleksynska (2008), ki je proučevala civilnodružbeno in politično participacijo na podlagi podatkov iz Evropske družboslovne raziskave. Njena analiza je pokazala, da je med priseljenci civilnodružbeno in politično aktivnih 39 %, med večinskim prebivalstvom pa 50 %. Če civilnodružbene in politične aktivnosti razdelimo v tri kategorije – 1. članstvo, 2. delo (plačano ali prostovoljno) in 3. simbolne aktivnosti (podpisovanje peticij, udeležba na demonstracijah, bojkotiranje določenih izdelkov) – se pokaže, da ima večinsko prebivalstvo večje deleže aktivnih kot priseljenci pri vseh treh kategorijah. Vendar pa so vzorci sodelovanja pri obeh skupinah podobni – tako večinsko prebivalstvo kot priseljenci v največjih deležih sodelujejo v simbolnih aktivnostih, ki zahtevajo manj časa in predanosti kot druge aktivnosti. Temu sledi članstvo v sindikatih in političnih strankah, najmanjši delež znotraj obeh skupin pa opravlja plačano ali neplačano delo za stranke, akcijske skupine in druga združenja (Aleksynska 2008, 64). Med morebitnimi razlogi za manjšo participacijo priseljencev Aleksynska (2008, 64) omenja prezasedenost priseljencev z urejanjem svojega položaja v državi priselitve, iskanjem službe ali učenjem jezika. Poleg tega je participacija priseljencev lahko omejena oziroma determinirana z njihovim pravnim statusom v državi (celoten spekter političnih pravic priseljenci običajno dobijo šele z naturalizacijo), odvisna pa je tudi od institucij države sprejema. Aleksynska (2008) ob tem opozarja, da podrobnejši vpogled v civilnodružbene aktivnosti priseljencev pokaže, da le ti v resnici niso manj aktivni kot večinsko prebivalstvo, temveč so njihove aktivnosti v raziskavah manj zaznane ali pa sodelujejo v drugačnih aktivnostih. Če poleg konvencionalnih aktivnosti, kot so članstvo v političnih strankah in sindikatih, prostovoljno delo ali sodelovanje v simbolnih akcijah, upoštevamo tudi neformalno pomoč in delo v priseljenjskih združenjih, razlike med aktivnostjo priseljencev in večinskega prebivalstva izginejo (Aleksynska 2008, 65–67). Li in Jones (2020) pa na primeru ZDA ugotavljata, da je glavni dejavnik, ki prispeva k vrzeli v politični participaciji med priseljenci in domačim prebivalstvom, dejstvo, da se je več kot 60 % priseljenjskega prebivalstva priselilo v ZDA v odrasli dobi. Glede na njuno analizo podatki kažejo, da je stopnja politične participacije priseljencev, ki se v ZDA priselijo v mladosti, enaka stopnji politične participacije nepriseljenega prebivalstva, pri tistih, ki so se priselili v višji starosti, pa je ta stopnja nižja.

Martiniello (2006, 87) ugotavlja, da postajajo priseljenci in njihovi potomci vedno bolj vključeni v osrednje politične institucije v državah priselitve. Nekatere države so ta proces spodbudile z razširitvijo volilne pravice priseljencev, druge z liberalizacijo zakonov o državljanstvu. Raziskava na Nizozemskem (van Heelsum 2002) je pokazala, da se z razširitvijo volilne pravice

tujcev povečujeta tako pripravljenost priseljencev, da postanejo predstavniki svojih etničnih skupin znotraj posameznih političnih strank, kot tudi interes političnih strank za privabljanje volivcev iz različnih manjšinskih oziroma priseljskih skupin. Kot ugotavljata Pachi in Barrett (2014), se kaže, da prisotnost politikov s priseljskim ozadjem na lokalni ali nacionalni ravni, pa tudi političnih strank, ki podpirajo pravice etničnih manjšin in nedržavljanov ter pomagajo financirati in promovirati kandidate iz vrst etničnih manjšin oziroma s priseljskim ozadjem, pozitivno vpliva na raven participacije nedržavljanov.

Raziskave so potrdile tudi vlogo civilnodružbenih organizacij kot mobilizatorjev politične participacije priseljencev (Leighley 2001; Strömblad & Adam 2010). Civilnodružbena participacija priseljence usposobi z znanjem jezika in poznavanjem političnih institucij, kar olajša njihovo politično participacijo. Raziskave kažejo pozitivno povezavo med politično participacijo oziroma volilno udeležbo in vključenostjo priseljencev v različne organizacije (priseljske ali večinske). Tudi formalni in neformalni svetovalni mehanizmi javne politike, v katere so vključeni priseljenci, so pomemben instrument politične integracije in ustvarjajo zaupanje med javno administracijo in predstavniki priseljskih skupin (Giugni & Grasso 2020).

Sodelovanje priseljencev v večinskih civilnodružbenih organizacijah lahko ponuja priložnosti za medkulturno spoznavanje, izgradnjo medsebojnega spoštovanja in občutka pripadnosti pri priseljenkih, hkrati pa lahko prispeva k preseganju ksenofobije, izključevanja in radikalizma med večinskim prebivalstvom. Pri tem se zastavlja vprašanje, kako upad tradicionalnih oblik civilnodružbene in politične participacije med večinskim prebivalstvom vpliva na participacijo priseljencev. Po eni strani se lahko nezainteresiranost in apatija večinskega prebivalstva prenašata tudi na priseljsko populacijo ter znižujeta interes priseljencev za civilnodružbeno in politično udejstvovanje v širši družbi. Po drugi strani lahko to potiska priseljence v aktivnejšo participacijo znotraj priseljskih organizacij. Združevanje in sodelovanje v različnih priseljskih organizacijah priseljencem poleg uresničevanja določenih družbeno-političnih ciljev omogoča tudi ohranjanje stika s svojo izvirno kulturo ter sodelovanje pri njenem ohranjanju in predstavljanju večinski družbi.

V teoriji ni enotnih ugotovitev glede tega, kakšni so učinki civilnodružbene in politične participacije priseljencev v strukturah večinske družbe oziroma v posebnih priseljskih strukturah. Raziskave (Portes & Rumbaut 1990; Uslander & Conley 2003; Schrover & Vermeulen 2005) kažejo, da imata v različnih okoliščinah obe obliki participacije priseljencev (v večinskih in priseljskih organizacijah) lahko različne, tudi nasprotno učinke na integracijo priseljencev v družbi sprejema.

V Sloveniji je področje civilnodružbene in politične participacije priseljencev slabo raziskano. Narejenih je nekaj parcialnih raziskav v povezavi s specifičnimi populacijami ali pa na področju posameznih oblik participacije.

Raziskava, ki smo jo izvedli na Inštitutu za narodnostna vprašanja leta 2003,² je v okviru proučevanja procesa integracije med drugim obravnavala tudi odnos priseljencev in njihovih potomcev do manjšinskih oziroma priseljen-skih društev oziroma njihovo vključenost vanje. Med vsemi anketiranimi jih je 2,3 % navedlo, da so bili aktivni člani manjšinskih oziroma priseljen-skih društev, 1,5 % jih je redno spremljalo delovanje omenjenih društev, 26 % pa občasno. 42,4 % anketiranih je trdilo, da jih delovanje tovrstnih društev ne zanima. Da etnična skupnost, ki ji pripadajo, nima svojega društva, je menilo 16,9 % anketiranih, 11 % pa jih na vprašanje ni odgovorilo. Na podlagi teh odgovorov bi lahko trdili, da je le majhen delež priseljencev aktivno sode-loval v manjšinskih oziroma priseljen-skih društvih oziroma redno spremljal njihovo delovanje. Vendar pa ob upoštevanju števila teh društev, njihove prostorske razporeditve, vsebine programov in finančnih sredstev, s katerimi razpolagajo, dejanski delež priseljencev, ki so v omenjenih društvih sodelo-vali oziroma so spremljali ali podpirali njihovo delovanje, ni bil tako majhen (Medvešek 2007, 345–346). Nadaljnja analiza odgovorov je še pokazala, da imajo priseljenci do obstoječega delovanja društev nekoliko zadržan odnos, hkrati pa je bilo mogoče razbrati željo in potrebo po ohranjanju izvorne kul-ture. Izraženi so bili pomisleki o preveliki politični angažiranosti oziroma izrabi društev za politično uveljavljanje posameznikov. Anketiranci so še navajali, da svoje kulturne potrebe zadovoljujejo drugače oziroma na drugačne načine v okviru večinske kulturne ponudbe ali pa kar neposredno v deželi izvora, kar omogoča njena geografska bližina. Poudariti velja, da je bil v času izvajanja te raziskave velik del manjšinskih oziroma priseljen-skih društev praktično na začetku svojega delovanja, saj jih je večina nastala v devetdesetih letih (Medvešek 2007, 369). V okviru raziskave smo obravnavali tudi poli-tično participacijo priseljencev s slovenskim državljanstvom, ki so se priselili z območja nekdanje Jugoslavije, in njihovih potomcev. Pokazalo se je, da je njihova volilna udeležba nižja od splošne udeležbe vseh volilnih upravičencev in da jim je pomembnejša politična participacija na lokalni ravni (Medved 2007). Tudi novejši podatki iz raziskave na ravni EU oziroma OECD (OECD/ EU 2018) o samoprijavljeni volilni udeležbi kažejo, da se prebivalci, ki imajo prvo prebivališče v tujini, manj udeležujejo volitev kot prebivalci, rojeni v Slo-veniji. V Sloveniji je samoprijavljena volilna udeležba obeh populacij nižja v primerjavi s povprečno samoprijavljeno volilno udeležbo, ki velja za države članice EU in OECD, a je razlika v volilni udeležbi med obema populacijama manjša od povprečne razlike v državah članicah EU in OECD. Kot zanimi-vost velja omeniti, da v primerjavi s povprečjem držav EU Slovenija beleži

2 Pri projektu *Percepcije slovenske integracijske politike I* (2002–04) je bila izvedena razi-skava na vzorcu priseljencev in potomcev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki imajo slovensko državljanstvo (n = 1.163) (glej Komac 2009).

podpovprečno udeležbo na parlamentarnih volitvah med volivci, rojenimi v državah nečlanicah EU, in volivci, rojenimi v Sloveniji, nadpovprečno pa pri volivcih, rojenih v drugih državah članicah EU. V Sloveniji je bila ob zadnjih volitvah največja udeležba prav pri slednji skupini volivcev, medtem ko povprečne vrednosti za EU kažejo, da je bila največja volilna udeležba pri prebivalcih, rojenih v državi poročevalki (Medvešek et al. 2022a).

Za Slovenijo je značilen tudi manj naklonjen odnos večinskega prebivalstva do vključevanja priseljencev v politično odločanje. V raziskavi, izvedeni leta 2020, se je samo 30,4 % anketiranih pripadnikov večinskega prebivalstva strinjalo s trditvijo, da bi morala Slovenija za boljšo integracijo priseljencev spodbujati njihovo vključevanje v politično odločanje (Medvešek et al. 2022b, 153–154).

4 Pravni okvir civilnodružbene in politične participacije priseljencev v Sloveniji

Jasnih razmejitev glede tega, kaj razumemo pod civilnodružbeno in kaj pod politično participacijo, ni. Samo za primer lahko omenimo politične stranke in članstvo (priseljencev) v njih. Ekman in Amnå (2012, 295) jih denimo uvrščata v okvir politične participacije, v skladu z definicijo civilne družbe po kriterijih mednarodne organizacije CIVICUS (Svetovna zveza za državljansko participacijo) pa so politične stranke ena od oblik civilnodružbenih organizacij (Rakar et al. 2011, 17–18). Podobno velja tudi za primer sindikatov, ki jih na primer Ekman in Amnå (2012, 295) uvrščata v okvir politične participacije, medtem ko jih v drugih raziskavah najdemo kot primer civilnodružbene organizacije (Rakar et al. 2011, 17–18).

V evropskem okviru je za področji politične in civilnodružbene participacije priseljencev na lokalni ravni pomemben dokument Sveta Evrope z naslovom Konvencija o udeležbi tujcev v javnem življenju na lokalni ravni. Ta je stopila v veljavo leta 1997, Slovenija jo je podpisala leta 2006, ne pa tudi ratificirala. V uvodu te konvencije piše, da

[d]ržave članice Sveta Evrope, podpisnice te konvencije, /.../ upoštevajo, da je prebivanje tujcev na ozemlju držav zdaj stalna značilnost evropskih družb; upoštevajo, da imajo tuji prebivalci na lokalni ravni v glavnem iste dolžnosti kot državljani; se zave-dajo dejavnega sodelovanja tujih prebivalcev v življenju lokalne skupnosti in pri razvoju njene blaginje ter so prepričane, da je treba izboljšati njihovo vključevanje v lokalno skupnost, še zlasti z izboljšanjem možnosti za njihovo sodelovanje pri lokalnih javnih zadevah, /.../ (Konvencija o udeležbi tujcev v javnem življenju na lokalni ravni).

Države podpisnice konvencije se zavezujejo, da bodo tujim prebivalcem pod istimi pogoji kot svojim državljanom zagotovile pravico do ustanavljanja sindikatov in vključevanja vanje ter do oblikovanja lokalnih društev (3. člen). Poleg tega morajo pogodbenice omogočati ustanovitev posvetovalnih teles za zastopanje tujih prebivalcev na lokalni ravni oziroma drugih institucionalnih oblik zastopanja tujih prebivalcev (5. člen) ter pravico voliti in biti voljen na volitvah lokalnih oblasti za tujce, ki že pet let zakonito in stalno prebivajo v državi (6. člen).

Področje politične participacije priseljencev pa zajema tudi Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, ki je stopila v veljavo leta 2009. V tej se dva člena nanašata na politično participacijo državljanov Unije. 39. člen ureja pravico teh posameznikov, da imajo v državi članici EU, v kateri prebivajo, pravico voliti in biti voljen v Evropski parlament, 40. člen pa na enak način ureja pravico voliti in biti voljen na lokalnih volitvah.

Tako lahko trdimo, da so na ravni EU pravice s področja civilnodružbene in politične participacije že postale norma v okviru (politik) integracije priseljencev. Participacija priseljencev je vedno bolj obravnavana kot potreben predpogoj za smiselno oblikovanje in izvajanje politik integracije. Nov Akcijski načrt za integracijo in vključevanje za obdobje 2021–2027, ki ga je leta 2020 objavila Evropska komisija (2020), posebej poziva k povečanju udeležbe priseljencev v vseh fazah procesa integracije.

Na ravni Slovenije osnovne pogoje za civilnodružbeno in politično participacijo ureja Ustava Republike Slovenije. V 39. členu je vsakomur zagotovljena svoboda izražanja misli, govora in javnega nastopanja. V 42. členu je zapisana pravica do mirnega zbiranja, javnih zborovanj in svobodnega združevanja. Slednje se med drugim nanaša tako na združevanje v društva kot v politične stranke. 43. člen obravnava volilno pravico, kjer je posebej omenjeno, da zakon lahko določi, v katerih primerih in pod katerimi pogoji imajo volilno pravico tujci. V 44. členu je omenjeno, da imajo le državljani Slovenije pravico, da neposredno ali po izvoljenih predstavnikih sodelujejo pri upravljanju javnih zadev. 45. člen ustave piše, da ima vsak državljan pravico do peticije, medtem ko 76. člen obravnava sindikalno svobodo. Za delovanje priseljencev na različnih področjih, zlasti v okviru društev, je gotovo posebnega pomena tudi 61. člen ustave, v katerem je zapisano, da ima vsakdo pravico, »da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.«

V nadaljevanju predstavljamo pravne podlage za različne oblike organizirane civilnodružbene in politične participacije priseljencev v Sloveniji.

4.1 Pravni okvir za različne oblike civilnodružbene participacije priseljencev

4.1.1 Ustanavljanje društev, vključevanje in delovanje v njih

V Sloveniji je združevanje v društva prostovoljno in vsakdo, se pravi tudi tujec, lahko postane član društva pod pogoji, ki jih določa temeljni akt društva (2. čl. Zakona o društvih, ZDru-1). V skladu s 1. točko 1. člena ZDru-1 je društvo samostojno in nepridobitno združenje, ki ga ustanoviteljice oziroma ustanovitelji ustanovijo zaradi uresničevanja skupnih interesov. Delovanje društev je javno (4. točka 1. čl. ZDru-1). Društvo lahko ustanovijo najmanj tri poslovno sposobne fizične osebe oziroma pravne osebe (8. čl. ZDru-1). Pomembna organizacijska oblika delovanja je tudi zveza društev. Slednjo lahko ustanovita najmanj dve društvi (16. čl. ZDru-1).

4.1.2 Ustanavljanje drugih organizacij, vključevanje in delovanje v njih

Tuji državljani, živeči v Sloveniji, lahko poleg društev ustanavljajo in se včlanjujejo tudi v druge vrste organizacij. Ena od oblik organiziranja so zavodi. To so »organizacije, ki se ustanovijo za opravljanje dejavnosti vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture, športa, zdravstva, socialnega varstva /.../, socialnega zavarovanja ali drugih dejavnosti, če cilj opravljanja dejavnosti ni pridobivanje dobička« (1. čl. Zakona o zavodih, ZZ). Glede na 2. člen ZZ »zavode lahko ustanovijo domače in tuje fizične ter pravne osebe, če ni za posamezne dejavnosti ali za posamezne vrste zavodov z zakonom drugače določeno«.

Glede pravice do pridruževanja sindikatom pa je ključen 76. člen Ustave Republike Slovenije, ki določa, da je ustanavljanje in delovanje sindikatov ter včlanjevanje vanje svobodno. Sicer sindikalno svobodo urejajo tudi temeljni mednarodni dokumenti o človekovih pravicah, npr. Splošna deklaracija človekovih pravic (čl. 23), Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (čl. 22), Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic (čl. 11) in Listina Evropske unije o temeljnih pravicah (čl. 12).

4.2 Pravni okvir za različne oblike politične participacije priseljencev

4.2.1 Udeležba na volitvah

Volilna pravica za tujce je običajno odvisna od dveh osnovnih kriterijev: od politično-upravne ravni volitev (lokalne ali nacionalne volitve – na lokalni ravni tujci lažje oziroma hitreje dobijo volilno pravico kot na nacionalni ravni) in od dolžine prebivanja tujca v državi (običajno tujci dobijo volilno pravico (na lokalni ravni) po pridobitvi dovoljenja za stalno prebivanje) (Organizace pro pomoc uprchlíkům 2015, 9). Ta osnovna kriterija sta pomembna tudi v primeru tujcev, ki prebivajo v Sloveniji.

Pri volilni pravici na nacionalni ravni je še vedno ključna ločnica ali kriterij za posameznika državljanstvo (Medved 2007, 397), kar je tesno povezano s kriterijem dolžine prebivanja v državi. V Sloveniji je glede na 43. člen ustave volilna pravica splošna in enaka, vsak državljan, ki je dopolnil 18 let, pa ima pravico voliti in biti voljen. V istem členu piše tudi, da »zakon lahko določi, v katerih primerih in pod katerimi pogoji imajo volilno pravico tujci« (Ustava Republike Slovenije).

Volitve na lokalni ravni

Volilno pravico tujcev na lokalni ravni v Sloveniji opredeljuje Zakon o lokalnih volitvah (ZLV), ki ureja volitve v občinske svete, volitve županov in volitve v svete krajevnih, vaških in četrtnih skupnosti (1. čl. ZLV). Po ZLV obstajajo razlike med pravicami tujcev, ki prihajajo iz drugih držav članic EU, in pravicami ostalih tujcev – iz tretjih držav.

Po obsegu pravic se slovenskim državljanom najbolj približajo državljani drugih držav EU, ki imajo potrdilo o prijavi stalnega prebivanja in prijavljeno stalno prebivališče v Sloveniji oziroma potrdilo o prijavi prebivanja in prijavljeno začasno prebivališče v Sloveniji. Ti tujci imajo pravico voliti in biti voljeni za člane občinskih svetov (5. čl. ZLV) ter za člane svetov krajevnih skupnosti, vaških skupnosti ali delov občine – četrtne skupnosti (109. čl. ZLV). Državljan tretjih držav pa imajo na teh ravneh samo pravico voliti, ne pa tudi biti voljeni, in še to samo tisti, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje in prijavljeno stalno prebivališče v Sloveniji, ne pa tisti s prijavljenim začasnim prebivališčem (5. in 109. čl. ZLV).³ Tudi pri volitvah župana obstajajo razlike

3 S tem v zvezi velja omeniti še, da pri delu slovenskega političnega spektra obstaja težnja celo po ukinjanju političnih pravic v Sloveniji živečih tujih državljanov. Ena od strank slovenske vlade oziroma minister za notranje zadeve sta v letu 2021 želela spreminiti Zakon o lokalnih volitvah tako, da bi se odvzelo pravice s področja politične

glede aktivne in pasivne volilne pravice – pravico voliti župana imajo poleg državljanov Slovenije tudi državljani drugih držav EU z zgoraj omenjenim statusom in državljani tretjih držav, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje in stalno prebivališče v Sloveniji, medtem ko imajo pravico biti voljeni za župana samo državljani Slovenije (103. čl. ZLV).

Volitve na nacionalni ravni

Na volitvah predsednika republike kot tudi na volitvah v državni zbor in državni svet ima pravico voliti in biti voljen samo državljan Slovenije, ki je na dan glasovanja dopolnil 18 let starosti in mu ni bila odvzeta poslovna sposobnost (2. čl. Zakona o volitvah predsednika republike, ZVPR; 7. čl. Zakona o volitvah v državni zbor, ZVDZ; 2. čl. Zakona o državnem svetu, ZDSve). Delna izjema pri tem je pravica voliti člane državnega sveta. To pravico imajo tudi tujci ob pogojih, ki veljajo za državljane Slovenije, če v Sloveniji opravljajo ustrezno dejavnost oziroma so v delovnem razmerju (2. čl. ZDSve).

Volitve na ravni EU

Pogodba o Evropski uniji, ki je stopila v veljavo leta 1993, je uvedla evropsko državljanstvo – kot dodatek k nacionalnemu, poleg tega pa še pravico vseh državljanov Unije, ki prebivajo v določeni državi članici, niso pa njeni državljani, voliti in biti voljen v Evropski parlament (8. in 8.b čl. Pogodbe o Evropski uniji). Na osnovi tega dokumenta je bila isto leto sprejeta še Direktiva Sveta Evropske Unije (Direktiva Sveta 93/109/ES) o podrobni ureditvi uresničevanja aktivne in pasivne volilne pravice na volitvah v Evropski parlament za državljane Unije, ki prebivajo v državi članici, niso pa njeni državljani.

Tako je Slovenija že v fazi pridruževanja EU leta 2002 sprejela temu prilagojen Zakon o volitvah poslancev iz Republike Slovenije v Evropski parlament (ZVPEP). Ta je v 10. členu že takrat – torej dve leti pred vstopom Slovenije v EU – omogočil aktivno in pasivno volilno pravico pri volitvah poslancev v Evropski parlament tudi državljanom druge države članice EU, ki so imeli stalno prebivališče v Sloveniji in so bili vpisani v evidenco volilne pravice.⁴ Za državljana druge države članice EU ostaja že od izvirne različice ZVPEP

participacije (nekaterim) državljanom tretjih držav z dovoljenjem za stalno prebivanje v Sloveniji. Sprva sta želela vsem omenjenim tujcem volilno pravico na lokalni ravni odvzeti, kasneje pa je bil oblikovan predlog, da bi omejitev veljala za tiste državljane iz tretjih držav z dovoljenjem za stalno prebivanje, ki bi se znotraj Slovenije selili leto dni pred volitvami. Kot razlog za ta predlog je notranji minister navajal »zlorabe in preseljevanja tik pred volitvami« (Eržen 2021a; 2021b; 2021c).

- 4 V skladu s 7. členom Zakona o evidenci volilne pravice se državljani drugih držav članic EU, živijo v Sloveniji, lahko vpišejo v evidenco volilne pravice tako, da vložijo zahtevo na Ministrstvo za notranje zadeve.

bistvena določba tudi ta, da mora, če je na listi kandidatov za poslance, priložiti izjavo o svojem državljanstvu in da ne kandidira na teh volitvah v nobeni drugi državi EU (18. čl. ZVPEP).

Vsebinska ZVPEP se glede urejanja volilne pravice za državljane drugih držav članic EU, živčih v Sloveniji, vse do danes ni bistveno spremenila.⁵ Državlani tretjih držav, ki živijo v Sloveniji, pa nimajo pravice voliti in biti voljeni za poslanca v Evropskem parlamentu.

4.2.2 Glasovanje na referendumih

Referendum je ena od neposrednih oblik sodelovanja občanov pri odločanju v občini (Zakon o lokalni samoupravi, ZLS)⁶ oziroma volivcev o ustavi, zakonu ali drugem pravnem aktu ali o drugem vprašanju, ki je pomembno za družbeno skupnost (Zakon o referendumu in ljudski iniciativi, ZRLI; Portal GOV. SI, Referendum).

V skladu z ZLS imajo na ravni občin pravico glasovanja na referendumu vsi občani – to so osebe s stalnim prebivališčem na območju občine – ki imajo pravico voliti člane občinskega sveta, če zakon ne določa drugače (47.b in 11. čl. ZLS). V praksi to pomeni, da se v skladu s 5. členom ZLV lahko občinskih referendumov poleg državljanov Slovenije udeležujejo tudi državljani drugih članic EU, ki imajo v Sloveniji dovoljenje za stalno prebivanje in prijavljeno stalno prebivališče oziroma potrdilo o prijavi prebivanja in prijavljeno začasno prebivališče. Poleg teh lahko na občinskih referendumih glasujejo tudi tujci iz tretjih držav, ki imajo potrdilo o prijavi stalnega prebivanja in prijavljeno stalno prebivališče v dotični občini. Na občinski ravni se referendum razpiše za ustanovitev nove občine, lahko se opravi naknadni referendum, razpiše pa se lahko še svetovalni referendum ali referendum o drugih vprašanjih (ZLS).

Tujci v Sloveniji nimajo pravice do glasovanja na referendumih na državni ravni – to so: referendum o spremembi ustave, zakonodajni referendum, referendum o mednarodnih povezavah in posvetovalni referendum o vprašanjih iz pristojnosti državnega zbora. V skladu s 35. členom ZRLI imajo pravico do glasovanja na tovrstnih referendumih samo slovenski državljani, ki imajo pravico voliti v državni zbor.

5 Z dopolnitvami in spremembami zakona v letih 2009 (ZVPEP-B) in 2014 (ZVPEP-C) je sicer prišlo do manjših sprememb, med drugim je bila s tem v slovenski pravni red prenesena Direktiva Sveta 93/109/ES (1. čl. ZVPEP-B).

6 Preostali dve obliki sta še zbor občanov in ljudska iniciativa (1. in 44. člen ZLS).

4.2.3 Ustanavljanje političnih strank in vključevanje vanje

V skladu z Zakonom o političnih strankah (ZPolS) lahko stranko ustanovi najmanj 200 polnoletnih državljanek in državljanov Republike Slovenije. Tujec ne more postati član politične stranke, lahko pa postane častni član, če to določa statut stranke. Izjeme so državljani drugih držav članic EU, ki imajo v Sloveniji priznano volilno pravico – torej tisti, ki imajo potrdilo o prijavi stalnega prebivanja in prijavljeno stalno prebivališče v Sloveniji oziroma potrdilo o prijavi prebivanja in prijavljeno začasno prebivališče v Sloveniji (7. čl. ZPolS). Ti lahko postanejo člani političnih strank.

4.2.4 Delovanje v posvetovalnih telesih

V to obliko politične participacije se uvrščajo posvetovalna telesa⁷ na lokalni ali nacionalni ravni, ki vključujejo tudi priseljence kot zastopnike v državi živčih tujcev.

Uredba o integraciji tujcev iz leta 2008 je predvidevala medsebojno sodelovanje pristojnih državnih in drugih organov, organizacij in združenj za hitrejšo vključevanje tujcev v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje v Republiki Sloveniji, pa tudi sodelovanje z mednarodnimi organizacijami, ki se ukvarjajo z vprašanji migracij in integracije. Zaradi tega je Vlada Republike Slovenije oktobra 2008 sprejela sklep o ustanovitvi Sveta za integracijo tujcev, katerega člani so bili predstavniki ministrstev, nevladnih organizacij in združenj občin. Že leta 2012 je vlada Svet za integracijo tujcev ukinila in istega leta (čez tri mesece) imenovala Svet za vključevanje tujcev, v katerem se članstvo organov in organizacij ni bistveno spremenilo. Leta 2015 so bili v Svet za vključevanje tujcev prvič izbrani trije predstavniki priseljencev: eden je predstavljal priseljence z območja držav nekdanje Jugoslavije (brez Hrvaške), eden je predstavljal priseljence z območja držav članic EU in eden priseljence, ki so državljani tretjih držav.⁸ V letu 2022 je bil Svet za vključevanje tujcev z Ministrstva za notranje zadeve prenesen na Urad Vlade Republike Slovenije

7 Posvetovalna telesa predstavljajo povezavo med (lokalno/nacionalno) vlado in priseljenci. Uwe Anderson posvetovalna telesa opiše kot obliko omejenega, a zagotovljene-ga dostopa do političnega procesa. Po njegovem mnenju so posvetovalna telesa podobna volilnim pravicom v smislu, da lahko priseljenci in etnične manjšine izvolijo predstavnike v formalno ustanovljeno telo, ki lahko nato svoja stališča predstavlja in z njimi pritiska na oblikovalce politik. Vendar pa ta telesa niso del običajnega demokratičnega procesa in čeprav imajo nekaj legitimnosti, nimajo moči – le vpliv z argumenti in velikostjo svojih konstitutivnih skupin (Anderson, citirano v Vertovec 1999, 25).

8 Ti posamezniki so bili člani Sveta tudi leta 2019 (Vlada Republike Slovenije 2019), z uradne spletne strani Vlade Republike Slovenije pa od leta 2020 naprej ni razvidno, da bi bili predstavniki priseljencev še naprej člani Sveta (Portal GOV.SI, Svet za vključevanje tujcev).

za oskrbo in integracijo migrantov. Poleg tega je bil v letu 2022 v Svet izbran predstavnik nevladnih organizacij. Iz letnih poročil Sveta za vključevanje tujcev je razvidno, da se je ta zaradi različnih postopkov imenovanja članov velik del časa ukvarjal le sam s sabo (MNZ 2014; MNZ 2016; MNZ 2018; MNZ 2019).

Leta 2011 je bil na podlagi Deklaracije Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji v okviru Ministrstva za kulturo ustanovljen Svet Vlade Republike Slovenije za vprašanja narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji. Gre za svetovalno telo Vlade Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji, ki se posveča predvsem uresničevanju pravic na področju kulture, medijev in jezika. Obravnava vprašanja, zahteve in predloge subjektov interesnega organiziranja pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji. Poleg tega obravnava in sprejema stališča do predlogov odločitev vlade in ministrstev, ki se nanašajo na tematike omenjenih narodnih skupnosti. Spremlja in ocenjuje pa tudi spoštovanje in uresničevanje pravic pripadnikov omenjenih skupnosti. Svet ima 12 članov: predstavnika Ministrstva za kulturo, predstavnika Ministrstva za vzgojo in izobraževanje, predstavnika Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti, predstavnika Ministrstva za notranje zadeve, predstavnika Ministrstva za zunanje in evropske zadeve, predstavnika Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti ter po enega predstavnika albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske in srbske narodne skupnosti v Sloveniji (Portal GOV.SI, Svet Vlade).

Na lokalni ravni pa v Sloveniji (še) nimamo posvetovalnih teles, ki bi se znotraj občin ukvarjala s tematikami, ki zadevajo priseljence, in bi tudi vključevala priseljence.

Kot je razvidno iz zapisanega, imajo tujci v Sloveniji določene politične pravice in svoboščine in so jim (glede na njihov status prebivanja) omogočene različne oblike civilnodružbene in politične participacije. V nadaljevanju prispevka si bomo skozi predstavitev rezultatov naše raziskave ogledali, v kolikšni meri tujci uveljavljajo te pravice v praksi in sodelujejo v civilnodružbenih in političnih aktivnostih.

5 Metodologija

Podatke o oblikah civilnodružbene in politične participacije med priseljenci smo pridobili z uporabo kvantitativne metode, natančnejše ankete, ki smo jo izvedli med prebivalci Slovenije. Izbor oseb, ki so bile vključene v vzorec, je bil izveden na podlagi Centralnega registra prebivalcev Slovenije kot izhodiščnega vzorčnega seznama. V vzorec so bili izbrani prebivalci Slovenije, stari 18

let ali več. Uporabljeno je bilo naključno sistematično vzorčenje. Na podlagi vzorčnega načrta je bila določena velikost vzorca $n = 2.500$ oseb.

Ker je populacija priseljencev tudi v anketah, izvedenih na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Slovenije, običajno podreprezentirana, smo z namenom pridobiti odgovore večjega števila priseljencev izvedli še dodatno ciljno vzorčenje. Iz dopolnilnega vzorca (velikosti $n = 7.000$), ki je bil ravno tako izveden na podlagi Centralnega registra prebivalcev Slovenije kot izhodiščnega vzorčnega seznama in je vključeval polnoletne prebivalce Slovenije, smo z onomastičnim pristopom izluščili manjši vzorec ($n = 1.682$) prebivalcev, za katere smo na podlagi imen ali priimkov predvidevali, da bi lahko bili priseljenci. Pri identifikaciji posameznikov, za katere smo predvidevali, da niso rojeni v Sloveniji, smo si pomagali z imeniki imen, ki so pogosta v državah, iz katerih v največjih deležih prihajajo priseljenci v Slovenijo.

Imena in priimki so v določeni meri označevalci geografskega oziroma kulturnega izvora in zaradi tega se jih lahko uporabi za identifikacijo članov določene populacije v študijah o migracijah (Reichel & Morales 2017; Mazières & Roth 2018; Prandner & Weichbold 2019), zlasti v primerih, ko obstoječi registerski podatki o prebivalstvu raziskovalcem niso dostopni.⁹ Še vedno pa ni enotnega mnenja, ali onomastični pristop omogoča ustvarjanje reprezentativnih anketnih vzorcev za specifične populacije, kot so priseljenci (Font & Méndes 2013). Glavna pomanjkljivost je v tem, da so imena in priimki le z določeno verjetnostjo vezani na konkretne etnične oziroma priseljske skupine (Mazières & Roth 2018). V primeru zlasti južnoslovanskih jezikov (hrvaščine, srbščine, bosanščine in črnogorščine) je težko jasno opredeliti imena in priimke, ki pripadajo določeni etnični ali priseljski skupini. Poleg tega je treba tudi upoštevati, da se pri vzorčenju po priimku lahko spregleda nekatere člane ciljne skupine – na primer poročene ženske, ki so prevzele priimke mož. Pri vzorčenju po osebnem imenu pa se lahko zgodi, da se konkretno ime uporablja tudi zunaj določene skupnosti (Mazières & Roth 2018).

Anketiranje smo izvedli z združitvijo dveh pristopov: pošto anketo in spletno anketo. Anketa, ki je bila osredotočena na zajem večinskega

9 Slovenska zakonodaja tudi v raziskovalne namene ne dovoljuje oblikovanja statističnega vzorca prebivalcev Slovenije na podlagi kriterijev, potrebnih za identifikacijo priseljencev, kot sta na primer država rojstva ali državljanstvo, ne glede na to, da seveda obstaja centralni register prebivalcev, ki vsebuje vse potrebne podatke. Zakon o državni statistiki (ZDSta) v 41. členu namreč določa: »Za namene anketiranja sme Urad [Statistični urad Republike Slovenije] posredovati registriranim znanstvenoraziskovalnim organizacijam in registriranim raziskovalcem posameznikom samo naslednje osebne podatke: ime in priimek posameznika, njegovo prebivališče, leto rojstva, spol in poklic.« Argument Statističnega urada Republike Slovenije, ki je pooblaščen izvajalec dejavnosti državne statistike, zakaj nam vzorca prebivalcev Slovenije glede na državo rojstva (oziroma prvo prebivališče) ne more pripraviti, je ta, da bi v tem primeru neposredno posredovali več podatkov, kot jih dovoljuje 41. člen ZDSta.

prebivalstva, se je začela oktobra 2022. V novembru 2022 smo začeli še drugo anketo, ki je bila namenjena predvsem zajemu priseljske populacije. Skupno smo izvajali anketiranje od oktobra 2022 do januarja 2023, prejeli pa smo 1.303 veljavne ankete.

Tabela 1: Primerjava spolne, starostne in izobrazbene strukture populacije anketiranih v raziskavi o participaciji priseljencev s statističnimi podatki Eurostata o spolni, starostni in izobrazbeni strukturi prebivalstva Slovenije, starejšega od 18 let

	Raziskava o participaciji – anketiranci, rojeni v Sloveniji, 2022/2023		Raziskava o participaciji – anketiranci, rojeni v tujini, 2022/2023		Eurostat – prebivalci, rojeni v Sloveniji, 2021		Eurostat – prebivalci, rojeni v tujini, 2021	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Spol								
Moški	399	40,9	156	47,7	706.117	48,3	161.132	59,0
Ženske	577	59,1	171	52,3	755.694	51,7	111.824	41,0
Skupaj	976	100	327	100	1.461.811	100	272.956	100
Starost								
Od 18 do 30 let	165	16,9	57	17,4	235.382	16,1	43.334	15,9
Od 31 do 45 let	255	26,1	97	29,7	376.664	25,7	75.799	27,8
Od 46 do 60 let	293	30,1	88	26,9	375.894	25,7	76.834	28,1
61 let in več	263	27,0	85	26,0	473.871	32,4	76.989	28,2
Skupaj	976	100	327	100	1.461.811	100	272.956	100
Izobrazba								
Nizka izobrazba (nedokončana in dokončana OŠ)	65	6,7	39	11,9		10,8		21,9
Srednja izobrazba (poklicna šola, 4-letna srednja šola, gimnazija)	490	50,2	181	55,4		53,2		57,9
Visoka izobrazba (višja šola, visoka šola, magisterij in doktorat)	398	40,8	99	30,3		36,1		20,2
Brez odgovora	23	2,4	8	2,4		/	/	
Skupaj	976	100	327	100		100		100
Državljanstvo								
Slovensko	947	97,0	154	47,1				
Tuje državljanstvo	5	0,5	156	47,7				
Brez odgovora	24	2,5	17	5,2				
Skupaj	976	100	327	100				

Vir: Eurostat 2023a; 2023b; Medvešek et al. (2023).

Primerjava spolne, starostne in izobrazbene strukture populacije anketiranih priseljencev in prebivalcev Slovenije, rojenih v Sloveniji, s spolno, starostno in izobrazbeno strukturo teh dveh populacij v celotnem prebivalstvu Slovenije (glede na statistične podatke Eurostata) kaže, da med njimi obstajajo manjše razlike. Te razlike zaradi majhnega vzorca, zlasti pri populaciji priseljencev ($n = 327$), niso zanemarljive, zato vzorca priseljencev ne moremo opredeliti kot reprezentativnega za celotno priseljenško populacijo v Sloveniji. Kot je razvidno iz tabele 1, je anketo izpolnil nadpovprečno velik delež priseljenega prebivalstva z visoko izobrazbo ter hkrati precej podpovprečen delež priseljenega prebivalstva z nizko izobrazbo, poleg tega pa tudi nadpovprečen delež žensk.

Kot že omenjeno v uvodu, je cilj naše raziskave ugotoviti, v kolikšni meri in na kakšne načine se priseljenci v Sloveniji vključujejo v različne civilnodružbene in politične aktivnosti, ter preveriti, ali se oblike civilnodružbene in politične participacije priseljencev v Sloveniji razlikujejo od oblik participacije večinskega prebivalstva. Pri tem nas bo zanimalo zlasti: ali so priseljenci v Sloveniji manj civilnodružbeno in politično aktivni kot večinsko prebivalstvo; ali so prevladujoče oblike civilnodružbene in politične participacije pri priseljenkih drugačne kot pri večinskem prebivalstvu; ali priseljenci v večjem deležu participirajo v priseljenških organizacijah kot v organizacijah večinske družbe; ali so priseljenci, ki že imajo slovensko državljanstvo, bolj civilnodružbeno in politično aktivni kot priseljenci brez slovenskega državljanstva.

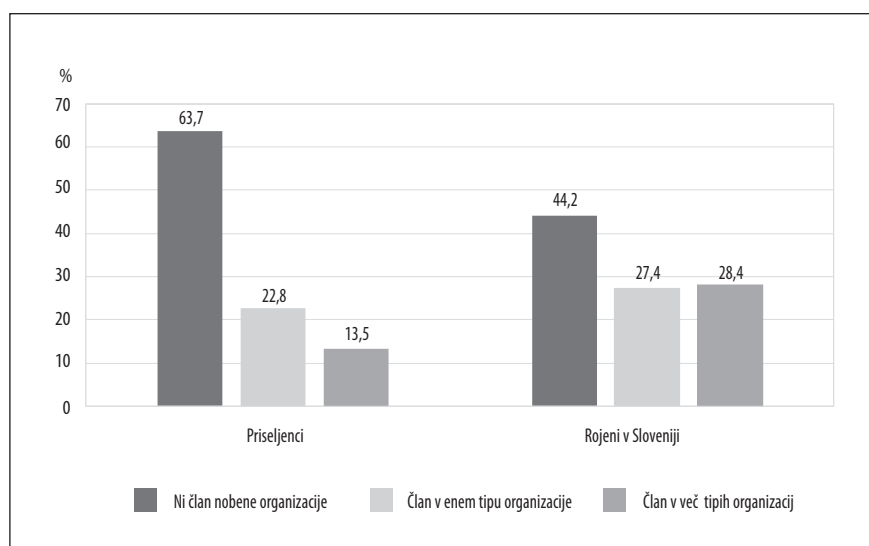
Kot večinsko prebivalstvo v tem prispevku obravnavamo prebivalce Slovenije, ki so bili rojeni v Sloveniji, kot priseljence pa prebivalce Slovenije, ki so bili rojeni izven Slovenije, ne glede na to, ali imajo državljanstvo države EU, državljanstvo države nečlanice EU ali slovensko državljanstvo.

6 Primerjava oblik civilnodružbene in politične participacije priseljencev in večinskega prebivalstva

Izhajajoč iz rezultatov nekaterih preteklih raziskav, ki smo jih omenili v začetku prispevka, smo predvidevali, da so v Sloveniji priseljenci manj civilnodružbeno in politično aktivni kot večinsko prebivalstvo. Da bi to preverili, smo najprej primerjali vključenost (članstvo) in sodelovanje priseljencev in večinskega prebivalstva v različnih civilnodružbenih organizacijah. Anketirance smo vprašali, ali so člani oziroma ali sodelujejo v posameznih civilnodružbenih organizacijah, kot so: sindikati, poklicna ali profesionalna združenja, dobrodelne in humanitarne organizacije, organizacije za varovanje okolja in zaščito pravic živali, mirovniške organizacije, športno-rekreacijske organizacije, organizacije na področju izobraževanja, umetnosti, glasbe in kulture, gasilska in druga lokalna društva, organizacije, povezane z verskim

prepričanjem, in druge organizacije. Možni odgovori na vprašanja so bili: 1 – sem član, aktivno sodelujem, 2 – sem član, vendar ne sodelujem aktivno, 3 – nisem član, vendar sodelujem, 4 – nisem član in ne sodelujem (Medvešek et al. 2022). Za primerjavo članstva v civilnodružbenih organizacijah med anketiranci smo pripravili indeks *članstvo*¹⁰ z vrednostmi: 0 – ni član nobene organizacije, 1 – član v enem tipu organizacije in 2 – član v več tipih organizacij.

Graf 1: Članstvo anketiranih v civilnodružbenih organizacijah glede na to, ali so v Slovenijo priseljeni ali so v Sloveniji rojeni, 2022/2023, (n = 1.298)

Vir: Medvešek et al. (2023).

Pokazala se je statistično značilna povezava med statusom priseljenosti (priseljen v Slovenijo vs. rojen v Sloveniji) in članstvom v civilnodružbenih organizacijah ($\chi^2(2) = 42,625, p < ,001$). Anketiranci, ki so se v Slovenijo priselili, v precej večjem deležu niso člani nobene organizacije kot anketiranci,

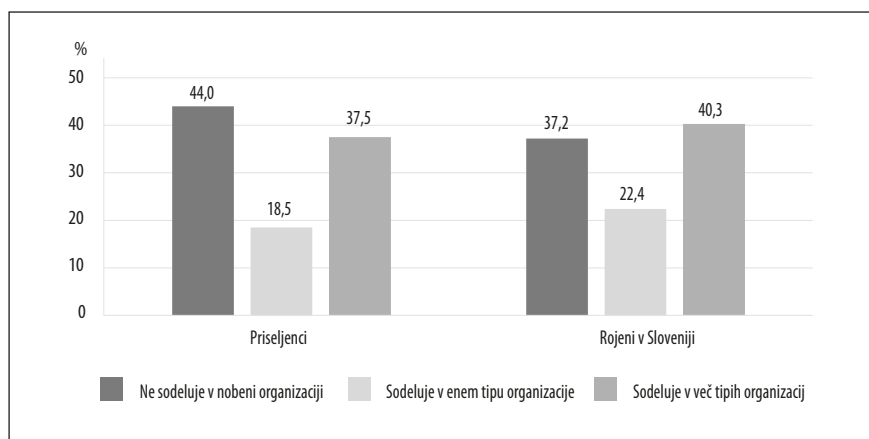
10 Za pripravo indeksa *članstvo* smo obstoječo lestvico možnih odgovorov na vprašanja o članstvu oziroma sodelovanju v posameznih civilnodružbenih organizacijah rekodirali tako, da smo združili odgovora 1 – sem član, aktivno sodelujem in 2 – sem član, vendar ne sodelujem aktivno in jima dodelili vrednost 1 ter odgovora 3 – nisem član, vendar sodelujem in 4 – nisem član in ne sodelujem in jima dodelili vrednost 0. Indeks *članstvo* kategorizira udeležbo posameznika v organizacijah na treh ravneh: 0 – ni član nobene organizacije (to pomeni, da je anketiranec na vsa omenjena vprašanja odgovoril, da ni član nobene organizacije), 1 – član v enem tipu organizacije (to pomeni, da je anketiranec pri enem od vprašanj odgovoril, da je član organizacije), ali 2 – član v več tipih organizacij (to pomeni, da je anketiranec na več kot eno vprašanje odgovoril, da je član organizacije).

rojeni v Sloveniji, in so v manjših deležih člani ene ali več civilnodružbenih organizacij, kot to velja za anketirance, rojene v Sloveniji.

Ker pa samo članstvo v določeni organizaciji ne pove dosti o tem, kako aktiven je posamezen član (precejšen delež anketirancev je odgovoril, da so člani različnih organizacij, vendar v njih aktivno ne sodelujejo), po drugi strani pa v aktivnostih različnih organizacijah sodelujejo tudi osebe, ki formalno niso člani teh organizacij, smo želeli preveriti še, ali in kako je aktivno sodelovanje v civilnodružbenih organizacijah povezano s statusom priseljenosti.

Za primerjavo sodelovanja v civilnodružbenih organizacijah med anketiranci, ki so se v Slovenijo priselili, in anketiranci, ki so se v Sloveniji rodili, smo pripravili indeks *sodelovanje*¹¹ z vrednostmi: 0 – ne sodeluje v nobeni organizaciji, 1 – sodeluje v enem tipu organizacije in 2 – sodeluje v več tipih organizacij.

Graf 2: Sodelovanje anketiranih v civilnodružbenih organizacijah glede na to, ali so v Slovenijo priseljeni ali so v Sloveniji rojeni, 2022/2023, (n = 1.298)

Vir: Medvešek et al. (2023).

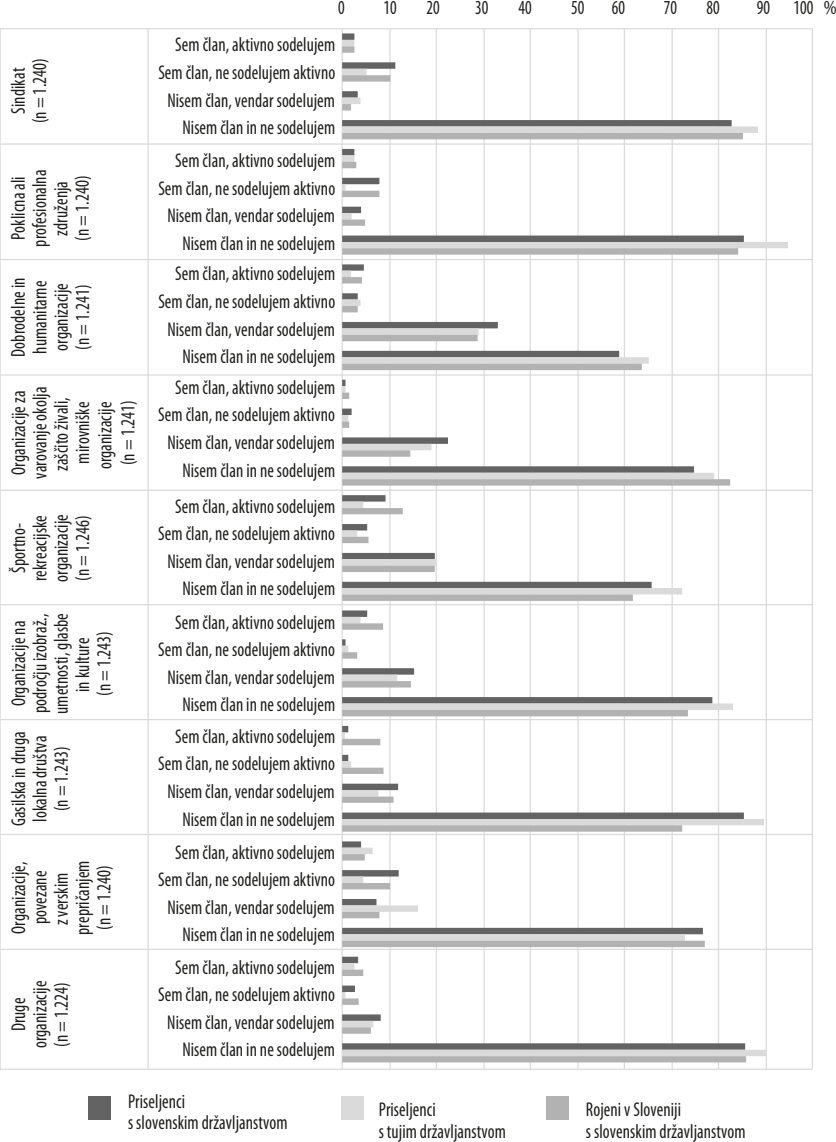
11 Za pripravo indeksa *sodelovanje* smo obstoječo lestvico možnih odgovorov vprašanj o članstvu oziroma sodelovanju v posameznih civilnodružbenih organizacijah rekonstruirali tako, da smo združili odgovora 1 – sem član, aktivno sodelujem in 3 – nisem član, vendar sodelujem in jima dodelili vrednost 1 ter odgovora 2 – sem član, vendar ne sodelujem aktivno in 4 – nisem član in ne sodelujem in jima dodelili vrednost 0. Indeks *sodelovanje* kategorizira udeležbo posameznika v organizacijah na treh ravneh: 0 – ne sodeluje v nobeni organizaciji (to pomeni, da je anketiranec na vsa vprašanja odgovoril, da ne sodeluje v organizaciji), 1 – sodeluje v enem tipu organizacije (to pomeni, da je anketiranec na eno od vprašanj odgovoril, da sodeluje v organizaciji), ali 2 – sodeluje v več tipih organizacij (to pomeni, da je anketiranec na več kot eno od vprašanj odgovoril, da sodeluje v organizaciji).

Podatki kažejo, da je v primerjavi z anketiranci, rojenimi v Sloveniji, med anketiranci, ki so se v Slovenijo priselili, večji delež takih, ki ne sodelujejo v nobeni organizaciji. Hkrati je delež priseljencev, ki sodelujejo v enem tipu civilnodružbenih organizacij, v primerjavi z anketiranci, rojenimi v Sloveniji, manjši. Podobno razmerje med priseljenci in večinskim prebivalstvom velja tudi pri deležu sodelujočih v več tipih civilnodružbenih organizacij. Na prvi pogled bi torej lahko sklepali, da priseljenci nekoliko manj sodelujejo v različnih civilnodružbenih organizacijah kot večinsko prebivalstvo, vendar pa se kaže, da povezava med statusom priseljenosti (priseljen v Slovenijo vs. rojen v Sloveniji) in sodelovanjem v civilnodružbenih organizacijah ni statistično značilna ($\chi^2(2) = 5,160, p = ,076$).

Ob tem se postavi vprašanje, ali slovensko državljanstvo vpliva na članstvo oziroma sodelovanje priseljencev v različnih organizacijah. Državljanstvo ni pogoj za vključevanje v civilnodružbene organizacije, lahko pa predvidevamo, da priseljenci, ki imajo slovensko državljanstvo in predvidoma že dlje časa prebivajo v Sloveniji, bolje obvladajo slovenski jezik, imajo bolj razvite socialne mreže in bolje poznajo slovensko okolje ter delovanje slovenske družbe in političnega sistema, zaradi česar lažje in pogostejše sodelujejo v različnih organizacijah.

Analiza je pokazala, da se kažejo statistično značilne povezave med spremenljivko, ki združuje status priseljenosti (priseljen v Slovenijo vs. rojen v Sloveniji) in državljanstvo osebe (slovensko vs. tuje), ter vključenostjo v: poklicna ali profesionalna združenja ($\chi^2(6) = 14,563, p = ,024$), športno-rekreacijske organizacije ($\chi^2(6) = 12,818, p = ,046$), gasilska in druga lokalna društva ($\chi^2(6) = 44,068, p < ,001$) in organizacije, povezane z verskim prepričanjem ($\chi^2(6) = 17,224, p = ,008$). Vendar pa je moč teh povezav šibka (kontingenčni koeficient je manjši od 0,3). Anketiranci, rojeni v Sloveniji, so v primerjavi s priseljenci v večjih deležih člani (odgovori: sem član, aktivno sodelujem in sem član, ne sodelujem aktivno) in v večjih deležih sodelujejo (odgovori: sem član, aktivno sodelujem in nisem član, vendar sodelujem) v poklicnih ali profesionalnih združenjih, v športno-rekreacijskih organizacijah ter v gasilskih in drugih lokalnih društvih. Priseljenci s slovenskim državljanstvom so v večjem deležu kot ostali dve skupini vključeni v sindikalne aktivnosti ter aktivnosti dobrodelnih in humanitarnih organizacij. Nekoliko drugačna povezava pa se je pokazala pri članstvu oziroma sodelovanju v organizacijah, povezanih z verskim prepričanjem. Anketiranci, rojeni v Sloveniji, in priseljenci s slovenskim državljanstvom so v približno enakih deležih člani organizacij, povezanih z verskim prepričanjem, medtem ko so priseljenci s tujim državljanstvom v manjšem deležu člani teh organizacij. Hkrati pa priseljenci s tujim državljanstvom, kljub temu da formalno niso člani, v veliko večjem deležu sodelujejo v organizacijah, povezanih z verskim prepričanjem, kot anketiranci, rojeni v Sloveniji, in priseljenci s slovenskim državljanstvom.

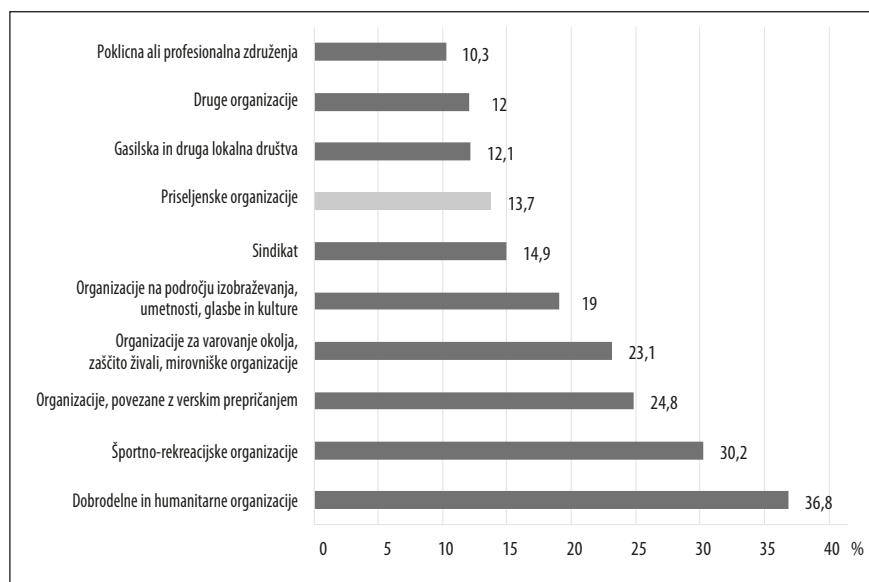
Graf 3: Aktivnost anketiranih v različnih civilnodružbenih organizacijah glede na to, ali so priseljeni v Slovenijo ali so v Sloveniji rojeni, in glede na državljanstvo, 2022/2023

Vir: Medvešek et al. (2023).

Pomemben pokazatelj civilnodružbene in politične participacije priseljencev pa ni samo njihova vključenost v večinske organizacije, ampak tudi njihova vključenost v priseljske organizacije.¹² Organizacije priseljencev so lahko velike, dobro uveljavljene, z bogato tradicijo delovanja, lahko pa so majhne, z nestabilnim delovanjem, ustanovljene pred kratkim. V obeh primerih so pomembne za razumevanje procesov priseljevanja in integracije, saj je obseg, v katerem se priseljenci združujejo v lastne organizacije, tudi merilo kolektivnega izražanja identitete (Schrover & Vermeulen 2005). Raziskovalci ugotavljajo, da imajo lahko priseljske organizacije relevantno vlogo pri zadovoljevanju identitetnih potreb priseljske skupnosti (ohranjanje in razvoj jezika ter kulture) in tudi pri uresničevanju različnih oblik participacije ter integracije priseljencev v družbo priselitve (Schrover & Vermeulen 2005; Sardinha 2009). Predstavljajo prostor, ki omogoča druženje, izobraževanje, informiranje, razvoj solidarnosti in posredovanje med družbo izvora in družbo priselitve, pa tudi okolje za reinterpretacijo in izražanje tradicij in kulture priseljske skupnosti.

Graf 4: Sodelovanje oziroma članstvo anketiranih priseljencev v različnih civilnodružbenih organizacijah, 2022/2023

Vir: Medvešek et al. (2023).

12 V tem prispevku kot priseljske organizacije (v slovenskem kontekstu) razumemo tiste organizacije, ki jih ustanovijo posamezniki, ki se opredeljujejo kot pripadniki etničnih skupnosti, različnih od večinske (slovenske) oziroma od tradicionalnih manjšinskih skupnosti, omenjenih v slovenski ustavi. Njihovo članstvo je lahko sestavljeno

V raziskavi smo anketirane priseljence povprašali o njihovi aktivnosti v priseljenjskih društvih. Med 315 anketiranimi priseljenci, ki so odgovorili na ta vprašanja, jih 67,9 % ni bilo seznanjenih z delovanjem društev, ki jih organizirajo priseljenjske skupine, 18,4 % jih je navedlo, da niso vključeni v tovrstna društva oziroma da etnična skupina, ki ji pripadajo, v Sloveniji nima svojega društva, 13,7 % anketiranih priseljenцев pa je bilo včlanjenih v priseljenjska društva ali pa so v njih sodelovali. Vključevanje in sodelovanje priseljenцев v priseljenjskih društvih sproža različne pomisleke z vidika vpliva na integracijo priseljenцев v državi priselitve. Nekateri menijo, da združevanje priseljenцев v lastna društva zavira integracijo, drugi pa delovanje priseljenцев v priseljenjskih društvih vidijo kot prehodno fazo na poti k širši družbeni in politični participaciji. Slednjemu pritrjujejo rezultati raziskave POLITIS (Vogel 2008b), kjer se je pokazalo, da priseljenci, ki so aktivni v t. i. mainstream političnih strankah, praviloma hkrati sodelujejo tudi v različnih priseljenjskih društvih ali aktivnostih, ki so povezane s priseljenci, z izboljševanjem njihovega položaja, ohranjanja kultur ipd. (Cyrus 2008, 133). Glede zaporedja vključevanja priseljenцев v priseljenjske in večinske strukture (društva, politične stranke ali druge oblike civilnodružbenega delovanja) so se približno v dveh tretjinah primerov potrdila konvencionalna pričakovanja, da priseljenci pričnejo svoje aktivistično delovanje v priseljenjskih strukturah in šele nato preidejo k participaciji v strukturah večinske družbe, v tretjini primerov pa je bilo to zaporedje obrnjeno (Cyrus 2008, 143–144). Sodelovanje v priseljenjskih društvih torej lahko spodbudi priseljence tudi k širši politični participaciji, kar pa je seveda odvisno tudi od številnih drugih dejavnikov.

Eden od glavnih dejavnikov, ki vplivajo na politično participacijo in je na nek način osnova za to, da se posameznik odloči za sodelovanje v političnem življenju, je zanimanje za politiko. Številne raziskave, ki so proučevale povezavo med zanimanjem za politiko in politično participacijo, so vedno znova odkrile, da je zanimanje za politiko pozitivno povezano s politično participacijo (Weinschenk et al. 2021, 1). V preteklosti so raziskave večkrat nakazovale, da gre za vzročno povezavo med zanimanjem za politiko in politično participacijo posameznika. V novejšem času pa raziskovalci prihajajo do ugotovitev, da je povezava med zanimanjem za politiko in politično participacijo pogosto le posledica dejavnikov, ki vplivajo tako na eno kot na drugo (na primer družinskih dejavnikov, kot so podedovane psihološke značilnosti in socializacija) (Weinschenk et al. 2021). V tem prispevku se ne bomo

tako iz priseljenцев kot potomcev priseljenцев in vseh drugih posameznikov, ki jih združujejo dejavnosti organizacije. Ker imajo tovrstne organizacije v Sloveniji praktično v vseh primerih status društva, jih v nadaljevanju prispevka pogosto imenujemo tudi priseljenjska društva. Z izrazom organizacije večinske družbe (ali večinske organizacije) pa označujemo vse preostale organizacije, ki so jih praviloma ustanovili pripadniki večinskega prebivalstva.

ukvarjali z vzroki za povezavo med omenjenima konceptoma, pač pa bomo izhajali iz predpostavke, da povezava med njima obstaja in je zato smiselno preveriti, ali obstajajo razlike v zanimanju za politiko med priseljenci in večinskim prebivalstvom.

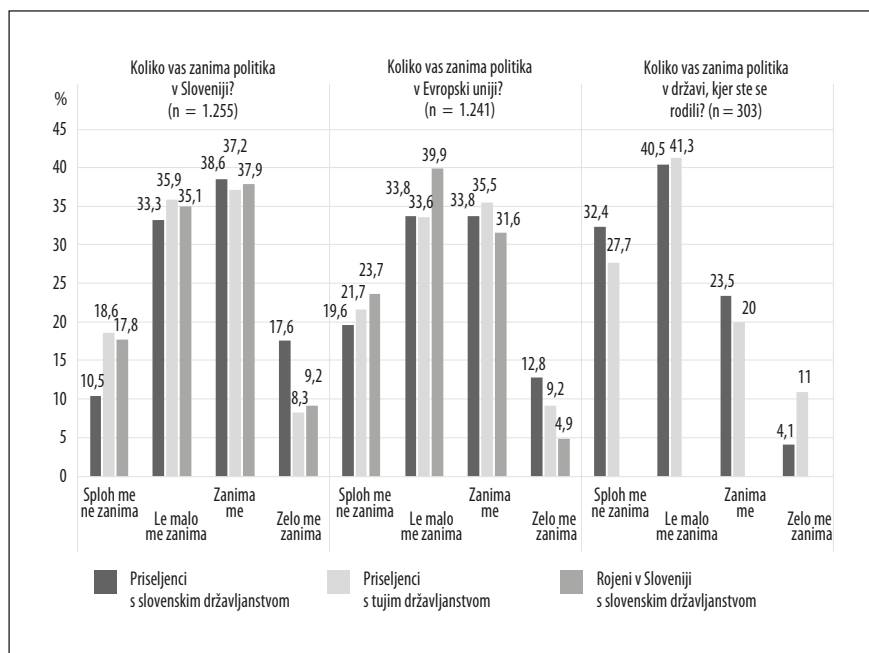
Podatki naše raziskave kažejo, da obstajajo razlike v zanimanju za politiko (tako znotraj Slovenije kot na področju EU) med anketiranci, rojenimi v Sloveniji,¹³ priseljenci s slovenskim državljanstvom in priseljenci s tujim državljanstvom. Kruskal-Wallisov test kaže, da so srednje vrednosti (mediana) spremenljivke zanimanje za politiko v Sloveniji statistično značilno različne med omenjenimi tremi skupinami anketiranih ($\chi^2(2) = 9.956$, $p = ,007$) in ravno tako so statistično značilno različne srednje vrednosti spremenljivke zanimanje za politiko v EU med omenjenimi tremi skupinami anketiranih ($\chi^2(2) = 9.164$, $p = ,010$). Nadaljnji post hoc test je razkril, da obstaja statistično značilna razlika v zanimanju za politiko v Sloveniji med priseljenci s slovenskim državljanstvom in priseljenci s tujim državljanstvom ($p = ,024$) ter priseljenci s slovenskim državljanstvom in rojenimi v Sloveniji s slovenskim državljanstvom ($p = ,007$). Glede zanimanja za politiko v EU pa se je pokazala statistično značilna razlika samo med priseljenci s slovenskim državljanstvom in rojenimi v Sloveniji s slovenskim državljanstvom ($p = ,025$). V obeh primerih (zanimanje za politiko znotraj Slovenije in zanimanje za politiko na področju EU) kažejo priseljenci s slovenskim državljanstvom največ zanimanja za politiko.

56,2 % priseljencev s slovenskim državljanstvom je navedlo, da jih politika v Sloveniji zanima oziroma zelo zanima. Med anketiranci, rojenimi v Sloveniji, je takih, ki jih politika v Sloveniji zanima oziroma zelo zanima, 47,1 %, med priseljenci s tujim državljanstvom pa je takih 45,5 %.

Anketirani priseljenci s slovenskim državljanstvom kažejo tudi nekoliko večje zanimanje za politiko v EU (46,6 % jih ta politika zelo zanima oziroma zanima) v primerjavi s priseljenci s tujim državljanstvom (med katerimi je 44,7 % takih, ki jih zelo zanima oziroma zanima politika v EU) ter zlasti v primerjavi z anketiranci, rojenimi v Sloveniji in s slovenskim državljanstvom (med katerimi jih 36,5 % politika v EU zelo zanima oziroma zanima). Priseljence smo tudi vprašali, ali jih zanima politika v državi njihovega rojstva. Pokazalo se je, da politika v državi rojstva zelo zanima oziroma zanima 27,1 % priseljencev s slovenskim državljanstvom in 31 % priseljencev s tujim državljanstvom. Videti je, da je med priseljenci zanimanje za politiko v državi rojstva manjše od zanimanja za politiko v Sloveniji ali EU.

13 Anketa je sicer zajela tudi nekaj anketirancev, ki so bili rojeni v Sloveniji, a nimajo slovenskega državljanstva. Te smo izločili iz nadaljnje analize, tako da v tem prispevku kategorija »rojeni v Sloveniji« zajema zgolj anketirance, rojene v Sloveniji, ki imajo slovensko državljanstvo.

Graf 5: Odgovori anketiranih na vprašanje, koliko jih zanima politika v Sloveniji, EU in v državi rojstva, glede na to, ali so priseljeni v Slovenijo ali so v Sloveniji rojeni, in glede na državljanstvo, 2022/2023

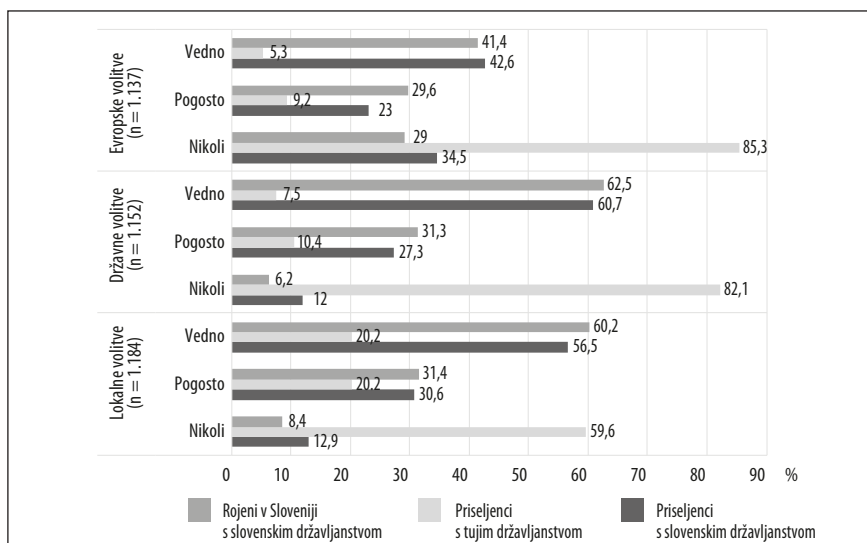

Vir: Medvešek et al. (2023).

Kako pa se zanimanje za politiko med našimi anketiranci prelija v njihove konkretne politične aktivnosti? Poglejmo najprej udeležbo na volitvah. Ta je še vedno ključni kazalnik politične participacije (Dalton 2004). Predstavlja neposreden način, s katerim lahko priseljenci uveljavljajo svoje politične in državljanske interese in jim hkrati omogoča vključenost v politični proces. So ključna metoda za izbiro predstavnikov in odločanje o političnih zadevah na širši ravni. V primerjavi z drugimi oblikami politične participacije, kot so protesti, peticije ali članstvo v političnih strankah, so volitve formalizirane, organizirane in sistematične. Vendar pa je možnost udeležbe na volitvah običajno odvisna od tega, ali ima priseljenec državljanstvo države priselitve oziroma tam vsaj prijavljeno stalno prebivališče.

Iz analize smo izključili anketirance, ki so navedli, da na zadnjih volitvah še niso imeli volilne pravice. S Kruskal-Wallisovim testom smo ugotavljali, ali obstaja razlika v pogostosti udeležbe (nikoli, pogosto in vedno) na lokalnih, državnih in evropskih volitvah med anketiranci, rojenimi v Sloveniji, priseljenci s slovenskim državljanstvom in priseljenci s tujim državljanstvom.

Graf 6: Odgovori anketiranih o pogostosti udeležbe na volitvah glede na to, ali so priseljeni v Slovenijo ali so v Sloveniji rojeni, in glede na državljanstvo, 2022/2023

Vir: Medvešek et al. (2023).

Pokazala se je statistično značilna razlika v udeležbi na lokalnih volitvah med omenjenimi tremi skupinami anketiranih ($\chi^2(2) = 115.473$, $p < ,001$). Opravljena post hoc analiza medsebojnih povezav kaže statistično značilno razliko med udeležbo na lokalnih volitvah priseljencev s tujim državljanstvom (povprečni rang: 288,08) in priseljencev s slovenskim državljanstvom (povprečni rang: 594,89) ($p < ,001$) ter statistično značilno razliko med udeležbo na lokalnih volitvah priseljencev s tujim državljanstvom (povprečni rang: 288,08) in anketirancev, rojenih v Sloveniji (povprečni rang: 626,06) ($p < ,001$).

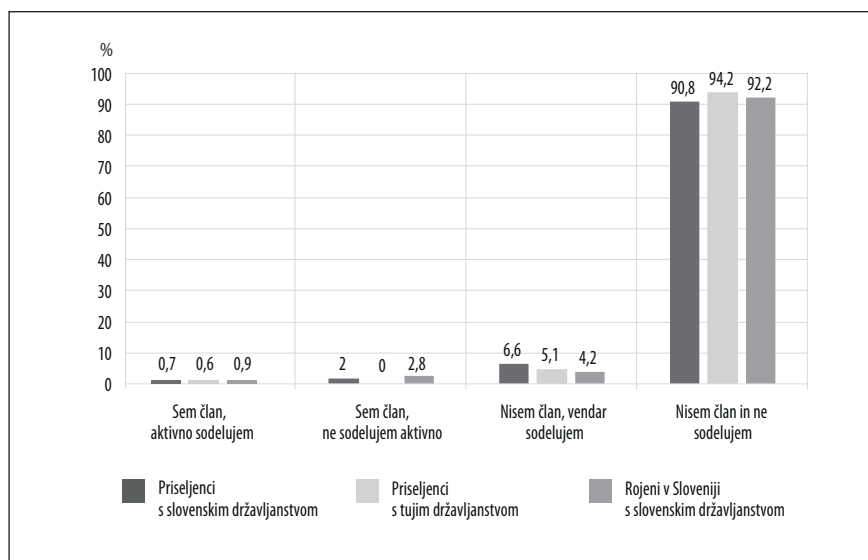
Podobno se je pokazala statistično značilna razlika v udeležbi na državnih volitvah med omenjenimi tremi skupinami anketiranih ($\chi^2(2) = 155.837$, $p < ,001$). Opravljena post hoc analiza medsebojnih povezav kaže statistično značilno razliko med udeležbo na državnih volitvah priseljencev s tujim državljanstvom¹⁴ (povprečni rang: 146,37) in priseljencev s slovenskim državljanstvom (povprečni rang: 583,38) ($p < ,001$) ter statistično značilno razliko med udeležbo na državnih volitvah priseljencev s tujim državljanstvom (povprečni rang: 146,37) in anketirancev, rojenih v Sloveniji (povprečni rang: 606,22) ($p < ,001$).

14 Pri omembi volitev na državni ravni je treba dodati, da je zaradi napačnega razumevanja enajst anketirancev brez slovenskega državljanstva nepravilno pritrdilno odgovorilo na vprašanje o tem, če so se udeležili volitev na državni ravni. Tuji državljani, živeči v Sloveniji, namreč nimajo volilne pravice za volitve na državni ravni.

Tudi pri udeležbi na evropskih volitvah se kaže statistično značilna razlika med omenjenimi tremi skupinami anketiranih ($\chi^2(2) = 81,535$ $p < ,001$). Opravljena post hoc analiza medsebojnih povezav kaže statistično značilno razliko med udeležbo priseljencev s tujim državljanstvom (povprečni rang: 260,97) in priseljencev s slovenskim državljanstvom (povprečni rang: 578,68) na evropskih volitvah ($p < ,001$) ter statistično značilno razliko med udeležbo priseljencev s tujim državljanstvom (povprečni rang: 260,97) in anketirancev, rojenih v Sloveniji (povprečni rang: 593,07), na evropskih volitvah ($p < ,001$). Podatki kažejo, da je na vseh treh ravneh volitev (lokalna, državna in evropska) volilno vedenje priseljencev s slovenskim državljanstvom in anketirancev, rojenih v Sloveniji, precej podobno oziroma med njimi ni statistično pomembnih razlik, medtem ko se priseljenci s tujim državljanstvom v veliko manjši meri udeležujejo volitev kot ostali.

Upoštevati velja, da je udeležba na volitvah samo ena od oblik politične participacije in kot taka ni celosten pokazatelj siceršnje aktivnosti priseljencev na političnem področju. Anketirance smo zato vprašali še o drugih oblikah politične participacije – tako manifestnih kot latentnih. Najprej nas je zanimalo, v kolikšnem obsegu se vključujejo v politične stranke priseljenci in v kolikšnem anketiranci, rojeni v Sloveniji.

Graf 7: Aktivnost anketiranih v političnih strankah glede na to, ali so priseljeni v Slovenijo ali so v Sloveniji rojeni, in glede na državljanstvo, 2022/2023, (n = 1.245)

Vir: Medvešek et al. (2023).

Pokazalo se je, da so anketiranci, rojeni v Sloveniji, s slovenskim državljanstvom v večjem deležu člani političnih strank kot priseljenci s slovenskim ali tujim državljanstvom. Priseljenec, ki ima državljanstvo tretje države, v skladu s 6. členom Zakona o političnih strankah niti ne more postati član politične stranke v Sloveniji, razen, če gre za t. i. častno članstvo, ki ga omogočajo nekatere politične stranke. Če pa primerjamo sodelovanje v političnih strankah (ne glede na članstvo), se pokaže, da v največjih deležih v aktivnostih političnih strank sodelujejo priseljenci s slovenskim državljanstvom (7,3 %), sledijo priseljenci s tujim državljanstvom (5,7 %) in šele nato anketiranci, rojeni v Sloveniji (5,1 %).

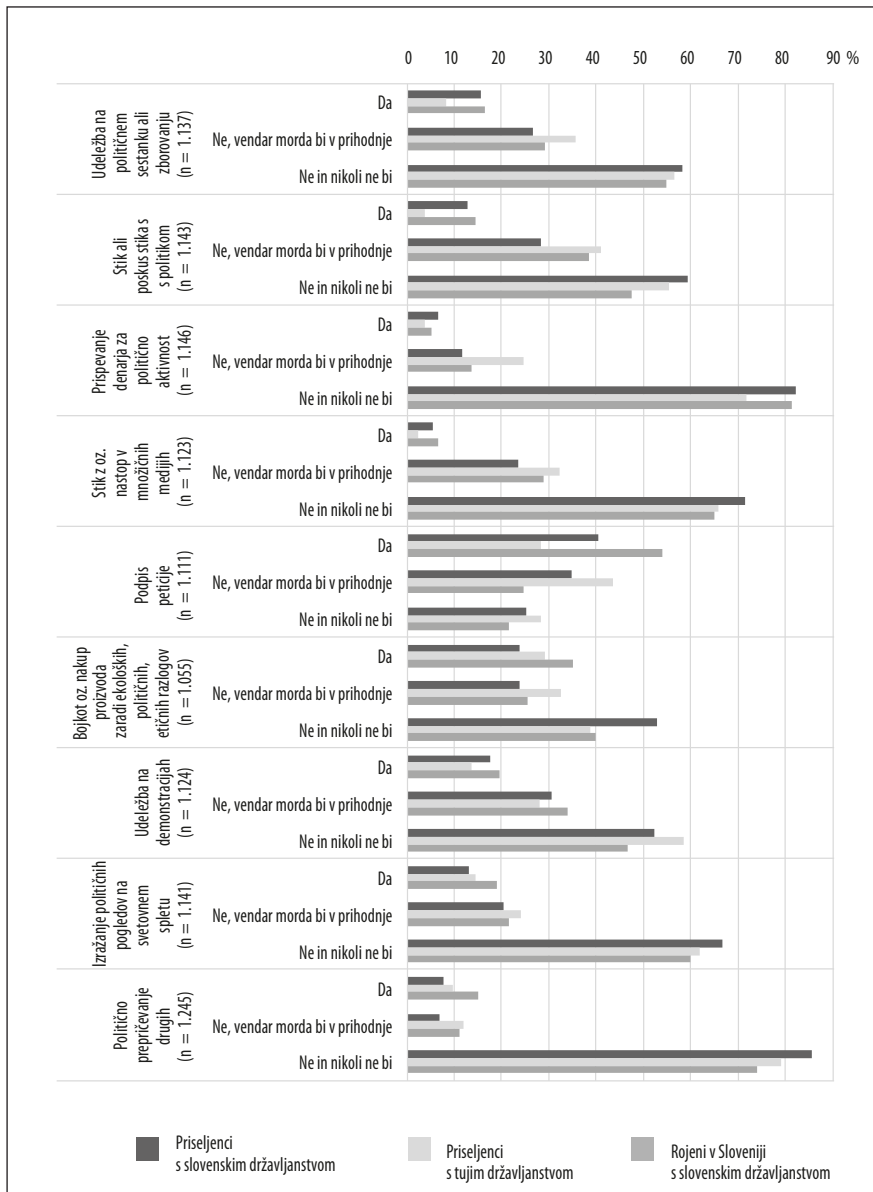
Poglejmo še druge oblike politične participacije. V raziskavi nas je zanimalo, ali se anketiranci udeležujejo političnih sestankov in zborovanj, ali stopajo v stik s politiki, prispevajo denar za politične aktivnosti, ali stopajo v stik z množičnimi mediji oziroma v njih nastopajo, da bi izrazili svoje poglede, podpisujejo peticije, bojkotirajo ali nakupujejo določene izdelke zaradi ekoloških, političnih ali etičnih razlogov, se udeležujejo demonstracij, izražajo svoje politične poglede na svetovnem spletu ali prepričujejo druge, kako naj volijo. Preverili smo povezavo med priseljskim statusom anketirancev in njihovim sodelovanjem v omenjenih oblikah politične participacije.

Statistično pomembna povezava se je pokazala med spremenljivko, ki združuje status priseljenosti (priseljen v Slovenijo vs. rojen v Sloveniji) in državljanstvo osebe (slovensko vs. tuje) ter naslednjimi oblikami participacije: vzpostavljanje stika s politikom z namenom, da bi izrazili svoje poglede ($\chi^2(4) = 17,925, p = ,001$), prispevanje denarja za politično aktivnost ($\chi^2(4) = 12,765, p = ,012$), podpisovanje peticije ($\chi^2(4) = 35,974, p < ,001$), bojkot oziroma nakup določenih proizvodov zaradi ekoloških, političnih ali etičnih razlogov ($\chi^2(4) = 12,047, p = ,017$) in vplivanje na drugega, naj spremeni svoje politično mnenje/glasovanje ($\chi^2(4) = 11,243, p = ,024$). Vendar pa je moč povezave med spremenljivko, ki združuje status priseljenosti (priseljen v Slovenijo vs. rojen v Sloveniji) in državljanstvo osebe (slovensko vs. tuje), ter sodelovanjem v posameznih oblikah politične participacije zelo šibka (kontingenčni koeficient je manjši od 0,3).

Anketiranci, rojeni v Sloveniji, in priseljenci s slovenskim državljanstvom so v nekoliko večji meri vzpostavljali stik s politikom z namenom, da bi izrazili svoje mnenje, kot priseljenci s tujim državljanstvom. 40,9 % priseljencev s tujim državljanstvom pa je navedlo, da bi morda to naredili v prihodnje.

Anketiranci, rojeni v Sloveniji, in priseljenci s slovenskim državljanstvom so ravno tako v nekoliko večjem deležu prispevali denar za politične aktivnosti v primerjavi s priseljenci s tujim državljanstvom. Je pa kar 24,6 % priseljencev s tujim državljanstvom navedlo, da bi to morda storili v prihodnje.

Graf 8: Oblike politične participacije anketiranih glede na to, ali so priseljeni v Slovenijo ali so v Sloveniji rojeni, in glede na državljanstvo, 2022/2023

Vir: Medvešek et al. (2023).

Anketiranci, rojeni v Sloveniji, v precej večjih deležih kot ostali podpisujejo peticije. 43,5 % priseljencev s tujim državljanstvom pa dopušča možnost, da bi to morda storili v prihodnje. To je oblika politične participacije, pri kateri beležimo najmanjši delež odklonilnih odgovorov »ne in nikoli ne bi«.

Bojkota ali nakupa zaradi ekoloških, političnih ali etičnih razlogov ter političnega prepričevanja pa se v največjih deležih poslužujejo anketiranci, rojeni v Sloveniji, sledijo jim priseljenci s tujim državljanstvom, v najmanjših deležih pa to počno priseljenci s slovenskim državljanstvom.

Na splošno v okviru obravnavanih oblik politične participacije, podobno kot pri vključenosti v različne organizacije, beležimo največ podobnosti v delovanju med priseljenci s slovenskim državljanstvom in anketiranci, rojenimi v Sloveniji. V največjih deležih pa politično participirajo pripadniki večinskega prebivalstva, torej posamezniki, rojeni v Sloveniji.

7 Zaključek

Naša raziskava je potrdila domnevo, da so na splošno priseljenci v Sloveniji v primerjavi z večinskim prebivalstvom manj vključeni v različne civilnodružbene in politične aktivnosti. To je delno tudi posledica formalnopravne ureditve različnih oblik participacije. Priseljenci so (ne glede na državljanstvo) formalnopravno izenačeni z večinskim prebivalstvom glede pogojev za civilnodružbeno participacijo, drugače pa je na področju politične participacije. Tam gre, predvsem v primeru udeležbe na volitvah in članstva v političnih strankah, za temeljne razlike v možnostih participacije na osnovi državljanstva oziroma v določenih primerih na osnovi stalnega prebivališča. Tuji državljani so soočeni s številnimi omejitvami, ki pa postopoma izginjajo v odvisnosti od dolžine oziroma statusa prebivanja v Sloveniji (začasno ali stalno).

Pri ugotavljanju civilnodružbene aktivnosti prebivalstva smo razlikovali med formalno vključenostjo posameznika v različne civilnodružbene organizacije (v smislu članstva) in dejanskim sodelovanjem oziroma aktivnostjo posameznika v teh organizacijah (ne glede na članstvo). Raziskava je pokazala, da je med priseljenci delež tistih, ki niso člani nobene civilnodružbene organizacije, precej večji kot med anketiranci, rojenimi v Sloveniji. Delež tistih, ki so člani enega ali več tipov civilnodružbenih organizacij, pa je manjši v primerjavi z anketiranci, rojenimi v Sloveniji. Podobno se je pokazalo tudi pri analizi aktivnega sodelovanja anketiranih v civilnodružbenih organizacijah (ne glede na članstvo), čeprav so tu razlike med priseljenci in rojenimi v Sloveniji manjše. Priseljenci v nekoliko večjem deležu ne sodelujejo v nobeni civilnodružbeni organizaciji in v nekoliko manjših deležih sodelujejo v enem ali več tipih organizacij v primerjavi z večinskim prebivalstvom.

Pokazale so se tudi razlike med priseljenci in anketiranci, rojenimi v Sloveniji, glede tega, v katere civilnodružbene organizacije so včlanjeni oziroma v katerih sodelujejo. Anketiranci, rojeni v Sloveniji, so v primerjavi s priseljenci s slovenskim ali tujim državljanstvom v večjem deležu člani in aktivno sodelujejo v poklicnih ali profesionalnih združenjih, v športno-rekreacijskih

organizacijah in gasilskih društvih. Priseljenci s slovenskim državljanstvom so bolj aktivni kot ostali dve skupini na področju sindikalnih dejavnosti ter dejavnosti dobrodelnih in humanitarnih organizacij. Drugačna slika pa se je pokazala pri vključevanju omenjenih treh populacij v organizacije, povezane z verskim prepričanjem. Anketiranci, rojeni v Sloveniji, in priseljenci s slovenskim državljanstvom so v zelo podobnih deležih člani teh organizacij, priseljenci s tujim državljanstvom pa so v manjšem deležu člani, vendar v veliko večjem deležu sodelujejo v njih kot anketiranci, rojeni v Sloveniji, in priseljenci s slovenskim državljanstvom.

Na vprašanje, ali so priseljenci v Sloveniji manj aktivni na civilnodruženem področju kot večinsko prebivalstvo, torej ne moremo podati enoznačnega odgovora. Kaj pa na področju politične participacije? Tudi tu se kažejo različna razmerja med aktivnostjo priseljencev in večinskega prebivalstva pri različnih oblikah politične participacije. Našo analizo politične participacije smo pričeli pri zanimanju za politiko. Zanimanje za politiko je lahko spodbuda za politično participacijo, saj ljudje, ki se zanimajo za politiko, običajno želijo aktivno sodelovati pri sprejemanju odločitev in vplivati na dogajanje v družbi. S tega vidika lahko zanimanje posameznikov za politiko pojmujeemo kot osnovo za politično participacijo. Na podlagi zbranih podatkov je videti, da kažejo priseljenci s slovenskim državljanstvom večje zanimanje za politiko v Sloveniji in tudi v EU kot anketiranci, rojeni v Sloveniji, in priseljenci s tujim državljanstvom, pri čemer so te razlike statistično značilne. Iz odgovorov anketiranih se še kaže, da je med priseljenci zanimanje za politiko v državi njihovega rojstva manjše kot zanimanje za politiko v Sloveniji ali EU.

Nato smo analizirali udeležbo na volitvah, ki je eden od ključnih kazalnikov politične participacije. Pravica do volitev je povezana z državljanstvom oziroma stalnim prebivališčem posameznika in je zato številni priseljenci nimajo. To že v izhodišču zmanjšuje potencialni delež udeležencev volitev med priseljenci v primerjavi z večinskim prebivalstvom. Vseeno pa tudi med tistimi priseljenci, ki imajo volilno pravico, udeležba na volitvah zaostaja za udeležbo večinskega prebivalstva. Naša raziskava je pokazala, da se prebivalci, rojeni v Sloveniji, volitev udeležujejo pogosteje kot priseljenci. To velja tako za volitve na lokalni in državni ravni kot za volitve na ravni EU.

Poleg udeležbe na volitvah so relevantne tudi druge oblike politične participacije. Med njimi na primer članstvo in sodelovanje v političnih strankah. Pričakovano so anketiranci, rojeni v Sloveniji, v večjem deležu včlanjeni v politične stranke kot priseljenci. Presenetljivo pa primerjava sodelovanja v političnih strankah (ne glede na članstvo) pokaže, da v največjih deležih sodelujejo v aktivnostih političnih strank priseljenci s slovenskim državljanstvom, sledijo priseljenci s tujim državljanstvom, v najmanjšem deležu pa anketiranci, rojeni v Sloveniji.

Na drugih področjih politične participacije je večinsko prebivalstvo večinoma bolj aktivno od priseljencev. Med devetimi oblikami politične participacije, ki smo jih obravnavali v naši raziskavi, se je skoraj v vseh primerih pokazalo, da anketiranci, rojeni v Sloveniji, participirajo v večjih deležih kot priseljenci, čeprav imajo na tem področju priseljenci (tudi tisti brez slovenskega državljanstva) enake pravice kot večinsko prebivalstvo. V petih od teh primerov – tj. pri vzpostavljanju stika s politiki, doniranju denarja za politično aktivnost, bojkotu proizvodov, podpisu peticij ter političnem prepričevanju drugih – so bile zaznane razlike med priseljenci in večinskim prebivalstvom statistično značilne, pri ostalih pa ne. Priseljenci s tujim državljanstvom pa so pri vseh navedenih oblikah politične participacije, razen pri udeležbi na demonstracijah in političnem prepričevanju drugih, v večjih deležih izrazili pripravljenost za politično aktivnost v prihodnje.

V prispevku smo preverjali tudi, ali priseljenci v večjem deležu participirajo v priseljenških organizacijah ali v organizacijah večinske družbe. Raziskava je pokazala, da je okoli 14 % priseljencev včlanjenih oziroma sodeluje v aktivnostih priseljenških društev. Priseljenci v manjših deležih kot v priseljenških organizacijah participirajo v treh tipih večinskih organizacij (v poklicnih ali profesionalnih organizacijah, gasilskih društvih in drugih organizacijah), medtem ko v ostalih tipih večinskih organizacij participirajo v večjih deležih kot v priseljenških organizacijah. Pri tem je zanimiv podatek, da dobri dve tretjini anketiranih priseljencev sploh ni seznanjenih z delovanjem društev, ki jih organizirajo priseljenške skupine. To lahko po eni strani kaže na nezainteresiranost priseljencev za organizirano (društveno) povezovanje s pripadniki svoje narodne/etnične skupine, po drugi strani pa je ta podatek lahko signal priseljenškemu društvu, da bi z večjo promocijo svojih dejavnosti morda lahko razširili krog svojih članov, sodelavcev ali vsaj obiskovalcev prireditev, ki jih društva organizirajo.

Glede na predstavljene podatke o aktivnosti priseljencev in večinskega prebivalstva v različnih oblikah civilnodružbene in politične participacije lahko sklenemo, da na splošno največ participirajo prebivalci, rojeni v Sloveniji, sledijo jim priseljenci z državljanstvom Slovenije, priseljenci brez slovenskega državljanstva pa v tem pogledu precej zaostajajo. Znotraj populacije priseljencev se torej kaže velik vpliv slovenskega državljanstva, kar ni presenetljivo, saj državljanstvo odpira več možnosti za participacijo po formalni plati, verjetno pa je takšno stanje tudi posledica boljše integracije priseljencev s slovenskim državljanstvom v širšo družbo (zaradi daljšega obdobja prebivanja v Sloveniji) v primerjavi s priseljenci s tujim državljanstvom. Pri tem je treba dodati, da povezava med integracijo in civilnodružbeno oziroma politično participacijo ni enosmerna. Po eni strani priseljenci, ki so bolje integrirani v večinsko družbo, več participirajo, po drugi strani pa participacija v civilnodružbenih in političnih aktivnostih omogoča njihovo hitrejšo integracijo.

Literatura in viri

- Aleksynska, M., 2008. Quantitative Assessment of Immigrants' Civic Activities – Exploring the European Social Survey. V D. Vogel (ur.) *Highly Active Immigrants: A Resource for European Civil Societies*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 59–74.
- Barnes, S. H., Kaase, M., Allerback, K. R., Farah, B., Heunks, F., Inglehart, R., Jennings, M. K., Klingemann, H. D., Marsh, A. & Rosenmayr, L., 1979. *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Sage, London & Beverly Hills.
- Barrett, M. & Zani, B., 2015. Political and Civic Engagement. Theoretical Understandings, Evidence and Policies. V M. Barrett & B. Zani (ur.) *Political and Civic Engagement: Multidisciplinary Perspectives*. Routledge, London & New York, 3–25.
- Bloemraad, I., 2006. *Becoming a Citizen: Incorporating Immigrants and Refugees in the United States and Canada*. University of California Press, Berkeley.
- Brady, H., 1999. Political Participation. V J. P. Robinson, P. R. Shaver & L. S. Wrightsman (ur.) *Measures of Political Attitudes*. Academic Press, San Diego, 737–801.
- Council of the European Union, 2004. *Press release, 2618th Council Meeting, Justice and Home Affairs Brussels*, 19. November 2004, 14615/04 (Presse 321), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_04_321 (dostop 23. 7. 2023).
- Cyrus, N., 2008. Where Does It Start, Why Does It Change? Trajectory Patterns of Immigrants Active in Mainstream Political Parties. V D. Vogel (ur.) *Highly Active Immigrants: A Resource for European Civil Societies*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 130–144.
- Dalton, R. J., 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press, Oxford.
- Dalton, R. J. & van Sickle, A., 2005. *The Resource, Structural and Cultural Bases of Protest*. Center for the Study of Democracy, Irvine, <https://escholarship.org/uc/item/3jx2b911> (dostop 23. 7. 2023).
- Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (DePNNS). Uradni list RS 7 (2011).
- Van Deth, J. W., 2014. A Conceptual Map of Political Participation. *Acta Politica* 49 (3), 349–367.
- Van Deth, J. W., 2021. What Is Political Participation? V *Oxford Research Encyclopedia. Politics*. Oxford University Press, Oxford, <https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-68> (dostop 23. 7. 2023).
- Direktiva Sveta 93/109/ES z dne 6. decembra 1993 o podrobnih ureditvi uresničevanja aktivne in pasivne volilne pravice na volitvah v Evropski parlament za državljane Unije, ki prebivajo v državi članici, niso pa njeni državljani. Uradni list Evropske Unije L 329 (1993), 30. 12. 1993, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:31993L0109> (dostop 23. 7. 2023).
- Ekman, J. & Amnå, E., 2012. Political Participation and Civic Engagement: Towards a New Typology. *Human Affairs* 22, 283–300.
- Eržen, B., 2021a. Z lokalnih volitev bi izločili tujce iz tretjih držav. *Delo*, 7. julij 2021, <https://www.delo.si/novice/slovenija/z-lokalnih-volitev-bi-izlocili-tujce-iz-tretjih-drzav/> (dostop 15. 6. 2023).

- Eržen, B., 2021b. Koalicija molči, opozicija o uresničevanju agende SDS. *Delo*, 12. julij 2021, <https://www.delo.si/novice/slovenija/koalicija-molci-opozicija-o-uresnic-ev-anju-agende-sds/> (dostop 24. 6. 2023).
- Eržen, B., 2021c. Koalicija spet o omejevanju volilne pravice tujcem. *Delo*, 16. november 2021, <https://www.delo.si/novice/slovenija/koalicija-spet-o-omejevanju-volilne-pravice-tujcem/> (dostop 16. 6. 2023).
- European Migration Network, 2020. *Annual Report on Migration and Asylum 2019*. European Migration Network, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-01/00_eu_arm2020_synthesis_report_en.pdf (dostop 23. 7. 2023).
- European Migration Network, 2022. *Annual Report on Migration and Asylum 2021, 2022*. European Migration Network, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-07/EMN_Annual-report_Migration_report_final.pdf (dostop 23. 7. 2023).
- Eurostat, 2023a. *Population on 1 January by Age, Sex and Group of Country of Birth (MIGR_POP4CTB)*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_POP4CTB/default/table?lang=en (dostop 15. 4. 2023).
- Eurostat, 2023b. *Population by Educational Attainment Level, Sex, Age and Country of Birth (%) (EDAT_LFS_99129)*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDAT_LFS_9912/default/table?lang=en (dostop 15. 4. 2023).
- Evropska komisija, 2020. *Sporočilo komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij: akcijski načrt za integracijo in vključevanje za obdobje 2021–2027*. Evropska komisija, Bruselj, 24. 11. 2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0758&from=SV> (dostop 15. 4. 2022).
- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin* (spremenjena s Protokoli št. 11, 14 in 15, dopolnjena s Protokoli št. 1, 4, 6, 7, 12, 13 in 16). Evropsko sodišče za človekove pravice, Svet Evrope, Strasbourg, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_SLV (dostop 23. 7. 2023).
- Fennema, M. & Tillie, J., 1999. Political Participation and Political Trust in Amsterdam: Civic Communities and Ethnic Networks. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25 (4), 703–726.
- Font, J. & Méndes, M. (ur), 2013. *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations: Methodological Challenges and Research Strategies*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Giugni, M. & Grasso, M., 2020. Trust, Identity, Skills, or Recruitment? Assessing Four Explanations of the Relationship between Associational Involvement and the Political Participation of Migrants. *International Migration Review* 54 (2), 585–610.
- Grasso, M. T., 2014. Age-Period-Cohort Analysis in a Comparative Context: Political Generations and Political Participation Repertoires. *Electoral Studies* 33, 63–76.
- Grasso, M. T., 2016. *Generations, Political Participation and Social Change in Western Europe*. Routledge, London.
- Van Heelsum, A., 2002. The Relationship Between Political Participation and Civic Community of Migrations in the Netherlands. *Journal of International Migration and Integration*, 3, 179–200.
- International IDEA (Institute for Democracy and Electoral Assistance), 2004. *Voter Turnout in Western Europe since 1945: A Regional Report*. International IDEA, Stockholm.

- Jardim, C. & Silva, S. M., 2018. Young People Engaging in Volunteering: Questioning a Generational Trend in an Individualized Society. *Societies* 8 (1), 1–11.
- Kejžar, B., 2009. Različne oblike politične participacije imigrantov v članicah Evropske unije. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 59, 116–150.
- Komac, M., 2009. Percepcije slovenske integracijske politike, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, Ljubljana., https://doi.org/10.17898/ADP_PSIP03_V1 (dostop 4. 5. 2023).
- Konvencija o udeležbi tujcev v javnem življenju na lokalni ravni. Svet Evrope, Strasbourg, 52 http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/144/ (dostop 12. 5. 2023).
- Koopmans, R., Statham, P., Giugni, M. & Passy, F., 2005. *Contested Citizenship*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Leighley, J., 2001. *Strength in Numbers? The Political Mobilisation of Racial and Ethnic Minorities*. Princeton University Press, New Jersey.
- Li, R. & Jones, B. M., 2020. Why Do Immigrants Participate in Politics Less Than Native-Born Citizens? A Formative Years Explanation. *Journal of Race, Ethnicity, and Politics* 5 (1), 62–91.
- Listina Evropske unije o temeljnih pravicah. Uradni list Evropske unije C 326/391 (2012), 26. 10. 2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=cel-ex:12012P/TXT> (dostop 3. 5. 2023).
- Martiniello, M., 2006. Political Participation, Mobilisation and Representation of Immigrants and Their Offspring in Europe. V R. Bauböck (ur.), *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 83–105.
- Mazières, A. & Roth, C., 2018. Large-Scale Diversity Estimation through Surname Origin Inference. *Bulletin de Méthodologie Sociologique/Bulletin of Sociological Methodology*, 139 (1), 59–73.
- Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah. Varuh človekovih pravic, https://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/PRAVNE_PODLAGE/Mednarodne_konvencije_-_OZN/Mednarodni_pakt_o_drzavljanskih_in_politicnih_pravicah/Mednarodnipakt_drzavljanskih_politicnih_pravicah.pdf (dostop 23. 7. 2023).
- Medved, F., 2007. Politična udeležba in stališča o političnem predstavištvu »novih etničnih manjšin/narodnih skupnosti«. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 391–422.
- Medvešek, M., 2007. Percepcije priseljencev in potomcev priseljencev o kulturni razsežnosti integracijskega procesa. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 334–372.
- Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022a. *Kazalniki integracije priseljencev in potomcev priseljencev v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, <http://www.inv.si/DocDir/projekti/Izzivi%20integracije/Kazalniki%20integracije%20priseljencev%20in%20potomcev%20priseljencev%20v%20Sloveniji.pdf> (dostop 11. 5. 2023).

- Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022b. *Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljevanju, priseljencih in integraciji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Medvešek, M., Bešter, R., Pirc, J., Todić, A., Hafner-Fink, M., Novak, M. & Zavratnik, S., 2022. *Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo: vprašalnik*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Medvešek, M., Bešter, R., Pirc, J., Todić, A., Hafner-Fink, M., Novak, M. & Zavratnik, S., 2023. *Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo: zbirnik ankete 1*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- MNZ – Ministrstvo za notranje zadeve, 2014. *Letno poročilo Sveta za vključevanje tujcev za leto 2013*, 14. 2. 2014, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana.
- MNZ – Ministrstvo za notranje zadeve, 2016. *Letno poročilo Sveta za vključevanje tujcev za leto 2015*, 8. 3. 2016, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana.
- MNZ – Ministrstvo za notranje zadeve, 2018. *Letno poročilo Sveta za vključevanje tujcev za leto 2017*, 5. 3. 2018, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana.
- MNZ – Ministrstvo za notranje zadeve, 2019. *Letno poročilo Sveta za vključevanje tujcev za leto 2018*, 11. 3. 2019, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana.
- Morales, L. & Giugni, M. (ur.), 2011. *Social Capital, Political Participation and Migration in Europe*. Palgrave Macmillan, London.
- Norris, P., 2002. Democratic Phoenix. Agencies, Repertoires, & Targets of Political Activism. Predstavitev na letnem srečanju American Political Science Association, Boston, 29. avgust – 1. september 2002 (panel 14–8 Political Activism, Participation, and Identification).
- OECD/EU, 2018. *Settling In 2018: Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing, Pariz; Evropska unija, Bruselj.
- Organizace pro pomoc uprchlíkům, 2015. *Participation and Policy Involvement [Participation and Policy Involvement of Third Country Nationals in Public Life of 9 Central and Eastern EU Member States]*. Organizace pro pomoc uprchlíkům, Praga.
- Pachi, D. & Barrett, M., 2014. Civic and Political Engagement Among Ethnic Minority and Immigrant Youth. V R. Dimitrova, M. Bender & F. van de Vijver (ur.) *Global Perspectives on Well-Being in Immigrant Families*. Springer, New York.
- Pogodba o Evropski uniji*. Uradni list Evropske Unije C 191 (1992), 29. 7. 1992, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT> (dostop 19. 5. 2023).
- Portal GOV.SI, Referendum [Referendum, ljudska iniciativa in evropska državljanska pobuda], <https://www.gov.si/teme/referendum-ljudska-iniciativa-in-evropska-drzavljska-pobuda/> (dostop 10. 7. 2023).
- Portal GOV.SI, Svet Vlade [Svet Vlade Republike Slovenije za vprašanja narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji], <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/svet-vlade-republike-slovenije-za-vprasanja-narodnih-skupnosti-pripadnikov-narodov-nekdanje-sfrj-v-republiki-sloveniji/> (dostop 12. 5. 2023).
- Portal GOV.SI, Svet za vključevanje tujcev, <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/svet-za-vkljucevanje-tujcev/> (dostop 12. 5. 2023).
- Portes, A. & Rumbaut, R., 1990. *Immigrant America: A Portrait*. University of California Press, Berkeley.

- Prandner D. & Weichbold M., 2019. Building a Sampling Frame for Migrant Populations via an Onomastic Approach – Lesson learned from the Austrian Immigrant Survey 2016. *Survey Methods: Insights from the Field*, <https://surveyinsights.org/?p=10641> (dostop 26. 4. 2023).
- Putnam, R. D., 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Rakar, T., Deželan, T., Vrbica, S. Š., Kolarič, Z., Črnak Meglič, A. & Nagode, M., 2011. *Civilna družba v Sloveniji*. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana.
- Reichel, D. & Morales, L., 2017. Surveying Immigrants Without Sampling Frames – Evaluating the Success of Alternative Field Methods. *Comparative Migration Studies* 5 (1), 1–22.
- Sardinha, J., 2009. Immigrant Associations, Integration and Identity: Angolan, Brazilian and Eastern European communities in Portugal. (IMISCOE Dissertations). Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Schrover, M. & Vermeulen, F., 2005. Immigrant Organisations. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (5), 823–832.
- Splošna deklaracija človekovih pravic [Sklep o objavi besedila Splošne deklaracije človekovih pravic]*. Uradni list RS 24 (2018).
- Strömblad, P. & Adam, P., 2010. Political Integration through Ethnic or Nonethnic Voluntary Associations? *Political Research Quarterly* 63, 721–730.
- Teorell, J., Torcal, M. & Montero, J. R., 2007. Political Participation: Mapping the Terrain. V J. W. van Deth, J. R. Montero & A. Westholm (ur.) *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis*. Routledge, London & New York, 334–357.
- Uslaner, E. M. & Conley, R. S., 2003. Civic Engagement and Particularized Trust: The Ties That Bind People to Their Ethnic Communities. *American Politics Research* 31 (4), 331–360.
- Uredba o integraciji tujcev*. Uradni list RS 65 (2008), 86 (2010), NPB1, 50 (2011) – ZTuj-2 in 70 (2012).
- Ustava Republike Slovenije* (neuradno prečiščeno besedilo št. 11). Uradni list RS 33 (1991), I, 42 (1997) – UZS68, 66 (2000) – UZ80, 24 (2003) – UZ3a, 47, 68, 69 (2004) – UZ14, 69 (2004) – UZ43, 69 (2004) – UZ50, 68 (2006) – UZ121,140,143, 47 (2013) – UZ148, 47 (2013) – UZ90,97,99 in 75 (2016) – UZ70a in 92 (2021) – UZ62a.
- Verba, S., Nie, N. H. & Kim, J., 1978. *Participation and Political Equality: A Seven Nation Comparison*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Verba, S., Schlozman, K. L. & Brady, H., 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press, Cambridge.
- Vertovec, S., 1999. Minority Associations, Networks and Public Policies: Re-assessing Relationships. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25 (1), 21–42.
- Vlada Republike Slovenije, 2019. Vlada sprejela spremembo sklepa o imenovanju Sveta za vključevanje tujcev. *Sporočilo za javnost, 27. redna seja Vlade Republike Slovenije, 11. april 2019*. Vlada Republike Slovenije, http://vlada.arhiv-spletisc.gov.si/fileadmin/dokumenti/si/Sporocila_za_javnost/2019/04/sevl27.pdf (dostop 16. 11. 2020).

- Vogel, D., 2008a. Highly Active Immigrants in the Civil Society – An Introduction. V D. Vogel (ur.) *Highly Active Immigrants: A Resource for European Civil Societies*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 15–31.
- Vogel, D. (ur.), 2008b. *Highly Active Immigrants: A Resource for European Civil Societies*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Vogel, D. & Triandafyllidou A., 2005. *Civic Activation of Immigrants – An Introduction to Conceptual and Theoretical Issues*. (POLITIS Working Paper No. 1.) University of Oldenburg, Oldenburg.
- Weinschenk, A. C., Dawes. C. T., Oskarsson, S., Klemmensen, R. & Nørgaard, A. S., 2021. The Relationship between Political Attitudes and Political Participation: Evidence from Monozygotic Twins in the United States, Sweden, Germany, and Denmark. *Electoral Studies* 69, Article 102269, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261379420301475> (dostop 23. 7. 2023).
- Zakon o društvih (ZDru-1)* (neuradno prečiščeno besedilo št. 4). Uradni list RS 64 (2011) – uradno prečiščeno besedilo in 21 (2018) – ZNOrg.
- Zakon o državni statistiki (ZDSta)*. Uradni list RS 45 (1995) in 9 (2001).
- Zakon o državnem svetu (ZDSve)* (neuradno prečiščeno besedilo št. 7). Uradni list RS 100 (2005), – uradno prečiščeno besedilo, 95 (2009) – odl. US in 21 (2013) – ZFDO-F, 81/2018 – odl. US in 16 (2023).
- Zakon o evidenci volilne pravice (ZEVP-2)*. Uradni list RS 98 (2013).
- Zakon o lokalni samoupravi (ZLS)* (neuradno prečiščeno besedilo št. 32). Uradni list RS 94 (2007) – uradno prečiščeno besedilo, 76 (2008), 79 (2009), 51 (2010), 40 (2012) – ZUJF, 14 (2015) – ZUUJFO, 11 (2018) – ZSPDSLS-1, 30 (2018), 61 (2020) – ZIUZEOP-A in 80 (2020) – ZIUOOPE.
- Zakon o lokalnih volitvah (ZLV)*. Uradni list RS 94 (2007) – uradno prečiščeno besedilo, 45 (2008), 83 (2012), 68 (2017) in 93 (2020) – odl. US).
- Zakon o političnih strankah (ZPolS)* (neuradno prečiščeno besedilo št. 10). Uradni list RS 100 (2005) – uradno prečiščeno besedilo, 103 (2007), 99 (2013) in 46 (2014).
- Zakon o referendumu in ljudski iniciativi (ZRLI)* (neuradno prečiščeno besedilo št. 13). Uradni list RS 26 (2007) – uradno prečiščeno besedilo, 6 (2018) – odl. US in 52 (2020).
- Zakon o volitvah poslancev iz Republike Slovenije v Evropski parlament (ZVPEP)* (neuradno prečiščeno besedilo št. 6). Uradni list RS 40 (2004) – uradno prečiščeno besedilo, 41 (2007) – ZVRK, 109 (2009), 9 (2014) in 59 (2017).
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o volitvah poslancev iz Republike Slovenije v Evropski parlament (ZVPEP-B)*. Uradni list RS 109 (2009).
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o volitvah poslancev iz Republike Slovenije v Evropski parlament (ZVPEP-C)*. Uradni list RS 9 (2014).
- Zakon o volitvah predsednika republike (ZVPR)* (neuradno prečiščeno besedilo št. 1). Uradni list RS 39 (1992) in 73 (2003) – odl. US.
- Zakon o volitvah v državni zbor (ZVDZ)*. Uradni list RS 109 (2006) – uradno prečiščeno besedilo, 54 (2007) – odl. US, 23 (2017) in 29 (2021).
- Zakon o zavodih (ZZ)*. Uradni list RS 12 (1991), 8 (1996), 36 (2000) – ZPDZC in 127 (2006) – ZJZP.

Civic and Political Participation of Immigrants in Slovenia

Abstract

The integration of immigrants into the host country is a multifaceted, multidirectional, and multidimensional process, encompassing various aspects of social life. One such aspect is civic and political participation. Through engagement in civic and political activities, immigrants can articulate their collective interests, politically and culturally socialise, and enhance their social and human capital. These aspects play a pivotal role in the overall integration process, underscoring the importance of understanding the situation of immigrant populations in these domains for the development of effective integration policies. The paper aims to assess the extent and nature of immigrants' involvement in civic and political activities in Slovenia, and explore whether the forms of civic and political participation differ between immigrants and the majority population. The paper begins by defining the concepts of civic and political participation, followed by a comprehensive review of existing research on immigrants' engagement in these realms. A dedicated section examines the legal framework governing civic and political participation of immigrants in Slovenia.

The central part of the paper presents the findings of a survey conducted among immigrants and the majority population in Slovenia. The results support the hypothesis that, in general, immigrants in Slovenia are less engaged in various civic and political activities compared to the majority population. However, differences emerge between immigrants holding Slovene citizenship and those without it. Immigrants with Slovene citizenship often exhibit participatory behaviour more akin to the majority population than to immigrants with foreign citizenship.

Keywords: civic participation, political participation, immigrants, integration, Slovenia

Robert Devetak

»Naše doline smo tako obogatili z našo kulturo in našo dediščino«: muzeji kot utrjevalci slovenske narodne zavesti na Videmskem¹

Izveleček

Prispevek obravnava delovanje muzejskih zbirk, ki interpretirajo in predstavljajo slovensko kulturo na območju nekdanje Videmske pokrajine v Republiki Italiji. Slovenska skupnost v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini se je v preteklosti soočala s številnimi izzivi, predvsem slabim gospodarskim razvojem, negativno demografsko sliko in pritiski s strani italijanskih oblasti ter družbe, ki so desetletja na različne načine onemogočali ali ovirali javno uporabo in razvoj slovenščine na Videmskem. Eno od oblik ohranjanja slovenske identitete, jezika in kulture so predstavljali lokalni muzeji, ki so se na obmejnem območju, kjer živi slovensko prebivalstvo, ustanavljali od 70. let 20. stoletja dalje. Poseben pomen so pridobili predvsem v začetku tega tisočletja, ko je prišlo do več dejavnikov, ki so omogočili hitrejši razvoj panoge. Leta 2001 je Republika Italija uradno prepoznala slovensko skupnost na Videmskem, v kasnejših letih pa so s finančnimi vložki z italijanske in slovenske strani ter evropskimi projekti in sredstvi slovenske manjšinske organizacije uspele nadgraditi svoje delovanje in posebno pozornost namenile razvoju muzejev. Številne muzejske zbirke imajo danes pomembno vlogo pri ohranjanju slovenske kulture, jezika in tradicij, hkrati pa izobražujejo in promovirajo skupnost v lokalnem, državnem (italijanskem) in čezmejnem (slovenskem, evropskem) okolju. Hkrati se njihovo delovanje vključuje v okvir kulturnega

1 Prispevek je nastal v okviru projekta *Muzeji kot utrjevalci slovenske narodne zavesti: primer muzejskih zbirk v Nadiških in Terskih dolinah ter v Reziji*, ki ga financira Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, ter raziskovalnega programa P5-0409 z naslovom *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki ga financira ARIS.

turizma, kar pozitivno vpliva na družbeno in gospodarsko podobo območja. Prispevek bo podrobneje predstavil razvoj slovenske muzejske dejavnosti na Videmskem in glavne elemente njihovega vpliva na narodno zavest.

Ključne besede: narodna identiteta, videmska pokrajina, slovenska skupnost v Italiji, muzeji, Slovensko multimedialno okno

1 Uvod

Citat v naslovu prispevka izhaja iz zaključne konference projekta ZBORZ-BIRK, ki je potekala marca 2015 v Špetru Slovenov (Novi Matajur 2015a, 5). Gre za enega ključnih projektov, ki je revitaliziral muzejsko dejavnost med slovensko skupnostjo na Videmskem (Dapit et al. 2015; Ledinek Lozej 2017, 607–621). Na območju deluje več muzejev, ki predstavljajo slovensko kulturo in jezik ob vzhodni meji Republike Italije. Tovrstni muzeji imajo viden pomen za delovanje manjšin. Znotraj splošnega muzejskega okvira so v sodobnem času postala vprašanja, vezana na predstavitev in razumevanje različnih družbenih in narodnih manjšin, zelo izpostavljena (Dragsbo 2017, 123). Muzeji so se pričeli množično ustanavljati predvsem od 19. stoletja dalje in so bili pogosto vključeni v narodni oz. nacionalistični kontekst. V obdobju nacionalizmov, predvsem pred prvo svetovno vojno, so se po Evropi ustanavljali številni muzeji, katerih glavni namen je bila uveljavitev in utrjevanje narodne kulture in identitete (Tavčar 2023, 35). Postali so ena od osrednjih oblik gradnikov etnično zamišljenih skupnosti (Anderson 2007, 217–225). Izbrani in izpostavljeni muzejski predmeti so imeli lahko veliko simbolno vlogo znotraj določenih skupnosti, saj so zgodbe ali pomen eksponatov delovali kot povezovalni člen, s katerimi so se lahko pripadniki etničnih skupin lažje identificirali (Smith 2006, 197–198).

Izpostaviti moramo, da so tovrstni, zlasti osrednji nacionalni muzeji predstavljali predvsem narodne in etnične simbole večinskega prebivalstva in da v preteklosti narodne manjšine niso imele dostopa do aktivne udeležbe pri vsebinah ali je bil ta okrnjen oz. niso bile ustrezno predstavljene (Fagerheim Kalsås 2015, 33). Do sprememb na tem področju je v Evropi prišlo postopoma po drugi svetovni vojni, z novimi družbenimi dinamikami in vlogami manjšin (Dragsbo 2017, 126). Muzeji, ki so jih postavili v središče svoje pozornosti, so se začeli ustanavljati predvsem od 60. let 20. stoletja dalje, z osrednjim namenom prikazovanja regionalnih in kulturnih posebnosti posameznih krajev. Osredotočili so se na predstavitev in raziskovanje vsakdanjega življenja, s poudarkom na navadah, šegah ter osebnih zgodbah, ki dajejo krajem značaj edinstvenosti. Ena od njihovih osrednjih nalog je bila beleženje kolektivnega spomina, ki so ga muzeji opravljali v sodelovanju z lokalnim prebivalstvom (Perko 2014, 64). Hkrati so ti muzeji delovali kot stične točke spomina in identitete. Po eni strani so lahko zbirke, ki predstavljajo značilnosti manjšin, zelo stereotipne in klasične (predstavitev narodnih noš, tradicionalne kulture), a hkrati tudi aktualne v smislu, da opozarjajo na razmere ter sprožajo vprašanja vezana na zagotavljanje manjšinskih pravic. Velikokrat tudi predstavljajo in opozarjajo na vsakodnevne težave, s katerimi se manjšine soočajo (Dragsbo 2017, 126). Čeprav se tovrstni muzeji velikokrat omejujejo le na manjši prostor, je njihovo predstavljane kulturne dediščine lahko izrednega

pomena za ohranjanje identitete tam živeče skupnosti (Miklavčič-Brezigar 2006, 265–277; Močnik 2016; Draženović & Smrekar 2020, 26). Muzeji imajo potencial za vključevanje in doseganje pozitivnih sprememb na področju kulturnega, jezikovnega, gospodarskega in družbenega napredka manjšinskih skupnosti (Olivares & Piatak 2022, 122). Vzporedno je v zadnjih desetletjih raslo tudi znanstveno zanimanje za kulturno dediščino na obmejnih prostorih, kjer se velikokrat stikajo različne etnične skupnosti, jeziki ter kulturne in družbene posebnosti (Källén 2019; Ledinek Lozej 2017, 607–621). Manjšinske tematike lahko ponekod najdemo v velikih državnih muzejskih zbirkah, še pogosteje pa so predstavljene na območjih, kjer manjšinske skupnosti živijo in delujejo (Fagerheim Kalsås 2015, 33–48). Slednje značilnosti muzejskega delovanja lahko najdemo tudi med slovensko skupnostjo na območju nekdanje Videmske pokrajine. Prispevek bo podrobneje analiziral in predstavil sistem delovanja manjših muzejev, ki na tem območju hranijo in interpretirajo kulturno dediščino tam živeče slovenske skupnosti.

2 Slovenska skupnost na Videmskem

Slovenska etnična skupnost v Italiji živi na območju nekdanje Tržaške, Goriške in Videmske pokrajine, v deželi Furlaniji Julijski krajini (FJK) (Strajn 1999; Zupančič 2001, 94–109; Bufon 2017, 49–182). Gre za raznoliko okolje, ki ga zaznamujejo geografske, jezikovne, družbene, gospodarske in kulturne posebnosti, vezane tudi na zgodovinska dogajanja v zadnjih stoletjih (Zupančič 2001, 95; Kacin-Wohinz & Pirjevec 2000). Na območju živi po različnih ocenah med 50.000 in 80.000 pripadnikov in pripadnic, ki poseljujejo 36 občin (Zupančič 2001, 101–103; Bufon 2017, 82). Okvirno lahko območja, kjer živi slovenska skupnost na območju nekdanje Videmske pokrajine, razdelimo na Nadiške doline in Tersko, Karnajsko in Kanalsko dolino ter Rezijo, skupno 18 občin, v katerih živi okoli 10.000 prebivalcev (Strajn 1999, 54–193; Zupančič 2021, 71–91; Banchig 2013; Bufon 2017, 54–62). Osrednji središči delovanja slovenske skupnosti sta Čedad, kjer delujejo glavne slovenske politične, kulturne in gospodarske organizacije ter slovenski tisk (npr. *Novi Matajur*, *Dom*), in Špeter Slovenov, kjer lahko najdemo osrednjo slovensko izobraževalno institucijo in Slovenski kulturni center (Cernetig & Negro 2015, 88–91). Slovenska skupnost na tem območju so sooča z večjimi izzivi kot pripadniki na Goriškem ali Tržaškem. Uradno priznanje s strani Italije, da na tem območju živijo Slovenci, je prišlo šele z Zaščitnim zakonom št. 38 leta 2001 (Ozbič 2004, 293–322). Pred tem je bilo prebivalstvo podvrženo številnim pritiskom, omejitvam uporabe slovenskega jezika v javnem življenju in celo nasilju s strani nekaterih pripadnikov večinske, italijanske skupnosti. Na Videmskem še danes tako deluje samo ena slovenska večstopenjska šola s

slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom – Šola Pavla Petričiča v Špetru (Zuljan Kumar 2021, 146–150). Politično-ideološki elementi, vezani na hladno vojno in železno zaveso (Troha 2004, 141–155), ter protislovenska gonja s strani italijanskih oblasti, predvsem institucionalno, v okviru šolstva, medijev, policije in ponekod tudi Cerkve, so omejevali razvoj skupnosti in negativno vplivali na družbeno-ekonomske, predvsem pa jezikovne in kulturne razmere (Zupančič 2021, 85; Zuljan Kumar 2016, 7–18). Posledično imajo s slovenskim prebivalstvom poseljena območja v nekdanji Videmski pokrajini status perifernega okolja tako v okviru Italije, znotraj skupnega slovenskega kulturnega in etničnega prostora, poselitvenega območja Slovencev v Italiji, kot tudi s socialno-prostorskega vidika, v odnosu med urbanimi centri in podeželjem (Zupančič 2021, 77–86). Perifernost negativno vpliva na splošen razvoj okolja, kar se izrazito odraža predvsem pri demografskih in socialnih kazalcih.

Geografsko gledano gre za pretežno hribovito oz. gorato, podeželsko območje, ki je redko poseljeno. Gospodarstvo je v preteklosti večinoma temeljilo na kmetijstvu in manjši obrti (Pahor 1998, 172). Ob tem je treba poudariti, da naravne možnosti za razvoj kmetijstva niso bile ugodne, predvsem zaradi prevlade nagnjenih površin ter parcelne in posestne razdrobljenosti. Industrializacijski procesi, značilni za ravninske predele na furlanski ravnici, in še zelo tradicionalna kmetijska produkcija so še porušili razmerja ter vplivali na demografsko sliko in podobo Beneške Slovenije (Bufon 1987, 228–229). Posledično je že na prehodu iz 19. v 20. stoletje območje zajelo množično izseljevanje (Zupančič 2021, 76). Območje je imelo le vlogo »rezervoarja delovne sile za območje furlanske nižine«, kjer so se nahajali večji centri (npr. Videm, Čedad) (Pahor 1998, 173), močna pa so bila migracijska gibanja tudi v druge dele Italije in v tujino (Kalc & Kodrič 1992, 197–209). Tudi po drugi svetovni vojni se veliko ni spremenilo – Beneška Slovenija je ostala robno, odmaknjeno območje, kjer so državne in deloma tudi regionalne oblasti le minimalno vlagale v gospodarski, modernizacijski in infrastrukturni razvoj (Zupančič 2021, 80; Namor 2018, 36–37). Negativni odnos državnih oblasti je te razmere le še potenciral (Banchig 2013, 341–353). Glavni odraz zaostalosti je bil tudi po letu 1945 množično izseljevanje. Med letoma 1951 in 2020 se je prebivalstvo zmanjšalo za skoraj 40 %, njegova starostna sestava pa je postajala vse bolj neugodna. Na demografsko podobo in splošen razvoj je negativno vplival tudi potres leta 1976 (Zupančič 2021, 76). Povzročil je veliko materialno škodo in žrtve, hkrati pa je s popotresno obnovo prišlo do določene družbene in gospodarske preobrazbe območja. Prišlo je do tercijalizacije med slovensko skupnostjo, ki se je pričela intenzivneje uveljavljati na področjih turizma, gostinstva, trgovine in drugih storitvenih dejavnosti (Zupančič 2001, 99–100). Vseeno pa so naselja postajala vse bolj le poselitveni prostor, gospodarsko pasiven in socialnoekonomsko odvisen od urbanih središč na ravninskih območjih (Zupančič 2021, 85). V zadnjih dveh desetletjih so glavne pobude za razvoj

gospodarstva na območjih slovenske skupnosti usmerjene predvsem v kulturni turizem in v potenciale naravne dediščine (Quaglia 2015, 53–60; Predan 2015, 75–77), kar pa lahko, kot bo predstavljeno v nadaljevanju, z javnim izpostavljanjem in promoviranjem lokalnih kulturnih in etničnih posebnosti območja pozitivno vpliva tudi na narodno identiteto tam živečega prebivalstva (Ledinek Lozej & Pisk 2021, 93).

Eden od pozitivnih elementov, na katerem se gradi prepoznavnost in poskuša vplivati na razvoj območja, je aktivna muzejska mreža, ki povezuje kraje. Gre za okolje, kjer se zelo trudijo z ohranjanjem, promoviranjem in trženjem kulturne dediščine. Pri tem lahko izpostavimo, da je ravno počasnejši gospodarski razvoj ponekod vplival na to, da se je lahko na teh območjih kulturna dediščina dobro ohranila (Ledinek Lozej 2017, 607). V kulturnem turizmu je viden velik potencial, ki bi v okoljih omogočil dostop do novih služb, predvsem med mladimi, ki se zaradi boljših delovnih pogojev izseljujejo v večja središča. Muzeji tako predstavljajo pomemben element v delovanju in prepoznavanju slovenske skupnosti na Videmskem (Ravnik 2016, 125). To je bilo izpostavljeno tudi s strani Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, ki s finančnimi spodbudami pomaga slovenskim muzejskim zbirkam na tem območju:

Verjamemo, da je prav kulturni (in tudi siceršnji) turizem niša in priložnost za te doline. Naš cilj je, da takšne strukture in zaposlitve omogočajo konstantno delovanje in privabljanje turistov, kar omogoča in bo omogočalo še dodatne zaposlitve ter tako pozitivno vplivalo na demografski razvoj Nadiške in Terske doline ter Rezije (Močnik 2019).

Čezmejni deležniki, vpeti v delovanje na področju kulturne dediščine, se zavedajo tovrstnega pomena in dobro sodelujejo z različnimi institucijami v Sloveniji, tovrstne povezave in dejavnosti pa so v zadnjem obdobju prinesle številne pozitivne spremembe za slovensko skupnost na Videmskem (Moric 2019, 149).

3 Muzeji slovenske skupnosti na Videmskem

Bogato kulturno dediščino, vezano na slovensko narodno skupnost na Videmskem, ohranjajo številne muzejske oz. etnološke zbirke, ki so razpršene po celotnem ozemlju, kjer živijo Slovenci. Muzejska mreža se je razvila predvsem v zadnjih desetletjih, na pobudo lokalnih skupnosti ali posameznikov, vzporedno s povečanjem zanimanja za kulturno dediščino in razvojem kulturnega turizma, ter si je uspela zagotoviti pomembno mesto tako pri raziskovanju kot predstavitvi etnoloških, arheoloških, zgodovinskih, jezikoslovnih,

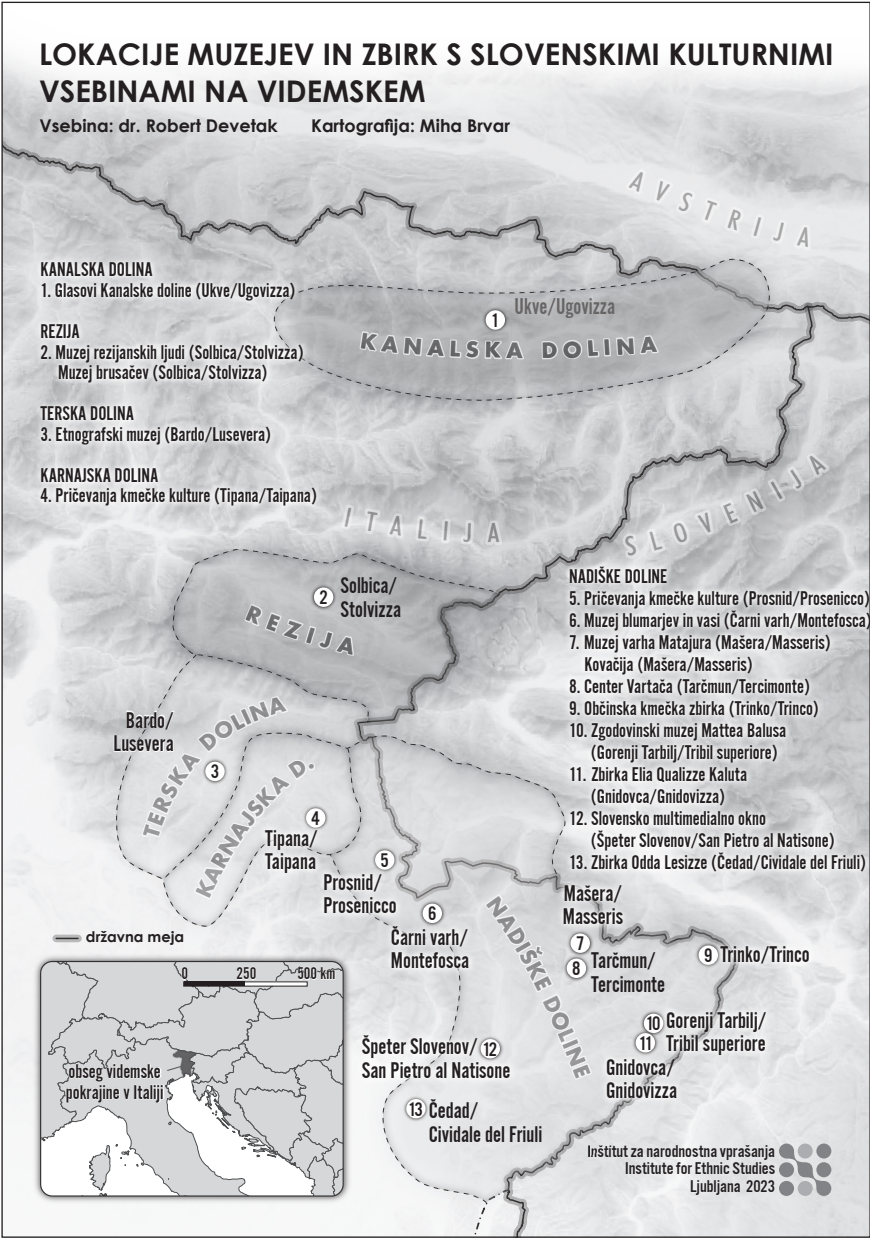
geografskih in narodopisnih tematik območja, ki ga pokriva (Poljak Istenič 2015a; Quaglia 2015, 53–60). Za nadgradnjo muzejske dejavnosti v videmski pokrajini je bil v zadnjem obdobju pomemben predvsem *Program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013*, ki je poleg javnih sredstev s strani državnih ali deželnih virov omogočil financiranje s strani Evropskega sklada za regionalni razvoj (Poljak Istenič 2015b, 66–72). V tem okviru lahko izpostavimo predvsem projekta *Jezik/Lingua* in *Zborzbirk*. Vpliv obeh projektov je bil daljnosežen, saj sta omogočila poglobitev stikov in sodelovanja lokalnih skupnosti, institucij in raziskovalcev z obeh strani meje. Muzeji v Italiji so se lahko seznanili s slovenskimi sorodnimi institucijami ter pridobljena znanja vključili v svoje delovanje (Cher 2016, 131). Danes se muzeji povezujejo v okviru mreže *Mi smo tu*, ki je nastala kot osrednji rezultat istoimenskega projekta, finančno podprtega s strani FJK, s sredstvi po 21. členu Zaščitnega zakona za Slovence v Italiji (Cernetig 2016, 132–133; ISK 2018, 137–143). Na ta način slovenska skupnost v videmski pokrajini enotno promovira muzejsko dejavnost in skrbi za prepoznavnost slovenske kulturne dediščine. V mrežo so vključeni muzeji in zbirke, ki so navedeni na zemljevidu (slika 1).

Spekter muzejskih vsebin je zelo širok, gre pa večinoma za manjše zbirke, ki delujejo tako pod okriljem institucij (npr. Inštitut za slovensko kulturo (ISK), Zveza slovenskih kulturnih društev (ZSKD)) kot zasebnikov in pokrivajo različne vidike slovenske kulture, vezane predvsem na tradicionalne dogodke ali podeželsko okolje. Večina muzejev se nahaja v manjših naseljih in interpretira predvsem značilnosti in posebnosti iz lokalnega prostora (Cernetig & Negro 2015, 82–83). Interpretacija zbirk je večinoma izvedena na klasičen način, s postavitvami velikega števila razstavnih predmetov, ki so jih zbiralci pridobili večinoma v lokalnem okolju ter jih sami uredili in pripravili za razstavo. Za usklajevanje skrbi ISK s sedežem v Čedadu, ki je od leta 2007 krovna organizacija slovenske skupnosti na Videmskem. Njegov glavni namen je koordinacija in povezovanje obstoječih slovenskih društev, ki delujejo na Videmskem, z namenom učinkovitejšega delovanja skupnosti, promocije dejavnosti ter prijavljanja in izvajanja projektov. Ena od osrednjih dejavnosti je bila usmerjena tudi v razvoj muzejske infrastrukture in ponudbe, kjer je bil ISK še posebej uspešen. To dokazuje tudi Murkovo priznanje, ki ga podeljuje Slovensko etnološko društvo za znanstvene in strokovne dosežke na področju etnologije. ISK ga je prejel leta 2015 (Namor 2015, 23–24).

Najpomembnejši muzej, vključen v omenjeno mrežo, je Slovensko multimedialno okno (*Finestra multimediale slovena*) (SMO), ki je nastal kot glavni rezultat projekta *Jezik/Lingua – Večjezičnost kot bogastvo in vrednota čezmejnega slovensko-italijanskega območja*, katerega cilj je bil v prvi vrsti promocija in širitev rabe italijanskega oz. slovenskega jezika ter boljše poznavanje kulture in tradicije v obmejnem prostoru, kjer živita obe manjšini (slovenska v Italiji in italijanska v Sloveniji). Vodilni partnerji so bili ISK, Slovenska

kulturno-gospodarska zveza iz Trsta in Svet slovenskih organizacij iz Trsta, ob sodelovanju številnih izobraževalnih in znanstvenih institucij (npr. Univerza na Primorskem, Univerza v Vidmu in Univerza Ca' Foscari, Univerza v Trstu) ter lokalnih skupnosti iz Slovenije in Italije (Tretjak 2010, 3).

Slika 1: Lokacije muzejev in zbirk, ki interpretirajo in predstavljajo slovenske kulturne vsebine na Videmskem

S projektom so ovrednotili kulturno in literarno dediščino in tradicijo na obeh straneh meje, za ciljno skupino pa so izbrali predvsem mlajše generacije na obmejnem območju. Hkrati so omogočili tudi vzpostavitev različnih jezikovnih storitev v obliki delavnic, lektoratov, magistrskega študijskega programa, izdaje publikacij in z vzpostavitvijo jezikovno-svetovalnega servisa (Pertot 2011, 50–53). Izvedba projekta je potekala med letoma 2009 in 2015. Njegov glavni rezultat je bila vzpostavitev multimedijskega centra za promocijo in širitev slovenskega jezika in kulture v Italiji – SMO v Špetru Slovenov, ki ima vlogo osrednjega slovenskega muzeja v videmski pokrajini (Cernetig 2016, 133), svoja vrata pa je odprl leta 2013. Muzej, ki je izrazito unikaten v prostoru, kjer deluje, je zasnovala, načrtovala in koordinirala arhitektka Donatella Ruttar. Ob otvoritvi je bilo izpostavljeno, da gre za:

okno, ki kaže lepoto in dušo teritorija ter ohranja seme integracije;
okno, ki se odpira v svet, in to v prostoru, ki ga je prej zaznamovala
in pogojevala meja; okno, ki dokazuje, da v videnski pokrajini živi
slovenska skupnost, ki je trmasto vztrajala, da je ohranila svojo kul-
turo; okno, ki ne zapira, temveč omogoča sodelovanje, interakcijo,
povezovanje in potovanje po ozemlju, kjer živijo Slovenci (Novi
Matajur 2013, 1).

Uvršča se med nove oblike tematskih in pokrajinskih muzejev, kjer vsebina ne temelji več na zbiranju predmetov, temveč na pripovedih, ki so obiskovalcem predstavljene na različne načine (npr. *Govoreča knjižnica*, *Arhiv zvokov*, *Zvočne razglednice*, interaktivna skulptura *Meja*) (SMO 2016). Osredotoča se na predstavitev preteklosti, a hkrati posveča posebno pozornost tudi sedanjim razmeram slovenske skupnosti v celotni FJK. Skupna točka, ki povezuje vse instalacije, je slovenski jezik. Obiskovalci lahko na interaktiven način spoznajo slovenska narečja v Italiji, krajevne značilnosti, literaturo, glasbo in druge oblike umetniškega ustvarjanja Slovencev v Italiji. Osrednji element muzeja so nove, sodobne tehnologije predstavitve, zaradi česar je muzej svojevrstna posebnost v širšem okolju. Hkrati deluje tudi kot dokumentacijski in raziskovalni center ter arhiv, ki daje na razpolago zbrano gradivo širši javnosti in je hkrati tudi prostor za izobraževanje. Na ta način se povezuje z okoljem, javnimi ustanovami in zasebniki ter s širšo javnostjo doma, v Sloveniji in v drugih državah. Muzej se s svojo sodobno zasnovo poskuša še posebej približati mlajši generaciji obiskovalcev. V prostorih deluje tudi Beneška galerija, kjer so organizirane občasne razstave. Hkrati muzej deluje tudi povezovalno z ostalimi sorodnimi institucijami v videmski pokrajini (SMO 2017). V prostorih muzeja so tudi sedeži nekaterih slovenskih organizacij na Videmskem – Zavod za slovensko izobraževanje, DM+ Društvo mladih Slovencev v Italiji, Planinska družina Benečije in Študijski center Nadiža.

S postavitvijo SMO so nastali sodobni temelji za splošen razvoj muzejske mreže na Videmskem, ki je bila uspešno nadgrajena z drugim projektom *Zborzbirk – Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom* (Dapit et al. 2015). Projekt se je osredotočil na ovrednotenje krajevnih, predvsem zasebnih zbirk kulturne dediščine. Izvajal se je v obdobju med letoma 2012 in 2015, v Videmski pokrajini pa je skupno zajel 15 muzejskih zbirk na območju Nadiških dolin in Terske doline, Rezije ter Kanalske in Karnajske doline (Poljak Istenič 2015a, 35–65; 87–127; Namor 2014, 10–11). Pri projektu so skupaj z lokalno skupnostjo sodelovale znanstvene institucije z obeh strani meje (npr. Univerza v Vidmu, Znanstvenoraziskovalni center Akademije znanosti in umetnosti, Goriški muzej, Gornjesavski muzej, ISK), kar je pomembno pripomoglo k dvigu kvalitete muzejske ponudbe. Prišlo je do popisa, inventarizacije in interpretacije muzejskih zbirk. Hkrati je bilo veliko sredstev vloženih tudi v njihovo opremo in infrastrukturo (Ravnik 2015, 11). Zbrano delo je bilo predstavljeno na spletni strani projekta (Zborzbirk 2023), hkrati pa so izdali tudi promocijski material z osnovnimi informacijami za obiskovalce (Poljak Istenič 2015a).

Na podlagi obeh projektov ter izobraževanj, ki so bila namenjena zbiralcem in institucijam ter nadgradnji opreme, je muzejsko delovanje slovenske skupnosti na Videmskem vstopilo v novo obdobje. Nova oz. dodelana infrastruktura in izpopolnjen kader so omogočili, da so muzeji lahko svoje delovanje aktivneje zastavili v smeri izobraževanja in krepitev narodne zavesti med slovensko skupnostjo (Dapit et al. 2015).

Slika 2: Stavba etnografskega muzeja v Bardu

Vir: SMO – Slovensko multimedialno okno, 2016.

Slika 3: Slovensko multimedialno okno v Špetru Slovenov

Vir: SMO – Slovensko multimedialno okno, 2016.

4 Vloga muzejev pri krepitevi narodne identitete

Muzeji v okolju, kjer delujejo, opravljajo širok spekter nalog, ki imajo velik pomen za razvoj, ohranjanje, razumevanje in interpretiranje kulture in preteklosti lokalnih skupnosti. Zbrano muzejsko gradivo nam daje vpogled v pretekla dogajanja, načine življenja, lokalne posebnosti, običaje, lokalni dialekt itd. Gre za predstavitve, ki omogočajo identifikacijo z lokalno, a hkrati tudi širšo (čezmejno) skupnostjo, ki deli enake ali podobne običaje in jezik. Hkrati pa se s tem ločujejo od (v tem primeru italijanske) večine, ki sledi drugačnim tradicijam. Identifikacija s specifičnimi predmeti ali običaji je bila za slovensko skupnost in identiteto še toliko bolj pomembna, ker so italijanske oblasti v preteklosti zatirale slovenski jezik (Ledinek Lozej 2017, 613–614). Zbiranje predmetov je delovalo kot metoda izpostavljanja drugačnosti in razlik v etničnem smislu, ki je omogočala manjše tveganje v času pritiskov s strani italijanske skupnosti oz. oblasti, ki so se osredotočali predvsem na javno rabo slovenskega jezika (Ledinek Lozej 2017, 614). Pomen tovrstnih, manjših muzejev v krajih in vaseh, kjer ne živi veliko ljudi, presega samo prezentacijo predmetov. Gre za osrednja kulturna stičišča, kjer se srečujejo na eni strani obiskovalci iz Slovenije, Italije in drugih držav, hkrati pa tudi lokalno prebivalstvo. S tega vidika predstavljajo okno v svet, saj dostopajo pripadniki slovenske skupnosti v Italiji do številnih informacij in znanj o dogajanju v Sloveniji, muzeji pa hkrati delujejo kot jezikovna stičišča. Na drugi strani pa lahko gosti iz Slovenije z obiskom muzejskih institucij podrobneje spoznajo

zahodno slovensko, čezmejno območje. Pogosto je izpostavljena skrb za narodno identiteto. Viljem Černo je ta element – potrebo po ohranjanju lastne identitete in izkazovanju pripadnosti – posebej izpostavil pri razlogih za ustanovitev muzeja v Bardu (Križnar 2006, 239–247). Ta je postal »dokaz prehoda iz anonimnosti in zanikanja pripadnosti kulturnih prvin Slovincem« (Černo 2003, 20). Černo je pri omenjenem muzeju izpostavil še demografski vidik v povezavi z ohranjanjem predmetov. Z odseljevanjem in slabo demografsko sliko so sistematično zbiranje, vzdrževanje in prezentacija predmetov, ki so vezani na slovensko prisotnost v tem okolju, še toliko bolj pomembni (Černo 2003, 20). Ob odprtju novih prostorov muzeja oktobra 2014 je etnolog Andrej Furlan izpostavil tudi vlogo, ki jo ima muzej za povezovanje slovenskega prostora na obeh straneh meje. Muzej (op. p.) »je dosegel cilj čezmejnega združevanja in oživel skupni kulturni prostor, ki ga je 50 let ločevala meja« (Novi Matajur 2014a, 1).

Z izjemo SMO, ki s svojimi vsebinami pokriva in predstavlja kulturne značilnosti celotne slovenske skupnosti v Italiji, so ostali muzeji osredotočeni na predstavitev mikro okolij, v katerih delujejo. Muzej rezijanskih ljudi se specializira predvsem za ohranjanje rezijanskega pripovednega izročila, Muzej blumarjev in vasi ohranja tradicionalno pustno dediščino, Zgodovinski muzej Balus predstavlja predmete in zgodbe prve svetovne vojne, predvsem iz zaledja soške fronte, Muzej brusačev pa to specifično obrt, po kateri so bili v preteklosti Rezijani poznani na širšem območju (Poljak Istenič 2015a). Na ta način hranijo in omogočajo dostop do kulturnih prvin, značilnih za posamezne prostore oz. skupnosti. Delujejo kot most med manjšinskim in večinskim prebivalstvom v Italiji. Opravljajo ključno nalogo pri ohranjanju in predstavljanju slovenskega knjižnega in narečnega jezika ter kulturnih značilnosti okolja. Sodelavci muzejev, društev in drugih organizacij poleg tega skrbijo tudi za preučevanje in ohranjanje slovenskih narečij. Pomen muzejev močno presega samo ohranjanje kulturne dediščine, saj delujejo hkrati tudi kot lokalna središča slovenske skupnosti na območjih, ki jih pokrivajo, muzejski delavci pa so močno vpeti v splošno delovanje in prizadevanja za razvoj manjšine tako na področju videmske pokrajine kot tudi dežele FJK (Cernetig 2016, 132–133; Ravnik 2015, 11–39; Furlan 1994, 221–227). Tovrstne pobude so še toliko bolj pomembne na območjih, kjer se zaradi upadanja števila prebivalstva ukinja osnovna javna infrastruktura (npr. šole, trgovine, pošte), saj s tem kraji ostanejo živi, prebivalstvo pa aktivno. Organizirajo se tradicionalni dogodki, npr. pustne povelje ali kulture prireditve, na katerih sodelujejo celotne lokalne skupnosti, privabljajo pa večje število obiskovalcev iz širšega, tudi čezmejnega prostora. Večina zbirk namreč deluje v majhnih naseljih, ki so relativno oddaljena od urbanih središč.

Muzeji imajo izrazito izobraževalno funkcijo, saj organizirajo različna predavanja, javne dogodke in izobraževanja za lokalno skupnost, v okviru

ISK in Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI) pa izdajajo in omogočajo dostop do strokovnih ter leposlovnih publikacij (Cernetig 2009, 140). Nase navezujejo oz. sodelujejo z lokalnimi kulturnimi, glasbenimi in izobraževalnimi društvi (Namor 2015, 24–29). SMO je osrednje stičišče, kjer lahko lokalno prebivalstvo spozna ustvarjalce iz Slovenije. Gre za pogosta gostovanja razstav in pevskih zborov, strokovna in poljudna predavanja, predstavitve knjig, s čimer se lahko lokalni skupnosti približe predstavi kulturne novosti iz matične domovine (Namor 2018, 40–42). Pomembne so tudi šolske in vrtčevske skupine, ki predstavljajo pomemben delež obiskovalcev muzejev. Prihajajo tako iz lokalnega okolja, npr. špetrskega vrtca in šole, kot tudi s slovenskih izobraževalnih institucij z Goriškega in Tržaškega, Slovenije ter drugih predelov FJK. Pomembni so tudi obiski zbirk v manjših krajih (Novi Matajur 2015b, 7). Na ta način lokalni podmladek spozna lastno kulturo in se, v povezavi s krajevnimi zgodbami in zgodovino, lažje identificira s skupnostjo v okolju, kjer živi. V prostorih muzeja prihaja tudi do srečanj na višjih političnih ravneh. Kot primer lahko navedemo srečanje med predstavniki slovenskih organizacij na Videmskem z državno sekretarko Ministrstva za zunanje zadeve Dragoljubo Bončina in predstavnicama konzulata v Italiji, ki je potekalo oktobra 2014 (Novi Matajur 2014b, 1).

5 Sklep

Slovenska skupnost na Videmskem je v zadnjih desetletjih uspela vzpostaviti mrežo muzejskih zbirk, ki pokrivajo številne vidike slovenske kulture na obmejnem območju. Center predstavlja muzej SMO v Špetru, ki koordinira delovanje in se povezuje tudi z drugimi, manjšimi muzeji, ki se večinoma nahajajo v vaseh v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini. Vloga muzejev je večplastna in presega samo ohranjanje, predstavljanje in interpretiranje razstavljenih predmetov ter drugih etnoloških in pripovednih vsebin. Tovrstno delo je imelo v obdobju, ko se je slovenska skupnost soočala s pritiski in ni bila uradno priznana s strani Republike Italije, velik pomen. Omogočalo je ohranjanje slovenske kulturne in jezikovne dediščine ter narodne zavesti v okolju, ki ni bilo prijazno manjšini. Slovenska skupnost je tako v okviru organizacij in društev temu elementu posvetila posebno pozornost in namenila velika finančna sredstva, ki jih je prejela iz različnih virov (italijanskih, slovenskih, evropskih), kar je v zadnjem desetletju rezultiralo v vzpostavitev novega osrednjega muzeja (SMO) ter nadgradnjo infrastrukture in predstavitvenih možnosti ostalih, obstoječih muzejev. Muzejske zbirke tako danes delujejo kot osrednja stičišča in okna v svet za predstavitev slovenske manjšinske kulture in jezika (narečij) na Videmskem, tako v odnosu do lastne manjšinske skupnosti kot tudi do prebivalstva Italije, Slovenije in širšega prostora. Njihova

vloga je ključna za krepitev in ohranjanje identitete. Hkrati delujejo tudi kot osrednji javni prostori v krajih, ki so zaradi depopulacije izgubili osnovno infrastrukturo (npr. šole, trgovine, pošte) in dajejo možnost okolju, kjer delujejo, da lahko lažje razvija kulturni turizem, s tem pa pripomorejo k izboljšanju tamkajšnjega družbenega in ekonomskega stanja.

Literatura in viri

- Anderson, B., 2007. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Banchig, G., 2013. *Benečija: ko se mala in velika zgodovina srečata*. Most, Čedad.
- Bufon, M., 1987. Beneška Slovenija. V M. Javornik (ur.) *Enciklopedija Slovenije*, Zv. 1: A–Ca. Mladinska knjiga, Ljubljana, 227–229.
- Bufon, M., 2017. *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*. Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales ZRS Koper, Koper.
- Cernetig, M., 2009. V Nadiških dolinah ohranjene navade. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 49 (1/2), 140–141.
- Cernetig, M., 2016. Turistični razvoj območja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 56 (3/4), 132–133.
- Cernetig, M. & Negro, L. (ur.), 2015. *Mi smo tu: --- tuka, --- izdē, --- kle, --- tle: slovenska jezikovna skupnost v Videnski pokrajini: preteklost, sedanjost, bodočnost*. Inštitut za slovensko kulturo, Špeter.
- Cher, L., 2016. Etnografski muzej Bardo – Terska dolina. Turistični razvoj območja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 56 (3/4), 131.
- Černo, V., 2003. Muzej v Bardu v Benečiji. V K. Munda Hirnök & P. Sketelj (ur.) *Odstrta dediščina: etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: zbornik s treh posvetov*. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 20.
- Dapit, R., Ivančič Kutin, B. & Ledinek Lozej, Š. (ur.), 2015. *Zbirke povezujejo: etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom*. Università degli studi, Dipartimento di lingue e letterature straniere, Udine; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana.
- Dragsbo, P., 2017. Mindretal og minoriteter på museum – en museologisk konstruktion. *Nordisk Museologi* 25 (1), 123–131.
- Draženovič, M. & Smrekar, A. (ur.), 2020. *Priročnik za interpretacijo dediščine*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Fagerheim Kalsås, V., 2015. Minority history in museums. Between ethnopolitics and museology. *Nordisk Museologi* 23 (2), 33–47.
- Furlan, A., 1994. Slovenščina v muzejih slovenske narodnostne manjšine v Italiji. *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 23, 221–227.
- ISK – Inštitut za slovensko kulturo, 2018. *Mi smo tu in razvoj kulturnega turizma. Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2019* 61 (1), 137–143.
- Kacin Wohinz, M. & Pirjevec, J., 2000. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Nova revija, Ljubljana.
- Kalc, A. & Kodrič, M., 1992. Izselsjevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis* 46 (2), 197–209.
- Källén, A. (ur.), 2019. *Heritage and Borders*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Križnar, N., 2006. Etnografski muzej v mlekarji. V M. Kožuh (ur.) *Terska dolina: Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba, Celje; Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 239–247.

- Ledinek Lozej, Š., 2017. Local Cultural Heritage Collections from the Slovenian-Italian Border Region. V S. Pinton & L. Zagato (ur.) *Cultural heritage: Scenarios 2015–2017*. Ca' Foscari, Benetke, 607–621.
- Ledinek Lozej, Š. & Pisk, M., 2021. Collections, Walks, and Cultural Landscapes: Slovenian-Italian Cross-Border Heritage Initiative. *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 50 (1), 79–105.
- Miklavčič-Brezigar, I., 2006. Identiteta in lokalni muzeji: primer Slovencev ob italijanski meji. *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 16 (1), 265–277.
- Močnik, B., 2016. Inga Miklavčič Brezigar: »Če ima vsaka vas cerkev, lahko ima tudi muzej«, *Delo*, 28. november 2016, <https://old.delo.si/kultura/razno/inga-miklavcic-brezigar-ce-ima-vsaka-vas-cerkev-lahko-ima-tudi-muzej.html> (dostop 5. 7. 2023).
- Močnik, B., 2019. Slovenci v Videmski pokrajini umirajo na obroke, *Delo*, 25. februar 2019, <https://www.delo.si/novice/slovenija/slovenci-v-videmski-pokrajini-umirajo-na-obroke/> (dostop 11. 7. 2023).
- Moric, A., 2019. Posvet o ohranjanju kulturne dediščine Slovencev v Italiji: Bela peč, Italija, 12. maj 2019. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (2), 149.
- Namor, I., 2014. Kdo bo skrbel za upravljanje našega teritorija? *Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2015* 57, 5–13.
- Namor, I., 2015. Se bomo utopili v laško morje? *Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2016* 58, 23–31.
- Namor, I., 2018. Pregled leta 2018. *Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2019* 61, 34–43.
- Novi Matajur, 2013. SMO okno v naš dom in v svet. *Novi Matajur* 48, 18. december 2013, 1.
- Novi Matajur, 2014a. Etnografski muzej v Bardu s projektom ZborZbirk v sodobnejši preobleki. *Novi Matajur* 39, 15. oktober 2014, 1.
- Novi Matajur, 2014b. Slovenija naj bo bolj pozorna do Slovencev na Videmskem. *Novi Matajur* 42, 5. november 2014, 1.
- Novi Matajur, 2015a. Popisani in urejeni biseri kulturne dediščine so zdaj postali večni. *Novi Matajur* 12, 25. marec 2015, 5.
- Novi Matajur, 2015b. Bili smo v Črnem Varhu! *Novi Matajur* 49, 23. december 2015, 7.
- Olivares, A. & Piatak, J., 2022. Exhibiting Inclusion: An Examination of Race, Ethnicity, and Museum Participation. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 33 (1), 121–133.
- Ozbič, M., 2004. Zakon št. 38/2001 o zaščiti slovenske manjšine v Italiji. V G. Bajc (ur.) *Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*. Založba Annales, Koper, 293–322.
- Pahor, M., 1998. *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj: pregled gospodarskih dejavnosti Slovencev na področju sedanje dežele Furlanije-Juljske krajine: 1848–1998*. Slovensko deželno gospodarsko združenje, Trst.
- Perko, V., 2014. *Muzeologija in arheologija za javnost: muzej Krasa*. Kinetik, zavod za razvijanje vizualne kulture, Ljubljana.
- Pertot, S., 2011. Projekt Jeziklingua: večjezičnost kot bogastvo in vrednota čezmejnega

- slovensko-italijanskega območja. *Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2012* 54 (1), 50–53.
- Poljak Istenič, S. (ur.), 2015a. *Kulturna dediščina med Alpami in Krasom: vodnik po zbirkah*. ZRC SAZU, Ljubljana.
- Poljak Istenič, S., 2015b. Kulturni turizem in čezmejni projekti: razumevanje turističnih potencialov kulturne dediščine v projektih čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Italijo. V R. Dapit, B. Ivančič Kutin & Š. Ledinek Lozej (ur.) *Zbirke povezujejo: etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom*. Università degli studi, Dipartimento di lingue e letterature straniere, Udine; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, 61–77.
- Predan, S., 2015. Gospodarski resursi. V M. Cernetig & L. Negro (ur.) *Mi smo tu: --- tuka, --- izdē, --- kle, --- tle: slovenska jezikovna skupnost v Videnski pokrajini: preteklost, sedanjost, bodočnost*. Inštitut za slovensko kulturo, Špeter, 75–77.
- Quaglia, S., 2015. Turismo culturale in Val Resia: l'esperienza del laboratorio Spoznati Režijo. V R. Dapit, B. Ivančič Kutin & Š. Ledinek Lozej (ur.) *Zbirke povezujejo: etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom*. Università degli studi, Dipartimento di lingue e letterature straniere, Udine; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, 53–60.
- Ravnik, M., 2015. Živa tradicija in zgodovinski spomin v dolini Idrije - izhodišče projekta Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom (Zborzbirk). V R. Dapit, B. Ivančič Kutin & Š. Ledinek Lozej (ur.) *Zbirke povezujejo: etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom*. Università degli studi, Dipartimento di lingue e letterature straniere, Udine; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, 9–39.
- Ravnik, M., 2016. Kulturni turizem v Videnski pokrajini in poti miru v Posočju: etnološki večer na Inštitutu za slovensko kulturo v Špetru, 4. junij 2016. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 56 (3/4), 125.
- Smith, L., 2006. *Uses of Heritage*. Routledge, London, New York.
- SMO – Slovensko multimedialno okno, 2016. Krajinski in pripovedni muzej, <https://www.mismotu.it/wp-content/uploads/2016/02/depliant-SMO-instal.-it-slo-x-sito.pdf> (dostop 30. 6. 2023).
- SMO – Slovensko multimedialno okno, 2017. Krajinski in pripovedni muzej, <https://www.mismotu.it/wp-content/uploads/2017/11/presentazione-predstavitev.pdf> (dostop 30. 6. 2023).
- Stranj, P., 1999. *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica, Trst; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze, Ljubljana.
- Tavčar, L., 2023. *Poskus rekonstrukcije neuresničenega slovenskega Narodnega muzeja v Gorici: 1910–1914*. ZRC SAZU, Ljubljana.
- Tretjak, M., 2010. Jezik - Lingua ponuja večjezičnost kot bogastvo in vrednoto prostora : promocija in širitev rabe italijanskega oziroma slovenskega jezika ter boljše poznavanje kulture in tradicije na ozemlju, kjer živita manjšini: Koper - uradna predstavitev tri milijone evrov vrednega čezmejnega skupnega projekta slovenske in italijanske manjšine. *Primorski dnevnik* 287, 4. december 2010, 3.
- Troha, N., 2004. Položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji in italijanske v Sloveniji med letoma 1954 in 1990. V G. Bajc (ur.) *Na oni strani meje. Slovenska manjšina*

v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004. Založba Annales, Koper, 141–165.

Zborzbirk, 2023. Zborzbirk: kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom, <http://zborzbirk.zrc-sazu.si/sl-si/domov> (dostop 4. 7. 2023).

Zuljan Kumar, D., 2016. Narodna identiteta pri Beneških Slovencih in Furlanih danes. *Jezik in slovstvo* 61 (2), 7–18.

Zuljan Kumar, D., 2021. Slovenska identiteta med mladimi v Beneški Sloveniji. V D. Zuljan Kumar & P. Kolenc (ur.) *Simon Rutar in Beneška Slovenija*. Slovenska matica, Ljubljana, 141–155.

Zupančič, J., 2001. Slovenci v Italiji. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 38/39, 94–109.

Zupančič, J., 2021. Beneška Slovenija: geografija zahodnega slovenskega roba. V D. Zuljan Kumar & P. Kolenc (ur.) *Simon Rutar in Beneška Slovenija*. Slovenska matica, Ljubljana, 71–91.

“Our valleys have been enriched with our culture and heritage”: Museums as Stalwarts of Slovene National Consciousness in the Province of Udine

Abstract

This paper explores the vital role of museum collections in interpreting and presenting Slovene culture within the former Province of Udine in Italy. The Slovene community in Slavia Friulana, Rhesia, and the Canale Valley has faced various challenges, including economic struggles, demographic decline, and pressures from Italian authorities and society. These challenges have historically impeded the public use and development of the Slovene language in the Province of Udine. To preserve Slovene identity, language, and culture, local museums have been established in the border area inhabited by the Slovene population since the 1970s. Their significance grew in the early 2000s when a number of factors enabled the sector to develop more rapidly. The official recognition of the Slovene community in the Province of Udine by the Republic of Italy in 2001 and the subsequent financial support from both Italian and Slovene sources, along with European projects and funding, allowed Slovene minority organisations to advance their activities, with a particular focus on the development of museums. Today, museum collections play an important role in preserving Slovene culture, language, and traditions. Simultaneously, they contribute to educating and promoting the community on local, national (Italian), and cross-border (Slovene, European) levels. Moreover, their integration into cultural tourism positively influences the social and economic profile of the area. The paper delves into the evolution of Slovene museum activities in the Province of Udine and highlights key aspects of their impact on national consciousness.

Keywords: national identity, Province of Udine, Slovene community in Italy, museums, SMO Landscape and Narrative Museum

László Göncz

Utrinki iz zgodovine Beltincev v t. i. prevratnem obdobju (od oktobra 1918 do jugoslovanske zasedbe Prekmurja)

Izvleček

Beltinci, v preteklih stoletjih tretirani kot trg, so na začetku 20. stoletja veljali za tretje največje naselje na območju današnjega Prekmurja, hkrati pa jih lahko uvrščamo med najbolj vplivna gospodarsko-kulturna središča omejenjene pokrajine. Naselje je veljalo tudi za enega najbolj prepoznavnih centrov območja v okviru Zalske županije na Madžarskem, kjer je v absolutni večini živelo slovensko govoreče prebivalstvo. Zaradi vsestranske osrednje vloge Beltincev je bila med lokalnim prebivalstvom v obdobju Avstro-Ogrske močno prisotna želja po višjem upravnem rangju kraja. To se je po večletnih prizadevanjih tudi zgodilo, in sicer tik pred priključitvijo Prekmurja h Kraljevini SHS. Novi okraj bi se moral uveljaviti v nekajmesečnem obdobju t. i. Madžarske sovjetske republike (*Tanácsköztársaság*), kar je bilo vse prej kot lahko, nova jugoslovanska oblast pa ga po avgustu 1919 ni ohranila. Beltinci in njegova ožja okolica so v času med vojnama večinoma spadali k dolnjelendavskemu okraju, po drugi svetovni vojni pa so ta okoliš v okviru reforme lokalne samouprave prestavili v okraj Murska Sobota.

V članku na kratko povzamemo pomembnejše dogodke v procesu nastajanja beltinskega okraja od leta 1912 do njegove dejanske ustanovitve v marcu 1919. Večji del prispevka se osredotoča na narodno zavest prebivalcev Beltincev in njegove okolice v času po koncu prve svetovne vojne, saj številna mnenja pričajo o tem, da je bila tamkajšnja skupnost pred priključitvijo Prekmurja h Kraljevini SHS med narodno najbolj zavednimi deli prekmurskih Slovencev. V Beltincih in njegovi okolici je v tistem času živelo in delovalo za prekmursko zgodovino več ključnih osebnosti, kar je bilo pomembno tudi z vidika državne pripadnosti Prekmurja po letu 1919. V okviru članka predstavimo dogodke, ki so najbolj zaznamovali t. i. prevratno obdobje (čas od konca

oktobra 1918 do zasedbe območja s strani jugoslovanske vojske v avgustu 1919), predvsem nestabilne novembrske tedne v letu 1918, pomembne politične dogodke in sestanke v Beltincih v januarju 1919 ter turbulentne tedne v času obstoja Madžarske sovjetske republike.

Ključne besede: slovenska narodna identiteta, beltinski okraj, Ivan Jerič, Štefan Kühar, beltinski shod, okrajni glavar, Madžarska sovjetska republika

1 Uvod

Na območju današnjega Prekmurja je naselje Beltinci v preteklih stoletjih, ko je območje pripadalo madžarski kraljevini, veljalo za tretje največje (v marsičem tudi tretje najbolj vplivno) naselje, takoj za tradicionalnima okrajnima središčema Mursko Soboto in Dolno Lendavo oz. Lendavo. Omenjeno naselje je bilo praviloma okarakterizirano kot trg (madž. *mezőváros*, lat. *oppidum*) in je v času t. i. dvojne monarhije kot središče enega od notariatov spadalo v okraj Dolna Lendava v okviru Zalske županije. Naselje je veljalo tudi za enega najbolj vplivnih gospodarskih centrov tistega predela Zalske županije, kjer je v pasu neposredno ob reki Muri v absolutni večini prevladovalo slovensko govoreče prebivalstvo, zato je bila med tamkajšnjimi vplivnimi posamezniki in funkcionarji v času Avstro-Ogrske močno prisotna želja po nekoliko višjem upravnem rangju Beltincev. To se je formalno tudi zgodilo tik pred priključitvijo Prekmurja h Kraljevini SHS, in sicer 15. marca 1919, vendar se je zaradi tedaj bolj odmevnih drugih dogodkov (nastanek Madžarske sovjetske republike, priključitev Prekmurja k Jugoslaviji) o tem pozneje malo govorilo. Jugoslovanska oblast beltinskega okraja ni ohranila, kar je prav tako prispevalo k njegovi pozabi.

Zaradi geografskega položaja, pa tudi drugih okoliščin, so bili prebivalci Beltincev in okoliških vasi glede navezanosti na slovensko identiteto med najbolj zavednimi na območju Prekmurja, kar je bilo čutiti v t. i. prevratnem obdobju, torej od jeseni 1918 do zasedbe pokrajine s strani jugoslovanske vojske v avgustu 1919. To je trdil tudi najbrž najbolj zaslužni slovenski strokovnjak za priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS in ekspert za omenjeno območje v okviru jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu Matija Slavič, ki je poudaril, da je bila »jugoslovanska« (v okviru tega prvenstveno slovenska) zavest najbolj razširjena v pasu neposredno ob štajerski meji, kjer leži tudi največji tamkajšnji kraj Beltinci. Velike zasluge pri oblikovanju narodne identitete tega območja je Slavič pripisal bližini Ljutomera, od koder so prihajali tako spodbudni motivi kot tudi ustrezne kulturno-jezikovne vsebine za negovanje narodne pripadnosti, ter vplivu v bližini delujočega duhovnika in urednika Jožefa Klekla starejšega, vključno z »njegovimi« *Novinami* (časopis, pisan v prekmurskem slovenskem narečju), in narodno zelo zavednega tedanjega župnika v Beltincih Štefana Kūharja (Slavič 1999, 199–201; 290–291.). Podobnega mnenja je bil tudi Ivan Jerič, rojen v Dokležovju (v bližini Beltincev), ki je bil v času po prvi svetovni vojni kot s fronte prispeli vojak velik zagovornik priključitve Prekmurja k jugoslovanski državi, kasneje pa priznan prekmurski cerkveni dostojanstvenik, ki je v prvem delu opisovanja svojih spominov večkrat nakazal na visoko raven slovenske narodne identitete prebivalcev Beltincev in okoliških naselij (Jerič 2000, 40–70). Kljub temu je marsikateri občan obravnavanega kraja in okolice sprejemal

tudi *status quo*, torej je oz. bi bil pripravljen integrirati se v madžarsko državno okolje, če bi se glede državne pripadnosti območja po prvi svetovni vojni na mirovni konferenci tako odločilo. To pa ne spremeni dejstva, da so Beltinci in njegova bližnja okolica veljali za območje, kjer je bila raven slovenske narodne zavesti krepko nad tedanjim prekmurskim povprečjem. Zaradi omenjenih in tudi drugih specifik je smiselno povzeti pomembnejše dogodke in nekatere posebnosti v Beltincih in ožji okolici v zadnjem letu, ko je naselje še spadalo pod okrilje madžarske države. To je pomembno tudi zato, ker je glede tedanjih dogodkov v javnosti še danes sorazmerno malo verodostojnih informacij.

Preden se lotimo predstavitve okoliščin v zvezi z ustanovitvijo samostojne beltinske občine v drugem desetletju 20. stoletja in kratkega povzetka z Beltinci povezanih dogodkov v mesecih neposredno po prvi svetovni vojni, v uvodnem delu predstavimo krajša zapisa o trgu v 18. in 19. stoletju, pripravljena v okviru celovitih državnih povzetkov o naseljih na območju tedanje Madžarske. Priznani univerzitetni profesor budimpeštanske univerze, geograf in statistik András Vályi je v enciklopediji naselij na Madžarskem, izdani leta 1799, o Beltincih zapisal naslednji povzetek:

Bellatincz. Trg v Zalski županiji z velikim številom prebivalcev; naselje spada pod okrilje graščaka Csáky; njegovi prebivalci so glede verske pripadnosti pretežno katoličani, sicer Slovenci (Vályi je uporabil besedo *tót*, ki se je tedaj uporabljala za večino življa slovanskega porekla in še ni imela pejorativnega prizvoka v smislu, kot se je to pojavilo v letih pred 1918 – op. a.); naselje krasi grajski dvorec graščaka; zemlja v katastrski občini naselja je zelo rodovitna in prvorazredna, z bogatimi strukturnimi karakteristikami glede izvajanja kmetijske dejavnosti (Vályi 1796, 166).

Drug, prav tako zelo priznan madžarski geograf Elek Fényes, je pol stoletja pozneje v podobni enciklopediji o Beltincih objavil naslednji povzetek:

Belatincz. Je slovenski trg v Zalski županiji (uporablja besedo *vindustót*), na rodovitni ravnici, ki pa je izpostavljena poplavam. V naselju živi 624 katoličanov, 5 pripadnikov pravere (*óhitü*), 8 evangeličanov in 30 Judov. Tu stoji velik dvorec, katoliška cerkev, velikanski skladiščni objekt za shranjevanje semena. Beltinci so osrednje mesto veleposestniške posesti oz. graščine, h kateremu spada 21 naselij in območje katerega je najbolj rodovitni del v celi županiji, v njem pa živijo sami Slovenci. V preteklosti je bilo naselje v lasti grofovske družine Csáky, sedaj pa pripada plemiški družini Gyika, kateri so lahko Beltinčani zelo hvaležni, ker si zelo prizadeva za modernizacijo gospodarstva, za izboljšanje parcel, ki jih obdelujejo tlačani za lastne potrebe, ter za modernizacijo samega kraja, kar je glede na splošno zaostalost širšega območja več kot potrebno. Pristojna pošta za naselje se nahaja v Dolnji Lendavi (Fényes 1851, 111).

2 Prizadevanja za ustanovitev samostojnega okraja Beltinci

Že nekaj let pred prvo svetovno vojno so se začela prizadevanja za nastanek samostojnega okraja na območju, kjer je v Zalski županiji živela slovenska narodna skupnost. Prvotna pobuda je bila podana s strani predstavnikov Beltincev najbrž že pred letom 1910, sklicujoč se na prve zametke okrajne organiziranosti na tem območju v letih po madžarski marčni revoluciji leta 1848, vendar je do konkretnější korakov glede tega prišlo šele v letu 1912. Eden od vzrokov, da so želeli razdeliti dotedanji dolnjelendavski okraj na dva dela, je bila njegova velikost, ki je pristojnim službam in funkcionarjem povzročala težave pri praktičnem izvajanju dejavnosti. Na kratko se bomo vrnili v leto 1912 in predstavili izvor oz. motive za začetek postopka ustanovitve beltinske občine.

Prvotno sta bili prisotni dve alternativni glede razdelitve dolnjelendavskega okraja, in sicer ustanovitev beltinskega okraja, ki bi nastal na slovenskem govornem območju starega oz. dotedanjega okraja, ali pa okraja s središčem v Zalabaksi, ki bi pogojno lahko nastal na severnem predelu »velikega« okraja. Ko je županijska skupščina Zalske županije 13. maja 1912 sprejela sklep o tem, da se strinja z razdelitvijo »velike« dolnjelendavske občine (kjer je leta 1912 živelo cca. 53 tisoč ljudi), je odločila tudi o načinu in mestu, kjer bi predstavniki zainteresiranih območij odločali med omenjenima predlogoma. Ta medijsko precej odmeven sestanek je potekal 22. julija 1912 v prostorih kazinoja v Dolnji Lendavi (Zrinyi 1912a, 3). Dan pred tem je v okrajnem tedniku *Alsólendvai Híradó* tedanji beltinski župnik Karel oz. Károly Zrinyi v dolgem uvodnem članku poudarjal prednosti ustanovitve okraja Beltinci v primerjavi z morebitnim drugim predlaganim okrajem, ki bi imelo središče v Zalabaksi. Kot največji argument za ustanovitev novega okraja je izpostavil, da bi z ustanovitvijo okraja Beltinci iz naselij na območju notariats, kjer je živela slovenska narodna skupnost, nastal okraj s približno 21 tisoč prebivalci, kar bi bistveno izboljšalo kakovost dela upravnih služb in organov. Dolnjelendavski okraj bi po njegovem mnenju tudi po razdelitvi ostal sorazmerno velik, saj bi štel okrog 30 tisoč prebivalcev. Morebitni okraj s središčem v Zalabaksi pa bi štel komajda nekaj več kot 10 tisoč prebivalcev, tako da bi mu morali pripojiti še nekatere notariate iz sosednjih okrajev (za kar ni bilo pripravljeno-sti), poleg tega pa omenjena vas ni izpolnjevala potrebnih meril, da bi postala okrajno središče (Zrinyi 1912, 1). V isti številki lokalnega tednika so se v zvezi s to problematiko oglasili tudi predstavniki oz. zastopniki Dolnje Lendave v županijski skupščini Zalske županije ter sporočili, da bodo na sestanku v dolnjelendavskem kazinoju glasovali proti razdelitvi dolnjelendavskega okraja, torej ne bodo podprli nobene predlagane variante (Zrinyi 1912, 3). Na seji 22. julija 1912, ki jo je sklical Emil Székely, tedanji dolnjelendavski okrajni glavar, je večina prisotnih zavrnila oba predloga in se odločila za ohranitev

enotnega lendavskega okraja. Predlog za ustanovitev okraja s središčem v Zalabaksi je zagovarjala in podprla zgolj peščica prisotnih, v primeru beltinskega okraja je bilo podpore bistveno več. V razpravi pred glasovanjem so se za ustanovitev beltinskega okraja javno zavzeli Imre Thassy, član oz. poslanec županijske skupščine iz naselja Zalalövő (ki se je tako odločil predvsem zato, da naselja, ki ga je zastopal in je spadalo v okraj Zalaegerszeg, ne bi priključili predlaganemu okraju s središčem v Zalabaksi, kot so nekateri namigovali), Ludvik Bešnjak (ali Bernjak), beltinski notar, in dr. Márton oz. Martin Filkor, tudi poslanec zalske županijske skupščine, ki se je skliceval na »narodnostni« argument. Slednji se je zato zavzemal za ustanovitev beltinskega okraja, da bi bilo tja nastavljeno večje število uradnega osebja, »ki bo lahko lažje nadziralo panslavistične spodbujevalce«, ki so po njegovem mnenju obiskovali Beltince (Alsólendvai Híradó 1912b, 1–2).

Ker načrtovani beltinski okraj na omenjenem sestanku ni bil podprt, se je na odločitev ostro odzval že omenjeni beltinski župnik Zrinyi, ki se je v svoji argumentaciji, na videz podobno kot Filkor, skliceval tudi na narodnostni pomen oz. vidik pri odločanju. Javno je spraševal tiste, ki so glasovali proti ustanovitvi beltinskega okraja, zakaj so to naredili s skupnostjo, ki se intenzivno asimilira in integrira v madžarsko družbo (Zrinyi 1912b, 1). V zvezi s tem se lahko vprašamo, ali sta župnik Zrinyi in Filkor asimilacijo slovenske skupnosti resnično smatrala za pozitiven oz. državotvoren proces (kar za tedanje obdobje ne bi bila izjema), ali pa sta se na to sklicevala zgolj iz taktičnih razlogov? Točnega odgovora najbrž nikoli ne bomo izvedeli, toda tudi taktiziranja pri tem ne moremo izključiti, kar delno potrjuje Zrinyijevo pismo z dne 24. avgusta 1912, ki ga je pred dokončnim odločanjem o razdelitvi dolnjelendavskega okraja naslovil na vse člane (poslance) županijske skupščine Zalske županije. V njem je argumentirano razlagal upravičeno gospodarsko in upravno potrebo po ustanovitvi beltinskega okraja, vendar je ob tem omenil tudi narodnostni vidik, kar je storil verjetno zato, da bi opozoril na »dolga države in županije do razvoja območja, kjer je slovenski živelj prebival« ter člane županijske skupščine prosil in prepričal, da podprejo prizadevanja Beltincev in okolice pri glasovanju o ustanovitvi novega okraja (Zrinyi 1912c, 1–2).

Kljub nasprotovanju glede razdelitve velikega dolnjelendavskega okraja na omenjenem sestanku 22. julija 1912 v Lendavi ter odklonilnemu predlogu sveta županijske skupščine dne 6. 9. 1912 je na plenarni seji županijske skupščine prišlo do za marsikoga presenetljive odločitve. Prisotni poslanci oz. člani županijske skupščine so novi beltinski okraj podprli. Poleg prošnje in argumentacije predstavnikov Beltincev na čelu z župnikom Zrinyijem je bilo na seji 9. septembra 1912 odločilno tudi dejstvo, da je v času glasovanja manjkalo več poslancev, ki bi predlogu verjetno nasprotovali. V okviru točke dnevnega reda, ki se je nanašala na ustanovitev novega okraja, je od članov skupščine razpravljajl zgolj prej že omenjeni in predlogu naklonjeni član županijske

skupščine iz Zalalövőja Imre Thassy, ki je v svojem govoru izpostavil prav potrebo po »intelektualnem« razvoju Beltincev zaradi bolj učinkovite madžarizacije. Na omenjeni seji so vsi člani skupščine, ki so bili v času glasovanja v dvorani, predlog o ustanovitvi okraja Beltinci podprli (Alsólendvai Híradó 1912c, 2).

V uradni obrazložitvi sprejetega sklepa so med razlogi za ustanovitev beltinskega okraja navedli enormno velikost velikega dolnjelendavskega okraja, večje razvojne možnosti Beltincev kot okrajnega središča, bolj strokovno in dosledno delovanje pristojnih okrajnih ustanov in služb, uspešnejše sodelovanje s sosednjim štajerskim območjem ter tudi večjo možnost za integracijo slovenske skupnosti v madžarski milje, pod čemer je treba razumeti ugodnejše okoliščine glede asimilacije Slovencev v novem okraju. V skladu s sprejetim sklepom je predvideni novi okraj integriral naslednje notariate in naselja: območje notariata Beltinci z naselji Beltinci, Odranci, Ižakovci in Melinci, območje notariata Turnišče z naselji Turnišče, Renkovci, Gomilica in Lipa, območje notariata Črenšovci z naselji Črenšovci, tri Bistrice, Žižki in Trnje, območje notariata Bogojina z naselji Bogojina, Bukovnica, Filovci, Strehovci in Ivanci, območje notariata Bratonci z naselji Bratonci, Dokležovje, Lipovci in Gančani ter območje notariata Nedelica z naselji Nedelica, Brezovica, Mala Polana in Velika Polana (MNL ZML. IV. 402. a. sklep št. 14717/1912, zapisnik št. 719).

Sklep županijske skupščine so v skladu z zakonom posredovali na notranje ministrstvo, kjer ga je čez nekaj mescev, še v letu 1913, potrdil madžarski notranji minister (MNL ZML. V. 1607c. 128360/III, št. odločbe 1913, 2869). Kljub temu novi okraj ni začel delovati, čeprav so se »njegovega rojstva« po poročanju nekaterih časopisov tamkajšnji prebivalci zelo razveselili ter je na usklajevalni sestanek glede zagotovitve operativnih pogojev delovanja (lokacija uprave, stanovanja uslužbencev itd.) v Beltince 17. julija 1913 prišel tudi načelnik županijske uprave, tedanji podžupan Zalske županije Lajos Árvay (Magyar Paizs 1913, 4). Postopki so se namreč preveč zavlekli (lahko je bila vložena tudi pritožba), slabo leto zatem pa je izbruhnila prva svetovna vojna, ki je vplivala na vsa področja življenja in delovanja države.

K uresničitvi več let prej sprejetih sklepov in odlokov v zvezi z ustanovitvijo beltinskega okraja se je ponovno pristopilo šele kmalu po koncu prve svetovne vojne, pozno jeseni 1918, ko se sicer v Prekmurju situacija še ni povsem normalizirala. Če naredimo kratko primerjavo razmer in okoliščin v zvezi z ustanavljanjem beltinskega okraja z vidika pravic slovenske skupnosti v letih 1912–1913 in 1918–1919, lahko ugotovimo, da so se motivi nekoliko spremenili. V primerjavi z argumenti, ki so v letu 1919 dejansko privedli do ustanovitve beltinskega okraja, ko so to upravno-organizacijsko spremembo državne in županijske oblasti pospešili prvenstveno zato, da prekmurske Slovence obdržijo v okviru Madžarske, in so v okviru nove upravne enote

dejansko želeli zagotoviti višji nivo delovanja pristojnih služb v slovenskem jeziku, so se na začetku postopka leta 1912 predstavniki oblasti za ustanovitve novega okraja bolj zavzemali zato, da s tem še bolj pospešijo asimilacijski proces, ki je pri sorazmerno maloštevilni slovenski skupnosti že tako potekal hitreje kot pri večjih manjšinskih skupnosti na Madžarskem. Pozneje – med vojno in neposredno po njej – so se razmere v marsičem spremenile (vsaj formalno), tudi glede pristopa do ureditve pravnega varstva narodnih manjšin. Po porazu Avstro-Ogrske v prvi svetovni vojni je bila nova madžarska politična elita pripravljena ponuditi precej visoko stopnjo avtonomne organiziranosti tudi slovenski narodni skupnosti, da bi se izognila dodatni izgubi državnega teritorija (Göncz 2021, 734–736; 780–782). Postopek ustanovitve beltinskega okraja, paralelno z odločitvijo o ustanovitvi Murske županije na slovenski narodni osnovi, katere sestavni del bi bil – poleg murskosoboškega okraja in slovenskega dela monostrskega okraja (katerega so po »vzoru« beltinskega želeli povezati v gornjelendavski okraj s središčem v današnjem Gradu) – tudi novi beltinski okraj, se je pospešil z imenovanjem in nastopom funkcije Béle Obala, vladnega komisarja za prekmurske Slovence v vladi ministrskega predsednika Károlyija. Obal je od začetka svojega delovanja, v tesnem sodelovanju s podžupanom Zalske županije Bélo Kolbenschlagom, zagovarjal ustanovitev beltinskega okraja, katerega obnovitveni postopek je po izjavi slednjega potekal že od oktobra 1918. Za operativne priprave na terenu je bil od tedaj pooblaščen poznejši okrajni glavar beltinskega okraja dr. János Czígány, takrat še v funkciji glavarja v okviru uprave dolnjelendavskega okraja, pristojnega za Beltince ter območje, kjer je večinsko živela slovenska narodna skupnost (Zalai Hírlap 1918a, 1; 1918b, 1–2). Tudi drugemu poskusu ustanovitve beltinskega okraja so – iz zelo različnih, večinoma lokalnih, pa tudi iz narodnostnih razlogov – nekateri (Slovenci in Madžari) nasprotovali, vendar je šlo zgolj za nekaj prebivalcev, ki so živeli na območju potencialnega novega okraja. Ivan Jerič in beltinski župnik Štefan Kühar sta bila zadržana do ustanovitve novega okraja oz. ga dejansko nista podpirala (kajti oba, kot bomo to pozneje pojasnili, sta bila tedaj že zagovornika priključitve območja k Jugoslaviji, zato sta vse poskuse upravnih reform s strani madžarske administracije načelno zavračala), medtem ko Jožef Klekl starejši v zvezi s tem ni imel posebnih zadržkov, kar je bila najbrž posledica tega, da je zelo spoštoval in dobro sodeloval s predvidenim okrajnim glavarjem novega okraja Czígányom (MNL VaML. XIV.10, 26).

V bolj poglobljeno analizo in predstavitev organiziranja beltinskega okraja se ne bomo spuščali, zgolj navajamo, da je notranji minister ponovno potrdil sklep o ustanovitvi novega okraja, na osnovi tega pa so pristojne vladne službe določile začetek delovanja okrajne uprave v Beltincih pod vodstvom v. d. okrajnega glavarja Jánosa Czígánya s 1. marcem 1919 (*Szabályrendeletek* 1919). Formalna ustanovitev beltinskega okraja je bila datirana na 15. marec

1919. Ta datum je bil določen na seji županijske skupščine tri dni pred tem (12. marca), ko so se seznanili s sklepom oz. odlokom notranjega ministra (MNL ZML. V. 1607c. 8257/ni.1919, 2869).

3 Beltinci in njegova okolica v zadnji tretjini leta 1918

V kaotičnih dnevih po koncu prve svetovne vojne, ko je bilo tudi med prebivalstvom na območju Prekmurja precej napeto zaradi političnih in socialnih razmer ter fizičnega in psihičnega trpljenja med vojno, so množični in neorganizirani prihodi vojakov z različnih front marsikje povzročali težave. To velja predvsem za tiste skupine vojakov oz. posameznike, ki so se po zgledu t. i. zelenega kadra na območju Slavonije in drugih predelov Hrvaške pridružili bolj nestrpnemu delu lokalnega prebivalstva in drugim nemirnim skupinam pri razgrajanju in poseganju po tuji lastnini. Glavni pobudniki in organizatorji tovrstnih dejanj so bili v takratni razburkani družbeni klimi težko izsledljivi, treba pa je poudariti tudi, da so se nekateri vojaki, domačini, ki so na koncu oktobra in na začetku novembra prišli domov s fronte, prikazali v drugačni, pozitivni vlogi, ker so veliko storili za umiritev razmer in preprečitev nadaljnjega razvnetja sovražnosti. V primeru Beltincev med slednjimi lahko omenimo že citiranega Ivana Jeriča, ki se je zelo potrudil pri umiritvi nekaterih konfliktnih situacij, kar je v svojih spominih podrobno predstavil. Preden omenimo nekatere ekstremne dogodke v Beltincih v prvih dneh novembra 1918, do katerih je prišlo zaradi razgrajanja in odtujevanja lastnine bogatejših trgovcev in posameznikov, povejmo, da je tedanji za slovenski živelj beltinskega okoliša pristojni glavar v okviru dolnjelendavskega okrajnega glavarstva (poznejši okrajni glavar v prejšnjem poglavju predstavljenega novoustanovljenega beltinskega okraja) János Czigány 13. novembra 1918 podrobno poročal podžupanu Zalske županije o splošnih razmerah na območju Beltincev. Czigány je v svojem poročilu med drugimi ilustriral tudi tamkajšnje narodnostne razmere ter potrdil tezo o precej visoki stopnji slovenske narodne zavesti Beltinčanov in prebivalstva okoliških naselij. Med razlogi za to je navedel neposreden in zelo tesen stik beltinskega okoliša s prebivalstvom na desni, štajerski strani reke Mure, posebej je izpostavil povezavo s predstavniki ljutomerskega narodnega sveta. Čeprav tega pristojni glavar v poročilu ni omenjal, je bilo nekaj Beltinčanov prisotnih na taboru oz. ljudskem shodu v Ljutomeru 3. novembra 1918, kamor je upokojeni črenšovski župnik in urednik Jožef Klekl starejši napotil večjo skupino Slovencev iz naselij Zalske županije. Czigány je opisal tudi intenzivno narodnostno propagando v tistem času med Slovenci v okolici Beltincev, kar se je večinoma dogajalo na pobudo z ljutomerske strani, ter pojasnil, da jih je poskusil od tega »z lepimi besedami«¹ odvrniti, češ da se bo o državni pripadnosti območja odločalo na mirovni konferenci, dodatne

napetosti pa, tako je trdil Cigány, niso bile potrebne. Tako je menil zato, da se družbeno stanje na območju, kjer je živelo pretežno slovensko prebivalstvo, ne bi ponovno razvnelo, kar bi tudi lahko povzročilo nova razgrajanja in odtujevanja nepremičnin. Čeprav je bila večina tamkajšnjega življa narodno zavedna, se po mnenju glavarja Czigánya posamezniki niso ukvarjali s političnimi aspekti narodnostnega vprašanja niti jih to ni posebej zanimalo, razen v primerih, ko je to nekdo »podžigal«. Ljudje so predvsem pričakovali izboljšanje življenjskih razmer, kar so si nekateri – tudi zaradi omenjenega spodbujanja s štajerske strani – lažje predstavljali v okviru novonastale jugoslovanske države kot na koncu svetovne vojne družbeno in politično precej razklane Madžarske. V omenjenem poročilu je glavar Czigány pisal tudi o nelegalnem obmejnem trgovanju oz. tihotapljenju v okolici Beltincev, kar je – sklepajoč po njegovih informacijah – potekalo v velikih razsežnostih. Na štajerski strani so za poljske pridelke in živino ponujali bistveno več denarja kot na območju tedaj še madžarskega Prekmurja. Če je prebivalstvu uspelo prodati svoje artikle na črno, je bil donos še precej večji. Kot izrazito cvetočo obliko tihotapljenja je navedel trgovanje prek broda pri Dokležovju. Pri tihotapstvu je sodelovala celo obmejna straža in predstavniki carinskih služb, zato jih je glavar Czigány z 18. novembrom nameraval odsloviti. Prav tako ni bil zadovoljen s predstavniki žandarmerijske oblasti v Beltincih in v sosednjih vaseh (MNL ZML. IV. 404. b., 34780/1918).

O tem, da je med prebivalci Beltincev in sosednjih naselij slovenska narodna zavest bistveno močnejša kot v ostalem delu pokrajine ob Muri, je madžarskega notranjega ministra na začetku novembra obvestil tudi veliki župan sosednje Železne županije Lajos Ostffy, ki je menil, da je na območju, kamor je segala njegova pristojnost – to je bil v primeru današnjega Prekmurja murskosoboški okraj – narodna zavednost slovensko govorečih prebivalcev precej skromnejša, kot je to veljalo za Zalsko županijo, torej za Beltince s širšo okolico (MNL OL. K 40. 1918. XI. 732). Na omenjeno stanje so bili najbrž pozorni tudi lokalni represivni organi, kar je pogojevalo konfliktne situacije med prebivalstvom in žandarmerijsko izpostavo v Beltincih. Takšen primer je bil dogodek, ko sta brata Pavel in Alojzij Horvat iz Bratoncev 28. oktobra 1918 v Beltincih sredi nekega spora razorožila tam službujoče žandarje. V svojih poznejših spominih je Pavel Horvat ponosno zapisal, da sta tistega dne Beltince in okolico »očistila vseh madžarskih oblastnih dejavnikov«. Stanje se je nekaj ur po omenjenem dogodku stabiliziralo, naslednji dan pa je orožniška postaja Beltinci dobila okrepitev. Zoper brata Horvat so uvedli postopek zaradi neupravičenega napada na uradne osebe, vendar ju niso uspeli zaslišati oz. prijeti, ker sta se umaknila na štajersko stran (SI_PAM/1692. TE 3. 128, 2–4).

Na močno slovensko narodno zavest prebivalstva v okolici Beltincev je – kot smo že omenili – v precejšnji meri vplivalo njihovo tesno in neposredno sodelovanje z okolico Ljutomera na štajerski strani reke Mure. Tam so v

obravnavanem obdobju že delovali narodni sveti (regionalni v Mariboru in lokalni v Ljutomeru), v okviru katerih so si zastavili cilj ojačati narodno zavest prekmurskih Slovencev ter spodbuditi njihovo prizadevanje za priključitev »slovenske krajine« k tedaj nastajajoči jugoslovanski državi. S tem namenom so se pripravljali tudi letaki in druge vrste propagandnega materiala, s pomočjo katerih so poskušali doseči čim širšo množico prekmurskega prebivalstva. Kako je to potekalo v praksi, je v pismu generalu Maistru predstavil Jožef Škafar, trgovec iz Beltincev. Poudaril je, da sta na začetku novembra 1918 s kolegom, tudi Beltinčanom, Matijo Balažicem prejela pripravljene letake od Matije Slaviča, člana Narodnega sveta za Štajersko, odgovornega za Prekmurje, katere sta ponoči, oblečena v madžarske vojaške uniforme, raznosila po Beltincih. Skorajda na vsako dvorišče sta dostavila letake, vsebina katerih je navduševala za Jugoslavijo ter bila uperjena proti Madžarski. Škafar je bil mnenja, da so s tem dejanjem »polagali temelje priključitve Prekmurja k Jugoslaviji«, ker so letake in predvsem zapisano vsebino na njih ljudje posredovali svojim znancem na širšem območju, kar je prispevalo k temu, da je bilo v okolici Beltincev vedno več navdušencev za priključitev območja k novi jugoslovanski državi. Po omenjenem dogodku sta bila Škafar in Balažic zaradi »ilegalne dejavnosti« privedena pred pristojnega glavarja Czigányja, ker pa konkretnih obremenjujočih dokazov niso našli, ju je ta spustil na prostost (SI_PAM/1692. TE 3. 80/1).

Južno območje Prekmurja so, kot smo že omenili, na začetku novembra 1918 zaznamovala nasilna dejanja podobnega značaja, kot so bila dejanja t. i. zelenega kadra na širšem območju Hrvaške in v Medmurju. V tem članku se bomo osredotočili na Beltince in njegovo ožjo okolico. Prej omenjeni Ivan Jerič se je s fronte vrnil v domače Dokležovje 4. novembra 1918 zjutraj, a ga je župan Beltincev, ki je izvedel za njegovo prispetje, že isti popoldan poklical na pomoč pri obvladovanju nemirne množice. Jerič je v Beltincih hitro ugotovil, da so bile na udaru predvsem trgovine v judovski lasti (brata trgovca Kaufmann sta ostala brez vseh artiklov), odtujevanja pa so se lotili v pretežni meri domačini. V primeru nekdanje trgovine Weiss (ki jo je malo pred tem kupil neki trgovec iz notranje Slovenije) je Jerič s prepričljivim govorom uspel zaustaviti nasilna dejanja, ki bi jih sicer izvedla skupina nezadovoljnih žensk. Naslednji dan pa je preprečil odgon živine iz grofičinega marofa. Jerič sicer ni bil navdušen nad načinom trgovanja, ki so ga izvajali trgovci judovskega porekla, vendar je prisilnemu odtujevanju odločno nasprotoval. Kljub temu so ga nekateri – iz škodoželjnosti ali nevednosti – predstavili kot enega tistih, ki je razgrajal v Beltincih, in se je le s težavo rešil pred skupino vojakov »narodne straže« iz Murske Sobote, ki jim je poveljeval nadporočnik Vilmoš Tkalecz, nekdanji učitelj in kantor v Črenšovcih ter poznejši namestnik ljudskega komisarja v času Madžarske sovjetske republike (*Tanácsköztársaság*) in ustanovitelj t. i. Murske republike (Jerič 2000, 40–42).

Pristojni glavar za okolico Beltincev János Czigány je višjim oblastem poročal o konkretnih kršitvah. Zapisal je, da so razgrajachi v celoti uničili prostore in inventar notariata ter stanovanje notarja v Črenšovcih, kjer so iz tamkajšnje blagajne odtujili 40 tisoč kron gotovine. Vdrli so tudi v prostore notariata v Bratoncih, kjer so nasilno odprli blagajno, vendar tamkajšnja škoda ni bila takih razsežnosti kot v Črenšovcih (MNL ZML. IV. 404. b., 34780/1918). Časopisni viri so potrdili in dopolnili prej omenjene podatke. Poudarjeno je bilo, da so nasilneži v Beltincih izropali veletrgovca Ignaca Kaufmanna, njegovega brata Henrika Kaufmanna, ki je bil trgovec z usnjem, lastnika tamkajšnjega hotela Edeja Deutscha in lastnika pekarnice Julija Hackerja ter rabina beltinske judovske skupnosti Móra Grünwalda (*Egyenlőség* 1918, 6–7).

Veliki župan Zalske županije je zaradi omenjenih razgrajanj na območju Medmurja in dolnjelendavskega okraja razglasil ustanovitev naglega sodišča, ki je bilo pristojno tudi za beltinski okoliš. Poleg omenjene vojaške formacije pod vodstvom Tkalcza je z namenom normaliziranja stanja prišel v Prekmurje tudi bataljon s stotimi možmi pod vodstvom dveh nadporočnikov, Jenőja Sebestyéna in Ferenca Hollósa. Ta vojaška enota je po informacijah, ki izvirajo od podžupana Zalske županije Kolbenschlaga, z drastičnimi sredstvi vzpostavila red v »najbolj ogroženih naseljih dolnjelendavskega okraja«, predvsem na območju Beltincev. O intervenciji je na osnovi že omenjenih obvestil glavarja János Cigánya v pismu z dne 13. novembra 1918 zalski podžupan tako poročal na notranje ministrstvo:

Po vaseh so vzpostavili red, utišali prebivalstvo, pokradene stvari pa vrnili upravičenim lastnikom. Niso spregledali najinega napotila z gospodom nadžupanom, da naglo sodišče ni bil cilj, zgolj sredstvo, uporabljeno le v takem merilu, kot je to bilo potrebno zaradi vzpostavitve reda in pravičnosti ter predvsem kot drastično svarilo (MNL ZML. IV.433. 4442. 34780/918).

Komaj so se nemirne razmere umirile, je prišlo neposredno pred božičem leta 1918 do prve, z jugoslovanskimi političnimi in vojaškimi organi neusklajene, zato tudi kratkotrajne zasedbe nekaterih naselij južnega Prekmurja s strani skupine vojakov, večinoma prostovoljcev iz vojaških enot, ki so 24. decembra zasedle Medmurje oz. Medžimurje. Za nekaj dni so bili s strani omenjene vojaške skupine, ki ji je poveljeval kapetan Jure Jurišić, zasedeni tudi Beltinci. Jurišićeva enota se je po zasedbi Dolnje Lendave in njene ožje okolice na božični dan dva dni pozneje, tj. 27. decembra 1918, napotila proti Murski Soboti. V manjših naseljih med obema okrajnima središčema niso bili deležni omembe vrednega odpora, zato so že okrog poldneva prispeli v Beltince. Tam je bila situacija nekoliko bolj zapletena, ker ko se je razširila novica o zasedbi Medmurja s strani Jugoslovancev, sta bili tja napoteni dve stotniji z območja Železne županije (iz Murske Sobote). Vendar je do prihoda

Jurišičeve enote večina omenjenih madžarskih vojakov že zapustila Beltince, nekatere enote tudi širše območje Murske Sobotne. Po poročanju poveljnika enote madžarske vojske, ki je ostala v Beltincih, stotnika Nusala, je mogoče sklepati, da je v širši okolici Beltincev prišlo do manjših spopadov, ki naj bi terjali tudi človeške žrtve med vojaki. Do spopadov je v tistih dneh prihajalo tudi s skupino jugoslovanskih vojakov, ki je pod vodstvom (oz. s sodelovanjem) Jožefa Godine, nekdanjega podporočnika avstro-ogrske vojske, 24. decembra 1918 začasno zasedla rojstno vas omenjenega, Dolnjo Bistrico, ter sosednja naselja. Nusalove informacije bi se lahko nanašale na to. Poročilo zalskega podžupana Kolbenschlaga pa nedvoumno potrjuje, da je Jurišičeva vojaška enota 27. decembra 1918 Beltince zasedla, kjer so – pred odhodom v Mursko Soboto 28. decembra – tudi prenočili. Stotnik oz. kapetan Nusal je v svojem poročilu omenjal, da naj bi v Jurišičevo jugoslovansko vojaško enoto prisilno vključevali tiste domačine, ki so bili vojaški obvezniki (MNL OL. K 40. 1918. XVI. 69/1919-VIII).

Kapetan Jurišič se je 27. decembra 1918 v Beltincih sestal z odposlanecem murskosoboškega madžarskega vojaškega poveljništva, ki si je – tudi zaradi v javnosti prisotnih slovenskih ozemeljskih zahtev, ki so se nanašale na Prekmurje – želel pridobiti informacije glede konkretnih namer v primeru zasedbe mesta s strani Jugoslovancev, kajti madžarske državne in županijske oblasti ter višje vojaško poveljstvo jim niso posredovali nikakršnega navodila glede morebitnega ukrepanja v takem primeru. Jurišič je predstavnike območne murskosoboške madžarske vojaške oblasti pozval, naj njihove enote do naslednjega jutra, torej do 28. decembra 1918, zapustijo Mursko Soboto, kar se je tudi zgodilo. Tako je lahko poveljnik jugoslovanskih prostovoljcev 28. decembra 1918 brez večjih težav zasedel središče sosednjega okraja v Železni županiji (Slavič 1999, 251).

O tedanjih dogodkih v Beltincih (in Murski Soboti) je v svojem pismu spregovoril tudi poznejši zdravnik iz Stare Nove vasi (Ljutomerski okraj) Franjo Farkaš, ki je bil kot nižji oficir s strani mariborskega jugoslovanskega pešpolka napoten k jugoslovanskim vojaškim enotam ob reki Muri. Ker ni imel točnih podatkov o lokaciji enote, v katero je bil poslan, slišal pa je za prodiranje Jurišičeve skupine v južno Prekmurje, se je 27. decembra 1918 tudi sam napotil tja. Na cesti neposredno pred Beltinci je srečal tedanjega predsednika narodnega sveta v Ljutomeru Viktorja Kukovca, ki se je prav iz omenjenega prekmurskega naselja vračal na štajersko stran reke Mure. Kukovec je Frakaša informiral o razmerah v Beltincih. Povedal je, da v času njunega srečanja v naselju ni bilo večje vojaške skupine Madžarov niti Jugoslovancev, vedel pa je za prihod Jurišičeve enote, ki naj bi še isti dan prispela v Beltince (to se je pozneje tudi zgodilo). Farkaš je nato odšel v Beltince, kjer se je tudi sam prepričal o tem, da so nekateri vedeli za prihod Jugoslovancev in so jih pričakovali. Pogovarjal se je s prijaznim upraviteljem beltinske veleposesti

Zichyjev, ki ga je informiral o aktualnih razmerah v Beltincih. Farkaš je tam pričakal prihod Jurišičeve vojske, kateri se je pridružil, čeprav je bil formalno napoten v drugo enoto (SI_PAM/1692. TE 3. 129, 1–8).

V nasprotju z razmerami v Medmurju, kjer je madžarska vlada – predvsem zaradi okoliščin po letu 1848 ter na mednarodni ravni izražene zainteresiranosti hrvaškega političnega vrha za pridobitev omenjene regije – potihoma pristala na izgubo območja, so zasedbo južnega dela današnjega Prekmurja s strani vojaške enote kapetana Jurišiča madžarske državne in županijske oblasti ostro obsodile ter se glede tega pritožile pri nekaterih antantnih krogih. Zasedbo Medmurja in dela Prekmurja so označili za kršenje beograjske konvencije z dne 13. novembra 1918.¹ Z mednarodnopravnega vidika je bilo tedaj še iluzorno pričakovati, da bo začasna jugoslovanska zasedba Prekmurja dobila podporo antantnih sil, saj niti v okviru novonastale Kraljevine SHS in tedanjega slovenskega političnega vodstva – razen štajerskega narodnega sveta ter v okviru tega delujočega Matije Slaviča in generala Maistra – še ni bilo poenotene zahteve glede omenjenega območja. Kljub temu so nekateri upali, da bi zasedba lahko ostala trajna, kot je bila v primeru Medmurja. Mednje je sodil tudi Ivan Jerič, čeprav je v Ljubljani pri slovenski narodni vladi – kamor sta na pobudo beltinskega župnika Štefana Küharja 13. decembra 1918 odšla skupaj z Mihaelom Küharjem in prosila slovensko izvršno oblast za ukrepanje glede priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS – doživel razočaranje zaradi precejšnjega nepoznavanja prekmurskih razmer in nezainteresiranosti nekaterih predstavnikov slovenskega političnega vodstva za pokrajino ob Muri. Ne glede na omenjeno slabo izkušnjo je Jerič najbrž upal v trajnost Jurišičeve zasedbe Prekmurja, ker se je z župnikom Štefanom Küharjem v Beltincih 29. decembra 1918 pogovarjal o labilnih temeljih te zasedbe, pri čemer sta kot največjo težavo izpostavila prešibko vojaško moč okupacijske enote. Naslednji dan je Jerič v Murski Soboti govoril o tem tudi z Jurišičem, ki se prvotno z njim – sklicujoč se na ugodno situacijo v Medmurju – ni strinjal, pozneje je pa le šel v zaledje prosit za orožje in vojaško pomoč. Oboje je prišlo prepozno, ker so madžarske vojaške enote 3. januarja 1919 premagale Jurišičeve vojake v Murski Soboti (Jerič 2000, 55–56). V Beltincih, podobno kot v vseh oz. večini drugih začasno zasedenih prekmurskih naseljih, ni bilo bojev, saj se je nekaj članska jugoslovanska vojaška straža umaknila še pred prihodom Madžarov.

Ivan Jerič in njegovi ožji tovariši iz Beltincev ter njegove okolice so bili v zadnjih tednih leta 1918 izredno aktivni. Na shodu v Gornji Radgoni, ki ga je 26. decembra organiziral Narodni svet za Štajersko v podporo prekmurskim

1 Beograjska konvencija je po predhodnem pogovoru med vrhovnim poveljnikom antantnih sil za južноеvropsko območje Franchetom d'Espèreyjem in predsednikom madžarske vlade Mihályem Károlyijem določila demarkacijsko črto (začasno mejo) na območju Prekmurja in Medmurja na reki Dravi. To je pomenilo, da sta obe omenjeni pokrajini v tistem obdobju *de jure* spadali pod Madžarsko (Romsics 2017, 393).

Slovincem (zato so to prireditve nekateri imenovali za prvi prekmurski tabor, čeprav je bil formalno izven območja Prekmurja), se je zbralo okrog tri tisoč ljudi, med njimi tudi Prekmurci z beltinskega območja ter najvidnejši predstavniki širše regije, na čelu z generalom Maistrom. Za voditelja (moderatorja) prireditve so zaprosili prav Jeriča, ki je to vlogo dobro opravil (Jerič 2000, 48–49). Na neformalnem sestanku predstavnikov prekmurskih Slovincov z generalom Maistrom po omenjenem shodu so se med drugimi dogovorili za zasedbo Prekmurja s strani vojaških enot pod poveljstvom generala Maistra, vendar je ta načrt poleg pomanjkanja vojaških enot in nekaterih drugih težav prekrizala prej omenjena nenačrtovana in neusklajena vojaška akcija kape-tana Jurišiča. V štiričlanski prekmurski delegaciji v Radgoni, ki se je pogo-varjala z generalom Maistrom, je bil tudi Jožef Škafar, trgovec iz Beltincev, ki bi naj s podporo komandanta slovenskih obmejnih enot v Mariboru postal župan omenjenega naselja v primeru zasedbe Prekmurja s strani Maistra (SI_PAM/1692. TE 3. 80).

4 Pestri dogodki v prvih mesecih leta 1919

Na začetku leta 1919 so se politične okoliščine (v veliki meri zaradi pričetka pariške mirovne konference) in razmere na terenu na območju Prekmurja hitro spreminjale. Jugoslovanska vlada in delegacija Kraljevine SHS sta se na mirovni konferenci poenotili glede zahteve pripadnosti Prekmurja k jugoslo-vanski državi, kar je vplivalo na razpoloženje določenega dela prekmurskega prebivalstva. Slednje je v okolici Beltincev ter v skrajnem zahodnem predelu murskosoboškega okraja (v okolici Cankove), kjer je bila slovenska narodna zavest izrazitejša, postalo vedno bolj jugoslovansko oz. slovensko usmerjeno, na območju pretežnega dela Goriškega ter v Murski Soboti, kjer je bila inteli-genca (del nje pod okriljem v mestu dokaj močnih socialdemokratov) precej lojalna madžarski državi, pa so se pojavila javna nasprotovanja zoper jugo-slovansko-slovenski teritorialni interes. Da bi preprečila morebitne dogodke, kot jih je povzročila začasna zasedba južnega Prekmurja v božičnem času leta 1918, se je madžarska vojaška oblast odločila za bolj čvrst obmejni obrambni sistem v širši regiji reke Mure, ki je – *de facto* (po zasedbi Medmurja) – postala demarkacijska črta oz. začasna meja, čeprav tega madžarska vlada ni uradno priznala. Tudi predstavniki antantnih držav se do tega niso opredelili. V prid obrambe zahodne madžarske državne meje je bilo na območju ob reki Muri tedaj nameščenih 2.500 vojakov. Vladni komisar za prekmurske Slovence in veliki župan Železne županije Béla Obal je v ta namen ustanovil tudi sklad, v katerega so vlagali predvsem premožne aristokratske družine in večja nase-lja (Zala 1919, 2). Poleg vojaškega dela obrambe, katere poveljstvo na čelu s podpolkovnikom Andrásom Habacherjem je bilo preneseno iz Nagykanizse v

Zalaegerszeg, so v okrajnih središčih na novo ustanovili oz. prenovili oddelke narodne straže, ki so jih glede poveljevanja tudi podredili omenjenemu vojaškemu poveljstvu. Beltinci takrat uradno oz. formalno še niso bili okrajno središče (to so postali, kot smo predstavili v prejšnjem poglavju, nekaj tednov pozneje, 15. marca 1919), vendar so kljub temu tudi tam organizirali prenovljeno narodno stražo. Tja sta bila razporejena dva oficirja s petdesetimi člani narodne straže (Zalai Hírlap 1919a, 2). Po poročanju županijskih medijev so to storili predvsem kot pozitivno gesto do slovenske skupnosti, najbrž z namenom, da se jo lažje obdrži v okviru madžarske države (Zalai Hírlap 1919b, 2).

Beltinci so – poleg že v prejšnjem poglavju obravnavanega samostojnega »slovenskega« okraja – tudi z vidika organiziranja regionalne oblike lokalne samouprave (županije) in avtonomije za prekmurske Slovence v okviru Madžarske predstavljali enega osrednjih krajev, kjer se je v januarju 1919 odvilo več pomembnih dogodkov. Decembra 1918 in v začetku januarja 1919 je bilo eno od osrednjih političnih vprašanj na območju Prekmurja promocija in organiziranje samostojne slovenske županije, ki jo je na pobudo pristojnega vladnega komisarja Béle Obala v decembru potrdila madžarska vlada (MNL OL. K 27., 25. točka seje vlade z dne 6. 12. 1918). Med prekmursko inteligenco, vključno z večino duhovnikov slovenskega porekla (tudi Jožef Klekl starejši ga je prvotno podprl), je bil predlog samostojne županije na slovenski narodni osnovi deležen podpore. Najbolj so mu nasprotovali predstavniki novonastale socialdemokratske stranke v Murski Soboti (večina jih je bila slovenskega porekla), ki so bili v pretežni meri zagovorniki t. i. vendske teorije in so prekmursko slovensko identiteto razglušali za zgolj nekakšno etnološko-folklorno specifiko ob Muri živeče populacije. Tu velja poudariti, da predlagatelj in velik podpornik samostojne županije na slovenski narodni osnovi, vladni komisar Béla Obal (hkrati je bil tudi veliki župan Železne županije), ki je bil prav tako slovenskega porekla, in sicer iz Cankove, ni bil zagovornik vendske teorije, projekt samostojne regionalne samouprave pa je nedvomno podpiral zaradi težnje, da se območje obdrži v okviru madžarske države (Göncz 2021, 748–754).

Béla Obal je dobro vedel, da so na poglede in razpoloženje prekmurskega slovenskega življa v tistem obdobju najbolj vplivali duhovniki na območju Zalske županije oz. Beltincev. Prvenstveno so to bili rimskokatoliški župniki in nekateri kaplani, zato je – preden je s problematiko omenjene regionalne organiziranosti slovenske skupnosti stopil pred širše občinstvo 17. januarja 1919 v Beltincih – v jedilnici tamkajšnjega župnišča opravil pogovor z najbolj vplivnimi katoliškimi cerkvenimi voditelji tega območja (Muraszombat és Vidéke 1919a, 1–2). Po spominih Jožefa Klekla so bili na pogovoru prisotni tudi nekateri duhovniki z območja murskosoboške dekanije. Do sestanka je na pobudo Obala prišlo med 11. in 14. januarjem 1919 (točen datum v virih ni naveden). Iz vsebinsko precej odstopajočih Kleklovih spominov o omenjenem dogodku in poznejšega razpleta upravne organiziranosti na slovenski

narodni osnovi lahko ugotovimo, da je Obal zagovarjal upravičenost ustanovitve županije (in beltinskega okraja) na slovenski narodni osnovi, kar so nekateri prisotni duhovniki podprli, Jožef Klekl starejši, beltinski župnik Kūhar in kaplan Lejko ter morda še kdo pa so tedaj že bili pripravljeni kvečjemu podpreti klasično slovensko teritorialno avtonomijo po vzoru, kot jo je madžarska vlada v decembru 1918 ponudila rusinski narodni skupnosti. Kljub temu je vladni zastopnik Obal za organizacijo javnega shoda v Beltincih 17. januarja 1919 pooblastil domače duhovnike, beltinskega župnika Kūharja ter oba kaplana, Štefana Lejka in Istvána Delija (MNL VaML. XIV.10., 27–28; SI_PAM/1692. TE 3. 116/1).

O načrtovani slovenski županiji, predlagani s strani vladnega komisarja Obala, na omenjenem sestanku na župnišču v Beltincih Jožef Klekl starejši ni želel razpravljati, ker ji je nasprotoval; to informacijo je nekaj let pozneje posredoval generalu Maistru (SI_PAM/1692. TE 3. 116/1). Župnik Štefan Kūhar, ki je imel določene stike s slovensko deželno vlado, je sredi januarja pogojeval podporo morebitni slovenski avtonomiji s tem, da Prekmurje ne bo priključeno Kraljevini SHS. Prva prioriteta beltinskega župnika in njegovega kaplana Štefana Lejka je bila priključitev »Slovenske krajine« k novonastali jugoslovanski kraljevini. K tako močni odločnosti ga je nekaj dni pozneje še bolj spodbudilo pismo deželne vlade, v katerem so napovedali nedvoumno zavzetost jugoslovanske vlade in delegacije na mirovni konferenci za priključitev Prekmurja k jugoslovanski državi (ARS. AS-60. 364/1919).

Po sestanku na beltinskem župnišču so se duhovniki iz ožjega kroga »sodelavcev« Jožefa Klekla starejšega 14. januarja 1919 sestali še na njegovem domu v Črenšovcih, kjer so razpravljali zgolj še o slovenski avtonomiji. Župnik Štefan Kūhar je pri tem zahteval, da se v zapisnik oz. deklaracijo o sprejeti odločitvi jasno zapiše, da avtonomijo v okviru Madžarske zahtevajo zgolj v primeru, če območje ne bo priključeno h Kraljevini SHS. Poznejše Kleklove izjave in pisanja ter potek dogodkov kažejo na to, da je najbolj jugoslovansko usmerjen ožji krog duhovnikov okrog starejšega Klekla (Štefan Kūhar, Štefan Lejko, Jožef Klekl mlajši in morda še kdo od duhovnikov porabskih župnij) razpravo o avtonomni ureditvi prekmurske slovenske skupnosti (kot nekaj tednov prej tudi o županiji na slovenski narodni osnovi) dojemal zgolj kot taktiziranje, ker so tedaj že zelo verjeli v priključitev pokrajine h Kraljevini SHS. Druga skupina prekmurskih slovenskih duhovnikov – bogojinski župnik Ivan Baša, turniški župnik Jožef Sakovič in črenšovski župnik Jožef Čačič ter še nekateri – pa so dejansko podpirali slovensko oz. mursko županijo ter tudi prvotni načrt avtonomije. Z dopolnitvami, ki jih je po usklajevanju v Črenšovcih vnesel v osnutek najbrž Jožef Klekl starejši sam, pa se niso strinjali (SI_PAM/1692. TE 3. 116/1; Muraszombat és Vidéke 1919d, 2; Alsólendvai Híradó 1919, 2–3).

V precej protislovni situaciji, v analizo katere se v okviru tega referata ne bomo poglobljali, je 17. januarja 1919 v Beltincih prišlo do javnega shoda oz. ljudskega zborovanja. V dnevih pred tem dogodkom je bilo prisotno precejšnje agitiranje med prebivalstvom v okolici Beltincev, pa tudi širše. Nekateri so zagovarjali slovensko avtonomijo, določena skupina pa tudi odcepitev Prekmurja od Madžarske, predstavnik madžarske vlade Béla Obal pa je še vztrajal pri t. i. slovenski (murski) županiji. Večino Beltinčanov je najbrž zanimala tudi ustanovitev samostojnega okraja, kar bi naselju zagotovilo večje razvojne možnosti v primerjavi s sosesčino ter s konkurenčnimi naselji. Zaradi odmevnosti dogodka se je omenjenega dne v Beltincih zbrala velika množica. Različni viri omenjajo od tri do deset tisoč udeležencev, torej lahko ugibamo, da je bilo v Beltincih prisotnih vsaj pet tisoč ljudi. Poleg številnega občinstva slovenskega predela Dolinske (ime za današnje južno Prekmurje s pretežno nižinskimi predeli), so bili na ljudskem shodu »uradno« prisotni tudi predstavniki 28 naselij in 6 notariatov, ki bi naj tvorili novo »slovensko oz. murško« županijo, ter okrajni glavarji dolnjelendavskega, murskosoboškega in monoštrskega okraja in evidentirani okrajni glavar novega beltinskega okraja (János Czigány), kar je nakazovalo na to, da je bil namen pobudnika prireditve, vladnega komisarja Obala, promocija nove županije na slovenski narodni osnovi ter podpora tamkajšnjega prebivalstva samostojnemu beltinskemu okraju. Zaradi napetega vzdušja je na prireditvi prihajalo do nevšečnih situacij, ko so nekatere manjše skupine, kot v svojih spominih navaja Ivan Jerič lasten primer, načrtovano poskušale usmeriti pozornost in podporo prisotnih bodisi v eno ali drugo smer. Jeriča je župnik Kühar opozoril na pomembnost prireditve, zato je z nekaterimi narodno zavednimi kolegi pristopil k pripravi transparentov z besedilom, ki je zavračalo sleherno obliko reševanja organiziranosti in upravne ureditve prekmurskih Slovencev v okviru madžarske države (Jerič 2000, 66–70). Tovrstnih vplivov na oblikovanje razpoloženja prisotnih na ljudskem shodu v Beltincih je bilo seveda več. Posledično, kot se je ugotovilo v več analizah, ki so se nanašale na povzetek dogodkov v Beltincih 17. 1. 1919, predlagana in s strani madžarske vlade potrjena samostojna županija na slovenski narodni osnovi s središčem v Murski Soboti ni dobila pričakovane podpore (Kővágó 1964, 142–144; Kokolj & Horvat 1977, 280; Göncz 2001, 43–44.).

Svoj pogled na omenjeno prireditve in občutke v zvezi s tem je v pismu generalu Rudolfu Maistru nekaj let pozneje eden od udeležencev, Andrej Hozjan II iz Odrancev, povzel kot sledi (prisotna sta bila dva udeleženca z identičnim imenom iz iste vasi; avtor – ki je poudaril, da je predstavljena vsebina tudi stališče soimenjaka, ki je bil tedaj že pokojni – se je podpisal kot Andrej Hozjan II):

Ko je na koncu vojne leta 1918 razpadla Avstro-Ogrska in so se naši bratje Slovenci, Hrvatje in Srbi onkraj reke Mure združili v

okviru nove države Jugoslavije, smo tudi mi, zavedni prekmurski Slovenci, ki smo tedaj še bili pod Madžarsko, katera nas je želela potopiti v madžarsko morje, začeli živeti naše narodno življenje, da bi se tudi mi lahko pridružili našim bratom, ker je tudi nas slovenska mati rodila, zato smo agitirali za Jugoslavijo. Na začetku leta 1919 je prekmursko slovensko ljudstvo na shodu v Beltincih dne 17. januarja 1919, ki ga je sklical komisar Obal, jasno pokazalo svojo narodno držo. Ko nam je Obal dajal različne obljube, smo mu vsi odgovarjali, da ne potrebujemo nič madžarskega, ker je naše rešenje oz. izbira Jugoslavija. Ko je Obal predlagal, da vsi tisti, ki želijo ostati v madžarski državi, stopijo na njegovo desno stran, se nihče ni premaknil, kričali pa smo vsi parolo »živela Jugoslavija«. Po tem je množico nagovoril Mihael Erjavec iz Bratoncev ter pozval ljudi, da se ne damo s strani Madžarov preslepiti, ampak se moramo združiti z našimi brati, ker smo enakovredni Slovenci, zato je naše mesto v Jugoslaviji. Tudi on je pozval prisotne, da tisti, ki so za Jugoslavijo, stopijo na njegovo desno stran, tisti, ki so za Madžarsko, pa na levo stran. Tamkajšnje ljudstvo je stopilo na njegovo desno stran in kričalo: »Živela Jugoslavija!« Nato se je Erjavec pomešal med množico, da ga Madžari ne bi ujeli zaradi jugoslovanske agitacije. Po tem dogodku smo vse do meseca maja ljudstvo navduševali za Jugoslavijo in agitirali za to (SI_PAM/1692. TE 3. III. 3/130-2).²

Ivan Jerič je glede beltinskega shoda zapisal, da je, ko je videl ogromno množico, tamkajšnji župnik Štefan Kūhar (čeprav sam ni šel na prireditev) vplivnega Mihaela Erjavca iz Bratoncev prosil, naj bo pripravljen usmerjati potek dogodkov, če bi se razvnele strasti. Jerič je poudaril, da so bili na prireditvi prisotni predstavniki oblasti ter tudi žandarji in večje število vojakov. Po njegovih spominih so bili tedaj v Beltincih tudi zagovorniki slovenske županije in avtonomnega koncepta, vendar se niso oglašali. Dveh tedaj najbrž najbolj vplivnih osebnosti med ljudstvom v širši okolici Beltincev, župnikov Jožefa Klekla starejšega in Štefana Kūharja, ni bilo med množico, čeprav jih je vladni komisar Obal baje poimensko povabil. Jerič je še poudaril, da so prireditev zaznamovali podporniki priključitve prekmurskih Slovencev k Jugoslaviji ter da so zaradi tega v dneh po javnem shodu predstavniki oblasti ostro nastopili proti nekaterim posameznikom, za katere so menili, da so bili med agitatorji pri izražanju podpore Kraljevini SHS (Jerič 2000, 59; 66–70).

2 Nekateri deli oz. besede v citiranem pismu so bili napisani v prekmurskem narečju, toda ker izvirno besedilo tudi sicer vsebuje veliko slovničnih napak, sem stavke, z ohranitvijo vseh vsebinskih sporočil in poudarkov, pripravil za objavo v pogovorni slovenščini – avtor članka (L. G.).

O stanju v Beltincih in okolici je Jerič teden po ljudskem shodu poročal tudi komandirju jugoslovanske obmejne straže v Ljutomeru stotniku Jakobu Sagadinu³ ter ga obvestil o zapiranju organizatorjev prireditve oz. javnega shoda, kar bi se naj dogajalo vsakodnevno. Kot povračilni ukrep zoper shoda v Beltincih bi naj neka madžarska vojaška enota 19. januarja 1919 celi dan obstreljevala Bakovce, naselje v bližini Beltincev (ki je sicer spadalo v Železno županijo), kjer so župana vasi tako hudo ranili, da je nesrečnež nekaj dni pozneje podlegel poškodbam. Dan pozneje so v Bratoncih prijeli 30 oseb, ki so jih povezali z dogodki v Beltincih, kar je Jerič v omenjenem pismu ocenil kot grobo dejanje oblasti, ki so ga izvajali na narodnostni osnovi. Ker bi naj bilo med revnejšimi prebivalci Odrancev največ narodno zavednih Slovencev, ki so potencialno lahko bili prisotni na javnem shodu v Beltincih, so v omenjenem naselju madžarski represivni organi nasilno pobrali največ hrane in oblek v okolici (ARS. AS-60. IV. in V., 353/1919).

Lokalni madžarski tednik *Muraszombat és Vidéke* je o beltinskem ljudskem shodu poročal zelo redkobesedno, podarili so predvsem to, da na njem »ni bilo odločanja o pripadnosti območja k Jugoslaviji« (Muraszombat és Vidéke 1919b, 3–4). To so zapisali kot odziv na delno izkrivljene članke osrednjih slovenskih in madžarskih časopisov, od katerih so nekateri povzeli informacije »dopisnika« iz Prekmurja, češ da čeprav so prekmurski Slovenci jasno izrazili svojo voljo glede državne pripadnosti, jih jugoslovanske in slovenske pokrajinske oblasti puščajo na cedilu. Budimpeštanski dnevnik *Az Újság* je poročal o tem, da so »udeleženci ljudskega shoda v Beltincih pregnali vladnega komisarja Obala ter se opredelili za priključitev k Jugoslaviji« (*Az Újság* 1919, 3). Kljub napetemu stanju na prireditvi do takih incidentov, kot so v nekaterih časopisih neutemeljeno poročali, ni prišlo. Drži pa, da so lokalni madžarski časopisi beltinsko prireditev prezrli predvsem zaradi neugodnega razpleta dogodkov za madžarsko stran.

V prvih mesecih leta 1919 je z območja Beltincev na štajersko stran reke Mure odšlo več zavednih pripadnikov slovenske narodne skupnosti, ki so bili aktivni pri omenjenih dogodkih ali pa so jih s tem – upravičeno ali ne – povezale pristojne madžarske oblasti. Tam so bili v stalnih stikih z narodnimi sveti in drugimi političnimi dejavniki v Ljutomeru in Mariboru, povezovali pa so se tudi v t. i. legijo, ki si je zadala za nalogo »borbo za osvoboditev Prekmurja«. Nekateri so bili tudi politično zelo aktivni. Ker tedaj še ni bilo spodbudnih novic z mirovne konference glede morebitne priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS (bile so zgolj neformalne obljube), tudi slovenska narodna vlada je bila glede tega precej negotova, neugodna politična situacija na Madžarskem

3 Nekaj tednov po zasedbi Prekmurja s strani jugoslovanske vojske 12. avgusta 1919 je bil kapetan Sagadin nastavljen za komandirja obmejne enote na prekmurski strani, s sedežem v Murski Soboti.

pa se je vedno bolj stopnjevala, se je med tistimi Prekmurci, ki so se začasno zadrževali v okolici Ljutomera, ter nekaterimi političnimi aktivisti in strokovnjaki na štajerski strani oblikovala skupina, ki se je 7. marca 1919 odpravila v Beograd k jugoslovanski vladi, da bi jo seznaniła z razmerami v Prekmurju ter prosila za še bolj odločen nastop Kraljevine SHS glede priključitve Prekmurja k jugoslovanski državi. V omenjeni delegaciji so bili iz širše okolice Beltincev oz. tedaj nastajajočega novega »slovenskega« okraja Ivan Jerič, Joško Godina, Mihael Kühar in frančiškanski redovnik beltinskega porekla Florencij Forjan. Od vlade in njenega predsednika Protića so dobili dodatne obljube in zagotovila, da bo jugoslovanska mirovna delegacija storila vse za priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS (ARS. AS-60; Jerič 2000, 72–74).

Kar se tiče različnih oblik upravno-lokalne in upravno-regionalne organiziranosti na slovenski narodni osnovi za prekmurske Slovence v obdobju od decembra 1918 do poletja 1919, ki jih je predlagala madžarska vlada in drugi pristojni organi, lahko ugotovimo, da so bili – razen samostojnega beltinskega okraja – vsi drugi predlogi neuspešni. Na to sta najbolj vplivala dva dejavnika. V tedanjih zelo zapletenih in negotovih političnih in socialnih okoliščinah sta bila odločilna precejšnja nezainteresiranost ter prešibka podpora tamkajšnjega prebivalstva (iz različnih razlogov so bili tako Slovenci kot tudi tisti bolj madžarsko usmerjeni precej indiferentni ali so predlaganim rešitvam javno nasprotovali). Kot dodatno zaviralno okoliščino je treba omeniti ustanovitev Madžarske sovjetske republike 21. marca 1919, kar je v marsičem spremenilo družbene in politične procese v tedanji, že tudi do takrat nestabilni ter s strani vojaštva sosednjih držav in antante delno zasedeni madžarski državi. Slednje je tudi slabo vplivalo na realizacijo predloga slovenske avtonomije, ki ga je predlagal vladni komisar Béla Obal (Göncz 2021, 776–782).

Beltinci s svojo ožjo okolico, pa tudi območje celotnega novoustanovljenega beltinskega okraja, bi bili sestavni del načrtovane Murske (slovenske) županije in avtonomnega slovenskega območja, če bi se katera od njih dejansko uveljavila. Z različnimi dogovori, posvetovanji in drugimi aktivnostmi v zvezi z omenjenimi načrti se, razen s tistimi, ki so se zgodili v Beltincih in smo jih že omenili, v okviru tega referata ne bomo ukvarjali. Omenimo pa, da je sombotelski škof János Mikes v prvih dneh meseca februarja 1919 obiskal Prekmurje z namenom, da umiri strasti v župnijah z večinskim slovenskim življenjem, ki so glede pastoralnega vodenja sodili v njegovo pristojnost oz. pod okrilje sombotelske škofije, ter da se seznani s stališčem ljudstva glede morebitnih teritorialno-organizacijskih sprememb in ostalimi zadevami, povezanimi z verskim življenjem prekmurskih Slovencev. Kljub temu, da je bila večina prekmurskih Slovencev in prebivalstvo Beltincev zelo vernih, je tamkajšnji župnik Štefan Kühar zaradi občutnega protimadžarskega razpoloženja večje skupine občanov odsvetoval predhodno načrtovan prihod škofa Mikesa v Beltince

(podobno je bilo tudi v Turnišču). Predlog oz. stališče beltinskega župnika je škof sprejel in Beltincev tedaj ni obiskal (Muraszombat és Vidéke 1919c, 3).

Kar se tiče strankarsko politične opredeljenosti prebivalstva v Beltincih in njegovi okolici, lahko z gotovostjo trdimo, da je bila večina zaradi slabe obveščenosti nezainteresirana, tisti, ki so se zanimali za tovrstno politično udejstvovanje – v nasprotju z Mursko Soboto, kjer so spomladi 1919 večinoma prevladovali socialno-demokratski interesi in stališča, ter Dolnjo Lendavo, kjer so bili v ospredju predstavniki stranke t. i. malih posestnikov – pa so pretežno podpirali stranke, ki so naslavljale in zagovarjale krščanske in socialne vrednote. V omenjenem obdobju (v prvih mesecih leta 1919) je bila v Prekmurju v ospredju strankarska politika, ker so bile za 10. april razpisane parlamentarne volitve na Madžarskem (do tega sicer zaradi že prej omenjenega preobrata in v dokaj čudnih okoliščinah ustanovljene Madžarske sovjetske republike ni prišlo). Strankarsko usmerjenost slovenskega prebivalstva v okolici Beltincev in njihovo krščansko-demokratsko naravnost potrjuje pismo Vilmoša Tkalcza z dne 12. marca 1919 njegovemu nadrejenemu, vladnemu komisarju Béli Obalu. Tkalecz, ki je takrat zagovarjal socialnodemokratske interese in za njih agitiral, je tri dni pred uradno ustanovitvijo novega beltinskega okraja v vlogi enega vodilnih predstavnikov murskosoboškega slovenskega vladnega komisariata (*de facto* namestnika Béle Obala) obiskal Jánosa Czigánya, v. d. okrajnega glavarja v Beltincih, in po pogovoru z njim glede strankarske orientiranosti beltinskega okoliša v pismu poročal svojemu nadrejenemu. Med drugimi je zapisal:

Danes sem bil v Beltincih, kjer sem se z glavarjem Jánosem Czigányom pogovarjal o prihajajočih volitvah. Po njegovem mnenju je na območju Zalske županije, kjer živi prebivalstvo slovenske narodnosti (to je širša okolica Beltincev – op. a.), možno pričakovati izvolitev zgolj kandidata krščansko-socialne stranke. Jaz sem mu povedal, da bomo mi lahko podprli kvečjemu kandidata stranke malih posestnikov (*kisgazdapárt*), krščanskega socialista v nobenem primeru ne. Namreč, če bi krščanski socialisti kandidirali za poslanca katerega od tamkajšnjih duhovnikov, bi to za to območje predstavljalo najslabšo in najbolj neposrečeno možno varianto. Proti temu se moramo boriti (MNL OL. K 40., 1919. XII., 82).

5 Obdobje Madžarske sovjetske republike in Murske republike

V zadnjem poglavju članka bomo zgolj povzeli najpomembnejše dogodke in informacije, ki se nanašajo na Beltince in beltinski okraj in so se zgodili v 133 dnevih pod vodstvom oz. diktaturo madžarske komunistične stranke med 21.

marcem in 1. avgustom 1919. Zaradi tradicionalnega konflikta med dvema največjima mestoma Zalske županije, ki je bil do določene mere konstantno prisoten že več desetletij, je nova komunistična oblast odločila, da se v primeru omenjene županije ustanovita dva direktorija (ravnateljstva) županijskega ranga, ki bosta pooblaščenca za izvajanje dejavnosti regionalnega pomena ter bosta koordinirala in nadzorovala delovanje okrajnih, občinskih in krajevnih direktorijev in odborov. Beltinski okraj je bil dodeljen t. i. severnemu direktoriju Zalske županije, ki je imelo sedež v Zalaegerszegu, center južnega županijskega direktorija pa je bil upoštevajoč število prebivalcev v največjem mestu županije Nagykanizsi oz. Veliki Kaniži (Paksy 2020, 35). Glede delovanja nove oblasti oz. morebitnih njenih okrajnih in krajevnih organov v Beltincih ni omembe vrednih informacij (niti virov), zato se s te plati ne bomo poglobljali v analize. Delovanja, kot je bilo v tistih tednih zaznano v bližnjih tradicionalnih okrajnih centrih, v Dolnji Lendavi in Murski Soboti, v Beltincih najbrž ni bilo, kar je lahko povezano s tem, da je tedaj tam najpomembnejša naloga že bila vzpostavitev operativnega delovanja novoustanovljenega okraja, vendar se je zaradi spremenjenih družbenopolitičnih okoliščin tudi pri tem zatikalo. Drug razlog bi lahko iskali v močni naravnosti določenega dela prebivalstva v okolici Beltincev k priključitvi območja k jugoslovanski državi. O visoki stopnji slovenske narodne zavesti v beltinskem okolišu je Béli Obalu, tedaj že ljudskemu komisarju za Slovensko krajino, v pismu z dne 31. marca 1919 pisal okrajni notar v Beltincih Lajos Bosnyák. Potožil se je, da so po oktobrskih revolucionarnih dogodkih na Madžarskem in po dejanjih, ki so temu sledili, prebivalci na območju njegovega (beltinskega) notariata postali zelo »jugoslovansko orientirani« in se želijo priključiti h Kraljevini SHS. Zaradi po njegovem radikalne spremembe njihove identitete so do njega, madžarsko čutečega notarja, postali odklonilni, kar ga je spodbudilo k temu, da je prosil za premestitev na notariat pri Sombotelu (MNL VaML. XVI 1 b/2. 801–150, 239).

V nekajdnevnem obdobju Murske republike, ki jo je – prvenstveno v izogib obtožbam in zaplembi premoženja zaradi koruptivnih dejanj na položaju namestnika ljudskega komisarja (največ jih je bilo v povezavi s tihotapstvom) – ustanovil Vilmoš Tkalecz, je vanjo spadalo tudi območje beltinskega okraja. Vendar so po mnenju vladnega političnega pooblaščenca madžarske sovjetske oblasti za beltinski okraj, po poreklu pravoslavnega Srba Jánosa oz. Ivana Pandurovića, tamkajšnji ljudje o Tkalčevi »republiki« že v času njenega obstoja govorili kot o »pustolovskem dejanju«. Po tem lahko sklepamo, da v Beltincih posebnega navdušenja za Tkalčevo Mursko republiko ni bilo. Na koncu članka bomo še zgolj predstavili takratno situacijo v Beltincih in njegovi okolici na osnovi že omenjenega poročila tedanjega vladnega političnega pooblaščenca za omenjeno naselje in beltinski okraj. Pandurović je zapisal, da se je popoldne 30. maja 1919 v Beltincih pojavila stotnija puškomitraljezcev

Tkalčeve vojaške enote, njen komandir pa je od tam prisotnih vojakov, ki so bili v sestavi oddelka za obrambo državne meje, zahteval, da položijo orožje. Skupina vojakov omenjenega oddelka je pred naseljem položila orožje ter odšla v Mursko Soboto, druga skupina pa tega ni storila in je pred »vojsko« Murske republike pobegnila proti Dolnji Lendavi. Večina prebivalcev Beltincev po mnenju vladnega pooblaščenca ni bila obveščena o ustanovitvi in dogodkih v zvezi z Mursko republiko, na osnovi površnih informacij je skupina tistih, ki so o tem kaj vedeli, menila, da ne gre za resno dejanje. Dne 31. maja se je skupina vojakov iz kontingenta Murske republike, ki so prejšnji dan prišli v Beltince, odpravila v sosednje vasi, kjer so iskali t. i. rdečegardiste, torej vojake Madžarske sovjetske republike. Naslednji dan, 1. junija, je večina vojakov Tkalčeve vojske odšla iz Beltincev, tja pa je namesto njih še isti večer prišla precej manjša skupina vojakov-stražarjev (štela naj bi vsega 10–12 ljudi), ki so imeli nalogo ohraniti oblast Murske republike v Beltincih. Maloštevna vojaška skupina v Beltincih je 2. junija 1919 uspela zgolj za kratek čas zaustaviti prodirajočo »regularno« vojaško enoto, ki je bila ena od štirih večjih skupin, ki so jih madžarske oblasti poslale z namenom zadušitve Murske republike. Številčna moč slednjih je hitro postala odločujoča, kar je še isti dan pomenilo konec oblasti Murske republike v Beltincih (MNL OL. K 148. 733. D. 603.1., 1919-1-1168). Trditve Pandurovića potrjuje tudi uradno poročilo pristojnega poveljništva vojaške armade Madžarske sovjetske republike, iz katerega izvemo, da je – po sicer intenzivnem predhodnem načrtovanju – vojaško operacijo v Beltincih proti tamkajšnji skupini vojakov Murske republike 2. junija 1919 uspešno izvedel I/47 bataljon druge armadne oblasti, ki je v kratkotrajni borbi ob 11.50 uri zasedel Beltince. Nekaj ur pozneje so bili uspešni tudi pri zaustavitvi protinapada premagane vojaške skupine (HL. MTK 53. 1–5. 6. 1919, 53/1–3, 100/5). Pandurović je glede poznejših dogodkov v Beltincih v citiranem poročilu še zapisal, da se je tam po 4. juniju 1919 ustalila konstantna vojaška enota, ki je skrbela za normalizacijo razmer na območju okraja. Nekaj pristašev Murske republike so prijeli, jih zaslišali, vendar večjih kazni v zvezi s tem v Beltincih ni bilo. Pozneje je bila situacija v naselju in okolica mirna, izstopajočih dogodkov (razen kršitev zaradi tiho-tapstva) ni bilo do konca obstoja Madžarske sovjetske republike (1. 8. 1919).

Nato je sledilo naslednje veliko poglavje v zgodovini naselja, zasedba Prekmurja s strani vojske Kraljevine SHS 12. avgusta 1919 v skladu s sklepom Vrhovnega sveta mirovne konference, pet dni pozneje, 17. 9. 1919, pa množično praznovanje omenjenega dogodka ter predaja oblasti s strani vojaške uprave civilnemu komisarju, kar se je dogajalo prav v Beltincih. A to je že druga zgodba ...

Literatura in viri

- Alsólendvai Híradó, 1912a. Az alsólendvai járás kettéválasztása – Zalabaksa, vagy Belatincz?. *Alsólendvai Híradó* 17 (29), 21. 7. 1912.
- Alsólendvai Híradó, 1912b. Értekezlet a Lendvai járás kettéválasztása ügyében. *Alsólendvai Híradó* 17 (30), 28. 7. 1912, 1–2.
- Alsólendvai Híradó, 1912c. Kettéválasztják az alsólendvai járást. *Alsólendvai Híradó* 17 (37), 15. 9. 1912, 2.
- Alsólendvai Híradó, 1919. A vend autonómia. *Alsólendvai Híradó* 24 (10), 9. 3. 1919, 2–3.
- ARS. AS-60 – Arhiv Republike Slovenije. Prekmurje (ARS. AS-60). Škatle IV. in V. Pismo slovenske deželne vlade župniku Štefanu Kūharju z dne 20. 1. 1919. 364/1919.
- ARS. AS-60. IV–V. Pismo generala Maistra slovenski narodni vladi z dne 17. 3. 1919. brez št.
- ARS. AS-60. Prekmurje IV. in V. Pismo Ivana Jeriča z dne 24. 1. 1919 stotniku oz. kapetanu Jakobu Sagadinu, poveljniku obmejne vojaške straže v Ljutomeru v zvezi z dogodki v povezavi s shodom v Beltincih.
- Az *Újság*, 1919. Bellatincz a délszlávokhoz csatlakozott. *Az Újság* 17 (20), 23. 1. 1919.
- Egyenlőség, 1918. A forradalom szenvedései. Belatincz. *Egyenlőség* 37 (48), 30. 11. 1918.
- Fényes, E., 1851. *Magyarország geographiai szótára*. I.kötet. Kozma, Pest.
- Göncz, L., 2001. *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendava.
- Göncz, L., 2021. Načrt avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919). *Studia Historica Slovenica* 21 (3), 727–788.
- HL – Hadtörténelmi Levéltár, Budapest – Vojni arhiv, Budimpešta. MTK 53. Hadművelti, hírszerző, tűzérési osztály 1919. június 1.-5., 53/1-3 mapa. Poročilo II. armadne oblasti o položaju v Beltincih. 100/5.
- Jerič, I., 2000. *Moji spomini*. Zavod sv. Miklavža, Murska Sobota.
- Kokolj, M. & Horvat, B., 1977. *Prekmursko šolstvo*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Kővágó, L., 1964. *A magyarországi délszlávok 1918-1919-ben*. Akadémiai Kiadó, Budimpešta.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Madžarski osrednji državni arhiv (v nadaljevanju MNL OL). Miniszterelnökségi levéltár – Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter – Arhiv predsednika Vlade; Kabinet ministra, pristojnega za pripravo samoodločb na Madžarskem živečih narodov (v nadaljevanju: K 40). Poročilo poveljnika madžarske vojaške enote, ki je ostala na območju ob reki Muri o zasedbi Beltincev s strani Jugoslovancev dne 27. 12. 1918. 1918. XVI. 69/1919–VIII.
- Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára – Madžarski državni arhiv, Arhiv Železne županije (v nadaljevanju: MNL VaML). Fond dokumentov Jožefa Klekla. Odgovori na obtožbo (v nadaljevanju: XIV.10.).

- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára – Madžarski državni arhiv, Arhiv županije Zala (v nadaljevanju: MNL ZML). Zala Vármegye Alispánjánk iratai – Dokumenti podžupana Zalske županije (v nadaljevanju: IV. 404. b.). Pismo glavarja dr. Jánosa Czígánya, pristojnega za okoliš Beltincev v okviru dolnjelendavskega okrajnega glavarstva (št. pisma: 8/918). 34780/1918.
- Magyar Paizs, 1913. Új járás Zalamegyében. *Magyar Paizs* 14 (31), 31. 7. 1913, 4.
- MNL OL. Elnöki iratok – Dokumenti predsedniškega kabineta. K 148. 733. D. 603.1. Poročilo Jánosa Pandurovicsa oz. Pandurovića ljudskemu komisarju za notranje zadeve z dne 29. 6. 1919. 1919-1-1168.
- MNL OL. K 40. 1918. XI. Pismo Lajosa Ostffy-ja, velikega župana Železne županije madžarskemu notranjemu ministru z dne 7. 11. 1918. 732.
- MNL OL. K 40. 1919. Različni dokumenti. XII/ brez št.. Pismo Vilmoša Tkalcza vladnemu komisarju in velikemu županu Železne županije Béli Obalu z dne 12. 3. 1919 v zvezi s pripravami na državnozbornske volitve. 82.
- MNL OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek – Zapisniki vladnih sej (K 27). Zapisnik seje vlade z dne 6. 12. 1918. Sklep v okviru 25. točke dnevnega reda v zvezi z ustanovitvijo samostojne slovenske županije.
- MNL VaML. Vas vármegye Direktórium. Általános iratok 1919. XVI 1 b/2. 801-150. Pismo notarja Lajosa Bosnyáka z dne 31. 3. 1919. ljudskemu komisarju Obalu in direktoriju Železne županije.
- MNL ZML. IV. 402. a. Sklep o ustanovitvi Beltinskega okraja. Zapisnik št. 719 s seje Županijske skupščine Zalske županije z dne 9. 9. 1912. Sklep št. 14717/1912.
- MNL ZML. IV. 433. Egyedi iratok gyűjteménye – Zbirka specifičnih dokumentov. 4442 – Medmurje in revizija; 1809 – Muraközre és Vendvidékre vonatkozó iratok 1918–1919 – Dokumenti za Medmurje in Slovensko krajino.
- MNL ZML. IV.433. Pismo podžupana Zalske županije Kolbenschlaga z dne 13. 11. 1918 notranjemu ministru. 4442. 34780/918.
- MNL ZML. V. 1607c. Uredba notranjega ministra št. 128360/III. a. 1913 o ustanovitvi Beltinskega okraja. 2869.
- MNL ZML. V. 1607c. Obvestilo o sklepu županijske skupščine št. 8257/ni.1919, v zvezi z ustanovitvijo Beltinskega okraja, št. škatle 77. 2869.
- Muraszombat és Vidéke, 1919a. A jövő feladatai. *Muraszombat és Vidéke* 35 (1), 19. 1. 1919, 1–2.
- Muraszombat és Vidéke, 1919b. Már megint hazudtak Laichbabán. *Muraszombat és Vidéke* 35 (2), 26. 1. 1919, 3–4.
- Muraszombat és Vidéke, 1919c. Püspöklátogatás. *Muraszombat és Vidéke* 35 (4), 9. 2. 1919, 3.
- Muraszombat és Vidéke, 1919d. Helyreigazítás. *Muraszombat és Vidéke* 35 (5), 16. 2. 1919, 2.
- Paksy, Z., 2020. A Tanácsköztársaság Zalaegerszegen. V Z. Paksy (ur.) *Tanácsköztársaság Zala megyében*. Magyar Nemzeti Levéltár, Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg.
- Pokrajinski arhiv Maribor (v nadaljevanju: SI_PAM) SI_PAM/1692. TE 3. Pismo dr. Franja Farkaša z dne 16. 4. 1924 Božidarju Severju v zvezi z obdobjem začasne zasedbe južnega Prekmurja s strani vojaške enote kapetana Jurišića, št. pisma 129. 1–8.

- Romsics, I., 2017. *Magyarország története*. Kossuth Kiadó, Budimpešta.
- Szabályrendeletek*. Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára 16 (1919), 1. 3. 1919, 3559/el.
- SI_PAM/1692. TE 3. Pismo Jožefa Škafarja generalu Maistru z dne 28. 3. 1924. 80/1.
- SI_PAM/1692. TE 3. Pismo Pavla Horvata iz Bratoncev generalu Maistru spomladi 1924, št. pisma 128.
- SI_PAM/1692. TE 3. Pismo Jožefa Klekla z dne 15. 5. 1924 generalu Maistru. 116/1.
- SI_PAM/1692. TE 3. Pismo Andreja Hozjana II. z dne 19. 4 1924 generalu Maistru. III. 3/130-2.
- Slavič, M., 1999. *Naše Prekmurje*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Vályi, A., 1796. *Magyar Országnek Leírása. I. kötet. a' Királyi Universitásnak betűivel*, Buda.
- Zala, 1919. Megvédjük határainkat a jugoszlávok ellen. *Zala*. 46 (9), 12. 1. 1919, 2.
- Zalai Hírlap, 1918a. Muraköz – külön vármegye. *Zalai Hírlap* 6 (288), 18. 12. 1918, 1.
- Zalai Hírlap, 1918b. A Muraköz és a vendvidék biztosítása Magyarország részére. *Zalai Hírlap* 6 (290), 20. 12. 1918, 1–2.
- Zalai Hírlap, 1919a. A zalamegyei nemzetőrség újjászervezése. *Zalai Hírlap*. 7 (8), 11. 1. 1919, 2.
- Zalai Hírlap, 1919b. A zalamegyei nemzetőrség újjászervezése. *Zalai Hírlap* 7 (19), 24. 1. 1919, 2.
- Zrinyi, K., 1912a. Az alsólendvai járás kettéválasztása: Zalabaksa, vagy Belatincz?! *Alsólendvai Híradó* 17 (29), 21. 7. 1912, 1.
- Zrinyi, K., 1912b. Az alsólendvai járás kettéválasztása. *Alsólendvai Híradó* 17 (31), 4. 8. 1912, 1.
- Zrinyi, K., 1912c. Az alsólendvai járás kettéválasztása. *Alsólendvai Híradó* 17 (35), 1. 9. 1912, 1–2.

A Historical Overview of Beltinci Through Turmoil (October 1918 to the Yugoslav Occupation of Prekmurje)

Abstract

Beltinci, historically designated as a market town, emerged as the third-largest settlement in early 20th-century Prekmurje, establishing itself as one of the most influential economic and cultural hubs of the region. It also stood out as a prominent centre within Hungary's Zala County, where the majority of the population spoke Slovene. Given Beltinci's comprehensive role, the local population ardently sought an elevated administrative status during the Austro-Hungarian era. After years of concerted efforts, this aspiration was realised shortly before Prekmurje's annexation to the Kingdom of the SHS. The new district should have been established during the few months of the Hungarian Soviet Republic (Tanácsköztársaság), which was far from easy, yet it was not retained by Yugoslav authorities after August 1919. Throughout the interwar period, Beltinci and its environs were predominantly part of the Lower Lendava district. After the Second World War, the area was incorporated into the Murska Sobota district as part of a local government reform.

The paper briefly summarises crucial events leading to the formation of the Beltinci District from 1912 until its formal establishment in March 1919. The focal point shifts to the post-World War I period, delving into the national consciousness of Beltinci's inhabitants. Numerous accounts attest that, before Prekmurje's annexation to the Kingdom of the SHS, the local community was among the most nationally conscious segments of the Prekmurje Slovenes. Notably, Beltinci hosted key figures in Prekmurje's history during this time, contributing significantly to the region's statehood after 1919. The paper presents the most outstanding events of the period of turmoil (from late October 1918 to Prekmurje's occupation by the Yugoslav army in August 1919), particularly the unstable weeks of November 1918, important political events and meetings in Beltinci in January 1919, and the tumultuous weeks during the existence of the Hungarian Soviet Republic.

Keywords: Slovene national identity, Beltinci District, Ivan Jerič, Štefan Kühar, Beltinci rally, District Governor, Hungarian Soviet Republic

Damir Josipovič

Hrvati na ozemlju današnje Slovenije – od prvih omemb v zgodovinskih virih do obdobja modernih popisov in afirmacije tradicionalne prisotnosti¹

Izvleček

Prispevek obravnava vprašanje prostorsko-geografske in številčne opredelitve tradicionalnega poselitvenega prostora Hrvatov v Sloveniji. Na osnovi pregleda zgodovinskih virov o ključnih omembah hrvaškega etnonima in analize popisnih podatkov modernih popisov prebivalstva zlasti po prvi svetovni vojni prispevek prinaša opredelitev območja tradicionalne poselitve Hrvatov na današnjem ozemlju Slovenije. Avtor ugotavlja, da so tako Slovenci kot Hrvati kot etnični skupnosti prostorsko alternirani. Današnja državna meja predstavlja osrednjo os taki alternaciji in izraža medsebojno etnično prehodnost. V preteklosti sta oba etnonima zavzemala drugačno funkcijo. Medtem ko so bile izpeljanke korenske oznake *sloven~* vezane na široke množice, so izpeljanke oznake *hrvat~* pomenile specifično populacijo, ki ji je šele vzpostava prvotne državnosti podelila širšo populacijsko oznako. Zato se dvojnost in prehajanje ene oznake v drugo spreminja v odvisnosti od zgodovinske dobe, v kateri nastopa. Po osmanskem prodoru na severozahod in velikem skrčenju srednjeveške hrvaške države tako nastopa etnična konvergenca, ki jo šele nacionalna gibanja preobrnejo v divergentni razvoj vzdolž reliktnih svetorimske meje. Posledična etnična homogenizacija slovenskih in hrvaških prostorov pusti sledi v nasprotujočih si etničnih gibanjih v območjih ali regijah pozne etnične delitve (Istra, Prekmurje). Popisi prebivalstva kot metoda zato utrjujejo večinsko pripadnost središčnih delov in mehčajo robne cone s

1 Članek je rezultat projekta *Ugotavljanje etnične vitalnosti na obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji: izbrani poselitveni prostori manjšinskih populacij* (J5-3118) in raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ju financira Agencija RS za raziskave in inovacije ARIS.

prehajajočo etnično pripadnostjo (Kočevska, Bela krajina, Spodnje Posavje, slovensko Medjimurje), šele definiranje medsebojne državne meje po letu 1991 pa onemogoči konkurenčnost nasprotne etnije (Hrvatov v Sloveniji in Slovencev na Hrvaškem) in pripelje do velikega upada ter optiranja prebivalstva za naslovno etničnost, v primeru Hrvatov v Sloveniji pa pripadnost hrvaškemu maternemu jeziku namesto hrvaškemu narodu pomeni novo kulturno razliko.

Ključne besede: Hrvati v Sloveniji, slovensko-hrvaška meja, popisi prebivalstva, etnična struktura Slovenije, narodno vprašanje, manjšine

1 Uvod

»V tem trenutku je obstoj narodov nekaj dobrega in celo nujnega. Njihov obstoj je zagotovilo svobode, ki bi je ne bilo, ko bi imel svet en sam zakon in enega samega gospodarja« (Ernest Renan 1882).

Poleg ustavno priznanih madžarske, italijanske in romske skupnosti Republika Slovenija na druge načine priznava tudi obstoj nekaterih drugih skupnosti. Obstoj in potrebe »nemške etnične skupine« je Republika Slovenija priznala 15. februarja 2002 z Zakonom o ratifikaciji Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti z dne 30. aprila 2001 (2002). Vprašanje ureditve statusa nemško govorečih prebivalcev RS je Republika Avstrija uradno postavila leta 1992, leto po osamosvojitvi Slovenije. Ob tem je 12. junija 1992 Sloveniji izročila Memorandum o »nemško govoreči narodnostni skupini v RS« (Nečak 1998). To pa avstrijski strani ni zadoščalo, zato sta avstrijski parlament in krovna organizacija nemško govoreče etnične skupnosti v Sloveniji večkrat pozvala k priznanju in ureditvi njihovih manjšinskih pravic po vzoru italijanske in madžarske narodne skupnosti (Grafenauer 2020).

Obstoj pripadnikov izbranih narodov in narodnosti z območja nekdanje Jugoslavije je Državni zbor Republike Slovenije na formalni ravni potrdil z Deklaracijo Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji z dne 1. februarja 2011. Na osnovi te deklaracije je nastal zakonski predlog o implementaciji kolektivne zaščite t. i. ABČHMS,² ki pa spomladi leta 2018 v slovenskem parlamentu ni dobil zadostne podpore. Vendar omenjena deklaracija govori izključno o pripadnikih izbranih petih »jugoslovanskih narodov« (Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov) ter ene »jugoslovanske narodnosti« (Albancev), ki so se v Slovenijo priselili v obdobju nekdanje skupne države. Ne naslavlja pa tistih tradicionalnih narodnih manjšin, ki še vedno ne uživajo manjšinske zaščite in s tem povezanih pravic.

Zato se vrstijo različne posamične zahteve po priznanju posebnega statusa za izbrane manjšinske skupnosti v Sloveniji, med drugim tudi hrvaške. V svojem priporočilu iz septembra 2020 je Svet Evrope Sloveniji priporočil priznanje hrvaškega, nemškega in srbskega jezika kot manjšinskih jezikov, ki se tradicionalno govorijo v Sloveniji. Glede na priporočilo Sveta Evrope o priznanju med drugim tudi hrvaškega jezika je namen tega prispevka podati

2 Kratica ABČHMS predstavlja začetnice narodov: Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi.

sintezni pregled o Hrvatih na ozemlju današnje Slovenije od omemb v prvih pisnih virih do modernih popisov in današnjega časa.

2 Hrvati na ozemlju današnje Slovenije – determinante etničnega razvoja

Procesi etničnega označevanja in razlikovanja so zelo zapleteni in pogosto imajo lahko današnje etnije ali narodi podobno ime zabeleženo tudi nekoč v preteklosti, a na povsem drugem ozemlju, kjer je v določeni zgodovinski epohi živela povsem druga populacija. Ko govorimo o zgodovinskih omembah Hrvatov, zato mislimo predvsem na omembe etnične oznake »Hrvati« v raznih izpeljankah, ne pa današnje etnične vsebine te oznake. Najstarejši viri o Hrvatih se največkrat nanašajo na zgodnji srednji vek, na splošno pa so viri redki in pomanjkljivi ali pa povezani zgolj z arheološkimi ostanki (Pohl 2002).

Ko govorimo o današnjih etnijah ali narodih, ki so zgodovinsko-sociološki produkt zlasti 19. stoletja, jih seveda ne moremo enačiti s skupinami z domnevno podobnim imenom in iz tega sklepati na kakršnokoli kontinuiteto. Lahko pa spremljamo pot in kronologijo določenih omemb. Razpad Rimskega imperija označuje tisto disrupcijo, ki razmejuje antiko od zgodnjega srednjega veka, ko je prišlo do pomembnih kulturnih in političnih sprememb na širšem alpsko-panonsko-dinarsko-jadranskem območju, kamor sodi tudi ozemlje današnje Slovenije. Rimski imperij je veljal za valjarja, ki je skupaj s svojo upravo in rimskim pravom »povsod razkrojil stare rodovne zveze in s tem poslednji ostanek krajevnosti in nacionalne samobitnosti« (Engels, citirano v Rizman 1980, 48–49). Izmaličenje dotedanjih nerimskih etnij je bilo tako hudo, da ni prišlo do nikakršne »stvariteljske sile«, ki bi lahko strnila »elemente v nove narode niti po razpadu Imperija« (Rizman 1980, 48–49).

O času od 5. stoletja dalje se zgodovinsko pogosto govori kot o dobi velikih migracij, zato tem selitvam pripisujejo vzroke za velike spremembe v strukturi prebivalstva omenjenega območja. Razpad imperija in s tem velikih geopolitičnih sprememb v tem prostoru je bil največkrat pripisan vdorom nomadskih skupin, ki so prihajale z vzhoda iz stepskih območij čez Karpaty v Panonijo. Končno destabilizacijo, ki se je končala z razpadom Rima, je ustvarila hunska invazija. Vendar niso bili samo »azijski« Huni (večetnične skupnosti pod vodstvom tjurkijsko-mongolske skupine altajskega porekla) tisti, ki so vdrli v Panonijo in druge regije imperija. Poleg njih so v tistem času omenjani še Goti, Gepidi, Alani, Langobardi, Avari in številne druge skupine in zavezništva. Generično ime Slovanov pa se ni pojavilo vse do zgodnjih srednjeveških piscev. Za Slovane so bile uporabljene tri skupine izrazov: Anti (Antes) za severne Slovane med Lübeckom in Rusijo, Veneti (Venetes / Vinedi) za Vende

srednje Evrope, zlasti Lužičane (Sorabe), in Sclavoni (Sclauones) za Slovane južne Evrope, zlasti Dalmatince in Srbe (Dami 1959).

Kot rečeno, v tistem času ni mogoče govoriti o homogenih etničnih skupinah, ki bi jih lahko zgolj na podlagi generičnega imena prištevali k tej ali oni makroskupini. Tako npr. Amali – vladajoča ostrogotska veja Panonskih Gotov – do srede 5. stoletja nosijo slovanska imena: Valamir (ustreza panonskemu krajevnomu imenu Velemer), Thiudamer (Čudimir / Tu(d)jmir / Tugomer; grecizirano Theodemir). Šele Thiudamerjev sin Theódorik, rojen leta 451 v Panoniji, nosi germansko končnico imena ~rich. Hkrati so bili Goti v Panoniji od leta 375 vazali Hunom vse do smrti vladarja Atile leta 453 (Wolfram 2009), ko se Goti osamosvojijo, kar dodatno potrjuje polietnično naravo tedanjih zvez bojnih skupin in klanov.

2.1 Karantanija, Kosezi, Beli Hrvati

Ne glede na številne zabeležene skupine za prvo državno tvorbo, ki jo lahko pripišemo Slovanom oziroma slovanskemu »značaju« območja, štejem Karantanijo. Karantanija je še vedno premalo raziskana tema. Kljub odličnim zgodovinarjem, kot so Lj. Hauptmann, M. Kos, F. Šišić, B. Grafenauer, W. Pohl in P. Štih, še vedno primanjkuje prepričljive sinteze in njenega vključevanja v širši kontekst razvoja tega dela Evrope med 6. in 9. stoletjem. Trije temeljni problemi ostajajo nerešeni. Prvi problem je srednjeveško konstituiranje Karantanije s strani Hrvatov in t. i. »hrvaškega okrožja« (Pagus Crauuati) ob rekah Glina (Glan), Krka (Gurk) in zgornja Mura (Mur). »Hrvaško tezo« nastanka Karantanije je leta 1928 razvil in predstavil Lj. Hauptmann, F. Šišić pa jo je povzel po njem in po mnenju B. Grafenauerja prevzel tudi pomembne pomanjkljivosti. Drugi problem so Kosezi (Edlinge), ki jih Lj. Hauptmann šteje za hrvaški plemiški gens, medtem ko M. Kos iz geografskih razlogov ne dopušča enačenja vseh Kosezov kot razreda z etnonimom Hrvati, dopušča pa, da so Kosezi tudi del hrvaškega plemensko-rodovnega zavezništva, kot poseben vojaški razred (Grafenauer 1993, 171). Tretji problem se nanaša na vprašanje etnogeneze Belih Hrvatov oziroma hrvaške etnogeneze. Pri slednjih ni jasno, ali so bili jezikovno slovanizirani v domnevni stari domovini (današnji Južni Poljski in Galiciji) ali pa se je slavizacija začela šele v Karantaniji, Liburniji in Dalmaciji. Kot meni B. Grafenauer, je najbolj prepričljivo tezo predstavil Lj. Hauptmann, v kateri slavizacijo dokazuje že za Karpati, vendar je slednja ostala brez jasnega zaključka o smeri migracije srednjeveških Hrvatov iz Liburnije in Dalmacije na sever v Karantanijo ali Panonijo.

Na tem mestu se ne moremo dlje poglobiti v to zelo zanimivo vprašanje. Poudarimo le, da z geografskega vidika ni mogoče zaobiti onomastične in toponomastične analize in je kombinirati z analizo reliefnih, hidroloških, geomorfoloških in drugih fizično-geografskih ovir in geopolitičnih situacij.

Pri tem je treba upoštevati zgodovinske vire (zlasti Porfirogenetove *De Administrando Imperio*, pa tudi kasnejša razmišljanja o nedoslednostih in intervencijah v izvirno besedilo), vključno z razmerji in geometrijo moči tistega časa. Taka analiza kaže, da so na območju med Jadranom, Alpami, Panonijo in Karpati migracije potekale v več smereh. Iz podatkov, ki jih je predstavil W. Pohl in ki jezikovne in etnične analize ter arheološke najdbe združuje s historiografskimi podatki, je mogoče najbolj prepričljivo sklepati, da je glavna selitev »karantanskih« Slovanov in Hrvatov v vzhodne Alpe tekla od zahodnega in severozahodnega roba Panonije v smeri zahodno in jugozahodno v današnjo Zgornjo Štajersko in Koroško ter ustvarila osnovni predpogoj za ustanovitev Karantanije. Takšna teza izključuje možnost kasnejših migracij v 9. stoletju v smeri severno iz Liburnije in Dalmacije, ki sta že v 8. stoletju postali frankovska vazala. Zato izključuje tudi možnost naselitve južnega dela Panonije (države Ljudevita Posavskega) iz Primorja. Toda karantanska imenoslovje in antroponimija vladarjev nam dajeta možnost slutiti tudi jezikovne odnose. Prvi znani knez Valuk (*Walluxus dux*) kot vazal Samove plemenske zveze, ki je vladal okoli leta 631, nosi neslovansko ali vlaško ime in verjetno izhaja iz romaniziranega predrimskega staroselskega prebivalstva, ki je bilo morda že slovanizirano, saj je bil Valuk imenovan za princa Slovanov (*Dux Vinedorum*). Po več kot stoletju molka virov se pojavljajo imena, kot sta Borut (743) in Gorazd (749), kot neslovanski imeni, ki morda izvirata iz turko-bolgarskega ali alansko-sarmatskega jezika, v slednji različici pa bi to pomenilo »staro hrvaščino« (tj. pred slovansko asimilacijo). Obstaja pa tudi Borutov nečak Hotimir (*Chotemiro* – prim. *Casemiro*), ki je nasledil Gorazda (morda sarmatsko ali gotško ime) in ki ima nedvomno slovansko ime, ki se morda nanaša na ime Kazimir (*Choćemyr*) v istem pomenu. Če ta domneva drži, to pomeni, da je bil vsaj eden od Hotimirjevih staršev Slovan ali že slaviziran. Toda Hotimirjev sin Valtung (*Valjhun*, *Valdungas*) ima verjetno neslovansko ime: lahko je vlaško (*Valhun*), baltsko (*Valdungas*), gotško (*Valtunk*) ali vendsko (*Vladun*). Iz tega je mogoče sklepati, da homogenizacija karantanske družbe v eno celoto še stoletje in pol po prvi omembi ni bila dokončana in da je obstajala večplastna osnova vladarskega razreda zgodnj srednjeveških Karantancev: romaniziranih staroselskih (*Vlahov* ali *Kelto-Vlahov*), avaro-bolgarskih, avaro-hrvaških in avaro-slovanskih populacij in staležev. Če je ta teza pravilna, potem je bolj verjetno, da je prišlo do slovanizacije transkarpatkega območja iz Panonije ali vzhodnih Alp, kot nakazuje že J. Venelin in primerjalno potrjuje Korjakov (2006) v novejših analizah. Slednji je v analizi baltske etnogeneze pokazal, da so bili Balti do 6. in 7. stoletja kulturno razširjeni od Baltika do Moskve in da so se na območju Galicije med 3. in 4. stoletjem pojavili Goti in Sarmati, slovanske skupine (npr. Mazovijci ob Visli) pa šele v 10. stoletju. Medtem je bila na območju prežemanja, to je Volinije

in Polesja, razprostranjena baltoslovanska skupina Jatvjagov (Korjakov 2006). Pri tem so sledi protopraško-korčaške kulture na močvirnem območju Pri-pjatske kotline in okolici Žitomirja pravzaprav baltoslovanske in ne povsem slovanske, kot pravi sam Korjakov (2006). Istočasno, v 10. stoletju, so bili Beli Hrvati zabeleženi v obmejnem območju Galicije, Kijevske Rusije in v Karpatih kot pokrajina Velika ali Bela Hrvaška. Zato je bolj verjetno, da se je selitev v Karantanijo odvila iz severozahodne Panonije v času avarskega kaganata in da je šele po padcu Avarov in bavarsko-frankovskem podjarmljenju Karantancev prišlo do prekokarpatske selitve Hrvatov v Belo Hrvaško, kot viri imenujejo Galicijo šele od 10. stoletja naprej (prim. Porfirogenetov *De Administrando Imperio*), pa tudi v južni smeri preko Karniole proti Liki in Jadranu (Modra Hrvaška), kasneje pa od ondod proti Rdeči Hrvaški (*Croatia Rubea*) med Neretvo in Belim Drimom (*ibid.*).

2.2 Ljudevit Posavski in »slovinska« kneževina Posavina v južni Panoniji

Teritorialnega razvoja srednjeveške Slavonije oziroma Slovinja ni mogoče razumeti brez njenih geografskih predhodnic. To sta predvsem kneževini Ljudevita Posavskega in Koclja, ki se izmenoma omenjata kot srednjeveški predhodnici Slovencev, Hrvatov, pa tudi Slovakov. V nadaljevanju predstavljamo kratek pregled teh pomembnih teritorialnih formacij v panonskem prostoru kot prostoru slovensko-hrvaškega historično-geografskega prežemanja. Skupaj z alpsko-dinarskim območjem je to območje drugo, mlajše območje slovensko-hrvaške etnogeneze po uničenju avarske države.

Po padcu Karantanske kneževine pod frankovsko nadoblast leta 745 se je do konca 8. stoletja odvijal intenziven in pogosto krvav boj za spreobrnitev Karantancev iz staroslovanske vere v krščanstvo. F. Kos, M. Kos, B. Grafenauer, P. Štih in drugi izčrpno pišejo o tem procesu zlasti na osnovi solnograškega vira *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* iz druge polovice 9. stoletja. Po letih vojne in zadužitvi največjega upora (769–772) bojovitih Karantancev, ki niso sprejemali politične podreditve Bavarcem in Frankom ter posledično krščanske vere, je frankovski cesar spremenil taktiko in začel manj vsiljivo pokristjanjevati s katehezo irskih druidov, na ta način pa razširil krščanstvo po vsej Sklavliniji, ki je poleg Karantanije vključevala tudi celotno Panonijo severno od Drave (današnje Koroška, Štajerska, Slovenske gorice, Prlekija, Prekmurje, Medjimurje, Podravina, Šumek, Baranja itd.). Na tem območju se je med letoma 791 in 810 pojavil neki Vojnomir Sloven (*Uuonomyro Sclavo*), za katerega ni jasno, ali je bil le vojaški poveljnik v frankovski službi ali vazalni knez (*dux*) zgornjesavskega dela Karniole (Kranjska ali mala Kranjska – današnja Gorenjska v Sloveniji) ali celo vazalni panonski knez in Ljudevitov predhodnik. Kot karantanskemu mejašu je njegovo geografsko delovanje treba

iskati južno in jugovzhodno ter vzhodno od Karantanije. Na vsak način se je po smrti Karla Velikega leta 814 na velikem območju med Karavankami in Donavo ter Dinarskim gorovjem začel proces osamosvajanja nekdanjih vzhodnofrankovskih mejnih grofij (mark), ki so jih vodili t. i. mejni grofi. Upravno zmedo v veliki frankovski državi je izrabil Ljudevit Posavski (818–823), ki je vladal iz Siska, se osamosvojil od Frankov ter sklenil zavezništvo s Karantanci, Karniolci (gorenjimi Kranjci) in Timočani, ki so že sodili v bolgarsko sfero vpliva v jugovzhodni Panoniji. Pri tem velja opozoriti, da v svojo zvezo ni mogel prepričati dalmatinskega kneza Borne, ki je še naprej vztrajal kot frankovski vazal. Borna (Poringas – prim. Valdungas) je uspel vzpostaviti oblast v severni Dalmaciji, pa tudi nad Gacko in (gotskimi?) Gačani (Guduscani / »Gotus kani?«) v Liburniji, tako da so ga leta 821, ko je umrl, imenovali za kneza Dalmacije in Liburnije (dux Dalmatie atque Liburniae). To območje se je šele v kasnejših virih o 9. stoletju pričelo imenovati »Hrvaška« (Croatia). Prav ta razlika med vzhodnoalpskim in panonskim območjem na eni strani ter dinarsko-jadranskim območjem na drugi strani kaže na globljo, morda protoetnično ali protojezikovno razliko med tema dvema politično-geografskima enotama. Te razlike lahko pojasnijo kasnejšo večstoletno dvojnost Hrvaške in Slavonije s svojima ločenima saboroma, ki sta se šele pod osmansko grožnjo popolnega propada obeh kraljevin prvič združila v 16. stoletju. Tudi pri knezu Borni viri ne omenjajo njegovega izvora. Glede na zgodovinske zapise njegovega imena, npr. v obliki Poringas, bi ga bilo prav lahko iskati tudi v prusko-baltskem območju. Ob tem lahko izpostavimo tudi zgodovinsko pojavljanje vodnega gradu na Gornjem Saškem v porečju Vihre (Wyhra), ki se v 9. stoletju omenja kot Borna. Pogosto so namreč osebna imena označevala tudi kraj ali območje, od koder so izhajali njihovi nosilci.

2.3 Kocljeva kneževina v Dolnji Panoniji in glagolica

Manj kot pol stoletja po smrti Ljudevita Posavskega po roki dalmatinskega kneza Ljudemislja (Babić 1953, 175), ujca pokojnega kneza Borne, se je na prestolu v Panoniji znašel nov »slovinski« (panonsko-slavonski) knez Kocelj. O njem je najbolj zanimivo sintezo napisal Fran Grivec (1938), pomembni pa so tudi nemški in slovaški avtorji. V novejšem času je odlično sintezo sestavil Bowlus (1995), s katerim dopolnjujemo Grivčevo sintezo. Knez Kocelj, v zgodovinskih virih imenovan z različnimi imeni (Katsilo, Kotselas, Gozil, Chozil, Chezilo, Chezul), se je rodil okoli leta 820, le nekaj let pred Ljudevitovo smrtjo (823), nekje v Panoniji kot sin izgnanega moravskega kneza Pribine (Privine) Nitrškega in njegove žene bavarskega porekla – od tod verjetno bavarska različica njegovega imena Kocijan (prim. bavarska priimka Kuisl in Khisel s slovenskimi Kozelj, Koželj, Kezele). Po smrti očeta, kneza Pribine, okoli leta 861 je Kocelj postal drugi knez v vazalni kneževini Blatograd, nekdanji mejni

grofiji Vzhodnofrankovskega cesarstva, tako da je vsaj od leta 850 nosil naziv grof Blatogradske grofije, ki je obsegala osrednji del Spodnje Panonije.

Kocelj je postajal vse manj odvisen od Frankov in že v poznih šestdesetih letih devetega stoletja je bil v neposrednem stiku z rimskim papežem. Imel je pomembno zgodovinsko vlogo pri spodbujanju razvoja krščanstva med Slovenci v Panoniji, saj je leta 867 v svoji prestolnici v Blatogradu gostil solunska brata Konstantina Cirila in Metoda. Oba sta s knežjo podporo usposobila študente in uvedla pismenost v obliki glagolske pisave (glagolice), imenovane tudi kurilovica (od tod »cirilica«). Za razvoj stare cerkvenoslovanske liturgije je bil pomembnejši Metod, ki ga je papež Hadrijan II. konec leta 869 ali v začetku leta 870 na zahtevo Koclja posvetil za panonskega škofa (episkopa). Vendar se pritiskom Frankov prek solnograške nadškofije ni mogel upreti novi papež Ivan VIII., ki je pred 14. majem 873 posvaril Koclja, naj cerkveni nauk očisti poganskih običajev, njegov dejanski cilj pa je bil odstraniti Metoda in njegove učence iz Panonije ter ponovno razširiti versko nadoblast solnograške nadškofije na panonski prostor oglejskega patriarhata do reke Drave.

Kocelj je v neznanih okoliščinah umrl leta 876. Po njegovi smrti je slovansko kneževino Panonijo Karlomanov nezakonski sin Arnulf priključil h Karantaniji, kjer so že gospodovali germanski Bavarci (Bowlus 1995, 202). Kmalu zatem, v letih 882–884, pa je veliki moravski kralj Svetopolk (Zuentipulch) izvedel več političnih čistk v Panoniji in nato to ozemlje znova vključil v slovansko kraljestvo, ki se je pod njegovo vladavino razprostiralo od Ptuja do Krakova ter od Lužic do Srema. S tem in kasneje madžarskim vdorom se je panonsko območje severno od Drave od 10. stoletja dalje izgubilo s širitvijo hrvaško-slavonske dvojne krone, ki je po izgubi samostojnosti Karantanije in Spodnje Panonije ostala edini slovanski dejavnik na alpsko-panonskem območju. Vse ostalo je neprecenljiva kulturna dediščina v obliki glagoljaške azbuke, ki je postala eden od simbolov kasnejše hrvaške državnosti.

2.4 Otomanska agresija in geopolitična rekonstitucija panonsko-dinarskega prostora

Če je bil do konca 9. stoletja panonsko-vzhodnoalpski prostor vsaj občasno še v posameznih obdobjih suveren in so tukajšnji Slovenci uživali določene stopnje več ali manj časa trajajoče samostojnosti, jo je zgodovinski nastop madžarske plemenske zveze zlasti v 10. stoletju prekinil za več stoletij. Medtem ko je hrvaška država zadržala svojo neodvisnost do začetka 12. stoletja, se je za kratek čas poznega 13. stoletja (1261/69–1278) ozemlje med Lužicami in Jadranom pod Otokarjem II. Premislom ponovno povežalo v slovansko zvezo, podobno Samovi. 14. stoletje je prineslo restavracijo Svetega rimskega cesarstva in njegovo jugovzhodno mejo na Kolpi, spodnji Krki in Sotli, od 15. stoletja dalje pa je sledila nova destabilizacija v obliki otomanskega prodora na

severozahod vzdolž Dinarskega gorovja. Srednjeveški sistem držav Jugovzhodne Evrope se je zrušil, države so druga za drugo podlegle otomanski vojaški sili, strategiji in taktiki, meje pa so se risale na novo. Izjema je omenjena svetorimska meja na Kolpi in Sotli, preko katere Otomanom razen dveh stoletij roparskih pohodov ni uspelo razširiti svoje države. V tem prispevku trdimo, da je prav to dejstvo ključno za razpad slovensko-hrvaške etnične enotnosti, kot bomo pokazali v nadaljevanju. Vzrok, da osmanski Turki niso uspeli oblasti razširiti preko Kolpe in Sotle, je bilo geopolitično preživetje Hrvaške in Slavonije, ki ju Turkom ni uspelo do konca uničiti, čeprav sta se do druge polovice 16. stoletja skrčili na »ostanke ostankov nekdanj velikega in slavnega hrvaškega kraljestva« (*reliquiae reliquiarum olim magni et incliti regni Croatiae*). Posledično je kristalizacija te »svetorimske« meje pomenila prvo cepitveno leziko v okviru širšega slovinskega (hrvaško-slovenskega) prostora in osnovo za kasnejšo vzpostavitev etnične razlike med Slovenci in Hrvati (Josipovič 2020). Tega procesa niso ustavile niti obsežne prisilne uskoške migracije (15.–17. stoletje), ki so po eni strani nadomeščale tedanje demografske izgube (250.000), po drugi strani pa jezikovno še zbliževale današnji slovenski in hrvaški etnični prostor. Gledano z demografskega vidika so uskoške migracije na ozemlja severozahodno od Kolpe in Sotle predstavljale 44 odstotkov prebivalstva (od skupno okrog 450.000) ob koncu 16. stoletja, če upoštevamo ozemlje, omejeno z današnjimi državnimi mejami Slovenije (Josipovič 2020).

2.5 Nastop Trubarja (16. stoletje) in Valvasorja (17. stoletje)

V času najhujšega osmanskega pritiska ter hrvaškega poraza na Krbavi (1493) in ogrskega pri Mohaču (1526) je nastopilo protestantsko gibanje, ki je dobilo svojega velikega predstavnika v Primožu Trubarju. Njegova motivacija za intenzivno južnoslovansko usmeritev ni docela pojasnjena, zagotovo pa ne moremo reči, da so bili ostali štirje znameniti protestantski pisci z današnje slovenske perspektive (Dalmatin, Bohorič, Krelj, Jurišič) nad južnoslovanskim delovanjem vsaj približno tako navdušeni kot Trubar. Vsekakor njegov nastop s prvo slovensko tiskano knjigo iz leta 1550 kaže na Trubarjevo izrazito občutljivost in bolečino ob Osmanskem napredovanju v osrčje srednje Evrope ter razkosavanju slovensko govorečega ozemlja. Trubar sicer mejo v obliki razlikovanja Zgornje in Spodnje Slovenije pozna, a je ne priznava kot jezikovno razliko, ki bi lahko bila podlaga za etnično razlikovanje. Še več, Trubar etnonime uporablja izrazito lokalizirano, bolj kot etnografsko poimenovanje določenih podskupin prebivalstva, ki jih družijo bodisi ista regija bodisi izvorno območje pred uskoškimi selitvami. Zato je Trubar pomemben tako za današnje Slovence kakor tudi za današnje Hrvate. V nemškem predgovoru prevoda I. dela Novega testamenta v glagolico (1562), posvečenega cesarju Maksimilijanu II., Trubar pojasnjuje, kako bo prevod v »slovenski«

jezik koristil številnim vernikom. Trubar je z uporabo izraza »slovenski« (Windisch) namesto dotlej običajnega »kranjski« (Creynersisch) jasno meril na Slovence v širšem smislu tako v Slavoniji kot na Hrvaškem ter na okupiranih turških ozemljih: »...krščansko slovensko in hrvaško ljudstvo, ki živi ob turški meji in pod Turki [...], vsi uporabljajo slovenski jezik...« (Dalmatin & Konzul Istriani 1562 [2013], 27).³ Ko Trubar govori o Sloveniji (Windischen Ländern) ne misli zgolj na »Slovenijo« v današnjem smislu, kot se to zmotno domneva, temveč na širše območje, ki vključuje tako »Spodnjo« kakor tudi »Zgornjo Slovenijo«:

Ljudstvo gornjih slovenskih dežel, tako kot ljudje iz slavonske krajine, ki živijo na metliških tleh, okoli Novega mesta, Krškega in v njihovi okolici so skoraj enake vrste in običaje, kakor Hrvati ali Srbi, ki so k njim pribežali pred Turki ali iz Turčije. Izmed tistih, ki naseljujejo Kras ter grofiji Gorico in Istro, se po običajih in veri en del nosi po hrvaško, drugi del pa po vlaško. Tisti pa, ki so v deželah Kranjski, Spodnještajski in Koroški naseljeni in imajo tam svoje bivališče, ti se po obliki in lastnostih nosijo po nemško, tudi oblačijo se po nemško, ženske pa na glavi nosijo posebej dolgo tančico. In gornje slovenskih dežel vrhovni grofje, baroni, vitezi ter tisti plemiškega stanu znajo dobro nemško in, če hočete, latinsko in vlaško. Enako hočejo nemško govoriti mestni duhovniki in menihi. Vendar navaden nespremenjeni človek skozinsko govori samo slovenski jezik (Dalmatin & Konzul Istriani 1562 [2013], 33).⁴

3 Prepis iz izvirnika: ... Christlich Windisch vnd Krobatisch Volck an den Türckischen Gräntzen vnd vnder den Türcken [...] wonet (die alle sich den Windischen Sprach gebrauchen... (Dalmatin & Konzul Istriani 1562 [2013], 27).

4 Prepis iz izvirnika: Der obern Windischen Ländern gemeines Volck als die Windischen Märcker die in Mätlinger Boden vnnd vmb Newenstatt Türckfeld vnnd in derselbigen Gegend wonen seind schier auch der Art vnd Sitten wie die Crobaten vnd Sürffen die vor den Türcken vnd auß der Türckey zu jnen geflohen seind. Die am Kharst vnd in der Grauenschafft Görtz vnd Histerreich sitzen der ein theil halt sich auff Crobatisch der ander auff Wälisch mit Sitten vnd Glauben. Wölche aber in Lands Crein Vndersteyer vnd Kernten sitzen vnnd jr Wohnung haben die halten sich nach Art vnd Aigenschaft der Teutschen klaiden sich auch auff teutsch alle das die Weiber tragen besondere lange Schlayer am Kopff. Vnd der Obern Windischen Ländern Lands Oberkeit Grauen Freyherren Ritter vnd die vom Adel können gut Teutsch vnd jr vil Lateinisch vnd wälisch. Dergleichen vil Burger Priester vnnd Münch reden Teutsch. Aber der gemein vngewandert Man durch auß redet nur die Windische Sprach (Dalmatin & Konzul Istriani 1562 [2013], 33).

Jasno ločnico vpelje tudi med Kranjsko in Zgornjo Slovenijo (tj. Slavonijo): »to kranjsko in zgornje-slovensko dobrosrčno ljudstvo« (Dalmatin & Konzul Istriani 1562 [2013], 33).⁵ Zgornja Slovenija zanj pomeni notranjeavstrijske dežele s slovenskim življem – Koroško, Štajersko in Primorje, pri čemer izloča Kranjsko, Spodnja Slovenija pa pomeni ožjo Slavonijo (Slovinje) v času, preden je bila zreducirana na »ostanke ostankov«. Trubar razmejuje obe »Sloveniji« v skladu s potekom svetorimske meje, ki v grobem loči predalpski in panonski ter delno dinarski del Slovenije. Trubar vztraja pri poimenovanju slovenščine in Slovencev zaradi skupnega jezika tako današnjih Slovencev kot tudi Slavoncev oziroma vseh Kajkavcev skupaj. Hkrati navaja, da imajo z »brati, ki trpijo turško tiranijo« (Dalmatin & Konzul Istriani 1562 [2013], 28) torej prebivalci Bosne, zelo majhne jezikovne razlike (zaradi tamkajšnjih ikavcev in ščakavcev). Vendar pa bo s »hrvaškim« prevodom v glagolskem natisu Nove zaveze »Božja beseda« na voljo za razumevanje tako Hrvatom v Dalmaciji kot prebivalcem Bosne, ki uporabljajo glagolico. Pri prevodu sta mu prav zaradi pravilnega prevoda in pretiska v glagolski zapis ter s tem v čakavsko hrvaščino pomagala Istran Stipan Konzul in Anton Dalmatin. Trubar sam nadaljuje, da ne gre toliko za prevod, ampak za prenos v glagolico, saj je večji problem prebivalstva Istre, Dalmacije in Bosne pomanjkanje pismenosti v latinici in ne v razumljivosti njegovega »slovenskega« besedila, zato bi ga moralo biti mogoče brati v glagolici 16. stoletja. To je zanimivo prav zato, ker v Trubarjevem Katekizmu v slovenščini obstajajo ikavski elementi in množica besed, s katerimi se še danes srečujemo v kajkavskem in čakavskem narečju hrvaškega jezika, vključno s tistimi, ki kažejo na enotnost ali podobnosti z zahodnoštokavskim in ščakavskim narečjem. Stipan Konzul – Bužecan in Anton Dalmatin v predgovoru glagolske hrvaške izdaje potrjujeta Trubarjeve teze. O ciljni publikli takole pišeta:

Na to vi predragi dobri Krstiani Hr'vatê znaite, da jesmo s tim našim' tl'mačenjem vsim slovenskoga jazika ljudem' služiti hoteli, naipr'vo vam, Hr'vatom i Dalmatinom, Potom takaiše Bošnjakom, Bezjakom', Sr'blanom, i Bulgarom'. [...] Toga radi jesmo va ovo naše tl'mačenje ove priproste, navadne razumne, občene, vsagdanje, sadašnjega vrêmena besede, koie Hr'vatê, Dalmatini, i drugi Slovenci, i Kranjci naiveće va njih govorenju govore, hotêli postaviti (Dalmatin & Konzul Istriani 1562 [2013], 51).

Motivacija o reevangelizaciji vse tja do Konstantinopla najprej kaže na odlično Trubarjevo poznavanje razmer v tem delu Evrope in prenos njegovih stališč na svoje sodelavce, A. Dalmatina in S. Konzula. Nekje Trubar zapiše

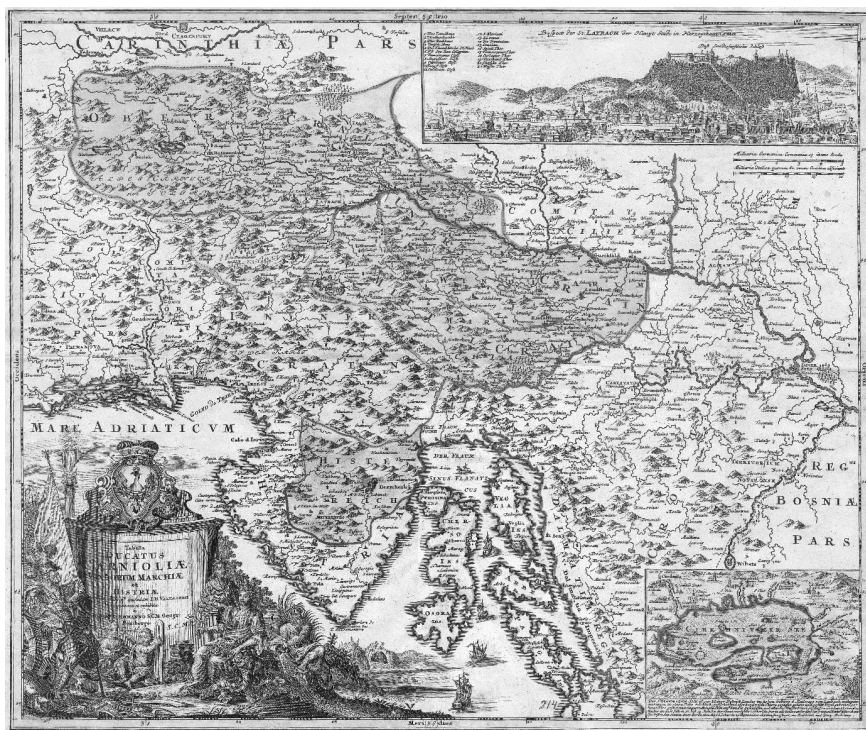
5 Prepis iz izvirnika: ... »dises Creynerisch vnd Oberwindisch guthertzig Volck« (Dalmatin & Konzul Istriani 1562 [2013], 33).

tudi, da večina ljudi na Kranjskem in v Beli krajini, kakor tudi on sam, razume hrvaško, ni pa povsem jasno, ali zaradi podobnosti jezikov ali zaradi hrvaških Uskokov na Kranjskem, na Krasu, v Beli krajini in na Štajerskem. Pri tem bi nam pomagali podatki o Trubarjevem izvoru, vendar razen tega, da se je rodil na območju Velikih Lašč na Dolenjskem (Dolenja Kranjska), da je vzel materin priimek Trubar in da ta izhaja iz pomena »(o)trubi« (otrobi), kar je bilo povezano z obrtjo mletja žita, ne vemo veliko. Njegova motivacija za tako vztrajno širjenje glagoljaških prevodov in »slovenskega/slavonskega« Katekizma med brate, »ki so jih zaslužnili Turki«, ostaja prav tako nepojasnjena. Ena od logičnih razlag bi lahko bila, da je v današnji Bosni prišlo do močnih migracij z območja »Turške Hrvaške« v smeri »Kranjske in Zgornje Slovenije«, saj je veliko število beguncev večinoma zapustilo območja današnje zahodne Bosne oziroma »Turške Hrvaške« in se odpravilo v obrobne madžarske ali habsburške regije vse do Prekmurja, Gradiščanske in Moravske. Toponomastika zahodnega dela današnje Bosne potrjuje selitve na Kranjsko in Dolenjsko (tj. slavonsko marko (Josipovič 2020)) in kaže na veliko število dvojic, bodisi v imenih naselij bodisi v domačih ali gospodinjstkih priimkih (vulgo). Na primer, na območju rek Unac in Una najdemo kraje, kot so Trubar, Mokronoge, Martin Brod, Osredke, Boboluske in mnoge druge, ki jih najdemo tudi na območju Dolenje, Srednje in Notranje Kranjske (naselja Mokronog, Martinja vas pri Mokronogu, Osredeč, reka Unica (mala Una) in naselje Unec itd.) ali na Moravskem (plemiška rodbina Boboluski). Trubar je verjetno prinesel, ali pa so se ohranile, značilnosti tega jezika v jezik svojih del, pri čemer je bila njegova govorica prežeta z elementi tedanjega jezika tistega dela Kranjske. Nekaj je nesporno: Trubarjev jezik prve polovice 16. stoletja po skoraj petih stoletjih ostaja današnjim govorcem slovenskega jezika skoraj povsem razumljiv, medtem ko je jezik Brižinskih spomenikov iz 10. stoletja zelo težaven za razumevanje. To pomeni, da je do velikih sprememb v narečni sestavi prebivalstva prišlo zaradi migracij in ne le zaradi organskega jezikovnega razvoja. To potrjuje tudi Valvasor, ki stoletje kasneje sklene, da se najlepša kranjščina govori na Gorenjskem (Gorenja Kranjska) okoli Kranja in da se na Dolenjem Kranjskem govori pokvarjeno, tj. slabo in nekoliko »raztegnjeno«. Na ta način Valvasor vzpostavlja »trdo« (neprehodno) etnično mejo med Dolenjo, Srednjo in Notranjo Kranjsko na eni strani ter Gorenjo Kranjsko na drugi.

Omeniti velja, da je ključno podlago za kasnejšo etnično delitev med Slovenci in Hrvati povzročil globok nemški prodor proti jugovzhodu, ko se je zunanja meja Svetega rimskega cesarstva v 13. stoletju premaknila s Krke na Kolpo. Ta meja je v marsičem spremenila potek zgodovinskih dogodkov in z današnje perspektive deluje kot etnična meja, v svojem bistvu pa je bila to le germanska osvajalska vojna, ki je širila svojo posest ne ozirajoč se na etnografsko sliko novo zasedenih ozemelj. Posebej zanimivo za nas je območje

»slavonske marke«, ki jo Valvasor na zemljevidu »Ducatus Carniolia« imenuje Windimarum Marchia (slika 1). Prav on (Johannes Weichhard Valvasor) je kot dober govorec takratnega kranjskega jezika poskušal razbrati etnolingvistične odnose na Kranjskem svojega časa.

Slika 1: Slavonska marka (Windimarum–Marchia) na Kranjskem vključuje Dolenjo in Srednjo Kranjsko.

Vir: nedatirana reprodukcija J. B. Homanna po Valvasorjevi jedkanici približno 1718–1724.

Ne glede na to, kako uspešen je bil germanski in germanizacijski prodor proti jugovzhodu, in ne glede na to, kako uspešna je bila posihmal ločitev med Slovenci in Hrvati, so bile, paradoksalno, prisilne migracije širokih množic prebivalstva zaradi osmanskega prodiranja globoko v srednjo Evropo tiste, ki so ponovno zbliževale lokalne in pokrajinske govore. Tako so se ponovno zbližali idiomi Slavonske Marke (Windimarum Marchia) in preostale Slavonije, vključno s Hrvaško. Zato nas ne sme presenetiti dejstvo, da je bilo doseženo tako široko soglasje o odporu proti fevdalnim gospodom v času upora Matije Gubca in Ilije Gregoriča, ki je zajel obsežen del »spodnjeloslovenskih« (Slavonsko Zagorje) in »zgornjeloslovenskih« območij (Štajerska in Dolenjska). Valvasor namreč ugotavlja, da v Slavonski marki (Dolenja in Srednja Kranjska) poleg Kranjcev živijo tudi Hrvati, Uskoki ali Vlahi in Kočevarji. Njegov

sklep o jezikovnih okoliščinah je naslednji: »Jezik dežele Kranjske je različen. Pravi splošni jezik je kranjski, ob njem se govori ilirščina, vendar ne povsem čisto, hrvaščina, slavonsščina; potem dalmatinski, kočevarski, istrski, italijanski, furlanski in nemški« (po Valvasorju, Slava vojvodine Kranjske, knjiga 2, citirano v Orožen 1993).

Valvasor v 6. knjigi nadaljuje z razlago, kako je Trubar na Kranjskem glagolico zamenjal z latinico, v komentarju kranjskega jezika in pisave pa piše:

»Prej je bila na teh območjih uporabljena le glagoljaška pisava, dokler ni učeni luteranski pridigar Primož Trubar prvi izumil pisanje kranjskega ali slavonskega jezika z latinskimi črkami. Prvič je naredil takšen poskus s Svetim pismom in napisal Novo zavezo z latinskimi črkami. Nato je Jurij Dalmatin, tudi evangeličanski (ali luteranski) pridigar, sestavil Staro zavezo tudi v latinici in jo natisnil. Zdaj tako Hrvati kot Dalmatinci pišejo večinoma z latinskimi črkami« (po Valvasorju, Slava vojvodine Kranjske, knjiga 6, citirano v Orožen 1993).

Valvasor o etnolingvističnih okoliščinah sklene:

»Ker je dežela poseljena z različnimi narodnostmi, ne more biti drugače, kot da je kranjski jezik vse bolj posut s tujimi besedami in kot steklo ali kakšen poliran predmet, okrašen z barvami; Tako je na Kranjskem več kot en jezik pogost, ker se tu govorijo dalmatinski, hrvaški, vlaški, kočevarski, istrski, italijanski, nemški, kranjski in nekateri drugi jeziki. Vsi ti jeziki se ne govorijo v vseh provincah hkrati: ponekod prevladuje en jezik, medtem ko drugi prevladuje v drugi provinci, odvisno od njegovega položaja; in narečje ali izgovorjava sta različna tudi v vseh petih pokrajinah te dežele« (po Valvasorju, Slava vojvodine Kranjske, knjiga 6, citirano v Orožen 1993).

Iz predstavljenega se zlahka prepričamo, da je hrvaški etnično-jezikovni element na Kranjskem v 17. stoletju močno prisoten. To je bilo mogoče le zaradi zelo intenzivnih in številčnih selitev na to območje ter posledično izjemnega vpliva na jezik, ki se je tako približal idiomom znotraj meja današnje Hrvaške in Bosne, da je Valvasor v 17. stoletju opazil, da se »najlepši kranjski govori« na skrajnem severozahodnem delu Kranjske (Gorenjska ali Gornja Kranjska). Obstajajo pa tudi ugovori glede čistosti kranjščine, saj je na to območje močno vplivala germanizacija in so se tam govorili trije jeziki: čista kranjščina, pokvarjena kranjščina z nemškimi besedami in nemščina. Kljub turškim vpadom tudi v Gorenjo Kranjsko ter ugrabljanju sužnjev in posledično selitvi beguncev v 17. stoletju v širokem izpraznjenem predalpskem pasu med Jesenicami in Kamnikom (Doslovče, Rodine, Begunje, Zgoša, Nova vas pri Begunjah, Tupaliče, Žiganja vas, Strahinj, Bobovek, Tenetiše, Tatinec,

Velesovo / Velo selo, Poženik, Lahovče, Nasovče itd.) ni prišlo do redukcije glasov, kot poudarja jezikoslovka Martina Orožen (1993). Med omenjenimi toponimi jih veliko najdemo v današnji Bosni in Hercegovini (Zgošća, Bobovac, Tjentište, Tatinac, Rudine, Došlovići, Topalovići, Vlahovići, Nasovići).

Močna germanizacija in romanizacija z zahoda sta kranjske govore oddaljili od bližnjih idiomov Hrvaške in Turške Hrvaške, zato so se lokalni govori prelivali v nove idiome. Zelo poučen je primer zgornje Vipavske doline in Krasa na notranjem Kranjskem, kjer Valvasor ne najde Hrvatov ali Uskokov, pač pa Vipavce, Kraševce in Čiče, ki so v govoru in običajih povsem drugačni od Kranjcev. Dejstvo, da Vipavci niso govorili le »notranjsko narečje, nastalo na stari dolenski osnovi«, kot pravi Martina Orožen (1993), dokazuje toponomastika avstrijskih vojaških kart tega območja s konca 18. stoletja. Nekateri toponimi v okolici Vipave so namreč napisani bližje hrvaškim govorom, kar lahko zaključimo kljub uporabi takratnega nemškega, čeprav nekonistentnega, vojaško-kartografskega črkovanja. Obstajata dva primera imen Cerkev: »Svi sveti« v Vipavskem križu in »Vdovicza Maike Boxie« v Skerlah (zaselek Škrlji v vasi Duplje pri Vipavi). Razlikujejo se tudi nekatera imena naselij: Duga Polana (Dolga Poljana), Lukavetz (Lokavec), Dolinye (Dolenje), Bodanja (Budanje), Sammobar (Sanabor). Obstaja tudi nekaj zanimivih hidronimov, ki jih danes ni več. Na primer, »Blaški potok« se danes imenuje Grajšček, ob njem pa so se imenovalle obpotočne trate »Wiesen Raisk« itd. (slika 2). Po drugi strani imamo nemška imena krajev (Heidenschaft za Ajdovščino, Oberfeld za Vrhpolje) in pa imena, ki jih domačini enako izgovarjajo še danes (Zemonu za Zemono). Vse to kaže, da jezikovna situacija sploh še ni bila enotna, niti na tako geografsko majhnem območju okoli Vipave, in da je Valvasor zelo jasno zaznal jezikovne razlike na Kranjskem. S tem postane izredna narečna členjenost Slovenije lažje razumljiva.

Slika 2: Izsek iz geografske karte po prvi avstrijski vojaški izmeri 1784–1785.

Vir: Österreichisches Staatsarchiv. Innerösterreich (1784–1785); zajem zaslona.

3 Hrvati v popisih prebivalstva po marčni revoluciji

3.1 Primerjava popisnih etničnih pripadnosti in procesa etničnosti

Ko je govora o etničnosti, zlasti laična javnost praviloma ne razlikuje med popisnimi kategorijami etničnosti ter kompleksnim procesom oblikovanja etnične pripadnosti posameznika in njegovega položaja v odnosu do skupinskih pripadnosti. Na etničnost se pogosto gleda kot na nek izoliran in po času nespremenljiv pojav oziroma kot na biološko danost, kljub temu, da so posamezni avtorji že v šestdesetih letih 20. stoletja dokazali zmotnost takega pojmovanja. Da gre pri etničnosti za proces kontinuiranega in dinamičnega razlikovanja in razmejevanja skupin in posameznikov, sta na primeru priseljevanja v Združene države Amerike pokazala že Nahirny in Fishman (1965), odnosnost in procesnost etničnosti pa v svojih študijah potrdila tudi Lewins (1975) in Wallman (1978). Slednja je nadgradila Barthovo teorijo, ko je dokazala, da o etničnosti kot procesu ne moremo govoriti zunaj procesov oblikovanja mejnosti, kar je bil povod za Barthovo »odkritje etnične razlike«. Zato je tudi popisne podatke, ki so pogosto osnova za priznavanje raznovrstnih kolektivnih pravic etničnih skupin, treba obravnavati skozi prizmo skupinskih dogovornih identifikacij s ciljem kontinuiranega in trajnega procesa razmejevanja med posamezniki, skupinami in skupnostmi ter opozarjanja na lastno specifičnost.

Slovenski popisi kot ključni vir podatkov o etnični strukturi so po drugi svetovni vojni sledili skupni jugoslovanski socialistični popisni metodologiji. Ta je prekinila s predvojno jugoslovansko prakso, da se na osnovi maternega jezika avtomatično prisoja tudi etnična pripadnost. Nova popisna metodologija je že ob prvem povojnem popisu leta 1948 postregla z navodilom, da je etnična (narodna, nacionalna) pripadnost stvar subjektivne presoje in odločitve posameznika (Popisna metodologija, Uvod, str. IX, Popis 1948). Kljub navodilom o subjektivnosti odločitve posameznika je prepričanje večine prebivalstva ostalo ukoreninjeno v brezčasnosti in nespremenljivosti osebne etnične pripadnosti, kar lahko razvidimo iz ustaljenosti etničnih opredelitev, ki se le malo razlikujejo od predvojnih. Terenske raziskave nam nadalje kažejo, da je večina ljudi prepričanih, da gre pri etnični pripadnosti za nespremenljivo biološko kategorijo, v katero se rodimo, pri čemer nimamo izbire niti ne moremo iz take združbe izstopiti (Cohen 1978). Gre za neke vrste usojenost ali narojenost, ki ji ni mogoče kljubovati in ki posameznika in celotne skupnosti dolgotrajno zaznamuje in medsebojno obvezuje. Kermauner gre še dlje, ko pravi, da je »narojenost maska za kri« (Kermauner 2007, 91, 112) in z njo zakrinkana biološka kategorija. Da lahko iz take solidarnostne zaveze oseba tudi izstopi, pa je v razpravi o »etnično mešanih« narodih dognal že Renan, ko je obstoj naroda vezal na »vsakodnevni plebiscit, kakor je obstoj posameznika

nenehna afirmacija življenja» (Renan 1882). Ista oseba se lahko nominalno ob različnih priložnostih različno opredeljuje ali pa opredeljevanje kot tako zavrača. Vztrajanje v posameznih osebnih pripadnostih ali njihova spremenljivost pa ni v neposredni zvezi z metodami beleženja teh »vsakodnevnih plebiscitov«, ki tudi zaradi svoje enkratnosti skozi daljši čas kažejo mnogo večjo odpornost od dinamike na osebni ravni. Zato o etnični pripadnosti največkrat govorimo kot o pretežno večplastnem samoprištevanju poljubnim, tudi docela imaginarnim etničnim entitetam, kar se manifestira v procesu konstruiranja relacije do zamišljenih, a realitetno percipiranih skupinskosti in lastnega zagledanja v njih. Ta podmena izhaja iz teoretskih predpostavk utemeljiteljev gledanja na etničnost kot na družbeno-politično-kulturološki in hkrati nebiologistični družbeni konstrukt (Barth 1969; Anderson 2007).

Medtem ko je proces etničnosti na eni strani nenehen in dinamičen longitudinalen proces, gre pri izjavljenih popisnih etničnih opredelitvah za izjave, ujete v kritičnih trenutkih izvedbe popisa ali ankete. Medsebojno je te podatke mogoče povezovati le na transversalni, torej metodološko nezvezni način (Josipovič 2014). Pri različnih posameznikih se zato skozi čas različno spreminjajo tako individualna kot skupinska prištevanja, s tem pa vsebina in pomen takih prištevanj, zato jim ni mogoče apriorno pripisovati etnične pripadnosti *od zunaj* ali *od zgoraj*, ne glede na to, da se etnična razmejevanja odigravajo tudi navzven. V času po zemljiški odvezi je volja posameznika odločujoča v tem, ali želi pripadati kaki skupini ali skupnosti in je pri tej izbiri običajno uspešen. Kljub temu pa so moderni popisi še skoraj celotno stoletje (1848–1948) občevalnemu ali maternemu jeziku pripisovali že kar tudi etnično ali narodno pripadnost. Klasična metoda popisa prebivalstva zato nastopa kot zgodovinsko ena prvih organiziranih in množičnih zaznav etnične družbene pluralnosti, hkrati pa tudi kot emanacija kasnejših nacionalizmov. Vendar pa je treba, kljub razširjenemu prepričanju, da so narodi in narodnosti ter nacionalne države nastale kot posledica vzpona kapitalizma v Evropi, upoštevati dejstvo, da so imeli prvi nacionalizmi »kreolske korenine« in osnovo v kolonialni ureditvi sveta (Anderson 2007). Šele razpad kolonialnih velesil, z izgubo večine kolonij tako prekomorskih kot tuzemskih, je pomenil osnovo za aplikacijo nacionalizma v Evropi. V tem kontekstu razmah kapitalističnih družbeno-ekonomskih odnosov pravzaprav le časovno sovpaše z novim tipom izkoriščanja po izgubi prekooceanskih resursov za kopičenje presežne vrednosti. Evropski revolt in revolucije 19. stoletja so tako pomenili upor proti izkoriščanju, kar je bilo pogosto prevedeno v tezo, da so bili izkoriščani tujerodni ali tujejezični, torej da je bila med izkoriščanimi in izkoriščevalci etnična razlika oziroma meja. Upoštevajoč izhodišča teorije etničnosti in navedene premisleke zato pristopamo k obravnavi popisno samoizjavljenih pripadnosti, ki so nujna vsebinska degradacija do ravni atributivnih podatkov, na osnovi katerih pa lahko kljub vsemu izvedemo pomembne sekundarne analize.

3.2 Spremembe popisne metodologije in številčni razvoj Hrvatov v Sloveniji

Hrvati v Sloveniji so bili doslej relativno dobro proučeni tako v zgodovinskem kot v demografskem, sociološkem in kulturološkem smislu. Obstajata dve celoviti raziskavi, ki sta se raziskovalno ukvarjali med drugim tudi s položajem Hrvatov v Sloveniji (Klopčič et al. 2003 in Josipovič 2006). Posebej vprašanju obmejnega slovensko-hrvaškega prostora se je z več zvezki posvetila tudi Vera Kržišnik-Bukić s sodelavci. Z vidika analize obmejnega prostora v Sloveniji ob hrvaški državni meji je zlasti pomemben tretji zvezek, ki predstavlja podrobno prostorsko razmestitev Hrvatov v obmejnem pasu v Sloveniji (Josipovič & Kržišnik-Bukić 2010). To je hkrati tudi zadnja podrobna analiza položaja Hrvatov v Sloveniji. Poleg navedenih obstaja še množica drugih del, ki se sporadično samostojno ali skupaj z drugimi ukvarjajo tudi s Hrvati. Kljub temu pa doslej še ni bilo študije, ki bi ovrednotila daljnoročnejši številčni razvoj s kritičnim pretresom statističnih virov od leta 1848 dalje.

Hrvate na ozemlju, ki ga danes obsega Slovenija, beleži uradna statistika, vse odkar se izvajajo »moderni« popisi prebivalstva (od leta 1857) in odkar je šlo za sklepanje o narodnostni ali etnični sestavi prebivalstva na osnovi govorenega ali maternega jezika. Zato o tradicionalnosti njihove poselitve ne more biti dvoma, saj jih na ozemlju današnje Slovenske Istre, Bele Krajine, Medimurja in Prekmurja natančno številčno in mikroprostorsko spremljamo že od avstrijskih in ogrskih popisov začenši s popisom 1880. Metoda ugotavljanja jezikovne strukture, iz katere se je sklepalo na etnično oziroma narodno, je tedaj temeljila na občevalnem jeziku (v avstrijskem delu) in maternem jeziku (v ogrskem delu). Metoda maternega jezika je bila kasneje v rabi tudi v Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji, po drugi svetovni vojni pa se ji je pridružila še subjektivna in prostovoljna odločitev o etnični oziroma narodni pripadnosti. Temeljna motivacija tega pomembnega metodološkega premika po drugi svetovni vojni odseva vso kompleksnost posledic vojne, hkrati pa neuspeh homogenizacije v enotno jugoslovansko narodnost na podlagi izenačitve slovenskega, hrvaškega, srbskega in (do avnojskih sklepov nepriznanega) makedonskega jezika. Zakaj do homogenizacije v enotno jugoslovansko narodno pripadnost ni prišlo, je zanimivo, posebno in kompleksno vprašanje. Na tem mestu povejmo le, da to ni bilo odvisno niti od dominantnih veroizpovedi niti velikih narečnih oziroma jezikovnih razlik, o čemer pričata nemški in italijanski primer nacionalne združitve v drugi polovici 19. stoletja, temveč prej zapoznelost združitvenih procesov, ki so sledili že oblikovanim centrom moči in imperialnim nasprotjem kot temeljnemu povodu izbruha prve svetovne vojne. V istem času in okoliščinah je bil neuspešen tudi poskus združitve Čehov, Slovakov in Rusinov v enoten narod, medtem ko je bil sovjetski

primer že od vsega začetka obstoja Sovjetske zveze zasnovan na leninističnem načelu avtonomije narodov in etnično zasnovanem federalizmu.

Seveda so današnje okoliščine rezultat dolgoletnega delovanja zgodovinskih dejavnikov. Pred uvedbo sodobnih popisov so obstajale različne lokalno definirane identitete, povezane s pripadnostjo pretežno manjšim skupnostim, na primer razširjeni družini, rodu, klanu, klanski zvezi. Čeprav so obstajale protoetnične skupnosti, so se oblikovale na drugačnih podlagah kot sodobne, ki so se razvile po nastopu novega prevladujočega tipa proizvodnje konec 18. stoletja. S centralizacijo delovnih procesov kot posledice nove delitve dela in razporeditve delovnih mest se je jezik pretvoril v ukazovalno orodje, za katerega so bili potrebni govorniki in tako je nastopila od zgoraj navzdol vsiljena razmejitev oziroma vsiljenje etnične razlike. Šele na teh temeljih je lahko počivalo sodobno pojmovanje naroda ali ljudi, ki bo kasneje, zlasti v 20. stoletju, povzročilo velike premike v percepcijah prebivalstva. Zato so bili prvotni motivatorji takšnega občestva prav meje pristojnosti določenih območij, ki so spadala pod določen ljudski jezik, bolj ali manj podoben ljudskim idiomom. Prav zato so nastali prvi sodobni popisi, ki so spremljali stanje rabe jezikov lokalnega prebivalstva (npr. Berghaus 1846; Czörnig 1855), vendar so lahko le jasneje opredelili meje makrolingvističnih skupin, kot so romanski, germanški, slovanski, baltski, keltski, kavkaški, uralski, altajski in drugi različni jeziki (grški, albanski, baskovski itd.). Niso pa mogli določiti jasnih meja znotraj kompleksov posameznih makro skupin, zlasti slovanskih. Problem je bil še večji, ker so se komaj začeli oblikovati standardni idiomi in nadnarečja (Putanec 2002). Prav interpretacije etnične pripadnosti tistega časa skozi govorjeni jezik so ustvarile pogoje za prvobitne projekcije zgodnje srednjeveške preteklosti. Vendar pa so stvari bistveno bolj zapletene in ne omogočajo enostavnih retrogradnih projekcij. Regije, ki jim danes pripisujejo pomen etnonimov, se namreč ne nanašajo na etnično definicijo prebivalstva, temveč na poimenovanje po vladarjih ali kulturno-političnih vodstvih ali vladajočih razredih.

3.2.1 Ogrske in avstrijske popisne specifikke – Prekmurje in Istra

Pred marčno revolucijo leta 1848 imamo na voljo le en popis, na podlagi katerega so določali etnično pripadnost domačij glede na lastništvo in jezik hišnega gospodarja, in sicer je to bil popis 1784–1787 (Öri & Pakot 2011). Analizo teh podatkov je za Prekmurje izvedel Karoly Kocsis (2005) in tako smo pridobili prvi vpogled etničnega stanja neke danes slovenske regije, kjer se pojavljajo Hrvati. Takrat so v Prekmurju našli 460 Hrvatov, ki so predstavljali 1,1 odstotka od skupno 42.000 prebivalcev v današnjih mejah Prekmurja. S pomočjo nadaljnjih popisov smo lahko izdelali populacijsko dinamiko hrvaške opredelitve v obdobju več kot dveh stoletij (tabela 1).

Tabela 1: Hrvati v Prekmurju po popisih v obdobju 1787–2002

1787	1828	1880*	1890*	1900*	1910*	1921*	1931*	1941*
460	n.p.	250	213	151	163	331	552	355
1,1 %	n.p.	0,3 %	0,3 %	0,2 %	0,2 %	0,4 %	0,6 %	0,4 %
1948	1953	1961	1971	1981	1991	1991*	2002	2002*
574	841	807	1.021	1.516	1.513	1.790	920	1.511
0,6 %	0,9 %	0,9 %	1,1 %	1,6 %	1,7 %	2,0 %	1,1 %	1,8 %

* Število Hrvatov po maternem jeziku.

Vir: Kocsis 2005.

Z vidika vseh ogrskih ozemelj, ki so danes del Slovenije, so ti podatki nepopolni, saj ne vsebujejo podatkov iz preostalih naselij ogrskega dela Dvojne monarhije, ki jih na osnovi posebne analize podatkov ogrskega popisa iz leta 1880 tukaj navajamo prvič. Gre za območje Razkrižja, ki je kot del Međimurja spadalo k Ogrski. Območje Razkrižja v današnjem obsegu je štelo 1.508 prebivalcev brez vojaštva. Delež opredeljenih za Hrvate po maternem jeziku je tedaj znašal približno 95 odstotkov lokalnega prebivalstva (lastni izračuni). S tem smo lahko oblikovali oceno števila Hrvatov v nekdanjem ogrskem delu Slovenije: od skupno 75.275 prebivalcev Prekmurja in Razkrižja leta 1880 je bilo Hrvatov 1.683 ali 2,2 odstotka. Dinamika do leta 2002 kaže najprej upad deleža Hrvatov (do prve svetovne vojne) na račun izbire slovenske etnične opredelitve, nato pa postopno rast do razpada Jugoslavije leta 1991, ko Hrvati v Prekmurju dosežejo najvišjo številčnost in delež 2,0 odstotka (tabela 1). Sledilo je poosamosvojitveno zmanjšanje narodnostne opredelitve in stagnacija ali rahel upad jezikovne opredelitve.

Tudi v Istri razpolagamo z obsežnimi popisnimi podatki o Hrvatih v obdobju 1880–1910, vendar je po avstrijski popisni metodi popis prešteval le navedbe o občevalnem jeziku. Zato ti podatki niso neposredno primerljivi. Po kristalizaciji slovensko-hrvaške meje v Istri se je podobno kot v Prekmurju tu delež Hrvatov znižal, po drugi svetovni vojni in masovni izselitvi optantov pa znova zvišal (Josipovič 2011).

Ostali avstrijski popisi v obdobju 1880–1910 so z vidika števila Hrvatov nerelevantni, saj Černikova invencija »Serbo-Kroaten« v bistvu kot hrvaške govorce šteje le priseljene s Hrvaške. Leta 1880 popis za Kranjsko v okraju Črnomelj prvič navaja 244 »Serbo-Hervatev«, med njimi pa 230 pripadnikov grško-orientalske veroizpovedi. S tem za Srbo-Hrvate v veliki večini (94,3 odstotka) šteje pravoslavne prebivalce Bele Krajine. Zunaj teh 244 jih je le 14, ki jih popisovalci prepoznavajo kot »Srbo-Hrvate« katoliške (rimo- in grko-), protestantske ali judovske veroizpovedi. To pomeni, da jezikovno merilo

govorcev ni bil njihov dejanski občevalni (ali materni) jezik, pač pa ključna vprašalnica »što« oziroma dialektalna štokavska nadpostava. Vsi ostali »kajkavci« vključno s Hrvati (kajkavci, čakavci, ščakavci, ikavci,...) so namreč šteti k Slovencem »po jeziku«. V občinah metliškega okraja popis 1880 po veri ne razlikuje grko- in rimo- katolikov, ne beleži pa niti razlike v njihovem narečju kot hrvaški jezik, pač pa ga šteje za slovenski dialekt. Prav v tem je generalni problem modernega definiranja hrvaštva na tleh Kranjske, kar se še bolj očitno ponovi na Štajerskem, saj tam daleč prevladujejo kajkavski Hrvati, na katere popisi v jezikovnem smislu niso občutljivi, saj so jih avtomatično šteli k slovenskemu jeziku oziroma Slovencem po jeziku. Tako imamo zadnji podatek o številu Hrvatov na Kranjskem iz leta 1851, ko jih je Czörnig naštel 17.583 (Czörnig 1855).

Tukaj ne moremo mimo komentarja, da je bilo utrjevanje meje med Slovenci in Hrvati prvenstveno velikonemški cilj utrditve stare fevdalne meje nemške intruzije v Jugovzhodno Evropo – meja Svetorimskega cesarstva nemškega jezika ali »narodnosti« (v pomenu nativnosti – rojstva).

3.2.2 Jugoslovanska era popisov 1921–1991 in slovenski popis 2002

Po podatkih popisa iz leta 1921, ki ne zajemajo ozemlja zahodno od rapalske meje, je bilo po jeziku Hrvatov okrog 5.000. Če k temu prištejemo še okrog 3.500 Hrvatov v slovenskem delu historične Istre po podatkih italijanskih popisov (Mattiaz 2002, 108–112), govorimo o takratnih skupno 8.500 Hrvatih na ozemlju današnje Slovenije. Število Hrvatov se je do popisa leta 1931 zvišalo na 18.815 v Dravski banovini, medtem ko lahko število Hrvatov v slovenskem delu historične Istre ocenimo na približno 4.000 (Mattiaz 2002, 108–112). To pomeni, da je bilo skupno število Hrvatov na današnjem ozemlju Slovenije leta 1931 okrog 23.000 (22.815). Če upoštevamo teritorialne spremembe in odštejemo občino Radatoviči (1.859) in Štrigovo (6.307) brez Razkrižja (1.366) ter prištejemo Osilnico in Drago ter Marindol, dobimo skupno število 16.015 Hrvatov (lastni izračuni).

Po drugi svetovni vojni se vprašanju jezika v popisih pridruži vprašanje subjektivne in svobodno izražene etnične (narodne, narodnostne) pripadnosti, kar smo že poudarili zgoraj. Popis iz leta 1948 je po novi metodologiji naštel okrog 12.000 Hrvatov, vendar ni vključeval ozemlja Cone B STO in območij, kasneje priključenih k SRS. Skupaj z navedenimi območji po ozemeljski zaokrožitvi Slovenije je bilo ocenjeno število Hrvatov v Sloveniji nad 16.000 (Popis 1961; primerjalni pregled popisov, Popis 1948; 1953; 1961;). Na Cono B STO ter ostala k Sloveniji priključena ozemlja tako odpade nad 4.000 oseb. Za primerjavo navedimo, da je Rogličev popis iz leta 1945 v Slovenski Istri (preračunano na današnje ozemlje) naštel 573 Hrvatov, kar je mnogo manj kot v obdobju 1880–1910 (Roglič 1946; lastni preračuni). Vidimo, da

je druga svetovna vojna terjala davek in da se je število Hrvatov v Sloveniji znižalo, hkrati pa je na skupno število vplivala tudi sprememba metodologije.

Jugoslovanski popis iz leta 1948 je omogočal tudi analizo prebivalstva po etničnosti na osnovi kraja rojstva. Tako je bilo v Slovenijo do vključno leta 1947 z območja Hrvaške priseljenih dobrih 3.000 prebivalcev, iz Bosne in Hercegovine kot območja s hrvaškim konstitutivnim narodom pa komaj nekaj nad 100, kar ni imelo vpliva na skupno strukturo Hrvatov v Sloveniji (Popis 1948). Iz tričetrtinskega deleža na območju Slovenije rojenih Hrvatov (9.000 od 12.000 po podatkih popisa 1948 brez Cone B STO in območij, kasneje priključenih k SRS) lahko sklepamo, da je bila že tedaj uveljavljena dolgotrajna in relativno številčna prisotnost Hrvatov v Sloveniji, kar potrjujejo tudi podatki predvojnih popisov. Upoštevajoč celoten teritorij Slovenije lahko to število ocenimo na približno 12.000 rojenih na območju današnje Slovenije (75 odstotkov od 16.000). Delež od rojstva živčih na ozemlju določene države navajamo zato, ker je za nekatere avtorje prav to ključni element upravičenosti do posebne zaščite: »Pripadniki klasičnih narodnih manjšin, [ki sta predmet obravnave v posebnem meddržavnem sporazumu,] bi načeloma morali biti samo tisti, ki imajo v Sloveniji prvo prebivališče« (Komac & Vizi 2019, 95).

Takrat (Popis 1948) torej že tradicionalno prisotni v Sloveniji so Hrvati po številu (več kot 16.000) presegali vse ostale manjšine, vključno z Madžari in Italijani. Po letu 1948 je število Hrvatov najbolj poraslo v drugi polovici petdesetih (+11.000) in v šestdesetih letih (+10.000). V sedemdesetih je njihovo število še dodatno naraslo (+12.000), k čemur je poleg priseljevanja prispeval vstop povojnih babyboom generacij v rodno dobo (tabela 2). Tudi sicer je rodnostno obnašanje pri Hrvatih v Sloveniji zelo podobno slovenskemu povprečju (Josipović 2006). Po letu 1981, ko je popisno število Hrvatov v Sloveniji doseglo višek (54.000), je sledilo izrazito upadanje hrvaške narodnostne opredelitve na slabih 36.000 leta 2002, ne pa tudi jezikovne, ki je ostala relativno visoka – okrog 54.000 maternih govorcev hrvaščine. Zmanjšanju dejanske hrvaške populacije so botrovali vzporedni procesi fizičnega zmanjševanja populacije (višja smrtnost ob višji povprečni starosti), okolnosti pretežne razpršenosti položaja znotraj večinskega prebivalstva, opuščanja specifičnega etničnega opredeljevanja in prehoda v slovensko etnično opredelitev.

Tabela 2: Število Hrvatov po popisih prebivalstva v okviru današnjega ozemlja Slovenije po prvi svetovni vojni

	1921*	1931*	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Hrvati v Sloveniji	8.500	16.015	16.209	20.862	31.429	41.556	53.882	52.876	35.642

* Ocena števila Hrvatov po maternem jeziku.

Vir: Popis 1921; 1931; 1948; 1953; 1961; 1971; 1981; 1991; 2002.

Iz popisa leta 2002 je mogoče tudi dokaj dobro rekonstruirati etnično pripadnost priseljenih Hrvatov glede na območje odselitve (Josipović 2006; Josipović 2016). Večina jih je izhajala iz Hrvaške (71 %), Bosne in Hercegovine (26 %) in Vojvodine (2 %). Med versko opredeljenimi so bili Hrvati skoraj izključno katoliki (99 %), nekaj (1 %) pa je celo pravoslavni, čeprav veroizpoved pomeni enega temeljnih diakritikov etničnega ločevanja med Hrvati (pretežno katoliki) in Srbi (skoraj izključno pravoslavni) (Josipović 2016).

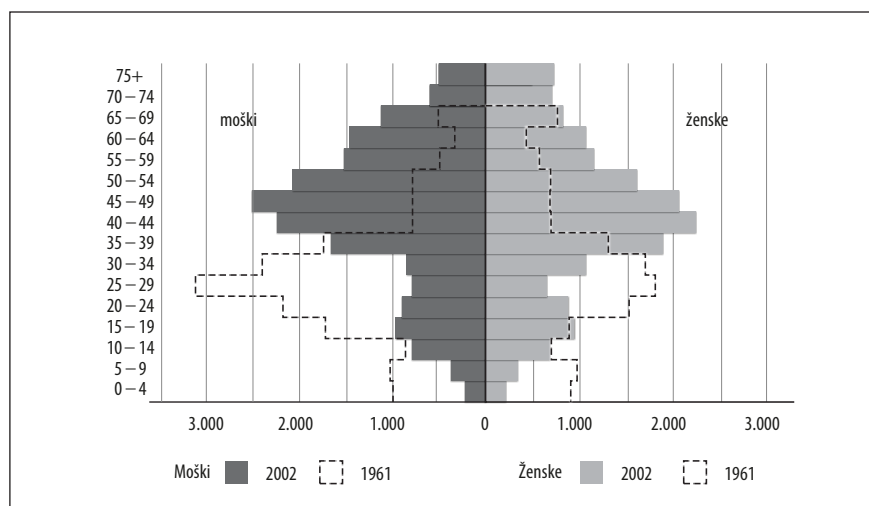
Številčno stanje na popisu leta 2002 za ustavno zaščitene manjšine v Sloveniji je bilo mnogo bolj skromno kot pri Hrvatih, kar pa seveda ne sme in ne more vplivati na pridobljene posebne pravice. Popis 2002 je naštel 2.258 Italijanov, 6.243 Madžarov in 3.246 Romov. Ponovimo, da je bilo število opredeljenih za Hrvate na zadnjem popisu leta 2002 nekajkrat večje od omenjenih (35.642), vendar pa je njihov historični prostor poselitve precej drugačen in mnogo širši od omenjenih treh skupnosti. Tudi njihova starostna struktura je precej različna in nekje vmes med klasično manjšinsko sliko pretežno starega manjšinskega članstva in pretežno priseljenjsko manjšinsko strukturo, v kateri izstopa mlajše aktivno prebivalstvo, običajno s poudarjeno prisotnostjo moških. Hrvati v Sloveniji vsebujejo oba »pola« – tako tradicionalno starejšega kot tudi nekoliko poudarjen aktivni del prebivalstva, čeprav po spolu uravnotežen, v primerjavi z večinskim prebivalstvom. Primerjava zastopanosti posameznih starostnih skupin pokaže, da so se mlajši od 35 let bistveno težje opredelili za Hrvate. Taka »nenaravna« razporeditev po starosti in spolu pomeni tudi nepripravljenost posredovati podatek o etnični pripadnosti popisovalcem, ki je vedno lahko posledica stigmatizacije prištevanja k članstvu v manjšini, manjšim kariernim možnostim mladih, družbenim pritiskom itd. (Josipović 2019). Hkrati pa ti dejavniki pojasnjujejo velik razkorak med opredelitvijo za hrvaški materni jezik (54.000) in za narodnost (36.000). Obenem so Hrvati, tako kot Italijani in Madžari, izraziti udeleženci heteroetničnih partnerskih zvez, kar prav tako kaže na veliko etnično prehodnost med manjšinsko in večinsko opredelitvijo. Zato zlasti prednjačijo sklenitve zakonskih ali partnerskih zvez s pripadniki dominantne etnije. Za Hrvate v tem smislu velja, kar sta Palčič in Klemenčič že leta 1964 ugotavljala za Italijane v Slovenski Istri:

kolebanje glede občutka narodne pripadnosti pri prebivalstvu, ki se je v povojnem obdobju priselilo iz notranjosti hrvatske Istre. (...) [A]naliza (...) je ugotovila, da so bili otroci mešanih zakonov vpisani med prebivalce slovenske narodnosti (Piry & Repolusk 1985, 51).

Podoben proces je potekal tudi pri Slovencih na Hrvaškem že v preteklih desetletjih, ki so se številčno v znatnem delu napajali iz migracij. Proces zmanjšanega opredeljevanja za Hrvate v Sloveniji (kot primerjalno velja tudi

za Slovence na Hrvaškem) v mlajših generacijah in prehod v druge, najpogostejše v večinsko etnično opredelitev, je pravzaprav zrcalen. To pomeni, da je v odnosu Slovenci–Hrvati v Sloveniji oziroma na Hrvaškem pogosto prihajalo do teritorialnega principa etničnosti, ko se je že generacija potomcev priseljence pričela etnično opredeljevati kot večina. Visok delež heteroetničnih porok omenjeni proces še pospešuje, saj sta se dve petini Hrvatov poročili s Slovenci, kar polovica pa s Slovenci, pri čemer podobne ženitne izbire v obratni smeri veljajo tudi za Hrvate (Josipović 2006, 236).

Slika 3: Primerjava spremembe starostne in spolne sestave Hrvatov v obdobju 1961–2002.

Vir: Popis 2002, SURS.

Starostna struktura Hrvatov v Sloveniji dosega zelo visok indeks starosti (167), ki opredeljuje število starejših od 65 let na 100 mlajših od 15 let in tudi v tem pogledu kaže na strukturne podobnosti z demografsko strukturo drugih tradicionalnih manjšin, kot so Italijani in Madžari (slika 3). V obdobju med letoma 1961 in 2002 je prišlo do rahlega zvišanja števila Hrvatov.

Rezultati analiz so nadalje pokazali, da je vsaki od navedenih manjšin svojska drugačna strategija ohranjanja in reproduciranja lastne zamišljene skupnosti, hkrati pa je za vse značilno starostno pogojeno etnično opredeljevanje. Sklenemo lahko, da so manjšinske populacije mnogo odpornejše, kot se jim običajno pripisuje. Problem take latentne odpornosti ali socialne mimikrije je v tem, da so izgledi etničnega obnavljanja skupnosti bolj negotovi.

Ko analiziramo manjšinske populacije, ki so ostale na eni ali drugi strani meje ob spremembi državnih meja, kar velja za meje Slovenije z vsemi sosedami, imamo opraviti s pomembnimi razlikami v historiatu prostorov, ki so

se selili izpod ene pod drugo jurisdikcijo. Tako kot je madžarska manjšina najprej produkt priključitve Prekmurja Kraljevini SHS po prvi svetovni vojni, je tudi italijanska manjšina plod priključitve Primorske k Jugoslaviji po drugi svetovni vojni. Oblikovanje slovensko-hrvaške medrepubliške meje, nato pa razpad jugoslovanske federacije, pa sta imela drugačno genezo, zato se je tudi hrvaška manjšina oblikovala drugače. Izhodišče za opredeljevanje tradicionalnega manjšinskega prostora Hrvatov je zato ozko povezano s historičnimi pokrajinami, kjer se je slovensko-hrvaška razmejitev uveljavila najkasneje. Pri tem gre predvsem za območji Prekmurja in Istre ter za območja potočkov manjših mejnih sprememb vzdolž celotne meje, še posebej pa v Beli krajini.

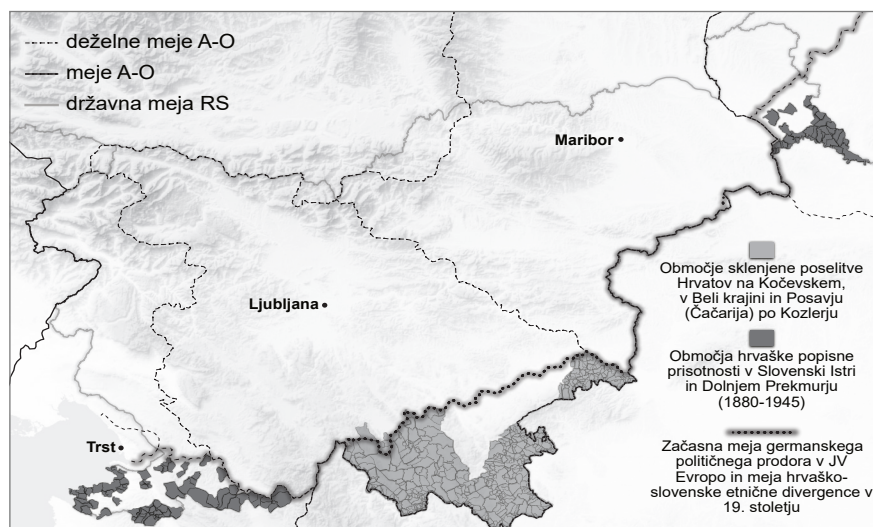
S pomočjo analize obstoječih popisnih podatkov v časovnem obdobju od prvih modernih popisov zato lahko določimo tradicionalna poselitvena območja. Analizo poselitve je smiselno prilagoditi spremembam historičnih meja, ki so ključna determinanta v oblikovanju pripadnosti lokalnega prebivalstva temu ali onemu narodnemu korpusu. V ostalih območjih je verjetnost daljnoročnega oblikovanja stabilnih lokalnih ali regionalnih skupnosti mnogo manjša in je bila v prvi vrsti odvisna od izrednih zgodovinskih dogodkov. Tako lahko označimo denimo organizirano naselitev Uskokov v Beli Krajini in Žumberku, kjer je šlo za prebivalstvo s specifično veroizpovedjo, ki je oteževala ali preprečevala spontano zlivanje z okoliškim večinskim ali manjšinskim prebivalstvom (Josipovič 2007). V skladu s tem so denimo rimokatoliški Uskoki kmalu postali del večinske skupnosti, v katero so se priselili, medtem ko se je izročilo o *uskoštvu* bolj temeljito ohranilo pri grkokatolikih, s tem pa današnjo pozornost preusmerilo na prebivalstveno manj bistven element (Josipovič 2007). Do neke mere podoben proces je potekal na obmejnih območjih ali regijah ob historičnih mejah, ki so vztrajale tudi po mirovnih konferencah po prvi in drugi svetovni vojni ali pa so se oblikovale s spremembo teh meja (Nemci na Zahodnem Goričkem in na Apaškem polju, Madžari in Hrvati v Prekmurju, Italijani in Hrvati v Istri itd.).

Tradicionalni poselitveni prostor Hrvatov v Sloveniji je zato mogoče definirati drugače kot historičnega. Historični prostor bi pomenil območja, ki so jih Hrvati nekdaj zasedali, pa jih ne več, ali pa se prebivalstvo s hrvatstvom ne identificira več oziroma ga ni pripravljeno deliti navzven. Po drugi strani je lahko historični prostor poselitve tisti, ki ga je označil kak od etnonimov vladajoče kaste ali sloja, ki je obvladoval določen prostor, npr. Kosezi ali Hrvati (Pohl 2002). Tradicionalni prostor poselitve predstavlja območja, kjer skozi daljše časovno obdobje v takšni ali drugačni številčnosti dokumentirano nastopa določena etnična pripadnost, ki lahko bazira na samoizjavljeni pripadnosti ali govornem oz. maternem jeziku. Ne govorimo torej o tem, iz katere protoetnične entitete je prebivalstvo izšlo ali kateri vladajoči sloj je predal etnično oznako podjarmljeni populaciji, temveč izhajamo iz modernih zaznav iz sredine 19. stoletja iz časov narodotvorja (*nation-building*).

Analize posamičnih popisov, kot vidimo, kažejo presek ujetega zgodovinskega trenutka z vsemi okoliščinami in specifikami. Določiti stabilna območja trajajoče poselitve pa je težja naloga, ki jo je metodološko treba opraviti na longitudinalen način. Še pred pojavom modernih in natančnih (krajevnih) popisov so se pojavljale razne razmejitvene študije. V primeru Slovencev in Hrvatov je zato najbolj relevantna Czörnigova in na tej osnovi s korekcijami izpeljana Kozlerjeva razmejitev. Najprej torej Czörnig in nato Kozler sta bila prva, ki sta natančno, naselje za naseljem, razmejila takrat po njima percipirani slovenski jezikovni prostor napram hrvaškemu. Problem ali posebna kakovost njune zamejitve je bila v tem, da sta opredelila različno široke prehodne pasove, ki razmejitev močno komplicirajo, ne pa poenostavljajo. Tega se je za Czörnigom močno zavedal tudi Kozler, ki je v zapiskih poudaril, da je mejo oblikoval ostro zaradi jasnosti, ne pa zaradi pravilnosti, saj bi lahko mejo, kot je dejal, potegnil tudi v črti od Bakrskega zaliva pa vse tja do dolnje Drave (Josipović 2011). Kljub tem komentarjem in Kozlerjevemu nelagodju se je kasneje večinoma uveljavila prav jasna Kozlerjeva črta, ki pa je imela za posledico močno krčitev etnično slovenskega prostora in ki je v svojem praktičnem pomenu največ škode povzročila prav razmejevanju v Istri (Josipović 2011).

Kot vidimo iz zemljevida (slika 4), obstajajo jasno razvidna območja naselij z dolgotrajno in tradicionalno navzočnostjo hrvaškega etničnega elementa v popisih, pretežno vezana na historične regije: Slovenska Istra, Kočevsko, Bela Krajina, Spodnje Posavje, slovenski del Medjimurja in Dolnje Prekmurje.

Slika 4: Kartografska opredelitev historičnih pokrajin in tradicionalne poselitve Hrvatov beležene v modernih popisih.

Vir: rezultati lastne analize 2021–2023.

4 Zaključek

Članek predstavlja poskus opredelitve okvira za določitev tradicionalnega območja poselitve Hrvatov v Sloveniji. Glede na priporočilo Sveta Evrope o priznanju med drugim tudi hrvaškega jezika je namen tega prispevka med drugim na primeru Hrvatov v Sloveniji preveriti, ali bi ga bilo mogoče zaščititi skladno s pristopi za zaščito madžarske in italijanske manjšine v Sloveniji. Skozi analizo ključnih zgodovinskih prelomnic smo pokazali, da je etnični razvoj Slovencev in Hrvatov medsebojno neločljivo prepleten in da moramo v osnovi izhajati iz enotne populacije, ki se je zaradi spleta zgodovinskih okoliščin šele v zadnjih dvesto letih razdelila v Slovence in Hrvate, kakršne poznamo danes.

Hrvate sicer beležijo popisi na današnjem ozemlju Slovenije že od 19. stoletja dalje, prvi ogrski popis pa že konec 18. stoletja (1787). Zlasti v zadnjih stotih letih je njihova popisna navzočnost relativno številčna, ker se je popisna metodologija spremenila in prešla od ugotavljanja »občevalnega« k »materinem« jeziku (1921), od leta 1948 dalje pa sloni na samoizjavljeni narodni pripadnosti. Zato avstrijski podatki pred prvo svetovno vojno za ugotavljanje območij poselitve Hrvatov niso relevantni. Že v času neposredno po prvi svetovni vojni smo lahko našli okrog 8.500 Hrvatov na ozemlju današnje Slovenije. V prispevku tudi prvič opredeljujemo število Hrvatov v nekdanjem ogrskem delu Slovenije: leta 1880 je bilo od skupno 75.275 prebivalcev Prekmurja in Razkrižja 1.683 Hrvatov ali 2,2 odstotka.

S pomočjo analize obstoječih popisnih podatkov v časovnem obdobju od prvih modernih popisov smo določili območja z dolgotrajno in tradicionalno navzočnostjo Hrvatov, pretežno vezana na Slovensko Istro, Kočevsko, Belo Krajino, Spodnje Posavje, slovenski del Medjimurja in Dolnje Prekmurje. V ostalih delih Slovenije ni bilo mogoče povezati zgodovinskih in modernih popisnih navedb in oblikovati drugih sklenjenih poselitvenih območij.

Literatura in viri

- Anderson, B., 2007. *Zamišljene skupnosti: o razvoju in širjenju nacionalizma*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Babić, A. (ur.), 1953. *Zgodovina narodov Jugoslavije. Prva knjiga: do začetka XVI. stoletja*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Barth, F. (ur.), 1969. *Ethnic Groups and Boundaries*. Little, Brown and Company, Boston.
- Berghaus, H., 1846. *Allgemeine Länder- und Völkerkunde: nebst einem Abriss der physikalischen Erdbeschreibung: ein Lehr- und Hausbuch für alle Stände*. Hoffmann, Stuttgart.
- Bowlus, C. R., 1995. *Franks, Moravians, and Magyars: the Struggle for the Middle Danube: 788–907*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Cohen, R., 1978. Ethnicity: Problem and Focus in Anthropology. *Annual Review of Anthropology* 7, 379–403.
- Czörnig, K., 1855. *Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie*. Militärgeograph. Inst., Wien.
- Dalmatin, A. & Konzul Istrian, S., 2013. *Novi testament. Dio 1, 1562: latinički prijepis glagoljskog izvornika*. Adventističko teološko visoko učilište, Zagreb.
- Dami, A. 1959. Le dictionnaire des populations: Slovènes. *Revue de psychologie des Peuples* 14 (1), 102–105.
- Grafenauer, B., 2000. *Karantanija: izbrane razprave in članki*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Grafenauer, D., 2020. Projekt Mirovna regija Alpe-Jadran (MRAJ) – model, kako preseči zgodovinske travme ter ideološke in politične razlike? V M. Medvešek & S. Novak Lukanović (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 347–372.
- Grivec, F., 1938. *Slovenski knez Kocelj*. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana.
- Josipovič, D., 2006. *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Josipovič, D., 2007. Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza. *Dve domovini / Two Homelands* 25, 39–68.
- Josipovič, D., 2011. Slovensko-hrvaška meja: izbrane problematizacije političnega in etničnega razmejevanja. V D. Darovec & P. Strčić (ur.) *Slovensko-hrvaško soselstvo / Slovensko-hrvatsko susjedstvo*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Koper, 227–248.
- Josipovič, D., 2014. Avtohtonost, etničnost, narodnost in definicija narodne manjšine. V V. Kržišnik Bukić & D. Josipovič (ur.) *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 9–34.
- Josipovič, D., 2016. Migracije v Slovenijo iz (nekdanje) Jugoslavije po drugi svetovni vojni. *Geografija v šoli* 24 (2/3), 44–50.
- Josipovič, D., 2019. Spremembe etnične in migracijske ter izobrazbene strukture prebivalstva mestne občine Ljubljana: primerjava podatkov popisov 1991, 2002 in 2015. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 82, 25–47.

- Josipovič, D., 2020. Severne meje južnega slovanstva in geostrateški pomen prekmurskega mejišča: zakaj je bila pridobitev Prekmurja usodna za nastanek današnje Slovenije? V M. Medvešek & S. Novak Lukanović (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 75–108.
- Josipovič, D. & Kržišnik-Bukić, V., 2010. *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Kermauner, T., 2007. *Povojna politična SD. 2, Pohod in polom zgodovine 2*. Samozaložba GolKerKavčLot, Avber.
- Klopčič, V., Komac, M. & Kržišnik-Bukić, V., 2003. *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji: ABČHMS v RS: položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Kocsis, K., 2005. *A Muravidék mai területének etnikai térképe*. Magyar Tudományos Akadémia, Budimpešta.
- Komac, M. & Vizi, B. (ur.), 2019. *Bilateralni sporazumi kot oblika urejanja varstva narodnih manjšin: primer Sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. l'Harmattan, Budimpešta.
- Korjakov, J. B., 2006. Karti Baltijskih jazjikov. V V. N. Toporov et al. (ur.) *Baltijskije jazjiki*. RAN, Moskva.
- Lewins, F. W., 1975. Ethnicity as Process: Some Considerations of Italian Catholics. *The Australian and New Zealand Journal of Sociology* 11 (3), 15–17.
- Mattiaz, O. M., 2002. Ipotesi sulla composizione etnica in Istria, Fiume e Zara. *Ricerche sociali* 11, 7–120.
- Nahirny, V. C. & Fishman, J. A., 1965. American Immigrant Groups: Ethnic Identification and the Problem of Generations. *The Sociological Review* 13 (3), 311–326.
- Nečak, D., 1998. Uvod. V D. Nečak (ur.) »Nemci« na Slovenskem 1941–1955. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 8–9.
- Orožen, M., 1993. Janez Vajkard Valvasor o slovenskem jeziku. *Jezik in slovstvo* 39 (1), 3–12.
- Österreichisches Staatsarchiv. Innerösterreich (1784–1785). First Military Survey, 1:28,800: Österreichisches Staatsarchiv, 1785, Dunaj. <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-inner-austria/> (18.10.2023).
- Öri, P. & Pakot, L., 2011. *Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18–19th centuries*. Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock.
- Piry, I. & Repolusk, P., 1985. Narodnostno mešano območje v Slovenski Istri. *Geographica Slovenica* 16, 45–73.
- Pohl, W., 2002. *Die Awaren: ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* 2., aktualisierte Edition. C. H. Beck, München.
- Popis 1921 – *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god., 1932.* Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Sarajevo.

- Popis 1931 – *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knj. 2, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, 1938. Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd.
- Popis 1948 – Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1954. *Popis stanovništva FNRJ od 31. 3. 1948*. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis 1953 – Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1958. *Popis stanovništva FNRJ od 31. 3. 1953*. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis 1961 – Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1970. *Popis stanovništva SFRJ od 31. 3. 1961*. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis 1971 – Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1974. *Popis stanovništva SFRJ od 31. 3. 1971*. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis 1981 – Savezni zavod za statistiku SFRJ, 1984. *Popis stanovništva SFRJ od 31. 3. 1981*. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd.
- Popis 1991 – Statistični urad Republike Slovenije, 1991. Popis prebivalstva 1991. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp (20. 10. 2023).
- Popis 2002 – Statistični urad Republike Slovenije, 2002. Popis 2002. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://www.stat.si/popis2002/si/default.htm> (20. 10. 2023).
- Putanec, V., 2002. Uloga višejezičnih rječnika u nastanku hrvatskoga jezičnog standarda u 16. i 17. stoljeću. *Filologija* 38/39, 197–202.
- Renan, E., 1882. *Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne, le 11 mars 1882*. C. Lévy, Paris.
- Rizman, R., 1980. *Marksizem in nacionalno vprašanje: razvoj temeljnih koncepcij o narodu v marksistični družbeni misli*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Roglić, J. (ur.), 1946. *Cadastre National de l'Istrie*. Edition de l'Institut Adriatique, Sušak.
- Wallman, S., 1978. The Boundaries of 'Race': Processes of Ethnicity in England. *Man* 13 (2), 200–217.
- Wolfram, H., 2009. *Die Goten: von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts: Entwurf einer historischen Ethnographie*. C. H. Beck, München.
- Zakon o ratifikaciji Sporazuma med vlado Republike Slovenije in vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti (BATKIZ)*. Uradni list RS 20 (2002), 8. 3. 2002, 262.
- Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih*. Uradni list RS 65 (1994), 20. 10. 1994, 3643.

Croats in the Territory of Present-day Slovenia – From Early Historical References to the Period of Modern Censuses and the Affirmation of a Long-standing Presence

Abstract

The paper delves into the spatial-geographical and numerical delineation of the traditional settlement area of Croats in Slovenia. Based on a review of historical sources referencing to the Croatian ethnonym and an analysis of data derived from modern censuses, particularly after World War I, the paper offers a comprehensive definition of the area traditionally inhabited by Croats within present-day Slovenia. The author notes that both Slovenes and Croats – as ethnic communities – exhibit a spatial alternation, with today's state border serving as a central axis expressing ethnic transitivity between the two. Historically, the ethnonyms *Sloven~* and *Croat~* served distinct functions. *Sloven~* derivatives were associated with broader masses, while *Croat~* derivatives signified a specific population, acquiring a more expansive population label only with the establishment of original statehood. The interplay and transition between these labels varied across historical periods. The Ottoman penetration into the northwest and the shrinkage of the medieval Croatian state resulted in ethnic convergence that only national movements transformed into divergent development along the relic border of the Holy Roman Empire. The resulting ethnic homogenisation of the Slovene and Croatian territories left lasting imprints on the contradictory ethnic movements in the areas or regions affected by the late ethnic division (Istria, Prekmurje). Censuses thus serve as a method to consolidate the majority affiliation in the central parts and soften the peripheral zones with shifting ethnic affiliations (Kočevje, Bela Krajina, Lower Posavje, Slovene Medjimurje). The definition of the state border after 1991 makes it impossible for reciprocal ethnicities (Croats in Slovenia and Slovenes in Croatia) to compete, leading to a significant decline in the population's preference for officially declared ethnicity. For Croats in Slovenia, identifying with the Croatian mother tongue instead of the Croatian nation introduces a new cultural difference.

Keywords: Croats in Slovenia, Slovene-Croatian border, population census, Slovenia's ethnic structure, national question, minorities

Marija Jurić Pahor

Jugoslavija/Slovenija, anšlus in koroški Slovenci¹

Izvleček

Prispevek na podlagi znanstvenih, časopisnih, avtobiografskih (spominskih), literarnih in drugih virov, ki so izhajali večinoma na avstrijskem Koroškem, v Sloveniji, deloma pa tudi v ZDA, obravnava tematiko anšlusa (aneksije) Avstrije nacistični Nemčiji marca 1938. Tematiki se približuje iz vidika takratne Jugoslavije/Slovenije in slovenske narodne skupnosti na avstrijskem Koroškem. Medtem ko je uradna Jugoslavija, zavezana politiki prijateljstva z nacistično Nemčijo, anšlus tolerirala in odkrito podpirala, so se koroški Slovenci zavedali, da sta bila pod vprašaj postavljena tako njihova nadaljnja politična legitimnost kot tudi njihovo golo preživetje. Svojo podporo nacistični Nemčiji so jugoslovanske oblasti izpričevale s cenzuro in utišanjem glasov, ki so bili kritični do anšlusa in agresorskega ekspanzionizma. Cenzuri so bili podvrženi tudi vsi namigi o preganjanju koroških Slovencev. Prispevek ponazori, da ti postopki niso uspeli zatreti resničnega razpoloženja med ljudmi, ampak so prej izzivali in stopnjevali nasprotovanje in odpor. V ospredje so stopila prizadevanja za (iz)gradnjo obrambnih okopov pred fašistično in nacistično agresijo z združevanjem narodnih sil ne glede na strankarsko pripadnost in/ali svetovnonazorska razhajanja (npr. študentski narodnoobrambni tabori, Bran-i-Bor, iniciative žensk, Kocbekova revija Dejanje, »panslavizem«). Prispevek v ta kontekst uvršča tudi obisk predsednika Slovenske prosvetne zveze Joška Tischlerja pri takratnem predsedniku jugoslovanskega senata in vodilnem slovenskem politiku Antonu Korošču avgusta 1939 v Begunjah (zanimivo, levo usmerjenega vodilnega politika koroških Slovencev Franca Petka Korošec kot takratni notranji minister ob začetku leta 1938 v Beogradu

1 Raziskava, predstavljena v tem članku, je nastala v okviru raziskovalnega programa *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja* (P5-0409), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

ni bil »voljan sprejeti«). Čeprav je bilo koroškim Slovencem (s strani Korošca) svetovano, da je tudi »najslabša Jugoslavija« najboljša rešitev za njihovo preživetje in ultima ratio za lastno osvobajanje, pa se ti nikakor niso prepoznali v politiki (ob Korošču jo je zagovarjala zlasti avtoritarna katoliška desnica), ki je temeljila na brezkompromisnem antikomunizmu in od poletja 1940 stremela k temu, da Slovenijo oz. Jugoslavijo umesti v nacistično politično orbito, v okviru katere je Nemčija ustvarjala novi evropski red, temelječ na arijski rasni doktrini.

Ključne besede: anšlus 1938, nacizem, Nemčija, Jugoslavija, Slovenija, koroški Slovenci

1 Uvod

Franc Petek (1979, 198), ki je bil v času anšlusa (lat. *annexio*, nem. *Anschluss*, nasilna in nezakonita priključitev ozemlja druge države) ob Jošku Tischlerju vodilni politik koroških Slovencev, prihaja v svojih spominih do zaključka, da se v položaju, ko Avstrija sama ni bila pripravljena braniti svoje neodvisnosti, tudi koroški Slovenci niso mogli »upirati zavoljo nje«. »Bog naj čuva Avstrijo«, je v nagovoru po radiu ob razglasitvi svojega odstopa 11. marca 1938 dejal takratni avstrijski kancler Kurt Schuschnigg, svojo odločitev pa utemeljil s tem, da se je vdal pritisku Adolfa Hitlerja zato, ker noče preliti niti kaplje nemške krvi (Jutro 1938a). Naslednje jutro so nemške enote prestopile avstrijske meje in brez odpora prodrle v notranjost države. Posebnost Koroške je, da so v njej nacisti prevzeli oblast, še preden je vkorakala nemška vojska (Domej 1988a, 24; Wadl 1988, 61). Anšlus, ki ga je navdušeno pozdravljalo na sto tisoče Avstrijcev, tako ni prišel kot strela z jasnega, temveč je imel svoje korenine v predhodni globoki politični razcepljenosti Avstrijcev, v gospodarski krizi, v uničenju demokracije in parlamentarizma, predvsem pa v pomanjkanju vere v samostojno prihodnost Avstrije. »V začetku leta 1938 je bilo jasno, da trenutek, ko bosta Hitlerjeva Nemčija in z njo nacizem prevzela na ta ali oni način oblast v Avstriji, ni več daleč« (Petek 1979, 196). Predaja Avstrije brez boja, pasivnost zahodnih sil, popoln nacionalsocialistični prevzem oblasti, ki so mu tlakovali pot tudi domači (avstrijski, koroški) nacisti, ter temeljito in hitro izvedena preganjanja so imela uničujoč vpliv na organizacijo odpora (Neugebauer 1997, 228). Že 12. marca 1938, prvi dan prevzema nacistične oblasti v Avstriji, so aretirali škocjanskega župnika Vinka Poljanca, dolgoletnega poslanca v koroškem deželnem zboru in predsednika (od marca 1937 podpredsednika) Slovenske prosvetne zveze;² umrl je 25. avgusta 1938 za posledicami gestapovskega zapora in velja za prvo slovensko žrtev nacističnega režima na Koroškem. Tik ali zelo kmalu po anšlusu so bili nacističnemu terorju izpostavljeni tudi številni drugi voditelji, aktivisti in pripadniki slovenske narodne skupnosti, pogosto tudi njihovi otroci, obenem pa tudi lokalna društva, cerkve, cerkveni zavodi, šole, gostišča, posojilnice in zadruge, kar nazorno izhaja iz številnih pričevanj in avtobiografskih zapisov.³

2 Marca 1937 je Poljanca na mestu predsednika Slovenske prosvetne zveze nasledil Joško Tischler.

3 Gl. npr. Messner 1988 [1938], 12–14; Prušnik 1981 [1958], 35; Hartman 2007 [1962]; Urank 2004 [1988], 165; Boštjančič 1991, 100; Tolmajer 1991, 91; Zablatnik 1991, 81; Kolenik 1998, 35–37; Jelen 2002, 11–13; Jug-Olip 2011, 47–48; Lapusch 2020, 214–215; Mračnikar 2022, 15–17.

2 Cenzura v Jugoslaviji/Sloveniji

V vzdušju nasilja in terorja ter široki, daleč prek članstva v nacistični stranki segajoči identifikaciji in/ali podpori Hitlerjevi Nemčiji so avstrijski škofje, vključno s krškim škofom Adamom Hefterjem, anšlus pozdravili z »glorijo viktorijo« cerkvenih zvonov (Messner 2000 [1971], 229) in slovesno izjavo, ki ji je krški škof Adam Hefter dodal še vzneseno pastirsko pismo (Malle 1992, 89–90). Anšlus je pozdravil celo poznejši dolgoletni koroški deželni glavar Ferdinand Wedenig, ki je takrat kot viden in zlasti na dvojezičnem ozemlju Koroške močno zasidran socialdemokrat in revolucionarni socialist slovel kot odločen borec proti »črnemu in rjavemu fašizmu«⁴ (Freie Stimmen 1934), zaradi česar je bil večkrat zaprt, kasneje pa je devet mesecev prebil tudi v koncentracijskem taborišču Dachau (gl. Parlament Österreich 1990; Wadl 1988, 78; Domej 1988a, 35–36). Koroškim Slovencem je potencial za upor zmanjševalo še dejstvo, da tudi s strani uradne Jugoslavije ni bilo pričakovati nobene pomoči. Jugoslavija je zaradi svoje prijateljske politike do Nemčije zavzela stališče, da je anšlus notranja zadeva Nemčije, v katero se ne vmešava (Domej 1988a, 24; Nečak 1989, 444–447; Suppan 1989, 110–114). Centralni presbiro v Beogradu je takoj ob anšlusu dal izredno stroga navodila državnim pravdnikom, cenzorjem in uredništvom, da ne smejo objaviti nobene vesti, ki bi bila za Nemčijo neugodna. Prepovedano je bilo objavljati kakršnekoli, čeprav resnične novice s Koroške, ki bi lahko kvarile prijateljske odnose z Nemčijo. Cenzorji so bili dolžni preprečiti objavo slehernih poročil o demonstracijah, zborovanjih in letakih ter protestih proti anšlusu in zagotoviti, da ves tisk, zlasti v Sloveniji, objavlja samo ugodne komentarje o anšlusu. Notranji minister Anton Korošec je takoj osebno protestiral in interveniral, ker je *Slovenec*, osrednje glasilo slovenskega političnega katolicizma ter največje in najmočnejše slovenske stranke, ki ji je načeloval Korošec sam, kljub drugačnim navodilom objavil vesti o aretacijah in odpustitvi voditeljev koroških Slovencev (Biber 1966, 134).

Preiskava je ugotovila, da sta bila za objavo vesti »kriva« državni pravdnik/tožilec in cenzor Julij Felaher, po rodu koroški Slovenec,⁵ in delno

4 Črni fašizem, imenovan tudi klerofašizem, je (bil) pogovorna oznaka za ideološko usmeritev, v kateri so združene politične in gospodarske sestavine fašističnega nauka s klerikalizmom. Črna barva je bila politična barva krščansko-socialne stranke, ki so jo pozneje asociirali z glavnimi protagonisti Dollfußovega in Schuschniggovega režima. Rjavi fašizem je (bil) pogovorna oznaka za nacizem. Rjava barva je bila značilna za »rjavosrajčnike«, to je pripadnike paravojaške organizacije Sturmabteilung (kratica SA), ki so nosili rjave uniforme in delovali pod okriljem nacistične stranke NSDAP.

5 Felaher (1895–1969), sodnik in pravnik, se je rodil v kraju Melviče v občini Brdo v okraju Šmohor v Ziljski dolini. Bil je borec-prostovoljec za slovensko severno mejo. Deloval je v Narodnem svetu za Slovensko Koroško v Velikovcu in nato pri Medzavezniški plebiscitni komisiji v Celovcu. Po plebiscitu 1920 je emigriral v Slovenijo (Grafenauer 2009, 21–27).

ljubljski dopisnik Centralnega presbiraža Anton Zlobec (Biber 1966, 358, op. 17). Felaher, tedaj tudi predsednik Kluba koroških Slovencev, ki je imel svoj osrednji odbor in sedež v Ljubljani, je bil aprila 1938 na zahtevo nemškega poslanika v Beogradu kazensko premeščen najprej v Skopje, nato v Celje. Utemeljitev je bila, da njegovo delovanje kvari prijateljske odnose med Nemčijo in Jugoslavijo ter povzroča nerazpoloženje in nemir na severni meji z Nemčijo (Grafenauer 2009, 72, 88). Že 16. marca 1938 je Korošec Felaherju in delegaciji narodnih združenj koroških emigrantov, ki si je tega dne pri predsedniku jugoslovanske vlade Milanu Stojadinoviću in drugih vodilnih vladnih predstavnikih (vključno s Korošcem) prizadevala za korekturo slovenske severne meje, »prepovedal sleherni stik s tujimi in domačimi novinarji« (Biber 1966, 137). Avstrijsko-slovenska meja je bila nenehno pod drobnogledom. Neimenovali avtor s Koroške je bralcem prek katoliškega lista *Amerikanski Slovenec* septembra 1938 sporočil, da *Slovenec* po anšlusu več mesecev ni prihajal čez mejo, in nadaljeval: »Zdaj sicer prihaja, pisati pa zato ne more resnice. Je pač jugoslovanska vlada v sila prijateljskem razmerju z Berlinom, zato pa je tudi v Jugoslaviji cenzura jako ostra in nihče si ne upa pisati kaj več, kar zlasti mi onstran meje sila obžalujemo« (*Amerikanski Slovenec* 1938).

Cenzure so bili deležni tudi vsi namigi, da je župnik Poljanec 26. avgusta 1938 umrl zaradi posledic zapora pod nadzorom gestapa in tako postal prva žrtev nacističnega režima med Slovenci na Koroškem. Cenzurni poseg je opazen v obliki treh nečitljivih vrstic v članku liberalno usmerjenega dnevnika *Jutro*, ki pa je z necenzuriranim naslovom dal vseeno vedeti, da je Poljanec »podlegel« (nacističnemu nasilju) (*Jutro* 1938b). Cenzorska roka je posegla tudi v vest, ki jo je 30. avgusta o smrti Poljanca priobčila socialistično usmerjena *Delavska politika* (njen glavni urednik je bil Rudolf Golouh, primorski emigrant, ki je takrat deloval v Mariboru; med letoma 1933 in 1935 je bil tudi mariborski podžupan; gl. Sancin 2013). Zapisali so, da je Poljančeva smrt nastopila »kot posledica bolezni, ki si jo je nakopal, ko je bil dalja časa [sledi nečitljiva beseda] odsoten iz svoje fare« (*Delavska politika* 1938). Glasilo Jugoslovanske socialistične zveze *Proletarec*, ki je izhajalo v Združenih državah Amerike, je slabo zbrisano besedo dešifriralo kot pridevnik »neprostovoljno« in v oklepajih domnevalo: »[n]eprostovoljna odsotnost« najbrže pomeni zapor ali koncentracijsko taborišče, pa je pisec rabil milejši izraz iz previdnosti« (*Proletarec* 1938). O Poljančevi smrti je poročal tudi *Slovenec*, ki je sicer ogovoril »žalost koroških Slovencev«, a se izogibal vsaki besedi, ki bi utegnila vreči senco dvoma na »politiko prijateljstva« z nacistično Nemčijo (*Ponedeljski Slovenec*⁶ 1938).

Če je *Slovenec* še 18. februarja 1938 v uvodniku svarilno govoril o *hitlerizmu na Karavankah* (avtor uvodnika je bil duhovnik in zunanjepolitični

6 *Ponedeljski Slovenec* je izhajal kot ponedeljkova izdaja *Slovenca*.

urednik *Slovenca* Alojzij Kuhar, mlajši brat Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca, katerega prispevki so bili takrat zelo brani in cenjeni, veliko poslušalcev pa si je pridobil tudi kot zunanjepolitični komentator ljubljanskega radia [Biber 1966, 357, op. 6; Osojnik & Verdinek 2019]), ki »grozi velikemu delu slovenskega naroda, da brez glasu izdihne v objemu tujine, ki bo čez njegovo truplo nadaljevala pot proti jugu« in klical po »hitrih in učinkovitih ukrepih, ki morajo priti najprej iz slovenskega naroda samega, ker bi brez Slovencev Jugoslavija nikdar ne bila« (citirano v Biber 1966, 131), je zdaj, ob Poljančevi smrti, Karavanke – v novih pogojih in ob nacistični grožnji, da bodo »z železno pestjo« preprečeni poskusi navezovanja stikov »preko državne meje«⁷ – pojmoval kot pregrado, ki je nas (Slovence v matici) po vojni in plebiscitu 1920 »često le preveč ločila od /.../ narodnega življenja koroških slovenskih rojakov« (Ponedeljski Slovenec 1938). Od tod, tako *Slovenec*, »prerahla komunikacija z ločenim narodnim organizmom na Koroškem«, ki se kaže tudi v tem, da sta ime in veličina Vinka Poljanca v Sloveniji premalo znana (Ponedeljski Slovenec 1938). V sozvočju s to dikcijo in v skladu z državnimi interesi je *Slovenec* ustvarjal tudi distanco do težnje, da je treba obmejne Slovence zaščiti pred raznarodovanjem in preganjanjem.

Ko so tekle priprave na jugoslovanske parlamentarne volitve 11. decembra 1938, se je med kandidati začelo pogosto omenjati tudi ime Alojzija Kuharja. Sam je kasneje priznal, da je njegovo prvotno navdušenje za kandidaturu hitro splahnelo. Poslati so ga hoteli v slovenjegraški okraj, kjer bi bil sicer bliže doma, ne pa blizu Ljubljane: »Ali naj se torej gre boriti za svoj mandat v hribe in grape?« (Osojnik & Verdinek 2019). Čeprav je bil Kuhar po rojstvu Korošec in je »zgodovinska usoda [Koroške] brez dvoma vplivala na celotno [njegovo] ravnanje in mišljenje /.../, pravzaprav ni skoraj nikoli pisal ali govoril o koroških zadevah v Avstriji« (Osojnik & Verdinek 2019). Njegov uvodnik *Hitlerizem na Karavankah* je sprožil, kot se bo dobrih 20 let pozneje spominjal njegov takratni novinarski kolega Ruda Jurčec (1969, 155), »hujšo krizo pri *Slovincu*«. (Na uvodnik so se pritrdilno odzvali predstavniki opozicije v jugoslovanski skupščini in senatu; Biber 1966, 131.) Iz Beograda so zahtevali, »naj list napiše nov uvodnik pod naslovom: »Kri ni voda«. /.../ Kuhar je sedel za pisalni stroj in v nekaj minutah je bil uvodnik napisan, kajti imel je dovolj sposobnosti, da je ob takih prilikah znal enako pisati o hudiču, kakor je dvajset ur poprej pisal v čast angelu« (Jurčec 1969, 155).

7 Gre za besede nacističnega koroškega deželnega glavarja Pawlowskega, ki jih je izrekel ob priliki uradne lojalnostne izjave koroških Slovencev (Domej 1988b, 74) in imajo svoje korenine v času koroškega »obrambnega boja« in plebiscita (gl. Jurić Pahor 2020). Da je bilo prehajanje meje strogo nadzorovano in prepovedano, izpričuje tudi podatek, da nacistične oblasti niti niso odobrile prošenj svojcev, ki so »imeli na smrt bolne starše ali sorodnike, da bi smeli preko meje« (v Slovenijo) (Amerikanski Slovenec 1938).

Znano je bilo, da je prihajalo med Kuharjem ter Korošcem in glavnim urednikom *Slovenca* Ivanom Ahčinom do napetosti. V ekspertizi Jugoslovanske obveščevalne službe z dne 10. septembra 1955 (citirano v Melik 2014, 619), ki govori o položaju in vlogi Kuharja v Slovenski ljudski stranki, je zabeleženo: »Lojze Kuhar in Korošec nista bila prijatelja. Nekaj je intrigiral proti Kuharju Ahčin, nekaj pa se ga je poskušal kot konkurenta otresti tudi Korošec sam«. Tone Jelen, ki se je takrat kot mlad koroški slovenski pribežnik nahajal v Ljubljani, se spominja, da je ogovoril Kuharja, ki ga je po naključju srečal na tramvajski postaji. Bil je na poti v banovino. Jelen ga je prosil, naj tam intervenira zanj, da bi lahko študiral na ljubljanski univerzi: »On pa mi odgovori, da kljub svojemu »črnemu kraglcu«⁸ na banovini nima kaj reči« (Jelen 2002, 48). Takratni ban je bil Marko Natlačen, ki je slovel kot »Korošček najposlušnejši mlajši sodelavec« (Gašparič 2012, 65). Kuhar se je odločil, da za Jelena posreduje pri podbanu Stanku Majcnu, ki je bil »menda drugačnega političnega naziranja kakor ban Natlačen« (Jelen 2002, 48), in bil pri tem uspešen. Majcen je Jelenu izstavil pozitivno priporočilno pismo, nakar so ga, pa čeprav ne brez pridržka, na univerzo sprejeli.

Ni naključje, da so bile ob cenzuri in prisiljenosti v molk (ali bolje v razpetost med »treba je pričati« in prisilo v molk) pogoste tudi zaplembe časopisov, letakov in brošur, ki so se kritično dotaknili dogajanj na Koroškem in prodiranja nacizma na ozemlje Jugoslavije ali pa zahtevali konec »bratstvu z nemškim fašizmom«, »zatrtje hitlerjevske propagande v Sloveniji« ipd. (Domej 1988a, 27; Nedog & Zorn 1973, 249–250). Prav tako v javnost niso prodrle vesti o vrsti pisem in brzojavk slovenskih občin ter akademskih in drugih društev o »koroškem vprašanju«, ki jih je marca 1938 prejel minister Miha Krek z namenom, da jih posreduje ministrskemu predsedniku Stojadinoviću in notranjemu ministru Korošcu. Pisma so se zavzemala za revindikacijo plebiscitnega ozemlja Koroške, a tudi za dosego mednarodno zagotovljenega varstva koroških Slovencev in gradiščanskih Hrvatov, »če ne bi bilo mogoče izpremeniti meje v korist naše države« (gl. Nedog & Zorn 1973, 249–250).

3 Vznemirjenje, nasprotovanje, shodi, protesti

Uradno inspirirani in/ali cenzurirani tisk ni mogel utišati resničnega razpoloženja med ljudmi. V Sloveniji, a tudi drugod po Jugoslaviji, je po priključitvi Avstrije k Nemčiji vladalo precejšnje vznemirjenje. O tem govorijo tudi protestne akcije, shodi ter manifestacije študentskih organizacij, narodnoobrambnih društev in politične levice (Domej 1988a, 27; Filipič 1989, 170–171). Že

8 S »črnim kraglcom« je mišljen črni ovratnik z belim kolarjem kot del obleke katoliških duhovnikov.

omenjeni koroški slovenski pribežnik Tone Jelen (2002, 41), ki je jeseni 1939 začel študirati pravo na ljubljanski univerzi, se spominja, da je »med študenti takrat vrelo«. Študenti so bili željni slišati kaj več o stanju na Koroškem in sploh onkraj meje in so se

kar zbirali okoli nas [zamejcev]. Marsikatera glasna in pikra opazka je padla na račun takratne jugoslovanske vlade. Spričo razvoja, ki ni dopuščal dvoma, da bo Hitler gazil naprej po Evropi, si jo podjarmil ali politično ali vojaško, je bilo tudi med študenti na dnevnem redu vprašanje, kaj storiti, če Nemčija pregazi tudi Jugoslavijo (Jelen 2002, 41).

Akadska mladina je takrat (od leta 1935, predvsem pa od 1938 dalje) prirejala narodnoobrambne tabore, ki so se izvajali predvsem na slovenski severni meji in na Kočevskem (Žaucer & Tušek 1987). Jelen (2002, 41–42) je prevzel pripravo za tak tabor v Črmošnjicah v Beli krajini in v Mežici (tik ob meji z Avstrijo in ob sotočju reke Meže). Poleg mladih iz marksističnega tabora so na taborih sodelovali tudi katoliški in jugoslovansko usmerjeni dijaki in visokošolci, v precejšnji meri pa tudi ženske. V Mariboru so aktivistke delovale tudi v sklopu Ženskega društva in ustanovile celo poseben komunistično inspirirani kulturno-feministični odsek. Po navedbah takratne aktivistke Milice Ostrovska (1983, 213), rojene Primorke, je Mariborčanke pritegnil »predvsem boj proti nacizmu, čigar vpliv se je predvsem po priključitvi Avstrije vse bolj občutil«. Po anšlusu so tudi članice društva Dom visokošolk v Ljubljani, ki mu je takrat predsedovala Ada Dequal (Kremenšek 1972, 282; Drčar Murko 2021), sklenile, da bodo »taborovale« na podeželju, se povezovali z ljudstvom, mu pomagale pri delu in oskrbi, a obenem »politično širile njihovo politično obzorje predvsem glede na nevarnost nacizma« (Ostrovska 1983, 214). Posebno v socioekonomsko zapostavljenih obmejnih območjih so študentke-taborjanke sprejemali z naklonjenostjo (Ostrovska 1983, 214; Šuligoj 2001, 73–83). Študentski tabori so bili zasnovani tako, da so ob narodni krepili tudi socialno zavest ter težnje po kritičnem vrednotenju oblasti in časa, ki so ga pretresali nacionalni spori, v bližnji soseščini pa nacifašizem, ki se je kot temna senca približeval Jugoslaviji. Tone Jelen (2002, 41) je kot pribežnik našel svojo akademsko domovino v (liberalno usmerjenem) akademskem društvu Jugoslavija, prejšnjem Jadranu, ki je po njegovem prepričanju »najbolje in najbolj jasno izražala idejo skupne jugoslovanske domovine in obrambe njene samostojnosti in obstoja«.

Proti priključitvi Avstrije nacistični Nemčiji in politiki Stojadinovićeve vlade so v ljudskofrontni reviji *Les Voix Européennes* protestirali tudi predstavniki slovenskega javnega življenja, kot so Oton Župančič, Rihard Jakopič, France Kidrič, Fran Leskošek, Ferdo Kozak, Edvard Kocbek, Vekoslav Kukovec in drugi (Biber 1966, 135). Leskošek je v sozvočju z zgoraj omenjenim

uvodnikom časopisa *Slovenec* o hitlerizmu na Karavankah izjavil, da se le redki Slovenci ne zavedajo »velikanske nevarnosti, ki nam grozi po dogodkih v Avstriji«, to je »nacistično zaslužnje«, ki bi »pomenilo smrt slovenskega ljudstva«. Poudaril je nujno po ljudskofrontnem povezovanju: »združeni in enotni se moramo upreti največji nevarnosti, ki grozi slovenskemu ljudstvu, zlasti še slovenskim delavcem in kmetom« (Biber 1966, 135). Podobno je krščansko socialistična inteligenca v uvodniku revije *Dejanje* pozivala »vse Slovence, pristaše vseh nazorskih skupin in smeri, da osebno, nazorsko in strankarsko resnico pravilno podredijo skupni narodni usodi, da na ta način najbolj zavarujejo prvo in okrepijo drugo ter s tem ravnotežjem ustvarijo glavni pogoj za skupno reševanje slovenskega narodnega življenja.« Precizirala je: »Ne pozivamo k slogaštvu, ki niža duhovne napetosti in plitvi osebno usmerjeno delo, ampak k takemu načinu slovenskega sobivanja, ki z njim dajemo prednost določenim in nujnim življenjskim zahtevam pred neobveznim in idejno-organizacijskim« (Dejanje 1938, 113–114). Nemški poslanik v Beogradu von Heeren je v Berlin sporočil, da tudi katoliška duhovščina v Sloveniji in na Hrvaškem odločno nasprotuje anšlusu (Suppan 1989, 117). Ni pa znana nobena tozadevna uradna izjava politično najvplivnejšega katoliškega duhovnika, notranjega ministra Korošca (Suppan 1989, 117). Revija *Dejanje*, ki jo je začel leta 1938 izdajati Edvard Kocbek, je prinesla več razprav o novem položaju koroških Slovencev, nekateri sodelavci revije, na primer tedanji študent zgodovine Bogo Grafenauer (sin literarnega zgodovinarja Ivana Grafenauerja, ki je bil po rojstvu koroški Slovenec), pa so izdali odmevno brošuro »Anšlus« in koroški Slovenci (objavljeno v Grafenauer 1987, 34–45). Že ob koncu leta 1937 je izšla brošura *Hitlerjevci v Sloveniji*, ki je razkrinkavala nacistično propagando in peto kolono v Sloveniji. Komajda izdana je bila z odlokom ministra Antona Korošca prepovedana, njen podpisnik, levičarski študent Beno Anderwald, pa se je moral zagovarjati pred ljubljanskim sodiščem (Kremenšek 1972, 317; Ratej 2019, 26).⁹ Študentje so v njej uvodoma brez ovinkarjenja zapisali: »Zlasti pa jo izdajamo zato, da bo vzdramila vse Slovence in jih pomagala združiti proti skupnemu sovražniku, ki nam preti vzeti naš slovenski jezik, našo slovensko kulturo, našo svobodo in naš kruh. Hitlerjevci hočejo Slovenijo. Ona bi jim odprla pot na Balkan, na Jadran in v Sredozemlje /.../« (Ratej 2019, 26).

9 Policija je zaplenila tudi brošuro »Anšlus« in koroški Slovenci, a jih v tiskarni, kjer jih je iskala, ni bilo več veliko, ker so študentje čez vikend večino izvodov odnesli in poskrili (Grafenauer 1987, 10).

3.1. Bran-i-Bor

Prek časopisa *Amerikanski Slovenec* je znotraj tematsko širšega prispevka z nesumljivim naslovom *Izpod zvona Sv. Mihaela* pozivalo v »strnitev vrst« tudi liberalno, protifašistično in narodnoobrambno društvo Branibor (Poročevalec 1938), znano tudi kot »Rudolfova organizacija«. Tako je Branibor (uradno Bran-i-bor) poimenoval agent britanske vojaške obveščevalne službe Alexander C. Lawrenson – kot lektor angleščine je deloval na ljubljanski univerzi in vodil slovensko organizacijo Sekcije D (začetnica za *Destruction*), ki je sodelovala tudi z odporničskimi skupinami v Avstriji in Italiji¹⁰ – po njegovem predsedniku Ivanu Rudolfu, primorskem Slovcu in tigrovcu,¹¹ ki je januarja 1929 zaradi fašističnega preganjanja in predvidene aretacije zbežal v Ljubljano. Tu se je Rudolf vzporedno z novinarstvom ukvarjal s protifašistično in protinacistično propagando v okviru društva Branibor in v sodelovanju z militantnimi aktivisti TIGR-a (Pirker 2010, 142–143). Društvo Branibor je bilo ustanovljeno marca 1933, potem ko so jugoslovanske oblasti Jugoslovensko matico, ki je bila do plebiscita 1920 dejavna tudi na Koroškem, razpustile (Jutro 1933; Grafenauer 2009, 30; Wörsdörfer 2004, 191). Namen društva je bil, nadaljevati z njenim delom: vzbuditi zanimanje javnosti za položaj manjšin v sosednjih državah in zbirati sredstva za njihovo dejavnost.

Člani Branibora¹² so bili ob Rudolfu med drugim še Julij Felaher, ki je bil nekaj časa tudi Braniborov predsednik, urednik in solastnik liberalnega časnika *Jutro* Milko Brezigar (po nemški okupaciji Češkoslovaške marca 1939 je kot agent britanske obveščevalne službe vodil organizacijo s šifro *Branco*, slovensko Branko; gl. Repe 2023, 20), direktor Manjšinskega inštituta v Ljubljani Lavo Čermelj¹³ in večletni ljubljanski župan Dinko Puc (umrl je v Dachauu).

10 Slovenska organizacija, *Slovene Organisation*, Sekcije D je od septembra 1939 iz Ljubljane organizirala protinacistično sabotažo, propagando in subverzijo. Lawrenson navaja, da je bil z njo povezan tudi Branibor ali »Rudolfova organizacija«, ki je junija 1940 razstrelila del železniške proge blizu Beljaka (gl. Ferenc 1977, 90; Pirker 2010, 142). Sekcija D je v Avstriji sodelovala s skupino socialdemokratov in slovensko organizacijo, v Italiji pa z italijansko protifašistično skupino *Giustizia e Libertà* in s TIGR-om (Bajc 2010, 134).

11 Več k odporničski organizaciji TIGR, ki je nastala kot odgovor na fašistično zatiranje slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Julijski krajini, gl. Ferenc (1977) in Gabrič (2017).

12 O članih Branibora gl. navedbe Lawrensona v Ferenc (1977, 90); Jutro (1933); Filipič (1987, 354); Wörsdörfer (2004, 192–193); Pirker (2010, 124–126); Grafenauer (2009, 30); Vodušek Starič (2011, 415); Jevnikar (2013); gl. tudi Ostrovska (1964); Drčar Murko (2021).

13 Kot Milko Brezigar je bil tudi Lavo Čermelj primorski emigrant. Leta 1936 je izdal knjigo *Life-and-death Struggle of a National Minority*, ki je izšla tudi v francoščini, ruščini, italijanščini, nemščini in slovenščini. Leta 1941 je bil na drugem tržaškem procesu obsojen na smrt in pomiloščen na dosmrtno ječo; v ječi je bil na Elbi do leta 1944, ko je odšel v partizane (Perovšek & Uredništvo Slovenska biografija 2013).

Kot člani so v Braniboru ob liberalcih sodelovali tudi pripadniki katoliškega tabora, med njimi Janko Brejc (nekdanji politični voditelj koroških Slovencev, ki je bil kot predsednik Deželne vlade Slovenije 1919/20 odločilna avtoriteta za politiko v zvezi s koroškim mejnim vprašanjem) in koroški emigrant Franc Grafenauer (njegov soimenjak in stric je bil še za časa Avstro-Ogrske deželni in državni poslanec). Člani Branibora so bili od začetka leta 1939 tudi študentje in aktivisti revolucionarne levice, kot so Boris Kraigher, Silvira Tomasini (po rodu Tržacanka; avgusta 1942 so jo v gestapovskem zaporu v Kosovski Mitrovici ustrelili), Ada Dequal (poznejša partizanka prvoborka in častnica) ter tigrovec in skojevec¹⁴ Vladimir Kenda, poznejši novinar *Primorskega dnevnika* (od 1960 do 1976), ki ga je Posebno sodišče za zaščito države v Rimu prav zaradi njegove pripadnosti Braniboru 20. marca 1936 obsodilo na 18 let zapora (iz jetnišnice v Castelfranco Emilia je decembra 1943 odšel naravnost k partizanom). Član Branibora je bil tudi Alojzij Kuhar. Ob britanski špionaži naj bi sodeloval tudi s »francosko špionažo, saj je bila njegova propaganda – kljub takratni uradni naslonitvi na Nemčijo in Italijo – v prid obeh zapadnih držav« (nedatirano poročilo Udbe, citirano v Melik 2014, 615). Koroškemu slovenskemu duhovniku, pisatelju in publicistu Juriju Trunku, ki se je po plebiscitu 1920 preselil v ZDA,¹⁵ gre po vsej verjetnosti zasluga, da je bil Braniborov dopis/poziv kmalu po anšlusu objavljen v *Amerikanskem Slovencu*: »[D] opis /.../ poziva, da moramo vsi brez izjeme in brez ozira na svetovni nazor /.../ strniti obrambno črto« in se boriti za »ohranitev domovine« (Jugoslavije). Dopis med drugim še sporoča:

Veletoki nemške propagande prinašajo v našo domovino v ogromnih množinah agitacijsko gradivo in sistematično pripravljajo tla nacionalno socialističnemu udaru na slovenskih tleh. Uspehi tega dela se že kažejo. Nemške organizacije v naši državi se množe od ure do ure. Leta 1931 je bilo v Banatu 6 nemških društev, danes jih je 55. V Bački jih je bilo do nedavna 16, sedaj jih je 61. V Sremu se je njihovo število pomnožilo od 2 na 27. V Slavoniji ni bilo nobenega, zdaj jih je 66. V Baranji jih je zraslo 17, v Bosni 8. V Sloveniji so bila 4 društva, zdaj jih je 22./.../ Jugoslavija /.../ je preplavljena z tujskim dotokom, samimi Nemci, ki vodijo [nacistično] propagando (Poročevalec 1938).

14 SKOJ je kratica za politično mladinsko organizacijo *Savez komunističke omladine Jugoslavije*. Pripadnikom SKOJ-a se je reklo skojevci.

15 Jurij Trunk (1870–1973) se je rodil v Bačah v Ziljski dolini. Po prvi svetovni vojni se je kot izvedenec za Koroško v sklopu jugoslovanske delegacije udeležil pariških mirovnih pogajanj. Po plebiscitu so ga avstrijske oblasti predčasno upokojile, septembra 1921 je emigriral v ZDA (Trunk 1950; Klemenčič 1999).

Zgodovinar Rolf Wörsdörfer (2004, 193) ocenjuje, da je imel Branibor ob koncu tridesetih let »dobre možnosti, da postane strešna obrambna organizacija Slovencev«. Poleg tega se je nahajal v »skorajda obupnem obrambnem boju proti napredovanju nacionalsocializma med pripadniki nemške manjšine v Sloveniji«.

Tudi Angela Vode (1892–1985), učiteljica prizadetih otrok, organizatorica gibanja za pravice žensk in ena prvih slovenskih komunistk, je bila takrat »na ‚liniji‘ narodnoobrambnega dela, ki je bila«, kot pravi, »nekaj časa tudi linija komunistov« in po njenem »vseh poštenih ljudi, saj ni šlo za komunizem, temveč za nič manj kot za obstoj našega naroda« (Vode 2006, 33). Vode je pomembno prispevala k politični mobilizaciji ljudi, še zlasti žensk, v boju proti nacizmu. Sad njene iniciative je med drugim spomenica slovenskih žena, ki Slovence poziva k strnitvi sil (marca 1939 jo je podpisalo 67 ženskih društev, razen katoliških,¹⁶ in 185 društev z mešanim članstvom), ter ustanovitev meddruštvenega Narodno-obrambnega sveta, v katerem je bila članica tudi predsednica Zveze akademsko izobraženih žen, koroška Slovenka Ángela Piskernik¹⁷ (Vode 2006, 30–34). Proti prodirajočemu nacizmu so se ženske borile s članki v časopisju, predvsem v *Ženskem svetu*, *Ženi in domu* ter *Jutru*, s predavanji po radiu in društvih ter učiteljskih zborovanjih. Skupaj s Ciril-Metodovo družbo so organizirale narodnoobrambno delo tudi po šolah in nosile skrb za obmejno mladino (Tršan 1994, 125; Vode 2006, 31). Kot njeni sodobniki tudi Vode izpostavi, da je nacizem najbolj napredoval med pripadniki nemške manjšine (»po ljubljanskih ulicah se je čulo toliko nemške govorice kot komaj v najtemnejših avstrijskih časih«). Pove tudi, da so »naši režimski ljudje« vodili »prilagodljivo politiko«, ki je hromila protinacistično dejavnost. Aktivistke in aktivisti »smo se morali za svoje domoljubno delo često zagovarjati pred *našo* oblastjo« (Vode 2006, 33; poudarek v izvirniku).¹⁸

16 Članice slovenske sekcije Ženskega društva so se v zvezi s spomenico ozirale predvsem »na klerikalke, ki pa so podpis odklonile« z argumentom, da se od nacizma in Vélike Nemčije »ne čutijo ogrožene« (Vode 2006, 31).

17 Več o osebi in delovanju Ángele Piskernik, ki je bila takrat tudi podpredsednica Kluba koroških Slovencev z osrednjim sedežem v Ljubljani, gl. Stergar (2004).

18 Angelo Vode so ob koncu leta 1939 izključili iz komunistične partije, ker je nasprotovala sporazumu med Hitlerjem in Stalinom; ni se hotela odpovedati protinacističnemu delovanju (Vode 2006, 47).

4 Nacistični »naval« – pozivi in obiski pri ministru Korošču

Priključitev Avstrije k nacistični Nemčiji je imela izreden odmev med celotno nemško narodno manjšino v Jugoslaviji. Nacisti v vrstah jugoslovanskih in slovenskih Nemcev, a tudi v državi živeči nemški državljani, niso širili le nacistične propagande, temveč slavili tudi vojaške uspehe Hitlerjeve vojske. Nacistične zastave so čedalje bolj opazno plapolale na vseh mogočih krajih, še posebno na slovenski severni meji (Biber 1966, 140–143; Cvirn 1998, 95–98; Ratej 2021). Tudi številni Slovenci pred nacističnim agitacijskim navalom niso bili imuni, še zlasti, ker jim je obetal izhod iz perečih gospodarskih in gmotnih težav. Viktor von Heeren, poslanik nemškega rajha v Jugoslaviji, je poročal, da je ustanovitev velike Nemčije med nemško manjšino v Sloveniji, »kjer so kljukasti križ na Karavankah mnogokrat povsem resno pojmovali kot prvo stopnjo do lastne osvoboditve«, vzbudila »naravnost fantastične upe v naglo spremembo lastne usode« (Biber 1966, 140). To so potrjevala tudi britanska diplomatska poročila (Biber 1995, 98–99). V enem od teh poročil je pisalo, da dr. Seyss-Inquart (od marca 1938 do aprila 1939 državni namestnik, *Reichstatthalter*, novoimenovane *Ostmarke*) Slovenijo že opisuje kot »nemško deželo« (citirano v Biber 1995, 98). K pospešeni germanizaciji in nacifikaciji Slovenije je pripomogel tudi *Südostdeutsches Institut* (Inštitut za jugovzhodno nemštvo), ki so ga pod vodstvom Helmuta Carstanjena maja 1938 ustanovili v Gradcu. Inštitut je imel (psevdo)znanstveno in obveščevalno vlogo. Med Nemci v severnem delu Jugoslavije je razpredel celo obveščevalno mrežo zaupnikov in odigral eno glavnih vlog v pripravah na okupacijo Slovenije in nacistične politike v času okupacije (Promitzer 2005, 79–96).

Nemčija se je po anšlusu vse bolj neposredno vmešavala v notranjo politiko Jugoslavije. Poslanik von Heeren je novembra 1938 obiskal notranjega ministra Antona Korošca in od njega zahteval, da naj preneha s pritiskanjem na nemško manjšino. Opozoril ga je, da »Nemčija ni samo voljna, marveč tudi sposobna, da svojim rojakom onstran rajhovskih meja nudi sleherno potrebno zaščito« (Biber 1966, 152–153). Korošec je pritrdil von Heerenu in obljubil, da bo dal ponovna navodila pristojnim slovenskim oblastem in da upa, da ne bo več pritožb (Biber 1966, 153). V Sloveniji so po anšlusu stopili v ospredje pozivi ministru Korošču (in ministru Mihi Kreku), da naj izstopi iz Stojadinovićeve vlade, ki ne brani interesov slovenskega naroda, zaobjetih med drugim v zahtevah: »konec naj bo bratenja z nemškim fašizmom«, »zatre naj se hitlerjevska propaganda«, »utrdi naj se naša severna meja« (gl. faksimile letaka v Domej 1988a, 25; Filipič 1991, 98). Na Korošca so leteli očitki, da tudi sam prijateljsko podpira »fašistične napadalce, Nemčijo in Italijo«, ki »podjarmljenim narodom« prinašata »najhujše izkoriščanje in narodno zatiranje« (gl. faksimile letaka v Domej 1988a, 25). Na I. konferenci komunistične stranke Slovenije 27. aprila 1938 so Korošču celo očitali, da se je »končno veljavno

odrekel« koroškim in primorskim Slovincem in jih prepustil agresorju (Filičič 1991, 98).

Na ta očitek vsaj implicitno napeljuje tudi Franc Petek (1979, 196–197), ki se je ob začetku leta 1938, še pred anšlusom, napotil v Beograd v zavesti, »da nacizem pomeni politično pa tudi fizično likvidacijo Slovencev na Koroškem« in da bi poizvedel, »kakšno bo stališče Jugoslavije v primeru, da se Avstrija likvidira«. V tistem času se je, tako Petek, v slovenski publicistiki poudarjala teza, da bi bil s priključitvijo Avstrije Nemčiji koroški plebiscit iz leta 1920 pravno razveljavljen, kajti ta plebiscit je odločal o državni pripadnosti Avstriji, oziroma Jugoslaviji, ne pa Nemčiji. Ko je Petek kot dogovorjeno prispel v Beograd, ga minister Korošec ni bil »voljan sprejeti« (kmalu je Korošec na isti način odslovil tudi Karla Doberška¹⁹), a tudi ministrski predsednik Milan Stojadinović ga je sprejel šele »blizu polnoči« in mu zagotovil pomoč z opozorilom, da na revizijo meje ni mogoče računati, kar pa je, tako Petek, »realističnemu ocenjevalcu položaja bilo že tako in tako jasno« (Petek 1979, 197). (Zahteve po reviziji meje so se v posebno izraziti meri pojavile med koroškimi slovenskimi emigranti v Sloveniji in bile že pred tem močno zaznavne zlasti v Braniboru, Legiji koroških borcev in Klubu koroških Slovencev; Grafenauer 2009, 68–69, Biber 1966, 136–137.)

Janez Stergar (2001, 48) se navezuje prav na to izvajanje Petka, ko pravi, »da je dr. Korošec na Koroškem praktično zanikal obstoj slovenskega levega tabora«, pri čemer v oklepaju pripominja, »za razliko od Primorske, kjer so [med obema vojnama] slovenske oz. jugoslovanske oblasti vsa leta finančno podpirale tako slovenske liberalne kot krščansko-socialne narodne delavce«. Korošec je bil tako v političnem angažiranju za pomoč kot tudi v zvezi z organizacijo financiranja dejavnosti Slovencev v Julijski krajini eden ključnih akterjev, in to ne glede na različne vlade v Kraljevini SHS. Sodeloval je z obema omenjenima političnima taboroma, vključno z njunimi bolj levimi krili (Pelikan 2021, 400; Kacin-Wohinz 1990, 145–146). Sredstva, ki so prihajala med uporabnike v Julijski krajini, so razdeljevali prek jugoslovanskega konzulata v Trstu (Pelikan 2021, 403). Velja pa poudariti, da je bil podoben sistem financiranja med obema vojnama v veljavi tudi na Koroškem. Sredstva iz Jugoslavije so se tudi tu razdeljevala prek jugoslovanskega konzulata v Celovcu. Prejemali sta jih skupna osrednja politična organizacija Politično in

19 Učitelj in državni poslanec Karel Doberšek (1889–1964) je bil član šestčlanske delegacije narodnih združenj koroških emigrantov, ki je 16. marca 1938 obiskala vodilne predstavnike beograjske vlade; njega »pa dr. Korošec ni hotel sprejeti, ker je bil izvoljen na listi JNS« (Biber 1966, 359). JNS je kratica za takratno opozicijsko Jugoslovansko nacionalno stranko. Doberšek je sicer veljal za osrednjo politično osebnost v socialdemokratski stranki v Prevaljah ter borca za pravice delavcev. Bil je v tesnih stikih s Prežihovim Vorancem. Ob napadu na Jugoslavijo 1941 so ga zaprli in z družino izgnali v Srbijo (Grafenauer 2009, 186, 214).

gospodarsko društvo (na volitvah je nastopala pod imenom Koroška slovenska stranka) verjetno vse do leta 1934, ko je v avstrijski avtoritarni stanovski državi izgubila legitimacijo za obstoj, in Slovenska krščansko-socialna zveza, ki je bila leta 1934 preimenovana v Slovensko prosvetno zvezo.²⁰ Franc Petek, ki je bil še konec aprila 1933 na občnem zboru potrjen za predsednika Političnega in gospodarskega društva (Koroški Slovenec 1933),²¹ govori o priključitvi društva v edino priznано avstrijsko stranko VF – *Vaterländische Front* (Domovinsko fronto) in o »politični likvidaciji manjšine«, o kateri da je bil preko Engelberta Besednjaka obveščen tudi Anton Korošec (Petek 1979, 181). Ta je nato »od slovenskih klerikalcev zahteval, naj obdrže Slovensko prosvetno zvezo in ji dajo značaj predstavnice manjšine. V tem smislu je potem dr. Tischler prišel v odbor *Vaterländische Front* kot predsednik Slovenske prosvetne zveze in je bil tam priznan za predstavnika slovenske manjšine« (Petek 1979, 181).

V Julijski krajini je Korošec organizatorje tajnega protiraznarodovalnega in protifašističnega dela našel med intelektualci, politiki in kulturnimi delavci, ki so bili zbrani okoli Josipa Wilfana (za liberalni del) in že omenjenega Engelberta Besednjaka (za katoliški del) (Pelikan 2021, 403). Obadva sta bila med letoma 1925 in 1938 merodajna predstavnika Kongresa evropskih narodnosti²² in v tej vlogi tesno povezana s koroškimi Slovenci, zlasti s Francem Petkom in Janezom Starcem (Pelikan 2000, 97, 100–101; Domej 1988b, 74), a tudi s Poljancem, Tischlerjem in Vinkom Zwittrom (Petek 1979, 155, 162, 181). Delovanje Wilfana in Besednjaka v okviru Kongresa je treba zato »videti in razumeti v luči splošnega in načrtnega podpiranja manjšine s strani Kraljevine Jugoslavije« (Pelikan 2021, 407). Da dotok sredstev s strani jugoslovanske vlade še zlasti, kar se tiče ozko namenskih in pogosto zelo potrebnih »izrednih podpor«, ni bil samoumeven, izhaja iz dopisov Besednjaka Korošču, ki se – tudi tedaj ko je bil Korošec (drugič) jugoslovanski notranji minister (1935–1938) – večkrat lahko končujejo v bolj ostrih tonih: »Ne v Julijski krajini, ne na Koroškem, ta vlada, prav ta vlada, ni poznala potrebe, da se rešijo ogrožene narodne postojanke« (Pelikan 2021, 407).

20 Gl. Julij Felaher, Nekaj podatkov o podporah, ki so jih v dobi od 1921 do 1940 dobivali koroški Slovenci od Jugoslavije, tipkopisno poročilo (povzeto v Grafenauer, 2009, 177–178).

21 Čeprav je bil in je Petek večkrat označen za liberalno usmerjenega politika, sam v svojih spominih na več mestih poudarja, da se ni štel za liberalca; »[m]oja politična usmerjenost je bila taka, da se je velikokrat strinjala s stališči socialdemokratov«. To usmerjenost sta v koroškem deželnem zboru ob Petku pogosto izkazovala tudi druga dva slovenska poslanca, najprej župnik Vinko Poljanec in nato župnik Janez Starc: »Dostikrat [se je] zgodilo, da smo glasovali enako s socialisti, ne da bi se o tem z njimi kaj dogovarjali« (Petek 1979, 93–95).

22 Wilfan je bil predsednik Kongresa evropskih narodnosti, Besednjak pa predsednik Mednarodne zveze manjšinskih častnikov (Pelikan 2000, 97–98).

Glede na to, da se je Korošec po anšlusu – še zlasti pa po zlomu Francije junija 1940 (Godeša 2011, 34–35, 119–120) – kazal kot prijatelj Nemčije in nacizma, se zastavlja vprašanje, koliko je ob in po anšlusu imel sploh posluha za slovenski katoliški tabor na Koroškem, ko pa ga že za tamkajšnji levi tabor ni imel. Joško Tischler, ki je bil kot predsednik Slovenske prosvetne zveze od marca 1937 (gl. Koroški Slovenec 1937) hkrati najvidnejši politični predstavnik katoliškega tabora koroških Slovencev in obenem (ob Francu Petku) tudi vseh koroških Slovencev, se je odločil, da se z njim sreča avgusta 1939. Korošec ga je sprejel v Apihovi hiši v Begunjah, kjer ga je zadržal tri dni. Tam je Tischlerja seznanil, da bo »prišlo med Stalinom in Hitlerjem do nenapadalne pogodbe« in da grozi Jugoslaviji vojni spopad. Korošec je Tischlerju tudi napovedal, da bo Jugoslavija »razpadla ‚wie ein Kartenhaus‘ [kakor hiša iz kart].« Na vprašanje Tischlerja, »kaj z nami«, mu je Korošec odgovoril: »Če ni možnosti za vzpostavitev nove Jugoslavije, tedaj vsi vkup pod Italijo. /.../ Če pa je kaka možnost, da se Jugoslavija zopet vzpostavi, je Korošec bil mnenja, da je najslabša Jugoslavija za slovenski narod najboljša rešitev, to velja tudi za Slovence, ki ostanejo izven meja Jugoslavije« (Tischler 1989 [1979], 173; gl. tudi Tischlerjev dopis v Jurčec 1969, 292–293). Korošec je bil takrat prepričan, da bi Slovenci kataklizmo svetovne vojne lažje preživel pod Italijani, pred katerimi nimajo občutja inferiornosti, kot ga imajo v odnosu do Nemcev (Tischler 1989 [1979], 173; Prunk 1992, 287). Predvideval je, da bi bil italijanski protektorat le začasne narave in da bodo v vojni na koncu zmagale demokratične zahodne države; pod njim bi torej veljalo vzdržati in pričakati novo Jugoslavijo (Tischler 1989 [1979], 173; Tischler v Jurčec 1969, 293; Prunk 1992, 287).²³

Verjetno sta na to Koroščevo percepcijo vplivali tudi predpostavka, da je Italija »krščanska država in obstaja upanje, da bo upoštevala pravice slovenskega naroda v okviru krščanskih načel« in na podlagi papeške »poslanice Quadragesimo anno« (Jelen 2002, 44),²⁴ ter otoplitev italijansko-jugoslovenskih odnosov po letu 1935, ki so pripeljali do sklenitve sporazuma Ciano²⁵ -Stojadinović 25. marca 1937 (Sala 2000). Sporazum med obema državama je bil slovesno podkrepljen z obiskom grofa Ciana od 19. do 21. januarja 1939 v Beogradu (Večernik 1939). Vseboval je določila o prijateljstvu in sodelovanju, ki so bila naperjena proti poseganju Nemčije na območje italijanskih

23 O potencialni zmagi demokratičnih zahodnih držav ob koncu vojne govori, nanašajoč se na Tischlerjev dopis Jurčecu, izrecno le Prunk. Iz Tischlerjevih izjav izhaja le, da je Korošec na ponovno vzpostavitev Jugoslavije hipotetično računal, ne pa, kako bi do te prišlo.

24 Jelen, takrat koroški slovenski pribežnik-študent, se navezuje na sestanek Ehrlichovih »stražarjev« jeseni 1939 v Ljubljani, ki se ga je udeležil tudi Korošček osebni tajnik.

25 Grof Galeazzo Ciano je bil takrat italijanski zunanji minister v Mussolinijevi fašistični vladi.

interesov na Balkanu, in predvideval (ustno zagotovljene) koncesije za slovensko in hrvaško manjšino v Julijski krajini ter omilitev skrajnega fašističnega pritiska (Kacin-Wohinz 2006, 23–24; Pelikan 2021, 424). Italija je pristajala na pogodbe o prijateljstvu z Jugoslavijo, da bi taktično prekrivala svoje agresivne namene (Kacin-Wohinz 2006, 24). Čeprav je Korošec fašistično Italijo v primerjavi z nacistično Nemčijo imel za *minor malum*, se je naposled politično usmeril k slednji. Nemškemu poslaniku v Beogradu je jeseni 1940 nedvoumno sporočil, da vidi »edino možnost za zaščito svoje slovenske domovine v tem, da se najtesneje nasloni na os in zlasti na Nemčijo« (Biber 1966, 226). K takšni usmerjenosti je ob anšlusu in padcu Francije prispeval tudi Mussolini, ki je precenjeval vojaške zmožnosti svoje vojske. Mussolinijeva strategija vzporedne vojne, ki ni skrivala svojega cilja, tj. spremembe Jadranskega in Sredozemskega morja v *mare nostrum*, je oktobra 1940 doživela velik poraz ob napadu na Grčijo in prisilila Italijo, da se podredi pobudam in vodenju nacistične zaveznice (Ferenc 2001, 106; Gentile 2010, 41–42). Nasvet Korošca Tischlerju, naj se Slovenci v primeru vojne zatečejo pod začasni protektorat Italije, se je tako izjalovil (poskusov tesnejših navezav stikov z Italijo od jeseni 1940 do aprila 1941, ko so sile osi, torej tudi Italija, napadle Jugoslavijo, jo razkosale in si razdelile tudi Slovenijo, ni bilo; Godeša 2006, 240).

5 Poskusi preboja iz brezpotja; »panslavizem«

Anton Korošec je predsedniku Slovenske prosvetne zveze Tischlerju ob njegovem obisku avgusta 1939 v Begunjah tudi »povedal, da po poročilih iz Moskve Rusija še dve leti ni v stanju vstopiti v vojno« (Tischler 1989 [1979], 173). Bogdan Osolnik (1992, 76) navaja, da se je Tischler v pogovoru z njim leta 1947 tudi spominjal, da Korošec takrat (spricho pakta Hitler-Stalin, ki je sprožil ugibanja, da bi Sovjeti lahko vstopili v Evropo s pomočjo nacistične Nemčije) niti ni izključil možnosti, »da bo Jugoslavija prišla pod Ruse« in tudi v tem primeru je izjavil: »Zapomnite si, kjer bo Jugoslavija, bodite tudi vi. Kakršnakoli bo, je Jugoslavija vaša edina opora. Brez nje boste izginili«. S tem sporočilom pa je bil Tischler soočen tudi s predpostavko, da ob vojaški šibkosti Jugoslavije,²⁶ začasno pa tudi Rusije, kratkoročno niti ni mogoče računati na jugoslovanski/slovenski protinacistični tabor, ki si je, delno v sozvočju s komunistično taktiko, obetal rešitev z naslonitvijo na Sovjetsko zvezo, zlasti na Rusijo.

26 O vojski Jugoslavije je Korošec Tischlerju dejal, da je »tako korumpirana, da prevzema orožje iz drugih arzenalov, tako da bomo kanone vozili z volji« (Tischler 1989 [1979], 173).

Da je takrat koroško slovensko vodstvo na protinacistični tabor računalo, izhaja tudi iz spominov Petka (1979, 206), ko pravi: »Edino, česar v tistem času nismo pravilno presojali, je bila moč oz. odporna sila Jugoslavije. To smo na vsak način precenjevali. Spominjam se tega zato, ker so nam tedaj Čehi močno očitali, da se še udeležujemo manjšinskih kongresov«. Z Münchenskim sporazumom, podpisanim 29. septembra 1938, so se namreč voditelji Velike Britanije, Francije, Italije in Nemčije v imenu prizadevanja za mir v Evropi sporazumeli, da ima nacistična Nemčija pravico zasesti Sudete, to je obmejno ozemlje na severu Češkoslovaške, ki je bilo večinoma naseljeno z Nemci. Hitler se je tako približal svojemu cilju, nemški zasedbi Češkoslovaške, marca 1939, hote ali ne pa je pospešil tudi panslavistično obarvane težnje. Münchenski sporazum je bil namreč sprejet mimo neposredno prizadete Češkoslovaške in njene zaveznice Sovjetske zveze. Za koroškega slovenskega župnika Jurija Trunka, ki je septembra 1921 emigriral v ZDA, denimo velja, da je po priključitvi Avstrije, še zlasti pa po sudetski krizi »prisegal na idejo ruske slovanske solidarnosti in vzajemnosti. Trunk je verjel, da bi lahko samo »velika Rusija« rešila Slované pred fašizmom in nacizmom« (Mrđenović 2017, 66, 73–75, 83). »Žalostna usoda«, tako Trunk (1938, 2), »ki kaže, da Slovan nikjer ni upoštevan in da velesile prezirajo Slované ob vsaki priliki«.

Podobno je, se zdi, razmišljala tudi Milka Hartman (in z njo vsaj del organizatorjev), ko se je odločila, da bo pod njeno taktirko na Slovenskem dnevu 26. junija 1938 pri Prangarju v Zmoticah v občini Brnca pred množično publiko nastopila skupina deklet in ob zvokih pesmi *Volga, Volga* (iz filmske uspešnice Pastir Kostja Grigorija Aleksandrova) zaplesala kolo (gl. Nemec Novak 2010, 254). Poteza je spretno zaobšla ovire nacistične cenzure in je prek živahnih pevskih in plesnih poudarkov²⁷ sporočala to, kar je bilo potrebno: Bratje/sestre, še je upanje, naša svoboda ni umrla, Slovenci smo trdo- in radoživi, ne omahnemo! Ivan Prijatelj bi ta pojav posrečeno imenoval »sangvinično zaupanje v vseslovansko naročje« (Zajc 2009, 41), ki pa je spričo izvršenega anšlusa predstavljalo primarno poskus preboja iz travmatičnega brezpotja, v katerega so bili koroški Slovenci potisnjeni z anšlusom, in šele sekundarno znak iskanja pomoči in opore pri Sovjetski zvezi – »materi Slavi« (Hartman 2007 [1938]²⁸), »naši slovanski materi Rusiji« (Trunk 1938) –, ki bi utegnila zagotoviti osvoboditev izpod nacističnega jarma in s tem narod/nost/no preživetje. Ali z drugimi besedami: veljalo bi se postaviti po

27 *Koroški Slovenec* (1938a) je petje in ples deklet pod vodstvom Milke Hartman označil kot »rajalni pohod«.

28 To težnjo dobro ponazarja pesem Milke Hartman z naslovom *Marca 1938*, ki je različica pesmi, ki jo je napisala dva dneva po plebiscitu 1920. Dodala ji je novo, peto kitico, ki se zaključuje z besedami »Zvesti smo Slavi!« Pesem vsebuje »veliko prvih poznejših slovenskih odporniških pesmi«, tako da »lahko velja za zgodnjo literarno manifestacijo odporniške misli pri koroških Slovencih« (Leben 2007, 132).

robu Hitlerjevim grožnjam in zahtevam. Metafora o materi Slavi/Rusiji se je v tem smislu porodila v okoliščinah nacističnega ekspanzionizma in nasilja, navezovala pa se je na starejšo idejo slovanstva, ki je neločljivo povezana z razvojem slovenske nacionalne misli. Zagovarjal jo je že Matija Majar – Ziljski (rojen Ziljan in avtor slovitega nacionalnega programa *Kaj Slovenci terjamo?*), v navezavi nanj pa tudi Franc Grafenauer, eden najpomembnejših koroških slovenskih politikov: od leta 1897 je bil poslanec v koroškem deželnem zboru, od leta 1907 pa tudi v avstrijskem državnem zboru. Marca 1916 je bil zaradi »rusofilstva« in zagovarjanja trializma, to je preureditve dualistične avstro-ogrske monarhije v trialistično državno zvezo z enakopravnim (južno)slovenskim delom v njej, že drugič obsojen na pet let zavora²⁹ (prvič je bil zaradi širjenja ideje panslovanstva skupaj s svojim očetom Jožefom Grafenauerjem na šest mesecev zavora obsojen leta 1888). Jurij Trunk, ki je bil prav tako zagovornik trializma, je bil zaprt tik ob Grafenauerjevi celici (Trunk 1950, 89). S cesarskim odlokom je bil Grafenauer junija 1917 pomiloščen. Dve leti pozneje je zastopal koroške Slovence v narodni skupščini v Beogradu. Sodeloval je pri pripravi na koroški plebiscit. Na Koroško se je lahko vrnil šele leta 1926. Decembra 1935 je umrl star 75 let (več o liku in delu Grafenauerja gl. Lukan 1981).

Sovjetsko Rusijo in panslovensko idejo so takrat vse bolj asociirali s stalinističnim nasiljem, v pospešeni meri pa tudi s svetovno komunistično centralo Kominterna, ki se je na svojem 7. kongresu (poleti 1935) odločila za politiko ljudskofrontnega povezovanja komunistov in komunistk s politično in ideološko različnimi skupinami v boju zoper fašizem in nacifašizem. V te namene je potisnila na stran svoj program komunistične revolucije in postavila v ospredje obrambo demokracije, miru ter političnih in socialnih svoboščin. Ta politika, ki je predvidevala tudi tesnejše »strnitve narodnih sil«, je obrodila sadove tudi med koroškimi Slovenci. Lovro Kuhar – Prežihov Voranc v pismu Ivanu Regentu z dne 17. januarja 1935 omenja koroške Slovence v vodstvu komunistične stranke Avstrije, »skupino narodno revolucionarnih študentov, ki ima zveze v razpuščeni slovenski klerikalni stranki« (Druškovič, opomba v Kuhar – Prežihov Voranc 1983, 422). Janko Pleterski (1979, 219–220) ogovarja stik Lovra Kuharja s Francem Petkom leta 1942, ki »priča, da so slovenski komunisti živo spremljali slovensko narodno gibanje na Koroškem in tudi, da so računali na dr. Petka«. Povedno je tudi pismo »nekega Ivana, gotovo koroškega Slovenca (morda je bil to dr. Janez Starc)« z datumom 20. julija 1944, ki je naslovljeno na enega izmed »pomembnih voditeljev odpora na Koroškem« (Dušana Pirjevca – Ahaca). Avtor pisma

29 Vojaško sodišče trialističnih prizadevanj Grafenauerju ni uspelo dokazati, saj se je sklicevalo na izjave, ki naj bi jih izrekel v dveh gostilnah in v farovski kuhinji, kar je sprožilo nemajhen političen škandal (Mir 1917).

Petka opredeljuje kot nekoga, ki stoji na čelu glavnih voditeljev koroških Slovencev in izrazi prepričanje, da je Petek »Slovenec z dušo in srcem in velik rusofil«, isto pa je opazil tudi pri drugih zavednih koroških Slovencih, tudi pri številnih duhovnikih. »Njihova največja želja naj bi bila popolna zmaga Sovjetske zveze, kar se jim zdi popolna garancija za uresničitev /.../ narodne svobode. /.../ Znajo ceniti OF [Osvobodilno fronto], ki je, priznana s strani zaveznikov, garancija, da bodo zahteve koroških Slovencev prodrle, in večina jih je za veliko Slovenijo v okviru federativne Jugoslavije pod protektoratom Sovjetske zveze« (Linasi 2010, 317).

Da so se koroški Slovenci panslovanske ideje v času nacizma oprijeli bolj intuitivno in prej iz preživetvene nuje kot ne, potrjuje v svojih spominih tudi pravnik in odvetnik Tone Jelen (rojen 1916 v Zgornjih Libučah pri Pliberku), ko je bil jeseni 1939 na že omenjenem sestanku »stražarjev« v Ljubljani, na katerega je koroške študente-pribežnike povabil Ehrlich in na katerem je bil prisoten tudi osebni tajnik notranjega ministra Korošca. Na tem sestanku je bil Jelen soočen z vprašanjem, kateremu od treh potencialnih okupatorjev Slovenije bi dal prednost, Hitlerju, Mussoliniju ali Stalinu. Jelen (2002, 44) svoj odgovor podaja takole:

Menda že vpet v nekakšen fantastičen panslavizem – kdo pa je takrat že poznal pravi stalinizem? – sem odgovoril, da če moram že tako izbirati, bi izbral tistega vraga, ki mi je vsaj v nekem oziru bližji. Na ugovor, da bi bila vendar najboljša Italija, sem še pripomnil, da bi bila pri tem pač edina prednost, da bi se vprašalec lahko brez vize vozil v Rim. S tem je bilo debate konec.

Ni naključje, da je shod v Zmotičah 26. junija 1938 v imenu domačega Slovenskega prosvetnega društva Dobrač otvoril Maks Trunk, nečak župnika Jurija Trunka, osrednji govornik pa je bil predsednik prosvetne centrale Joško Tischler (Koroški Slovenec 1938a). 31. julija 1938 je Slovenska prosvetna zveza priredila Slovenski dan tudi v Globasnici (Koroški Slovenec 1938b). Odvijati bi se moral že teden dni pred tem, a ga je nacistična varnostna oblast prepovedala (Koroški Slovenec 1938c). Tudi na tem shodu je kot osrednji govornik nastopil Joško Tischler, ob Milki Hartman oziroma njenih dekletih je tokrat pomembna vloga pripadla tudi Valentinu (Folteju) Hartmannu: vodil je skupni moški pevski zbor. Tak zbor je kasneje vzpostavil in vodil tudi v koncentracijskem taborišču Dachau, kamor je bil prvič odveden 22. decembra 1941, po »postanku« v bolniškem revirju in v celovških zaporih pa znova 18. oktobra 1942 in vse do konca vojne (Hartmann 2007 [1962]). Tudi v Dachauu je prišla do veljave slovanska vzajemnost. K izredni kvaliteti in uspešnosti dachauskega zbora sta pripomogla »dva podkapota,³⁰ eden Poljak,

30 *Kápo* je bila oznaka za vojnega jetnika v nacističnem koncentracijskem taborišču, ki

drugi Čeh«, kmalu je zbor »vzdramil tudi češke in poljske zapornike« in »ni trajalo dolgo, ko smo že nastopili skupno: nemški, češki, poljski in slovenski zbor« (Hartmann 2007 [1962], 77–78). Hartmannovo ime je danes »simbol za odporniško gibanje ljudi v kulturi« (gl. Slovenska prosvetna zveza 2007). To pa bi bilo mogoče trditi tudi o imenu njegove sestre. Namen obeh shodov, ki jih je Milka Hartman vodilno sooblikovala, je bil krepiti v pripadnikih slovenske narodne skupnosti upornost in življenjsko voljo. Na to napeljuje tudi njena pesem *Marca 1938* (»Po nas naj le bijejo biči, / nas ne umorijo / le k borbi budijo«), ki jo je pozneje preoblikovala v *Pesem trpinov, 1944*, ki poziva »z gozdov« v »dvoboj« (partizane) in vključuje refren: »Zvesti smo Slavi« (Hartman 2007 [1938], 14; 2007 [1946], 99).

V skrajnem eksistencialnem položaju, kot sta ga predstavljala anšlus in nacistična represija, so imeli pesem, ples, a tudi emfatično izrečena beseda blagodejen, a hkrati skorajda fizično občuten mobilizacijski pomen. Tako pri shodu v Zmotičah kot tudi pri shodu v Globasnici so Tischlerjev prihod in/ali odhod na oder pospremili z navdušenimi vzkliki »živijo« in burnim pritrjevanjem njegovim besedam med samim govorom. V Zmotičah je predtakt vzklikom dajal zlasti študent (Franci) Zwitter iz Zahomca (gl. Nemec Novak 2010, 255), poznejši dolgoletni predsednik Zveze slovenskih organizacij na Koroškem. »S predsednikom ZSO dr. Francijem Zwittrom [je Tischlerja] družilo, kljub bridkim občasnim razhajanjem, prijateljstvo do smrti« (Wakounig 2009, 12; gl. tudi Zwitter 1989). Verjetno si je prav Tischler v prvi osebi prizadeval, da je bil Franci Zwitter 28. decembra 1938 – skupaj s poznejšim komandantom prvega koroškega (partizanskega) bataljona in narodnim herojem Francijem Pasterkom – Lenartom ter Valentinom (Zdravkom) Vertičem, predsednikom prosvetnega društva v Borovljah – na novo izvoljen v osrednji odbor Slovenske prosvetne zveze (Zwitter 1989, 131; Koroški Slovenec 1939). Vsi trije so bili pozneje tesno povezani z OF. Joško Tischler se je nanašal na čas anšlusa in nacistične represije, ko je konec leta 1947 dejal, da

smo koroški Slovenci vsi brez razlike na svetovnonazorsko opredelitev stali in delali v isti organizaciji [Slovenski prosvetni zvezi], ker smo bili vsi v enaki meri narodno ogroženi. Vse naše gospodarske in kulturne moči so veljale narodnemu odporu. Levičarsko usmerjeni delavec in katoliški duhovnik sta stala z ramo ob rami na narodni fronti (citirano v Stergar 2009, 201).

6 Boj proti komunizmu; pomoč koroškim slovenskim pribežnikom in dezertterjem

Če se je vodstvo koroških Slovencev vsaj od anšlusa dalje zavedalo, da je treba združiti vse idejnopolitične sile in jih usmeriti v en cilj – v oblikovanje protinacistično usmerjene narodne fronte, ki presega delitev na desnico in levo, je za vladajoči politični režim v Sloveniji mogoče reči, da si je temu nasprotno prizadeval za idejnopolitično polarizacijo (radikalno usmerjeno proti komunizmu in levici) ter za družbeni koncept, ki se je vse bolj ujemal s totalitarnim in rasističnim Hitlerjevim novim redom. Anton Korošec je tudi odločno zavračal kakršnokoli, tudi vojaško, naslonitev na Sovjetsko zvezo in s tem povezane panslavistične ali rusofilske težnje. V novoletnem voščilu Slovencev konec decembra 1939 je te težnje redukcionistično zvedel na »pokvarjene levičarske agitatorje«, ki »so si izmislili, da ni več Sovjetije, temveč slovanska Rusija«. ³¹ Idejo slednje je povezoval s »pretkano« narodnoosvobodilno dejavnostjo komunistov v prid boljševizmu: »In tisoč in tisoč ljudi je padlo na to pretkanost in jo ponavlja sedaj do predsedanja« (Slovenec 1939). Podobno je škof Gregorij Rožman (koroški Slovenec, roj. 1883, ki se je kot vojaški kurat v Pliberku izpostavil med kampanjo za koroški plebiscit 1920, po plebiscitu pa se je umaknil v Ljubljano; Rahten 2022, 438) v skladu s programom, ki ga je uzakonila ljubljanska škofijska sinoda leta 1940, govoril o

volkov[ih] v ovčji koži, ki so bolj nevarni kot pa odkriti nasprotniki /.../. Pod krinko strokovnosti, narodnosti, narodne skupnosti, boja za demokracijo in pravice človeške osebnosti /.../ [se] skušajo /.../ vtihotapiti med naše vernike in zlasti katoliška ali celo cerkvena društva (citirano v Dolinar 1996, 125–126).

Zavedajoč se, da je proruski val zajel že znaten del klerikalne Slovenije, je Anton Korošec dejal: »Mi smo slabi, neodločni, obzirni in nezreli« (Slovenec 1939). Duhovnik in univerzitetni profesor Lambert Ehrlich (rojen 1878 v Žabnicah v Kanalski dolini; pred 1918 je opravljal pomembna narodnopolitična dela med koroškimi Slovenci, po vojni je bil član Milesove komisije in ekspert za Koroško v jugoslovanski delegaciji na pariški mirovni konferenci, po plebiscitu se je umaknil v Ljubljano; gl. Juhant [2022]) je govoril o svojevrstni toleranci do komunistov, ki spominja na korenščino: »Korenščina na splošno pomeni zavedno ali nezavedno toleriranje komunističnih pojavov s pripravljanjem ozračja in okolnosti, ki so posebno ugodne za prevratno aktivnost komunističnih agentov« (Ehrlich, Straža v viharju 2. maja 1940, citirano

31 V Koroščevi politični stranki so govorili tudi o »katolištvu«, ki ne priznava »plemenskih nauk« in zato odklanja »program ekskluzivnega panslavizma«. Pa še: »[Č]e hočeš biti zaveden Slovan, drži se predvsem Jugoslavije in ne išči svojih slovanskih idealov bogvekje.« (Slovenski delavec 1938)

v Juhant 2022, 419). Podobno je to bojazen marca 1940 izrazil Korošec: »Vse Kerenskijske figure so že na vidiku, treba je samo, da se pokaže še Kerenski in odvede domovino v propast« (Rahten 2022, 425). Aleksander Fjodorovič Kerenski je bil menjševik in zadnji predsednik ruske začasne demokratične vlade (v mesecih pred oktobrsko revolucijo 1917). Ehrlich ga je opredelil kot antikomunista, ki je »postal zgodovinska prispodoba vseh političnih naivnežev, ki so sicer načelno proti zlu [revolucije], ravnaajo pa tako, da se zlo zaradi njihove kratkovidnosti lahko uveljavi« (citirano v Juhant 2022, 420).

Leta 1937 je Ehrlich ustanovil akademski klub Straža, ki je nastal iz skupine študentov, delujoče pod okriljem Slovenske katoliške akcije. Ciril Žebot, tesen Ehrlichov sodelavec, je stražarje opredelil kot »prvo gladiatorsko četo dr. Korošca« (Juhant 2022, 122); znani pa so bili tudi kot »Koroščevi fantje« (Vidovič-Miklavčič 1994, 175). Stražarji so sebe razumeli več kot društvo, tj. kot gibanje, ki svoje nazore uveljavlja v širši družbeni prostor (Juhant 2022, 122). V Beogradu se je Korošec obdal s skupino zvestih pristašev, ki so bili večinoma iz stražarskih vrst (Rahten 2022, 425). Stražarji so v letih 1936–1940 sledili Koroščevemu pozivu k odkrivanju komunistične dejavnosti (Ratej 2022, 359). Nastopali so proti »razdiralnemu vplivu« stavk na univerzah in skušali z denunciacijami »obvarovati« študente, a tudi dijake in druge mlade ljudi pred »pogubnimi prevratnimi nazori« (Juhant 2022, 50–51, 506; Rahten 2022, 514; Straža v viharju 1940b). Osvetljevanje komunističnih pojavov ni nobeno denuncianstvo, so se branili, molk v tem oziru pa je izdajstvo (Straža v viharju 1940a). Veliko manifestacijo študentov 14. marca 1938 v in pred univerzo v Ljubljani ob anšlusu je policija »surovo razgnala« (Filipič 1989, 170) in določneje: sprevrgla se je v demonstracijo proti policijskim ukrepom. Spopadi s policijo so se nadaljevali po ljubljanskih ulicah še v pozne večerne ure, pri čemer je bilo pretepenih in ranjenih več študentov in drugih protestnikov, nekaj pa jih je bilo tudi priprtih v policijskih zaporih (Kremenšek 1972, 316). V kali in z uporabo nasilja je policija zatrla tudi veliki protestni shod, ki so ga študentje sklicali za 26. marec (Biber 1966, 135; Grafenauer 2009, 74). Jugoslovanski ministrski predsednik Stojadinović je protinacistične demonstracije tik po anšlusu, pri katerih so bili pomembno soudeleženi tudi krščanski socialistični študentje, med njimi že omenjeni Bogo Grafenauer, zožil na delo komunistične mladine, vznemirjenje v Sloveniji pa pripisal spletkarjenju opozicije, ki da je skušala javno mnenje nahujskati proti voditelju slovenskih klerikalcev notranjemu ministru Antonu Korošču (Biber 1966, 135).

Politični in katoliški *mainstream* v Sloveniji s Korošcem na čelu je po anšlusu kazal znatno manjšo senzibilnost za »zlo«, ki ga je povzročal fašistični in nacifašistični agresor, že iz razloga, ker je »zlo« skorajda izključno uzrl v »brezbožnem komunizmu«, ki mu je napovedal neizprosni boj. V manj očitni obliki pa je napovedal boj tudi tistim duhovnikom in vernikom, ki jih je obtožil tihega, pasivnega ali nezavednega sodelovanja s komunisti in

jim pripisal negativno konotirane lastnosti, kot: so »neodločni«, »obzirni«, »nezreli«, »politično naivni«, »kratkovidni«, »načelno proti zlu [revolucije]«, a vendar »dovzetni za prevratno aktivnost komunističnih agentov«, »volkov v ovčji koži«, ipd. Četudi so bili s tovrstnimi očitki kaj lahko mišljeni tudi narodno opredeljeni koroški Slovenci, je mogoče trditi, da je bila nacistična opcija zanje »absolutno nesprejemljiva«, oboroženi odpor pa »legitimen«, kar se izpričuje tudi v tem, da na Koroškem »ni prišlo do slovenske kolaboracije« (Sima 2009, 132). Janez Stergar (1989, 400) svojo analizo o stikih Osvobodilne fronte s predvojnimi voditelji koroških Slovencev zaključi z ugotovitvijo, »da so do konca vojne skoraj brez izjeme prešli na linijo OF, vključno z zahtevo po priključitvi južne Koroške k Jugoslaviji, nekateri pa ob osvoboditvi prevzeli v OF tudi vodilna mesta«; med slednjimi sta bila tudi Tischler in Petek. Ni naključje, da je identifikacija s partizanskim odporom »do današnjega dne najpomembnejša stalnica skupnega spomina slovenske manjšine v Avstriji« (Obid 2018, 120).

Velja opozoriti, da se je privržencev klerikalne oblasti ter radikalnega in siceršnjega katolicizma in vseh politično-idejnih struj v Sloveniji anšlus močneje in globlje dotaknil, če so bili po izvoru koroški Slovenci ali tesno z njimi povezani ljudje, ki so se po plebiscitu 1920 prisilno ali »prostovoljno« odselili v sosednjo Jugoslavijo. Lambert Ehrlich je pri ljubljanskem škofu Gregoriju Rožmanu in mariborskem škofu Ivanu Jožefu Tomažiču na primer nemudoma uspel s pobudo, naj duhovniki v nedeljo po anšlusu dajo zvoniti »plat zvona« v vseh cerkvah in moliti za »nesrečno Avstrijo«, ki jo je preplaval nacizem, ker bo to pomenilo zatiranje Slovencev (Juhant 2022, 414; Jaklitsch 2018, 37). Ker je Korošec kot notranji minister nasprotoval, mu je škof Rožman odvrnil: »Bom pa jaz molil za vse Slovence, pa če si zdrgnem kožo s kolen« (Grafenauer 2009, 76). Korošca je Rožman tudi prosil in rotil, naj prepreči Felaherjevo premestitev, kajti »[s]edanji trenutek nemških triumfov je najmanj primeren za kazensko premestitev nacionalnega delavca. Ne vem, kakšne informacije imate o krivdi dr. Fellacherja [!]. Od banske uprave vem, da ga smatrajo nedolžnim« (Grafenauer 2009, 77). Felaher je slovel po tem, da je bil za koroške Slovence, ki so zaradi nacističnega nasilja pribežali v Slovenijo, »pač vedno prvi pomočnik« (Jelen 2002, 57). Vedeli so, da je »velik prijatelj vseh Slovencev onstran meje«, ki bo zanje »tako kaj ukrenil« (Polanšek 1982, 144–145). »Na najvišjem mestu Kluba koroških Slovencev [Felaher mu je predsedoval] in državnega tožilstva so se rojaki diplomatsko tolkli za življenja številnih ubežnikov.« (Polanšek 1982, 147) K temu je naposled pripomogel tudi Korošec, ki je Rožmanovi intervenciji ugodil. Konec julija 1938 se je Felaher lahko spet vrnil iz Novega Sada oziroma Celja v Ljubljano, kjer je bil imenovan za sodnika okrožnega sodišča; za Koroško je pričel delovati ilegalno (Grafenauer 2009, 79).

Za koroške slovenske pribežnike in ubežnike (dezerterje) nikakor ni bilo samoumevno, da so lahko ostali v Ljubljani. Direktiva upravnika ljubljanske policije Lovra Hacina je predvidevala, da jih je treba poslati čim dlje od meje in tako so se mnogi znašli v Srbiji, Bosni in Dalmaciji (Jelen 2002, 46). Tisti, ki so imeli v Sloveniji sorodnike ali prijatelje, so lahko ostali, če so se vedli tako, da jim policija ni mogla očitati škodljivega političnega udejstvovanja, sicer je tudi njim pretila deportacija. Tone Jelen (2002, 46–47) zase pravi, da se mora dejstvu, da je mogel ostati v Ljubljani, »zahvaliti dr. Felaherju, škofu Rožmanu, dr. Lojzetu Kuharju kakor tudi prijateljsko naklonjenemu policijskemu komisarju dr. Vladimirju Kantetu«. ³² To so bili po njegovem »sicer ljudje različnih političnih nazorov, toda to pri tem ni igralo nobene vloge. Vsaj do okupacije ne«. Tudi v primeru, ko so se ubežniki znašli v Srbiji, Bosni ali Dalmaciji, so v Klubu koroških Slovencev poskrbeli, da se z večkratno zamenjavo kraja zaposlitve ter s pomočjo zaupnika v Beogradu in podkupovalnih tehnik najprej »uradno« porazgubijo in nato s ponarejenimi dokumenti spet vrnejo v Slovenijo – kar Valentin Polanšek, pisatelj in dober poznavalec te tematike, označuje kot »fino delo slovenske ilegale« (Polanšek 1982, 162–165). Nekateri ubežniki so dobili zaposlitev v škofijskih gozdovih v Zgornji Savinjski dolini, med njimi Jože Šorli, po domače Peterneleov iz Lobnika, ki se je v začetku vojne od tam vrnil v ožjo domovino za Peco, kjer je postal za Ivanom Župancem-Johanom prvi koroški partizan. Te službe jim je omogočil škof Rožman (Jelen 2002, 56; Polanšek 1982, 162–165; Linasi 2010, 50). Po navedbah župnika Tomaža Holmarja je škof Rožman nameraval pomagati tudi pliberškemu kaplanu Mateju (Matevžu) Nageleju, ³³ ki se je ob anšlusu pred aretacijo umaknil v Prevalje: hotel ga je poslati v Gorje pri Bledu, a se je Nagele želel vrniti v Pliberk, ker se ni čutil krivega za noben prestop. Takoj po vrnitvi so ga aretirali in preiskovali cel mesec, ne da bi mu kaj dokazali. Po izpustitvi je moral v odročnejše kraje (Nemec Novak 2004, 549).

32 Vladimir Kante, roj. 1905 v Šmarjah pri Ajdovščini, je bil kot primorski begunec že v mladih letih zaznamovan z izkušnjo (italijanskega) fašizma. Pravo je študiral v Ljubljani. Bil je namestnik upravnika (vodje) policije v Ljubljani Lovra Hacina. Po napadu na Jugoslavijo je poskrbel, da je bil uničen del policijskega arhiva s seznami protifašistov in komunistov. Takoj je začel sodelovati z Osvobodilno fronto in postal njen najpomembnejši obveščevalec na ljubljanski policiji (Kranjc 2023).

33 V gradivu Felaherja je Matej Nagele večkrat omenjen bodisi kot organizator kulturnega delovanja ali kot eden tistih, ki so bili pronacističnemu režimu najbolj na poti (Nemec Novak 2004, 548).

7 Pobude k arizaciji »naše države« (Jugoslavije)

Koroščeva naslonitev na politiko tretjega rajha se ni odražala le v slovenski, temveč tudi v jugoslovanski vladni politiki, ki jo je Korošec kot notranji minister (od leta 1935 do februarja 1939) in kot prosvetni minister (od 29. junija 1940 do smrti 14. decembra 1940) pomembno sooblikoval. Že avgusta 1940, pred začetkom šolskega leta, je odredil, naj na jugoslovanskih šolah omejijo pouk francoščine in angleščine ter dajo več ur na razpolago za pouk jezikov »naših velikih sosedov«, torej nemščine in italijanščine (Dolenc 2005, 204; Godeša 2011, 31). Na predlog notranjega ministra je jugoslovanska vlada dovolila tudi ustanovitev štirih popolno nemških zasebnih gimnazij s pravico javnosti, ki so začele delovati v šolskem letu 1940/41 (Biber 1966, 224–255). Nacizmu in nemški manjšini v Jugoslaviji naklonjeno politiko je Korošec dokazal tudi z odredbo, po kateri so morali gojenci zasebnega nemškega učiteljišča svoje profesorje pri prihodu in odhodu iz razreda pozdravljati s hitlerjanskim pozdravom (Biber 1966, 225). Zaradi zastopanja takšne politike so Korošca imeli, kot je posthumno o njem zapisal britanski poslanik v Beogradu Ronald I. Campbell (1941, 138), »za splošno pronemško usmerjenega«, vendar sam dvomi, da bi bila takšna oznaka upravičena. Po Campbellu ne gre spregledati, da je Korošec pred tem »slovel po svoji protinemški usmeritvi in v manjši meri kot antifašist, in bolj verjetno je, da je v zadnjih mesecih [svojega življenja] podpiral tesnejše odnose z Nemčijo v veri, da je takšna politika v interesu Jugoslavije«.

Ne glede na to ugotovitev, ki se zdi plavzibilna, ostaja dejstvo, da je bil Korošec v zadnjem obdobju svojega življenja v očeh predstavnikov nacistične Nemčije najpomembnejši zagovornik njihovih interesov. Bojan Godeša (2011, 119) predpostavlja, da Koroščeva »odločitev za popolno podreditve silam osi« ni izvirala iz morebitne naklonjenosti do Nemcev in nacistične Nemčije, temveč iz domneve, da bodo ti še dolgo prevladovali v mednarodni politiki in krojili prihodnjo usodo. Kot prosvetni minister si je Korošec kot pomembno nalogo jugoslovanske vlade zadal »ariziranje naše države« (Godeša 2011, 22). Bil je pobudnik ene od dveh antisemitskih odredb, ki jih je sprejela jugoslovanska vlada 5. oktobra 1940. Ta odredba je predvidevala *numerus clausus* za vpis Judov na jugoslovanske srednje šole in univerze; vlada je odredbo sprejela v omiljeni obliki, pa čeprav je Korošec vztrajal pri svoji prvotni, strožji različici.³⁴ Ugotovitev se ujema s predpostavko, da je bil antisemitizem v Jugoslaviji najmočnejše prisoten v katoliškem taboru. V slovenskem političnem katolicizmu so bili Judje postavljeni na najvišje mesto ideoloških

34 Hkrati z uredbo o *numerusu claususu* je bila sprejeta še uredba, ki je omejila delovanje judovskih podjetij v trgovini z živili, vendar zanjo ni bilo pristojno Koroščevo ministrstvo. Več o uredbah gl. Dolenc (2005, 199–210); Godeša (2011, 22–25); Sekelj (1981, 187); Rahten (2022, 516).

nasprotnikov (Dolenc 2005, 201). Najpogosteje so bili uporabljeni kot kon-kretizirani »zunanj sovražnik« (npr. velekapitalizem, boljše vizem)³⁵ in kot sredstvo za notranje poenotenje in s tem povezano »čiščenje« osovraženih ali nezaželenih »elementov« (npr. framasonov in komunistov). Privrženci prona-cističnega Ljotičevega Zbora, katerim se je Korošec leta 1940 v Beogradu vse bolj odpiral, so v letaku, izdanem ob Koroščevi smrti, zapisali, da se je zdaj začel »judeo-masonski pir [praznik]« in da je bil Korošec »jedan nesrečan lučonoša ove ovakve borbe protiv jednog istog neprijatelja sa tri lica: komu-nizma, masonerije i jevrejstva ...« (Vidovič-Miklavčič 2001, 53).

8 Sklep

Po anšlusu so se koroški Slovenci čutili vse bolj potisnjene v eksistencialni modus biti-v-svetu kot *Un-zuhause-sein*, *ne-udomovljenosti* (Heidegger 1997, 261). Postavljeni so bili pred dejstvo, da ob padcu Avstrije brez boja/upora, pasivnosti zahodnih sil in popolnem nacističnem prevzemu oblasti tudi s strani jugoslovanskih/slovenskih oblasti ni pričakovati nobene pomoči. Pri-spevek ponazarja, da se je politika prijateljstva Jugoslavije z nacistično Nem-čijo izpričevala v strogi cenzuri in utišanju do anšlusa kritičnih glasov, kar je vključevalo tudi in zlasti molk o agresorskem ekspanzionizmu ter raznaro-dovalnem pritisku in preganjanju, ki so mu bili koroški Slovenci kot narodna skupnost izpostavljeni. Pomembno vlogo pri tem je kot jugoslovanski notranji minister odigral Anton Korošec, ki ga je slovenska progresivna javnost, tudi katoliška, nenazadnje v vlogi vodilnega slovenskega politika, često obtoževala, da vodi profašistično politiko in da se noče upreti nacističnim pretenzijam, ki ogrožajo tudi Slovenijo in Jugoslavijo. Iz pregledanih znanstvenih, publicistič-nih, literarnih in drugih virov izhaja, da je bila ta javnost izjemno razvejana, dinamična in aktiv/istič/na. Težila je k izgradnji obrambnih okopov pred »navalom fašizma in nacizma« z združevanjem vseh narodovih moči, ne glede na strankarsko pripadnost in svetovnonazorska razhajanja, da bi tako rešila slovenski narod pred uničenjem (npr. shodi, študentski narodnoobrambni tabori, znotraj katerih so bile zelo dejavne tudi ženske, Bran-i-Bor, Kocbekova revija *Dejanje*).

Iz razprave izhaja, da je politični in katoliški *mainstream* v Sloveniji s Korošcem na čelu v obdobju po anšlusu kazal pomanjkanje občutljivosti za zlo, ki sta ga povzročala fašistični in nacistični agresor, iz razloga, ker je zlo prven-stveno uzrl v »brezbožnem komunizmu«, ki mu je napovedal neizprosni boj.

35 »Proti židovsko-kapitalistični boljše vizaciji kulture se borimo za pravo krščansko ljud-sko kulturo« so že leta 1935 v poudarjenih črkah zapisali »stražarji« (Straža v viharju 1935).

To je Korošec dokazoval tudi z represijo, ki jo je izvajal s pomočjo Ehrlichovih katoliško-integralističnih »stražarjev«: na primer z razbitjem študentskih shodov v Ljubljani ob in po anšlusu, ki jih je redukcionistično povezoval s »prevratnimi nazori«. Sočasno je videl v nacizmu obrambni zid proti komunizmu in Sovjetski zvezi in posledično proti uveljavitvi ideje panslavizma, ki je bila zaznavna še zlasti med koroškimi Slovenci in je implicirala težnjo po upor. Vodstvo koroških Slovencev je Korošček nasvet Jošku Tischlerju avgusta 1939 v Begunjah (bolj levo usmerjenega Franca Petka Korošec ob začetku leta 1938 v Beogradu ni bil voljan sprejeti, a ga je sprejel predsednik jugoslovanske vlade Milan Stojadinović), da je obstoj tudi »najslabše Jugoslavije« za preživetje (ne le) koroških Slovencev »najboljša rešitev«, vzelo kot vodilo svojega političnega udejstvovanja. Korošec je takrat spričo neizbežne vojne, v katero bi bila po njegovem kmalu neizprosno vpeta tudi Jugoslavija (razpadla bo »kot hiša iz kart«), še gojil upanje, da bodo nacifašistične sile podlegle zahodnim državam in da bo Jugoslavija obnovljena. Sogovorniku je zato predlagal, naj se Slovenci, tudi koroški, vse dotlej začasno zatečejo pod fašistično Italijo, kjer bi lažje preživeli kot pod nacistično Nemčijo; v njej bi torej veljalo vztrajati in pričakati, da se Jugoslavija zopet vzpostavi. To Koroščevo upanje se je po padcu Francije junija 1940 in velikem porazu Mussolinijeve strategije vzporedne vojne ob napadu na Grčijo (oktobra 1940), ki je Italijo prisilil, da se podredi pobudam in vodenju nacistične zaveznice, izjalovilo. Korošec je odslej ubral politiko, s katero je skušal Slovenijo oziroma Jugoslavijo umestiti v nacistično politično orbito, v okviru katere je Nemčija ustvarjala nov rasistični evropski red. Ta politika pa ni imela nič skupnega s političnimi cilji narodnostno opredeljenih koroških Slovencev. Nacistična opcija je bila zanje absolutno nesprejemljiva, prav tako so bili daleč od tega, da bi v času nacizma iz notranjega prepričanja vodili boj proti Judom (Jurić Pahor 2022).

Prispevek razkriva, da se je anšlus predstavnikov klerikalne oblasti, radikalnega in siceršnjega katolicizma ter drugih političnih struj (na primer znotraj Kluba koroških Slovencev) v Sloveniji močneje in globlje dotaknil, če so bili po izvoru koroški Slovenci. Nekateri med njimi, npr. Julij Felaher, škof Rožman, Alojzij Kuhar, so koroškim slovenskim pribežnikom in ubežnikom tudi pomagali, ker zanje bivanje v Sloveniji nikakor ni bilo samoumevno.

Literatura in viri

- Amerikanski Slovenec, 1938. Kako se godi Slovincem na Koroškem? (Izvirno poročilo). *Amerikanski Slovenec* 47 (188), 29. september 1938, 3.
- Bajc, G., 2010. »Obveščevalni trikotnik«: SOE, češka ilegala in Jugoslavija, 1939–1941: prispevek o tajnem sodelovanju med Britanci, Čehi in Slovenci. *Acta Histriae* 18 (1/2), 127–150.
- Biber, D., 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Biber, D., 1995. Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih 1933–1945. *Prispevki za novejšo zgodovino* 35 (1/2), 97–102.
- Boštjančič, L., 1991. Materinski križ. V V. Obid & J. Rovšek (ur.) *Po sledovih ... : pričevanja koroških Slovencev 1920–1945*. Slovenska prosvetna zveza, Celovec, 99–101.
- Campbell, R. I., 1941. Poročilo poslanika Velike Britanije v Beogradu R. I. Campbella državnemu sekretarju za zunanje zadeve Velike Britanije 12. 1. 1941. Objavljeno v D. Biber, Britanski, nemški in ameriški diplomati o dr. Antonu Korošču. *Prispevki za novejšo zgodovino* 31 (1), 138–139.
- Cvirn, J., 1998. Nemci na Slovenskem (1848–1941). V D. Nečak (ur.) *Nemci na Slovenskem 1941–1955*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 53–98.
- Dejanje, 1938. Poziv vsem Slovincem! *Dejanje* 1 (4), 113–114.
- Delavska politika, 1938. Koroški župnik Vinko Poljanec. *Delavska politika* 13 (84), 30. avgust 1938, 2.
- Dolenc, E., 2005. Zmaga ali poraz? Marginalije h Koroščevi antisemitski odredbi leta 1940. V D. Nečak (ur.) *Stiploškov zbornik* (Historia: znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 10). Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 199–210.
- Dolar, F. M., 1996. Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946 (1. del). *Zgodovinski časopis* 50 (1), 117–144.
- Domej, T., 1988a. *Koroški Slovenci in leto 1938*. Založba Drava, Celovec.
- Domej, T., 1988b. Koroški Slovenci v prvem letu nacistične vladavine v Avstriji. *Zgodovinski časopis* 42 (1), 61–83.
- Drčar Murko, M., 2021. Ada Dequal Krivic – Lik prve predsednice ZPMS (Zveze prijateljev mladine Slovenije), <https://www.zpms.si/wp-content/uploads/2021/02/Ada-Dequal-Krivic.pdf> (dostop 5. 8. 2023).
- Ferenc, T., 1977. *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940*. Založba Borec, Ljubljana.
- Ferenc, T., 2001. Okupacijski sistemi v Evropi in Sloveniji 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* 16 (2), 105–112.
- Filipič, F., 1987. Branibor. V M. Javornik (ur.) *Enciklopedija Slovenije*. 1. zvezek. Mladinska knjiga, Ljubljana, 355.
- Filipič, F., 1989. Slovenska politična levica o fašizmu ter nacizmu. V A. Malle & V. Sima (ur.) *Der »Anschluß« und die Minderheiten in Österreich – »Anšlus« in manjšine v Avstriji*. Založba Drava, Klagenfurt/Celovec, 162–177.

- Filipič, F., 1991. Dr. Anton Korošec in marksisti. *Prispevki za novejšo zgodovino* 31 (1), 83–108.
- Freie Stimmen, 1934. Sozialdemokratischer Flugblattverfasser. *Freie Stimmen* 54 (110), 17. maj 1934, 7.
- Gabrič, A. (ur.), 2017. *TIGR v zgodovini in zgodovinopisju* (zbirka Vpogledi 17). Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.
- Gašparič, J., 2012. Delovanje v tridesetih letih. V Z. Čepič (ur.) *Marko Natlačen (1886–1942): v zgodovinskem dogajanju*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 55–66.
- Gentile, E., 2010. *Fašizem: zgodovina in interpretacije*. Modrijan, Ljubljana.
- Godeša, B., 2006. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.
- Godeša, B., 2011. *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Grafenauer, B., 1987. *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Grafenauer, D., 2009. Življenje in delo Julija Felaherja in koroški Slovenci (doktorska disertacija). Univerza v Mariboru, Maribor.
- Hartman, M., 2007 [1938]. Marca 1938. V M. Hartman *Težka je moja misel od spominov*. Mohorjeva družba, Ljubljana, Celovec, Dunaj, 14.
- Hartman, M., 2007 [1946]. O borbi koroških žena za narodne pravice (koroških Slovencev) (1946). V M. Hartman *Težka je moja misel od spominov*. Mohorjeva družba, Ljubljana, Celovec, Dunaj 90–99.
- Hartman, M., 2007 [1962]. Bil je zadnji tečaj na Gurah. V M. Hartman *Težka je moja misel od spominov*. Mohorjeva družba, Ljubljana, Celovec, Dunaj, 74–79.
- Hartmann, F., 2007 [1962]. Bikovka, bunker, krematorij in – naša pesem. V Slovenska prosvetna zveza & Slovensko prosvetno društvo »Edinost« v Pliberku (izd.) *Dachau: spomin in opomin: primeri preganjanja antifašistov iz Koroške (Ob 100-letnici rojstva Folteja Hartmanna in 75-letnici Slovenskega prosvetnega društva »Edinost« v Pliberku)*. Drava, Celovec, 73–83.
- Heidegger, M., 1997. *Bit in čas*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Jaklitsch, H., 2018. Lambert Ehrlich – Veliki sin slovenskega naroda. *Zaveza* 28 (108), 36–39.
- Jelen, A. [T.], 1991. Kje je treba narediti križ? V V. Obid & J. Rovšek (ur.) *Po sledovih ...: pričevanja koroških Slovencev 1920–1945*. Slovenska prosvetna zveza, Celovec, 117–123.
- Jelen, T., 2002. *Hoja za mavrico: spomini iz temnih dni pričakovanja*. Drava, Celovec.
- Jevnikar, I., 2013. Kenda, Vladimir (1915–1997): protifašistični borec in pripadnik tajne organizacije TIGR. V *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1013980/> (dostop 22. 9. 2022).
- Jug-Olip, A., 2011. *Utihnile so ptice, utihnila je vas: spomini na selske šege in navade, na izselitev v Nemčijo, na taborišče Ravensbrück in na srečno vrnitev domov*. Mohorjeva družba, Celovec.
- Juhant, J., 2022. *Lambert Ehrlich: prerok slovenskega naroda*. Mohorjeva družba,

- Celovec, Celje, Gorica; Društvo Združeni ob Lipi sprave, Medvode; Teološka fakulteta, Ljubljana.
- Jurčec, R., 1969. *Skozi luči in sence: 1914–1958*. III. knjiga: 1935–1941. Baraga, Buenos Aires.
- Jurić Pahor, M., 2020. Nacionalni imaginariji v kontekstu bojev za »severno slovensko mejo« 1918–1920: ob stoletnici koroškega plebiscita. V M. Medvešek & S. Novak Lukanović (ur.) *Raznolikosti v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 321–345.
- Jurić Pahor, M., 2022. »Najprej mi, potem vi«: koroški Slovenci spričo terorja in nasilja nad Judi v času nacionalsocializma. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 32 (3), 347–366.
- Jutro, 1933. Narodno obrambno društvo »Branibor«. *Jutro* 14 (78), 2. april 1933, 2.
- Jutro, 1938a. Schuschniggovo slovo. *Jutro* 19 (60), 12. marec 1938, 1.
- Jutro, 1938b. Koroški župnik Vinko Poljanec podlegel. *Jutro* 19 (199), 28. avgust 1938, 3.
- Kacin-Wohinz, M., 1990. *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935*. Založba Lipa, Koper.
- Kacin-Wohinz, M., 2006. Jugoslovansko-italijanske pogodbe med dvema svetovnima vojnama. *Zgodovina v šoli* 15 (1/2), 20–26.
- Klemenčič, M., 1999. *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike*. Mohorjeva založba, Celovec, Ljubljana.
- Kolenik, L., 1998. *Mali ljudje na veliki poti: spomini na predvojni, vojni in povojni čas na Koroškem*. Drava, Celovec.
- Koroški Slovenec, 1933. Občni zbor pol. in gosp. društva. *Koroški Slovenec* 13 (18), 3. maj 1933, 2.
- Koroški Slovenec, 1937. Občni zbor Slovenske prosvetne zveze. *Koroški Slovenec* 17 (12), 24. marec 1937, posebna priloga.
- Koroški Slovenec, 1938a. Slovenski dan na Brnci. *Koroški Slovenec* 18 (27), 6. julij 1938, 4.
- Koroški Slovenec, 1938b. Slovenska manifestacija v kraljestvu kralja Matjaža. *Koroški Slovenec* 18 (31), 3. avgust 1938, 1.
- Koroški Slovenec, 1938c. Podjuna pozor! *Koroški Slovenec* 18 (28), 13. julij 1938, 3.
- Koroški Slovenec, 1939. Na občnem zboru S. P. Z., *Koroški Slovenec* 19 (1), 4. januar 1939, 2.
- Kranjc, M. F., 2023. Dr. Vladimir Kante, namestnik upravnika politične policije v Ljubljani, vrhunski tajni sodelavec Vos in Ozne – kdo ga je izdal nemškemu gestapu?. vojastvo-military.si, <https://vojastvo-military.si/wp-content/uploads/kante.pdf> (dostop 28. 8. 2023).
- Kremenšek, S., 1972. *Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Kuhar, L. - Prežihov Voranc, 1983. *Zbrano delo 10*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Lapusch, F., 2020. *Bližina preteklosti, korenine prihodnosti: avtobiografija koroškega Slovenca..* JSKD, Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, Ljubljana.
- Leben, A., 2007. Pesniški in življenjski svet Milke Hartman: sklepna beseda. V M.

- Hartman *Težka je moja misel od spominov*. Mohorjeva družba, Ljubljana, Celovec, Dunaj, 120–144.
- Linasi, M., 2010. *Koroški partizani: protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske Osvobodilne fronte*. Mohorjeva družba, Celovec.
- Lukan, J., 1981. *Franz Grafenauer (1860–1935) Volkstribun der Kärntner Slowenen* (disertacija). F. Kattinig für das Slowenische Informationscenter, Klagenfurt/Celovec.
- Malle, A., 1992. Koroški Slovenci in katoliška cerkev v času nacizma. V A. Malle & V. Sima (ur.) *Narodu in državi sovražni: pregon koroških Slovencev 1942 – Volks- und staatsfeindlich: die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942*. Drava, Mohorjeva založba, Celovec, 85–132.
- Melik, J., 2014. Alojzij Kuhar v očeh slovenske in jugoslovanske obveščevalne službe. *Studia Historica Slovenica* 14 (2/3), 609–624.
- Messner, J., 2000 [1971]. Iz mojega življenja. V J. Messner *Skurne storije*. Drava, Celovec, 211–243.
- Messner, J., 1988. Živela Nemčija! Iz dnevnika Janka Messnerja 12. 3. 38 – 21. 1. 41. Drava, Celovec.
- Mir, 1917. Pogovor v kuhinji – Obsodba poslanca Grafenauerja. *Mir* 36 (28), 13. julij 1917, 1.
- Mračnikar, H., 2022. *Mamin glas: po zapisih in pripovedovanjih Elizabette Sitter, rojene Ogris (1930–2013)*. Mohorjeva družba, Celovec..
- Mrdenović, M., 2017. Odziv ameriških Slovencev na dogodke v Evropi leta 1938 in splošen prikaz političnega stanja na pragu druge svetovne vojne. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 88 (4), 55–87.
- Nečak, D., 1989. Jugoslavija in anšlus. *Borec* 41 (3/4), 444–450.
- Nedog, A. & Zorn, T., 1973. O Slovencih v Avstriji ob anšlusu (Historična dokumentacija). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 13 (1/2), 244–256.
- Nemec Novak, J., 2004. *Anton Nagele: živeti hočemo!*. Krščanska kulturna zveza, Celovec.
- Nemec Novak, J., 2010. *Pavle Kernjak*. Mohorjeva družba, Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- Neugebauer, W., 1997. Avstrijci in nacionalsocializem: žrtve ali storilci? *Prispevki za novejšo zgodovino* 37 (2), 225–234.
- Obid, M., 2018. Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu v Avstriji. V M. Obid (ur.) *Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 97–134.
- Osojnik, M. & Verdinek, B., 2019. *Ddr. Alojzij Kuhar, zamolčani rodoljub*. Občina Ravne na Koroškem, Prežihova ustanova, Ravne na Koroškem, <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/ddr-alojzij-kuhar-zamolcani-rodoljub/> (dostop 6. 9. 2023).
- Osolnik, B., 1992. *Med svetom in domovino: spomini 1945–1981*. Obzorja, Maribor; Dolenjska založba, Novo mesto.
- Ostrovška, M., 1983. Udeležba Mariborčank v predvojnem naprednem gibanju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54 (1/2), 209–217.
- Ostrovška, M., 1964. *Silvira Tomasini*. Obzorja, Maribor.
- Parlament Österreich, 1990. Ferdinand Wedenig (Biografie), 2. Januar 1990, <https://www.parlament.gv.at/person/1441?selectedtab=BIO> (dostop 1. 9. 2023).

- Pelikan, E., 2000. Josip Wilfan in Engelbert Besednjak v Kongresu evropskih narodnosti v letih 1925–1938. *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (1), 93–112.
- Pelikan, E., 2021. Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama. *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 21 (2), 399–433.
- Perovšek, J. & Uredništvo, 2013. Čermelj, Lavo (1889–1980). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi165428/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (dostop 8. 9. 2023).
- Petek, F., 1979. *Iz mojih spominov*. Slovenska matica, Ljubljana; Založba Drava, Borovlje.
- Pirker, P., 2010. *Gegen das »Dritte Reich«: Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slowenien 1938–1940*. Kitab, Klagenfurt, Wien.
- Pleterski, J., 1979. Pripis zapisovalca. V F. Petek *Spomini*. Slovenska matica, Ljubljana; Založba Drava, Borovlje, 217–220.
- Polanšek, V., 1982. *Bratovska jesen*, 2. del. Drava, Celovec, Borovlje.
- Ponedeljski Slovenec, 1938. Žalost koroških Slovencev ob smrti voditelja župnika Vinka Poljanca. *Ponedeljski Slovenec* 11 (35), 29. avgust 1938, 3.
- Poročevalec, 1938. Izpod zvona Sv. Mihaela pri Novem mestu. *Amerikanski Slovenec* 47 (123), 25. junij 1938, 2.
- Proletarec, 1938. Komentarji. *Proletarec* 33 (1619), 21. september 1938, 4.
- Promitzer, C., 2005. Znanost in zločin – Inštitut za jugovzhodno nemštvo v Gradcu (1938–1945). *Prispevki za novejšo zgodovino* 15 (1), 79–90.
- Prunk, J., 1992. *Slovenski narodni vzpon*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Prušnik, K., 1981. *Gamsi na plazu*. 3. dopolnjena izdaja. Borec, Ljubljana; Drava, Celovec, Borovlje.
- Rahten, A., 2022. *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Ratej, M., 2019. Hitlerizem v širši okolici Maribora v tridesetih letih 20. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90 (2), 19–41.
- Ratej, M., 2021. *Svastika na pokopališkem zidu: poročilo o hitlerizmu v širši okolici Maribora v tridesetih letih 20. stoletja*. Beletrina, Maribor.
- Ratej, M., 2022. *Triumfator: Anton Korošec v prvi Jugoslaviji*. Beletrina, Ljubljana.
- Repe, B., 2023. »Vsakdo mora imeti priliko, da udejestvi vse svoje telesne in duševne moči.«: Milko Brezigar in prvi slovenski program narodnega gospodarstva. Založba univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Sala, T., 2000. Priprave na sporazum Ciano-Stojadinović: vpliv na Julijsko krajino. *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (1), 135–140.
- Sancin, B., 2013. Golouh, Rudolf (1887–1982). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi207472/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (dostop 16. 9. 2023).
- Sekelj, L., 1981. Antisemitizam u Jugoslaviji (1918–1945). *Revija za sociologiju* 11 (3/4), 179–189.

- Sima, V., 2009. Nacizem, pregnanstvo, odpor. Dr. Joško Tischler v usodnih letih 1938–1945. V H. Filipič et al. (ur.), *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju: zbornik predavanj in prispevkov*. Mohorjeva, Celovec, 123–134.
- Slovenec, 1939. Voščila Slovincem za novo leto 1940 (Anton Korošec). *Slovenec* 67 (298), 31. december 1939, 3.
- Slovenska prosvetna zveza & Slovensko prosvetno društvo »Edinost« v Pliberku (izd.), 2007. *Dachau: spomin in opomin: primeri preganjanja antifašistov iz Koroške (Ob 100-letnici rojstva Folteja Hartmanna in 75-letnici Slovenskega prosvetnega društva »Edinost« v Pliberku)*. Drava, Celovec.
- Slovenski delavec, 1938. O vseslovanstvu – panslavizmu. *Slovenski delavec* 2 (42), 22. oktober 1938, 1.
- Stergar, J., 1989. »Sredina« koroških Slovencev v času narodnoosvobodilnega boja. *Zgodovinski časopis* 43 (3), 393–404.
- Stergar, J., 2001. Slovenija in koroški Slovenci (1920–1959). V A. Malle, F. Bister, H. Filipič, V. Sima & J. Stergar *Janko Ogris: življenje in delo: 31. 10. 1898 – 8. 12. 1981*. Drava, Celovec, 43–86.
- Stergar, J., 2004. Dr. Ángela Piskernik (1886–1967), koroška naravoslovka, naravovarstvenica in narodna delavka. V A. Žižek (ur.) *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 227–257.
- Stergar, J., 2009. Tischlerjeve sledi v slovenski zgodovini. V H. Filipič et al. (ur.), *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju: zbornik predavanj in prispevkov*. Celovec, Mohorjeva, 175–214.
- Straža v viharju, 1935. [Program revije]. *Straža v viharju* 1 (20), 20. junij 1935, 109.
- Straža v viharju, 1940a. Borba proti komunizmu – naša narodna dolžnost. *Straža v viharju*, 6 (20), 15. februar 1940, 82.
- Straža v viharju, 1940b. Komunizem na naših srednjih šolah, *Straža v viharju* 6 (18), 1. februar 1940, 1.
- Suppan, A., 1989. Die Haltung des Königreiches Jugoslawien zum Anschluß. V H. Rumpler (ur.) *März 1938 in Kärnten: Fallstudien und Dokumente zum Weg in den »Anschluss«*. Kärntner Druck und Verlagsgesellschaft, Klagenfurt, 98–118.
- Šuligoj, L., 2001. Srečanje študentk društva Dom visokošolk s Sv. Duhom v Halozah pred drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 42 (1/2), 73–83.
- Tischler, J., 1989 [1979]. Slovenci na Koroškem moramo biti politično prisotni! Ob 30-letnici Našega tednika se je z dr. Tischlerjem pogovarjal mag. Filip Warasch. V W. Bostjancic *Zvest domu, narodu in Bogu: 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev, 10 let smrti dr. Joška Tischlerja*. Narodni svet koroških Slovencev, Celovec, 169–180.
- Tolmajer, J., 1991. Hitlerjeva občina. V V. Obid & J. Rovšek (ur.) *Po sledovih ... : pričevanja koroških Slovencev 1920–1945*. Slovenska prosvetna zveza, Celovec, 91–93.
- Tršan, L., 1994. Iz zapuščine Angele Vode. *Arhivi* 17 (1/2), 125–127.
- Trunk, J., 1938. Slovani kaj? *Amerikanski Slovenec* 47 (193), 6. december 1938, 2.
- Trunk, J. M., 1950. *Spomini*. Družba sv. Mohorja, Celje.

- Urank, J. 2004 [1988]. Nekaj spominov na leto 1938. V R. Vospernik (ur.), *Celovška knjiga: pesmi, zgodbe in pričevanja*. Slovenska matica, Ljubljana; Mohorjeva, Celovec, 164–166.
- Večernik, 1939. Zadnji dan Cianovega obiska. *Večernik* 12 (18), 23. januar 1939, 1.
- Vidovič-Miklavčič, A., 1994, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Študentska organizacija univerze, Ljubljana.
- Vidovič-Miklavčič, A., 2001. Idejnopolitični značaj SLS od leta 1935 do začetka vojne leta 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* 41 (2), 43–56.
- Vode, A, 2006. *Skriti spomin*. Nova revija, Ljubljana.
- Vodušek Starič, J., 2011. Boris Kraigher – od revolucionarja do ministra. *Studia Historica Slovenica* 11 (2/3), 405–438.
- Wadl, W., 1988. »Volksbefragung«, nationalsozialistische Machtergreifung, Anschluß und »Volksabstimmung« in Kärnten. V W. Wadl & A. Ogris, *Das Jahr 1938 in Kärnten und seine Vorgeschichte: Ereignisse – Dokumente – Bilder*. Verlag des Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt, 41–87.
- Wörsdörfer, R., 2004. *Krisenherd Adria: 1915–1955: Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum*. F. Schöningh, Paderborn.
- Wakounig, J., 2009. Zgled zvestobe in vere v prihodnost: Tischlerjevo življenje. V H. Filipič et al. (ur.) *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju: zbornik predavanj in prispevkov*. Mohorjeva, Celovec, 9–12.
- Zablatnik, P., 1991. Poti po uradih. V V. Obid & J. Rovšek (ur.) *Po sledovih ... : Pričevanja koroških Slovencev 1920–1945*. Slovenska prosvetna zveza, Celovec, 81–83.
- Zajc, M., 2009. »Panslavizem, panslavizem, bi kričalo od vseh strani!«: k zgodovini slovanstva, slovenstva in nemškega strahu pred panslavizmom 1788–1861. *Prispevki za novejšo zgodovino* 49 (1), 31–42.
- Zwitter, F., 1989. Misli ob 10-letnici smrti dr. Joška Tischlerja. V W. Bostjancic *Zvest domu, narodu in Bogu: 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev, 10 let smrti dr. Joška Tischlerja*. Narodni svet koroških Slovencev, Celovec, 131–138.
- Žaucer, P. & Tušek, M., 1987. *Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori v Sloveniji 1935–1940*. Obzorja, Maribor.

Yugoslavia/Slovenia, the Anschluss, and Carinthian Slovenes

Abstract

Based on scholarly, newspaper, autobiographical (memoirs), literary, and other sources – primarily published in Austrian Carinthia, Slovenia, and partly in the USA – the paper delves into the Anschluss (annexation) of Austria to Nazi Germany in March 1938. The focus is on the perspective of then Yugoslavia/Slovenia and the Slovene national community in Austrian Carinthia. While official Yugoslavia, committed to a policy of friendship with Nazi Germany, tolerated and openly supported the Anschluss, the Slovenes of Carinthia were aware that their future political legitimacy and even their survival were at risk. Yugoslav authorities demonstrated their support for Nazi Germany by censoring and silencing voices critical of the Anschluss and aggressor expansionism. Censorship extended even to the slightest allegations about persecution of Carinthian Slovenes. Nevertheless, such measures failed to suppress the genuine sentiments among the people, instead provoking and intensifying opposition and resistance. The paper underscores efforts to (re) build defences against fascist and Nazi aggression by uniting national forces and transcending party affiliations or world-view differences. Initiatives such as student national defence camps, Bran-i-Bor, women's movements, Kocbek's magazine *Dejanje*, and Panslavism came to the fore. In this context, the paper recounts the visit of the president of the Slovene Cultural Association Joško Tischler to then-president of the Yugoslav Senate and prominent Slovene politician Anton Korošec in August 1939 in Begunje (interestingly, Korošec – when serving as interior minister in Belgrade in early 1938 – was “unwilling to receive” the left-leaning leading politician of the Carinthian Slovenes Franc Petek). Although the Carinthian Slovenes were advised (by Korošec) that even the “worst Yugoslavia” was the best solution for their survival and the *ultima ratio* for their liberation, they could not align themselves with a policy (which, alongside Korošec, was mainly advocated by the authoritarian Catholic right) primarily based on uncompromising anticommunism which, from the summer of 1940 onwards, aimed to bring Slovenia, or rather Yugoslavia, into the Nazi political orbit within which Germany was creating a new European order grounded in the Aryan racial doctrine.

Keywords: Anschluss 1938, Nazism, Yugoslavia, Slovenia, Carinthian Slovenes

Attila Kovács

Šola onkraj meje: učenci iz Madžarske, ki se šolajo na dvojezičnih osnovnih šolah v Sloveniji¹

Izvleček

Prispevek na podlagi statističnih podatkov dvojezičnih osnovnih šol v Sloveniji, intervjujev z ravnateljicami dvojezičnih šol in starši ter s pomočjo časopisnih oziroma drugih medijskih virov predstavi nekatere vidike šolanja učencev iz Madžarske na dvojezičnih osnovnih šolah v Prekmurju. Študija po kratkem prikazu zgodovine dvojezičnega šolstva in metodologije dvojezičnega poučevanja z uporabo statistike prezentira razvoj števila učencev iz Madžarske na treh dvojezičnih osnovnih šolah, in sicer na DOŠ Prosenjakovci, DOŠ I Lendava in DOŠ Genterovci. Od šolskega leta 2015/16, ko se je vpisalo prvih sedem učencev, se je število otrok iz Madžarske do letošnjega šolskega leta (2023/24) povečalo na 79, največ od njih obiskuje šolo v Prosenjakovcih. Prispevek v nadaljevanju s pomočjo intervjujev z ravnateljicami dvojezičnih izobraževalnih ustanov in staršev otrok iz Madžarske, ki so se med prvimi odločili za šolanje svojih otrok v Sloveniji, predstavi glavne vzroke in motive vpisov otrok iz Madžarske v dvojezične šole. Med temi izstopata predvsem dva razloga, in sicer otrokom prijazen slovenski šolski sistem (v primerjavi z madžarskim) in pa večjezičnost šol oziroma poučevanje več jezikov, tudi tujih oz. svetovnih jezikov. Predstavljene so tudi izkušnje vodstev šol s temi otroki ter izkušnje staršev z dvojezičnim šolskim modelom v Prekmurju. V osnovi so izkušnje pozitivne, otroci iz Madžarske (posredno pa tudi njihovi starši) so se uspeli vključiti v dvojezični šolski sistem, samozavestno uporabo slovenskega jezika pa dosežejo nekje v štirih do petih letih. Pojav učencev iz Madžarske na dvojezičnih osnovnih šolah v Prekmurju, predvsem na dveh malih šolah v

1. Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081 (A), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, ter strokovne-razvojne naloge *Dvojezične osnovne šole v Prekmurju in učenci iz Madžarske*, ki ga financira Ministrstvo za šolstvo.

Prosenjakovcih in v Genterovcih, kjer je njihov delež dokaj visok (okoli tretjina vseh vpisanih) je med drugim pripomogel k temu, da se je dvignil nivo znanja madžarskega jezika tako med učiteljskim kadrom kot tudi med samimi učenci, ki so doma iz Prekmurja oziroma iz narodnostno mešanega območja.

Ključne besede: dvojezično šolstvo, Prekmurje, dvojezične osnovne šole, madžarska narodna skupnost, schengenski režim, učenci iz Madžarske, narodnostno mešano območje

1 Uvod

Z vstopom Slovenije v schengensko območje leta 2007 in uvedbo schengenskega režima na mejah se je na področju dvojezičnega šolstva v Sloveniji (slovensko-madžarske šole) izoblikovala precedenčna praksa, tj. vpis učencev iz Madžarske v dvojezične izobraževalne ustanove v Sloveniji. Prvotno je bilo takih primerov malo, pozneje se je število učencev iz Madžarske precej zvišalo. V šolskem letu 2022/23 je dvojezične osnovne šole v Prekmurju obiskovalo kar 76 učencev iz sosednje Madžarske, v letošnjem pa že 79 učencev. Ti otroci obiskujejo tri dvojezične osnovne šole v Prekmurju v bližini slovensko-madžarske državne meje, in sicer: Dvojezično osnovno šolo I Lendava – 1. számú Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola (DOŠ I. Lendava), Dvojezično osnovno šolo Genterovci – Kétnyelvű Általános Iskola Göntérháza (DOŠ Genterovci) in Dvojezično osnovno šolo Prosenjakovci – Kétnyelvű Általános Iskola Pártosfalva (DOŠ Prosenjakovci).

Med šolami še posebej izstopata DOŠ Prosenjakovci in DOŠ Genterovci. Prvo v šolskem letu 2023/24 obiskuje 33 otrok iz sosednjih naselij na Madžarskem, kar pomeni okoli 37 % vseh otrok na šoli. DOŠ Genterovci v letošnjem šolskem letu obiskuje 28 učencev iz Madžarske, ki predstavljajo približno tretjino vseh vpisanih. DOŠ I Lendava, ki ima v šolskem letu 2023/24 vsega skupaj 577 učencev, pa iz Madžarske vsakodnevno obiskuje 18 učencev.

Prvi otroci iz Madžarske so se v dvojezične šole vpisali v šolskem letu 2015/16, in sicer v DOŠ I Lendava in DOŠ Prosenjakovci, v DOŠ Genterovci pa v šolskem letu 2017/18. Kljub temu, da je od vpisa prvih učencev v dvojezično izobraževanje v Prekmurju minilo že skoraj deset let, pa po našem najboljšem vedenju še ni bila izvedena nobena raziskava oziroma objavljena nobena znanstvena oziroma strokovna študija o učencih iz Madžarske, razen nekaj člankov oziroma poročil v madžarskih manjšinskih medijih v Sloveniji.² Tudi zaradi tega smo se na Inštitutu za narodnostna vprašanja odločili, da se bomo posvetili temu vprašanju. Z raziskavami smo začeli v lanskem šolskem letu, torej v šolskem letu 2022/23. Po pregledu madžarskih manjšinskih medijev ter analizi statističnih podatkov o vpisu učencev v dvojezične izobraževalne ustanove in pravnih predpisov smo prvič opravili globinske intervjuje z vsemi ravnateljicami dvojezičnih šol, ki so to funkcijo opravljale od leta 2015. Vsega skupaj smo opravili pet intervjujev z ravnateljicami iz treh dvojezičnih šol. Poleg ravnateljic smo opravili intervjuje še s štirimi starši iz Madžarske, ki so med prvimi vpisali svoje otroke v dvojezične osnovne šole v Sloveniji. Poleg navedenega smo pri pisanju članka uporabili še znanstvene študije ter spletne

2 Po neuradnih informacijah, ki smo jih v intervjuju pridobili od enega izmed staršev iz Madžarske, naj bi na Madžarskem potekala raziskava, ki je pod drobnogled vzela učence iz Madžarske, ki obiskujejo osnovne šole v Sloveniji (intervju 7).

vire predvsem o zgodovini dvojezičnega šolstva in o metodologiji poučevanja v teh šolah.

2 Na kratko o dvojezičnem šolstvu v Prekmurju

Dvojezično izobraževanje v Sloveniji oziroma v Prekmurju so uvedli leta 1959. Do tega leta je v okviru socialistične Jugoslavije pouk za učence, ki so živeli v vzhodnem delu Prekmurja, na t. i. narodnostno mešanem območju ob jugoslovansko/slovensko-madžarski državni meji,³ potekal v enojezičnih slovenskih ali madžarskih oddelkih.

Slika 1: Narodnostno mešana območja v Republiki Sloveniji

- 3 Narodnostno mešano območje v Prekmurju prvič posredno omenja »še« Ustava Socialistične Republike Slovenije iz leta 1963, ko v 77. členu navaja, da sta na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske in madžarske narodnosti, italijanski in madžarski jezika enakopravna s slovenskim jezikom. Z podzakonskimi akti (statutom Občine Lendava in Občine Murska Sobota) pa so nato določili ozemlje narodnostno mešanega območja v Prekmurju (Hajós 1978, 8–9). Danes k narodnostno mešanemu območju v Prekmurju prištevamo 30 naselij, in sicer (v oklepaju z madžarskimi imeni): Hodoš (Hodos), Krplivnik (Kapornak), Domanjševci (Domonkosfa), Središče (Szerdahely), Prosenjakovci (Pártosfalva), Pordašinci (Kisfalu), Čikečka vas (Csekefa) in Motvarjevci (Szentlászló). K južnemu delu poselitvenega območja pa prištevamo naslednja naselja: Dobrovnik (Dobronak), Žitkovci (Zsitkóc), Kamovci (Kámaháza), Genterovci (Göntérháza), Radmožanci (Radamos), Mostje (Hídvég), Dolga vas (Hosszúfalu), Dolgovaške gorice (Hosszúfaluhegy), Lendava (Lendva), Lendavske gorice (Lendvahegy), Čentiba (Csente), Dolina (Völgyifalu), Pince (Pince), Pince Marof (Pince-Major), Benica, Petišovci (Petesháza), Trimlini (Hármasmalom), Dolnji Lakoš (Alsólakos), Gornji Lakoš (Felsőlakos), Gaberje (Gyertyános), Kapca (Kapca) in Kot (Kót).

Že v začetku petdesetih let 20. stoletja pa se je pokazalo, da so enojezični madžarski oddelki »slepa ulica« (Bence 1996, 47). Madžarski oddelki namreč učencem niso omogočili družbene integracije oz. napredovanja po družbeni lestvici zaradi pomanjkljivega znanja slovenskega jezika, kar je med drugim onemogočalo vpis v slovenske srednje šole. Srednje šole, kjer je pouk potekal v madžarskem jeziku, so bile v Jugoslaviji le v oddaljeni Vojvodini, tiste na sosednjem Madžarskem pa so bile zaradi železne zaves, ki se je vzpostavila kot posledica informbirojskega spora med Madžarsko in Jugoslavijo leta 1948, za te otroke nedosegljive.⁴ Poleg tega so bili učenci v enojezičnih madžarskih oddelkih zaradi kadrovskega razmerja (maloštevilno in nezadostno kompetenten kader) deležni manj kakovostnega izobraževanja, kar je privedlo do tega, da so madžarski starši množično vpisovali svoje otroke v oddelke s slovenskim učnim jezikom z namenom, da bi jim s tem omogočili boljšo prihodnost (Nećak-Lük 2010, 14–16; Rudaš & Kolláth 2017, 65–67; Bence 1996, 46–48). Opisana situacija je v šolskem letu 1958/59 privedla do tega, da je bilo od skupno 1.206 učencev madžarske narodnosti v Občini Lendava v oddelke s slovenskim učnim jezikom vpisanih kar 31 % (381 učencev), ob tem pa so v prvi razred madžarskega oddelka osnovne šole v mestu Lendava vpisali le dva otroka (Bence 1996, 47). Že samo število otrok madžarske narodnosti kaže, da je bila madžarska manjšina v Sloveniji oz. na narodnostno mešanem območju Prekmurja maloštevilna, kar je posredno prav tako pripomoglo k opisanim težavam v šolstvu. Na podlagi popisa prebivalstva iz leta 1953 je bilo v Sloveniji popisanih vsega skupaj 11.019 oseb, ki so se izrekli za madžarsko narodnost, od tega je večina (10.388 oseb) živela na narodnostno mešanem območju Prekmurja. Osem let pozneje, leta 1961, so v Sloveniji popisali 10.498 Madžarov oz. oseb, ki so se opredelili kot pripadniki madžarske narodnosti, od tega 9.769 na narodnostno mešanem območju (Kovács 2006, 19–22).

V takšnih razmerah se je oblast odločila uvesti koncept dvojezične šole s poukom v dveh jezikih ter etnično in jezikovno mešano sestavo oddelkov. Posebnost tega modela je, da je obvezen za obe narodnosti in prepoznan kot dvosmerni model ohranjanja dveh jezikov, ki se v njem na takšen ali drugačen način stikata (Nećak-Lük 2010, 14–16; Rudaš & Kolláth 2017, 67–68). Temeljni namen dvojezične šole je bil preprečiti asimilacijo pripadnikov madžarske manjšine in istočasno omogočiti nadaljnje izobraževanje v šolah s slovenskim učnim jezikom, ker, kot rečeno, v Sloveniji tedaj še ni bilo srednjih šol z madžarskim jezikom oz. dvojezičnih srednjih šol.⁵ Prav zaradi tega je bil ob razvijanju materinščine obeh skupnosti poudarek tudi na dobrem znanju

4 O informbirojskem sporu in njenih posledicah na obmejnem slovensko-madžarskem prostoru glej podrobneje Munda Hirnök (2011) in Kovács (2011).

5 Kot je zapisano na spletni strani Dvojezične srednje šole v Lendavi, so z izvajanjem dvojezičnega pouka začeli v šolskem letu 1981/82 (Dvojezična srednja šola Lendava – Zgodovina).

slovenščine. Novi model dvojezičnega poučevanja pa je imel tudi pomanjkljivosti, na katere je med drugim nakazalo tudi ustavno preverjanje modela ob koncu šestdesetih let 20. stoletja. Na osnovi seznama pomanjkljivosti so bile izvedene številne izboljšave modela, v prvi vrsti na podlagi pridobljenih izkušenj učiteljev v dvojezičnih šolah. V osemdesetih letih 20. stoletja je dvojezično šolstvo z uvedbo inovacije pouka slovenskega in madžarskega jezika kot prvega in drugega jezika doživelo pomemben razvoj, v devetdesetih letih pa je ob uvedbi devetletne osnovne šole prišlo tudi do notranje prenove dvojezičnega izobraževanja z uvedbo strategije »ena oseba – en jezik« kot simultanegega učenja dveh jezikov v prvem triletnem osnovne šole. Ta metoda v razredu zahteva prisotnost dveh učiteljev, pri čemer eden dosledno uporablja madžarski, torej jezik narodnosti, drugi pa večinski jezik, se pravi slovenščino (Nećak-Lük 2010, 20–24; Rudaš & Kolláth 2017, 69–70). V analizi modela dvojezičnega pouka v Prekmurju sta avtorja Rudaš in Kolláth strategijo »ena oseba – en jezik« opisala tako (2017, 69–70):

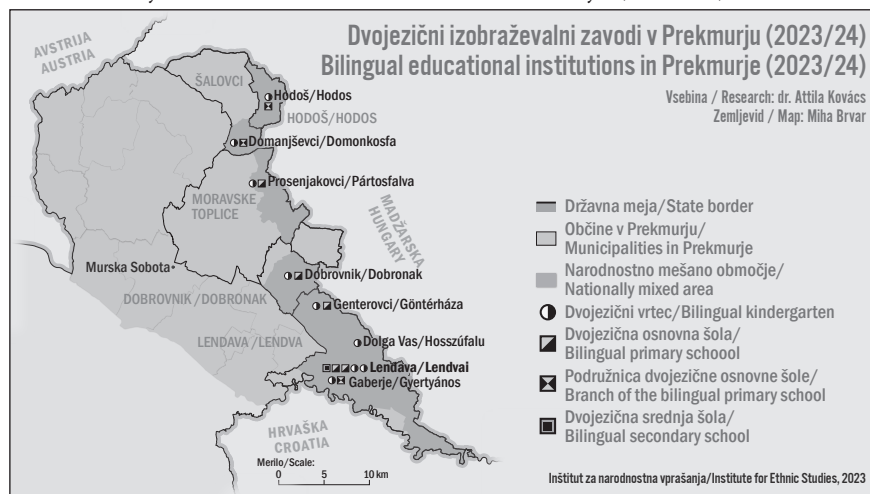
V prvem vzgojno-izobraževalnem obdobju se po načelu »ena oseba – en jezik« učenci dvojezičnih osnovnih šol opismenjujejo v enem od obeh učnih jezikov, tj. maternem/prvem jeziku, torej v slovenščini ali v madžarščini, drugi učni jezik pa usvajajo kot jezik okolja/drugi jezik. Slovenščino kot drugi jezik imajo tisti, ki se opismenjujejo v madžarščini. Velik problem – poleg že omenjenega – pri tem modelu je tudi ta, da od četrtega razreda naprej usvajajo slovenščino na višji ravni, tj. kot prvi jezik, vsi učenci, tudi tisti, ki so se v obstoječem modelu opismenjevali do četrtega razreda pri pouku prvega jezika, tj. v madžarščini. Učenci, ki so se opismenjevali pri pouku prvega jezika, tj. v slovenščini, pa imajo možnost izbire usvajanja drugega jezika na dveh ravneh: kot prvi jezik oziroma kot drugi jezik.

Omenjena prenova dvojezičnega šolstva ob uvedbi devetletne osnovne šole je prinesla tudi oblikovanje učnih skupin, kar so dvojezične šole izkoristile za drsečo, strukturi učencev ustrezno jezikovno organizacijo pouka. Kot navaja Nećak-Lük (2010, 24):

/.../ obe materinščini dobivata poudarjeno vlogo, saj se skozi učne vsebine v manjših skupinah razvija in utrjuje tudi jezikovna zmožnost. Z vključitvijo obeh držav v Evropsko unijo takšni pristopi podpirajo možnosti nadaljnega izobraževanja pripadnikov madžarske skupnosti bodisi v slovenskih srednjih šolah bodisi v izobraževalnih ustanovah na drugi strani meje.

Kljub navedenim in opisanim prizadevanjem pa sta ključni pomanjkljivosti že od samega začetka izvajanja dvojezičnega šolstva nedodelanost didaktične plati modela ter neustrezna usposobljenost učiteljev in profesorjev dvojezičnih izobraževalnih ustanov zaradi pomanjkanja možnosti pridobitve ustreznih kompetenc predvsem v madžarskem jeziku (Rudaš & Kolláth 2017, 70–71). To manko je poskušal ublažiti projekt, ki se je izvajal v obdobju 2011–2013 ob financiranju Evropskega socialnega sklada ter Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije z naslovom E-kompetence učiteljev v dvojezičnih šolah. V okviru projekta je bil med drugim izveden poskus hkratnega opismenjevanja v slovenščini in madžarščini v dvojezični osnovni šoli (t. i. HOP), v sklopu katerega so želeli ugotoviti, ali je mogoče s sedanjima načinoma opismenjevanja učencev, po katerih se ti opismenjujejo v slovenščini oz. madžarščini, drugi učni jezik pa usvajajo na ravni drugega jezika oz. jezika okolja, dodati tudi tretjo možnost (hkratno opismenjevanje), ki bi omogočala doseganje tega cilja. Z uvedbo hkratnega opismenjevanja starši/učenci ne bi bili prisiljeni postavljati državnega in maternega jezika v hierarhično razmerje oz. na simbolni ravni izbirati med eno ali drugo narodno identiteto (Kovács 2014, 25–28). Na podlagi uspešnega poskusa imajo sedaj starši/učenci v dvojezičnih osnovnih šolah v Prekmurju tri različne možnosti za opismenjevanje oz. se lahko opismenjujejo na dva načina. Učenci, ki niso uravnoteženo dvojezični, se praviloma prvič opismenijo v svojem maternem/prvem jeziku (bodisi slovenskem bodisi madžarskem), nato pa z zamikom v drugem jeziku. Učenci, ki so uravnoteženo dvojezični, se lahko opismenjujejo hkrati v obeh jezikih (slovenskem in madžarskem) po modelu HOP (Varga et al. 2016, 9).

Slika 2: Dvojezični izobraževalni zavodi v Prekmurju (2023/23)

Na začetku dvajsetih let 21. stoletja, oziroma v šolskem letu 2023/24 v Prekmurju deluje devet dvojezičnih vrtcev,⁶ pet dvojezičnih osnovnih šol (od teh je ena za otroke s posebnimi potrebami),⁷ ena dvojezična srednja šola (Dvojezična srednja šola Lendava – Kétnyelvű Középiskola Lendva), vertikalno pa zaključuje Oddelek za madžarski jezik in književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru – Maribori Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék (Kovács 2021, 197).

3 Statistični podatki o učencih iz Madžarske in pravne podlage za njihov vpis v šole v Sloveniji

V nadaljevanju bomo s pomočjo statističnih podatkov, ki smo jih pridobili iz uradnih evidenc dvojezičnih osnovnih šol in iz zapisov v medijih, predstavili številčni razvoj učencev, ki so in še prihajajo na šolanje v Slovenijo.⁸ Poleg statistike se bomo na kratko posvetili tudi pravni regulaciji, ki ureja položaj otrok iz Madžarske na dvojezičnih šolah v Prekmurju.

3.1 Statistični podatki o učencih iz Madžarske za obdobje od šolskega leta 2015/16 do začetka šolskega leta 2023/24

Kot je že bilo omenjeno, so se prvi učenci iz Madžarske vpisali v dvojezične osnovne šole v Sloveniji v šolskem letu 2015/16, in sicer štirje učenci v DOŠ Prosenjakovci in trije učenci v DOŠ I Lendava. O prvem vpisu otrok iz Madžarske v slovenske izobraževalne ustanove, konkretno v DOŠ Prosenjakovci, je poročal tudi madžarski narodnostni dnevnik Népújság (Király et al. 2015, 5): »Nadaljnja posebnost začetka letošnjega šolskega leta je ta, da obiskujejo prosenjakovsko osnovno šolo trije učenci (dva prvošolca in en tretješolec) iz matične države, iz naselij ob meji.«⁹ Dve leti pozneje, v šolskem letu 2017/18, so prvi vpis iz Madžarske zabeležili v DOŠ Genterovci.

6 To so: Vrtec Lendava/ Lendvai Óvoda – Dvojezična enota (DE) I Lendava; Vrtec Lendava – DE II Lendava; Vrtec Lendava – DE Dolga vas; Vrtec Lendava – DE Gaberje; Vrtec Lendava – DE Genterovci; Vrtec Pikapolonica Dobrovnik; Vrtci Občine Moravske Toplice – Dvojezična enota Prosenjakovci; Vrtci pri DOŠ Prosenjakovci – Vrtec Domanjševci; Vrtci pri DOŠ Prosenjakovci – Vrtec Hodoš.

7 Dvojezična osnovna šola I Lendava – 1. számú Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola; Dvojezična osnovna šola Genterovci – Kétnyelvű Általános Iskola Göntérháza; Dvojezična osnovna šola Dobrovnik – Kétnyelvű Általános Iskola, Dobronak; Dvojezična osnovna šola Prosenjakovci – Kétnyelvű Általános Iskola Pártosfalva; Dvojezična osnovna šola II Lendava – 2. számú Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola (šola za otroke s posebnimi potrebami).

8 Evidence smo pridobili od vodstev dvojezičnih osnovnih šol.

9 Dejansko so se v DOŠ Prosenjakovci v šolskem letu 2015/16 vpisali štirje učenci, od

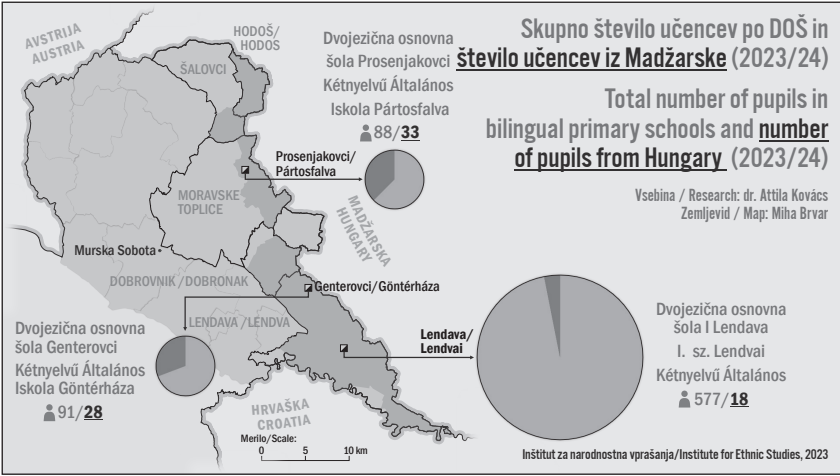
Tabela 1: Skupno število vpisanih učencev iz Madžarske v dvojezične osnovne šole v Prekmurju od šolskega leta 2015/16 do (vključno) šolskega leta 2023/24)

Šola/Šolsko leto	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24
DOŠ Prosenjakovci	4	11	22	28	39	42	37	34	33
DOŠ I Lendava	3	4	4	8	10	11	14	17	18
DOŠ Genterovci			1	4	12	14	20	25	28
SKUPAJ	7	15	27	40	61	67	71	76	79

Vir: evidence DOŠ Prosenjakovci, DOŠ I Lendava in DOŠ Genterovci.

V šolskem letu 2023/24 dvojezične osnovne šole v Prekmurju obiskuje vsega skupaj 79 učencev iz Madžarske, od teh jih je 33 vpisanih v DOŠ Prosenjakovci, 28 v DOŠ Genterovci, DOŠ I Lendava pa v tekočem šolskem letu obiskuje 18 učencev iz Madžarske (tabela 1). Kot je razvidno iz tabele 1, se je po prvih vpisih število učencev iz Madžarske hitro povečevalo vse do šolskega leta 2020/21, ko ga je za kratek čas prekinila epidemija covida-19.¹⁰ Dinamika vpisov se je nato s šolskim letom 2021/22 nadaljevala neke v enakem obsegu kot pred epidemijo.

Slika 3: Skupno število učencev po DOŠ in število učencev iz Madžarske (2023/24)

tega trije v matično šolo v Prosenjakovcih, eden pa je obiskoval podružnico prosenj-
kovske šole na Hodošu (Evidence DOŠ Prosenjakovci).

10 Epidemija covida-19 je še posebej močno prizadela učence iz Madžarske, saj jim je poleg težav, ki so pestile šolarje iz Slovenije, šolanje oteževalo zaprtje državne meje med Slovenijo in Madžarsko. Zaradi tega so bili učenci iz Madžarske dalj časa odsotni iz šole. O vplivu covida-19 na madžarsko narodno skupnost v Sloveniji in na izvajanje pouka v dvojezičnih izobraževalnih ustanovah glej podrobneje Kovács (2021).

Tabela 2: Skupno število učencev v DOŠ Prosenjakovci in število učencev iz Madžarske (2015/16–2023/24)

Razred/Šolsko leto	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24
1.	3	7	9	2	9	3	2	4	5
2.		3	6	9	2	9	3	1	2
3.	1		3	7	10	4	9	5	1
4.		1		3	8	8	4	7	4
5.			2	2	4	8	8	4	7
6.			1	3	1	4	5	6	4
7.				1	4	1	5	3	6
8.			1		1	4		4	3
9.				1		1	1		1
Skupno število učencev na šoli	66	68	75	81	83	96	91	85	88
Skupno število učencev iz Madžarske	4	11	22	28	39	42	37	34	33
%	6,06	16,18	29,33	34,57	46,99	43,75	40,66	40	37,5

Vir: evidenca DOŠ Prosenjakovci.

Nadaljnja podrobna analiza podatkov po šolah pokaže, da tako po številu kot po deležu vpisanih učencev iz Madžarske izstopa DOŠ Prosenjakovci (tabela 2). Kot rečeno, so se prvi otroci na DOŠ Prosenjakovci vpisali v šolskem letu 2015/16, v naslednjem šolskem letu je bilo že sedem prvošolcev iz Madžarske, v šolskem letu 2017/18 pa celo devet prvošolcev. Ob naglem povečanju števila otrok iz Madžarske je ravnateljica DOŠ Prosenjakovci poudarila, da (Király et al. 2016, 5) »je zelo vesela, da se je nadaljeval vpis otrok iz Madžarske v ustanovo, saj to pomeni, da učiteljski zbor dobro dela, da so tako otroci kot starši s poučevanjem, z učnimi metodami zadovoljni«.

Štiri leta po prvem vpisu, torej v šolskem letu 2019/20, so v DOŠ Prosenjakovci zabeležili že 39 učencev iz Madžarske, ki so pomenili že skoraj polovico vseh vpisanih otrok v šolo (slabih 47 %). V šolskem letu 2020/21 pa se je v primerjavi s prejšnjimi leti število vpisanih prvošolcev iz Madžarske bistveno zmanjšalo. K temu je zagotovo prispevala epidemija covida-19,¹¹ poleg tega pa je bila v kraju Bajánsenye tik ob madžarsko-slovenski meji jeseni 2021 odprta osemletna osnovna šola. Vse od leta 2007 pa do 2021 je namreč v kraju Bajánsenye, ki leži na madžarski strani slovensko-madžarske državne meje v bližini Prosenjakovcev, delovala le podružnična šola z dvema razredoma, od leta 2021 naprej pa deluje kot popolna osemletna osnovna šola, ki je v upravljanju Reformatorskega izobraževalnega centra Bocskai István iz

¹¹ Glej opombo 10.

Halászteleka (Képéné Bihar 2021). S tem se je otrokom iz obmejnega prostora na Madžarskem, ki sicer gravitira (tudi) proti Prosenjakovcem (predvsem gre za naselje Magyarszombatfa in okoliške kraje), ponudila možnost šolanja v dosegljivi bližini na Madžarskem. Pred tem so se otroci iz omenjenega obmejnega prostora v primeru, če so se želeli šolati na Madžarskem, morali voziti v okoli 15 ali več kilometrov oddaljeni naselji Őriszentpéter ali Csesztreg (intervjuja 8 in 9).

V zvezi z otroki, ki iz Madžarske obiskujejo DOŠ Prosenjakovci, so tako obe ravnateljici te šole¹² kot tudi starši omenili, da jih večina prihaja iz družin, ki prvotno ali avtohtono ne izvirajo iz prostora ob meji, temveč so se tja preselili iz notranjosti Madžarske, mnogi med njimi celo iz Budimpešte (intervjuji 3, 5, 6, 8 in 9).¹³ Mogoče gre iskati vzrok za nekoliko nižji vpis otrok iz Madžarske v DOŠ Prosenjakovci po šolskem letu 2019/20 prav v tem, da mnoge družine na tem prostoru ne živijo že več generacij, temveč so se sem preselile šele pred kratkim. Primerjava podatkov iz časopisa Népújság, ki praviloma poroča o številu vpisanih otrok na začetku šolskega leta, in evidence šole v Prosenjakovcih, ki navaja podatke ob koncu šolskega leta, namreč pokaže, da se te številke marsikdaj ne ujemajo. Razlike niso velike, se pa opazijo, poleg tega je na to opozoril tudi eden od intervjuvanih staršev (intervju 9). Za razliko od prosenjakovske šole pa podatki o otrocih iz Madžarske v DOŠ I Lendava in DOŠ Genterovci kažejo na precejšnjo stabilnost. K temu botruje verjetno (tudi) dejstvo, da gre v primeru teh dveh šol za družine, ki že več generacij živijo v obmejnem prostoru (intervju 6).

Tabela 3: Skupno število učencev v DOŠ I Lendava in število učencev iz Madžarske od šolskega leta 2015/16 do vključno 2023/24

Razred/ Šolsko leto	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24
1.	2	1		4	2	1	4	3	1
2.		2	1		4	2	1	4	3
3.			2	1		4	2	1	4
4.	1			2	1		4	2	1
5.		1			2	1		4	2
6.			1			2	1		4
7.				1			2	1	
8.					1			2	1

12 Ravnateljica Jožefa Herman se je s koncem šolskega leta 2022/23 upokojila, na čelu šole pa jo je nasledila ravnateljica Gyöngyi Kranjec.

13 Po oceni enega od staršev je takih družin kar 80 % (intervju 9).

Razred/ Šolsko leto	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24
9.									2
Skupno število učencev na šoli	504	503	495	520	536	534	544	553	577
Skupno število učencev iz Madžarske	3	4	4	8	10	11	14	17	18
%	0,60	0,79	0,81	1,54	1,86	2,06	2,57	3,07	3,12

Vir: evidenca DOŠ I Lendava.

Pogled na tabelo 3 pokaže, da je število otrok v DOŠ I Lendava postopoma naraščalo, večji preskok je opazen v šolskem letu 2018/19 in v šolskem letu 2021/22, ko se je število otrok iz Madžarske v Lendavi povečalo z 11 na 14 vpisanih učencev. Tudi v DOŠ Genterovci (tabela 4) se je v zadnjem šolskem letu opazno povečalo število vpisanih učencev iz Madžarske (s 14 na 20 vpisanih).¹⁴ Bistveno večji preskok v številu vpisanih otrok iz sosednje države pa se v primeru šole v Genterovcih opazi v šolskem letu 2019/20, ko se je število šolarjev iz Madžarske povečalo s 4 na 12. V tem letu so starši iz Madžarske v prvi razred DOŠ Genterovci vpisali pet prvošolčkov. Učiteljica/razredničarka učencev v prvem razredu je ob tej priložnosti za Pomurski madžarski radio izjavila (Botka et al. 2019):

Letos pričakujemo devet prvošolčkov. Sestava učencev bo zelo pisana. To je za nas, učitelje, velik izziv. [...] Pet malčkov, prvošolčkov, prihaja iz »zamejstva«, tako da bo delo potekalo v razredu malo drugače kot do zdaj. Oni zaenkrat še nič ne razumejo slovensko, so pa tudi prvošolčki, ki ne razumejo madžarsko. Zato pravim, da je nek poseben izziv, posebna naloga.

14 Na to nenadno povečanje vpisa otrok iz Madžarske v lendavsko in genterovsko osnovno šolo je po vsej verjetnosti vplivalo tudi dejstvo, da so s koncem šolskega leta 2021/22 v kraju Rédics, ki leži na madžarsko-slovenski meji, zaprli osnovno šolo, otroke pa preusmerili v osnovno šolo v Lenti (intervju 6).

Tabela 4: Skupno število učencev v DOŠ Genterovci in število učencev iz Madžarske (2017/18–2023/24)

Razred/Šolsko leto	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24
1.	1	1	4	2	6	5	3
2.	/	2	3	4	2	6	5
3.	/	1	2	3	4	2	6
4.	/	/	3	2	3	4	2
5.	/	/	/	3	2	3	4
6.	/	/	/	/	3	2	3
7.	/	/	/	/	/	3	2
8.	/	/	/	/	/	/	3
9.	/	/	/	/	/	/	/
Skupno število učencev na šoli	77	78	80	79	82	87	91
Skupno število učencev iz Madžarske	1	4	12	14	20	25	28
%	1,30	5,13	15	17,72	24,39	28,73	30,77

Vir: evidenca DOŠ Genterovci.

3.2 Pravni predpisi, ki urejajo položaj otrok iz Madžarske na dvojezičnih šolah v Sloveniji

Z vstopom Slovenije in Madžarske v EU in schengensko območje so se uveljavile temeljne svoboščine EU, in sicer prost pretok blaga, oseb, storitev in kapitala, čeprav se je pri prostem pretoku oseb prvenstveno mislilo na prost pretok delavcev in študentov. O tem, da je na »prost pretok učencev« na relaciji Madžarska-Slovenija le malokdo pomislil, zgovorno priča izjava ravnateljice DOŠ Prosenjakovci Jožefe Herman septembra leta 2015 za narodnostni časopis Népszás ob prvih vpisih učencev iz Madžarske (Király et al. 2015, 5): »/.../ v zgodovini šole še ni bilo primera, da bi se iz Madžarske zanimali za njihovo ustanovo«. Prav zaradi citirane izjave ravnateljica DOŠ Prosenjakovci ni imela nobenih izkušenj z vpisom otrok iz tuje države, zato je kontaktirala Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, kjer so ji pomagali glede pravnih predpisov in dokumentov za otroke iz Madžarske (intervju 3). V zvezi s tem velja poudariti, da so vsi štirje intervjuvani starši še posebej izpostavili zavzetost in pomoč ravnateljic dvojezičnih osnovnih šol pri urejanju dokumentacije oz. pri celem postopku vpisa učencev v šolo (intervjuji 6, 7, 8 in 9).

Ne glede na temeljne svoboščine EU šolanje tujcev v Sloveniji urejajo slovenski pravni predpisi. Ustava Republike Slovenije v 57. členu določa, da je izobraževanje svobodno in da je osnovnošolsko izobraževanje obvezno in se financira iz javnih sredstev (Ustava RS 1991). Zakonsko pa je šolanje tujih državljanov urejeno v 10. členu Zakona o osnovni šoli (2006), ki pravi: »Otroci, ki so tuji državljani oziroma osebe brez državljanstva in prebivajo v Republiki Sloveniji, imajo pravico do obveznega osnovnošolskega izobraževanja pod enakimi pogoji kot državljani Republike Slovenije.«

Če otrok tujec ali otrok brez slovenskega državljanstva nima urejenega stalnega prebivališča v Republiki Sloveniji, ga osnovna šola vseeno sprejme, ker gre za pravico iz 57. člena Ustave RS. V osnovi pa velja, da otroci, ki so državljani EU, imajo pravico obiskovati šolo v vsaki državi EU pod enakimi pogoji kot otroci, ki so državljani tiste države (intervju 3).

Kljub navedenemu pa otroci iz Madžarske niso deležni vseh ugodnosti, ki pripadajo otrokom iz Slovenije. Iz razgovorov z ravnateljicami dvojezičnih izobraževalnih ustanovah izhaja, da otroci iz Madžarske niso deležni (intervjuji 1, 2, 3, 4 in 5):

- prevoza od doma do šole: prevoz od doma do šole je za otroke iz Slovenije urejen in brezplačen, za otroke iz Madžarske pa morajo poskrbeti starši sami;
- subvencionirane prehrane: starši otrok iz Madžarske plačajo polno ceno prehrane, medtem ko so otroci iz socialno šibkejših slovenskih družin upravičeni do subvencionirane prehrane;
- subvencije s strani države za šolo v naravi;
- enkratne finančne pomoči matične države Madžarske za starše oziroma družine, katerih otroci se madžarski jezik učijo na nivoju materinščine (prvi jezik) in ne kot jezik okolja (drugi jezik). Čeprav se učenci iz Madžarske brez izjem učijo madžarski jezik na nivoju materinščine, pa kljub temu niso upravičeni do denarne podpore iz lastne države, ker se podpora veže (tudi) na stalni naslov v Sloveniji.

4 Analiza globinskih intervjujev z ravnateljicami dvojezičnih izobraževalnih zavodov in s starši učencev, ki so med prvimi vpisali svoje otroke v dvojezične šole v Sloveniji

Globinski intervjuji so bili izvedeni z aktualnimi ravnateljicami vseh treh dvojezičnih izobraževalnih institucij, ki jih obiskujejo otroci iz Madžarske, ter z nekdanjima ravnateljicama DOŠ I Lendava in DOŠ Prosenjakovci, ki sta se prvi srečali z otroki iz Madžarske oziroma njihovimi starši. Globinski intervjuji so bili realizirani v drugi polovici leta 2022. Intervjujem z ravnateljicami so sledili še razgovori s starši, ki so med prvimi vpisali svoje otroke v

dvojezične šole v Prekmurju. Kljub večjemu številu posredovanih prošenj za osebne intervjuje so se odzvali »le« štirje starši: eden iz DOŠ I Lendava, eden iz DOŠ Genterovci ter dva iz DOŠ Prosenjakovci. Intervjuji s starši so bili opravljeni v decembru leta 2022 in v januarju 2023.

V globinskih intervjujih z ravnateljicami in starši smo se prvenstveno pogovarjali o naslednjih tematikah:

- od kod so starši iz Madžarske dobili informacije o možnostih vpisa v dvojezične osnovne šole v Sloveniji;
- ali so imeli starši težave pri vpisu otrok v šole v Sloveniji in s tem povezano o pravni podlagi vpisa otrok iz Madžarske ter pravicah učencev iz Madžarske;
- razlogi oz. motivi staršev za vpis otrok v dvojezične šole v Sloveniji;
- kako je učence iz Madžarske sprejel učiteljski kader in kako sošolci in starši učencev iz Slovenije;
- koliko šolskih let so potrebovali učenci iz Madžarske, da so se naučili samozavestno komunicirati v slovenskem jeziku;
- vpliv učencev iz Madžarske na učitelje in na sošolce iz Slovenije;
- kje bodo nadaljevali šolanje učenci iz Madžarske.

4.1 Informacije o dvojezičnem šolstvu in motivi za vpis otrok v dvojezične osnovne šole v Sloveniji

Uvodoma velja poudariti, da so vsi štirje starši, s katerimi so bili opravljeni intervjuji, zelo preudarno in skrbno izbrali šolo za svoje otroke. Po pridobitvi prvih informacij so vsi starši obiskali šole, se pogovorili z ravnateljicami, skupaj s svojimi otroki prisostvovali pri dvojezičnem pouku, se po potrebi posvetovali še s kom drugim¹⁵ in šele po tem sprejeli odločitev (intervjuji 6, 7, 8 in 9).¹⁶

Starša, ki sta med prvimi vpisala svoja otroka v DOŠ Prosenjakovci, sta v bistvu prvo informacijo dobila od reformatorske (kalvinske) duhovnice Emőke Rozgonyi. Duhovnica Emőke Rozgonyi in soprog, Tamás Bódis, prav tako reformatorski (kalvinski) duhovnik, sta se namreč leta 2008 iz Madžarske preselila na Goričko v Prekmurju, kjer sta v kraju Motvarjevci, kjer večinoma živijo pripadniki reformatorske oziroma kalvinske veroizpovedi, zapolnila prosto mesto duhovnika slovenske Reformatorske krščanske cerkve

15 Ena od družin, ki je vpisala svojega otroka v DOŠ Prosenjakovci, je navezala stike tudi s predsednico Madžarske samoupravne narodne skupnosti Občine Moravske Toplice in jo prosila za pomoč pri urejanju dokumentacije (intervju 9).

16 Eden od staršev je v intervjuju povedal, da je družina obiskala tri osnovne šole (eno v Sloveniji, tj. prosenjakovsko, in dve na Madžarskem) in so po tehtnem premisleku izbrali DOŠ Prosenjakovci. Poudaril je: »Odločili smo se za nekaj in ne proti nečemu« (intervju 8).

(Bence 2008, 18–19). Duhovniška družina se je naselila v kraju Prosenjakovci, duhovnica Rozgonyi pa je med svojim delovanjem navezala stike tudi z ljudmi z madžarske strani meje. Med temi sta bila tudi starša/intervjuvanca, ki sta prav od duhovnice dobila prve informacije o dvojezični osnovni šoli v Prosenjakovcih (intervjuja 8 in 9). Tudi pri starših, ki sta svoja otroka vpisala v DOŠ I Lendava in DOŠ Genterovci, je bila pri pridobivanju informacij pomembna »slovenska« navezava. Družina, ki je vpisala otroka v lendavsko šolo, se je z dvojezičnim šolstvom spoznala dobesedno v sami zgradbi DOŠ I Lendava, kamor so iz Madžarske enkrat tedensko vozili svojega otroka (ki je tedaj še obiskoval vrtec na Madžarskem) na tečaj angleščine v okviru jezikovne šole Helen Doron (intervju 6). Starš otroka iz genterovske šole pa je prve informacije o dvojezičnem šolstvu dobil od sodelavcev v Prekmurju, kjer je zaposlen (intervju 7). Drugi starš, ki je svojega otroka v genterovsko šolo vpisal dve leti kasneje, v šolskem letu 2019/20, pa je sodeč po izjavi za Pomurski madžarski radio (MMR) osnovne informacije o dvojezičnem šolstvu dobil od učiteljice iz te šole, s katero se je srečal na trgatvi v Prekmurju (Botka et al. 2019).

Po pridobitvi prvih osnovnih informacij o dvojezičnem šolstvu so vsi štirje intervjuvanci preverili še informacije, ki so bile dostopne na spletu,¹⁷ nato pa navezali stike z ravnateljicami osnovnih šol. Pri tem je treba poudariti, da so vsi starši izpostavili zelo topel sprejem in ustrežljivost s strani ravnateljic, ki so jim »šle na roko« in jim z veliko predanostjo pomagale pri vpisu otrok v šolo (intervjuji 6, 7, 8 in 9).¹⁸ Kot zanimivost lahko navedemo, da starši/intervjuvanci niso vedeli eden za drugega (razen seveda staršev, ki sta svoje otroke vpisala v DOŠ Prosenjakovci) in so šele kasneje dobili informacije o tem, da poleg njihovih otrok šole v Sloveniji vsakodnevno obiskujejo tudi drugi otroci iz Madžarske (intervjuji 6, 7, 8 in 9).

Po vpisu prvih otrok iz Madžarske v dvojezične osnovne šole v Sloveniji pa so v mnogih primerih prav ti starši postali prvi informatorji za ostale starše. V zvezi s tem so vsi starši/intervjuvanci izpostavili, da niso »novačili« otrok za prekmurske dvojezične šole, temveč so v primeru zanimanja predstavili svoje izkušnje oziroma izkušnje svojih otrok. K širjenju informacij o možnostih šolanja v Sloveniji je močno pripomogel tudi članek, objavljen v lokalnem dnevniku Zalai Hírlap na Madžarskem oktobra leta 2015.¹⁹ Članek z naslovom *Határon túli iskolába. Szlovéniai iskolába járnak* (V šolo v zamejstvo. Obiskujejo šolo v Sloveniji) je predstavil dve družini, eno, ki je vpisala otroka v DOŠ I Lendava (eden od štirih intervjuvancev), in družino, ki je otroka

17 Vse dvojezične vzgojno-izobraževalne ustanove v Prekmurju imajo dvojezične, slovensko-madžarske spletne strani.

18 Eden od staršev je bil presenečen, da so uspeli otroka vpisati v šolo le na podlagi EMŠO (intervju 9).

19 Časopis Zalai Hírlap je osrednji tiskani medij Županije Zala, ki meji na Slovenijo, konkretno na lendavsko območje.

vpisala v DOŠ Prosenjakovci (Gyuricza 2015, 1; 5). Tudi na podlagi članka se je povečalo zanimanje za šolanje na dvojezičnih šolah v Prekmurju (intervju 6).

Glede motivov oziroma razlogov za vpis v slovenske šole so intervjuvani starši izpostavili več razlogov, vendar sta med njimi dominirala dva, in sicer slovenski šolski sistem in večjezičnost šol. Vsi štirje starši, s katerimi sem opravil globinski intervjuje, so poudarili, da je slovenski šolski sistem oz. način poučevanja v slovenskih šolah bistveno drugačen od šolskega sistema na Madžarskem, ki je po njihovem mnenju rigiden, tog, deluje po načelih pruske šole in otrokom ni preveč prijazen. V nasprotju s tem pa so slovenske šole bolj fokusirane na otroke, vzdušje v šoli je prijetno, družinsko. Po mnenju staršev iz Madžarske imajo učenci v Sloveniji več prostega časa kot na Madžarskem in so lahko dalj časa »otroci«. Tudi opismenjevanje traja bistveno dalj časa kot na Madžarskem, učni načrt v Sloveniji namreč predvideva postopnost v poučevanju branja in pisanja, otroci se opismenjujejo skozi igro.²⁰ K odločitvi staršev iz Madžarske, da vpišejo svoje otroke v slovenske šole, je pripomogla tudi metoda poučevanja v prvih treh razredih dvojezičnih osnovnih šol, konkretno vezava jezika na osebo (intervjuji 6, 7, 8 in 9). Kot je že bilo navedeno v poglavju o dvojezičnem šolstvu, ta metoda omogoča, da sta v razredu dva učitelja, pri čemer eden komunicira z otroki le v slovenskem, drugi pa le v madžarskem jeziku.

Drugi razlog, ki je bil odločilen za starše pri izbiri osnovne šole v Sloveniji, pa je bila večjezičnost osnovnih šol. V osnovi v vseh dvojezičnih osnovnih šolah v Prekmurju pouk poteka v slovenskem in madžarskem jeziku. K temu se doda še učenje tujega (angleškega ali nemškega jezika), poleg tega pa lahko učenci v sklopu izbirnega predmeta izberejo še četrti jezik, kar pomeni, da lahko otrok zaključi osnovnošolsko izobraževanje z znanjem štirih jezikov. Vsi štirje intervjuvani starši so izpostavili pomen učenja več jezikov kot enega od glavnih motivov za vpis otroka v prekmurske šole (intervjuji 6, 7, 8 in 9).²¹ Kot se je izrazil eden od staršev, »več jezikov znaš, več veljaš«, in ker živijo ob madžarsko-slovenski meji, se jim je zdelo pomembno, da se njihov otrok nauči poleg madžarskega še slovenski jezik in s tem pridobi več možnosti (tudi) na trgu delovne sile (intervjuja 6 in 9). V zvezi z dvojezičnostjo šole so starši izpostavili tudi spoznavanje drugih kultur in s pomočjo tega spoznavanje »slovenskega sveta« (intervju 7). Kot dodaten motiv so starši navedli še urejenost dvojezičnih šol in šolskega okoliša, opremljenost šol ter kvalitetnejšo prehrano v primerjavi z Madžarsko (intervjuji 6, 7, 8 in 9).²² Glede

20 Na Madžarskem se morajo učenci opismeniti do konca prvega polletja prvega razreda, medtem ko ta proces v Sloveniji traja dve oziroma tri leta.

21 Eden od staršev je še opozoril na način poučevanja tujih jezikov, ki naj bi bil bolj učinkovit kot na Madžarskem (intervju 6).

22 Ni zanemarljivo, da je pri vseh starših zaznati neko simpatijo do Slovenije, do

motivov oz. razlogov za vpis učencev iz Madžarske v dvojezične šole sem za mnenje povprašal tudi ravnateljice osnovnih šol. Njihovi odgovori so samo potrdili že navedeno pri odgovorih staršev (intervjuji 1, 2, 3, 4 in 5).

4.2 Kako je učence iz Madžarske sprejel učiteljski kader, kako sošolci iz Slovenije in njihovi starši ter kakšen je vpliv učencev iz Madžarske na učitelje in sošolce iz Slovenije

Na vprašanje o tem, kako so učitelji dvojezičnih šol sprejeli učence iz Madžarske, je ravnateljica DOŠ Prosenjakovci, ki ob prihodu prvih učencev še ni opravljala službe ravnateljice in je poučevala, povedala, da je bilo sprva malce bojazni s strani učiteljev. Učitelji namreč niso vedeli, kakšna so pričakovanja staršev otrok iz Madžarske. Starše »domačih« otrok so namreč poznali, izkušenj s starši iz Madžarske pa niso imeli. Kot je poudarila, so se veselili prihoda učencev iz Madžarske, saj so predvidevali, da bodo tako otroci-domačini več uporabljali madžarski jezik v komunikaciji, po drugi strani pa so se zavedali tudi tega, da bodo učitelji »prisiljeni« več uporabljati madžarščino pri poučevanju (intervju 5).²³ Na dvig kakovosti madžarskega jezika med učitelji kot posledica prihoda otrok iz Madžarske sta opozorili tudi ravnateljici lendavske in prosenjakovske šole, ki sta prvi sprejeli učence iz Madžarske (intervjuja 4 in 3).²⁴ Slednja je še poudarila, da so pozitivne učinke pričakovali tudi od mešanja kultur, vzpodbudno pa je bilo tudi povečanje števila otrok na šoli, saj je prosenjakovska šola po številu učencev spadala med manjše dvojezične šole. Kot je povedala, se je marsikateri »naš« učenec zelo dobro naučil madžarsko. Pomisleke pa je imela glede poučevanja slovenščine za učence iz Madžarske, ker so se ti otroci praviloma vpisali brez znanja slovenskega jezika (intervju 3).²⁵ Na vzajemnost vplivov so opozorili tudi starši učencev iz Madžarske, ki so poudarili, da so se tudi učitelji prilagodili novim okoliščinam in da so bili

slovenskega jezika. Tako so npr. starši, katerih otroci so med prvimi obiskovali DOŠ Prosenjakovci, sami zase organizirali tečaj slovenščine z namenom, da bi lažje sledili razvoju svojih otrok, po potrebi tudi pomagali svojim otrokom pri učenju slovenskega jezika, njihova »učiteljica« pa je bila reformatorska duhovnica Emőke Rozgonyi (intervju 9).

- 23 Kot je v zvezi s tem navedla ravnateljica, so izkušnje take, da na učitelja pri uporabi jezika vpliva razred oziroma »jezik učencev«.
- 24 Nekateri učitelji so imeli težave z madžarskim jezikom, kar je predvsem na začetku razburilo madžarske starše na prosenjakovski šoli, vendar so situacijo uredili. Če pa se vseeno pojavijo napake v dvojezičnih pisnih nalogah, se o tem pogovorijo (intervju 8). V zvezi s temi težavami je ena ravnateljic povedala, da so v nekaterih primerih otroci iz dvojezičnega okolja po potrebi prevajali za učence iz Madžarske (intervju 3).
- 25 Otrokom iz Madžarske so za čim hitrejšo usvojitev slovenskega jezika dvojezične šole pomagale tudi tako, da so v sklopu neplačanih tutorskih ur, ki jih učitelji izvajajo prostovoljno za dopolnitev tretjega stebra, izvajali dodatni pouk slovenskega jezika.

npr. roditeljski sestanki dvojezični oz. da so madžarskim staršem po potrebi prevajali (intervju 6).

V zvezi z vprašanjem, kako so otroke iz Madžarske sprejeli njihovi sovrstniki iz Sloveniji, so vse ravnateljice poudarile, da težav ni bilo. Otroci so se dobro ujeli, se družijo med sabo, tudi izven šole imajo skupne programe. Podobnega mnenja so tudi starši, eden od staršev, ki je imel v šolskem letu 2022/23 kar tri otroke vpisane v DOŠ Prosenjakovci, pa je dodal, da je bilo izvenšolskega druženja med otroki iz Madžarske in Slovenije bistveno več med prvimi generacijami vpisanih iz Madžarske in da podobno situacijo zaznava tudi med starši (intervjuji 7, 8 in 9).

Določeno mero napetosti ob vpisu otrok iz Madžarske pa je bilo čutiti med nekaterimi starši iz Slovenije oziroma iz dvojezičnega okolja. Kot sta povedali obe ravnateljici DOŠ Prosenjakovci, so nekateri starši na začetku, torej ob prvih vpisih, imeli nekaj pomislekov, češ da so otroci iz Madžarske privilegirani napram otrokom iz Slovenije, vendar so jim razložili, da slovenski otroci oziroma otroci iz Slovenije niso v ničemer prikrajšani zaradi otrok iz sosledstva (intervjuja 3 in 5). V zvezi s starši otrok iz Madžarske so ravnateljice izpostavile, da so se zelo dobro vklopili v slovenski šolski sistem ter se redno udeležijo roditeljskih sestankov in državnih in ostalih praznikov, ki jih organizirajo v okviru šole (intervjuji 2, 3, 4 in 5).²⁶

4.3 Koliko časa so potrebovali učenci iz Madžarske, da so se naučili samozavestno sporazumevati v slovenskem jeziku in kje bodo nadaljevali šolanje

V zvezi s tem, koliko časa so potrebovali učenci iz Madžarske, da so se naučili samozavestno komunicirati v slovenskem jeziku, so bili odgovori ravnateljic in staršev v sozvočju. Tako eni kot drugi so povedali, da so otroci iz Madžarske v povprečju potrebovali od štiri do pet šolskih let. Pri tem pa je treba poudariti, da sta epidemija covida in posledično zaprtje šol in državnih meja v letu 2020 in 2021 negativno vplivala na učenje slovenskega jezika otrok iz Madžarske. Starši učencev iz Madžarske namreč ne obvladajo slovenskega jezika in iz tega razloga svojim otrokom pri pouku slovenščine na daljavo niso znali pomagati. To je še posebej veljalo za otroke, ki so obiskovali prvo triado oz. so se opismenjevali (Kovács 2021, 199). Je pa ravnateljica DOŠ Prosenjakovci opozorila na to, da je na njihovi šoli sedem otrok iz Madžarske, vsi so

²⁶ V zvezi z udeležbo madžarskih otrok na šolskih svečanostih in praznikih velja omeniti, da sta kar dva starša od štirih še posebej izpostavila, da so bili presenečeni oziroma niso imeli informacije o tem, da za razliko od Madžarske, kjer je pravilo, da ob šolskih svečanostih otroci oblečejo bele srajce in črne hlače oziroma krila, v Sloveniji ni takih pričakovanih oziroma predpisov in je pomembno le to, da se otrok spodobno, prazniku primerno uredi (intervjuja 6 in 7).

trenutno vpisani v prvo triado, ki imajo izobraževanje na domu.²⁷ Ti otroci se doma učijo le materinščino (se pravi madžarski jezik) in matematiko, kar pa po drugi strani pomeni, da se vse do prihoda na šolo praviloma ne bodo srečali s slovenskim jezikom. Ravnateljica pa je opozorila še na eno težavo. V zadnjem času so namreč opazili, da se nekateri učenci iz Madžarske nočejo temeljito naučiti slovensko. Tudi strokovne službe so se ukvarjale z otroki, katerim učenje slovenskega jezika ni pomembno oziroma ne spada med prioritete, čeprav so njihovi starši izjavili, da je za njih zelo važno, da se njihovi otroci naučijo slovensko (intervju 5).

Kar se tiče nadaljnjega šolanja učencev iz Madžarske na srednješolski ravni, so do konca šolskega leta 2022/23 trije učenci iz Madžarske zaključili šolanje na kateri od dvojezičnih osnovnih šol, vendar nobeden od njih ni nadaljeval šolanja na Dvojezični srednji šoli v Lendavi ali na kateri drugi srednji šoli v Sloveniji. So pa kar trije starši od štirih, s katerimi sem opravil intervjuje, povedali, da bodo njihovi otroci, ki sicer končujejo šolanje na osnovnošolski ravni, po vsej verjetnosti nadaljevali šolanje na Dvojezični srednji šoli v Lendavi (intervjuji 6, 7, 8 in 9).

5 Zaključek

Prvi učenci iz Madžarske so se na dvojezične osnovne šole v Sloveniji vpisali v šolskem letu 2015/16. V preteklih devetih šolskih letih se je njihovo število postopoma povečevalo, v tekočem šolskem letu (2023/24) obiskuje šole v Prekmurju 79 učencev iz sosednje države. Od treh dvojezičnih osnovnih šol, ki jih otroci iz Madžarske vsakodnevno obiskujejo, izstopata predvsem dve manjši šoli, in sicer DOŠ Prosenjakovci in DOŠ Genterovci. Na prvi je delež učencev iz Madžarske malo večji od tretjine, na drugi pa malo manjši od tretjine vseh vpisanih. Čeprav so intervjuji s starši učencev iz Madžarske pokazali, da so bili vzroki oz. motivi za vpis večplastni, pa dominirata dva razloga, in sicer otrokom prijaznejši slovenski šolski sistem (v primerjavi z madžarskim) in pa večjezičnost šol. Čeprav so ob vpisu nekateri starši menili, da se bo njihov otrok naučil slovensko v letu ali dveh (intervju 9), pa se je v praksi pokazalo, da za dobro obvladovanje slovenskega jezika v povprečju potrebujejo nekje med štiri in pet let. Tako starši kot otroci iz Madžarske so se po pripovedovanju intervjuvancev dobro vklopili v slovenski šolski sistem, uspeli so tudi navezati dobre stike z »domačini z narodnostno mešanega območja v Prekmurju«. Na podlagi šolskih statistik v tem in v naslednjih dveh šolskih letih bo dvojezično osnovnošolsko izobraževanje zaključilo večje število učencev

²⁷ Po besedah ravnateljice so možnost izobraževanja na domu na njihovi šoli izkoristili izključno le starši otrok iz Madžarske.

iz Madžarske, in sicer v šolskem letu 2023/24 trije, v šolskem letu 2024/25 sedem in v šolskem letu 2025/26 osem učencev. Zanimivo bo videti, koliko učencev bo nadaljevalo šolanje na edini dvojezični srednji šoli v Sloveniji, ki se nahaja v Lendavi, ali pa na kateri drugi srednji šoli na Slovenskem ali pa bodo svoje šolanje nadaljevali na Madžarskem. Ne glede na to pa so starši, s katerimi sem opravil intervjuje, hvaležni Sloveniji kot državi, da je omogočila šolanje za otroke iz Madžarske, po mnenju enega od staršev pa se bo Sloveniji ta »investicija« povrnila že na srednji rok (intervju 6).

Intervjuvanci

Intervju 1 – Ravnateljica Dvojezične osnovne šole I Lendava, 8. julij 2022

Intervju 2 – Ravnateljica Dvojezične osnovne šole Genterovci, 8. julij 2022

Intervju 3 – Nekdanja ravnateljica Dvojezične osnovne šole Prosenjakovci,
13. september 2022

Intervju 4 – Nekdanja ravnateljica Dvojezične osnovne šole I Lendava,
14. december 2022

Intervju 5 – Ravnateljica Dvojezične osnovne šole Prosenjakovci, 19. december

Intervju 6 – Starš učencev na Dvojezični osnovni šoli I Lendava, 9. december 2022

Intervju 7 – Starš učenca na Dvojezični osnovni šoli Genterovci, 14. december 2022

Intervju 8 – Starš učenca na Dvojezični osnovni šoli Prosenjakovci, 5. januar 2023

Intervju 9 – Starš učencev na Dvojezični osnovni šoli Prosenjakovci, 5. januar 2023

Literatura in viri

- Bence, L., 1996. *Írott szóval a megmaradásért. A szlovéniai magyarság 70 éve. II. Bővített kiadás.* Hazánk - Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Győr – Lendva.
- Bence L., 2008. »Nem elég menni az úton, az úton haladni is kell...« *Népújság* 52 (44), 11. november 2008, 18-19.
- Botka, Á., Szőke K., & Szabó, M., 2019. Egyre népszerűbb a kétnyelvű iskola (a határon túl) [Radijski prispevek]. Studio madžarskih programov – MMR, 2. september 2019, <https://www.rtvsllo.si/mmr/hirek/terepjaro/egyre-nepszerubb-a-ketnyelvu-iskola-a-hataron-tul/560897> (dostop 25. 10. 2023).
- Dvojezična srednja šola Lendava, Zgodovina, <https://www.dssl.si/zgodovina/> (dostop 5. 10. 2023).
- Gyuricza, F., 2015. Határon túli iskolába. Szlovéniai iskolába járnak. *Zalai Hírlap* 71 (246), 20. október 2015, 1, 5.
- Hajós, F., 1978. A nemzetiségek jogi helyzete a Szlovén Szocialista Köztársaságban. V S. Varga (ur) *Nemzetiségi politika, nemzetiségi jog.* Lendvai és a Muraszombati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség, Lendva.
- Kepéné Bihar, M., 2021. A bajánsenyei csoda [Radijski prispevek]. Studio madžarskih programov – MMR, 14. september 2021, <https://www.rtvsllo.si/mmr/hirek/spiritus/a-bajansenyei-csoda/593944> (dostop 24. 10. 2023).
- Király, J., Abraham, K., & Bence L., 2015. Száz kis elsős a kétnyelvű általános iskolákban. *Népújság* 59 (35), 3. september 2015, 4–5.
- Király, J., Abraham, K., & Bence L., 2016. Kevesebb az elsős, Pártosfálván nőtt a magyarországi kisdíákok száma. *Népújság* 60 (35), 1. september 2016, 4–5.
- Kovács, A., 2006. Številčni razvoj prekmurskih Madžarov v 20. stoletju. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and documents, Journal of Ethnic Studies* 48-49, 6-38.
- Kovács, A., 2011. A magyarországi szlovének a magyar-jugoszláv kapcsolatok tükrében, 1945-1956. V E. Sajti (ur) *Magyarország és a Balkán a XX. században.* JATE-Press, Szeged, 65-81.
- Kovács, A., 2014. E-kompetence učiteljev v dvojezičnih šolah – predstavitev projekta. *Pomurska obzorja* 1 (1), 25–28.
- Kovács, A., 2021. Madžarska narodna skupnost in epidemija bolezni covid-19 v letu 2020 in 2021. V K. Munda Hirnök & S. Novak-Lukanovič (ur.) *Svet je postal drugačen: vpliv covid-19 na etnične manjšine in obmejni prostor v Sloveniji in sosednjih državah.* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 173–212.
- Munda Hirnök, K., 2011. A Rába-vidék a Rákosi korszakban, különös tekintettel Felsőszölnökre. V E. Sajti (ur) *Magyarország és a Balkán a XX. században.* JATE-Press, Szeged, 81–91.
- Nećak-Lük, A., 2010. Iz preteklosti za prihodnost: pol stoletja dvojezičnega šolstva v Prekmurju – A múltból a jövőért: a kétnyelvű oktatás fél évszázada a Muravidéken. V J. Herman & T. Sabo (ur.) *Drug z drugim – Együtt egymásért. Ob 20-letnici dvojezičnega šolstva na narodnostno mešanem območju v Prekmurju – A kétnyelvű oktatás 50. évfordulója a nemzetiségileg vegyesen lakott Muravidéken.* Dvojezični vzgojno-izobraževalni zavodi na narodnostno mešanem območju

Prekmurja – Kétnyelvű nevelő-oktató intézetek a nemzetiségileg vegyesen lakott Muravidéken, Lendava, 16-27.

Rudaš, J. & Kolláth, A., 2017. Model dvojezičnega pouka v Prekmurju in slovar kot didaktični pripomoček. *Slovenščina 2.0* 2, 64–84.

Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS 33 (1991).

Varga, Š. I., Šebjanič, V., Tot Slavinec, M., Hozjan, B., Milekšič, V., Kumer, I., Mazovec Smolej, M., Kovač, K., Herman, J., Sabo, T., Nečak Lük, A., Pismanjak, M., & Kulovec, D., 2016. *Izvedbena navodila za izvajanje programa dvojezične osnovne šole*. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod za šolstvo, Ljubljana, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/Dru-gi-konceptualni-dokumenti/Posodobljena_navodila_Dvojezicna_OS_Prekmurje.pdf (dostop 11. 12. 2023).

Zakon o osnovni šoli. Uradni list RS 81 (2006).

School Beyond the Border: Pupils from Hungary Attending Bilingual Primary Schools in Slovenia

Abstract

Based on statistical data from bilingual primary schools in Slovenia, interviews with head teachers and parents as well as information from newspaper and other media sources, the paper explores selected aspects of the education of pupils from Hungary in bilingual primary schools in Prekmurje. After briefly presenting the history of bilingual education and the methodology of bilingual teaching, the study uses statistics to trace the development of the number of pupils from Hungary in three bilingual primary schools – Prosenjakovci, Lendava I and Genterovci. Since the 2015/16 school year when the first seven pupils enrolled, the number of children from Hungary has increased to 79 in the current school year (2023/24), with the majority attending the school in Prosenjakovci. The paper proceeds to outline the main reasons and motives for the enrolment of children from Hungary in bilingual schools, drawing from interviews with the head teachers of bilingual schools and parents of children from Hungary who were among the first to choose to enrol their children in Slovenia. Two particular reasons stand out: the child-friendly Slovene school system (compared to the Hungarian one) and the multilingualism of the schools, involving the teaching of several languages, including foreign or world languages. The paper also presents the experiences of school managements with these children, as well as the experiences of parents with the bilingual school model in Prekmurje. The overall experience is positive, with children from Hungary (and indirectly their parents) successfully integrating into the bilingual school system and achieving confident use of the Slovene language within four to five years. The presence of Hungarian pupils in bilingual primary schools in Prekmurje, especially in the two smaller schools in Prosenjakovci and Genterovci where their proportion is quite high (about one third of the total enrolment), has also contributed to raising the level of knowledge of the Hungarian language among both the teaching staff and the pupils, originally from Prekmurje, i.e., an ethnically mixed area.

Keywords: bilingual education, Prekmurje, bilingual primary schools, Hungarian national community, Schengen regime, pupils from Hungary, ethnically mixed area

Mojca Medvešek, Romana Bešter
in Janez Pirc

Priseljske organizacije v Sloveniji¹

Izvleček

Prispevek prinaša celosten popis in predstavitev delovanja priseljskih organizacij v Sloveniji ter prikaz odnosa večinskega prebivalstva do priseljskih organizacij. Organiziranje in delovanje priseljencev v društvih ali drugih organizacijah je pomembna oblika njihove civilnodružbene participacije v državi priselitve. V Sloveniji je bilo v letu 2023 delujočih 134 priseljskih organizacij, velika večina od njih so društva. Prispevek se osredotoča predvsem na analizo dejavnosti identificiranih organizacij, na čas njihove ustanovitve, etnično organiziranje in geografsko porazdelitev teh organizacij.

Analiza je pokazala, da v Sloveniji prevladuje monoetnično organiziranje priseljskih skupnosti. Največji delež delujočih priseljskih organizacij je bil ustanovljen v obdobju med letoma 2000 in 2009. Veliko večino teh organizacij so ustanovili pripadniki skupnosti z območja nekdanje Jugoslavije, ki so med priseljenci najštevilčnejši in beležijo najdaljšo prisotnost v Sloveniji. Tako se njihove organizacije uvrščajo med najstarejše med vsemi priseljskimi organizacijami, delujoče so na širšem geografskem območju in izkazujejo večjo raznovrstnost dejavnosti kot organizacije drugih priseljskih skupin. Največ priseljskih organizacij deluje v urbanih okoljih, kjer je tudi sicer največja koncentracija priseljenega prebivalstva. To velja zlasti za območje nekdanjega industrijskega polmeseca, kjer se jih nahaja okoli tri četrtine. Kar 44 % vseh omenjenih organizacij se nahaja v Ljubljani. Skoraj vse priseljske organizacije se ukvarjajo s kulturnimi dejavnostmi, posvečajo se predvsem ohranjanju izvornih kultur in jezikov priseljencev. Dobra četrtina se jih posveča tudi različnim aktivnostim na področju izobraževanja, omeniti pa je treba še njihovo delovanje na področjih zagovornišтва, humanitarnosti in športa.

1 Prispevek je rezultat projekta *Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo* (J5-3119) in raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-008), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

V prispevku so predstavljeni še izsledki ankete glede mnenj večinskega prebivalstva o vlogi oziroma delovanju priseljskih organizacij, ki so se pokazala kot precej pozitivna.

Ključne besede: priseljenci, priseljske organizacije, priseljska društva, civilnodružbena participacija, Slovenija

1 Uvod

Priseljske organizacije se kot predmet raziskovanja pojavljajo v raziskavah, ki imajo lahko zelo različne fokuse. Nekatere se osredotočajo na proučevanje vloge priseljskih organizacij pri ohranjanju etnične identitete priseljencev oziroma njihove vloge pri vključevanju priseljencev (njihovih članov) v družbo priselitve (Sardinha 2009), lahko obravnavajo sodelovanje priseljskih organizacij v političnih procesih v državi priselitve (zagovorništvo, predstavništvo, sodelovanje v posvetovalnih telesih) (Predelli 2008), nekatere proučujejo transnacionalne povezave priseljskih organizacij z državami izvora ali s priseljskimi organizacijami v drugih državah (Guarnizo et al. 2003; Portes & Fernández-Kelly 2015). Eden od pomembnih fokusov raziskav je tudi proučevanje učinkov sodelovanja priseljencev v priseljskih organizacijah na njihovo civilnodružbeno in politično participacijo v širši družbi (Portes & Rumbaut 1990; Putnam 1993; 2000; Fennema & Tillie 1999; Uslander & Conley 2003; Jacobs & Tillie 2008; Myrberg 2011; Herman & Jacobs 2015), pa tudi povezava med integracijskimi politikami in razvojem ter delovanjem priseljskih organizacij (Fennema & Tillie 2004). Pri tem se zastavlja vprašanje, kakšen učinek imata povezovanje in mobilizacija priseljencev znotraj priseljskih organizacij na njihovo vključevanje v širšo družbo. Predvsem gre za razmislek o tem, ali politike, ki spodbujajo takšno povezovanje in ohranjanje kulturne raznolikosti, prispevajo k utrjevanju družbene kohezije ali ravno nasprotno, jo spodkopavajo.

Značilnosti delovanja, število in velikost priseljskih organizacij so pokazatelji, v kolikšni meri se priseljenci želijo opredeliti kot drugačni v odnosu do večinskega prebivalstva države priselitve (Schrover & Vermeulen 2005). Organizacije priseljencev lahko delujejo na obrambni (*defensive*) poziciji oziroma izhodiščih, kot odgovor na obstoječe izključevanje priseljencev, lahko pa izhajajo iz bolj ofenzivne (*offensive*) pozicije oziroma potrebe po razločevanju priseljencev od večinskega prebivalstva. Poleg te dihotomije je mogoče razlikovati tudi med organizacijami, katerih cilj je spodbujanje integracije, in tistimi, ki delujejo predvsem v smeri vzpostavljanja razlikovanja med člani organizacije in drugimi prebivalci države priselitve (Schrover & Vermeulen 2005).

Kot poudarja Svet Evrope (Council of Europe 1991), je treba ustanavljanje združenj etničnih in priseljskih skupnosti, namenjenih spodbujanju njihovih skupnih ciljev in interesov, pozdraviti, saj naj bi takšna združenja igrala pomembno vlogo v procesu integracije priseljskih skupnosti. Obstoj različnih združenj ali organizacij priseljencev je jasen znak, da priseljenci postajajo aktivni subjekti v družbi in ne zgolj »objekti« skrbi. Eden od znakov razvijajoče se integracije je namreč vse večja težnja po dejavnem sodelovanju

v življenju družbe in združenja oziroma organizacije so pogosto lahko sredstvo za takšno sodelovanje (Council of Europe 1991, 58–59).

V okviru projekta Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo² raziskujemo delovanje priseljskih organizacij v Sloveniji z namenom proučitve njihove vloge v procesu integracije priseljencev. Predpogoj za to je poznavanje organiziranja priseljencev. Zanima nas, koliko priseljskih organizacij deluje v Sloveniji, s kakšnim namenom so ustanovljene, na katerih področjih delujejo, kje jih je največ, kdo so njihovi ustanovitelji, kakšno je njihovo članstvo, kako se povezujejo med sabo ter z organizacijami in institucijami večinske družbe. Proučujemo tudi, kateri dejavniki vplivajo na to, da se priseljenci odločijo za ustanovitev organizacij oziroma za vključitev in sodelovanje v njih ter kako to vpliva na njihovo širšo civilnodružbeno in politično participacijo v Sloveniji ter integracijo v širšem smislu.

V tem prispevku bomo predstavili preliminarne rezultate raziskave, ki prikazujejo, katere priseljske skupnosti so v Sloveniji ustanovile lastne organizacije, koliko priseljskih organizacij trenutno obstaja, koliko časa že delujejo, na katerih področjih so dejavne in kakšna je njihova geografska razporeditev. Takšnega strnjenega popisa in pregleda priseljskih organizacij v Sloveniji v obdobju zadnjih 15 let nimamo, je pa to pomembna podlaga za nadaljnje raziskovanje in proučevanje vloge priseljskih organizacij v procesu spodbujanja civilnodružbene in politične participacije priseljencev v Sloveniji ter njihove integracije v širšo družbo. Predvidevamo, da imajo največ priseljskih organizacij in tudi najbolj raznovrstne organizacije tiste skupnosti, ki so v Sloveniji najštevilnejše in najdlje prisotne, ter da je njihova koncentracija največja v okoljih, kjer živi največ prebivalstva s prvim prebivališčem v tujini. Pri proučevanju priseljskih organizacij se osredotočamo na nevladne organizacije. V nadaljevanju zato najprej podajamo opredelitev nevladnih organizacij in nato še posebej opredelitev priseljskih nevladnih organizacij. Sledi predstavitev metode zbiranja in klasifikacije podatkov, v osrednjem delu pa prikaz zbranih podatkov, njihova analiza in interpretacija. Na koncu prispevka je predstavljen še odnos večinskega prebivalstva do priseljskih organizacij, pri čemer je poudarek predvsem na vprašanju, ali večinsko prebivalstvo priseljske organizacije dojema kot nekaj, kar ovira integracijo priseljencev v širšo družbo, ali nasprotno, kot nekaj, kar prispeva k njihovi uspešnejši integraciji.

2 Projekt se zaključí septembra 2024.

2 Opredelitev pojmov

Enotne definicije za nevladne organizacije (NVO) ali organizacije civilne družbe ni. Po Rakar et al. (2011, 17) je to v splošnem »širok spekter organizacij, ki niso niti tržne niti državne, v javnosti pa so poimenovane z različnimi imeni, kot so neprofitne, prostovoljne, humanitarne, neodvisne, civilnodružbene in nevladne organizacije. V Sloveniji je najpogosteje uporabljen izraz nevladni sektor, ki poudarja neodvisnost od države«. Kot je navedeno na spletni strani Zavoda center za informiranje, sodelovanje in razvoj nevladnih organizacij oziroma CNVOS (CNVOS 2023b), lahko NVO ali organizacijo civilne družbe opredelimo kot skupino, ki deluje neodvisno od vlade, ponavadi je neprofitna, lahko je ustanovljena na lokalni, nacionalni ali mednarodni ravni in se zavzema za različne družbene ali politične cilje. NVO ni pravno-organizacijska oblika, kot denimo društvo ali zavod, ampak so NVO lahko različne pravne osebe, ki izpolnjujejo zahtevane pogoje, kot jih določa Zakon o nevladnih organizacijah (ZNOrg) (CNVOS 2023b).

ZNOrg v 2. členu opredeljuje nevladno organizacijo kot organizacijo, ki izpolnjuje naslednje pogoje:

- je pravna oseba zasebnega prava s sedežem v Republiki Sloveniji,
- ustanovile so jo izključno domače ali tuje fizične ali pravne osebe zasebnega prava,
- je nepridobitna,
- je neprofitna,
- je neodvisna od drugih subjektov,
- ni organizirana kot politična stranka, cerkev ali druga verska skupnost, sindikat ali zbornica.

Delovanje NVO je običajno povezano z aktualnimi družbenimi, političnimi in okoljskimi vprašanji ter vprašanji človekovih pravic. Vendar prizadevanja civilne družbe niso omejena samo na odzivanje na urgentne dogodke, kot je na primer pandemija covida-19 ali vojna v Ukrajini. Skrb za uresničevanje pravic in zagotavljanje skupnih vrednot je vsakodnevni izziv, ki spodbuja delo organizacij civilne družbe. V prvi vrsti se zavzemajo za to, da vlada odgovarja na izzive, s katerimi se sooča naša družba, na način, ki zagotavlja dobro počutje, pravice in svoboščine vseh ljudi. Zavzemajo se tudi za izboljšanje in vzdrževanje infrastrukture, podpirajo inovacijsko delo, služijo kot povezovalni člen med vlado in širšo javnostjo, zagotavljajo usposabljanja kadrov in praktično pomoč pri uresničevanju zastavljenih projektov, prispevajo k raziskavam in vrednotenju izvedenih projektov ter delujejo kot glasniki, ki zagovarjajo marginalizirane ali drugače nezastopane skupine. Civilnodružbene organizacije med drugim dokumentirajo kršitve človekovih pravic in grožnje demokraciji oziroma pravni državi ter nanje opozarjajo javnost in

odločevalce. S svojim delom lahko prispevajo k oblikovanju zakonov in politik, ki so skladni s človekovimi pravicami (Ravo & Reich 2022).

Pri opredeljevanju, katera NVO je priseljska in katera večinska, lahko upoštevamo različne kriterije. De Haas (2006, 7) kot priseljsko organizacijo opredeljuje vsako organizacijo, ki jo sestavljajo pretežno priseljenci in njihovi potomci, ne glede na specifične dejavnosti te organizacije. Kucaba in soavtorji (2017) pa za opredeljevanje priseljske organizacije predlagajo več kriterijev: 1. kdo so ustanovitelji organizacije, 2. kdo so člani organizacije in 3. kakšne so aktivnosti NVO oziroma ali so v večji meri povezane s priseljsko tematiko ali ne. Po Kucabi in soavtorjih (2017) je NVO opredeljena kot priseljska, če je vsaj polovica članov upravnega odbora³ priseljencev, če je vsaj polovica članov NVO priseljencev oziroma če je vsaj polovica aktivnosti NVO povezanih s priseljsko tematiko. Vsi navedeni elementi nimajo enake teže pri opredelitvi tipa organizacije, pogosto pa je pri tovrstni opredelitvi relevanten identifikator že samo ime NVO.

V tem prispevku kot priseljske organizacije obravnavamo tiste organizacije, ki so jih ustanovili oziroma katerih člani so pretežno pripadniki priseljskih skupnosti oziroma njihovi potomci in katerih delovanje je povezano s priseljsko tematiko (s tem mislimo predvsem na ohranjanje priseljske kulture in jezika v novem okolju ter zavzemanje za pravice in položaj priseljencev oziroma priseljskih skupnosti). Članstvo priseljskih organizacij je lahko sestavljeno tako iz priseljencev kot potomcev priseljencev in vseh drugih posameznikov, ki jih združujejo dejavnosti organizacije. Tovrstne organizacije v Sloveniji imajo skoraj v vseh primerih status društva.

3 Metodologija

V Sloveniji nimamo centralnih registrov priseljskih organizacij (oziroma organizacij, v katere so včlanjeni in v njih delujejo priseljenci), kjer bi bili ob tem dostopni tudi podatki o njihovih vsebinskih in ciljnih usmeritvah, številu članstva, vodstveni strukturi, kraju sedeža ipd. Zato smo informacije o obstoju in delovanju teh organizacij pridobili zlasti preko spletnih strani društev in zavodov, njihovih profilov na Facebooku, preko Agencije Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve (AJPES) ter predstavitev delovanja posameznih društev v medijih in literaturi.

Po podatkih AJPES je bilo 31. avgusta 2023 v Sloveniji registriranih 27.445 nevladnih organizacij, od tega 23.291 društev, 3.895 (zasebnih) zavodov

3 Društva v skladu z Zakonom o društvih (ZDru-1) kot izvršilni organ niso obvezana imeti upravnega odbora, vendar jih v praksi pogosto imajo (CNVOS 2023b). V zavodih pa imajo za upravljanje svet ali drug kolegijski organ upravljanja (29. člen Zakona o zavodih (ZZ)).

in 259 ustanov.⁴ Vse registrirane organizacije niso nujno tudi aktivne. Običajno med aktivne štejemo tiste, ki na AJPES oddajajo letna poročila (CNVOS 2023a). Skladno s 37. členom Zakona o davčnem postopku (ZDavP-2) morajo imeti tudi nevladne organizacije kot oblike poslovnih subjektov odprte svoje transakcijske račune pri bankah oziroma hranilnicah.

Pri kabinetnem raziskovanju priseljskih organizacij smo se soočali s temeljno težavo, da za nekatere organizacije niso dostopni niti osnovni podatki o tem, s čim točneje se ukvarjajo (vrste dejavnosti), koliko dejavni sploh so (koliko dejavnosti ali prireditve imajo letno, kakšna je obiskanost dejavnosti itd.) oziroma ali morda obstajajo samo (še) na papirju. Prav tako pogosto ni podatkov o številu in strukturi članstva (npr. po državljanstvu ipd.). Pri opredeljevanju, katere nevladne organizacije v Sloveniji so priseljske, smo zato kot kriterij vzeli njihove vsebinske usmeritve in samo poimenovanje organizacij. V primeru pomanjkanja drugih informacij o organizaciji je bilo poimenovanje tudi edini kriterij za opredelitev.

V analizi priseljskih organizacij smo se osredotočili na naslednje podatke:

- pravnoformalna oblika,
- status aktivnosti (ali je organizacija še aktivna ali je že prenehala z delovanjem),
- status v javnem interesu⁵ (ali ima organizacija ta status ali ne),
- letnica ustanovitve,
- sedež organizacije (kraj),
- vrste dejavnosti, s katerimi se organizacija ukvarja.

Prvih pet vrst podatkov o priseljskih organizacijah smo pridobili s pomočjo podatkovne baze AJPES, vendar smo morali zaradi omenjene

-
- 4 Podatki o društvih zajemajo tudi podatke o podružnicah društev in o mladinskih svetih, podatki o zavodih pa tudi podatke o verskih skupnostih, ki imajo status humanitarne organizacije. Iz podatkov so izvzeta društva, zavodi in ustanove, ki jih je ustanovila Republika Slovenija, občine ali druga oseba javnega prava (CNVOS 2023a).
 - 5 NVO pridobi status NVO v javnem interesu na podlagi odločbe ministrstva, ki je pristojno za področje, na katerem deluje (status NVO v javnem interesu se namreč podeli za določeno področje). Da je delovanje organizacije v javnem interesu, lahko določa poseben zakon ali pa o tem na podlagi ZNorg in morebitnih dodatnih kriterijev odloča pristojno ministrstvo. Praviloma mora NVO za pridobitev statusa NVO v javnem interesu (na kateremkoli področju) izpolnjevati še naslednje pogoje: da njeni člani, če gre za člansko organizacijo, niso pravne osebe javnega prava, da ji ni bila pravnomočno izrečena sankcija globe za hujši davčni prekršek ali prekršek, katerega narava je posebno huda, in da ji ni bila pravnomočno obsojena zaradi kaznivega dejanja, in da nad njo ni začel stečajni postopek ali postopek likvidacije (CNVOS 2023b). V skladu s 16. in 17. členom ZNorg imajo NVO v javnem interesu določene prednosti pri javnih razpisih za pridobivanje sredstev iz državnega proračuna, namenjenih nevladnim organizacijam. Poleg tega pa so tovrstne NVO lahko deležne še drugih ugodnosti, olajšav, spodbud, prednosti in pravic.

odsotnosti evidenc, ki bi posebej izpostavljale priseljsko komponento organizacij, imena teh društev in zavodov poznati že pred poizvedovanjem na AJPES. Do osnovnih informacij o imenih oziroma o obstoju in delovanju priseljskih organizacij smo prišli prek dosedanjega poznavanja priseljskih skupnosti v Sloveniji, s pomočjo literature, ki je v ožjem obsegu že omenjala delovanje nekaterih od teh organizacij (npr. Kržišnik-Bukić 2003; Medvešek 2007; Glamočanin 2010), deloma pa tudi s pomočjo rezultatov razpisov Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti (JSKD) ter profilov in objav nekaterih društev na Facebooku. V marsikaterem primeru pa smo o tem lahko sklepali samo posredno prek samega poimenovanja (npr. če organizacija v imenu vsebuje besedno zvezo »kulturno društvo«, je kultura gotovo ena njenih osrednjih dejavnosti) ali pa prek dejstva, ali so se te organizacije v času trajanja naše raziskave⁶ prijavljale na javne razpise za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Sloveniji, ki jih sofinancira JSKD.⁷ Za izhodišče smo opredelili sedem dejavnosti priseljskih organizacij: kulturo, šport, izobraževanje,⁸ zagovorništvo,⁹ humanitarno dejavnost, znanost¹⁰ in gospodarstvo.¹¹ Točno evidenco, s katero dejavnostjo se posamezna organizacija ukvarja, je težko izdelati. V večjih priseljskih organizacijah opredelitev dejavnosti organizacije olajša obstoj sekcij (npr. za folkloro, za šport). Kljub temu delovanje na nekaterih področjih (npr.

6 V tem primeru smo analizirali rezultate razpisa iz leta 2021 in 2022.

7 Predmet razpisa je sofinanciranje kulturnih projektov kulturnih organizacij s statusom pravne osebe zasebnega prava na področju manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji ter kulturnih projektov ustvarjalcev, pripadnikov manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji s statusom samozaposlenih v kulturi. Področje razpisa je kulturna dejavnost, ki se izvaja na neprofiten način in je v interesu širše družbene skupnosti. Ožja področja so: glasbena, gledališka, folklorna, filmska, plesna, likovna in literarna dejavnost ter dejavnosti, ki vključujejo več navedenih področij ljubiteljskega kulturnega delovanja hkrati (JSKD 2021, 2022).

8 To dejavnost smo večinoma izpostavili pri društvih, ki organizirajo učenje priseljskih jezikov ali slovenskega jezika.

9 Organizacije, ki se ukvarjajo z zagovorništvom, lahko izvajajo različne dejavnosti, na primer: 1) zbiranje in razširjanje informacij o težavah, s katerimi se soočajo priseljenci – s tem organizacije prispevajo k ozaveščanju o teh problemih; 2) lobiranje pri političnih odločevalcih in drugih javnih institucijah za spremembe v zakonodaji ali v politikah, ki se nanašajo na priseljence; 3) organizacija kampanj in protestov, s katerimi opozarjajo na priseljska vprašanja in dosežejo spremembe v družbi; 4) nudenje pravne pomoči priseljemcem pri reševanju pravnih vprašanj, kot so pridobitev vizumov, delovnih dovoljenj, socialnih pravic itd.

10 Priseljska organizacija sodeluje v raziskovalnih projektih, ki se osredotočajo na proučevanje priseljevanja in vplivov priseljevanja, organizira oziroma soorganizira znanstvene konference, dogodke ter objavlja rezultate v znanstvenih publikacijah.

11 Delovanje na področju gospodarstva smo opredelili kot pomoč pri ustanavljanju podjetij in povezovanje s poslovnimi partnerji v državi izvora, s čimer prispevajo k spodbujanju gospodarske rasti in izboljšanju ekonomskega položaja priseljencev.

na področju zagovorništva, humanitarnosti, gospodarstva) ni nujno formalno zavedeno v letnih poročilih, medijskih objavah itd. Delovanje na nekaterih področjih tudi ni nujno kontinuirano, lahko je vezano na določeno časovno obdobje, na izvajanje aktivnosti v okviru projektov itd. Dejavnosti posamezne organizacije se lahko prekrivajo ali dopolnjujejo. Obstaja tudi velika razlika med opredelitvijo dejavnosti posamezne organizacije v ustanovni dokumentaciji ter dejanskimi izkazi v letnih poročilih, ki jih organizacije oddajajo na portalu AJPES. V takih primerih smo težili k upoštevanju dejavnosti, ki se dejansko izvajajo. Vse naštet otežuje izdelavo natančne kategorizacije dejavnosti posamezne priseljske organizacije.

4 Pregled priseljskih organizacij v Sloveniji

Na podlagi ugotovitev do sedaj izvedenih raziskav se kaže, da na organiziranost priseljskih skupnosti vplivajo predvsem velikost ter demografske in socialno-ekonomske značilnosti priseljske skupnosti, pa tudi politične oziroma strukturne priložnosti (vključno z možnostmi financiranja) v državi priselitve. Nastanek priseljskih organizacij je lahko v interesu vlade oziroma države priselitve, saj se s tem priseljske skupine oblikujejo v bolj koherentno skupnost. To vladi omogoča lažje naslavljanje priseljskih skupnosti. Države, ki so strateško usmerjene v uporabo potencialov priseljencev, ki priseljence razumejo kot bodoče nove državljane in omogočajo relativno lahek dostop do državljanstva ter spodbujajo integracijo, razumejo priseljske organizacije kot koristne za integracijo in jih tudi finančno podpirajo. Društvena organiziranost je seveda tudi v interesu priseljencev, ki povezani v organizacije lažje ohranjajo svojo kulturo in jezik, si pomagajo med seboj in si prek organizacij tudi lažje zagotovijo »predstavnik« svojih interesov v odnosu do države priselitve. Omeniti velja še interese države izvora pri ustanavljanju priseljskih organizacij – ti so običajno povezani z željo po nadaljnjem ohranjanju etnične identitete njenih nekdanjih prebivalcev v okviru teh organizacij (Schrover & Vermeulen 2005).

Priseljske organizacije lahko sredstva za financiranje svojega delovanja pridobijo prek razpisov in iz proračuna različnih ministrstev Republike Slovenije, Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti in občin, kjer imajo te organizacije svoj sedež. Podlago za možno financiranje delovanja priseljskih društev in zavodov na področju kulture s strani države ali občine predstavlja Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJIK), ki je bil sprejet leta 2002. Zakon mdr. predstavlja možnost finančne spodbude delovanja omenjenih organizacij za projekte in programe s kulturnimi vsebinami, ki so sicer primarno namenjeni kulturni integraciji priseljencev (65. in 66. čl. ZUJIK). Na ZUJIK temelji Resolucija o nacionalnem programu za

kulturo 2022–2029 (ReNPK 2022–2029), ki predvideva določene ukrepe za ohranjanje in razvijanje kulturne identitete pripadnikov »etničnih skupin«, to je priseljencev. ReNPK 2022–2029 si mdr. prizadeva za »vzpostavitev pogojev za širšo in učinkovitejšo družbeno integracijo in demarginalizacijo kulturnega življenja za vse, ki živijo in ustvarjajo« v Sloveniji, tako da se zagotavljajo pogoji za kulturno dejavnost in ustvarjalnost pripadnic in pripadnikov etničnih skupin – tudi s krepitvijo podpore njihovim organizacijam. Sicer pa se priseljske organizacije financirajo tudi s članarinami, donacijami in sponzorstvi (na primer s strani priseljskih podjetnikov), pa tudi s sredstvi, ki jih pridobijo od države izvora (glej npr. Perić Kaselj et al. 2016, 109).

V nadaljevanju so predstavljeni sezname priseljskih organizacij v Sloveniji, strukturirani v ločenih tabelah glede na narodno pripadnost oziroma izvorno območje priseljencev. Pri vsaki organizaciji je označeno, kakšna je njena pravnoformalna oblika, ali je aktivna (aktivne so vse organizacije, ki so v tekočem letu oddale poročilo AJPES), ali ima status organizacije v javnem interesu, katerega leta je bila ustanovljena, kje ima sedež (kraj) in vrste dejavnosti, s katerimi se ukvarja. Velika večina priseljskih organizacij v Sloveniji deluje kot društva, manjši del pa kot zavodi oziroma ustanove.

Tabela 1: Registrirane nevladne organizacije (društva) albanske skupnosti glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

ORGANIZACIJE ALBANSKE SKUPNOSTI	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost						
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost	Gospodarstvo
1. Albansko kulturno društvo Lirija Velenje	društvo	A (2022)	ne	2017	Velenje	✓		✓				
2. Albansko kulturno umetniško društvo Kosova Shqiponja Kranj ²	društvo	N	ne	2019	Kranj							
3. Društvo forum ilirida, ekonomsko in kulturno-izobraževalno društvo Albancev v Sloveniji	društvo	A (2022)	ne	2014	Ljubljana	✓						✓
4. Kulturno društvo Albancev Migjeni	društvo	A (2022)	ne	1989	Ljubljana	✓		✓	✓			
5. Kulturno društvo Albancev Besa	društvo	A (2022)	ne	2019	Celje	✓		✓	✓	✓		
6. Kulturno društvo Albancev slovenske Istre Iliria	društvo	A (2022)	ne	1998	Koper	✓	✓	✓		✓	✓	
7. Kulturno izobraževalno društvo Bashkimi Maribor	društvo	A (2022)	ne	1998	Maribor	✓						
8. Zveza albanskih društev v Sloveniji	zveza društev	A (2022)	ne	2004	Ljubljana				✓			

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.

² Društvo je neaktivno in ne oddaja letnih poročil na portalu AJPES. Iz njihovega profila na Facebooku pa je razvidno, da so bili v prvem letu delovanja usmerjeni v druženje in humanitarno delovanje.

Vir: AJPES 2023.

Tabela 2: Registrirane nevladne organizacije (društva) bošnjaške skupnosti glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

ORGANIZACIJE BOŠNJAŠKE SKUPNOSTI	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost						
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost	Gospodarstvo
1. Bosansko akademsko društvo v Sloveniji	društvo	A (2022)	ne	2022	Ljubljana	✓		✓		✓	✓	
2. Bošnjaška kulturna zveza Slovenije	zveza društev	A (2022)	da	1997	Ljubljana	✓		✓	✓			
3. Bošnjaško kulturno društvo Ruž Domžale	društvo	A (2022)	ne	2016	Domžale	✓				✓		
4. Bošnjaško mladinsko kulturno društvo Velenje	društvo	A (2022)	ne	2005	Velenje	✓				✓		
5. Človekoljubno dobrodelno društvo UP	društvo	A (2022)	ne	2007	Jesenice	✓			✓	✓		
6. Društvo bosansko-hercegoveškega in slovenskega prijateljstva Ljiljan	društvo	A (2022)	ne	1992	Ljubljana	✓	✓			✓		
7. Društvo rojakov iz Plava in Gušinja Izvor Kranj	društvo	A (2022)	da	1992	Kranj	✓			✓			
8. Društvo za kulturo in druženje »Bosanski dijamant« Maribor	društvo	A (2022)	ne	2013	Maribor	✓						
9. Kulturno društvo Sevdalinke Slovenije	društvo	A (2022)	ne	2012	Dekani	✓						
10. Kulturno in športno društvo Sandžak v Sloveniji	društvo	A (2022)	ne	1997	Kamnik	✓	✓					
11. Kulturno in umetniško društvo Žumbuli	društvo	A (2022)	ne	2019	Zagorje ob Savi	✓						
12. Kulturno športno društvo Bošnjakov »Biser« Jesenice	društvo	A (2022)	ne	1993	Jesenice	✓	✓					
13. Kulturno športno društvo Bošnjakov »Zeleni biser« Poštojna	društvo	A (2022)	ne	2007	Prestanek	✓						
14. Kulturno umetniško društvo Merak Črnomelj	društvo	A (2022)	ne	2019	Črnomelj	✓						

ORGANIZACIJE BOŠNJAŠKE SKUPNOSTI	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost					
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost
15. Kulturno umetniško društvo Sevdah Ljubljana	društvo	A (2022)	ne	2007	Ljubljana	✓					
16. Kulturno umetniško društvo Sevdah Novo mesto	društvo	A (2022)	da	2003	Novo mesto	✓					
17. Kulturno umetniško in športno društvo Behar- Associazione Arti Culturali e Sportive Behar	društvo	A (2022)	ne	2010	Škofije	✓	✓				

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.
Vir: AJPES 2023.

Tabela 3: Registrirane nevladne organizacije (društva) hrvaške skupnosti glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

ORGANIZACIJE HRVAŠKE SKUPNOSTI	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost					
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost
1. Društvo HKDM-LJ, Hrvaško kulturno društvo Međimurje Ljubljana	društvo	A (2022)	da	1999	Ljubljana	✓	✓			✓	✓
2. Društvo hrvaških študentov v Sloveniji	društvo	A (2022)	ne	2007	Ljubljana	✓		✓	✓		
3. Društvo KDMH, Kulturno društvo Matica hrvatska Maribor	društvo	A (2022)	da	2000	Maribor	✓				✓	
4. Društvo MKUDIC – Međimursko kulturno umetniško društvo – Ivan Car	društvo	A (2022)	da	2013	Ljubljana	✓					
5. Društvo Žumberčani in prijateljev Žumberka Metlika	društvo	A (2022)	ne	2008	Metlika	✓					
6. Hrvaški center kulture Ljubljana	društvo	A (2022)	ne	2021	Ljubljana	✓		✓		✓	✓

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.

ORGANIZACIJE HRVAŠKE SKUPNOSTI	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost						
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost	Gospodarstvo
7. Hrvatsko kulturno društvo Pomurje, Pomurje Horvát Kultüregyesület	društvo	A (2022)	da	2005	Lendava	✓				✓	✓	
8. Hrvatsko kulturno društvo Velenje	društvo	A (2022)	ne	2014	Velenje	✓						
9. Hrvatsko kulturno umetniško društvo »Komišina« Škofja Loka	društvo	A (2022)	da	1994	Škofja Loka	✓	✓				✓	
10. Hrvatska kulturna udruga – Hrvatsko kulturno združjenje	društvo	A (2022)	da	1994	Novo mesto	✓						
11. Hrvatsko društvo Ljubljana	društvo	A (2022)	da	1994	Ljubljana	✓						
12. Hrvatsko kulturno društvo Ptuj	društvo	A (2022)	ne	1996	Ptuj	✓						
13. Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru	društvo	A (2022)	da	1991 ²	Maribor	✓	✓					
14. Hrvatsko kulturno-umetniško prosvetno in športno društvo »Istra« Piran – Associazione croata per la cultura, l'arte, l'istruzione e lo sport »Istriac« Pirano	društvo	A (2022)	ne	1998	Piran	✓	✓		✓			
15. Kulturno društvo »Medimurje« Velenje	društvo	A (2022)	ne	1997	Velenje	✓						
16. Kulturno umetniško društvo Žumberak	društvo	A (2022)	da	1987	Novo mesto	✓						
17. Zveza hrvatskih društev v Sloveniji	zveza društev	A (2022)	ne	1996	Ljubljana	✓			✓	✓	✓	

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.

² Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru je bilo ustanovljeno decembra 1990 (Ivanjko 1997, 261) in registrirano na sodišču v Mariboru leta 1991. AJPES pa ima zavedeno, da je bilo društvo registrirano nekaj let pozneje, 21. 5. 1997.

Vir: AJPES 2023.

Tabela 4: Registrirane nevladne organizacije (društva, zavodi, ustanove) srbske skupnosti glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

ORGANIZACIJE SRBSKE SKUPNOSTI	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost					
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost
1. Društvo AKUD Kolo – Associazione AKUD Kolo, Akademsko kulturno-umetniško društvo KOLO – Associazione Accademia Culturale e Artistica Kolo	društvo	A (2022)	da	2007	Koper	✓		✓		✓	
2. Društvo Mladost, kulturno umetniško društvo mladost – kulturno umjetničko društvo mladost	društvo	A (2022)	da	2001	Ljubljana	✓					
3. Društvo štajerska skupnost, Srbsko kulturno društvo štajerska skupnost	društvo	A (2022)	da	2006	Maribor	✓					✓
4. Kulturni center Danilo Kiš	zavod	A	da	2010	Ljubljana	✓		✓	✓	✓	
5. KUD Brdo	društvo	A (2022)	da	1995	Kranj	✓	✓				
6. Kulturno društvo Mihajlo Pupin	društvo	A (2022)	da	1994	Ljubljana	✓		✓		✓	
7. Kulturno srbsko društvo Slovenije »Mavrica« ²	društvo	A (2022)	ne	2012	Ljubljana	✓					
8. Kulturno umetniško društvo »Jeleke« ³	društvo	A (2022)	ne	2014	Celje	✓					
9. Kulturno umetniško društvo »Mladi svet«	društvo	A (2022)	ne	2006	Kranj	✓					
10. Plesno kulturno umetniško društvo Sveti Nikola	društvo	A (2022)	da	2003	Maribor	✓					
11. K. P. Š. H. D. Vuk Karadžić	društvo	A (2022)	da	1995	Radovljica	✓	✓	✓		✓	
12. Slovensko srbsko kulturno humanitarno društvo Srečanje	društvo	A (2022)	ne	2009	Slovenske Konjice	✓				✓	

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.

² V poročilih od leta 2018 naprej je zapisano, da društvo ne posluje.

³ V poročilih od leta 2018 naprej je zapisano, da društvo ne posluje, v letu 2022 pa da je društvo v mirovanju.

ORGANIZACIJE SRBSKE SKUPNOSTI	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost						
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost	Gospodarstvo
13. Srbsko društvo dr. Mladen Stojanović	društvo	A (2022)	ne	2006	Velenje	✓						
14. Srbsko društvo Zadružbina ⁴	društvo	N	ne	2009	Kranj							
15. Srbsko kulturno – prosvetno društvo Sveti Sava Kranj	društvo	A (2022)	ne	1992	Kranj	✓						
16. Srbsko kulturno društvo »Jovan Jovanović Zmaj« Lendava – Srpsko kulturno društvo Lendava – »Jovan Jovanović Zmaj« Szerb kultúregyesület Lendva	društvo	A (2022)	ne	2011	Lendava	✓						
17. Srbsko kulturno društvo »Sloga« Nova Gorica	društvo	A (2022)	da	1995	Nova Gorica	✓	✓					
18. Srbsko kulturno društvo Novo mesto	društvo	A (2022)	da	2007	Novo mesto	✓		✓				
19. Srbsko kulturno društvo Petar Kočić	društvo	A (2022)	ne	2008	Kranj	✓						
20. Srbsko kulturno društvo Sava	društvo	A (2022)	da	1997	Hrastnik	✓						
21. Srbsko kulturno umetniško društvo »Kočevje«	društvo	A (2022)	ne	2010	Kočevje	✓						
22. Srbsko kulturno umetniško društvo Vidovdan	društvo	A (2022)	da	2004	Ljubljana	✓						
23. Srbsko prosvetno društvo Nikola Tesla	društvo	A (2022)	da	1993	Postojna	✓						
24. Srbsko združenje Slovenije »Crni Đorđe« ⁵	društvo	A (2022)	ne	2010	Dob	✓						
25. Srbsko združenje Slovenije »Kosovka devojka«	društvo	A (2022)	ne	2009	Ljubljana	✓						

⁴ V poročilu za leto 2021 so zapisali, da je društvo prenehalo s poslovanjem.

⁵ Društvo od leta 2018 oddaja poročila, v katerih je navedeno, da ne poslujejo.

ORGANIZACIJE SRBSKE SKUPNOSTI	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost						
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost	Gospodarstvo
26. Srbsko združenje Slovenije »Stevan Sindelič«	društvo	A (2022)	ne	2008	Ljubljana	✓	✓					
27. Srpsko kulturno društvo »Maribor«	društvo	A (2022)	da	1999	Maribor	✓	✓			✓		
28. Srpsko kulturno humanitarno društvo »Desanka Maksimović«	društvo	A (2022)	ne	1999	Celje	✓						
29. Ustanova Vukova zadružbina, Ustanova za preučevanje in ohranjanje srbske kulturne dediščine	ustanova	A	ne	2006	Ljubljana	✓					✓	
30. Združenje evropske akademije srbskih znanosti in umetnosti	društvo	A (2022)	ne	2009	Ljubljana	✓					✓	
31. Združenje goslarjev Slovenije	društvo	A (2022)	ne	2018	Kočevje	✓						
32. Združenje nacionalni svet Srbov v Sloveniji	društvo	A (2022)	da	2016	Ljubljana	✓		✓	✓			
33. Združenje srbskih književnikov v Sloveniji	društvo	A (2022)	da	2007	Ljubljana	✓						
34. Zveza Srbov Slovenije - Unione dei Serbi di Slovenia	zveza društev	A (2022)	ne	2020	Ljubljana	✓		✓	✓			
35. Zveza srbske diaspore Slovenije (s podružnicami)	zveza društev	A (2022)	da	2008	Ljubljana	✓		✓	✓			
36. Zveza srbskih društev Slovenije – Savez srpskih društava Slovenije	zveza društev	A (2022)	da	1995	Ljubljana	✓			✓			

Vir: AJPES 2023.

Tabela 5: Registrirane nevladne organizacije (društva) makedonske skupnosti glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

ORGANIZACIJE MAKEDONSKE SKUPNOSTI ²	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost						
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost	Gospodarstvo
1. Društvo MKD – Biljana	društvo	A (2022)	ne	1993	Maribor	✓						
2. Makedonsko kulturno društvo »Ilinden« Jesenice	društvo	A (2022)	ne	1993	Jesenice	✓						
3. Makedonsko kulturno društvo »Kočo Racin« Obala – Societät culturale macedone »Kočo Racin« Litorale	društvo	A (2022)	ne	1997	Koper	✓	✓					
4. Makedonsko kulturno društvo »Ohridski biseri« Nova Gorica	društvo	A (2022)	da	1999	Nova Gorica	✓	✓					
5. Makedonsko kulturno društvo Makedonija	društvo	A (2022)	da	1992	Ljubljana	✓						
6. Makedonsko kulturno društvo sv. Ciril in Metod	društvo	A (2022)	da	1992	Kranj	✓	✓					
7. Makedonsko kulturno društvo Vatroslav Oblak	društvo	A (2022)	ne	1994	Celje	✓						
8. Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije	zveza društev	A (2022)	ne	1995	Ljubljana	✓		✓			✓	

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.

² Od leta 2011 deluje v okviru Športno-kulturnega društva Modrin, ki je pod okriljem podjetja Mladinska knjiga, makedonska folklorna skupina Kalina. Društvo Modrin ima v svojem statutu med cilji navedeno, da se med drugim zavzemajo za popularizacijo etničnega ustvarjanja in manjšinske kulture.

Vir: AJPES 2023.

Tabela 6: Registrirane nevladne organizacije (društva) črnogorske skupnosti glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

ORGANIZACIJE ČRNOGORSKE SKUPNOSTI	Pravnomočna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost				
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost
1. Črnogorsko društvo »Črna Gora« Ljubljana	društvo	A (2022)	ne	2007	Ljubljana	✓				
2. Črnogorsko društvo »Duklja« Ljubljana	društvo	A (2022)	ne	2009	Ljubljana	✓				
3. Črnogorsko kulturno društvo »Komovi«	društvo	A (2022)	ne	2017	Maribor	✓				
4. Črnogorsko kulturno prosvetno in športno društvo Morava	društvo	A (2022)	ne	1998	Kranj	✓	✓			
5. Društvo Črnogorcev in prijateljev Črne Gore »Montenegro« Ljubljana	društvo	A (2022)	ne	2009	Ljubljana	✓				
6. Društvo KS MB, kulturno športno društvo Montenegro – Bihor ²	društvo	A (2022)	ne	2015	Jesenice	✓	✓			
7. Društvo Montenegro Maribor	društvo	A (2022)	ne	2011	Maribor	✓				
8. Zveza črnogorskih društev Slovenije	zveza društev	A (2022)	ne	2009	Ljubljana	✓	✓		✓	
9. Zveza »Kulturni center črnogorskih društev Slovenije«	zveza društev	A (2022)	ne	2021	Ljubljana	✓			✓	

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.

² Društvo od leta 2018 oddaja poročila, v katerih je navedeno, da ne poslujejo.
Vir: AJPES 2023.

Tabela 7: Registrirane nevladne organizacije (društva in zavodi), v katere so vključene različne priseljenke skupnosti glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

VEČETNIČNE OZIROMA VEKULTURNE ORGANIZACIJE	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost						
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost	Znanost	Gospodarstvo
1. AnKlaB – Društvo za kulturno kontaminacijo	društvo	A (2022)	ne	2015	Ljubljana	✓						
2. Arabski klub v Sloveniji	društvo	A (2022)	ne	1992	Ljubljana	✓						
3. Društvo Afričanov Maribor (Društvo DAM)	društvo	A (2022)	ne	2021	Maribor	✓						
4. Društvo – Afriški center ²	društvo	A (2021)	ne	1999	Ljubljana	✓		✓	✓			
5. Društvo Medkulturni dialog	društvo	A (2022)	ne	2007	Ljubljana	✓		✓	✓			
6. Društvo izbranih prebivalcev Slovenije – združenje za človekove pravice	društvo	A (2022)	ne	2002	Brežice				✓			
7. Inštitut za afriške študije	zavod	A	ne	2004	Ljubljana	✓		✓	✓		✓	
8. Kulturno društvo Gmajna	društvo	A (2022)	ne	2002	Ljubljana	✓		✓	✓	✓	✓	
9. Mednarodni afriški forum	zavod	A	ne	2011	Ljubljana							✓
10. Mednarodni Klub slovanskih rojakov RUSLO	društvo	A (2022)	da	2004	Ljubljana	✓		✓	✓			✓
11. Muslimanska skupnost Ahmadija – Društvo za informiranje o islamu	društvo	A (2022)	ne	2003	Maribor	✓				✓		
12. Zavod afriška vas	zavod	A	ne	2017	Ljubljana	✓		✓			✓	✓
13. Zavod Global: Zavod za globalno učenje in razvoj projektov	zavod	A	ne	2010	Ljubljana	✓		✓				✓
14. Zavod Krog	zavod	A	da	2008	Ljubljana	✓		✓	✓			
15. Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji ³	zveza društev	A (2022)	ne	2006	Ljubljana				✓			

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.

² Društvo v letih 2018 in 2019 ni poslovalo.

³ Zveza od leta 2018 oddaja poročila, v katerih je navedeno, da ne posluje.

Vir: AJPES 2023.

Tabela 8: Registrirane nevladne organizacije (društva in zavodi) priseljenjskih skupnosti iz drugih držav članic EU glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

ORGANIZACIJE PRISELJENJSKIH SKUPNOSTI IZ DRUGIH DRŽAV ČLANIC EU	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost					Znanost	Gospodarstvo
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost		
1. Društvo FLAM, društvo za izpopolnjevanje francosčine kot maternega jezika flam	društvo	A (2022)	ne	2016	Ljubljana	✓		✓				
2. Društvo Slovakov in prijateljev Slovaške ²	društvo	A (2022)	ne	2020	Ljubljana	✓		✓				
3. Društvo slovensko-portugalskega prijateljstva	društvo	A (2022)	ne	2011	Ljubljana	✓		✓				
4. Društvo slovensko-poljskega prijateljstva ³	društvo	A (2022)	ne	1997	Radovljica							
5. Društvo za ohranjanje nemškega maternega jezika	društvo	A (2022)	ne	2006	Ljubljana			✓				
6. Društvo za razvoj češko-slovenskega sodelovanja ⁴	društvo	A (2022)	ne	2016	Slovenske Konjice							
7. Francosko Slovensko društvo ⁵	društvo	A (2022)	ne	2020	Kamnica							
8. Litovsko-slovensko društvo Baltica ⁶	društvo	A (2022)	ne	2006	Ljubljana							

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJ PES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJ PES.

² Društvo je v postopku izbrisa iz registra AJ PES.

³ Društvo od leta 2018 oddaja poročila, v katerih je navedeno, da ne poslujejo.

⁴ Društvo od leta 2019 oddaja poročila, v katerih je navedeno, da ne poslujejo.

⁵ Društvo od leta 2021 oddaja poročila, da ima 3 člane in da trenutno še ne deluje oziroma ni aktivno.

⁶ Društvo od leta 2018 oddaja poročila, v katerih je navedeno, da ne poslujejo.

Vir: AJ PES 2023.

Tabela 9: Registrirane nevladne organizacije (društva in zavodi) priseljenjskih skupnosti iz držav nečlanic EU glede na status aktivnosti, status javnega interesa, leto ustanovitve, kraj sedeža in vrsto dejavnosti, 2023

ORGANIZACIJE PRISELJENSKIH SKUPNOSTI IZ DRŽAV NEČLANIC EU	Pravnoformalna oblika	Status aktivnosti ¹	Status javnega interesa	Leto ustanovitve	Kraj	Dejavnost					Znanost	Gospodarstvo
						Kultura	Šport	Izobraževanje	Zagovornišvo	Humanitarnost		
1. Diwan društvo za kulturo in umetnost	društvo	A (2022)	ne	2011	Ljubljana	✓						
2. Društvo beloruska diaspore v Sloveniji	društvo	A (2022)	ne	2021	Ljubljana	✓						
3. Društvo za rusko pravoslavno kulturo v Sloveniji – DRPKS ²	društvo	A (2021)	ne	2016	Ljubljana	✓						
4. Društvo medkulturnega dialoga Samovar	društvo	A (2022)	ne	2010	Ljubljana	✓		✓				
5. Društvo Slovenija – Rusija	društvo	A (2022)	ne	1996	Ljubljana	✓		✓				
6. Društvo Ukrajincev v Sloveniji Bereginja	društvo	A (2022)	ne	2012	Žalec	✓		✓				
7. Karpati – Društvo Ukrajincev v Sloveniji ³	društvo	A (2022)	ne	2005	Ljubljana	✓						
8. Kulturno društvo Indijcev v Sloveniji	društvo	A (2022)	ne	2020	Kranj	✓						
9. Kulturno društvo Ljubljana – Kijev	društvo	A (2022)	ne	2015	Ljubljana	✓						
10. Kulturno umetniško društvo Baobab	društvo	A (2022)	da	2003	Kamnica	✓		✓	✓			
11. Kulturno umetniško društvo Rustika	društvo	A (2022)	ne	2000	Škofja Loka	✓						
12. Kulturno umetniško društvo Talisman	društvo	A (2022)	ne	2012	Škofja Loka	✓						
13. Mednarodni klub slovenskih rojakov »Ruslo Maribor«	društvo	A (2022)	ne	2008	Maribor	✓						
14. Zavod eko-globalnega partnerstva ⁴	zavod	A	ne	2002	Ljubljana							
15. Zavod rokaviča, zavod za izobraževanje in kulturo	zavod	A	ne	2013	Mokronog	✓		✓				
16. Zavod Ruski dom, Zavod za kulturo, izobraževanje, poslovno, znanstveno in strokovno sodelovanje	zavod	A	ne	2010	Maribor	✓		✓				

¹ Status aktivnosti: A – organizacija je aktivna, oddala je letno poročilo AJPES za leto, navedeno v oklepaju. N – organizacija je neaktivna, ni oddala letnega poročila AJPES.
² Društvo od leta 2018 oddaja poročila, v katerih je navedeno, da ne poslujejo oziroma so v mirovanju.
³ Društvo je v postopku zapiranja.
⁴ Pri zavodu nismo označili vrst dejavnosti, na katere se osredotoča, saj informacije o tem niso znane ne preko AJPES, ne preko drugih potencialnih virov informacij.
Vir: AJPES 2023.

5 Analiza podatkov o priseljskih organizacijah v Sloveniji

V letu 2023 je bilo po nam dostopnih podatkih registriranih 134 priseljskih organizacij (v veliki večini društev, vključno z zvezami društev).¹² Dve od teh organizacij sta vpisani v register AJPES, vendar sta neaktivni,¹³ dve organizaciji sta v postopku zapiranja, enajst organizacij pa že več let oddaja poročila, v katerih obveščajo, da ne poslujejo oziroma njihovo delovanje miruje. Tako da je v letu 2023 dejansko delujočih 119 priseljskih organizacij.

V nadaljevanju prispevka priseljske organizacije v Sloveniji analiziramo glede na:

- čas ustanovitve in njihovo etnično organiziranost;
- geografsko porazdelitev (kraj ustanovitve oziroma delovanja),
- vsebinsko usmerjenost oziroma dejavnosti, na katere se osredotoča posamezna priseljska organizacija.

5.1 Čas ustanovitve priseljskih organizacij in njihova etnična organiziranost

Na ustanavljanje oziroma začetek delovanja priseljskih organizacij je ključno vplivala osamosvojitve Slovenije, s tem pa tudi sprememba pravnega statusa priseljencev in prihod nove zakonodaje. V prvih letih po osamosvojitvi Slovenije, v občutljivem družbenem kontekstu, so pripadniki narodov iz nekdanje Jugoslavije v večjem številu začeli ustanavljati svoja društva, predvsem zato, ker so svoj status občutili kot radikalno drugačen glede na situacijo pred osamosvojitvijo (Medvešek 2007). Pogosto so se društva razvila iz sprva neformalne humanitarne dejavnosti članov priseljske skupnosti v začetku devetdesetih, ki je bila usmerjena v pomoč sorodnikom na območjih nekdanje Jugoslavije, kjer je še divjala vojna, ali pa beguncem v Sloveniji (Perić 2005, 749). Po končanih vojnah se je njihovo delovanje usmerilo v organizacijo druženj in prireditev, kar je postopno vodilo v formalno ustanovitev društev (Glamočanin 2010; Ivanjko 1997, 261–262). Javnost se na nastanek teh društev ni vedno pozitivno odzvala. Ustanovitev na primer Hrvaškega društva v Mariboru leta 1990 je bila problematizirana, saj so mediji obvestila o

12 Nekatera društva so v obdobju od osamosvojitve Slovenije do danes že prenehala s svojim delovanjem. Seznam društev nekaterih skupnosti priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki so delovala vsaj do leta 2003 oziroma 2007, navajata Kržišnik-Bukić (2003, 207–210) in Medvešek (2007, 341–343). Tudi Ivanjko (1997, 261–262) omenja nekaj društev hrvaške priseljske skupnosti v Sloveniji, ki sedaj ne obstajajo več. Isti avtor omenja še primer hrvaškega kulturnega društva Napredak, ki je v Mariboru delovalo že v letih pred drugo svetovno vojno (Ivanjko 1997, 260).

13 Za eno društvo na portalu AJPES ni razvidno, da bi oddajalo poročila, drugo društvo pa je zadnje letno poročilo oddalo leta 2021.

njegovem nastanku objavljali skupaj s prispevki o nastanku političnih strank s projugoslovanskimi idejami itd. (Ivanjko 1997, 261). Društva so omogočila prostor in priložnosti za medsebojno druženje, izmenjavo informacij, ustvarjanje socialnih mrež, negovanje solidarnosti, ohranjanje specifičnih kulturnih elementov, tradicij, jezika in nenazadnje tudi negovanje vezi med državo izvora in državo priselitve (Medvešek 2007). V primeru kosovskih Albancev pa je njihovo organizirano delovanje v Sloveniji imelo poseben pomen tudi ali predvsem za njihovo izvirno območje. Kot piše Berishaj (2014, 46):

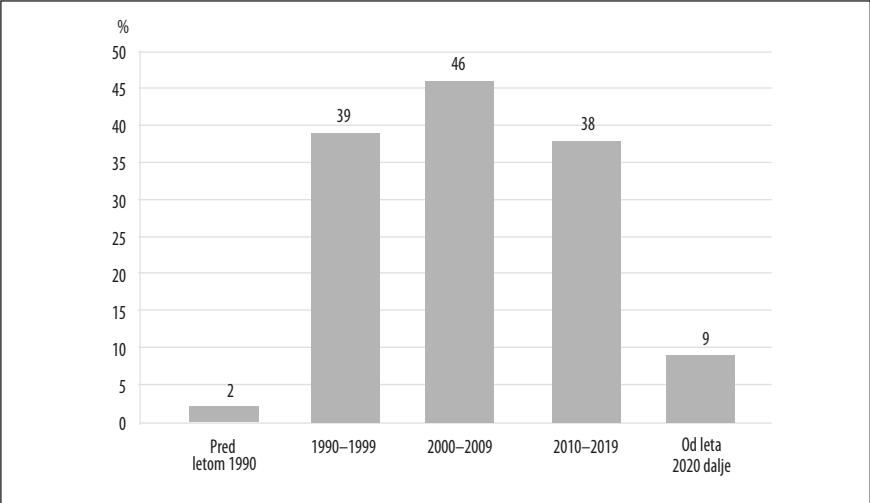
Obdobje albanskega hipostaziranja v slovenskem političnem prostoru z »Migjenijem« in DZK [politična stranka Demokratična zveza Kosova] v Ljubljani ni le zasluga samih v Sloveniji živčih Albancev. Prej bi rekel, da je bilo s tem, ko jim je Slovenija odprla prostor delovanja, Kosovu odprto edino okno v svet. Albanci so v tem času izdajali časopise Alternativa, Republika in Demokracia autentike. Ti časopisi so na Kosovu (kjer je Miloševićev režim prepovedal vse medije) dobesedno ustvarjali javno mnenje in profilirali politični in kulturni prostor Kosova, ki se je takrat odločal med konceptoma »avtonomije ali anatomije«. Nikoli v albanski zgodovini diaspora ni tako močno vplivala na politične procese na Kosovu, kakor takrat Albanci iz Slovenije.

Največ trenutno registriranih priseljskih organizacij je bilo ustanovljenih v obdobju 2000–2009. Pripadniki skupin priseljencev, ki so bile v Sloveniji množične prisotne še iz obdobja pred osamosvojitvijo države, so začeli ustanavljati svoja društva že v 90-ih letih 20. stoletja (predvsem to velja za Bošnjake, Hrvate, Makedonce in tudi Srbe). Samo dve priseljski društvi, ki delujeta še danes, sta bili ustanovljeni pred letom 1990: Kulturno društvo Albancev »Migjeni« (v Ljubljani)¹⁴ in Kulturno umetniško društvo Žumberak (v Novem mestu).

Leta 2023 so društva, ki so jih ustanovile priseljske skupnosti z območja nekdanje Jugoslavije, predstavljala veliko večino (približno tri četrtine) vseh priseljskih organizacij v Sloveniji. Priseljenci iz drugih držav nečlanic EU so se začeli v večjem številu društveno organizirati po letu 2000, priseljenci iz drugih držav članic EU, ki so se množične začeli priseljevati zlasti po letu 2000, pa so svoja društva v večjem številu začeli ustanavljati od leta 2010 naprej.

14 Albanska skupnost je v Sloveniji ustanovila društvo v obdobju, ko v drugih republikah prestolnicah nekdanje Jugoslavije podobnih društev niso mogli organizirati (Alternativa: revistë e SH.K.SH. »Migjeni« për kulturë dhe shkencë 1989).

Graf 1: Število registriranih priseljskih organizacij glede na obdobje ustanovitve, 2023

Vir: AJPES 2023.

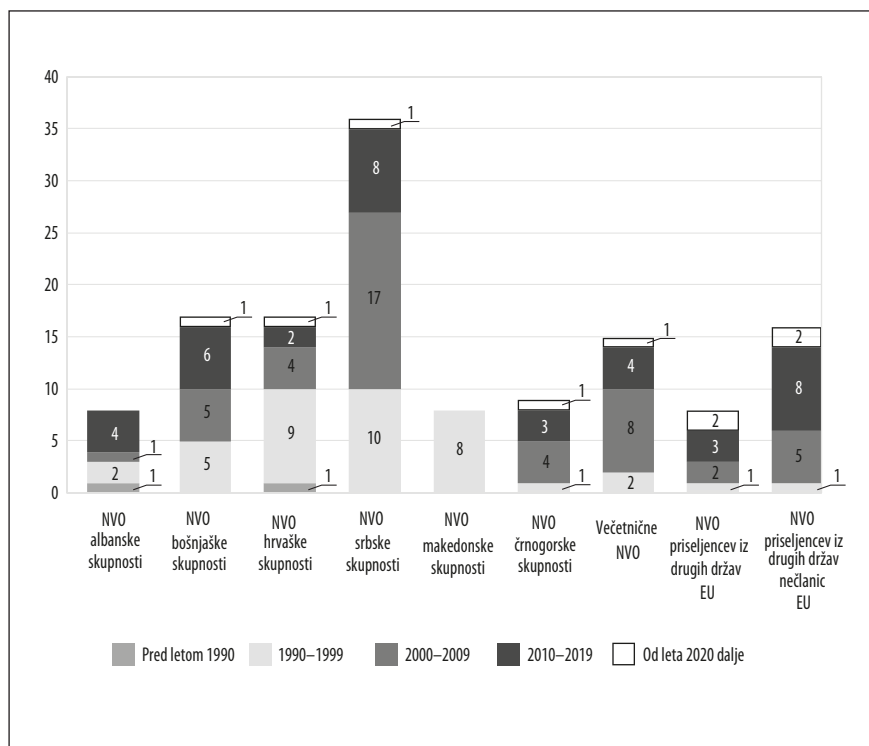
Izračunali smo povprečno starost priseljskih organizacij (obdobje obstoja), ki nam daje vpogled v njihovo stabilnost, kontinuiteto delovanja in nenazadnje dinamiko priseljevanja posamezne priseljske skupnosti. Zaradi najdaljše tradicije in največje množičnosti priseljevanja so povprečno najstarejše organizacije, ki so jih ustanovili pripadniki priseljskih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije, zlasti makedonske, hrvaške in srbske skupnosti (tabela 10).

Tabela 10: Povprečna starost organizacij skupnosti priseljencev v Sloveniji, 2023

Skupnost	albanska	bošnjaška	hrvaška	srbska	makedonska	črnogorska	večetnična	druge članice EU	druge države izven EU
Povprečna starost v letih	15,7	15,9	22,2	17,8	28,6	12,3	16,1	12,7	13,7

Daljše obdobje obstoja organizacij lahko nakazuje, da so uspešno premagale začetne izzive in težave, kot je na primer zagotavljanje financiranja, da so verjetno bolj vpete v priseljsko skupnost in bolj prepoznane med njenimi člani ter da so se sposobne prilagajati novim okoliščinam.

Graf 2: Število registriranih nevladnih organizacij (NVO) posamezne priseljske skupnosti in obdobje ustanovitve teh organizacij, 2023

Vir: AJPES 2023.

Največje število priseljskih organizacij ima srbska skupnost (kar 36), čeprav ni najštevilčnejša priseljska skupnost v Sloveniji. Sicer bolj številčni priseljski skupnosti v Sloveniji, Bošnjaki in Hrvati, imata po 17 organizacij. Šestnajst organizacij je delujočih v skupini priseljencev iz drugih držav nečlanic EU. Velikost priseljske skupine je verjetno pomemben dejavnik za nastanek večjega števila dobro delujočih organizacij. To povezavo kažejo tudi druge raziskave, čeprav število priseljskih organizacij ni linearno povezano z velikostjo priseljske skupine. Schrover in Vermeulen (2005, 831) ugotavljata, da če so priseljske skupine premajhne (ali preveč heterogene), je formalnega povezovanja in organiziranja malo. Ko skupine rastejo in so dlje časa prisotne v državi priselitve, narašča tudi njihova organizacijska dejavnost, delno kot posledica tekmovanja med različnimi organizacijami. Naraščanje števila organizacij se nadaljuje toliko časa, dokler se ne pojavijo poskusi iskanja skupnega imenovalca, ki bi lahko povezal večje skupine. Pri tem se lahko zgodi, da ta skupni imenovalac postane tako splošen, da se izgubi povezovalna moč in iniciative usahnejo (Schrover & Vermeulen 2005, 831). Seveda na

ustanavljanje in število priseljskih organizacij poleg velikosti priseljske skupine vplivajo še številni drugi dejavniki, vseeno pa je določena kritična masa ljudi potrebna, da lahko priseljske organizacije sploh delujejo, tako v smislu kadra, ki izvaja dejavnosti v okviru organizacij, kot v smislu odjemalcev – udeležencev dogodkov, koristnikov storitev, ki jih organizacije ponujajo (Schrover & Vermeulen 2005, 831).

Kot ugotavlja Kunej (2021, 93), se je z naraščanjem števila kulturnih društev posameznih priseljskih oziroma etničnih skupin v Sloveniji začela kazati potreba po njihovem povezovanju, skupnem delovanju in koordiniranju dejavnosti. Zaradi tega so posamezne priseljske skupnosti začele ustanavljati zveze kulturnih društev.

Zveze predstavljajo krovne organizacije, ki združujejo društva in izpostavljajo njihove skupne cilje delovanja, med katerimi so pogosto izpostavljeni ohranjanje nacionalne identitete ter negovanje tradicije, kulture in jezika, pa tudi aktivno vključevanje v reševanje družbenega statusa in uveljavljanje kolektivnih pravic pripadnikov etničnih skupnosti (Kunej 2021, 93).

Pripadniki albanske skupnosti so tako leta 2004 ustanovili Zvezo albanskih društev v Sloveniji. Vanjo naj bi bila vključena štiri društva, ki so sprejela smernice skupnega delovanja (prim. Berishaj 2014, 47). Zadnjih nekaj let (od leta 2018) v letnih poročilih navajajo, da je zveza neaktivna. Mnoga (skupaj devet), ne pa vsa društva bošnjaške skupnosti, so člani Bošnjaške kulturne zveze Slovenije, ustanovljene leta 1997. Člani črnogorske skupnosti imajo kljub relativno majhnemu številu društev registrirani kar dve zvezi društev. Starejša, Zveza črnogorskih društev Slovenije, ustanovljena leta 2009, vključuje tri društva črnogorske skupnosti; mlajša, Zveza »Kulturni center črnogorskih društev Slovenije«, ustanovljena leta 2021, pa sedem društev. V Zvezo hrvaških društev v Sloveniji, ki so jo ustanovili leta 1996, je vključenih 13 društev, tako da ne združuje vseh društev hrvaške skupnosti v Sloveniji.¹⁵ Zveza makedonskih društev Slovenije, ustanovljena leta 1995, združuje vseh sedem društev makedonske skupnosti. V okviru srbske skupnosti, ki ima najbolj razvejano društveno dejavnost, je delujočih več zvez društev. To so: Zveza srbskih društev Slovenije (ustanovljena leta 1995 in združuje 14 društev), Zveza srbske diaspore Slovenije (ustanovljena leta 2008 in združuje 7 društev), Združenje nacionalni svet Srbov v Sloveniji (ustanovljeno leta 2016 in združuje 5 društev, od katerih so štiri tudi člani Zveze srbskih društev Slovenije) in Zveza Srbov Slovenije (ustanovljena leta 2020, vanjo je vključenih 16 društev).

15 Več o delovanju hrvaških društev v Sloveniji glej v Perić Kaselj et al. (2016).

Posebna oblika zveze pa je nadnacionalna Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji (v nadaljevanju Zveza zvez),¹⁶ ki je v začetnem obdobju svojega delovanja združevala prej omenjene zveze društev posameznih priseljskih oziroma etničnih skupnosti. Uvrstili smo jo v kategorijo večetničnih društev (tabela 7). Najpomembnejši cilj Zveze zvez je ustavno priznanje statusa manjšin za vse državljane Slovenije, ki so pripadniki narodov nekdanje države Jugoslavije in živijo v Sloveniji (Dimitrievski 2014, 19). Po šestnajstih letih delovanja, kot je razvidno iz poročila, ki ga je Zveza zvez oddala v AJPES, so bili v letu 2022 njeni člani samo še Bošnjaška kulturna zveza, Zveza črnogorskih društev, Albanska zveza kulturnih društev in Makedonska zveza kulturnih društev.

Velika večina priseljskih organizacij v Sloveniji je organizirana na etnični osnovi, večnacionalne organizacije so zelo redke. Ob tem je zanimivo, da je pri opisih in tudi v imenih nekaterih priseljskih organizacij posebej izpostavljena tudi regija, od koder izvirajo nekateri oziroma ustanovni člani teh društev. Ta pojav je značilen za velik delež organizacij hrvaške priseljske skupnosti. Sklepamo lahko, da je to povezano z relativno dolgo tradicijo množičnega priseljavanja Hrvatov iz posameznih regij (Medvešek et al. 2021), predvsem iz obmejnega Međimurja:

- Med organizacijami hrvaške skupnosti so tako kar tri takšne, ki izpostavljajo, da se v njih združujejo posamezniki po rodu iz Međimurja: Međimursko kulturno umetniško društvo – Ivan Car, Hrvaško kulturno društvo Međimurje Ljubljana in Kulturno društvo Međimurje Velenje.¹⁷
- Hrvaška skupnost v Sloveniji ima tudi dve organizaciji, kjer se združujejo posamezniki hrvaškega porekla iz posameznih krajev Bosne in Hercegovine (BIH), to sta Hrvaško kulturno društvo Velenje in Hrvaško kulturno umetniško društvo »Komušina« Škofja Loka.
- Regionalno posebnost izvora pa že v imenu izkazujejo člani še dveh organizacij priseljencev iz Hrvaške, delujočih v sosednji Beli krajini oziroma na Dolenjskem – to sta Kulturno umetniško društvo Žumberak iz Novega mesta in Društvo Žumberčanov in prijateljev Žumberka Metlika.
- V tem etnično-regionalnem smislu sta posebni še dve organizaciji, kjer se združujejo posamezniki bošnjaškega porekla, izvirajoči iz območij izven BIH: Kulturno in športno društvo »Sandžak« v Sloveniji in Društvo rojakov iz Plava in Gusinja »Izvor«.

Zadnji dve skupini priseljskih organizacij sta izpostavljeni zaradi

16 Leta 2003 je sprva nastala Koordinacija Zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji, ki se je leta 2006 uradno registrirala kot društvo z imenom Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji (Kržišnik-Bukić 2008, 131).

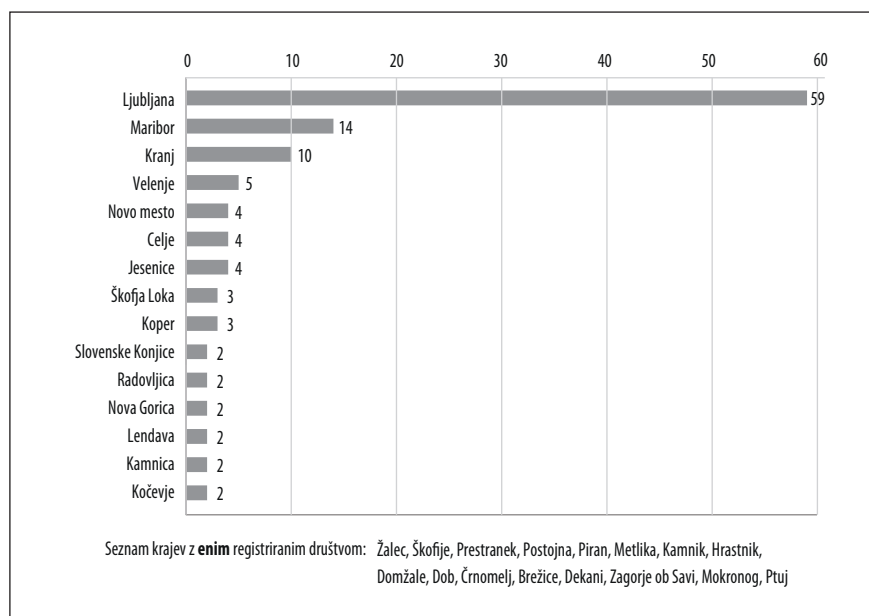
17 To društvo izpostavlja, da združuje tudi hrvaške rojake iz Zagorja.

svojih etnično-regionalnih specifik, kjer pripadniki določene etnične skupnosti, živeči v Sloveniji, ne izvirajo iz »matične« države, temveč iz drugih držav z območja nekdanje Jugoslavije. Moya (2005, 847–850) organizacije, ki združujejo priseljence na osnovi (mikro)regionalne pripadnosti, imenuje združenja domačih krajev (*hometown associations*).

5.2 Geografska porazdelitev priseljskih organizacij

Osrednjeslovenska, Podravska, Gorenjska in Savinjska so regije, kjer ima sedež največ (81,5 %) priseljskih organizacij. Daleč največ priseljskih organizacij, kar 44,4 %, ima svoj sedež v Ljubljani. To je posledica zlasti velikega števila in etnične pestrosti priseljencev in njihovih potomcev, živečih v tem mestu, deloma pa tudi dejstva, da gre za glavno mesto, ležeče praktično v geografskem središču države. V Ljubljani je lociranih kar 78,6 % vseh večetničnih organizacij, 62,5 % organizacij priseljencev iz drugih držav članic EU, 55,6 % vseh organizacij črnogorske skupnosti in 52,9 % organizacij iz skupnosti priseljencev, ki izvirajo iz držav izven EU. Med tretjinskim in 39,5 odstotnim deležem imajo sedež v Ljubljani tudi organizacije makedonske, hrvaške, srbske ter albanske priseljske skupnosti. Najmanj organizacij s sedežem v Ljubljani ima bošnjaška skupnost (23,5 %).

Graf 3: Število registriranih priseljskih nevladnih organizacij glede na kraj registracije, 2023

Vir: AJPES 2023.

Ljubljana ima velik delež priseljskega prebivalstva in s tem tudi priseljskih organizacij predvsem zaradi svoje tradicionalno pomembne gospodarske (zaposlitvene) privlačnosti. Podobno, a v manjšem merilu, pa velja tudi za nekatera druga gospodarska, zlasti (nekdanja) industrijska središča drugod po državi, kot so: Maribor, Kranj, Velenje, Novo mesto, Celje in Jesenice. Z eno izjemo gre tu za kraje, ležeče v industrijskem polmesecu.¹⁸ Nekatere priseljske skupnosti so s svojimi organizacijami izraziteje prisotne v posameznih omenjenih regionalnih središčih. To so denimo organizacije srbske skupnosti v Kranju, Mariboru in Celju ter organizacije hrvaške skupnosti v Mariboru, Velenju in Novem mestu, saj je največji delež vseh priseljencev v teh krajih srbske oziroma hrvaške narodnosti (Komac 2007, 513–519).

5.3 Vsebinska usmerjenost oziroma dejavnosti priseljskih organizacij

Organizacije, ki jih ustanovijo priseljenci v državi naselitve, uresničujejo različne cilje. Druženje priseljencev je ključna komponenta vsakega priseljskega društva in ima pomembno vlogo pri izgradnji močnih socialnih mrež in podpornih sistemov v procesu integracije. Ustanovljene organizacije nudijo priseljencem oporo v prilagajanju na novo življenje z zagotavljanjem praktične pomoči, kot je pomoč pri iskanju stanovanja, zaposlitve itd. Priseljska društva tudi organizirajo ali pa se vključujejo v različne dobrodelne akcije v državi priselitve in državi izvora. Druga pomembna naloga je ohranjanje priseljske izvirne kulture in jezika, kar se kaže v organizaciji različnih dogodkov, prireditvev in druženj ter promociji prispevkov priseljske skupine širši družbi. To lahko vključuje organizacijo kulturnih dogodkov ali festivalov, sodelovanje s šolami in drugimi organizacijami za spodbujanje ozaveščenosti o kulturni raznolikosti in zagovarjanje vključevanja glasov priseljencev v javne razprave in politične odločitve. Nekatera društva organizirajo učenje priseljskih jezikov, nekatera učenje slovenskega jezika. Društva priseljencev se lahko osredotočajo na promocijo športne aktivnosti. Ponujajo organizirane športne ekipe, lige in druge tekmovalne ali rekreacijske dejavnosti za člane društva. Poleg telesnih koristi športa in vadbe lahko tovrstni programi priseljencem pomagajo vzpostaviti socialne povezave in občutek skupnosti v državi priselitve. Društva lahko naslavljajo priseljence s specifičnimi poklici oziroma strokovnjake določenih področij in ponujajo priložnosti za mreženje ali programe za strokovni razvoj, ki pomagajo priseljencem, da napredujejo v svojih karierah in uspešno delujejo na izbranih področjih. Lahko pa se

18 Industrijski polmesec je nekdanje industrializirano območje, veriga industrializiranih naselij od Gorenjske (Jesenice, Kranj) prek Ljubljane in Zasavja, Celja do Maribora, ki je po svoji obliki spominjal na polmesec.

organizacije zavzemajo za uresničevanje pravic in interesov priseljencev v državi priselitve. To lahko vključuje sodelovanje z vladnimi uradniki in drugimi organizacijami pri reševanju vprašanj, ki zadevajo priseljsko skupnost, kot so diskriminacija, dostop do izobraževanja in zdravstvene oskrbe ter drugi izzivi. Pomembno je omeniti, da so priseljske organizacije predstavnice svojih skupnosti v državah izvora, ki imajo lahko pomembno vlogo pri vzpostavljanju stikov z institucijami in organizacijami v teh državah. Velik del društev zasleduje več navedenih ciljev in ima različne (vsebinske) sekcije. Priseljske organizacije se razlikujejo po tem, ali vključujejo in s svojimi dejavnostmi naslavlja različne etnične oziroma priseljske skupine ali pa so namenjene zgolj eni sami etnični skupini. Raziskava o organiziranosti priseljencev v državah EU je pokazala, da so priseljske organizacije, katerih aktivnosti so namenjene različnim etničnim skupinam, bolj značilne za severne in zahodne države EU ali za države z daljšo tradicijo priseljavanja, v državah srednje in vzhodne Evrope ter v baltskih državah pa so najpogostejše priseljske organizacije, katerih delovanje je usmerjeno le na eno etnično ali versko skupino (EWSI Editorial Team 2021). V Sloveniji prevladuje monoeetnično organiziranje priseljskih skupin. Priseljenci se večinoma povezujejo in organizirajo glede na narodno pripadnost, tako da ustanovijo eno ali več društev v krajih, kjer živi večje število priseljencev iste narodnosti. Obstajajo pa tudi priseljska društva, katerih člane združujejo skupni cilji in zanimanja in niso vezana na narodnost posamezne skupin. Takšna društva so na primer: Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji, Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije – združenje za človekove pravice, Kulturno društvo Gmajna in AnKlaB – Društvo za kulturno kontaminacijo.

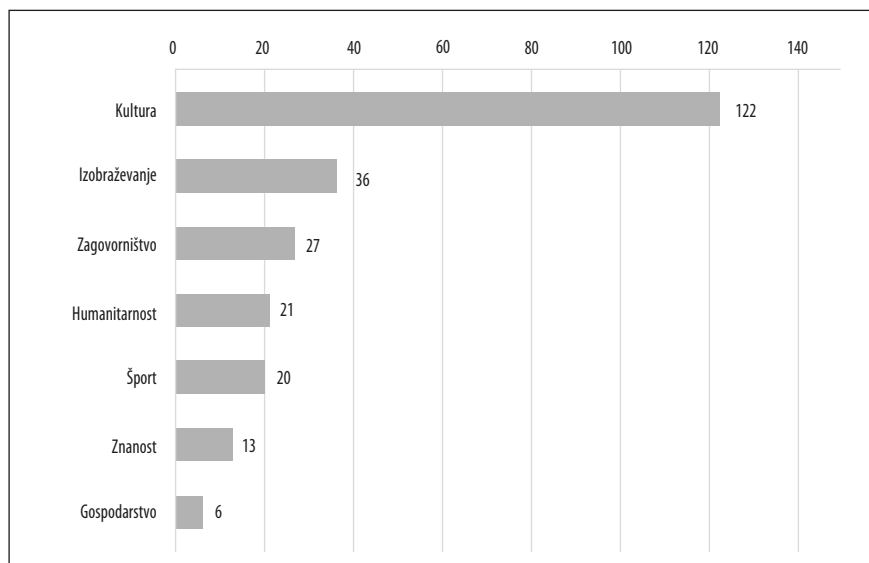
Priseljske organizacije se med seboj močno razlikujejo po obsegu delovanja, po kakovosti izvedenih projektov, aktivnosti in po številu članstva. S svojimi programi se prilagajajo lokalnim potrebam ter kadrovskim in finančnim zmožnostim. Nekatere priseljske organizacije izvajajo zgolj občasna druženja in izlete svojih članov, druge priseljske organizacije imajo razvejano organizacijsko strukturo (sekcije), znotraj katerih izvajajo bogate kulturne, športne in druge programe, s katerimi gostujejo po različnih krajih Slovenije in drugih državah. Od 134 registriranih priseljskih organizacij jih ima 35 status društva v javnem interesu (večinoma na področju kulturnega delovanja), kar pomeni, da njihovo delovanje presega interese njihovih ustanoviteljev oziroma članov in je splošno koristno.

Pandemija covid-19 je zlasti v letih 2020 in 2021 negativno vplivala na delovanje priseljskih organizacij. Okoliščine so zahtevale prilagoditve delovanja v skladu s karantenskimi ukrepi in drugimi omejitvami javnega zdravja, ki pa jih marsikatero društvo ni bilo sposobno realizirati zaradi tehničnih in

kadrovskih omejitev. Zaradi tega kar nekaj priseljskih organizacij v tem obdobju ni delovalo, kar je razvidno iz poročil, ki so jih oddale v AJPES.

Glede področij ali vsebin, s katerimi se priseljske organizacije v največji meri ukvarjajo, so v analizi EWSI o organiziranosti priseljencev v državah EU izpostavili, da je zagovorništvo najbolj pogosta vsebina delovanja priseljskih organizacij. Izjema so države srednje in vzhodne Evrope ter baltske države, v katerih so priseljske organizacije najbolj aktivne na področju kulture in izobraževanja. Slednje velja tudi za Slovenijo (EWSI Editorial Team 2021). Praktično vsa priseljska društva, zavodi in ustanove, za katere smo pridobili podatke o njihovem trenutnem delovanju, so vsebinsko oziroma ciljno usmerjeni predvsem na področje kulture. Tu gre lahko za zelo raznolike dejavnosti (od folklorne, pevske, likovne, do kulinarične, dramske, fotografske in literarne dejavnosti), namenjene ohranjanju in promoviranju kulture skupnosti oziroma izvornih območij (držav ali njihovih specifičnih regij), od koder izvirajo člani društva. Izredno močna (najbolj številčna in tudi najbolj aktivna) je folklorna dejavnost, sledijo pa ji glasbene dejavnosti, zlasti pevski zbori oziroma vokalne skupine. Veliko pozornosti društva namenjajo informiranju javnosti, ki se kaže v urejanju spletnih predstavitev, izdajanju spletnih časopisov ter občasno tudi monografij.

Graf 4: Število priseljskih organizacij glede na njihovo dejavnost, 2023

Vir: AJPES 2023; Dimitrievski 2014.

Največjo pestrost delovanja tako po vsebinski naravnosti priseljskih organizacij kot tudi po njihovem samem številu zasledimo pri organizacijah (skoraj v vseh primerih so to samo društva) tistih priseljskih skupnosti, ki so v Sloveniji najštevilčnejše in imajo hkrati praviloma tudi najdaljšo tradicijo priseljevanja v Slovenijo. To so priseljske skupnosti, izvirajoče iz drugih delov nekdanje Jugoslavije.

Pri priseljskih organizacijah smo zaznali poleg kulturnih še druge vsebinske poudarke delovanja:

- a) Največ, 36 priseljskih organizacij poudarja med svojimi dejavnostmi izobraževanje: od tega je devet organizacij srbskih, po sedem organizacij je iz skupine organizacij priseljencev, ki izvirajo iz držav izven EU, in večetničnih organizacij, po štiri so iz albanske skupnosti in skupnosti priseljencev iz drugih držav članic EU, po dve iz bošnjaške in hrvaške skupnosti in ena organizacija makedonske skupnosti. Kot izobraževalno dejavnost smo opredelili predvsem tečaje priseljskih jezikov in tudi tečaje slovenskega jezika. Marsikatera priseljska organizacija, še posebej to velja za organizacije priseljencev, ki izvirajo iz držav izven EU, in večetnične organizacije, pa organizira tudi različna usposabljanja za priseljence ter delavnice, s katerimi senzibilizirajo večinsko prebivalstvo glede diskriminacije, večkulturnosti itd.
- b) Dvajset organizacij med svojimi dejavnostmi izpostavlja tudi športne dejavnosti: takšnih je pet društev srbske skupnosti, po štiri društva bošnjaške, hrvaške skupnosti, tri črnogorske in makedonske skupnosti in eno društvo iz albanske skupnosti. Društva imajo večinoma nogometne sekcije, sledijo planinske in šahovske sekcije ter sekcije za tenis.
- c) Trinajst organizacij izpostavlja, da se ukvarjajo z znanostjo oziroma združujejo akademike: od tega jih je pet iz hrvaške skupnosti, po tri iz srbske skupnosti in večetničnih organizacij ter po ena organizacija iz albanske in bošnjaške skupnosti.
- d) Pet organizacij se osredotoča tudi na gospodarstvo: po ena je iz albanske in srbske skupnosti, tri pa so iz skupine večetničnih oziroma večkulturnih organizacij.
- e) Skupno 27 organizacij ima med svojimi dejavnostmi izpostavljeno zagovorništvo pripadnikov skupnosti, ki se združujejo v okviru teh organizacij. Kar sedem med njimi je večetničnih organizacij. Zagovorništvo je osrednje področje delovanja nadnacionalne organizacije Zveze zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji, katere prizadevanja so bila prvenstveno usmerjena v to, da bi bili Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji nominalno uvrščeni v besedilo Ustave Republike Slovenije in ustavno opredeljeni kot narodne skupnosti/narodne manjšine

v Republiki Sloveniji (Kržišnik-Bukić 2008, 134).¹⁹ To je po njihovem mnenju ključni pogoj za pripravo drugih pravnih aktov za vzpostavitev kolektivnih pravic ohranjanja jezika, kulture, dostopa do javnih medijev, politične udeležbe in dostojanstva skupine državljanov Republike Slovenije, ki po narodnosti pripadajo narodom nekdanje SFRJ (EMVI 2023). Zagovorništvo je posvečena tudi večina večetničnih oziroma medkulturnih nevladnih organizacij, med katere sodijo Društvo Afriški center, Inštitut za afriške študije in Arabski klub v Sloveniji, ki združujejo posameznike iz več etničnih skupnosti oziroma držav afriškega in arabskega sveta. Nekatere izmed organizacij izpostavljajo zagovorništvo specifičnih družbenih skupin, kot so t. i. izbrisani prebivalci Slovenije ali begunci, drugi se posvečajo preostalim priseljencem – zlasti z globalnega juga.

- f) Veliko (21) priseljskih organizacij izvaja humanitarne oziroma dobrodelne aktivnosti v Sloveniji ali v državi izvora.

Marsikatera društva skrbijo za podmladek in imajo otroško folklorno skupino, otroški pevski zbor ali glasbeno skupino. Kljub temu pa je skupna težava večine priseljskih organizacij manjše število mlajših članov. Dve društvi pa združujeta študente oziroma mladino: eno je Društvo hrvaških študentov v Sloveniji, drugo pa Bošnjaško mladinsko kulturno društvo Velenje, ki je bilo ustanovljeno na pobudo potomcev bošnjaških priseljencev iz BIH – predvidevamo pa, da ima med člani tudi same bošnjaške priseljenke. Mlado strukturo članstva ima še organizacija srbske skupnosti KUD Mladost.

6 Odnos večinskega prebivalstva Slovenije do priseljskih kultur in organizacij

Soobstoj različnih kultur je v primeru priseljevanja neizogibno dejstvo. Vendar pa je ohranjanje priseljskih kultur lahko občutljiva tema, ki ne vzbuja vedno naklonjenih občutkov in mnenj večinskega prebivalstva. Še posebej v državah, kot je Slovenija, ki pri opredeljevanju nacije izhajajo iz etničnega koncepta naroda, prebivalstvo priseljske kulture pogosto dojema kot grožnjo lastni kulturi in zato ni naklonjeno ukrepom za njihovo ohranjanje (Medvešek et al. 2020, 164).

Opravljen raziskava pri projektu *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*²⁰ v letu 2020 med večinskim prebivalstvom

19 Kot je bilo že predhodno omenjeno, pa v okviru te organizacije danes ne delujejo več zveze društev hrvaške in srbske skupnosti.

20 Projekt, v okviru katerega je bila izvedena raziskava *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji* (J5-9351), je financirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega

Slovenije kaže, da velika večina anketiranih (86,3 %) podpira ohranjanje izvornih kultur priseljencev, vendar ob tem od priseljencev pričakuje, da hkrati sprejmejo tudi slovensko kulturo.

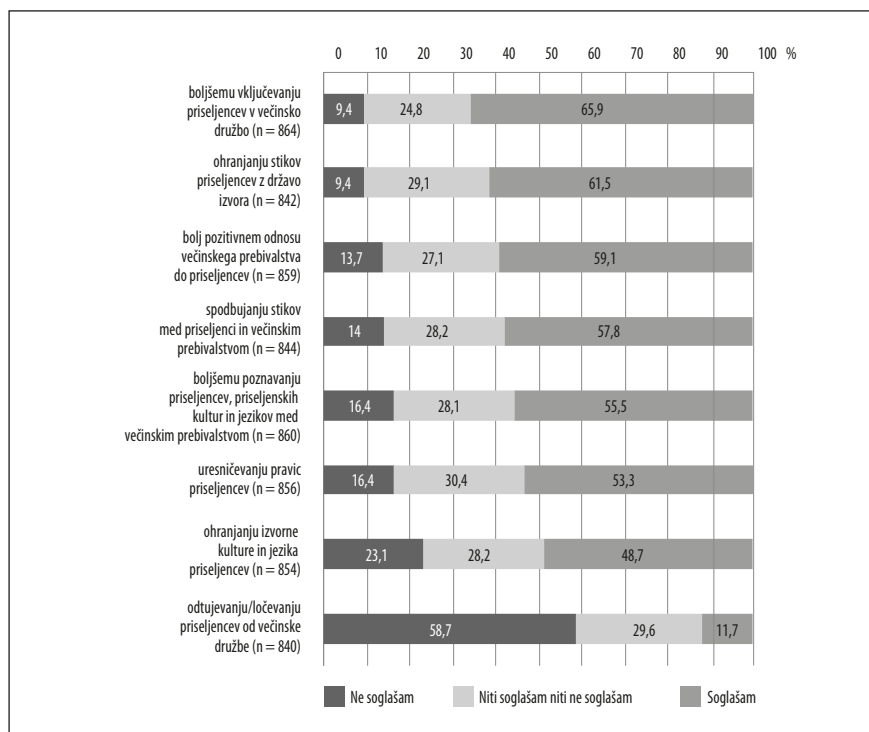
Izkušnje iz različnih delov sveta kažejo, da dolgotrajnejši stiki in tesnejše interakcije med večinsko in priseljskimi kulturami privedejo do prevzemanja in mešanja posameznih elementov kultur. Ta proces poteka v obeh smereh, vendar je običajno močnejši v smeri od dominantne kulture k manjšinski, se pravi, da manjšinske kulture več prevzamejo od večinske kot obratno. Da ne bi prihajalo do (prisilne) asimilacije manjšin, je zato treba poskrbeti, da imajo pripadniki manjšinske (v našem primeru priseljske) skupnosti možnosti za neovirano izražanje in ohranjanje lastne kulture. To pomeni, da bi morala država aktivno sodelovati pri zagotavljanju možnosti oziroma ustvarjanju pogojev, v katerih bi pripadniki različnih etničnih skupin lahko izražali, ohranjali in razvijali svojo etnično oziroma kulturno identiteto. Tu pa se naklonjenost večinskega prebivalstva v Sloveniji nekoliko zmanjša. Večina anketiranih (57,5 %) ni naklonjena temu, da bi priseljskim skupnostim pri ohranjanju njihovih običajev in tradicij pomagala država. Le 11,7 % anketiranih je izrazilo strinjanje s tem, da bi država priseljencem pri tem morala pomagati (Medvešek et al. 2020, 165). Lahko bi povzeli, da anketiranci dopuščajo ohranjanje priseljskih kultur in s tem posredno tudi delovanje priseljskih organizacij v Sloveniji, pri čemer stroške in odgovornost za to prepuščajo priseljencem samim.

Novejše podatke o mnenjih večinskega prebivalstva do civilnodružbene in politične participacije priseljencev smo pridobili z uporabo kvantitativne metode, natančneje ankete, ki smo jo izvedli med prebivalci Slovenije.²¹

proračuna. Raziskava, metodologija in vzorec so predstavljeni v monografiji Medvešek et al. (2022).

- 21 Za izvedbo raziskave pri projektu Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo (J5-3119) smo uporabili vzorec, ki ga je Statistični urad Republike Slovenije (SURS) pripravil za izvedbo raziskave Slovenskega javnega mnenja, ki jo izvaja projektni partner Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Izhodiščni vzorec velikosti $n = 2.500$ vključuje polnoletne prebivalce Slovenije, vzorčni okvir je Centralni register prebivalcev. Ker je populacija priseljencev tudi v anketah, izvedenih na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Slovenije, običajno podreprezentirana, smo z namenom pridobiti odgovore večjega števila priseljencev izvedli še dodatno ciljno vzorčenje. SURS je posebej za naš projekt pripravil vzorec polnoletnih prebivalcev Slovenije, katerega vzorčni okvir je ravno tako Centralni register prebivalcev ($n = 7.000$). Anketa, ki je bila osredotočena na zajem večinskega prebivalstva, se je začela oktobra 2022. V novembru 2022 smo začeli še drugo anketo, ki je bila namenjena predvsem zajemu priseljske populacije. Skupno smo izvajali anketiranje od oktobra 2022 do januarja 2023, prejeli pa smo 1303 veljavne ankete (Medvešek et al. 2023).

Graf 5: Soglašanje ali nesoglašanje anketirancev, rojenih v Sloveniji, s trditvami, da priseljske organizacije prispevajo k ..., 2022/2023

Vir: Medvešek et al. (2023).

Anketiranci v večinskih deležih soglašajo s trditvami, da priseljske organizacije prispevajo k boljšemu vključevanju priseljencev v večinsko družbo, da prispevajo k bolj pozitivnem odnosu večinskega prebivalstva do priseljencev, da spodbujajo stike med priseljenci in večinskim prebivalstvom, prispevajo k boljšemu poznavanju priseljencev, priseljskih kultur in jezikov med večinskim prebivalstvom, poleg tega pa prispevajo tudi k uresničevanju pravic priseljencev. Majhen delež (zgolj 11,7 %) anketiranih pa meni, da priseljske organizacije prispevajo k odtujevanju priseljencev od večinske družbe.

Nekoliko so presenetili odgovori anketiranih glede tega, ali priseljske organizacije prispevajo k ohranjanju izvorne kulture in jezika priseljencev. Le 48,7 % anketiranih je menilo, da je temu tako, čeprav je ravno to primarni namen velike večine ustanovljenih priseljskih organizacij. Hkrati pa je 61,5 % anketiranih soglašalo s trditvijo, da priseljske organizacije prispevajo k ohranjanju stikov priseljencev z državo izvora.

Priseljence, ki so sodelovali v anketi in so člani oziroma sodelujejo v kateri od priseljskih organizacij, pa smo vprašali, ali so bili zaradi tega kdaj deležni negativnih odzivov pripadnikov večinske družbe. Od 43 priseljencev

jih je 9 (21 %) menilo, da so bili zaradi svojega sodelovanja oziroma članstva v priseljski organizaciji deležni negativnih odzivov pripadnikov večinske družbe.

Glede na izražena stališča pripadnikov večinske družbe se zdi, da le-ti pozitivno dojemajo povezovanje in mobilizacijo priseljencev znotraj priseljskih organizacij, hkrati pa je delež priseljencev, ki so zaradi svojega delovanja v priseljskih organizacijah doživeli negativen odziv s strani večinskega prebivalstva, podatek, ki ga ni mogoče zanemariti.

7 Zaključek

Za mnoge priseljence je obstoj priseljskih organizacij v državi priselitve posebnega pomena, saj te organizacije ne predstavljajo le strukturnih priložnosti za civilnodružbeno in politično participacijo priseljencev, pač pa tudi dejavnik ohranjanja etničnih oziroma kulturnih identitet priseljencev. Večina priseljskih organizacij v Sloveniji temelji na etničnem izvoru oziroma narodni pripadnosti njihovih članov. Prevladujoča pravnoorganizacijska oblika priseljskih organizacij je društvo, veliko manj je zavodov ali ustanov. V letu 2023 je bilo v Sloveniji aktivnih 134 priseljskih organizacij. Skoraj tri četrtine priseljskih organizacij v Sloveniji so ustanovili priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije. Ti so v Sloveniji najštevilčnejši in imajo tudi najdaljšo tradicijo množičnega priseljavanja in organiziranja. Delež omenjenih organizacij je v grobem primerljiv z deležem prebivalstva Slovenije s prvim prebivališčem v drugih republikah nekdanje Jugoslavije med celotnim prebivalstvom Slovenije s prvim prebivališčem v tujini. Ta delež je leta 2021 znašal 86 % (Razpotnik 2021). Prve, še danes delujoče organizacije priseljencev iz nekdanje Jugoslavije so začele delovati konec 80-ih let prejšnjega stoletja, največ še danes delujočih organizacij pa je bilo ustanovljenih v letih od 2000 do 2009. Največjo povprečno starost imajo organizacije pripadnikov makedonske in hrvaške priseljske skupnosti. Veliko manjše število organizacij imajo priseljenci iz drugih držav EU. Slednje organizacije tudi nimajo tako vsebinsko raznolikih aktivnosti.

Skoraj vse priseljske organizacije se posvečajo kulturnim dejavnostim. Poleg tega so pomembna področja njihove dejavnosti še izobraževanje (s tem se ukvarja skupaj 36 organizacij), zagovorništvo (skupaj 27 organizacij), šport (skupaj 20 organizacij) in humanitarnost (21 organizacij). Največ priseljskih organizacij, skoraj polovica, ima sedež v Ljubljani. Večje število priseljskih društev in zavodov se nahaja še v nekaterih drugih regionalnih urbanih središčih Slovenije, kot so: Maribor, Kranj, Velenje, Novo mesto, Celje in Jesenice.

Največ, kar 36 organizacij, ima srbska skupnost, čeprav ni najštevilčnejša priseljska skupnost v Sloveniji. S 17 organizacijami ji sledita sicer bolj

številčni skupnosti Bošnjakov in Hrvatov. Raziskave zaznavajo, da na rast števila priseljskih organizacij poleg številčnosti priseljske skupnosti vpliva tudi daljša prisotnost priseljske skupnosti v določeni državi (Schrover & Vermeulen 2005, 831). Iz naših podatkov se kaže, da ima najvišjo povprečno starost organizacij makedonska skupnost, ki je v primerjavi z drugimi priseljskimi skupnostmi iz prostora nekdanje Jugoslavije manj številčna in ima v primerjavi z večino drugih tudi manjše število organizacij. Druga in tretja skupnost z najvišjo povprečno starostjo organizacij sta hrvaška in srbska skupnost.

Na razvoj in vlogo priseljskih organizacij v družbi ima lahko vpliv tudi odnos večinskega prebivalstva. Naklonjen odnos družbe priselitve do obstoja in delovanja priseljskih organizacij ima lahko pozitiven učinek na vključevanje priseljencev v širšo družbo, medtem ko nasprotovanje tovrstnemu organiziranju priseljencev lahko spodbudi etnično segregacijo in radikalizacijo priseljskih skupnosti (Pilati 2012; Herman & Jacobs 2015). Izsledki naših raziskav so pokazali, da večina pripadnikov večinske družbe zaznava precej pozitivnih učinkov povezovanja in mobilizacije priseljencev znotraj priseljskih organizacij, v dosti manjšem deležu pa so naklonjeni financiranju teh organizacij s strani države.

Videti je, da so priseljske organizacije glede na njihovo število, tradicijo delovanja in raznolikost dejavnosti pomembni akterji ohranjanja kulturnih in etničnih identitet priseljencev, njihovega povezovanja in sodelovanja znotraj lastne skupnosti in z drugimi priseljskimi skupinami, pa tudi promotor sodelovanja z večinskim prebivalstvom in vključevanja v širšo družbo.

Literatura in viri

- AJPES (Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve), 2023. Iskalnik po poslovnih subjektih, <https://www.ajpes.si/> (dostop 9. 7. 2023).
- Alternativa: revistë e SH.K.SH. »Migjeni« për kulturë dhe shkencë, 1989. SHKSH Migjeni, 1 (1).
- Berishaj, M., 2014. Albanci v Sloveniji kot »čakajoč subjekt«. V V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji: zbornik skupine avtorjev*. Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, Ljubljana, 41–53.
- CNVOS, 2023a. Število NVO, <https://www.cnvos.si/nvo-sektor-dejstva-stevilke/stevilo-nvo/> (dostop 25. 9. 2023).
- CNVOS, 2023b. NVO vseved – spletni vodiči, <https://www.cnvos.si/nvo-vseved/spletni-vodici/korak/2/6/35> (dostop 10. 1. 2023).
- Council of Europe, 1991. *Community and Ethnic Relations in Europe: Final Report of the Community Relations Project of the Council of Europe: MG-CR (91) 1 final*. Council of Europe, Strasbourg, https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/Documentation/Series_Community_Relations/MG-CR%2091%201_community_ethnic_relations_report_en.pdf (dostop 28. 7. 2023).
- Dimitrievski, I., 2014. *20 let uspešnega delovanja Zveze makedonskih kulturnih društev Slovenije*. Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije, Ljubljana, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-D0NUJIMW> (dostop 9. 12. 2022).
- EMVI – Empowering Migrant Voices, 2023. Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji, <https://diaspora-participation.eu/org/zveza-zvez/> (dostop 12. 5. 2023).
- EWSI Editorial Team, 2021. Mapping Key Migrant-led Organisations Across the EU. European Commission, European Website on Integration, https://ec.europa.eu/migrant-integration/special-feature/mapping-key-migrant-led-organisations-across-eu_en (dostop 9. 12. 2022).
- Fennema, M. & Tillie, J., 1999. Political Participation and Political Trust in Amsterdam: Civic Communities and Ethnic Networks. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25 (4), 703–726.
- Fennema, M. & Tillie, J. 2004. Do Immigrant Policies Matter? Ethnic Civic Communities and Immigrant Policies in Amsterdam, Liège and Zurich. V R. Penninx, K. Kraal & S. Vertovec (ur.) *Citizenship in European Cities. Immigrants, Local Politics and Integration Policies*. Ashgate, Farnham, 85–106.
- Glamočanin, M., 2010. Organiziranje pripadnikov srbske skupnosti v kulturna društva v Sloveniji. *Folklorik* 6, 124–127, https://www.jskd.si/folklorna-dejavnost/zaloznistvo/folklorik/revija_folklorik/folklorik/2010/37_glamocanin_organiziranje.pdf (dostop 9. 12. 2022).
- Guarnizo, L. E., Portes, A. & Haller, W., 2003. Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action Among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*, 108, 1211–1248.
- De Haas, H., 2006. *Engaging Diasporas: How Governments and Development Agencies Can Support Diaspora Involvement in Development of Origin Countries*, International Migration Institute, University of Oxford, Oxford, <https://>

- citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=69ea58c53a04e-78fa16e71ebd33750951004a603 (dostop 11. 8. 2023).
- Herman, B. & Jacobs, D., 2015. Ethnic Social Capital and Political Participation of Immigrants. V L. Ryan, U. Erel & A. D'Angelo (ur.) *Migrant Capital: Networks, Identities and Strategies*. Palgrave Macmillan, London, 117–132.
- Ivanjko, Š., 1997. Organiziranost i položaj Hrvata u Slovenij. V M. Domini (ur.) *Hrvati u Sloveniji: zbornik radova*. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 255–265.
- Jacobs, D. & Tillie, J., 2008. Social Capital and Political Participation of Immigrants in Europe – Key Developments in Empirical Studies. V D. Vogel (ur.) *Highly Active Immigrants: a Resource for European Civil Societies*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 47–58.
- JSKD (Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti), 2021. Javni razpis za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS, ki jih bo v letu 2021 sofinanciral Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, https://www.jskd.si/financiranje/etnicne_skupnosti/etn_21/uvod_etn_21.htm (dostop 6. 9. 2022).
- JSKD (Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti), 2022. Javni razpis za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS, ki jih bo v letu 2022 sofinanciral Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, https://www.jskd.si/financiranje/etnicne_skupnosti/etn_22/uvod_etn_22.htm (dostop 6. 9. 2022).
- Komac, M. (ur.), 2007. *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Kržišnik-Bukić, V., 2003. Narodnostno samoorganiziranje Albancev, Bošnjakov/Muslimanov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Sloveniji. V V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji, ABČHMS v RS: položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 191–287.
- Kržišnik-Bukić, V., 2008. Narodnomanjšinsko vprašanje v Sloveniji po razpadu Jugoslavije: o družbeni upravičenosti vprašanja statusa narodnih manjšin Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem in Srbom v republiki Sloveniji s predlogi za urejanje njihovega narodnomanjšinskega položaja. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 56/57, 120–156.
- Kucaba, K., Rodriguez, E., Morales, L., Cinalli, M., Devadason, R., Eggert, N., Jacobs, D., Jorba, L., Myrberg, G., Nasri, F., Pilati, K., Ramos, R. M., Ros, V., Thys, R., Váradi, L. & Zakariás, I., 2017. Guidelines for data collection (WP3) Deliverable 8.pdf, *LOCALMULTIDEM and MDE Organisational Survey (WP3) Dataset, 2003-2010*, <https://doi.org/10.7910/DVN/I27TAR/7VNMPL>, Harvard Dataverse, V1 (dostop 9. 12. 2022).
- Kunej, D., 2021. Specifike delovanja folklornih skupin v okviru manjšinskih etničnih skupnosti na Slovenskem. V S. Pettan (ur.), *Glasba in etnične manjšine: (trans)kulturna dinamika v Sloveniji po letu 1991*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 85–105, <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/view/293/428/6521-1> (dostop 12. 12. 2022).
- Medvešek, M., 2007. Perceptije priseljencev in potomcev priseljencev o kulturni razsežnosti integracijskega procesa. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o*

- priseljivanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 334–372.
- Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2021. *Socio-ekonomske značilnosti Hrvatov v Sloveniji*. Predavanje na tribuni in znanstvenem posvetu Hrvati v Sloveniji, Kulturni center Janeza Trdine, Novo mesto, 15. september 2021.
- Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022. *Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljivanju, priseljencih in integraciji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Medvešek, M., Bešter, R., Pirc, J., Todić, A., Hafner-Fink, M., Novak, M. & Zavratnik, S., 2023. *Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo: zbirnik ankete 1*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Moya, J. C., 2005. Immigrants and Associations: a Global and Historical Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (5), 833–864.
- Myrberg, G., 2011. Political Integration through Associational Affiliation? Immigrants and Native Swedes in Greater Stockholm. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37 (1), 99–115.
- Perić, M., 2005. Procesi integracije Hrvatskih imigranata u Sloveniji. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 14 (4/5=78/79), 743–756.
- Perić Kaselj, M., Vukić, A. & Zlatković Winter, J., 2016. Hrvaška etnična društva v Sloveniji: zgodovinski kontekst in etnični položaj. *Dve domovini* 43, 105–115.
- Pilati, K., 2012. Network Resources and the Political Engagement of Migrant Organisations in Milan. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (4), 671–88.
- Predelli, L. N., 2008. Political and Cultural Ethnic Mobilization: the Role of Immigrant Associations in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (6), 935–954.
- Portes, A. & Rumbaut, R., 1990. *Immigrant America: A Portrait*. University of California Press, Berkeley.
- Portes, A. & Fernández-Kelly, P. (ur.), 2015. *The State and the Grassroots: Immigrant Transnational Organizations in Four Continents*. Berghahn, Oxford.
- Putnam, R. D., 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- Putnam, R. D., 2000. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Rakar, T., Deželan, T., Vrbica, S. Š., Kolarič, Z., Črnak Meglič, A. & Nagode, M., 2011. *Civilna družba v Sloveniji*. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana.
- Ravo, L. & Reich, O., 2022. *Bringing Human Rights and Article 2 Values to Life: the Roles, Challenges and Solutions for Civil Society*. Civil Liberties Union for Europe, Berlin, https://dq4n3btxm8c9.cloudfront.net/files/xlaipc/Liberties_Civic_Space_Policy_Paper_2022.pdf (dostop 22. 12. 2022).
- Razpotnik, B., 2021. Vsak sedmi prebivalec Slovenije se je v Slovenijo priselil. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/9999> (dostop 3. 9. 2023).
- Resolucija o nacionalnem programu za kulturo (ReNPK 2022–2029)*. Uradni list RS 29 (2022).
- Sardinha, J., 2009. *Immigrant Associations, Integration and Identity*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

- Schrover, M. & Vermeulen, F., 2005. Immigrant Organisations. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (5), 823–832.
- Uslaner, E. M. & Conley, R. S., 2003. Civic Engagement and Particularized Trust: the Ties That Bind People to Their Ethnic Communities. *American Politics Research* 31 (4), 331–360.
- Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS 33 (1991), 42 (1997) – UZS68, 66 (2000) – UZ80, 24 (2003) – UZ3a, 47, 68, 69 (2004) – UZ14, 69 (2004) – UZ43, 69 (2004) – UZ50, 68 (2006) – UZ121,140,143, 47 (2013) – UZ148, 47 (2013) – UZ90,97,99, 75 (2016) – UZ70a in 92 (2021) – UZ62a.
- Zakon o društvih (ZDru-1)*. Uradni list RS 64 (2011).
- Zakon o davčnem postopku (ZDavP-2)*. Uradni list RS 13 (2011), 32 (2012), 94 (2012), 101 (2013) – ZDavNepr, 111 (2013), 22 (2014) – odl. US, 25 (2014) – ZFU, 40 (2014) – ZIN-B, 90 (2014), 91 (2015), 63 (2016), 69 (2017), 13 (2018) – ZJF-H, 36 (2019), 66 (2019), 145 (2020) – odl. US, 203 (2020) – ZIUPOPdve, 39 (2022) – ZFU-A, 52 (2022) – odl. US, 87 (2022) – odl. US in 163 (2022).
- Zakon o nevladnih organizacijah (ZNOrg)*. Uradni list RS, 21 (2018).
- Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJIK)*. Uradni list RS, 77 (2007), 56 (2008), 4 (2010), 20 (2011), 111 (2013), 68 (2016), 61 (2017), 21 (2018) – ZNOrg in 3 (2022) – Zdeb in 105 (2022) – ZZNŠPP.
- Zakon o zavodih (ZZ)*. Uradni list RS, 12 (1991), 8 (1996), 36 (2000) – ZPDZC in 127 (2006) – ZJZP.

Immigrant Organisations in Slovenia

Abstract

The paper offers a comprehensive inventory and presentation of immigrant organisations in Slovenia, shedding light on the attitudes of the majority population towards these organisations. The engagement of immigrants in societies or similar entities represents a significant form of their civic participation in the host country. In 2023, 134 immigrant organisations – mainly formed as societies – were operating in Slovenia. The paper analyses the activities of these organisations, the time of their establishment, their ethnic composition, and geographical distribution.

The analysis reveals a prevalence of mono-ethnic organisation of immigrant communities. The majority of these organisations were established between 2000 and 2009 by members of communities originating from the former Yugoslavia, the most numerous immigrant group with the longest presence in Slovenia. As a result, their organisations are among the oldest, operate across a broader geographical scope, and display a greater diversity of activities compared to those of other immigrant groups. Most immigrant organisations operate in urban areas where the concentration of immigrant populations is the highest. This applies in particular to the former industrial crescent, where around three quarters of these organisations are located. Ljubljana alone hosts as many as 44 % of all immigrant organisations. Almost all immigrant organisations are engaged in cultural activities, particularly in the preservation of immigrants' original cultures and languages. More than a quarter of them engage in various educational activities. Worth mentioning is also their involvement in advocacy, humanitarianism, and sports.

The paper also presents the outcomes of a survey on the opinions of the majority population regarding the role and activities of immigrant organisations, revealing a generally positive reception.

Keywords: immigrants, immigrant organisations, immigrant societies, civic participation, Slovenia

Katalin Munda Hirnök

Položaj in perspektive slovenskih manjšinskih medijev na Madžarskem¹

Izvleček

Na etnično mešanih območjih pokrivajo prostor sredstev množičnega obveščanja tri skupine medijev – mediji večine, matičnega naroda in manjšinski mediji, ki naj bi zagotavljali zadovoljevanje potreb celotne skupnosti, še posebej potreb manjšin, ki so specifične in jih ne morejo v celoti zadovoljiti mediji večine. Prvi del prispevka je osredotočen na predstavitev slovenskih manjšinskih medijev na Madžarskem ter sporadičnih in parcialnih raziskav, povezanih z manjšinskimi mediji slovenske skupnosti. V osrednjem delu so na podlagi ankete med naročniki časopisa Porabje in intervjujev z uredniki treh manjšinskih medijev prikazani empirični podatki, povezani s spremljanjem vseh treh vrst medijev (branost, gledanost in poslušanost) s poudarkom na lastnih medijih v slovenskem jeziku, pogled manjšine na lastne medije (predvsem na njihove vsebine) ter stališča o pomembnosti in prihodnosti letih. Rezultati so med drugim pokazali, da večina spremlja medije v obeh jezikih, najpogosteje pa anketiranci spremljajo časopis Porabje in komercialno televizijsko postajo RTL Klub. Manjšinski mediji so precej dobro spremljani, posebej časopis Porabje. Za vprašane je prav seznanjenost z novicami v Porabju ter informiranost o tekočih in preteklih dogodkih in prireditvah znotraj manjšine glavni razlog za spremljanje medijev. Navedli pa so tudi nekaj vsebin, ki jih pogrešajo, med temi izstopajo vsebine za mladino oziroma otroke. Vsi so se strinjali, da je za Slovence na Madžarskem pomembno, da imajo lastne medije. Slovenski manjšinski mediji so pred resnimi izzivi, povezani s

1 Prispevek je nastal v okviru projekta *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive* (Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu) in raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

starajočo se populacijo, ogroženostjo porabskega narečja ter pomanjkanjem usposobljenih dvojezičnih kadrov.

Ključne besede: slovenski manjšinski mediji, spremljanje medijev, stališča, porabski Slovenci, Slovensko Porabje, Madžarska

1 Uvod

Etnična/narodna manjšina v okolju, v katerem se nahaja, prihaja v kontakt s tremi »vrstami« medijev – z mediji dominantne večine, mediji iz države matičnega naroda ter lastnimi mediji v maternem jeziku.

Manjšinske medije uvrščamo v polje množičnih komunikacijskih sredstev, njihova naloga pa je zlasti povezana s širjenjem, delovanjem in problematiko narodne manjšine. Študije s področja manjšinske problematike v navezavi na medije manjšin so pokazale, da je uporaba lastnih sredstev množičnega obveščanja eden od pogojev za enakopravno vključevanje v družbeno okolje večinskega naroda ter za ohranitev in razvijanje narodnostne identitete (Beltram 1982, 213). Vloga manjšinskih medijev je večplastna – so vir informacij v maternem jeziku, opravljajo kulturno poslanstvo ter osveščajo o potrebi po ohranjanju in razvijanju narodnostne identitete in upiranju asimilacijskim težnjam (Beltram 1982, 213). Podobno Susič in Sedmak med specifične funkcije manjšinskih medijev uvrščata prebujanje etnične zavesti med pripadniki manjšine, ohranjanje in utrjevanje kulturnih modelov skupnosti, pomen v družbeno-političnem življenju, integrativno funkcijo ter pomen za manjšinski jezik (Susič & Sedmak 1983, 96–98).

Dostopnost do medijev iz matične države oziroma njihova uporaba ohranja stik pripadnikov manjšine z matično državo in posledično integracijo predvsem v kulturni sistem. Ne bomo se podrobno spuščali v analizo prisotnosti narodno manjšinske problematike v osrednjem medijskem prostoru matičnega naroda, velja pa omeniti, da so manjšine v medijih predstavljene v povezavi z aktualnim političnim dogajanjem oziroma glede na specifično temo (Makarović & Rončević 2006, 62–63). Novejša študija o podobah slovenskih manjšin v osrednjem medijskem prostoru v Sloveniji je tudi pokazala, da se medijska pozornost v zvezi z manjšino nanaša predvsem na probleme, napetosti in konflikte, manj pa na dogodke v zvezi s kulturo, gospodarstvom in športom (Grafenauer & Munda Hirnök 2013), kar so ugotovile tudi pretekle raziskave, izvedene na podobno temo (npr. Beltram 1986; Beltram et al. 1988; Susič 1986).

Glede vplivnosti večinskih medijev na pripadnike manjšinskih skupnosti so si mnenja strokovnjakov deljena. Obstajata dve hipotezi. Prva zagovarja, da je vpliv medijev dominantne večine na narodno skupnost v smislu njihove identifikacije neposreden, močan in negativen, medtem ko druga hipoteza omejuje neposreden vpliv množičnih medijev (Susič & Sedmak 1983, 98–100).

Kot je bilo že omenjeno, na etnično mešanih območjih pokrivajo prostor sredstev množičnega obveščanja tri skupine medijev – mediji večine, mediji matičnega naroda in mediji manjšine. Vse tri skupine medijev bi morale zagotavljati kar se da popolno zadovoljevanje potreb celotne skupnosti, še posebej pa potreb pripadnikov manjšin, ki so specifične (Munda Hirnök 1994/95,

25). V kolikšni meri je poskrbljeno za medijske potrebe manjšin, je pogojeno s tem, kako se mediji med seboj dopolnjujejo, z ustrezno medijsko politiko večine, da zagotovi pogoje za spremljanje medijev matičnega naroda, ter z vključevanjem manjšinske problematike v večinske medije in nenazadnje z vzpostavitvijo čim širše mreže lastnih (manjšinskih) medijev (Munda Hirnök 1994/95, 25).

Za medijsko delovanje pripadnikov slovenske narodnosti v Porabju, ki je predmet našega prispevka, ugotavljamo, da je zajeto z vseh treh strani: mediji manjšine (tednik Porabje, Radio Monošter, oddaja Slovenski utrinki na madžarski televiziji), mediji večine in mediji matičnega naroda.

Zakonska ureditev glede medijev narodnih manjšin na Madžarskem je potrjena in urejena v treh najpomembnejših listinah: Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin (1995), Evropski listini o regionalnih ali manjšinskih jezikih (1992)² ter Sporazumu o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji (1992).³ V madžarski ustavi iz leta 2011 področje manjšinskih medijev ni posebej opredeljeno. Pravice narodnosti, povezane s storitvami medijskih vsebin do obveščanja v maternem jeziku, najdemo v Zakonu o pravicah narodnosti (2011), ki zagotavlja redno pripravo in oddajanje narodnih in etničnih manjšinskih oddaj.⁴ Treba je omeniti še Zakon št. CLXXXV. iz leta 2010 o medijskih storitvah in množični komunikaciji (2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról)⁵ ter Zakon št. CIV. iz leta 2010 o svobodi tiska in o osnovnih pravilih medijskih vsebin (2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól),⁶ ki pokrivata oziroma urejata ves medijski trg, tudi v navezavi na manjšine.

Izhajajoč iz zgoraj zapisanega, je namen tega prispevka prikazati, kako pogosto spremljajo (berejo, gledajo, poslušajo) prej omenjene tri vrste medijev (še zlasti lastne) pripadniki slovenske skupnosti na Madžarskem, ter njihova stališča do lastnih medijev, predvsem glede pomembnosti in prihodnosti le-teh.

2 Področje javnih glasil in medijev je podrobno razdelano v 11. členu.

3 Glej 5. člen sporazuma (Zakon o ratifikaciji sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 6/93).

4 Glej člen 6. in člene 44–49. Zakona o pravicah narodnosti (2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól), <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (dostop 26. 7. 2023).

5 Glej člene 83/e, 83/1, 99/1-3; 101.1 g Zakona o medijskih storitvah in množični komunikaciji, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000185.tv> (dostop 27. 7. 2023).

6 Glej člene 11, 14/1, 16, 17, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000104.tv> (dostop 27. 7. 2023).

Najprej bomo predstavili medije slovenske narodne skupnosti na Madžarskem, nato pa na kratko povzeli pretekle raziskave, študije, diplomska dela, ki so se lotevali problematike medijskega prostora v Porabju. V osrednjem delu prispevka bomo analizirali kvalitativne (anketa) in kvantitativne podatke (vođeni intervjuji), ki smo jih zbrali v letih 2021 in 2023 v okviru projekta *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*.

2 Mediji slovenske narodne skupnosti na Madžarskem

Slovenska skupnost na Madžarskem ima tri manjšinske medije, ki objavljajo v slovenskem jeziku (v porabskem narečju in v standardni slovenščini).

Časopis Porabje je edini slovenski časopis, ki informira porabske Slovence v slovenščini. Izhaja od leta 1991, izdajatelj je Zveza Slovencev na Madžarskem. Časopis je od ustanovitve do leta 2005 izhajal vsak drugi teden sprva na šestih straneh, od 20. številke prvega letnika na osmih straneh, od julija leta 2005 pa kot tednik. Prelomno je bilo leto 2017, ko je časopis Porabje začel izhajati na dvanajstih straneh. Časopis izhaja v 650 izvodih, približno 450 naročnikov imajo v Porabju in na Madžarskem, kakih 100 v Sloveniji, 50 izvodov pa pošiljajo med Slovence po svetu. Pri časopisu sta zaposleni dve osebi (urednica-novinarka in fotograf-novinar). Honorarno dela za časopis od 15 do 20 ljudi. To so dopisniki iz Porabja in Prekmurja oziroma distributerji, kajti po porabskih vaseh imajo lastne ljudi, ki raznašajo časopis. V časopisu se poslužujejo knjižne slovenščine in porabskega narečja, madžarskemu jeziku se uredništvo izogiba, v njem objavljajo dvojezično le nekatera vabila in oglase. Časopis je med ljudmi dobro sprejet, zlasti med starejšo in srednjo generacijo, na kar vplivajo predvsem vsebina, vključevanje prispevkov pripadnikov slovenske narodne skupnosti in dejstvo, da časopis prejema skoraj vsaka družina v Porabju. Časopis poroča predvsem o lokalnih dogodkih, pa tudi o aktualnih političnih dogajanjih na Madžarskem in v Sloveniji. Poroča o dogodkih, povezanih z narodnostno problematiko porabskih Slovencev, ter iz krajev, kjer v večjem številu tudi živijo. Bralci v časopisu lahko berejo tudi razne poljudno-znanstvene serije, pogovore, intervjuje. Časopis občasno objavlja tudi literarne prispevke. Od leta 2020 objavljajo otroško prilogo Mlado Porabje, ki načeloma izide štirikrat letno. Časopis se financira iz dveh virov: s podporo Urada predsednika vlade v Budimpešti, ki od leta 2011 zagotavlja od 65 do 70 odstotkov proračuna, in Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu (30 odstotkov). Časopis je na spletu objavljen v formatu PDF (<http://www.porabje.hu>). Sedež uredništva je v Slovenskem kulturno-informativnem centru v Monoštru (Časopis Porabje; Veršič 2021; Intervjuvanka 1; Porabje 2021a; Vajda-Nagy 2011, 27–29; Vajda 2016, 36–38).

Slovenski utrinki so oddaja madžarske javne televizije za slovensko manjšino, na sporedu so od leta 1992. Oddaje trajajo 26 minut in so na sporedu vsak drugi četrtek zjutraj ob 6.50 na televizijskem kanalu DUNA TV, drugi predvajalni čas je isti dan popoldne ob 13.25 na kanalu DUNA World. Oddaje si lahko gledalci ogledajo na spletu tudi kasneje (<https://mediaklikk.hu/musor/slovenski-utrinki>). Radiotelevizija Slovenija predvaja ponovitve te oddaje vsak drugi četrtek ob 14.40 na TV Slovenija 1 in v nedeljo ob 19.30 na TV Slovenija 3. V oddajah se uporabljata obe zvrsti slovenskega jezika, porabsko narečje in knjižna slovenščina. Oddaje so dvojezične, slovenska besedila so prevedena v madžarščino s podnapisi, madžarska besedila pa v slovenščino, tako da so razumljiva tudi pripadnikom večinskega in matičnega naroda. Oddaje se pripravljajo v zasebnem (zunanjem) studiu v Sombotelu (60 kilometrov od Porabja), ki zagotavlja snemalca in vso potrebno tehniko. Snemalca zaposluje podjetnik, novinarja-urednika pa sta zaposlena pri madžarski javni televiziji (MTVA). Pripravljanje oddaj v celoti financira javna televizija s pomočjo madžarskih proračunskih sredstev. Oddaje, ki so informativne narave, obravnavajo predvsem dogodke v Porabju, pa tudi v drugih okoljih, kjer živijo Slovenci. Glede tematike so v ospredju kultura, izobraževanje, ohranjanje ljudskega izročila, gospodarstvo, turizem in narodnostna politika. V oddajah večkrat poročajo o etnoloških, zgodovinskih, gastronomskih itd. temah iz Slovenije, predvsem iz Prekmurja (Slovenski utrinki; Intervjuvanec 2; Porabje 2022; Vajda-Nagy 2011, 30; Vajda 2016, 41–42).

Radio Monošter je začel delovati 23. junija leta 2000 po dolгих in napornih meddržavnih dogovarjanjih (Munda Hirnök 1996, 80). Ustanovitelji slovenskega radia so bili leta 1997 Državna slovenska samouprava, Zveza Slovencev na Madžarskem in Slovenska manjšinska samouprava Monošter-Slovenska ves. Deluje na dveh lokalnih frekvencah: Monošter 106,6 MHz in Gornji Senik 97,7 MHz (od leta 2007). Na začetku je tedensko oddajal 8 ur, od 1. januarja leta 2012 naprej se je obseg programa razširil na 28 ur (vsak dan med 12. in 16. uro). Radio se sliši v 30-kilometrski razdalji od Monoštra in 15-kilometrski razdalji od Gornjega Senika, tako da se sliši tudi na Goričkem. Poslušalci lahko spremljajo radio tudi v živo prek spleta (<https://radiomonoster.com/>), na isti povezavi pa je na voljo arhiv oddaj. Zaradi jezikovnih razmer v Porabju se Radio Monošter poslužuje predvsem porabskega narečja in manj knjižne slovenščine. Porabci (starejša in srednja generacija) razumejo in imajo za svoje porabsko narečje, tudi večina sogovornikov govori le v narečju. Programi na radiu so različni in posegajo na področje kulture, zgodovine, jezika itd. Predvajajo tudi reportaže, predvsem o starejših ljudeh, ki pripovedujejo o življenju nekoč. Oddaje na radiu pripravlja pet stalno zaposlenih delavcev (radijski uredniki, reporterji), pri pripravi oddaj sodelujejo tudi honorarni delavci, tudi iz matične države. Sedež radia je v Slovenskem

kulturno-informativnem centru v Monoštru, stoođstotni lastnik medija je Državna slovenska samouprava (Radio Monošter; Intervjuvanec 3; Vajda-Nagy 2011, 31–33; Vajda 2016, 47–48).

3 Kratek pregled dosedanjih raziskav

Preučevanju medijskega prostora v Porabju je bilo v preteklosti namenjenih le nekaj raziskav. Študija o spremljanju medijev v Monoštru je na podlagi izsledkov terenske raziskave⁷ iz leta 1992 analizirala pogostost spremljanja medijev (madžarski državni mediji – H, slovenski državni mediji – S, mediji madžarske manjšine v Sloveniji – MM, in slovenski manjšinski mediji – SM) glede na pripadnost etnični skupnosti (Slovenci, Madžari, »Madžari«).⁸ Rezultati pogostosti spremljanja medijev (normirani v zalogo vrednosti od 0 do 10; 0=nikoli, 3.33=redko, 6.66=pogosto, 10=redno) so pokazali, da se med prebivalci Monoštra najpogosteje spremljajo H mediji. H medije spremljajo Slovenci (6.24) pogosteje kot »Madžari« (5.88) in Madžari (5.77). Mediji MM, SM, S se spremljajo v znatno manjši meri. Povprečna vrednost pogostosti spremljanja MM je zelo nizka (Slovenci – 1.50, Madžari – 1.07 in »Madžari« – 0.79). SM medije spremljajo Slovenci (5.2) pogosteje kot »Madžari« (3.39), medtem ko je pogostost spremljanja pri Madžarih (0.37) znatno nižja. S medije najpogosteje spremljajo Slovenci (3.16), sledijo jim »Madžari« (2.15) in potem Madžari s povprečno vrednostjo 1.31 (Munda Hirnök 1994/95). Rezultati kažejo stanje iz začetka 90. let 20. stoletja, ko so bili mediji slovenske skupnosti šele v razvoju (časopis Porabje izhaja od leta 1991, televizijska oddaja Slovenski utrinki od leta 1992, Radia Monošter še ni bilo, so pa imeli slovenski program na radiu Győr),⁹ pravna zaščita manjšin, tudi na področju medijev, pa še ni bila na taki ravni kot danes.

7 Raziskovalni projekt Medetnični odnosi in identiteta v slovenskem etničnem prostoru je potekal v Inštitutu za narodnostna vprašanja v letih 1991–2001, vodila ga je dr. Albina Nećak Lük. V tem projektu sta bili izvedeni dve raziskavi v Monoštru. V prvi časovni točki leta 1992 je bilo opravljeno anketiranje na reprezentativnem vzorcu (N=602) polnoletnih prebivalcev Monoštra, leta 1995 pa je bilo na istem vzorcu (N=129) izvedeno ponovno anketiranje z nekoliko dopolnjenim vprašalnikom.

8 Kategorija »Madžari« vključuje respondente iz namernega vzorca potencialnih Slovencev.

9 Slovenski program na radiu Győr je začel delovati leta 1979, do leta 1984 so bile oddaje vsako drugo nedeljo po 15 minut, od leta 1984 pa polurne in tedenske. Poslušnost oddaje je bila do leta 1992 med Slovenci zelo visoka. Po letu 1992 je začel radio Győr oddajati na vzhodni UKV dolžini, s tem je postala slišnost slovenskega radijskega programa omejena za Slovence v Monoštru in okolici (Munda Hirnök 1994/95, 26). Oddaja živi še danes, pol ure na teden ob ponedeljkih na radiu MR4, na srednjem valu. Oddaja je namenjena predvsem Slovencem izven Porabja.

Leta 1998 je Javni sklad za narodne manjšine naročil raziskavo o vseh manjšinskih časopisih na Madžarskem (takih je bilo 14). Raziskavo je izvedlo Združenje za družbeno raziskovanje in informatiko, ki je tudi bralcem Porabja posredovalo vprašalnike, s pomočjo katerih je ocenilo časopis in njegove bralce. Rezultati raziskave naj bi pomagali odločevalcem pri financiranju manjšinskih časopisov. Odstotek vrnjenih vprašalnikov je bil za vse časopise precej nizek (24 %), rezultati časopisa Porabje so bili malo boljši (34 %), takoj za Hrvatskim glasnikom (37 %). Podatki za časopis Porabje so pokazali, da se je 92 % bralcev opredelilo za pripadnike slovenske narodne skupnosti. Slovenščino kot materni jezik jih je označilo 93 %. Ti podatki so primerljivi s Srbi in Hrvati na Madžarskem. Med bralci časopisa je bilo največ žensk (65 %), precej jih je bilo iz starejše generacije (52 % je starejših od 50 let) in le 14 % iz mlajše generacije (mlajši od 30 let). Izobrazbena struktura bralcev je bila nizka, 54 % bralcev je končalo osnovno ali poklicno šolo, 16 % jih je imelo maturo in le 14 % fakultetno izobrazbo (ta odstotek je bil pri Srbih 41, pri Hrvatih 27). Skoraj 70 % bralcev je živelo na podeželju, v vaseh, 22 % v mestih in le 5 % v glavnem mestu. Večina anketirancev je bilo zadovoljnih z vsebino časopisa, le manjši delež (10 %) jih je izrazilo nevtrarno stališče in 1 % je bil bolj nezadovoljen kot zadovoljen. Pridobljeni podatki kažejo, da je prebivalstvo Porabja ostarelo, izobrazbena struktura je precej nizka, porabsčino kot materinščino obvlada starejša in srednja generacija, mlajši jo v medsebojni komunikaciji vse bolj opuščajo, medtem ko je najmlajši ne znajo. Našteti dejavniki so vplivali na jezikovno politiko uredništva, v smislu, da se pri večini publicističnih zvrsti uporablja porabsko narečje (Sukič 2005, 374–375).

Obširno se je z množičnimi mediji porabskih Slovencev v svojem diplomskem delu *Spremljanje medijev slovenske manjšine v Porabju* iz leta 2011 ukvarjala Nikoletta Vajda-Nagy. Avtorica je na podlagi kvantitativne raziskave (anketa), v katero so bili vključeni naročniki časopisa Porabje, in vodenih intervjujev z uredniki manjšinskih medijev podrobneje prikazala stanje manjšinskih medijev (njihovo branost, gledanost in poslušanost) in tudi pogled pripadnikov slovenske manjšine na lastne medije, predvsem na njihove vsebine ter na težave, s katerimi se soočajo uredništva.

Rezultati ankete (vzorec je zajemal 87 izpolnjenih vprašalnikov od poslanih 250) so pokazali, da so mediji v slovenskem jeziku dobro spremljani (časopis Porabje spremlja 98,9 % anketirancev, TV oddajo Slovenski utrinki 74,7 %, Radio Monošter 59,8 %). Večina anketirancev se poslužuje madžarskih medijev (85 % spremlja program Madžarske televizije – MTV1, med časniki večina bere Vas népe (županijski list), najbolj spremljani radijski program pa je Radio Petőfi). Podatki so pokazali, da anketiranci spremljajo tudi programe slovenskih medijev (TV SLO 1 jih spremlja 43,7 % in SLO 2 28,7 %). Manjšinske medije najpogosteje spremljajo anketiranci, stari 60–80 let (48,2 %). Skoraj vsi anketiranci (96,6 %) spremljajo medije tako

v madžarskem kot slovenskem jeziku. Pri vprašanju, zakaj anketiranci spremljajo manjšinske medije, je bilo med različnimi razlogi (npr. medij poroča o Porabju, porabskih Slovencih, ožji domovini in znancih itd.) tudi navedeno, da zaradi poročanja v materinščini (17,4 % vprašanih pri časopisu *Porabje*, 5,7 % pri *Radio Monošter* in 7,6 % pri oddaji *Slovenski utrinki*). Glede vsebine medijev je na vprašanje, katere teme anketiranci spremljajo zaradi jezika, največ vprašanih naštelo kulturo (33,3 %), življenjske zgodbe (32,1 %) in zabavne vsebine (22,9 %). Podatki o spremljanju vsebin zaradi zanimanja so pokazali, da anketiranci poleg življenjskih zgodb (35,6 %) radi spremljajo prispevke v zvezi s kulturo (25,2 %) in zabavne vsebine (21,8 %). Kot razlog za nespremljanje vsebin manjšinskih medijev je 16 % vprašanih navedlo neznanje slovenskega knjižnega jezika, 12,6 % jih ne spremlja političnih vsebin, ker gre za jezikovno zahtevnejše vsebine. Anketiranci so v glavnem zadovoljni z vsebinami, ki jih ponujajo manjšinski mediji, navedli so pa nekaj vsebin, ki jih pogrešajo (npr. vsebine za mladino in otroke, kuharski recepti) (povzeto po Vajda-Nagy 2011).

Z vidika obravnavane tematike ne smemo prezreti diplomskega dela Anite Vajda *Primerjava manjšinskega medijskega sistema v Porabju in Prekmurju* (2016). Avtorica je v prvem delu naloge predstavila zgodovinski razvoj slovenske narodne skupnosti na Madžarskem in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji ter njuno pravno zaščito (tudi na področju medijev). V empiričnem delu so predstavljeni manjšinski mediji obeh manjšin ter rezultati, pridobljeni s pomočjo primarnih virov in globinskih intervjujev z ustvarjalci medijske produkcije. Primerjava manjšinskega medijskega sistema porabskih Slovencev s prekmurskimi Madžari, ki je predstavljena v zaključnem delu, med drugim kaže, da imajo mediji za Madžare daljšo zgodovino, dosežena je relativno visoka stopnja obsega radijskih in televizijskih programov, pogoji delovanja so zadovoljivi, prostorskih težav nimajo, kadrovske bi jih lahko bilo več, da bi lahko dvignili kakovost programov. Manjšinski mediji v Porabju delujejo v skromnejših pogojih. Kadrovske so podhranjeni, pogoji dela so sicer normalni, lahko bi pa imeli več prostorov, tehnično so dokaj dobro opremljeni, kljub boljšemu odnosu madžarske vlade je pri financiranju medijev še zmeraj nekaj negotovosti. Pri obeh manjšinah pa je največji problem, kako pritegniti mlado občinstvo. Manjšinski mediji v Porabju imajo težave z jezikom, saj sta njihovo občinstvo starejša in srednja generacija, ki razumeta samo narečje, zato večinoma pripravljajo programe v narečju (povzeto po Vajda 2016).

4 Raziskava Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive

4.1 Metodologija raziskave

Metodologija raziskave *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive* (v nadaljevanju Slovenski manjšinski mediji) je bila zasnovana na kombinaciji kvantitativnega in kvalitativnega pristopa. Pripravili smo dvojezični (slovensko-madžarski) strukturiran vprašalnik z vprašanji zaprtega in odprtega tipa. Vprašanja, s pomočjo katerih smo želeli evidentirati percepcije pripadnikov slovenske narodne skupnosti o lastnih medijih, so zahtevala odgovore o naslednjem: demografski podatki anketiranja (spol, kraj bivanja, izobrazba, status aktivnosti, materni jezik in narodna identiteta), podatki o pogostosti spremljanja medijev, razlogi spremljanja oziroma (ne) spremljanja manjšinskih medijev, jezik spremljanja medijev, spremljanje vsebin zaradi jezika, spremljanje medijev zaradi zanimanja, spremljanje vsebin po spletu, vsebine, ki jih anketiranci pogrešajo pri manjšinskih medijih, stališča o pomembnosti lastnih medijev, stališča o dejavnikih, ki so pomembni za dolgoročno ohranjanje in razvijanje slovenskih manjšinskih medijev, in stališča o prihodnosti manjšinskih medijev.

Anketo smo izvedli novembra in decembra leta 2021. Subjekti raziskave so bili naročniki časopisa Porabje, predvidoma porabski Slovenci, ki naj bi po naših izkušnjah spremljali tudi druge slovenske manjšinske medije (Radio Monošter, TV oddaja Slovenski utrinki). Vprašalnik smo poslali 424 naročnikom časopisa Porabje in tako predvidoma zajeli tudi del občinstva, ki spremlja vsaj en manjšinski medij. Naročnikom smo s pomočjo uredništva časopisa Porabje in Zveze Slovencev na Madžarskem poslali vprašalnik 18. novembra 2021. Naročnike smo prosili, naj v priloženi kuverti, naslovljeni na Zvezo Slovencev na Madžarskem,¹⁰ izpolnjene vprašalnike vrnejo do 15. decembra 2021. Ker je bil odziv anketiranih do izteka tega datuma slab, smo jih s pomočjo uredništva časopisa Porabje v časopisu (Porabje 2021b) pozvali, naj vrnejo vprašalnik in da to lahko storijo še do konca leta. Kljub našim prizadevanjem je bilo vrnjenih le 84 vprašalnikov, kar predstavlja slabih 20 % (19,8 %) od števila poslanih vprašalnikov (424).

Julija leta 2023 smo izvedli intervjuje z uredniki slovenskih manjšinskih medijev.

10 Za to potezo smo se odločili zaradi stroškov poštne, kajti če bi naročniki poslali kuverte na Inštitut za narodnostna vprašanja, torej v Slovenijo, bi bili stroški znatno višji.

Kot je bilo že omenjeno, je v anketi sodelovalo 84 oseb. Na vprašanje, v katerem smo povprašali po spolu anketirancev, je odgovorilo 81 oseb. Od tega je bilo 72 % žensk in 28 % moških.

Anketiranci (tabela 1) so bili v povprečju stari 67,7 leta, od tega povprečja se starost anketirancev odklanja za 12 let (68 % vseh anketirancev je starih med 55,6 in 79,6 leta). Najmlajši anketiranec je bil star 33 let, najstarejši pa 93.

Tukaj je treba pripomniti, da sta se med anketiranci izoblikovali dve generaciji, starejša in srednja, ki pa sta po velikosti zelo različni, zato se kakšnih pomembnih ugotovitev glede vsebine ankete ni dalo oblikovati.

Pridobljeni podatki o starostni strukturi anketiranih kažejo, da je porabsko prebivalstvo ostarelo. To potrjujejo tudi podatki popisa prebivalstva iz leta 2011 (v času nastajanja prispevka podatki popisa iz leta 2022 še niso bili objavljeni), ki pričajo o tem, da se je povprečna starost Slovencev s 46,6 leta (popis 2001) zvišala na 49,5 leta. Primerjava povprečne starosti Slovencev z ostalimi narodnostmi, ki jih priznava Madžarska,¹¹ kaže podobnost s Slovaki (49,9 leta). Ostale narodnostne skupnosti so bližje povprečni starosti Madžarov (41,5 leta) (Központi Statisztikai Hivatal 2014). Prav zaradi omenjenih procesov nas ne preseneča, da v zajetem vzorcu prevladujejo anketiranci, ki so bili v povprečju stari 67,7 leta, zato je bilo pričakovati podatek, da glede statusa aktivnosti največjo skupino anketiranih predstavljajo upokojenci (69 %).

Tabela 1: Tabela opisnih statistik za spremenljivko starost (n = 79)

Aritmetična sredina	Standardni odklon	Minimum	Maksimum
67,6	12,0	33	93

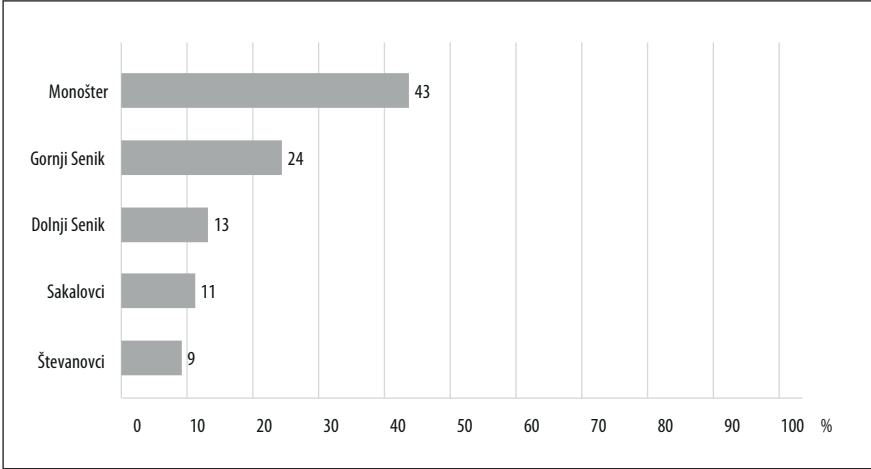
Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Prebivališče anketiranih (graf 1) kaže, da jih skoraj polovica (43 %) živi v Monoštru, njim pa sledijo tisti, ki živijo po vaseh, na Gornjem Seniku (24 %), na Dolnjem Seniku (13 %), v Sakalovcih (11 %) in v Števanovcih (9 %). Na tem mestu je treba dodati, da so na grafu prikazani samo kraji z večjim številom anketirancev. Med kraji, kjer živijo le nekateri posamezni anketiranci, najdemo vasi v okolici Monoštra (Magyarlak, Rátót) in v županiji Fejér (Nagyvenyim), pa tudi mesta Sombotel, Vasvár, Budimpešta, Isaszeg itd.

Anketiranci so se v omenjene kraje v različnih časovnih obdobjih (še zlasti v drugi polovici 20. stoletja) odselili zaradi političnih, ekonomskih in drugih razlogov (npr. zaradi poroke) (Kovács 2007, Munda Hirnök 2010).

11 To so Armenci, Bolgari, Hrvati, Nemci, Grki, Poljaki, Romi, Romuni, Rusini, Srbi, Slovaki, Slovenci in Ukrajinci.

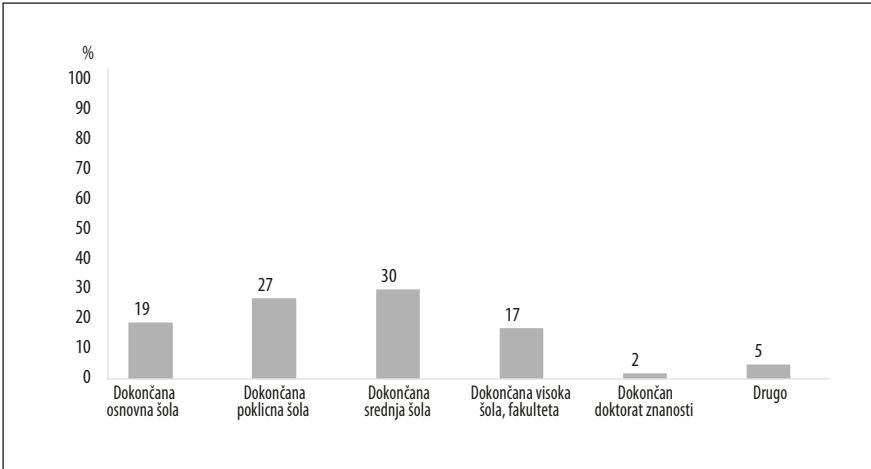
Graf 1: Kraj bivanja anketiranih (n = 73)

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Izobrazbena struktura anketiranih (graf 2) kaže, da ima med njimi slaba tretjina (30 %) dokončano srednjo šolo, več kot četrtina (27 %) dokončano poklicno šolo, visoko stopnjo izobraženosti le slaba petina (19 %), ravno tako pa ima le slaba petina (19 %) dokončano osnovno šolo.

Graf 2: Izobrazbena struktura anketiranih (n = 81)

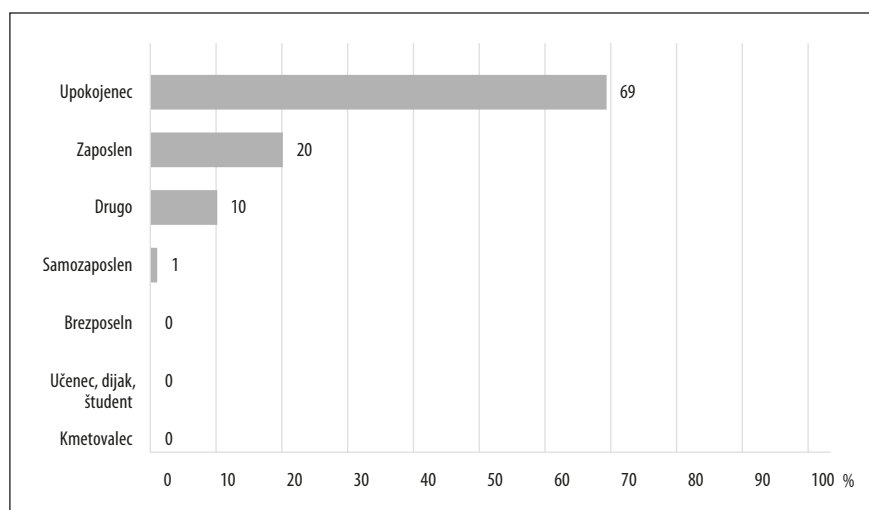

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Izobrazbena struktura anketiranih je pričakovana (nizka), kajti gre za generacijo, ki se je izobraževala v 60. in 70. letih 20. stoletja, ko se je velik del porabskih Slovencev zaposloval v monoštrskih tovarnah (tekstilna tovarna, tovarna kos itd.) ali sezonsko (Munda Hirnök 2010) in so le redki študirali.

Glede na status aktivnosti anketirancev (graf 3) imamo največ upokojencev (69 %), njim sledijo zaposleni, in sicer je takih ena petina (20 %). Manj pogost status aktivnosti predstavljajo samozaposleni (1 %).

Graf 3: Status aktivnosti anketiranih (n = 83)

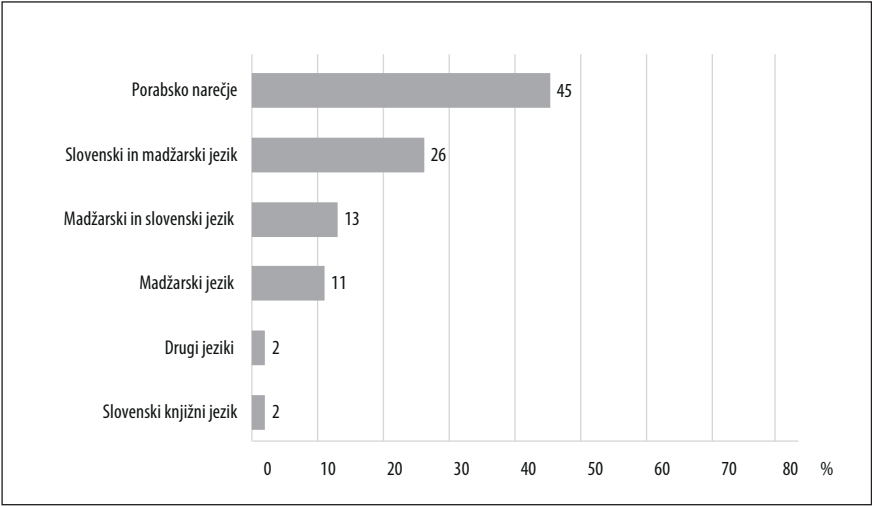

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Zadnji sklop demografskih značilnosti anketirancev je zajemal tudi vprašanja o njihovem maternem oziroma prvem jeziku ter o tem, kako bi opredelili svojo narodnost.

Presenetili so nas podatki o maternem jeziku vprašanih (graf 4) – le slaba polovica anketiranih (45 %) je navedla, da je njihov materni oziroma prvi jezik porabsko narečje. Glede na starostno strukturo anketirancev (prednjači starejša generacija) smo pričakovali večji delež anketiranih s porabsko, narečno materinščino. Dobra četrtina (26 %) anketiranih je navedla slovenski in madžarski jezik. Na drugi strani pa sta le 2 % takih, ki jim je bil prvi jezik slovenski knjižni jezik ali kak drug jezik (angleščina ali nemščina).

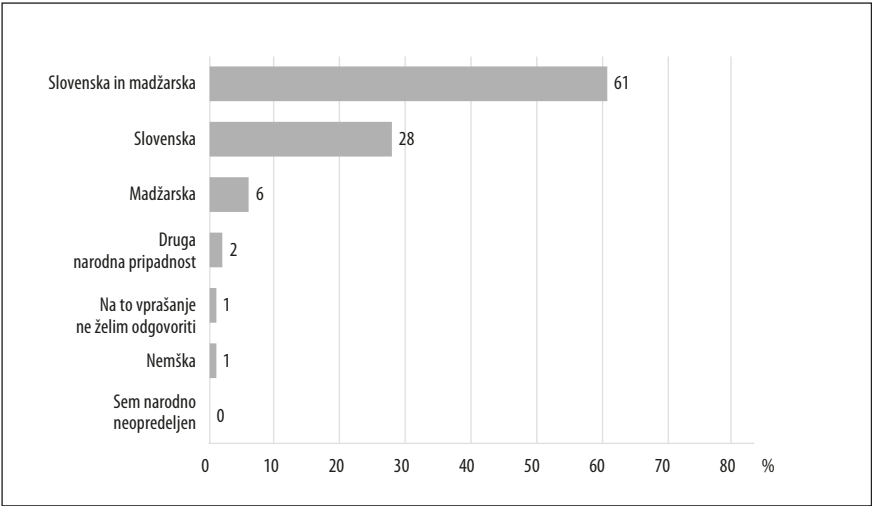
Graf 4: Materni oziroma prvi jezik anketiranih (n = 82)

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Če pogledamo še narodno pripadnost anketirancev (graf 5), ugotovimo, da se jih je največ opredelilo za Slovence in Madžare (61 %) in le dobra četr-tina (28 %) za Slovence.

Graf 5: Narodna pripadnost anketiranih (n = 82)

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Predpostavljamo, da je pri anketiranih, saj večina spada v starejšo generacijo, še zmeraj prisoten strah, ko se je treba narodnostno opredeliti, ne glede na dejstvo, da se je položaj narodnosti na Madžarskem po političnih spremembah bistveno izboljšal. Njihov strah je verjetno povezan z zgodovinskimi okoliščinami, ko so bili zaradi svoje narodnosti ožigosani. Tukaj je treba izpostaviti, da je Porabje v strogem poinformbirojskem režimu postalo izolirano in intenzivno varovano območje (železna zavesa, politične represije s strani organov državne varnosti in policije, prišlo je tudi do deportacije porabskih družin itd.) (Munda Hirnök 2013).

Slaba desetina (6 %) se je opredelila za Madžare.

4.2 Analiza podatkov

4.2.1. Spremljanje medijev

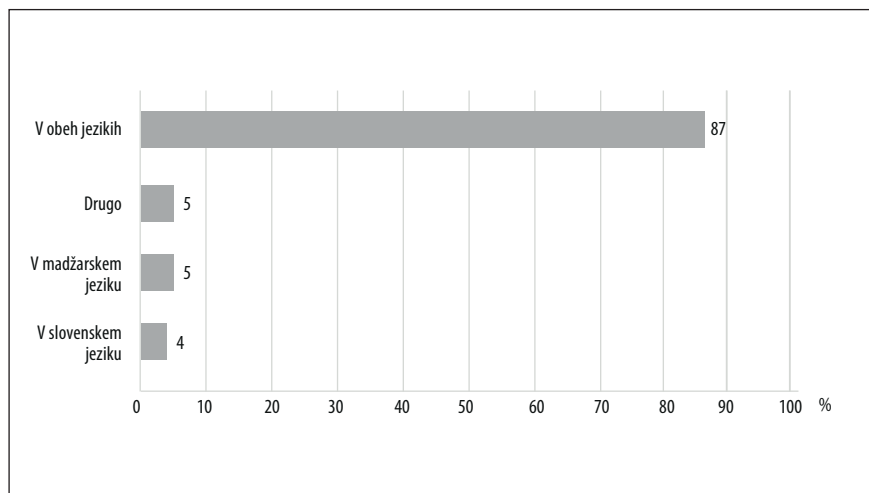
V okviru raziskave Slovenski manjšinski mediji je bil sklop vprašanj namenjen spoznavanju mnenja anketiranih o medijih, med drugim smo jih povprašali tudi o tem, v katerem jeziku spremljajo medije, kako pogosto berejo časopise ter poslušajo oziroma gledajo različne radijske in televizijske oddaje, zakaj spremljajo manjšinske medije itd.

Medije smo razvrstili v tri skupine: slovenski manjšinski mediji, mediji večine in mediji matične države. V skupino slovenskih manjšinskih medijev smo uvrstili časopis Porabje, Radio Monošter in TV oddajo Slovenski utrinki; v skupino medijev večine MTV 1,¹² DUNA TV (javna televizijska kanala), TV 2 in RTL Klub (komercialni televizijski postaji); v skupino medijev iz matične države pa TV SLO 1, TV SLO 2 in Muravidéki Magyar Rádió – MMR (Pomurski madžarski radio).

Rezultati kažejo (graf 6), da so bili med anketiranimi najštevilnejši tisti, ki medije spremljajo v obeh jezikih (87 %), najmanj številni pa tisti, ki medije spremljajo le v slovenskem jeziku (4 %).

12 Omenjeni televizijski program se je pred časom preimenoval v m1, v zavesti občinstva je še zmeraj prisotno starejše poimenovanje (MTV 1), zato smo uporabili le-tega.

Graf 6: Odgovori anketiranih na vprašanje, v katerem jeziku spremljajo medije (n = 82)

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Podatki o pogostosti spremljanja različnih medijev (tabela 2) kažejo, da večina anketiranih (77 %) časopis *Porabje* spremlja redno. Za ostale medije ugotovljamo, da jih spremljajo manj pogosto, in sicer lahko iz tabele 2 razberemo, da je drugi najbolj pogosto spremljan medij RTL KLUB (42 % anketiranih ga redno spremlja), temu pa sledijo TV 2 (38 % anketiranih ga redno spremlja), TV oddaja Slovenski utrinki (34 %), DUNA TV (30 %) itd. Na drugi strani pa opazamo tudi, da skoraj polovica anketiranih (46 %) TV SLO 2 nikoli ne spremlja. Med mediji, ki jih anketiranci spremljajo včasih, pa sta še TV SLO 1 (34 %) in Radio Monošter (26 %).

Tabela 2: Primerjava deležev spremljanja različnih medijev glede na pogostost

Podvprašanja	Odgovori						Aritmetična sredina	Std. odklon
	Nikoli	Včasih	Redko	Pogosto	Redno	Skupaj		
Časopis Porabje	1	3	3	12	63	82	4,6	0,83
	1 %	4 %	4 %	15 %	77 %	100 %		
Radio Monošter	4	18	13	15	18	68	3,4	1,29
	6 %	26 %	19 %	22 %	26 %	100 %		
TV oddaja Slovenski utrinki	5	9	15	24	27	80	3,7	1,22
	6 %	11 %	19 %	30 %	34 %	100 %		
TV SLO 1	15	18	10	5	5	53	2,4	1,26
	28 %	34 %	19 %	9 %	9 %	100 %		
TV SLO 2	22	16	5	2	3	48	1,9	1,15
	46 %	33 %	10 %	4 %	6 %	100 %		
Pomurski madžarski radio (Muravidéki Magyar Rádió)	4	13	12	16	22	67	3,6	1,29
	6 %	19 %	18 %	24 %	33 %	100 %		
MTV 1	9	7	10	15	21	62	3,5	1,43
	15 %	11 %	16 %	24 %	34 %	100 %		
DUNA TV	10	7	11	21	21	70	3,5	1,39
	14 %	10 %	16 %	30 %	30 %	100 %		
TV 2	7	8	9	16	25	65	3,7	1,38
	11 %	12 %	14 %	25 %	38 %	100 %		
RTL KLUB	6	9	8	13	26	62	3,7	1,40
	10 %	15 %	13 %	21 %	42 %	100 %		
Drugo*:	2	3	3	8	9	25	3,8	1,30
	8 %	12 %	12 %	32 %	36 %	100 %		

* Pod drugo zasledimo naslednje odgovore: ORF 1, ORF 2, TV SLO 3, National Geographic itd.

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

V nadaljevanju smo anketirance spraševali tudi o tem, zakaj spremljajo manjšinske medije (časopis Porabje, Radio Monošter ter TV oddajo Slovenski utrinki). Ker gre za odprti tip vprašanja, odgovore anketirancev predstavljamo v obliki oblakov besed (angl. Wordcloud).¹³

13 Oblak besed je vizualna predstavitev besedila. Velikost same besede znotraj oblaka pa določa, kolikokrat je bila posamezna beseda vstavljena v oblak besed.

Slika 1 prikazuje oblak pogostosti besed, narejen iz odgovorov na odprto vprašanje, ki se je nanašalo na časopis Porabje. Oblak pogostosti besed na sliki 1 lahko povzamemo z ugotovitvijo, da ljudje radi spremljajo časopis Porabje zato, ker se jim zdi zanimiv, saj piše o dogajanju v okolici, kjer živijo anketiranci (obravnavajo tukaj živeče ljudi). Med drugim medij piše o življenju ljudi v Porabju in Prekmurju, poroča o življenju nekoč, prav tako pa obravnava tudi aktualne dogodke, posebej zanimive teme (članki Klare Fodor in Karcsija Holecza) ter kulturne dogodke, kar je večini anketiranih zelo všeč.

Slika 1: Oblak najbolj pogostih besed za medij »časopis Porabje«

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Čeprav je videti oblak pogostosti besed, ki se nanašajo na Radio Monošter, na sliki 2 bolj nasičen z besedami kot na sliki 1, pa je bilo v tem primeru podanih manj odgovorov s strani anketirancev kot v primeru medija časopis Porabje. Glavni razlog manjšega števila odgovorov seveda izhaja iz dejstva, da anketiranci Radio Monošter tudi manj pogosto poslušajo (glej tabelo 2). A ne glede na to lahko na podlagi analize odprtih odgovorov zaključimo, da ga tisti, ki ga poslušajo, radi poslušajo predvsem zato, ker radio predvaja dobro glasbo, ker poroča o anketirancih (reportaže) in ker anketiranci dobijo informacije o številnih znancih, pa tudi o življenju porabskih Slovencev. Anketiranci namreč radi zvedo, kaj se dogaja v njihovih vaseh, oziroma bi lahko rekli, da Radio Monošter radi poslušajo predvsem zato, ker »lahko izvem nekaj zanimivega«, »Imam rad(a) reportaže o starih šegah in osebne pripovedi ter ker »Slišimo naše novice, mnogo pripovedi o starih navadah in šegah. Radi poslušamo našo prekmursko muziko.«

Slika 3: Oblak najbolj pogostih besed za medij »TV oddaja Slovenski utrinki«

Vir: vprašalnik Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive, n=84.

Tukaj je treba dodati, da je od izvedbe ankete (leta 2021) uredništvo časopisa uvedlo nekatere nove vsebine, med drugim tudi rubriko Iz naše künje (Iz naše kuhinje), ki bralcem posreduje recepte v prekmurskem narečju (od 48. št. 2022).

Poleg receptov pa bi si bralci želeli tudi več vsebin in informacij o matični državi, zgodovini, kulturi, turizmu, športu ter javnem življenju.

Analiza odprtih odgovorov za Radio Monošter pa pokaže, da anketiranci pogrešajo predvsem otroške programe ter oddaje o mladih in otrocih.

Podobno ugotavljamo za TV oddajo Slovenski utrinki, in sicer, da bi si anketiranci želeli več otroških in mladinskih vsebin.

V nadaljevanju nas je zanimalo tudi to, v katerem jeziku anketiranci spremljajo našete vsebine (tabela 3). Iz tabele 3 je razvidno, da večino navedenih vsebin anketiranci spremljajo v madžarščini. Sem spadajo predvsem vsebine, ki se nanašajo na politiko, vsebine o umetnosti, izobraževalne vsebine in športne vsebine. Pri ostalih vsebinah, kot so kultura, življenjske zgodbe, zabavne vsebine ter otroške/mladinske vsebine, pa ugotavljamo, da jih večina raje spremlja v porabščini.

Tabela 3: Odgovor anketiranih na vprašanje »V katerem jeziku spremljate navedene vsebine?« (možnih je bilo več odgovorov)

	V slovenskem knjižnem jeziku	V porabščini	V madžarščini	V drugem jeziku	Skupaj
Politika	12	14	47	1	58
	21 %	24 %	81 %	2 %	
Kultura	19	47	34	1	65
	29 %	72 %	52 %	2 %	
Vsebine o umetnosti	11	26	33	1	50
	22 %	52 %	66 %	2 %	
Izobraževalne vsebine	16	23	43	2	57
	28 %	40 %	75 %	4 %	
Življenjske zgodbe	15	48	34	1	66
	23 %	73 %	52 %	2 %	
Otroške/mladinske vsebine	11	29	29	1	49
	22 %	59 %	59 %	2 %	
Športne vsebine	10	17	30	3	42
	24 %	40 %	71 %	7 %	
Zabavne vsebine	17	40	38	4	64
	27 %	63 %	59 %	6 %	
Drugo	2	2	6	0	9
	22 %	22 %	67 %	0 %	

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Anketirance smo povprašali tudi o tem, katere vsebine spremljajo zaradi jezika.

Na podlagi analize odprtih odgovorov (slika 4) ugotavljamo, da anketiranci zaradi jezika spremljajo predvsem življenjske zgodbe, kulturo, zabavne vsebine, umetnost ter programe, ki so povezani z ohranjanjem tradicije ali z verskimi dogodki.

Slika 4: Oblak najbolj pogostih besed v odgovorih na vprašanje »Katere vsebine spremljate zaradi jezika?«

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Če pogledamo še, katere medije anketiranci spremljajo zaradi zanimanja (slika 5), pa ugotovimo, da največ anketirancev najbolj zanima časopis *Porabje*, ki mu sledita *Radio Monošter* in TV oddaja *Slovenski utrinki*. Med manj pogostimi zaznamo še *DUNA TV*, *MTV 1* ter *SLO 1*.

Slika 5: Oblak najbolj pogostih besed v odgovorih na vprašanje »Katere medije spremljate zaradi zanimanja?«

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Anketirance smo povprašali tudi o tem, katere vsebine spremljajo po spletu (slika 6). Kar nekaj anketirancev je navedlo, da interneta nima, a med tistimi, ki ga imajo, večina spremlja politično obarvano vsebino ali pa vsebino,

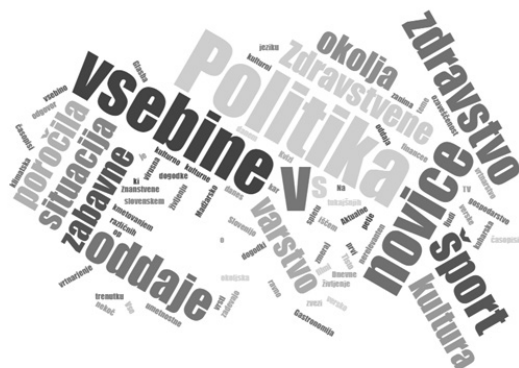
ki obravnava zdravstvo, gospodarstvo ter kulturne in športne vsebine. Gre za aktualne vsebine, ki jih anketiranci, večši uporabe spleta, pridobijo prek različnih virov.

Podatek, da del anketirancev nima interneta, je bil glede na starostno strukturo vprašanih pričakovan. Pomenljiv je komentar Intervjuvanca 2, ki se sicer navezuje na slovenske vsebine:

/.../ In to je paradoks porabskih Slovencev. Baza, ki bi jo morali nasloviti in ki bi najraje spremljali te slovenske vsebine, so starejši ljudje nad šestdeset let. Ampak to je skupina, ki se več ne bo naučila uporabljati interneta. Tisti mladi, ki so pa večji interneta, zelo hitro najdejo vse /.../ na žalost so za mladino te naše vsebine dolgočasne in nezanimive /.../ ali pa ne razumejo jezika. In to je paradoks, ker lahko mi na Radiu Monošter uvajamo internet, ampak babice nimajo interneta, tisti, ki pa ga znajo uporabljati, pa jih te vsebine ne zanimajo ali pa ne razumejo jezika (Intervjuvanec 2).

Naj še dodamo, da so empirični podatki o delovanju slovenskih organizacij in institucij v Porabju v času epidemije covida-19 pokazali, da so manjšinske strukture povečale svoje aktivnosti na družbenih omrežjih. Možnosti, ki jih nudijo družbeni mediji, so sicer po pričakovanjih bolje izkoristili pripadniki mlajše generacije, je pa del starejše generacije začel uporabljati digitalne družbene medije (prek pametnih telefonov, tabličnih in osebnih računalnikov), s pomočjo katerih so iskali informacije o dogodkih v zvezi s slovensko skupnostjo (Munda Hirnök 2021, 155).

Slika 6: Oblak najbolj pogostih besed v odgovorih na vprašanje »Katere vsebine spremljate po spletu?«

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

3.1.2 Stališča anketirancev do lastnih medijev

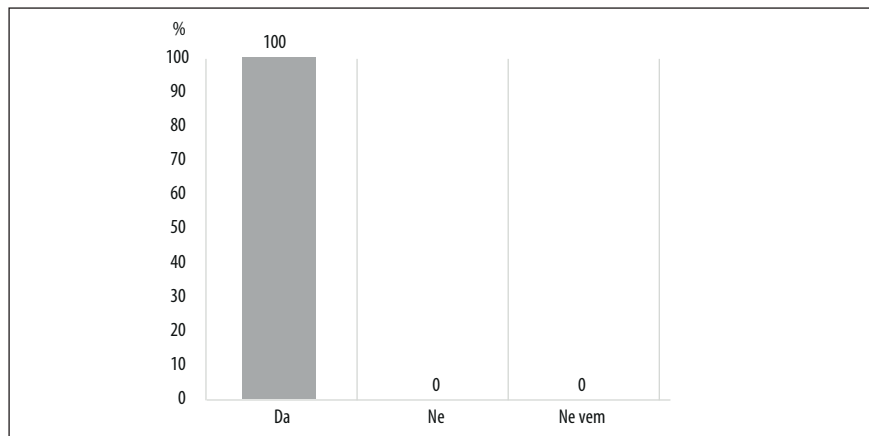
Anketirancem smo zastavili tudi vprašanje, ki se je nanašalo na njihovo oceno pomembnosti lastnih medijev za slovensko skupnost (graf 7). Ugotavljamo, da so vsi anketiranci odgovorili pritrdilno.

Ker so vsi odgovorili z »Da«, smo jih povprašali tudi, zakaj menijo, da je za Slovence na Madžarskem pomembno, da imajo lastne medije. Odgovore večine lahko povzamemo z naslednjimi besedami: »Da slovenski materni jezik in kultura ne bi šla v pozabo, zelo pomembno je spoštovati in ohranjati materni jezik. Morda se bo slovenski jezik dlje ohranil in bodo tisti, ki živijo v tujini, lahko izvedeli in videli, kaj se dogaja v domovini.«

Iz odgovorov anketirancev lahko razberemo, da se zavedajo vloge manjšinskih medijev (glej Uvod) za ohranitev in razvoj slovenske skupnosti.

O pomembnosti lastnih medijev slovenske skupnosti so spregovorili tudi uredniki manjšinskih medijev. Intervjuvanka 1 je izpostavila, da so slovenski manjšinski mediji pomembni zaradi ohranjanja jezika, tako porabskega narečja kot knjižne slovenščine, krepite narodne zavesti in ohranjanja kulture. Prek časopisa spoznajo življenje ljudi v Porabju pripadniki večinskega in tudi matičnega naroda.

Graf 7: Odgovori anketiranih na vprašanje »Ali menite, da je za Slovence na Madžarskem pomembno, da imajo lastne medije« (n = 81)

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Tudi intervjuvanec 2 je v prvi vrsti izpostavil ohranjanje jezika v krogu skupnosti. Po njegovem mnenju je zelo pomembno, da manjšinski mediji ljudem ponudijo gradivo, ki ga lahko berejo, slišijo in vidijo v slovenskem jeziku. S tem se utrjuje znanje slovenskega jezika, npr. pri starejšem prebivalstvu je

pomembno, da dobijo nazaj besede, ki jih že dolgo niso uporabljali. TV oddaje Slovenski utrinki delujejo kot slovarček s podnapisi, zato se porabski Slovenci prek medija učijo tudi knjižne slovenščine. Prek oddaj spoznajo življenje porabskih Slovencev pripadniki matičnega naroda, s pomočjo podnapisov pa lahko tudi večinski narod spremlja oddaje, kar je zelo pomembno.

Intervjuvanec 3 vlogo Radia Monošter vidi pri ohranjanju porabskega narečja, kulturne dediščine in krepitev narodnostne zavesti.

Zanimalo nas je še, kaj je za anketirance temeljnega pomena za dolgo-ročno ohranjanje in razvijanje slovenskih manjšinskih medijev na Madžarskem (graf 8). Anketiranci so lahko izbirali med različnimi trditvami. Po mnenju večine anketirancev je za dolgoročno ohranjanje in razvijanje slovenskih manjšinskih medijev temeljnega pomena to, da ima slovenska manjšina na Madžarskem dovolj govorcev slovenskega jezika (67 %) in dovolj usposobljenih dvojezičnih kadrov na medijskem področju (56 %).

Nekoliko nižjo pomembnost so pripisali tehničnim in finančnim pogojem, ki so potrebni za delovanje manjšinskih medijev (47 %), ter ustrezni zakonski ureditvi (42 %).

V stališčih anketirancev o dejavnikih, ki vplivajo na ohranjanje in razvijanje slovenskih manjšinskih medijev, opazamo, da se zavedajo ranljivosti slovenske skupnosti in slovenskega jezika, v smislu, koliko časa bo še številčno dovolj pripadnikov, ki bodo znali slovensko.

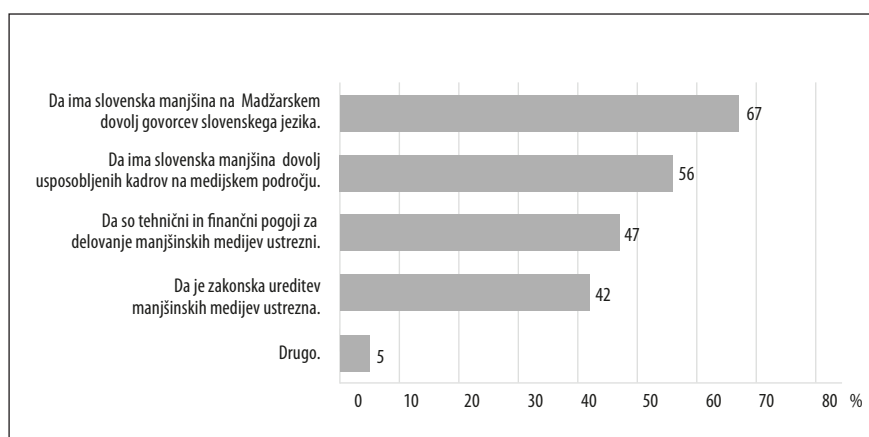
Tudi izsledki preteklih in novejših raziskav kažejo, da se proces opuščanja slovenskega jezika nadaljuje, število govorcev porabskega narečja se zmanjšuje. V porabskih družinah se vse manj uporablja porabsčina, govori jo predvsem starejša in srednja generacija, mladi je ne znajo (npr. Nećak Lük 1998, 240–248; Munda Hirnök & Novak-Lukanović 2016). Število govorcev slovenskega knjižnega jezika je relativno majhno. Med temi so predvsem študenti, ki so končali visokošolsko izobraževanje v Sloveniji (Munda Hirnök & Novak Lukanović 2022) in na Madžarskem (v Sombotelu). Kljub prizadevanjem manjšinskih organizacij, vzgojno-izobraževalnih ustanov, medijev, vsestranske pomoči Slovenije itd. za izboljšanje stanja položaja slovenskega jezika, ugotavljamo, da je slovenski/porabski jezik ogrožen. Manjšinska skupnost se na splošno sooča s kadrovsko podhranjenostjo, preobremenjenostjo, starajočo se strukturo na vseh področjih življenja, tudi na medijskem, brez podmladka pa sta delovanje in obstoj manjšinskih medijev vprašljiva.

Podatki o delovanju slovenskih manjšinskih medijev kažejo, da se uredništva soočajo s kadrovskimi težavami. Pred resnimi izzivi je prav gotovo uredništvo Radia Monošter. Ker je večina programov v porabskem narečju (pogoj za delovno mesto je znanje narečja), se je uredništvo znašlo v situaciji, ko se na delovno mesto upokojene novinarke-urednice dolgo časa ni prijavil nihče. Ena od sodelavk se bo kmalu upokojila, mladih, ki bi se odločali za študij novinarstva v Sloveniji, pa ni (Intervjuvanec 3).

Tudi pri uredništvu TV oddaje Slovenski utrinki imajo kadrovske težave: /.../ Jaz imam sodelavko, ki je že leto in pol v penziji. Enostavno ni podmladka. Mi razmišljamo, koga bi zaposlili, ampak ne najdemo. Mi bi rabili nekoga mladega, ampak zaenkrat ustrezne osebe ni. Ker bi rabili nekoga, ki na visoki ravni govori slovenski knjižni jezik, tudi madžarskega seveda, in ob tem bi bilo zelo dobro za nas, da ta oseba obvlada tudi porabščino (Intervjuvanec 2).

Iz navedenega lahko zaključimo, da novinarski poklic za mlade ni zanimiv. Tudi plače novinarjev niso prav visoke (povprečna madžarska plača).

Graf 8: Odgovor anketiranih na vprašanje »Za dolgoročno ohranjanje in razvijanje slovenskih manjšinskih medijev na Madžarskem je temeljnega pomena (Možnih je več odgovorov)« (n = 66)

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

Za konec nas je zanimalo še to, kakšna je po mnenju anketirancev prihodnost slovenskih manjšinskih medijev (graf 9). Ob pregledu odgovorov se izkaže, da je največ anketiranih mnenja, da se bodo slovenski manjšinski mediji v naslednjih letih okrepili (48 %), njim pa tesno sledijo tisti, ki so mnenja, da bodo slovenski manjšinski mediji v naslednjih letih stagnirali (44 %). Pod možnostjo »Drugo« pa ugotovljamo mešana mnenja, in sicer nekateri menijo, da je prihodnost zelo dobra, drugi pa, da čaka slovenske manjšinske medije »težka situacija«.

Če so bili anketiranci o prognozi lastnih medijev naravnani prej pozitivno kot negativno, se je pri urednikih manjšinskih medijev pokazalo, da se zavedajo resnih izzivov položaja manjšinskih medijev v bližnji prihodnosti.

Uredništvom (in tudi manjšinskim strukturam) bo treba vložiti veliko navora, če želijo še naprej imeti sogovornike, poslušalce, novinarje.

O perspektivah slovenskih manjšinskih medijev so spregovorili uredniki.

Pri časopisu načrtujejo posodobitev oziroma nadgradnjo spletne strani, tako da bi na njej objavljali aktualne vsebine. Razmišljajo, da bi naredili kakšno stran na enem od socialnih omrežij, da bi bili bolj ažurni, to je pogoj, da bi pridobili mlade. Za to bi uredništvo rabilo še enega stalnega sodelavca. Tudi vsebinske spremembe so nujne, predvsem kar zadeva otroke in mlade. Nekatere nove vsebine so že uvedene od konca leta 2022 oziroma v letu 2023 (npr. rubrike *Iz naše künje – recepti*, *Razmigajmo možgane - križanke, uganke itd.*, *Priporočila za branje*).¹⁴ Še naprej želijo objavljati prilogo za otroke *Mlado Porabje* (Intervjuvanka 1, Eöry 2023, 3).

Med smelimi načrti uredništva Radia Monošter je javljanje poslušalcev v živo in digitalizacija radia.¹⁵ Uresničitev tega bo odvisna od človeških in finančnih virov. Da bi pridobili mlade, razmišljajo o medijskem krožku in o mladinski oddaji (nekajkrat na leto). Radio Monošter se je z radiem Murski val prijavil na razpis Erasmus +, katerega cilj je bil, da bi na leto pripravili med šest in sedem dvajsetminutnih oddaj za mlade, a žal niso bili uspešni. V prihodnosti bo treba razmisliti o jezikovni politiki uredništva. Za obogatitev vsebine radijskega programa je izrednega pomena podpis pogodbe o sodelovanju z Radiem Slovenija (podpisana 22. junija 2022,¹⁶ 2023 je bila podaljšana), na podlagi katere bo Radio Slovenija zagotovil vse oddaje »Sotočja« in »Slovencem po svetu«, poleg tega pa kontinuirano posredoval še druge vsebine (npr. oddaje »Drugi pogled na Slovenijo« in druge) (Intervjuvanec 3).

Glede na starostno strukturo poslušalcev radia se postavlja vprašanje, če je digitalizacija sploh smiselna.

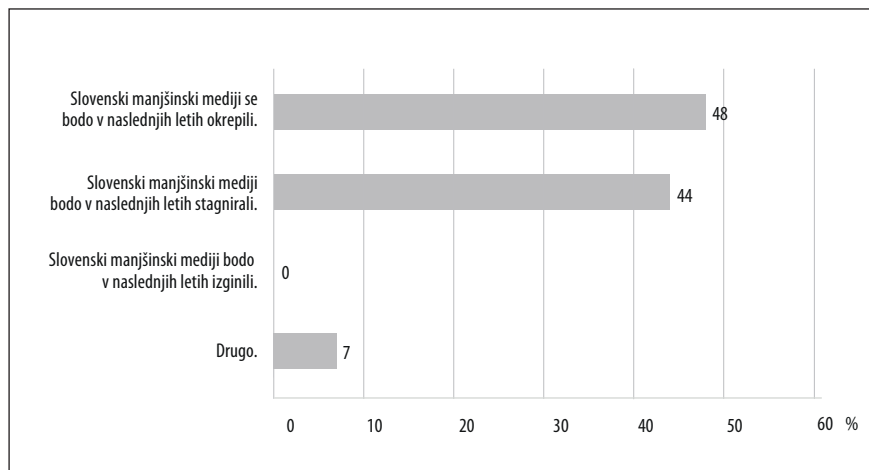
Prihodnost TV oddaje Slovenski utrinki je po oceni urednika glede na vse tri manjšinske medije »nekje v sredini«, to pa zato, ker lahko imajo sogovornike tako v madžarskem kot tudi v slovenskem jeziku. Po drugi strani je oddaja sistemsko financirana s strani države in se uredništvu ni treba boriti za finančna sredstva, kot recimo radiu ali časopisu. Uredništvo je zaradi oddajenosti od terena v primerjavi z drugima dvema medijema v slabšem položaju. Ker niso stalno prisotni v porabskem okolju, težje pridejo do informacij. Manjšinske strukture (Zveza Slovencev na Madžarskem in Državna slovenska samouprava) so si prizadevale, da bi studio preselili v Monošter. Ker oba novinarja živita v Sombotelu, tudi nekdanji snemalec, trenutni pa je doma v Nagykanizsi, tega ni bilo mogoče uresničiti. Zato bi bila pridobitev kakšnega sodelavca, ki živi v Porabju, za razvoj medija zelo koristna (Intervjuvanec 2).

14 Priporočila za branje pripravijo sodelavci Mestne knjižnice Ferencá Móré v Monoštru in Pokrajinske in študijske knjižnice Murska Sobota.

15 Z digitalizacijo bi se znižali stroški radia, povezanih z radijskima oddajnikoma.

16 Glej Porabje (2022a).

Graf 9: Odgovori anketiranih na vprašanje »Kakšna je po vašem mnenju prihodnost slovenskih manjšinskih medijev?« (n = 81, v %)

Vir: vprašalnik *Slovenski manjšinski mediji na Madžarskem: trenutno stanje in perspektive*, n=84.

5 Zaključek

Slovenskim manjšinskim medijem na Madžarskem lahko pripišemo več vlog in funkcij, saj je njihov vpliv pri gradnji in krepitvi slovenske narodne identitete, vzdrževanju porabskega narečja in učenju (utrjevanju) knjižne slovenščine ter skupnega kolektivnega spomina pripadnikov slovenske narodne skupnosti v Porabju nedvomen.

V našem empiričnem raziskovanju o položaju slovenskih manjšinskih medijev ugotavljamo, da v vzorcu prevladuje starejša populacija, zato stališča mladih o manjšinskih medijih ni bilo moč spoznati. Izobrazbena struktura anketiranih je dokaj nizka, dve tretjini anketirancev ima največ srednjo šolo, kar je bilo glede na starostno strukturo pričakovano. Gre za populacijo, ki ni bila šolana v knjižni slovenščini, njihov materni jezik je porabsko narečje. Večina se je opredelila za dvojno slovensko-madžarsko pripadnost, kar nas je presenetilo. Večina vprašanih spremlja medije v obeh jezikih, med mediji najpogosteje spremljajo časopis Porabje in komercialno televizijsko postajo RTL Klub. Pretežni del anketirancev večino vsebin spremlja v madžarskem jeziku. Manjšinski mediji so precej dobro spremljani, posebej časopis Porabje. Za vprašane je prav seznanjenost z novicami v Porabju ter informiranost o tekočih in preteklih dogodkih in prireditvah znotraj manjšine glavni razlog

za spremljanje lastnih medijev. Vsi anketiranci so izjavili, da je pomembno, da ima slovenska skupnost lastne medije. Tako anketiranci kot uredniki manjšinskih medijev menijo, da so manjšinski mediji vitalnega pomena za ohranitev slovenskega maternega jezika (to je njihova primarna naloga) in krepitev identitete. Ko govorimo o perspektivi manjšinskih medijev, pa je zaznati nasprotujoča si stališča med anketiranci in uredniki. Če so bila stališča anketiranih o perspektivi manjšinskih medijev prej pozitivno naravnana kot ne, smo pri urednikih zaznali črnogleda stališča, ki so povezana s starostno strukturo občinstva, z znanjem in rabo jezika (opuščanje porabščine, mladi ga ne obvladajo, maloštevilna skupina mladih, ki zna knjižno slovenščino), s kadrovsko podhranjenostjo (ne le kadrov na uredništvih, temveč tudi dopisnikov s terena), s pomanjkanjem sogovornikov. Kdo bo pripravljaj, bral, poslušal, gledal vsebine manjšinskih medijev v prihodnosti? Zastavlja se tudi pomembno vprašanje, kako v družbene procese, ki smo jih zaznali prek medijske problematike, vključiti mlade. Razreševanje navedenih problemov terja angažiranost ter dobro premišljeno strategijo ne le uredništev, temveč celotne slovenske skupnosti.

Intervjuji

Intervjuvanka 1: Nikoletta Vajda-Nagy, glavna in odgovorna urednica časopisa *Porabje*, 20. 7. 2023.

Intervjuvanec 2: Dušan Mukič, odgovorni urednik Slovenskih utrinkov, 21. 7. 2023.

Intervjuvanec 3: Attila Bartakovics, direktor in glavni urednik Radia Monošter, 20. 7. 2023.

Literatura in viri

2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 179 (2011), <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (dostop 26. 7. 2023).
2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 185 (2010), <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000185.tv> (dostop 27. 7. 2023).
2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 104 (2010), <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000104.tv> (dostop 27. 7. 2023).
- Beltram, P., 1982. Sredstva javnega obveščanja v predlogih za globalno zaščito. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 15, 213–219.
- Beltram, P., 1986. Množični mediji in narodne manjšine. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 19, 229–240.
- Beltram, P., Ruttar, R. & Susič, E., 1988. *Množični mediji in narodnostne manjšine: empirična raziskava v Nadiških dolinah in Furlanski nižini*. SLORI, Trst; INV, Ljubljana.
- Časopis Porabje, https://www.zveza.hu/sl/casopis_porabje/ (dostop 21. 8. 2023).
- Eöry, S., 2023. Nikolett Vajda-Nagy – nova glavna in odgovorna urednica časopisa Porabje: dela z veseljem in užitkom. *Porabje* 33 (2), 12. januar 2023, 3.
- Grafenauer, D. & Munda Hirnök, K., 2013. Vloga tiskanih medijev pri prikazovanju slovenskih narodnih manjšin. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 70, 5–28.
- Kovács, A., 2007. Številčni razvoj Slovencev v Sombotelu, Budimpešti in Mosonmagyaróváru v luči statističnih podatkov. *Etnologija Slovencev na Madžarskem* 5, 41–56.
- Központi Statisztikai Hivatal, 2014. 2011. évi népszámlálás: 9. Nemzetiségi adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (dostop 18. 9. 2023).
- Makarovič, M. & Rončević, B., 2006. Etnične manjšine v slovenskih množičnih medijih. *Družboslovne razprave* 52, 45–65.
- Munda Hirnök, K., 1994/1995. Spremljanje medijev v Monostru. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 29–30, 25–34.
- Munda Hirnök, K., 1996. Medčasovna analiza spremljanja medijev slovenske manjšine v Monostru. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 31, 79–87.
- Munda Hirnök, K., 2010. Migrációs folyamatok a Rába-vidéki szlovének körében a 20. század második felében. V L. Kupa (ur.) *Vándorló kisebbségek, Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben: tanulmányok*. PTE és Bookmaster Kft., Pécs, 138–146.
- Munda Hirnök, K., 2013. Represija nad Slovenci v Porabju v času Rákosiyevega režima (1948-1956). *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (1), 201–212.
- Munda Hirnök, K., 2021. Delovanje slovenskih organizacij in institucij v Porabju v času pandemije covid-a 19. V K. Munda Hirnök & S. Novak Lukanović (ur.) *Svet je*

- postal drugačen: vpliv covid-a 19 na etnične manjšine in obmejni prostor v Sloveniji in sosednjih državah*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 147–172.
- Munda Hirnök, K. & Novak- Lukanović, S., 2016. Slovenščina v Porabju: stopnja vitalnosti. V D. Grafenauer & K. Munda Hirnök (ur.) *Raznolikost v etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 192–219.
- Munda Hirnök, K. & Novak Lukanović, S., 2022. Porabski štipendisti, nosilci razvoja slovenske narodne skupnosti na Madžarskem. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 89, 109–128.
- Nećak Lük, A., 1998. Jezik in etnična pripadnost v Porabju. V A. Nećak Lük & B. Jesih (ur.) *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, I: izsledki projekta*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 231–252.
- Porabje, 2021a. »Porabje je po tridesetih letih res časopis s tradicijo«. *Porabje* 31 (6), 11. februar 2021, 2–3.
- Porabje, 2021b. Dragi bralci, drage bralke! *Porabje* 31 (50), 16. december 2021, 7.
- Porabje, 2022a. Podpisana pogodba z Radiem Slovenija. *Porabje* 32 (26), 30. junij 2022, 3.
- Porabje, 2022b. Vsak drugi teden že trideset okroglih let. *Porabje* 32 (40), 6. oktober 2022, 3.
- Radio Monošter, <https://radiomonoster.com/> (dostop 29. 8. 2023).
- Slovenski utrinki, <https://www.rtvlo.si/tv/oddaja/84> (dostop 28. 8. 2023).
- Sukič, M., 2005. Vloga slovenskih medijev (časopis Porabje, Radio Monošter) ter kulturnih skupin pri ohranjanju porabskega narečja. V J. Vugrinec (ur.) *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci, 374–382.
- Susič, E., 1986. Komunikacijski tokovi med matico in manjšino. *Teorija in praksa* 23, 12, 1524–1535.
- Susič, E. & Sedmak, D., 1983. Tiha asimilacija: psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja. Založništvo tržaškega tiska, Trst.
- Vajda, A., 2016. Primerjava manjšinskega medijskega sistema v Porabju in v Prekmurju: diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Vajda-Nagy, N., 2011. Spremljanje medijev slovenske manjšine v Porabju: diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Veršič, D., 2021. Slovenski časopis v Porabju izhaja že 30 let. Maribor24.si, 18. februar 2021, <https://maribor24.si/slovenija/slovenski-casopis-v-porabju-izhaja-ze-30-let> (dostop 21. 8. 2023).
- Zakon o ratifikaciji sporazuma o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. Uradni list RS 23 (1993), 7. 5. 1993, 253.

Situation and Perspectives of Slovene Minority Media in Hungary

Abstract

In ethnically mixed areas, three groups of media shape the mass media landscape: majority media, the media of the kin state, and minority media, all intended to ensure the comprehensive fulfilment of the community's needs, especially those specific to minorities that may not be adequately addressed by the majority media. The first part of the paper focuses on presenting Slovene minority media in Hungary, along with sporadic and partial research concerning the minority media of the Slovene community. The central part is based on a survey of Porabje newspaper subscribers and interviews with editors of three minority media outlets. It provides empirical data on the monitoring of all three media types (readership, viewership, and listenership), with a specific emphasis on Slovene-language media. The paper delves into the minority's perspective on their own media (especially its content) and their views on the importance and future trajectory of these media outlets. The findings reveal, among other insights, that a majority of respondents consume media in both languages, with Porabje newspaper and the commercial TV station RTL Klub being the most frequently accessed. Minority media are fairly well consumed, especially the Porabje newspaper. Respondents stated that staying informed about the news relating to the Raba Region (Porabje) and about current and past events within the minority community is the primary motivation for media consumption. However, they also reported missing content, with a notable gap in content for youth and children. All respondents agreed that it is important for Slovenes in Hungary to have their own media. However, Slovene minority media face substantial challenges related to an ageing population, the endangerment of the Slovenian dialect, and a shortage of qualified bilingual staff.

Keywords: Slovene minority media, media consumption, opinions, Slovenes of the Raba Region, Slovene Raba Region, Hungary

Janez Pirc, Romana Bešter in
Mojca Medvešek

Demografske in socialno-ekonomske značilnosti Hrvatov v Sloveniji¹

Izvleček

V prispevku avtorji predstavljajo sodobne demografske in socialno-ekonomske značilnosti hrvaške skupnosti v Sloveniji ter jih primerjajo s podatki o večinski skupnosti in podatki o drugih priseljenjskih skupnostih. Zaradi odsotnosti podatkov o narodni pripadnosti (in maternem jeziku) prebivalcev Slovenije, ki so se prenehali zbirati s prehodom s tradicionalnega na registrski popis prebivalstva leta 2011, avtorji pri opredeljevanju hrvaške skupnosti v Sloveniji uporabljajo podatke o državi prvega prebivališča in državljanstvu.

Statistika kaže, da so prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem druga najštevilčnejša priseljenjska skupnost v Sloveniji, njihovo število pa se v zadnjih dvajsetih letih zmanjšuje. Zanje je značilna razpršena poselitev. Večinoma živijo v statističnih regijah ob slovensko-hrvaški meji in urbanih središčih, kot so Ljubljana, Maribor, Velenje, Novo mesto, Koper in Celje. Približno 81 % prebivalcev s prvim prebivališčem na Hrvaškem ima slovensko državljanstvo. Čeprav se ta delež od leta 2011 zmanjšuje, je v primerjavi z drugimi priseljenjskimi skupinami še vedno visok. Glavna demografska značilnost te skupnosti je visoka povprečna starost v primerjavi z drugimi priseljenjskimi skupnostmi in prebivalci, rojenimi v Sloveniji. V primerjavi s pripadniki drugih priseljenjskih skupnosti, ki imajo prvo prebivališče na območju držav nekdanje skupne države Socialistične federativne republike Jugoslavije, hrvaška skupnost izstopa tudi glede nekaterih socialno-ekonomskih značilnosti. Med njenimi pripadniki je, na primer, večji delež oseb z višjo in visoko izobrazbo, sodijo med finančno boljše situirane skupine prebivalcev v Sloveniji, imajo manjše deleže oseb, ki prejemajo socialne prejemke, ter manjši delež prejemnikov socialnih transferjev, namenjenih blaženju slabega

1 Prispevek je rezultat projekta *Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo* (J5-3119) in raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-008), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

finančnega položaja. Na podlagi analiziranih demografskih podatkov se kaže, da ima hrvaška skupnost dolgo tradicijo prebivanja v Sloveniji in je na socialno-ekonomskem področju dobro integrirana.

Ključne besede: Hrvati, hrvaška skupnost, priseljevanje, priseljenci, Slovenija, demografske značilnosti, socialno-ekonomske značilnosti

1 Uvod

Narodne skupnosti so sestavljene iz posameznikov in njihovih kompleksnih življenjskih zgodb. Opredelitev oziroma številčna zamejitev posamezne narodne skupnosti je vedno problematična. Ključen izziv je izbor meril za ugotavljanje pripadnosti posameznika določeni narodni skupnosti – so to »objektivni kriteriji« (država prvega prebivališča posameznika, njegovo državljanstvo ali, denimo, država prvega prebivališča staršev ali enega izmed staršev), je to materni jezik, ki ima elemente objektivnega in subjektivnega kazalnika, ali pa je ključnega pomena subjektivna opredelitev posameznika, ki pa se tudi lahko spreminja – vsaj tako kažejo raziskave – glede na določen kontekst oziroma situacijo, v kateri se posameznik nahaja (Domini & Anić 1997, 132; Šircelj 2003). V Sloveniji se je nabor razpoložljivih statističnih podatkov, s katerimi bi si lahko pomagali pri proučevanju narodnih skupnosti, v zadnjih dveh desetletjih precej zožil. S prehodom s tradicionalnega na registrski popis prebivalstva leta 2011 je Slovenija izgubila pomemben vir podatkov o narodni pripadnosti prebivalcev, prav tako o maternem jeziku in verski pripadnosti.² Opustilo se je namreč do leta 2002 kontinuirano zbiranje podatkov o etnični, jezikovni in verski pripadnosti v popisih, izvedenih po 2. svetovni vojni (več o tem Šircelj 2003).

Namen tega prispevka je predstavitev sodobnih demografskih in socialno-ekonomskih značilnosti hrvaške skupnosti v Sloveniji. Ta naloga z raziskovalnega vidika nikakor ni enostavna. Ob prvi problem trčimo že pri sami opredelitvi skupine, ki jo želimo proučevati. Kaj je hrvaška skupnost v Sloveniji, kdo so njeni člani? V osnovi smo s tem izrazom želeli zajeti prebivalce Slovenije, ki se narodnostno opredeljujejo kot Hrvati. Vendar glede na zgoraj omenjene težave v zvezi z nerazpoložljivostjo statističnih (popisnih ali anketnih) podatkov o narodni pripadnosti ne moremo dobiti novejših podatkov o tako opredeljeni ciljni skupini. Zato smo bili postavljeni pred dilemo, ali spremeniti predmet oziroma ciljno skupino proučevanja ali med obstoječimi podatki poiskati najboljše možne približke za prvotno opredeljeno ciljno skupino. Odločili smo se za slednje in se naloge lotili na način, da smo analizirali različne kvantitativne demografske in socialno-ekonomske kazalnike glede na državo prvega prebivališča, v določenih primerih tudi glede na državljanstvo. Pri opisovanju hrvaške skupnosti v Sloveniji (ki jo v tekstu občasno krajše imenujemo tudi Hrvati v Sloveniji) smo se torej opirali na podatke o prebivalcih Slovenije³ s prvim prebivališčem na Hrvaškem, v določenih primerih

2 Slovenija sodi v skupino 11 držav članic EU (v analizo niso bili vključeni Luksemburg, Ciper in Malta), ki ne zbirajo podatkov o etnični, jezikovni in verski pripadnosti prebivalcev. Poleg Slovenije so v tej skupini še: Avstrija, Belgija, Danska, Francija, Nemčija, Grčija, Italija, Nizozemska, Portugalska in Švedska (Videsott 2023, 30–31).

3 Prebivalec Slovenije je oseba, ne glede na državljanstvo, s prijavljenim stalnim in/ali

(glede na razpoložljivost podatkov) pa tudi na podatke o prebivalcih Slovenije s hrvaškim državljanstvom. Zavedamo se, da ne prva ne druga omenjena populacija celovito ne pokrivata hrvaške skupnosti v Sloveniji, vseeno pa s kombinacijo omenjenih podatkov (za primerjavo v časovni perspektivi pa tudi starejših popisnih podatkov o narodni pripadnosti) dobimo določeno sliko o položaju prebivalcev, ki bi se po narodni pripadnosti lahko opredeljevali kot Hrvati. Žal pa pri tem ne zajamemo nujno tistih oseb, ki se po narodnosti sicer opredeljujejo za Hrvate, vendar njihovo prvo prebivališče ni bilo na Hrvaškem, niti nimajo hrvaškega državljanstva (na primer priseljenci hrvaške narodnosti, ki so bili rojeni v drugih državah na območju nekdanje skupne države Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), ali pa potomci priseljencev hrvaške narodnosti, rojeni v Sloveniji).

Demografske in socialno-ekonomske kazalnike, s katerimi smo proučevali položaj Hrvatov v Sloveniji, smo v raziskavi postavili v širši okvir in hrvaško skupnost primerjali z drugimi priseljenjskimi populacijami v Sloveniji, zlasti tistimi z območja nekdanje SFRJ, ki še vedno tvorijo veliko večino priseljencev v Sloveniji, pa tudi z večinskim prebivalstvom in s potomci priseljencev, rojenimi v Sloveniji.

Podatke smo pridobili od Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) – nekaj preko njihove podatkovne baze SiStat, nekaj pa so nam jih na SURS-u pripravili posebej za raziskavo v okviru projekta Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji (J5-9351). Proučili smo tudi relevantno znanstveno literaturo z obravnavanega področja, ki pa je na to temo vsaj v zadnjih dveh desetletjih ni veliko.

2 Število Hrvatov in priseljenih iz Hrvaške v Sloveniji ter razlogi za priseljevanje

Zgodovinski viri in popisi prebivalstva kažejo prisotnost hrvaškega prebivalstva na območju današnje Slovenije daleč nazaj v preteklost. Že v desetletju pred začetkom druge svetovne vojne je na takratnem območju Slovenije živelo okoli 18.000 Hrvatov, ki so se priseljevali zaradi osebnih vezi in v vedno večji meri zaradi ekonomskih razlogov (Majstorovič 1997; Kržišnik-Bukić 1997; Dolenc 2007; Škiljan & Perić Kaselj 2018, 5–10). Močnejše priseljevanje z območja Hrvaške pa je potekalo v obdobju 1961–1980, v okviru skupne države SFRJ (Dolenc 2007; Medvešek et al. 2022, 34–43). Večinoma so se v Slovenijo priseljevali prebivalci z območja osrednje Hrvaške, Like, hrvaške

začasnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki v Sloveniji prebiva ali ima namen prebivati eno leto ali več in ni začasno odsotna iz Republike Slovenije eno leto ali več. To pomeni, da ima v Sloveniji običajno prebivališče (Razpotnik 2021, 4).

Istre in Kvarnerja (Domini & Anić 1997, 129). Leta 1971 so Hrvati predstavljali več kot polovico priseljenega prebivalstva (Dolenc 2007, 88). V obdobju 1971–1980 se je delež priseljencev iz Hrvaške že nekoliko zmanjšal, kar je bilo verjetno posledica gospodarskega razvoja sosednje republike, kjer je domače gospodarstvo potrebovalo delovno silo, delno pa tudi obsežnega izseljevanja hrvaškega prebivalstva na delo v tujino (Dolenc 2007, 81). Po letu 1981 je začelo število Hrvatov v Sloveniji počasi upadati. Politične spremembe ter vojni spopadi na območju SFRJ so v začetku devetdesetih omejili priseljevanje iz Hrvaške in Hrvatov iz drugih delov nekdanje skupne države v Slovenijo. Ob popisu leta 1991 delež Hrvatov med priseljenim prebivalstvom ni bil več niti tretjinski (Dolenc 2007, 88). Takrat jih je dobra tretjina živela v občinah ob slovensko-hrvaški meji, ki so bile že tradicionalna območja priseljevanja, ostali pa so prebivali v industrijsko razvitih krajih v notranjosti Slovenije, zlasti v največjih centrih, kot sta Ljubljana in Maribor (Škiljan & Perić Kaselj 2018, 11–14). Med izjeme v tem obdobju sodi intenzivnejše priseljevanje v obdobju od leta 1991 do leta 1995, ko se je Slovenija soočila z večjim številom beguncev, ki so zaradi vojn na območju nekdanje SFRJ pribežali večinoma iz Hrvaške ter Bosne in Hercegovine.⁴ Iz Hrvaške so se priselili zlasti v obdobju 1991–92, od takrat dalje pa so se postopoma vračali nazaj v domovino (Zavratnik Zimic 2003, 24–25).

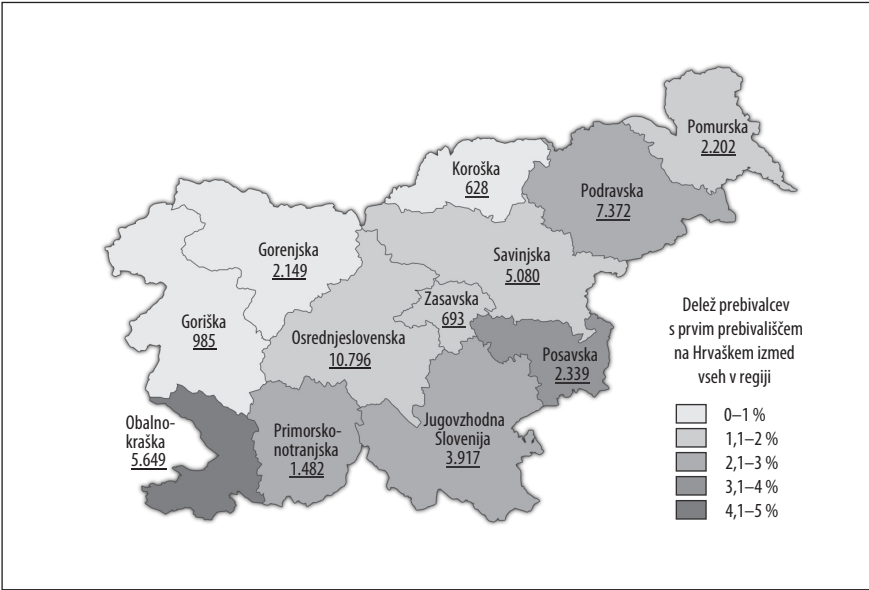
Nekoliko več priseljevanja iz Hrvaške je bilo zaznati ponovno v obdobju 2001–09, kar je bilo povezano predvsem s pospešitvijo gospodarske rasti (zlasti rasti gradbeništva) in z vstopom Slovenije v Evropsko unijo (EU). Vstop Hrvaške v EU leta 2013 ni pomembno vplival na priseljevanje Hrvatov v Slovenijo, ki je pogojeno predvsem z geografsko, jezikovno in kulturno bližino, obstoječimi družinskimi povezavami, izobraževalnimi in zaposlitvenimi priložnostmi ter gospodarskimi razmerami v obeh državah.

Po statističnih podatkih so bili prebivalci, ki so se ob popisu 2002 opredelili kot Hrvati, poseljeni predvsem na območju Slovenske Istre, Bele krajine, v Pomurju in ob mejni reki Sotli, precejšnje število Hrvatov pa je živelo še v urbanih središčih, ki so bila ekonomsko najbolj privlačna, kot so Ljubljana, Maribor, Velenje, Novo mesto, Koper in Celje (Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija 2002). Podatki iz leta 2021 kažejo, da je poselitev omenjene populacije dejansko razpršena po celi Sloveniji, ni pa enakomerno porazdeljena po vseh regijah znotraj države, čeprav Josipovič (2006, 272) ugotavlja da so se Hrvati v primerjavi z drugimi priseljenjskimi skupinami geografsko najbolj enakomerno naseljevali. Deleži prebivalstva s prvim prebivališčem na Hrvaškem med celotnim prebivalstvom Slovenije so še naprej največji v

4 Obstajajo različni podatki o številu beguncev, ki so takrat prišli v Slovenijo. Po podatkih UNHCR je bilo v Sloveniji leta 1992 74.100, leta 1993 45.000, leta 1994 29.156, leta 1995 22.314, leta 1996 10.014 in leta 1997 5.135 beguncev (UNHCR 2002).

regijah, ki ležijo ob meji s Hrvaško – v Obalno-kraški, Posavski in Primorsko-notranjski statistični regiji, najmanjši pa v geografsko oddaljenejših regijah, kot so Goriška, Koroška in Gorenjska statistična regija.

Slika 1: Število in delež prebivalcev s prvim prebivališčem na Hrvaškem med vsemi prebivalci Slovenije, po statističnih regijah, 2021

Vir: SURS b.

Pregled absolutnih številk pokaže, da je največ prebivalcev s prvim prebivališčem na Hrvaškem naseljenih v Osrednjeslovenski, Podravski in Obalno-kraški regiji.

Tabela 1: Vsi prebivalci in prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem, po statističnih regijah, 2021

Regije	Prebivalci – SKUPAJ	Prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem	Delež prebivalcev s prvim prebivališčem na Hrvaškem (%)
Slovenija	2.108.977	43.292	2,1
Osrednjeslovenska	555.948	10.796	1,9
Podravska	328.469	7.372	2,2
Obalno-kraška	118.389	5.649	4,8
Savinjska	258.908	5.080	2,0
Jugovzhodna Slovenija	145.923	3.917	2,7

Regije	Prebivalci – SKUPAJ	Prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem	Delež prebivalcev s prvim prebivališčem na Hrvaškem (%)
Posavska	75.928	2.339	3,1
Pomurska	114.725	2.202	1,9
Gorenjska	211.069	2.149	1,0
Primorsko-notranjska	53.254	1.482	2,8
Goriška	118.525	985	0,8
Zasavska	57.204	693	1,2
Koroška	70.635	628	0,9

Vir: SURS b.

Kot že omenjeno, je bil leta 2002 izveden zadnji popis v Sloveniji, pri katerem so se zbirali podatki o narodnosti, veroizpovedi in maternem jeziku. Hrvati so bili po popisnih podatkih o narodnosti do leta 2002, ko so jih po deležu prehiteli Srbi, najštevilčnejša manjšinska skupnost v Sloveniji.⁵ Takrat se je 35.642 (1,8 %) prebivalcev Slovenije opredelilo za Hrvate, kar je bilo bistveno manj kot ob popisu leta 1991, ko se je za Hrvate opredelilo 52.876 (2,7 %) prebivalcev Slovenije (Popis 2002: Rezultati popisa 2002). Da gre pri tem verjetno v veliki meri za posledico procesa asimilacije oziroma etnične mimikrije, lahko sklepamo na podlagi podatka, da je v popisu leta 2002 kljub zmanjšanemu številu narodno opredeljenih Hrvatov še vedno 54.079 (2,7 %) prebivalcev za materni jezik navedlo hrvaščino.⁶ Ti so se po narodni pripadnosti opredeljevali različno: 55 % se jih je opredelilo za Hrvate, 24 % za Slovence, 16,1 % je bilo takih, ki so navedli, da so narodno neopredeljeni, niso želeli odgovoriti na vprašanje o narodni pripadnosti oziroma je njihova narodnost neznana, 1,8 % se jih je opredelilo za Bošnjake oziroma Muslimane itd. (Popis 2002: Rezultati popisa 2002). Dolenc (2007, 83) je znake asimilacije hrvaške skupnosti opisal že na podlagi popisnih podatkov iz leta 1981. Dokaz za asimilacijo je videl v deležu rojenih Hrvatov v Sloveniji, ki je bil relativno nizek, saj je znašal le šestino celotne populacije Hrvatov, ter v velikem številu hrvaško-slovenskih mešanih zakonov, kjer so se otroci večinoma opredeljevali za Slovence. Ivanjko (2014, 32) asimilacijo Hrvatov v obdobju SFRJ pojasnjuje z zadržanostjo hrvaškega prebivalstva do izražanja svoje narodne pripadnosti v ideološkem in političnem ozračju, ki, po njegovi oceni, v takratnih republikah nekdanje Jugoslavije ni bilo naklonjeno pripadnikom hrvaške narodnosti

5 Do leta 1969 so v Sloveniji prevladovali priseljenjski tokovi iz Hrvaške. Z letom 1970 pa je vodilno vlogo v migracijskih, precej enosmernih tokovih s Slovenijo, prevzela Bosna in Hercegovina (Dolenc 2007, 79).

6 O rabi hrvaškega jezika med priseljenci iz Hrvaške in njihovimi potomci glej Požgaj Hadži & Medica (1997, 359), Roter (2007).

– čeprav, kot dodaja, »v slovenskem okolju nestrpnost do njih ni bila tako izrazita kot v nekaterih drugih delih Jugoslavije«. Perić (2005, 749–750) pa visoko stopnjo asimilacije Hrvatov v slovensko družbo pojasnjuje z veliko razpršenostjo njihove poselitve, pripadnostjo istemu srednjeevropskemu in sredozemskemu kulturnemu krogu, podobnim odnosom do dela in družine, pripadnosti isti veroizpovedi⁷ in podobnim običajem, pa tudi velikemu številu etnično mešanih hrvaško-slovenskih zakonov.

Tabela 2: Število prebivalcev Slovenije, ki so se opredelili kot pripadniki hrvaške narodnosti, so navedli hrvaščino kot svoj materni jezik ali so imeli prvo prebivališče na Hrvaškem

	Popis 1991*	Popis 2002	2021
Hrvaška narodnost	52.876	35.642	/
Materni jezik je hrvaščina	50.699	54.079	/
Prvo prebivališče (država rojstva) je Hrvaška	/**	49.418	43.292

* Podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002.

** Meddržavnih selitev tujcev SURS do leta 1995 ni spremljal.

Vir: Popis 2002: Rezultati popisa 2002; SURS b.

Podatka o narodni pripadnosti in maternem jeziku sta v nekaterih družbenih kontekstih oziroma pri nekaterih populacijah dokaj usklajena, v drugih pa se lahko precej razlikujeta. Variabilnost teh podatkov je odvisna od različnih dejavnikov, kot so migracije, politične spremembe, spremembe v izvedbi popisov, opredelitvah popisnih kategorij itd. Analiza popisov (1991 in 2002) v Sloveniji kaže, da so podatki o maternem jeziku⁸ nekoliko manj variabilni kot

7 Hrvaška skupnost v Sloveniji nima svojih cerkva, pač pa je ustanovila hrvaške katoliške misije, ki so del Katoliške cerkve v Sloveniji. Hrvaške katoliške misije delujejo v Ljubljani, Mariboru, Novem mestu in Portorožu (Žajdela 2009; Središnji državni ured za Hrvate izven republike Hrvatske 2023). Najstarejša je tista v Ljubljani, ki že vrsto let organizira tudi verouk v hrvaškem jeziku za učence osnovnih in srednjih šol, zborovske vaje in tečaje hrvaškega jezika. Ustanovljena je bila leta 1986, sedež ima v frančiškanski cerkvi na Prešernovem trgu, kjer pa razen formalnega naslova dejansko nima zagotovljenih prostorov za uradovanje. Enkrat na leto izdajajo tudi informativni bilten Izlazak (Prpa 2011, 25).

8 Opredelitev maternega jezika ob popisu prebivalstva leta 2002, kot je predstavljena na spletni strani popisa (Popis 2002: Metodološka pojasnila), je bila, da gre za jezik, ki se ga je oseba naučila v zgodnjem otroštvu v krogu družine oziroma drugem primarnem okolju, kadar je otrok živel pri sorodnikih, v domovih ipd. Če se je oseba v zgodnjem otroštvu naučila več jezikov, je to jezik, za katerega oseba meni, da je njen materni jezik. Klasifikacija jezikov je v letih 1991 in 2002 omogočala poleg nekaterih drugih še klasifikacije jezikov: hrvaški, srbski, srbsko-hrvaški in hrvaško-srbski jezik (Vertot et al. 2001; Popis 2002: Metodološka pojasnila).

podatki o narodni pripadnosti⁹ (Šircelj 2003, 148–150). Predvidevamo, da je bil podatek o maternem jeziku manj pod vplivom družbeno-političnih sprememb od leta 1991 naprej (razpad SFRJ in nastanek novih držav) in osebnih okoliščin, kot so na primer etnično mešani zakoni.

Po zadnjem tradicionalno izvedenem popisu leta 2002 razpolagamo samo s podatki o državi prvega prebivališča in državljanstvu, s pomočjo katerih lahko vsaj delno ugotovljamo številčnost in druge značilnosti posamezne narodne skupnosti. Pri tem je treba opozoriti, da podatek o državi prvega prebivališča ne vključuje potomcev priseljencev ter priseljencev, ki so se priselili iz drugih držav, nastalih na območju nekdanje SFRJ, in bi lahko pripadali denimo hrvaški narodni skupnosti (npr. Hrvati iz Bosne in Hercegovine (BIH) ali iz Srbije (Vojvodine)), zato ni mogoče enoznačno povezovati narodne pripadnosti z državo prvega prebivališča. Med 35.642 Hrvati (po narodni pripadnosti) v Sloveniji se jih je po podatkih popisa 2002 23,4 % rodilo v Sloveniji, 54,5 % na Hrvaškem, 20 % v BIH, 1,5 % drugje na območju Jugoslavije in 0,6 % v drugih državah po svetu (Prebivalstvo po kraju rojstva in narodni pripadnosti, Slovenija 2002).

V letu 2021 je bilo v Sloveniji 43.292 prebivalcev s prvim prebivališčem na Hrvaškem. Velik del (80,7 %) jih je imel slovensko državljanstvo. Natančnejših podatkov o državljanstvu priseljencev iz Hrvaške za leto 2021 sicer nimamo, podatki iz leta 2018 pa kažejo, da je takrat v Sloveniji živel 44.994 prebivalcev, ki so imeli prvo prebivališče na območju Hrvaške, in med njimi jih je 37.258 (83 %) imelo slovensko državljanstvo, 7.154 pa hrvaško (15,9 %). Poleg teh je v Sloveniji živel še 582 posameznikov, ki so bili rojeni na Hrvaškem, a so imeli državljanstvo neke druge države. Na tem mestu je treba dodati, da ob tem ne razpolagamo s podatki o morebitnih dvojnih oziroma večkratnih državljanstvih posameznikov, živečih v Sloveniji.

Ob upoštevanju sprememb v metodologiji in opredelitev kategorije »prebivalci Slovenije« med popisi in drugimi zbiranji podatkov se število prebivalcev Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem zmanjšuje. Hkrati se med njimi povečuje delež tistih, ki nimajo slovenskega državljanstva.

9 V slovenskih popisih prebivalstva narodna pripadnost ni imela definicije. Vsak se je lahko opredelil za določeno narodno pripadnost v skladu s svojimi občutki oziroma prepričanju. Popisovalec je bil dolžan popisovani osebi prebrati oziroma pokazati ponujene možne odgovore in jo opozoriti, da se ni dolžna izreči o narodni/etnični pripadnosti. Odgovor na vprašanje o narodni/etnični pripadnosti je moral označiti oziroma vpisati natančno tako, kakor ga je povedala popisovana oseba. Svojo opredelitev je lahko posameznik ob naslednjem popisu spremenil. Vsakdo je imel tudi pravico, da se narodnostno ni opredelil, to pravico je zagotavljala Ustava Republike Slovenije. Popis 2002 pa je omogočal še odgovor »ne želim odgovoriti«. Tak odgovor je dopuščal 10. člen Zakona o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji leta 2002 (Šircelj 2003, 61–62).

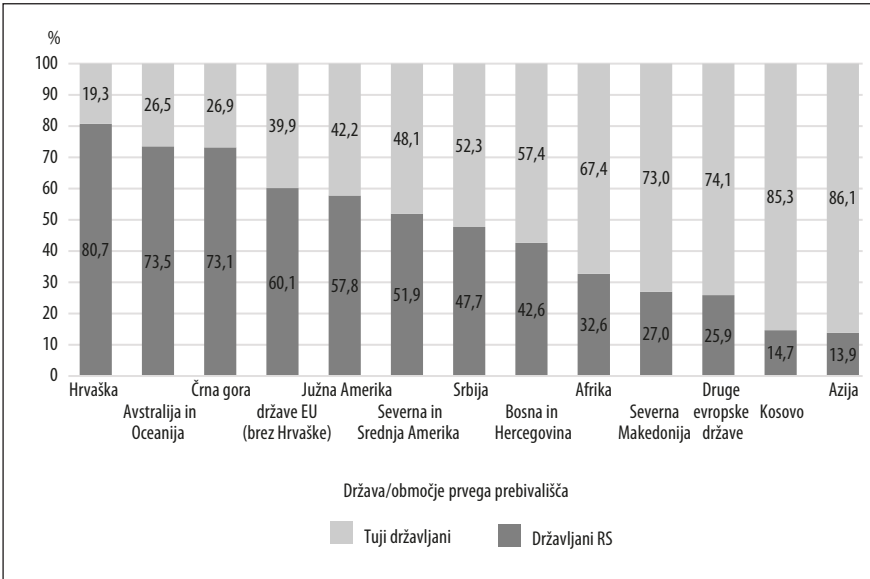
Tabela 3: Prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem, po spolu, državljanstvu, v letih 2011, 2015, 2018 in 2021

Spol	2011			2015			2018			2021		
	Državljeni RS	Tuji državljani	Skupaj	Državljeni RS	Tuji državljani	Skupaj	Državljeni RS	Tuji državljani	Skupaj	Državljeni RS	Tuji državljani	Skupaj
	Število (%)	Število (%)	Število (%)	Število (%)	Število (%)	Število %	Število (%)	Število (%)	Število (%)	Število (%)	Število (%)	Število (%)
Moški	20.032 (82,9)	4.127 (17,1)	24.159 (100)	18.341 (79,4)	4.746 (20,5)	23.087 100	16.941 (77,1)	5.030 (22,9)	21.971 (100)	15.726 (75,0)	5.237 (25,0)	20.963 (100)
Ženske	22.876 (91,5)	2.123 (8,5)	24.999 (100)	21.514 (90,0)	2.394 (10,0)	23.908 100	20.317 (88,2)	2.706 (11,7)	23.023 (100)	19.202 (86,0)	3.127 (14,0)	22.329 (100)
Skupaj	42.908 (87,3)	6.250 (12,7)	49.158 (100)	39.855 (84,8)	7.140 (15,2)	46.995 100	37.258 (82,8)	7.736 (17,2)	44.994 (100)	34.928 (80,7)	8.364 (19,3)	43.292 (100)

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4006S.

Kljub temu da se z leti zmanjšuje delež priseljencev s prvim prebivališčem na Hrvaškem, ki imajo slovensko državljanstvo, pa je v primerjavi z drugimi priseljenjskimi skupinami delež priseljencev s slovenskim državljanstvom še vedno največji prav med priseljenci s prvim prebivališčem na Hrvaškem.

Graf 1: Delež priseljencev v Sloveniji s slovenskim državljanstvom po državi/območju prvega prebivališča, 2021

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4006S.

Takšna struktura je lahko posledica naslednjih dejavnikov:

- velik del te skupnosti v Sloveniji živi minimalno že vsaj desetletje, kolikor po Zakonu o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS) znaša tudi obdobje, ko priseljenci lahko pridobijo slovensko državljanstvo (10. člen ZDRS);
- relativno velik del zakonskih zvez hrvaških državljanov v Sloveniji je bil sklenjen z državljani Slovenije,¹⁰ kar v skladu z ZDRS pomeni časovno krajše obdobje, potrebno za pridobitev slovenskega državljanstva (12. člen ZDRS);
- v šestih mesecih po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 je večji delež v Sloveniji stalno prebivajočih priseljencev iz Hrvaške (natančneje 58.528) pridobil državljanstvo Republike Slovenije po 40. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije iz leta 1991 (Medved 2007, 144–148; Dedić 2003, 36–37).

Med prebivalci Slovenije, ki imajo prvo prebivališče v tujini, so se priseljenci z območja Hrvaške leta 2021 še naprej, podobno kot v predhodnih letih, po številu in deležu uvrščali na drugo mesto za priseljenci iz BIH in pred priseljenci iz Srbije. Njihov delež med vsemi priseljenci je leta 2011 obsegal 21,5 %, do leta 2021 pa se je zmanjšal na 14,8 %. Med priseljenci v Sloveniji še naprej izrazito prevladujejo priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije in v obdobju 2011–2021 sta med njimi upadla edino število in delež priseljencev iz Hrvaške.

Tabela 4: Število prebivalcev Slovenije po območju/državi prvega prebivališča, 2011, 2015, 2018, 2021

Območje/država prvega prebivališča	2011	2015	2018	2021
Skupaj	2.050.189	2.062.874	2.066.880	2.108.977
Slovenija	1.821.601	1.825.258	1.816.654	1.816.153
Tuja država prvega prebivališča – skupaj	228.588	237.616	250.226	292.824
Države nekdanje SFRJ*	198.242	158.385	170.572	209.770
BIH	96.897	100.880	107.677	132.579
Črna gora	2.811	2.843	3.344	3.428
Hrvaška	49.158	/	/	/
Kosovo	9.350	11.952	17.051	23.691
Severna Makedonija	13.658	15.637	17.128	19.824

10 Več o tem je zapisano v nadaljevanju prispevka – v poglavju 3.3.

Območje/država prvega prebivališča	2011	2015	2018	2021
Srbija	26.368	27.073	25.372	30.248
Države EU	21.182	68.090	65.808	64.772
Avstrija	3.164	2.820	2.641	2.794
Bolgarija	793	1.179	1.241	1.216
Francija	1.244	1.167	1.119	1.132
Hrvaška	/	46.995	44.994	43.292
Italija	3.134	3.646	4.136	4.597
Nemčija	8.480	7.586	7.254	7.627
Slovaška	549	600	541	568
Združeno kraljestvo	545	558	642	/
Druge članice EU	3.273	3.539	3.240	3.546
Druge evropske države	4.238	5.530	7.144	9.583
Ruska federacija	1.120	2.082	3.009	3.962
Švica	1.112	980	922	982
Ukrajina	1.406	1.803	2.495	2.914
Združeno kraljestvo	/	/	/	840
Ostale evropske države	600	665	718	885
Afrika	538	710	822	1.072
Južna Amerika	686	734	832	1.040
Severna in Srednja Amerika	1.431	1.446	1.524	1.714
Azija	1.813	2.325	3.151	4.458
Avstralija in Oceanija	458	396	373	415

* Seštevek od leta 2015 ne upošteva Hrvaške, saj je leta 2013 vstopila v EU; od leta 2015 je tako upoštevana v skupini držav EU.

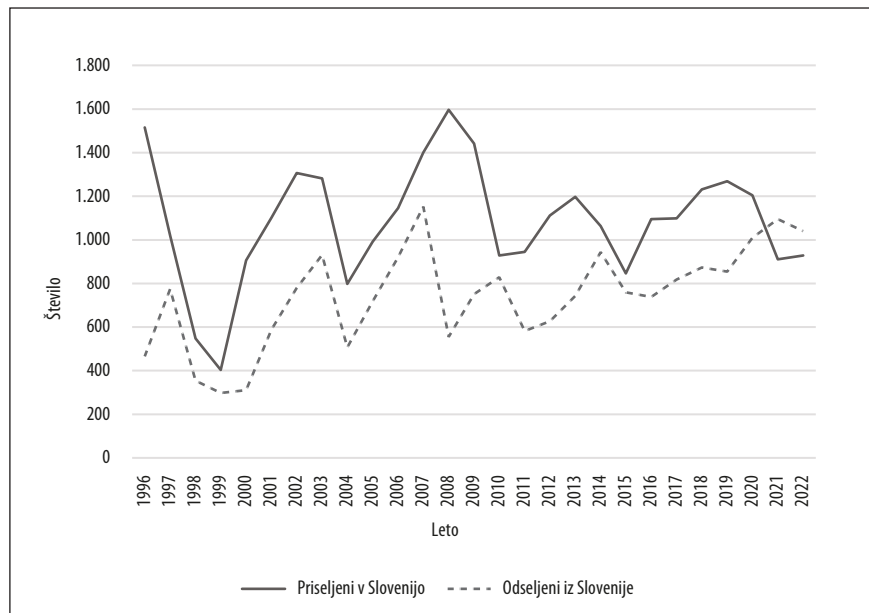
Vir: SiStat, ID tabele: 05E4003S.

Tudi če analiziramo podatke o deležu priseljencev s prvim prebivališčem na Hrvaškem glede na število vseh priseljencev v posameznem letu, je razvidno, da je ta delež od leta 2014 dalje v upadu. Upadel je z 9,4 % leta 2014 na 2,8 % leta 2022.

Podatki o priseljevanju in odseljevanju oseb s hrvaškim državljanstvom kažejo, da je Slovenija vse do leta 2021 beležila pozitiven selitveni prirast hrvaških državljanov. Med letoma 1996 in 2022 se je povprečno na letni ravni

priselilo 1.085 in odselilo 741 hrvaških državljanov (selitveni prirast je torej znašal povprečno + 343 hrvaških državljanov letno). Največ priseljevanja je bilo v letih 2008 in 2009 – do začetka gospodarske krize. Po gospodarski krizi je prišlo do upada priseljevanja hrvaških državljanov, ki pa je kasneje spet začelo naraščati, vendar ni več doseglo obsega iz obdobja pred krizo. Po letu 2020 je priseljevanje hrvaških državljanov spet precej upadlo, povečalo pa se je izseljevanje in v letu 2021 je Slovenija prvič v obravnavanem obdobju zabeležila negativen selitveni prirast hrvaških državljanov (– 184 oseb), ki se je nadaljeval tudi v letu 2022 (– 112 oseb). Hrvaški državljani se še vedno uvrščajo med bolj številčne skupine letno priseljenih tujih državljanov.

Graf 2: Hrvaški državljani, priseljeni v Slovenijo in odseljeni iz Slovenije, 1996–2022

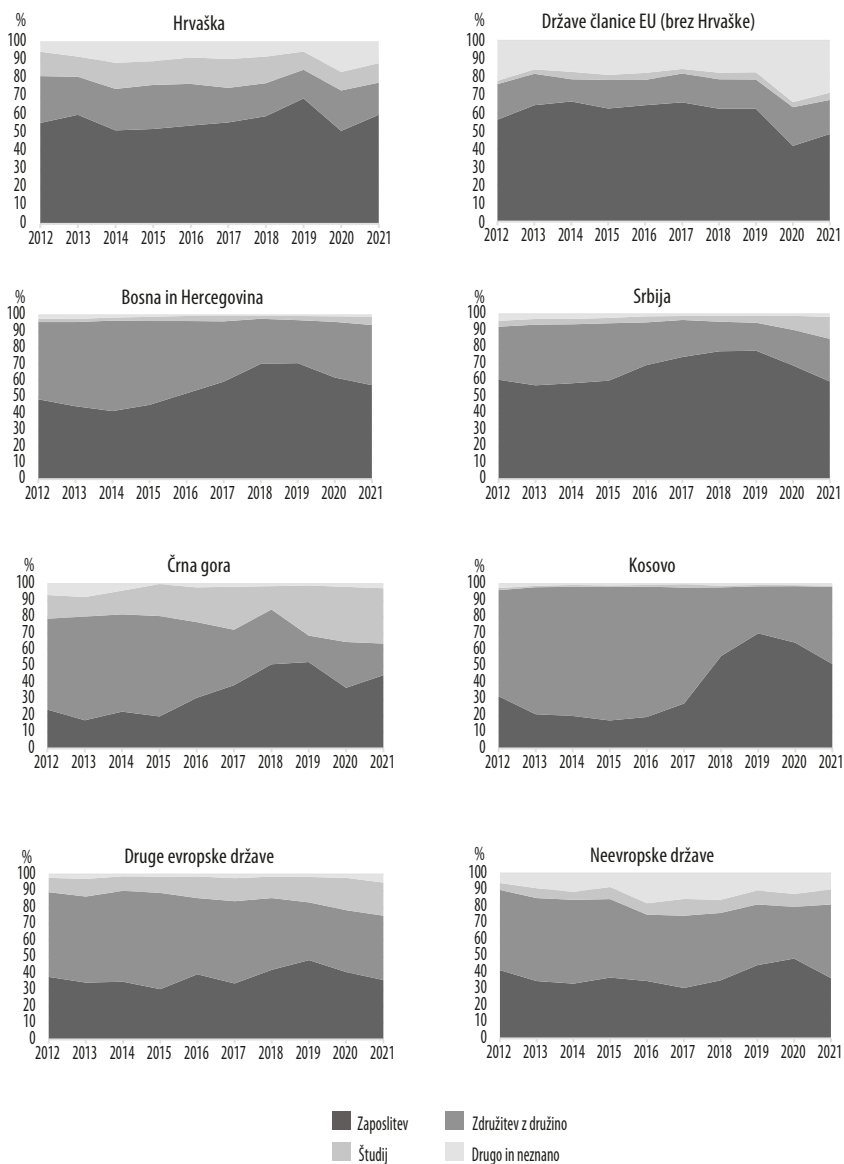
Vir: SiStat, ID tabele: 05N1008S.

Struktura namena priselitve, kot jo izkazuje statistika, ne podaja celostne slike o dejanskih razlogih ali motivih posameznikov za selitev. Ti razlogi so lahko drugačni od uradno zabeleženih oziroma so pogosto kombinacija različnih motivov, ki so lahko tudi vzročno-posledično povezani. Raziskave kažejo, da je vzrok za selitev pogosto kombinacija različnih dejavnikov, od individualnih (želja po boljšem življenju, selitev zaradi združitve z družinskimi člani, selitev zaradi pridobivanja izobrazbe ali specializacije), ekonomskih (potreba po delovni sili v državi priselitve oziroma pomanjkanje delovnih mest v državi izvora, boljši zaslužek v državi priselitve) in okoljskih dejavnikov (selitev

zaradi podnebnih sprememb ali naravnih nesreč) do političnih oziroma varnostnih dejavnikov. Pomembno vlogo kot motiv za preseljevanje imajo tudi socialna omrežja (posamezniki se preselijo, ker so to pred njimi že naredili mnogi prijatelji, sosedje ali sorodniki), ki vplivajo na to, da se sčasoma splete močna samovzdržujoča se transnacionalna mreža (Suárez-Orozco & Suárez-Orozco 2001, 21; Josipovič 2006). Poleg tega vplivajo še kulturni dejavniki, kot na primer podobnost jezika med državo izvora in državo priselitve, pa tudi zgodbe o boljšem življenju v državi priselitve in s tem boljših možnostih za potomce priseljencev, ki jih posredujejo mediji ali se širijo preko ustnega izročila (Suárez-Orozco & Suárez-Orozco 2001, 22).

Najpogostejše se informacije o namenu oziroma razlogu priselitve pridobijo iz podatkov, navedenih v dokumentaciji za pridobitev vizuma ali dovoljenja za prebivanje priseljenca v državi priselitve. SURS podatke o namenu priselitve za priseljene tuje državljane izpelje na podlagi podatkov o razlogu za izdajo dovoljenja za prebivanje, ki so del Centralnega registra prebivalstva. Ti statistični podatki kažejo, da je zaposlitev na splošno glavni razlog za priseljevanje tujih državljanov, tudi Hrvatov, v Slovenijo. Že pred letom 1991 so se Hrvati priseljevali v Slovenijo, ki je bila gospodarsko bolj razvit del Jugoslavije, zaradi večjih potreb po delovni sili. Drug pomemben razlog za priseljevanje tujcev je združitev družine. To velja tudi za hrvaške priseljence. V obdobju 2012–2021 se je vsako leto v povprečju dobrih 57 % hrvaških državljanov, ki so se priselili v Slovenijo, priselilo zaradi zaposlitve, dobrih 20 % pa zaradi združitve družine. Študij je po podatkih SURS-a veliko manj pogost razlog za priseljevanje tujcev v Slovenijo, še vedno pa je relevanten razlog za priseljevanje hrvaških državljanov – v povprečju je na letni ravni delež priselitev zaradi študija med priseljenimi hrvaškimi državljani približno 12 %. Nekoliko večji delež priselitev zaradi študija imajo samo črnogorski državljani in državljani drugih evropskih držav – nečlanic EU, v letu 2021 pa tudi državljani Srbije. V šolskem letu 2022/2023 je bilo na študij v Sloveniji vpisanih po več kot 1.000 študentov iz Hrvaške, Srbije, Severne Makedonije ter BIH. Glede na državo stalnega prebivališča je bilo v Sloveniji med tujimi študenti 17,7 % študentov iz Hrvaške, 17,5 % iz Srbije, 16,9 % iz Severne Makedonije, 15,7 % iz BIH, 5,5 % iz Italije, 4,2 % iz Ruske federacije, 4,1 % iz Indije, 3,3 % iz Črne gore, 2,4 % iz Ukrajine, 1,4 % iz Kosova in 11,3 % iz drugih držav (države z manj kot 100 študenti) (Pečan 2023).

Graf 3: Priseljeni tuji državljani po namenu priselitve in državi državljanstva,¹¹ Slovenija, 2012–2021

Vir: SiStat, ID tabele: 05N3102S.

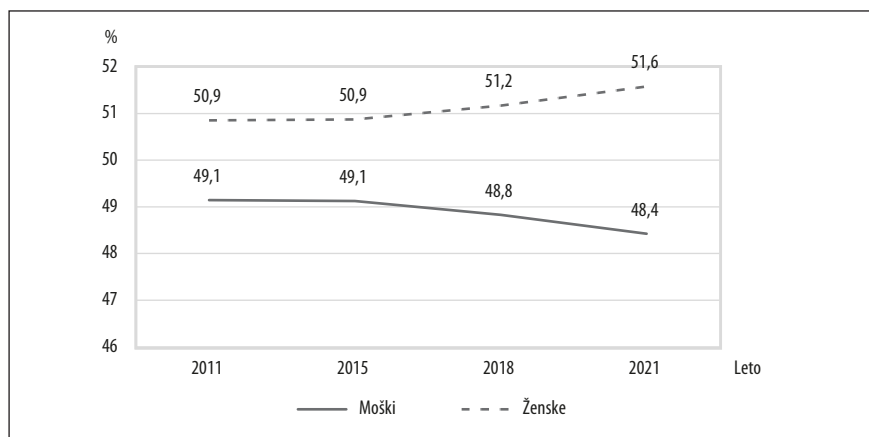
- 11 Pojasnilo SURS: V vsakem letu so po kategorijah namena priselitve seštete osebe po njihovi državi državljanstva, ki so v izbranem koledarskem letu dosegle pogoj 12 mesecev prebivanja na začasnem naslovu v Sloveniji ali stalno prebivališče v Sloveniji. V posameznem letu so objavljene le na novo priseljene osebe.

3 Demografske značilnosti prebivalstva Slovenije, katerega prvo prebivališče je Hrvaška

3.1 Spolna struktura

Običajno v priseljenških populacijah prevladujejo moški. Sredi leta 2020 so ženske predstavljale nekaj manj kot polovico (48,1 %) vseh priseljencev¹² na svetu. Drugače pa se razmerje med spoloma kaže v Evropi in Severni Ameriki, kjer so v letu 2020 ženske predstavljale nekaj več kot polovico vseh priseljencev. Delež žensk med vsemi priseljenci je v Evropi dosegel 51,6 %, v Severni Ameriki pa 51,8 % (UN DESA 2020). V Sloveniji je večje število moških kot žensk značilno za večino priseljenških skupin (glede na državo/območje prvega prebivališča). Izjema so priseljenci iz evropskih držav (brez držav nekdanje SFRJ) ter priseljenci iz Južne, Srednje in Severne Amerike. Med prebivalci Slovenije, ki imajo prvo prebivališče na Hrvaškem, je sicer prav tako nekaj več žensk (leta 2021 jih je bilo 51,6 %) kot moških, vendar je spolna struktura precej uravnotežena.¹³

Graf 4: Delež moških in žensk med prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem, v letih 2011, 2015, 2018 in 2021

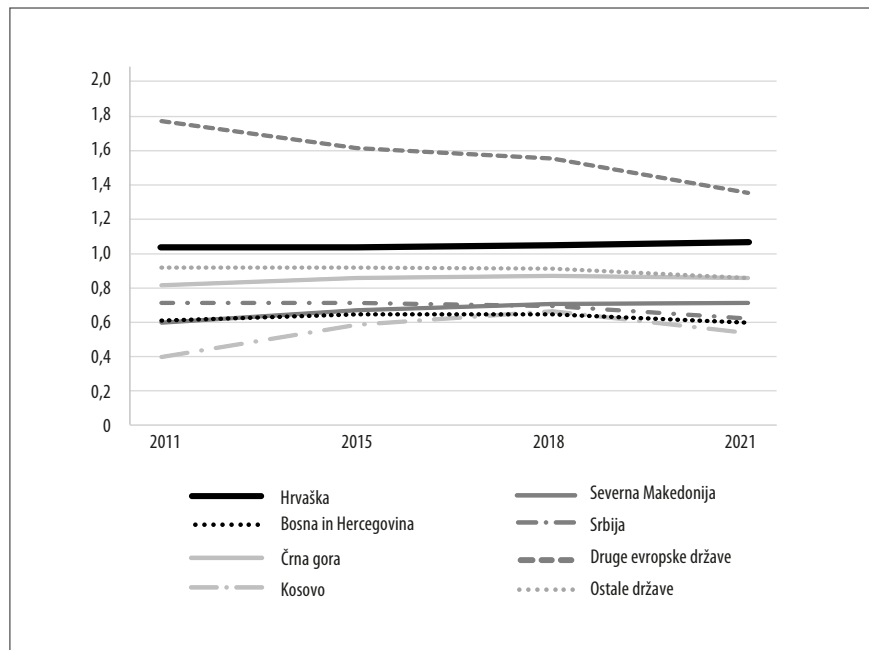
Vir: SiStat, ID tabele: 05E4003S.

12 S priseljenci imamo v mislih osebe, ki so se priselile iz druge države, iz tujine. Notranji selivci, se pravi tisti, ki se selijo znotraj iste države, v to niso všteti.

13 Drugačno spolno strukturo kažejo popisni podatki leta 1981 in 1991. Kot ugotavljata Klemenčič & Klemenčič (1997, 156): »Starostna in spolna struktura hrvaškega prebivalstva jasno kaže na vse značilnosti priseljenške populacije, prevladovanje moškega prebivalstva v starostnih kategorijah od 20. do 49. leta.« Med prebivalci, stari

Kot je razvidno iz grafa 5, ima populacija priseljencev s prvim prebivališčem na Hrvaškem najbolj uravnoteženo spolno strukturo med vsem priseljskimi skupinami v Sloveniji. Kot razlaga Šircljeva (2003, 92), je [n]arava priseljevanja s Hrvaške /.../ namreč drugačna od tistega iz oddaljenejših krajev nekdanje Jugoslavije. Jezikovne in kulturne razlike med prebivalstvom s slovenskim in prebivalstvom s hrvaškim jezikom kot maternim jezikom so majhne, poleg tega pa dolga meja med nekdanjima republikama in sedanjima državama omogoča številne obmejne selitve. Te selitve imajo značaj lokalnih selitev, ki pa običajno niso izrazito spolno selektivne.

Graf 5: Razmerje med spoloma (ženske : moški) med priseljenci v Sloveniji po območju/državi prvega prebivališča, v letih 2011, 2015, 2018 in 2021

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4003S.

Tako kot se v primeru Evrope in Severne Amerike predvideva, da je večji delež priseljenk v teh regijah posledica kombinacije dveh dejavnikov, prisotnosti starejše priseljske populacije in daljše pričakovane življenjske dobe žensk v primerjavi z moškimi (MDP 2023), to verjetno velja tudi za populacijo prebivalcev Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem.

od 20 do 49, ki so se opredeli za hrvaško narodnost, je bilo leta 1981 47 % žensk in 53 % moških, leta 1991 pa že 49,7 % žensk in 50,3 % moških.

Tabela 5: Priseljeni prebivalci Slovenije po državi/območju prvega prebivališča in po spolu, v letih 2011, 2015, 2018 in 2021

Država prvega prebivališča	2011		2015		2018		2021	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
	%	%	%	%	%	%	%	%
Hrvaška	49,1	50,9	49,1	50,9	48,8	51,2	48,4	51,6
Bosna in Hercegovina	62,2	37,8	60,8	39,2	60,9	39,1	62,7	37,3
Črna gora	55,1	44,9	53,9	46,1	53,6	46,4	54,0	46,0
Kosovo	71,7	28,3	63,2	36,8	60,2	39,8	65,2	34,8
Severna Makedonija	62,7	37,3	59,9	40,1	58,7	41,3	58,5	41,5
Srbija	58,4	41,6	58,5	41,5	59,1	40,9	61,8	38,2
Druge evropske države	36,1	63,9	38,3	61,7	39,2	60,8	42,5	57,5
Ostale države	52,0	48,0	52,3	47,7	52,4	47,6	53,9	46,1

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4003S.

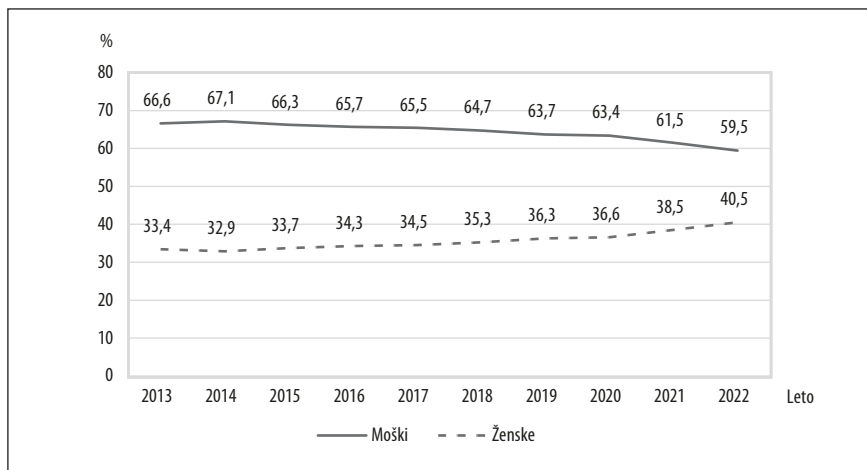
Tabela 6: Število in delež prebivalcev Slovenije, ki so imeli prvo prebivališče na Hrvaškem oziroma so bili imetniki državljanstva Hrvaške, po spolu, v letih 2011, 2015, 2018 in 2021

Leto registrskega popisa		2011			2015			2018			2021		
Spol		Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske
Država prvega prebivališča je Hrvaška	Št	49.158	24.159	24.999	46.995	23.087	23.908	44.994	21.971	23.023	43.292	20.963	22.329
	%	100	49,1	50,9	100	49,1	50,9	100	48,8	51,2	100	48,4	51,6
Država državljanstva je Hrvaška	Št	7.738	5.129	2.609	8.805	5.834	2.971	9.472	6.131	3.341	10.234	6.292	3.942
	%	100	66,3	33,7	100	66,3	33,7	100	64,7	35,3	100	61,5	38,5

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4006S in 05E1008S.

Drugačna pa je spolna struktura populacije, ki jo sestavljajo prebivalci Slovenije s hrvaškim državljanstvom. V tej populaciji prevladujejo moški. Predvidoma gre tu v veliki večini za novejšje priseljence. Vendar se tudi pri tej populaciji delež žensk, zlasti po letu 2017, povečuje. V letu 2022 je bilo med prebivalci s hrvaškim državljanstvom 59,5 % moških in 40,5 % žensk.

Graf 6: Delež moških in žensk med prebivalci Slovenije s hrvaškim državljanstvom, 2013–2022

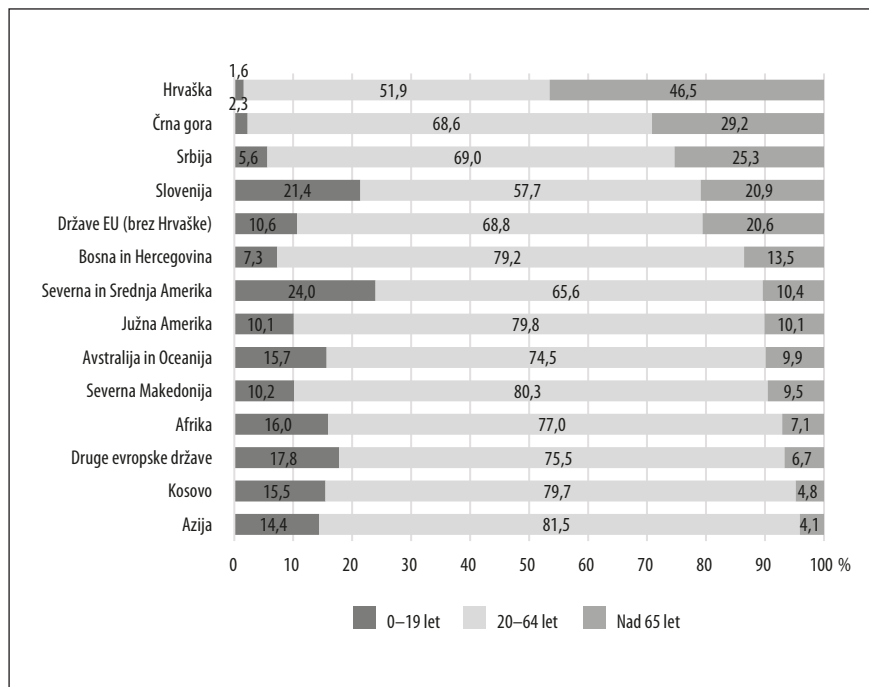

Vir: SiStat, ID tabele: 05E1008S.

3.2 Starostna struktura

Hrvaška skupnost (glede na narodnost ali materni jezik) je že ob popisu 2002 imela velik delež prebivalcev, starejših od 65 let, v primerjavi z drugimi narodnimi skupnostmi z območja nekdanje SFRJ. Leta 2018 je imela populacija prebivalcev Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem največji delež starejših od 65 let med vsemi priseljenjskimi skupinami, kar 41 %, v treh nadaljnjih letih pa se je ta delež povzpел že na 46,5 %. Delež prebivalcev, starejših od 65 let, med prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem je precej večji od deleža starejših od 65 let med prebivalci, rojenimi v Sloveniji, ki je bil leta 2021 20,9 %.

Velik delež starejšega prebivalstva in velik delež posameznikov, ki imajo slovensko državljanstvo, med posamezniki s prvim prebivališčem na Hrvaškem nakazuje, da gre za skupnost z (relativno) dolgo zgodovino priseljevanja v Slovenijo.

Graf 7: Prebivalstvo Slovenije po državi/območju prvega prebivališča in starosti, 2021

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4003S.

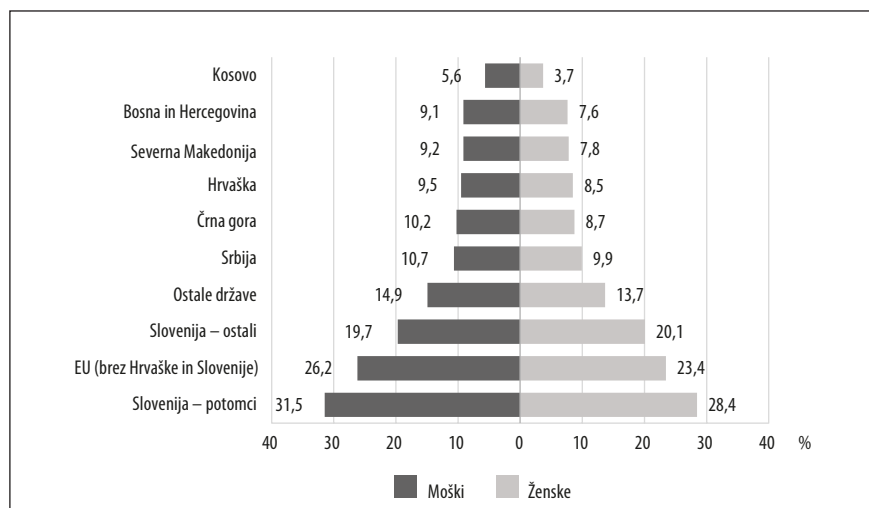
3.3 Zakonske zveze, zunajzakonske skupnosti in rodnost

V Sloveniji narašča število in delež oseb, ki živijo v zunajzakonskih skupnostih. Leta 2002 so zunajzakonski pari predstavljali 9,3 %, leta 2021 pa 22,7 % med vsemi pari (v to niso všteti istospolni pari).

Prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem imajo enega najnižjih deležev zunajzakonskih skupnosti: po podatkih SURS-a iz leta 2018 samo okoli 9 % moških in žensk (natančneje 9,5 % moških in 8,7 % žensk), ki živijo v partnerskih skupnostih, ni bilo poročenih. Ti podatki prebivalce s prvim prebivališčem na Hrvaškem uvrščajo med tiste skupine, ki so najbolj tradicionalne v tem pogledu. Vendar je treba pri tem upoštevati, da ima populacija priseljencev iz Hrvaške med vsemi priseljenjskimi skupinami tudi najstarejšo starostno strukturo, se pravi največji delež starega prebivalstva, tako da je povsem možno, da je med mladimi Hrvati v Sloveniji delež zunajzakonskih skupnosti vseeno nekoliko večji. Kot je razvidno iz grafa 8, je bil sicer

delež zunajzakonskih skupnosti največji med potomci priseljencev,¹⁴ rojenimi v Sloveniji (okoli 30 %), med priselenci iz drugih držav članic EU (okoli 25 %) in med prebivalci Slovenije brez priseljenkega ozadja (okoli 20 %).

Graf 8: Delež prebivalcev Slovenije, ki živijo v zunajzakonski skupnosti, po državi/območju prvega prebivališča, tipu priseljenosti in spolu, 2018

Vir: SURS a.

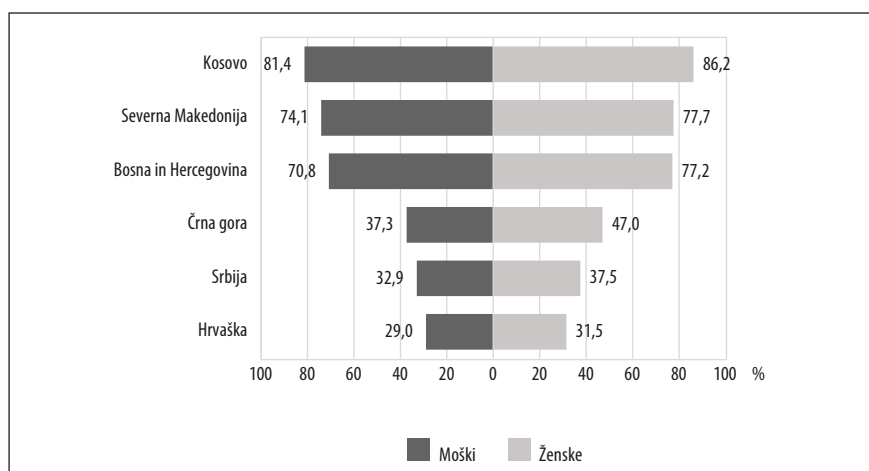
Večje število etnično mešanih zakonov lahko razumemo kot znak, da različna etnična pripadnost posameznikov ni razumljena kot družbena in kulturna razlika, ki bi ustvarjala oviro za obstoj zakonske zveze. Poroča priseljenca s pripadnikom večinske skupnosti bi lahko pomenila odstranitev še ene »ovire« v procesu integracije. Vendar bi bilo nerealno pričakovati, da bodo etnično mešani zakoni med dvema etničnima skupnostma izbrisali ali zmanjšali vse razlike ali izboljšali medetnične odnose v celotni populaciji. V določenih primerih se lahko zgodi celo prav nasprotno, da osebne interakcije med skupnostmi spodbudijo konflikte s tem, ko postajajo ekonomske, socialne ali kulturne razlike še bolj vidne (Kalmijn 1998).

Populacija s prvim prebivališčem na Hrvaškem ima v primerjavi z drugimi priseljenjskimi skupinami v Sloveniji (iz drugih delov nekdanje SFRJ) največji delež etnično mešanih zakonov oziroma zunajzakonskih skupnosti. Kot je razvidno iz spodnjega grafa, je le 31,5 % žensk in 29 % moških, priseljenih iz Hrvaške, poročenih ali živijo v skupnosti s partnerji, ki so se prav

14 Potomce priseljencev smo opredelili kot prebivalce Slovenije s prvim prebivališčem v Sloveniji (ne glede na državljanstvo), katerih vsaj eden od staršev je imel prvo prebivališče v tujini.

tako priselili iz Hrvaške. Pri nekaterih drugih skupinah je delež endogamnih zvez bistveno večji (največji je pri priseljencih s Kosova (81,4 % pri moških oziroma 86,2 % pri ženskah), sledijo priseljenci iz Severne Makedonije (74,1 oziroma 77,7 %) ter priseljenci iz BIH (70,8 oziroma 77,2 %). Pri tem moramo upoštevati, da narodne pripadnosti ni mogoče enoznačno povezovati z državo prvega prebivališča. Kot je bilo že omenjeno, določen delež priseljencev hrvaške narodnosti v Sloveniji izvira iz BIH ali Srbije, tako da je povsem možno, da je delež endogamnih zvez tudi med hrvaškimi priseljenci nekoliko večji kot kažejo deleži v grafih 9, 10 in 11 (spodaj).

Graf 9: Delež prebivalcev Slovenije, ki živijo v endogamnih zvezah, po državi prvega prebivališča, 2018

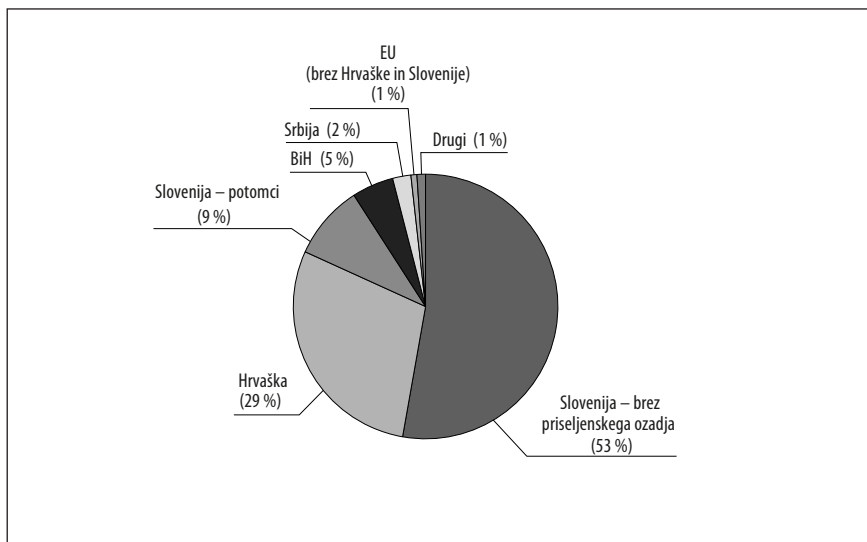

Vir: SURS.

Največji delež (okoli 50 %) priseljencev iz Hrvaške živi v zakonski zvezi ali zunajzakonski skupnosti s Slovincem ali Slovenko brez priseljenkega ozadja. Sledijo zakonske zveze ali zunajzakonske skupnosti z osebami, ki so se prav tako priselile iz Hrvaške (okoli 30 %), znatno manjši pa je delež zakonskih zvez ali zunajzakonskih skupnosti s potomci priseljencev, rojenimi v Sloveniji (okoli 8 %), in s priseljenci iz BIH (5–8 %). Da so Hrvati »med vsemi etničnimi pripadnostmi v smislu poročnosti najbolj heteroetnični«, je v svoji raziskavi ugotovil tudi Josipovič (2004, 122).

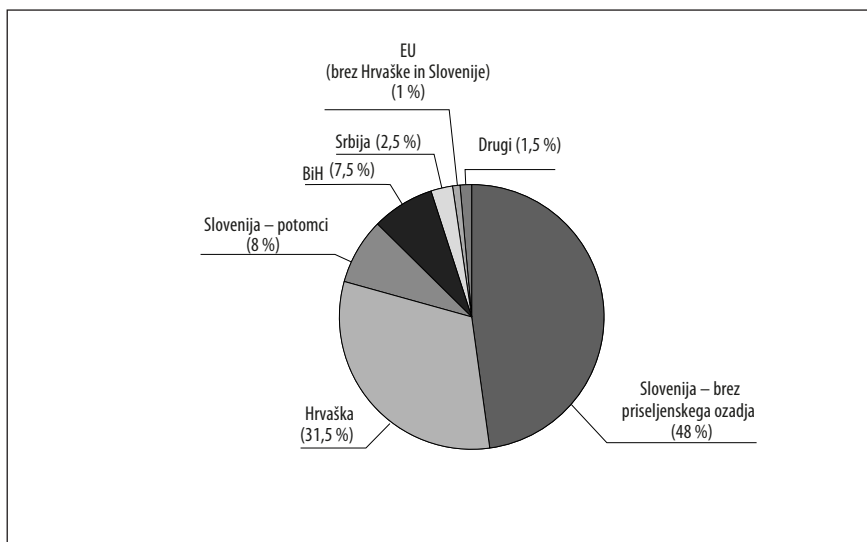
Takšna struktura partnerskih skupnosti glede na prvo prebivališče in tip priseljenosti partnerjev po eni strani kaže na dobro integracijo priseljencev iz Hrvaške v Sloveniji, po drugi strani pa predstavlja tudi večjo verjetnost za njihovo asimilacijo.

Graf 10: Moški s prvim prebivališčem na Hrvaškem, glede na prvo prebivališče in tip priseljenosti njihove partnerke, Slovenija, 2018

Vir: SURS a.

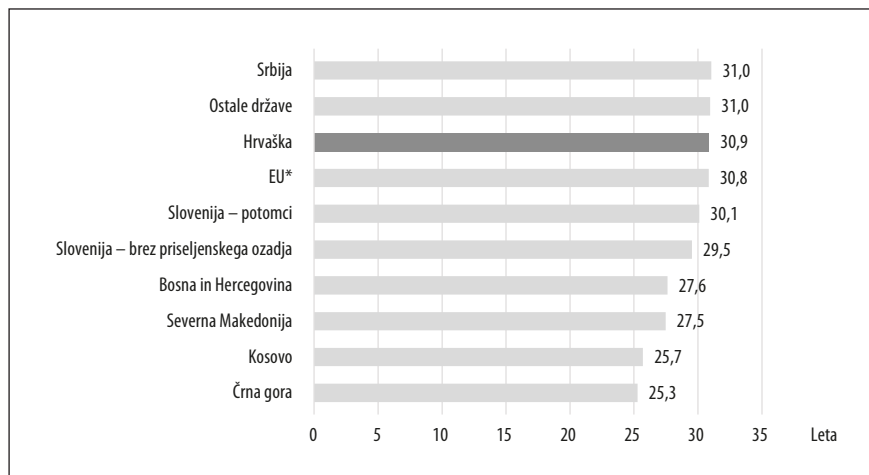
Graf 11: Ženske s prvim prebivališčem na Hrvaškem, glede na prvo prebivališče in tip priseljenosti njihovega partnerja, Slovenija, 2018

Vir: SURS a.

Priseljenke s prvim prebivališčem na Hrvaškem se v povprečju (tako kažejo podatki za leto 2018) pozno odločajo za otroke – pri 30,9 letih, kar je med najstarejšimi v državi.

Graf 12: Povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka, glede na prvo prebivališče in tip priseljenosti matere, Slovenija, 2018

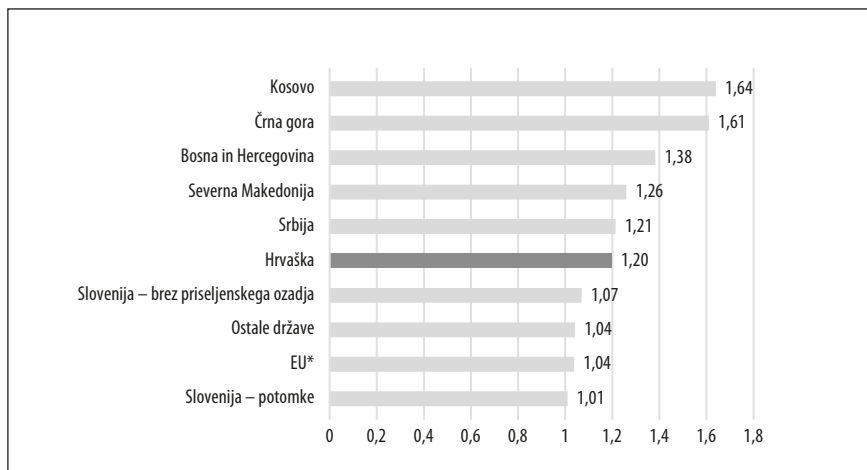
* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS a.

Šircljeva (2006, 226) je na podlagi podatkov o številu živorojenih otrok žensk, starejših od 15 let, za popise 2002, 1991 in 1981 ugotavljala, da imajo prebivalke Slovenije generacije 1911–1925, ki so se ob popisu narodnostno opredelile kot Slovenke, višjo rodnost v primerjavi s prebivalkami, ki so se ob popisu narodnostno opredelile kot Hrvatice in Srbkinje.¹⁵ Število pripadnic posameznih manjšinskih narodov je šele pri tej generaciji postalo zadostno za ugotavljanje morebitnih razlik v rodnem obnašanju posameznih narodov, ki živijo na ozemlju Slovenije. Višjo rodnost Slovenk v primerjavi s Hrvaticami in Srbkinjami Šircljeva delno razlaga z ugotovitvijo, da se je rodnost v njihovih izvornih državah, torej na Hrvaškem, v Srbiji in Vojvodini, začela zniževati prej kot v Sloveniji. V mlajših generacijah se je zaradi priseljevanja število pripadnic narodov nekdanje SFRJ povečalo in tako je bilo možno v izračun končnega potomstva vključiti tudi Muslimanke, Bošnjakinje, Bosanke, Albanke in Rominje. Vse naštetje so imele višjo rodnost kot Slovenke (Širclj 2006, 227).

15 Nižjo rodnost Hrvatice v primerjavi s Srbkinjami Josipovič pripisuje med drugim tudi različni poselitvi obeh skupnosti, torej vplivom geografskega okolja. Medtem ko Srbkinje živijo pretežno v mestih, je poseljenost Hrvatice bolj razpršena, najbolj pa so zastopane v obmejnem pasu s Hrvaško (Josipovič 2006, 151).

Graf 13: Povprečno število otrok na žensko (starost 15–49 let), po državi/območju prvega prebivališča ženske in tipu priseljenosti, Slovenija, 2018

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS a.

Podatki o povprečnem številu otrok na žensko v Sloveniji v letu 2018 pa kažejo, da imajo priseljenke z območja nekdanje SFRJ v povprečju več otrok kot ostale prebivalke Slovenije. To velja tudi za priseljenke iz Hrvaške, ki imajo v starosti od 15 do 49 let v povprečju 1,2 otroka, kar je najmanj med priseljenkami z območja nekdanje Jugoslavije, vseeno pa več od Slovenk in priseljenk iz drugih držav.

4. Socialno-ekonomske značilnosti prebivalstva Slovenije, katerega država prvega prebivališča je Hrvaška

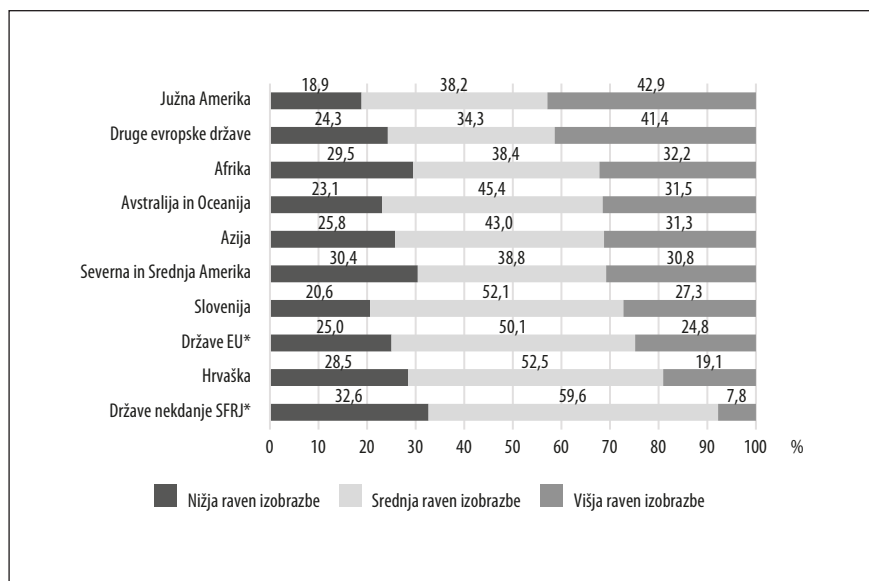
4.1 Izobrazbena struktura

Priseljenci v Sloveniji imajo v primerjavi s priseljenci v mnogih drugih državah (države Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD) in države EU) manjši delež visoko izobraženih.¹⁶ Po podatkih za leto 2021 so

¹⁶ V letu 2017 je imelo kar 37 % priseljenih prebivalcev v starosti od 15 do 64 let v povprečju držav članic OECD (35 držav) visoko raven izobrazbe, med nepriseljenim prebivalstvom pa je delež visoko izobraženih znašal 33 %. V Sloveniji je bilo visoko izobraženih med priseljenimi 18 %, medtem ko je bilo visoko izobraženih med prebivalci, rojenimi v Sloveniji, 32 %. Se je pa delež visoko izobraženih priseljencev tudi v Sloveniji povečal v obdobju 2007–2017, in sicer za 6,1 odstotno točko (OECD/EU 2018, 66–67).

imeli prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem precej večji delež visoko izobraženih (19,1 % oseb z višjo in visoko izobrazbo skupaj) v primerjavi s prebivalci, ki so imeli prvo prebivališče na območju drugih držav nekdanje SFRJ (7,8 %), ter manjši delež visoko izobraženih v primerjavi s prebivalci, ki so imeli prvo prebivališče v Sloveniji (27,3 %) in v drugih tujih državah. Vendar to kažejo šele novejši statistični podatki. Iz podatkov preteklih popisov je razvidno, da so imeli precej večje deleže oseb z višjo oziroma visoko izobrazbo kot Hrvati prebivalci, opredeljeni kot Črnogorci v popisih od leta 1971 do 2002, ter prebivalci, opredeljeni kot Makedonci in Srbi v popisih od leta 1971 do 1991 (Šircelj 2003, 132).

Graf 14: Prebivalci Slovenije, stari 15 let ali več, po državi/območju prvega prebivališča in izobrazbi, 2021

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4004S.

Deleža višje oziroma visoko izobraženih sta pri moških in ženskah s prvim prebivališčem na Hrvaškem izenačena, se pa razlike med spoloma kažejo pri nižjih stopnjah izobrazbe. Med ženskami je precej večji delež oseb, ki imajo zaključeno le osnovnošolsko izobrazbo (ženske 39 %, moški 17,2 %), in manjši delež tistih, ki imajo zaključeno srednješolsko izobrazbo (ženske 41,8 %, moški 63,9 %).

Tabela 7: Prebivalci Slovenije, stari 15 let ali več, s prvim prebivališčem na Hrvaškem, po spolu in izobrazbi, 2021

		2021			
Izobrazba		Osnovnošolska ali manj	Srednješolska	Višješolska, visokošolska	Skupaj
Spol – SKUPAJ	Število	12.184	22.472	8.156	42.812
	%	28,5	52,5	19,1	100,0
Moški	Število	3.560	13.234	3.931	20.725
	%	17,2	63,9	19,0	100,0
Ženske	Število	8.624	9.238	4.225	22.087
	%	39,0	41,8	19,1	100,0

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4004S.

4.2 Status aktivnosti

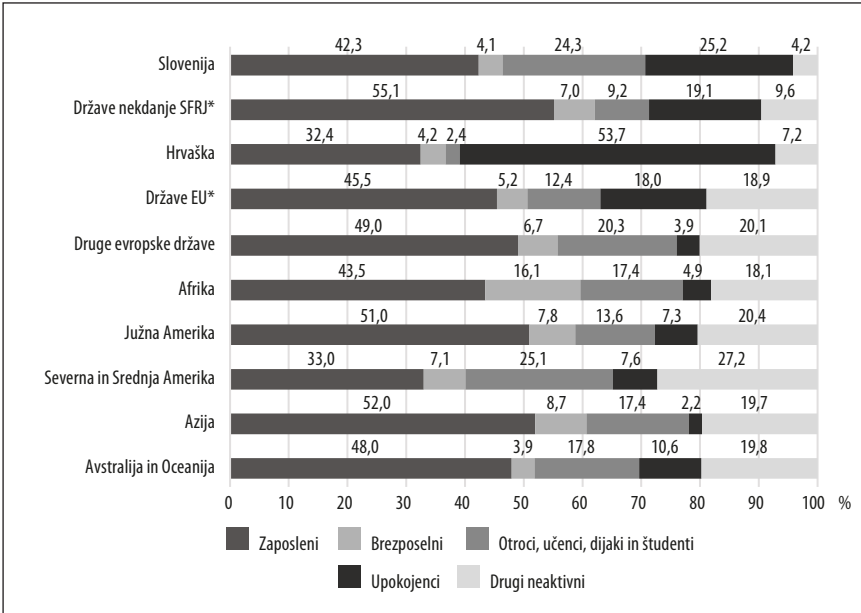
Med vsemi skupinami priseljencev v Sloveniji so imeli priseljenci iz Hrvaške leta 2021 največji delež upokojencev – skoraj 54 % (med prebivalci, starimi 15 let in več), posledično pa tudi najmanjši delež zaposlenih – 32,4 %. To je predvsem posledica staranja prebivalstva. Med moškimi je bilo upokojenih 50 %, med ženskami pa 57,3 %. Prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem so imeli leta 2021 med izpostavljenimi skupinami v grafu 15 poleg priseljencev iz Avstralije in Oceanije najmanjši delež brezposelnih (4,2 %). To je verjetno posledica starostne strukture (velik delež starega prebivalstva) in hkrati relativno visoke izobrazbene stopnje te skupnosti.

Različne raziskave zaznavajo, da je med priseljenci in njihovimi potomci pogosto večji delež brezposelnih kot med večinskim prebivalstvom (Böhning & Zegers de Beijl 1995, 6; Wrench & Modood 2001, 12–13; Münz & Fassmann 2004, 9–11). Tudi v Sloveniji je stopnja brezposelnosti, ki predstavlja odstotni delež brezposelnih v aktivnem prebivalstvu,¹⁷ višja med priseljenci kot med rojenimi v Sloveniji (Medvešek et al. 2022, 86). Priseljenci iz Hrvaške so glede stopnje registrirane brezposelnosti¹⁸ v primerjavi z drugimi priseljenjskimi skupinami nekje v sredini. Leta 2019 je stopnja registrirane brezposelnosti v tej skupini znašala 10,8 %.

17 Aktivno prebivalstvo sestavljajo delovno aktivni prebivalci (zaposleni in samozaposleni) in brezposelne osebe skupaj.

18 Stopnja registrirane brezposelnosti se izračuna na podlagi registrskih podatkov o brezposelnih, ki jih zbira Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje v Registru brezposelnih oseb.

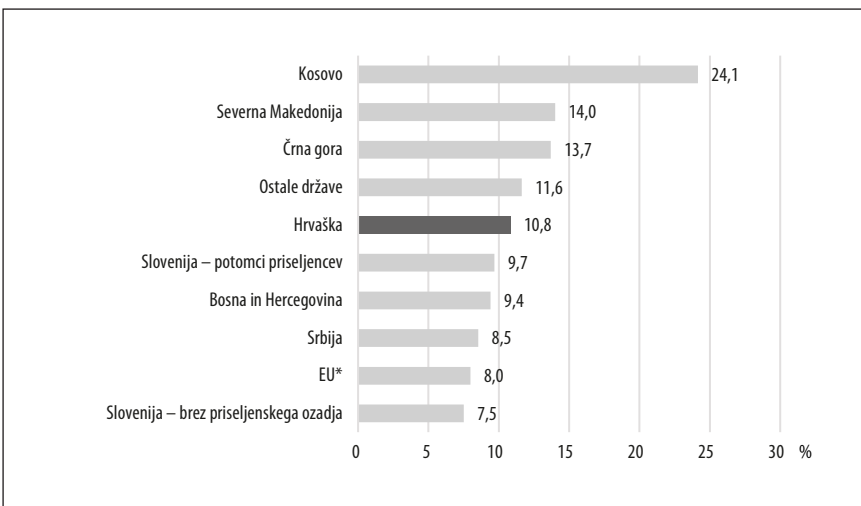
Graf 15: Prebivalci Slovenije, stari 15 ali več let, po aktivnosti in državi/območju prvega prebivališča, 2021

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SiStat, ID tabele: 05E4005S.

Graf 16: Stopnja registrirane brezposelnosti med prebivalci Slovenije, po tipu priseljenosti in državi/območju prvega prebivališča, 2019

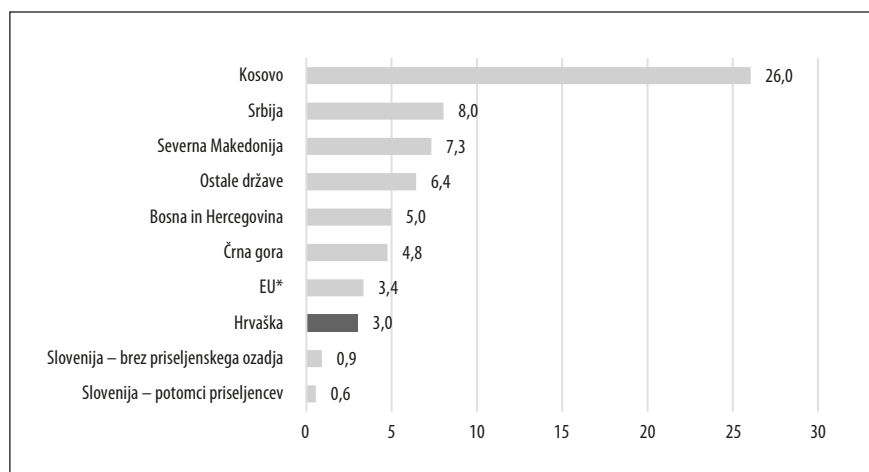

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS c.

Razlika v stopnji registrirane brezposelnosti med ženskami in moškimi v skupini priseljencev s prvim prebivališčem na Hrvaškem je bila leta 2019 tri odstotne točke (ženske 12,5 %, moški 9,5 %), kar je najmanjša razlika med vsemi obravnavanimi priseljenjskimi skupinami.

Graf 17: Razlika v stopnji registrirane brezposelnosti med ženskami in moškimi (Ž – M), po državi/območju prvega prebivališča in tipu priseljenosti, 2019, v odstotnih točkah

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS c.

4.3 Dohodki in socialni prejemki

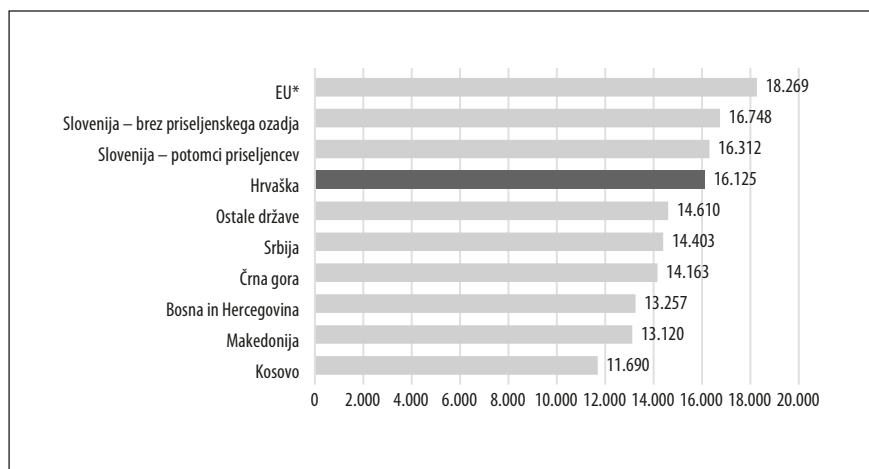
V finančnem oziroma dohodkovnem pogledu prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem sodijo med boljše situirane skupine prebivalstva v Sloveniji. To se kaže tako skozi podatke o dohodkih iz dela,¹⁹ kjer prebivalci s prvim

19 Dohodek iz dela je dohodek iz delovnega razmerja (plača, nadomestilo plače in povračilo stroškov v zvezi z delom, npr. za prehrano med delom ter za prevoz na delo in z dela, bonitete, regres za letni dopust, jubilejne nagrade, odpravnine ob upokojitvi in solidarnostne pomoči, premije za prostovoljno dodatno pokojninsko in invalidsko zavarovanje, dohodek za vodenje družbe in drugi dohodki iz delovnega razmerja), dohodek dijakov in študentov, ustvarjen z delom prek pooblaščenih organizacij, dohodki iz drugega pogodbenega razmerja (dohodki verskih delavcev, preostali dohodki iz drugega pogodbenega razmerja, dohodki od osebnega dopolnilnega dela, prejemki za občasno delo invalidov, ki niso v delovnem razmerju, dohodki, prejeti na podlagi pogodbe o vojaški službi v rezervni sestavi, prejemki pripornikov, obsojencev in mladoletnikov za delo v prevzgojnem domu, prejemki za opravljanje občasne ali začasne nege ali pomoči invalidom), dohodek iz dejavnosti (dobiček, ugotovljen na podlagi

prebivališčem na Hrvaškem v primerjavi z ostalimi skupinami dosegajo nadpovprečne rezultate, kot tudi skozi podatke o koriščenju socialnih transferjev, kjer Hrvati predstavljajo skupino, ki prejema najmanj socialnih transferjev.

Poglejmo najprej podatke o dohodkih iz dela. Prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem so se leta 2018 s 16.125 EUR povprečnega letnega dohodka uvrščali med skupine z najvišjim povprečnim letnim dohodkom v Sloveniji. Zaostajali so le za priseljenci iz drugih držav EU, Slovenci brez priseljenkega ozadja in potomci priseljencev, rojenimi v Sloveniji.

Graf 18: Povprečni letni dohodek iz dela med prebivalci z dohodkom iz dela 7.200 EUR na leto (približek minimalne plače) ali več, po državi/območju prvega prebivališča in tipu priseljenosti, Slovenija, 2018, v EUR

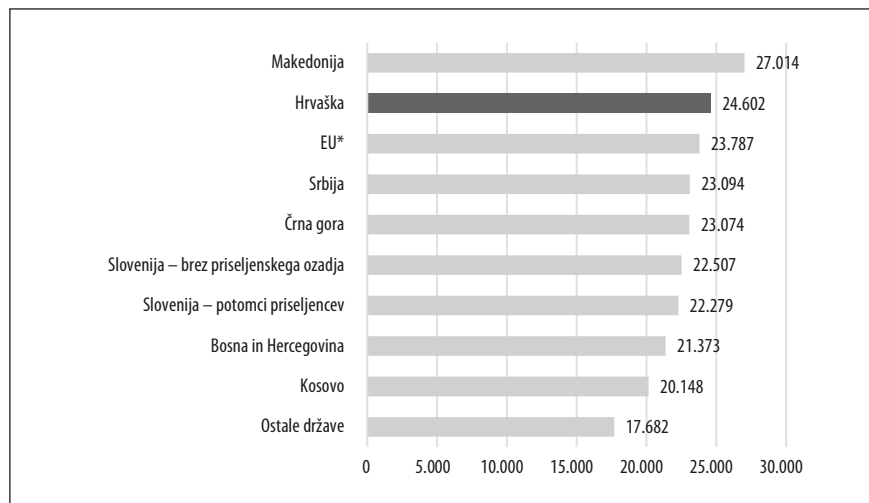
* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS a.

Glede dohodkov oseb z visokošolsko izobrazbo so se prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem uvrščali na drugo mesto med vsemi priseljenjskimi skupinami v Sloveniji (24.602 € v 2018), a pri tem beležimo velike razlike med spoloma. Ženske so prejemale v povprečju 22.200 €, moški pa 27.100 €. Za vse skupine priseljencev, kot tudi oseb, ki so bile rojene v Sloveniji, sicer velja, da ženske v povprečju zaslužijo manj kot moški, edino med priseljenci iz Črne gore so dohodki med spoloma precej uravnoteženi.

davčnega obračuna, in dohodek iz dejavnosti, ugotovljen z upoštevanjem normiranih stroškov, ali dobiček iz davčnega obračuna akontacije dohodnine od dohodka iz dejavnosti), dohodek iz osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti (katastrski dohodek iz kmetijske in gozdarske dejavnosti (Intihar 2021, 5).

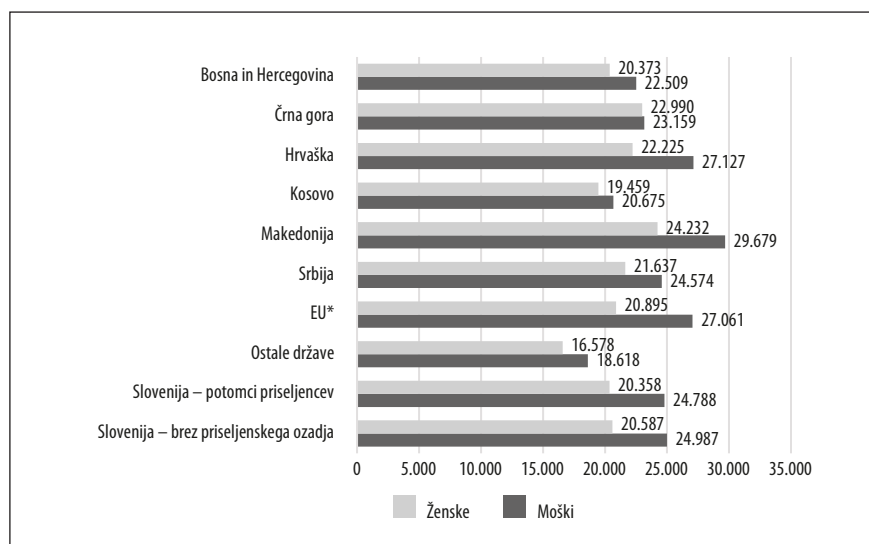
Graf 19: Povprečni letni dohodek oseb z visokošolsko izobrazbo, po državi/območju prvega prebivališča in tipu priseljenosti, Slovenija, 2018, v EUR

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS a.

Graf 20: Povprečni letni dohodek oseb z visokošolsko izobrazbo, po državi/območju prvega prebivališča, tipu priseljenosti in po spolu, Slovenija, 2018, v EUR

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS a.

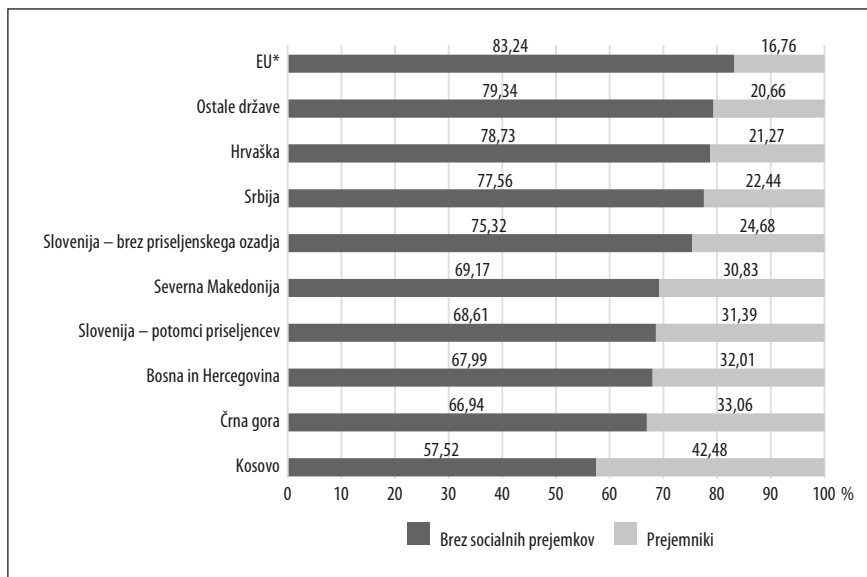
Posameznikom, družinam in skupinam prebivalstva, ki si sami težko zagotovijo določeno raven kakovosti življenja, država v okviru socialnega varstva zagotavlja različne oblike dajatev. Te so lahko v denarju, v obliki storitev (na primer svetovanje, institucionalno varstvo, druge vrste pomoči), lahko pa so tudi stvarne (na primer hrana, obleka, medicinski pripomočki) (Bubnov-Škoberne & Strban 2010, 43–44). Med socialnimi prejemki, ki smo jih upoštevali pri analizi in so vključeni v prikazane podatke, so starševski in družinski prejemki (starševski dodatek, pomoč ob rojstvu otroka, otroški dodatek, dodatek za veliko družino, dodatek za nego otroka, ki potrebuje posebno nego in varstvo, plačilo prispevkov za krajši delovni čas in plačilo prispevkov v primeru štirih ali več otrok), socialna pomoč (denarna socialna pomoč in varstveni dodatek) ter dva prejemka iz sistema socialnega zavarovanja (nadomestilo za brezposelnost in invalidska pokojnina).

Primerjava podatkov o prejemnikih socialnih prejemkov po tipu priseljenosti in območju prvega prebivališča v letu 2018 pokaže, da je delež tistih, ki prejemajo socialne prejemke, največji v skupini potomcev priseljencev (31,4 %), torej oseb, rojenih v Sloveniji, katerih vsaj eden izmed staršev je imel prvo prebivališče v tujini. Nekoliko manjši je ta delež med priseljenci (27,8 %), še manjši pa med osebami, rojenimi v Sloveniji, brez priseljenkega ozadja (24,7 %) (Medvešek et al. 2022, 183). Prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem so bili leta 2018 med skupinami prebivalstva z najmanjšim deležem oseb, ki so prejemale socialne prejemke (dobra petina odraslih oseb). Tak položaj je posledica več dejavnikov: demografsko starega prebivalstva in posledično majhnega števila otrok, zaradi česar je manj starševskih in družinskih prejemkov,²⁰ ter majhnega deleža brezposelnih, zaradi česar je manj nadomestil za brezposelnost.²¹ Majhen delež oseb, ki prejemajo socialne prejemke, ni pokazatelj finančnega položaja populacije. A tudi pri socialnih transferjih, ki so namenjeni blaženju slabega finančnega položaja (kot sta denarna socialna pomoč in varstveni dodatek), so prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem med tistimi, ki imajo najmanjši delež prejemnikov omenjenih prejemkov.

20 Prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem so v letu 2018 med vsemi obravnavanimi skupinami imeli najmanjši delež prejemnikov starševskega dodatka in/ali pomoči ob rojstvu otroka, otroškega dodatka, dodatka za veliko družino in/ali dodatka za nego in varstvo otroka ter prav tako najmanjši delež prejemnikov plačila prispevkov za krajši delovni čas oziroma za vsaj štiri otroke (Medvešek et al. 2022, 190–196).

21 Leta 2018 so v primerjavi s priseljenci iz Hrvaške imeli manjši delež prejemnikov nadomestila za brezposelnost le priseljenci iz drugih držav članic EU (Medvešek et al. 2022, 204).

Graf 21: Prebivalci Slovenije, stari 18 ali več let, glede na socialne prejeme po državi/območju prvega prebivališča in tipu priseljenosti, popis 2018

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS a.

Eden izmed socialnih prejemkov je denarna socialna pomoč, ki je namenjena zadovoljevanju minimalnih življenjskih potreb v višini, ki omogoča preživetje. Uveljavlja jo lahko posameznik, če njegov dohodek (na osebo) ne dosega meje dohodkov, ki je zakonsko predpisana, in so hkrati izpolnjeni tudi drugi z zakonom določeni pogoji (Portal GOV.si 2020).²²

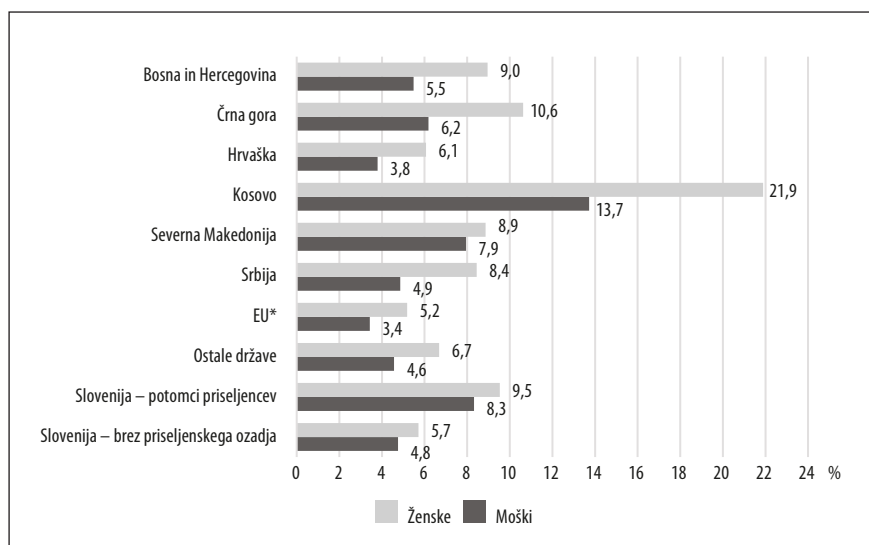
V letu 2018 je bil delež prejemnikov denarne socialne pomoči največji med potomci priseljencev, rojenimi v Sloveniji (8,9 %). Sledili so jim priseljenci (6,9 %), najmanjši pa je bil ta delež v populaciji oseb, rojenih v Sloveniji, brez priseljenkega ozadja (5,3 %) (Medvešek et al. 2022, 197).

22 Do denarne socialne pomoči je upravičen posameznik, ki je državljani Republike Slovenije s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, oziroma tujec z dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji in stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji oziroma oseba, ki lahko uveljavlja denarno socialno pomoč in varstveni dodatek na podlagi mednarodnih aktov, ki obvezujejo Republiko Slovenijo, hkrati pa nima dovolj sredstev za preživetje, nima premoženja in prihrankov, ki bi ji omogočali preživetje, si ne more zagotoviti preživetja sama z delom, s pravicami iz dela ali zavarovanjem, z dohodki iz premoženja in iz drugih virov oziroma z nadomestili (npr. denarnim nadomestilo za primer brezposelnosti) ali s pomočjo tistih, ki so jo dolžni preživljati. Pogoj je tudi, da posameznik aktivno rešuje svojo socialno problematiko (npr. je kot brezposelna oseba prijavljen pri Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje) (gov. si 2020).

Samo priseljenci iz držav EU (brez Hrvaške) imajo nižji delež prejemnikov denarne socialne pomoči (4,3 %) od prebivalcev s prvim prebivališčem na Hrvaškem, med katerimi jih 5 % prejema denarno socialno pomoč. Ostale skupine priseljencev imajo večje deleže prejemnikov denarne socialne pomoči, vključno s prebivalci, rojenimi v Sloveniji (brez priseljskega ozadja) (Medvešek et al. 2022, 198).

Med prejemniki denarne socialne pomoči v vseh obravnavanih skupinah prebivalstva prevladujejo ženske. Pri nekaterih skupinah, na primer med priseljenci s Kosova, Črne gore, BIH, pa tudi Srbije, je med ženskami delež prejemnic denarne socialne pomoči izrazito večji, kot je delež prejemnikov med moškimi, pri priseljenih iz Hrvaške pa je ta razlika med spoloma nekoliko manjša. Najmanjša je pri prebivalcih, rojenih v Sloveniji, brez priseljskega ozadja.

Graf 22: Prejemniki denarne socialne pomoči, stari 18 ali več let, po državi/območju prvega prebivališča in tipu priseljenosti ter po spolu, Slovenija, popis 2018

* Brez Hrvaške in Slovenije.

Vir: SURS a.

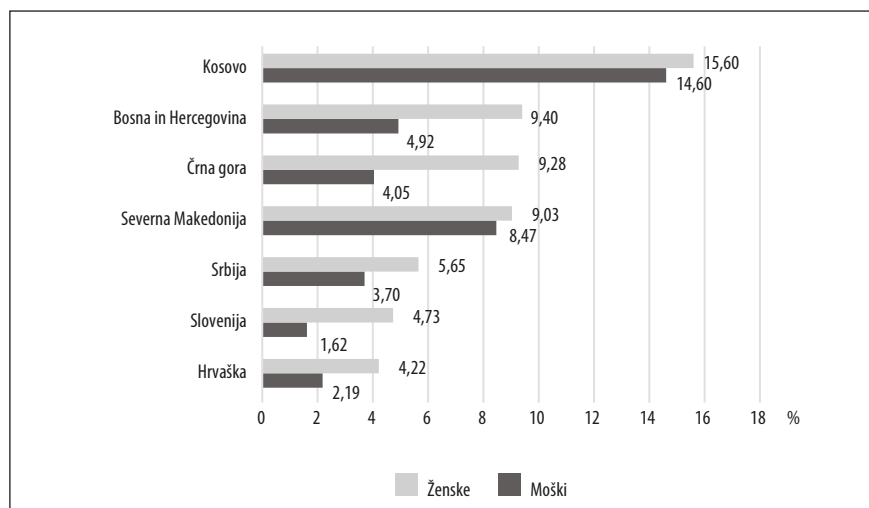
Varstveni dodatek je namenjen osebam, ki si materialne socialne varnosti ne morejo zagotoviti zaradi okoliščin, na katere nimajo vpliva.²³ Z varstvenim

23 Varstveni dodatek lahko pridobi oseba, če biva v Republiki Sloveniji in je državljan Republike Slovenije s prijavljenim stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji oziroma tujec z dovoljenjem za stalno prebivanje in stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji oziroma oseba, ki lahko uveljavlja varstveni dodatek na podlagi mednarodnih aktov,

dodatkom se upravičencu zagotavljajo sredstva za kritje življenjskih stroškov, ki nastanejo v daljšem časovnem obdobju (stroški z vzdrževanjem stanovanja, nadomeščanjem trajnih potrošnih dobrin ipd.) in niso stroški za zadovoljevanje minimalnih življenjskih potreb (4. člen Zakon o socialno varstvenih prejemkih). Delež prejemnikov varstvenega dodatka je bil leta 2018 občutno večji med prebivalci s prvim prebivališčem v tujini (1,6 %) v primerjavi s prebivalci, rojenimi v Sloveniji (brez priseljskega ozadja) (1,2 %), in potomci priseljencev (0,9 %) (Medvešek et al. 2022, 200).

Varstveni dodatek lahko prejemajo le osebe, ki so starejše od 63 (ženske) ali 65 let (moški), zato je smiselno prikazati podatke le za te starostne skupine. Izračunali smo, kolikšen je delež prejemnikov in prejemnic tega dodatka v starostni skupini od 60 let naprej. Glede na dostopne podatke smo te deleže izračunali za prebivalce s prvim prebivališčem v Sloveniji (ne glede na to, ali so potomci priseljencev ali osebe brez priseljskega ozadja) in za osebe, ki imajo prvo prebivališče v državah, nastalih na ozemlju nekdanje SFRJ.

Graf 23: Prejemniki varstvenega dodatka, stari 60 ali več let, po državi prvega prebivališča in po spolu, Slovenija, popis 2018

Vir: SURS a.

ki obvezujejo Republiko Slovenijo. Ob tem pa mora izpolnjevati tudi naslednje pogoje (eUprava 2023): je trajno nezaposljiva, trajno nezmožna za delo, starejša od 63 (ženske) ali 65 let (moški) in ni delovno aktivna oziroma zaposlena; je upravičena do denarne socialne pomoči; njen dohodek ali dohodek družine presega mejo za pridobitev denarne socialne pomoči, ne presega pa meje za varstveni dodatek.

Podatki kažejo, da je delež prejemnikov daleč največji med priseljenci s Kosova, sledijo priseljenci iz Severne Makedonije. V obeh skupinah je za razliko od drugih skupin precej izenačen delež prejemnikov med spoloma. V drugih skupinah je delež prejemnikov običajno precej večji med ženskami. Prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem imajo podobno majhne deleže prejemnikov varstvenega dodatka kot prebivalci, rojeni v Sloveniji.

5 Zaključek

Socialno-demografske značilnosti priseljske skupnosti v veliki meri vplivajo na integracijski proces, zato je njihovo poznavanje pomembno za načrtovanje učinkovite integracijske politike oziroma politik. Relevantno je vedeti, kakšni sta starostna in spolna struktura priseljske populacije, kakšna je njena izobrazbena struktura, kakšen je namen priselitve njenih pripadnikov, kakšna je njena teritorialna poseljenost itd. Prekinitev kontinuitete zbiranja popisnih podatkov o etnični, jezikovni in verski strukturi prebivalstva, ki je obstajala od obdobja takoj po koncu druge svetovne vojne do leta 2002, je okrnila poznavanje priseljskih skupnosti v Sloveniji. Na podlagi trenutno dostopnih statističnih podatkov lahko za opredelitev in proučevanje priseljske populacije uporabimo zgolj dve vrsti podatkov – podatke o prvem prebivališču (oziroma o državi rojstva) in podatke o državljanstvu.

V Sloveniji med priseljenci prevladujejo tisti z območja nekdanje Jugoslavije. Statistika kaže, da sta med njimi v obdobju 2011–2021 upadla edino število in delež priseljencev iz Hrvaške. Se pa hrvaški državljani še vedno uvrščajo med najbolj številčne skupine letno priseljenih tujih državljanov. V letu 2021 naj bi bilo v Sloveniji 43.292 prebivalcev, katerih prvo prebivališče je bila Hrvaška. Za njih je značilna precej razpršena poselitev, v večjem deležu pa so poseljeni v statističnih regijah ob slovensko-hrvaški meji ter v urbanih središčih, kot so Ljubljana, Maribor, Velenje, Novo mesto, Koper in Celje.

Kar 80,7 % prebivalcev, katerih prvo prebivališče je bilo na Hrvaškem, ima slovensko državljanstvo. Čeprav se ta delež od leta 2011 naprej zmanjšuje, je v primerjavi z drugimi priseljskimi skupinami še vedno precej visok.

Glavna (demografska) značilnost populacije prebivalcev Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem, ki pomembno vpliva tudi na druge značilnosti te skupnosti, je nadpovprečno visoka povprečna starost v primerjavi z ostalimi priseljskimi populacijami in drugimi prebivalci v Sloveniji. S tem je verjetno povezan tudi nekoliko večji delež žensk med prebivalci Slovenije s prvim prebivališčem na Hrvaškem, vsaj po letu 2011. Precej drugačna pa je spolna struktura populacije prebivalcev s hrvaškim državljanstvom. Statistike po letu 2011 kažejo, da v tej populaciji prevladujejo moški. Na področju zakonskih zvez se hrvaška skupnost na eni strani kaže kot precej tradicionalna,

na drugi strani pa kot precej odprta skupnost. Tradicionalnost se odraža v majhnem deležu posameznikov s prvim prebivališčem na Hrvaškem, ki živijo v zunajzakonskih skupnostih (manj kot 10 % pri obeh spolih). Odprtost pripadnikov hrvaške skupnosti pa se odraža v velikem deležu etnično mešanih zakonov/zunajzakonskih skupnosti, in to v veliki večini z osebami s prvim prebivališčem v Sloveniji (brez priseljenkega ozadja).

V novejših statistikah prebivalci s prvim prebivališčem na Hrvaškem v primerjavi s prebivalci, ki so imeli prvo prebivališče na območju drugih držav nekdanje Jugoslavije, izstopajo glede nekaterih socialno-ekonomskih značilnosti. Na primer, imajo večji delež oseb z višjo in visoko izobrazbo, po podatkih za leto 2018 sodijo med finančno boljše situirane skupine prebivalcev (če upoštevamo povprečni letni dohodek iz dela), imajo manjše deleže oseb, ki prejemajo socialne prejemke, ter manjši delež prejemnikov socialnih transferjev, namenjenih blaženju finančnega položaja. Med vsemi skupinami priseljencev imajo največji delež upokoјencev (53,7 %) in posledično najnižji delež zaposlenih (32,4 %). Glede stopnje registrirane brezposelnosti pa so priseljenci iz Hrvaške v primerjavi z drugimi priseljenjskimi skupinami nekje v sredini. Na podlagi analiziranih podatkov se kaže, da je hrvaška skupnost v Sloveniji dobro integrirana na ekonomskem področju.

Predstavljeni podatki o hrvaški skupnosti v Sloveniji nikakor ne predstavljajo celovite slike položaja te skupnosti in njenih pripadnikov, vseeno pa takšne analize prispevajo k prepoznavanju določenih potreb posameznih skupin prebivalstva in hkrati kažejo na pomembnost poznavanja in razumevanja demografskih in socialno-ekonomskih značilnosti priseljenjskih populacij kot izhodišč za oblikovanje premišljenih in učinkovitih integracijskih politik, ki bodo prispevale k večji enakopravnosti in boljši integraciji priseljenjskih skupin v Sloveniji.

Literatura in viri

- Böhning, W. R. & Zegers de Beijl, R., 1995. *The Integration of Migrant Workers in the Labour Market: Policies and Their Impact*. International Labour Office, Ženeva.
- Bubnov-Škoberne, A. & Strban, G., 2010. *Pravo socialne varnosti*. GV založba, Ljubljana.
- Dedić, J., 2003. *Diskriminacija v postopkih pridobivanja državljanstva v Sloveniji*. Mirovni inštitut, Ljubljana, <https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/Dedic01.pdf> (dostop 4. 8. 2023).
- Dolenc, D., 2007. Priseljivanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljivanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 69–102.
- Domini, M. & Anić, J., 1997. Hrvati u Sloveniji: migracijski procesi na slovensko-hrvatskim prostorima. V M. Domini (ur.) *Hrvati u Sloveniji: zbornik radova*. Znanstveni skup, Zagreb, 20.–21. 6. 1996. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 127–138.
- eUprava, 2023. Varstveni dodatek, <https://e-uprava.gov.si/podrocja/sociala-zdravje-smrt/socialne-pomoci/varstveni-dodatek.html> (dostop 25. 8. 2023).
- Intihar, S., 2021. *Dohodki prebivalstva: metodološko pojasnilo*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://www.stat.si/StatWeb/File/DocSysFile/11084> (dostop 31. 8. 2023).
- Ivanjko, Š., 2014. Novodobne manjšine, ki niso manjšine, in Hrvati v Sloveniji. V V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji: zbornik skupine avtorjev*. Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, Ljubljana, 25–40.
- Josipovič, D., 2004. *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Josipovič, D., 2006. *Učinki priseljivanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Kalmijn, M., 1998. Inter-marriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology* 24, 395–421.
- Klajnšek, U., 2021. V študijskem letu 2020/21 vpisanih 8 % več študentov kot v prejšnjem študijskem letu. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9537> (dostop 10. 9. 2023).
- Klemenčič, M. & Klemenčič, V., 1997. Hrvati v Sloveniji glede na podatke popisov prebivalstva po drugi svetovni vojni. V M. Domini (ur.) *Hrvati u Sloveniji: zbornik radova*. Znanstveni skup, Zagreb, 20.–21. 6. 1996. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 139–162.
- Kržišnik-Bukić, V., 1997. *Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Majstorović, M., 1997. Izgubljena Hrvatska: Bela krajina – Hrvatski povjesni teritorij. V M. Domini (ur.) *Hrvati u Sloveniji: zbornik radova*. Znanstveni skup, Zagreb, 20.–21. 6. 1996. Institut za migracije in narodnosti, Zagreb, 95–107.
- MDP – Migration Data Portal, 2023. Gender and migration, 24. marec 2023, <https://www.migrationdataportal.org/themes/gender-and-migration> (dostop 8. 9. 2023).

- Medved, F., 2007. Državljanji nove države v letu 1991 – inicialna opredelitev in korekcijske dopolnitve slovenskega državljanstva. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 135–152.
- Medvešek, M., Bešter, R. & Pirc, J., 2022. *Kazalniki integracije priseljencev in potomcev priseljencev v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, <http://www.inv.si/DocDir/projekti/Izzivi%20integracije/Kazalniki%20integracije%20priseljencev%20in%20potomcev%20priseljencev%20v%20Sloveniji.pdf> (dostop 7. 8. 2023).
- Münz, R. & Fassmann, H., 2004. *Migration Research Group Migrants in Europe and their Economic Position: Evidence from the European Labour Force Survey and from Other Sources*. Migration Research Group, Hamburg.
- OECD/EU, 2018. *Settling in 2018. Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing, Evropska unija, Pariz, Bruselj.
- Pečan, P., 2023. *V terciarno izobraževanje vpisanih manj študentov kot leto prej*, 23. maj 2023, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/11121> (7. 8. 2023).
- Perić, M., 2005. Procesi integracije Hrvatskih imigranata u Sloveniji. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 14 (4/5 (78/79)), 743–756.
- Popis 2002: Metodološka pojasnila. Definicije in pojasnila – Prebivalstvo. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, https://www.stat.si/popis2002/si/definicije_in_pojasnila_1.html (dostop 31. 8. 2023).
- Popis 2002: Rezultati popisa 2002. Slovenija, prebivalstvo, demografske značilnosti. Statistični urad republike Slovenije, Ljubljana, https://www.stat.si/popis2002/si/rezultati_slovenija_prebivalstvo_dz.htm (dostop 31. 8. 2023).
- Portal GOV.SI, 2023. Denarna socialna pomoč, <https://www.gov.si teme/denarna-socialna-pomoc/> (dostop 10. 8. 2023).
- Požgaj Hadži, V. & Medica, K., 1997. Hrvatski jezik u Sloveniji. V M. Domini (ur.) *Hrvati u Sloveniji: zbornik radova*. Znanstveni skup, Zagreb, 20.–21. 6. 1996. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 359–372.
- Prebivalstvo po kraju rojstva in narodni pripadnosti, Slovenija, 2002. Popis 2002, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana [interni arhiv INV].
- Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, 2002. Popis 2002, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana [interni arhiv INV].
- Prpa, M., 2011. Hrvati iz Slovenije u Hrvatskom saboru. *Korijeni: list Saveza hrvatskih društava u Sloveniji* 4, 23–25.
- Razpotnik, B., 2021. *Prebivalstvo: metodološko pojasnilo*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, <https://www.stat.si/statweb/File/DocSysFile/7808> (dostop 30. 8. 2023).
- Roter, P., 2007. Vloga jezika v integracijskem procesu. V M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 69–102.
- SiStat – Prebivalstvo. Statistični urad Republike Slovenije, <https://pxweb.stat.si/sistat/sl/Podrocja/Index/100/prebivalstvo> (dostop 31. 8. 2023).

- Središnji državni ured za Hrvate izven republike Hrvatske, 2023. Hrvatska manjina u Republici Sloveniji, <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-manjina-u-republici-sloveniji/747> (dostop 31. 8. 2023).
- Suárez-Orozco, C. & Suárez-Orozco, M. M., 2001. *Children of Immigration*. Harvard University Press, Cambridge (MA), London.
- SURS a – Statistični urad Republike Slovenije, Registrski popis 2018 [interni arhiv INV].
- SURS b – Statistični urad Republike Slovenije, Registrski popis 2021 [interni arhiv INV].
- SURS c – Statistični urad Republike Slovenije, podatki o stopnji brezposelnosti za leto 2019 [interni arhiv INV].
- Šircelj, M., 2003. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: Popisi 1921–2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, http://www.stat.si/doc/pub/sestava_preb_slo.pdf (dostop 6. 8. 2023).
- Šircelj, M., 2006. *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Škiljan, F. & Perić Kaselj, M., 2018. *Hrvati u Sloveniji*. HKD Pomurje, Lendava.
- UN DESA – United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2020. *International Migrant Stock 2020*, https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2020_ims_stock_by_age_sex_and_destination.xlsx (dostop 8. 9. 2023).
- UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees, 2002. *Statistical Yearbook 2001 – Statistical Annex*, <https://www.unhcr.org/3dcb7f9e4.html> (dostop 31. 8. 2023).
- Ustava Republike Slovenije (neuradno prečiščeno besedilo št. 11)*. Uradni list RS 33 (1991), I, 42 (1997) – UZS68, 66 (2000) – UZ80, 24 (2003) – UZ3a, 47, 68, 69 (2004) – UZ14, 69 (2004) – UZ43, 69 (2004) – UZ50, 68 (2006) – UZ121,140,143, 47 (2013) – UZ148, 47 (2013) – UZ90,97,99 in 75 (2016) – UZ70a in 92 (2021) – UZ62a.
- Videsott, P., 2023. *Linguistic and Cultural Diversity – Minority and Minoritised Languages as Part of the European Linguistic and Cultural Diversity*. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Parliament, Bruselj, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/751273/IPOL_STU\(2023\)751273_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/751273/IPOL_STU(2023)751273_EN.pdf) (dostop 8. 9. 2023).
- Vertot, N., Žnidaršič, E., Ilić, M., Šter, D., Povhe, J. & Garvas, T., 2001. *Popisi na Slovenskem 1948–1991 in popis 2002 – Censuses in Slovenia 1948–1991 and Census 2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Wrench, J. & Modood, T., 2001. *The Effectiveness of Employment Equality Policies in Relation to Immigrants and Ethnic Minorities in the UK*. International Labour Office, Ženeva.
- Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS)*. Uradni list RS 24 (2007) – uradno prečiščeno besedilo in 40 (2017).
- Zakon o socialno varstvenih prejemkih (ZSVarPre)*. Uradni list RS 61 (2010), 40 (2011), 14 (2013), 99 (2013), 90 (2015), 88 (2016), 31 (2018), 73 (2018), 196 (2021) – ZDOsk in 84 (2023) – ZDOsk-1.

- Zavratnik Zimic, S., 2003. *Migration Trends in Selected Applicant Countries. Volume VI - Slovenia: the Perspective of a Country on the 'Schengen Periphery'*. International Organization for Migration, Dunaj, https://publications.iom.int/system/files/pdf/migrationtrends_eu_6.pdf (dostop 31. 7. 2023).
- Žajdela, I., 2009. Varna sidrišča v tihem zavetju: vloga in pomen hrvaških katoliških misij v Sloveniji. *Družina*, 31. maj 2009, <https://www.druzina.si/clanek/58-22-varna-sidrisca-v-tihem-zavetrju> (dostop 11. 6. 2012).

Demographic and Socio-Economic Characteristics of Croats in Slovenia

Abstract

The paper presents the contemporary demographic and socio-economic characteristics of the Croatian community in Slovenia, comparing them with data on the majority community and other immigrant groups. Due to the absence of data on nationality (and mother tongue) in Slovenia since the transition from traditional to registration census in 2011, the authors identify the Croatian community in Slovenia based on data regarding the country of first residence and citizenship.

The statistics reveal that the population with first residence in Croatia constitutes the second-largest immigrant community in Slovenia, yet their numbers have steadily declined over the past two decades. This community exhibits a dispersed settlement pattern, predominantly residing in statistical regions along the Slovene-Croatian border and in urban centres like Ljubljana, Maribor, Velenje, Novo Mesto, Koper and Celje. Approximately 81 % of the population with first residence in Croatia holds Slovene citizenship. Although this percentage has decreased since 2011, it remains high compared to other immigrant groups. A notable demographic characteristic of this community is its higher average age in comparison to other immigrant communities and Slovene-born residents. In contrast to members of other immigrant communities from the former common state of Yugoslavia, the Croatian community also stands out in certain socio-economic aspects. For example, it boasts a higher proportion of individuals with higher education, ranks among the more affluent groups in Slovenia, has a lower percentage of people receiving social benefits, and a reduced proportion of individuals relying on social transfers to ease their financial situation. The demographic data analysed in this study show that the Croatian community has a long-standing tradition of residence in Slovenia and is well integrated in socio-economic terms.

Keywords: Croats, Croatian community, immigration, immigrants, Slovenia, demographic characteristics, socio-economic characteristics

Barbara Riman, Natko Štiglić

Slovenci na Hrvaškem in njihove pravice¹

Izvleček

Pripadniki slovenske skupnosti so na Hrvaškem postali uradna manjšina po letu 1991, danes pa so ena izmed 22 manjšin v RH. Od takrat do danes se iz različnih razlogov število pripadnikov slovenske manjšine na Hrvaškem (PSMH) zmanjšuje, poleg tega pa so deležni tudi drugih izzivov v tem trenutku. PSMH ima po hrvaških zakonih pravico do ohranjanja in uporabe svojega (slovenskega) jezika, kulture, identitete in drugih značilnosti, čeprav zaradi majhnega števila ne uresničuje vse pravice, ki jim ponuja hrvaška zakonodaja. Prispevek obravnava položaj PSMH in njihove pravice znotraj zakonskega okvirja Republike Hrvaške (RH) v zadnjih dvajsetih letih ter podaja vpogled v uresničevanje pravic, ki jih po zakonih RH imajo PSMH. Podatki iz prispevka so pridobljeni iz uradnih zakonodajnih dokumentov RH kot tudi medijskih člankov v manjšem obsegu. Vidno je, da svoje pravice uresničujejo predvsem na področju vzgoje in izobraževanja v manjšinskem jeziku, oziroma učenja slovenskega jezika in kulture v hrvaških izobraževalnih institucijah; kulturne avtonomije in samoorganiziranja ter sodelovanja v javnem življenju preko svetov in predstavnikov slovenske manjšine. V prispevku pa so pokazane tudi druge pravice, so katerih PSMH imajo pravico, ampak jih ne uveljavljajo v obsegu, ki bi ga lahko.

Ključne besede: Slovenci na Hrvaškem, manjšinske pravice, kulturna avtonomija, izobraževanje v slovenskem jeziku, politična participacija pripadnikov slovenske manjšine

1 Prispevek je rezultat raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-008), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1 Slovenci na Hrvaškem

Položaj pripadnikov slovenske skupnosti na Hrvaškem se je spremenil po letu 1991, ko sta Slovenija in Hrvaška postali samostojni državi. Pripadniki slovenske manjšine so danes ena izmed 22 manjšin na Hrvaškem² in imajo status manjšine s pravicami, na katere pa vpliva število pripadnikov na določenem geografskem območju. Slovenska manjšina zaradi svoje maloštevilnosti in prostorske razpršenosti tako ne dosega v hrvaški zakonodaji opredeljene številčne ravni za uresničevanje vseh manjšinskih pravic (Riman 2023).

Z razpadom nekdanje Jugoslavije je prišlo tudi do spremembe odnosa slovenske države do Slovencev, ki so ostali na Hrvaškem. Slovenija je pripadnikom slovenske manjšine na Hrvaškem (PSMH) status priznala leta 1996, a jih obravnava različno: PSMH, ki živijo v obmejnem pasu v Istri, Gorskem kotarju in Medžimurju (Resolucija 1996) oziroma v sedmih obmejnih županijah in Mestu Zagreb (Zakon 2006), veljajo za avtohtono narodno manjšino, PSMH v drugih krajih Hrvaške pa se obravnavajo kot izseljenska skupnost.

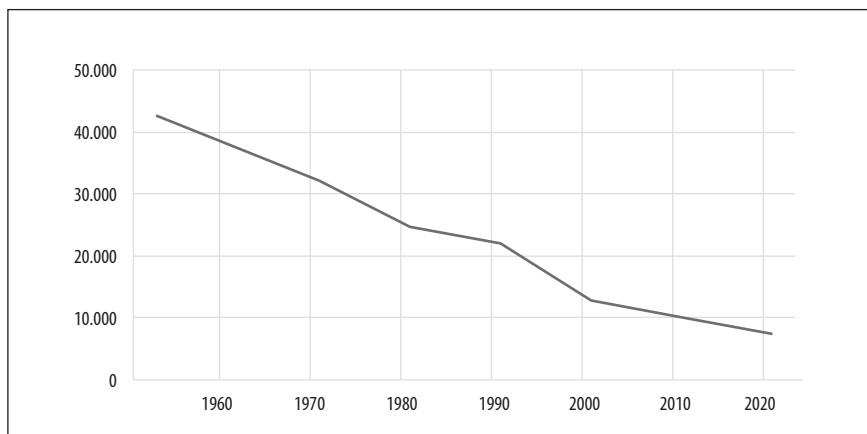
Število Slovencev na Hrvaškem se kontinuirano zmanjšuje. Največji padec je bil med popisoma leta 1991 in leta 2001 (graf 1). V letu 2021 je bilo zabeleženih le še 7729 Slovencev (DZS 2023a). Iz popisa izhaja tudi, da je samo 4,19 % (torej le 324) PSMH mlajših od 19 let (DZS 2023c).

Razlogi za upad števila PSMH so različni. Nekateri so značilni za pripadnike vseh manjšin na Hrvaškem, nekateri pa samo za pripadnike slovenske skupnosti. Razlogi, ki so jih zabeležili raziskovalci, so: (1) zmanjšanje priseljavanja iz Slovenije na Hrvaško po letu 1981; (2) umiranje starejših ljudi; (3) slabše gospodarsko stanje Hrvaškem po letu 1991; (4) birokratske težave Slovencev na Hrvaškem pri urejanju statusa po letu 1991 oziroma osamosvojitvi obeh držav; (5) vojna na Hrvaškem po letu 1991; (6) selitev prebivalstva v urbana središča; (7) mešane zakonske zveze, ki podvojijo etnično komponento prebivalstva, in (8) identifikacija s poklicno ali družbeno skupino ali regionalno pripadnostjo (Pajnič 2018; Tatalović 2001).

Po letu 1991 se je vzporedno s procesom zmanjševanja števila prebivalcev, ki so se ob popisih opredelili za Slovence, začel nekako odvijati tudi proces krepitve slovenskega društvenega (samo)organiziranja (Kržišnik-Bukić 2016), pa tudi skrb za slovenski jezik (Lokar 2013, 148).

2 Status narodne manjšine na Hrvaškem imajo še: Albanci (13.817 (0,36 %)), Avstrijci (365 (0,01 %)), Bolgari (262 (0,01 %)), Bošnjaki (24.131 (0,62 %)), Čehi (7.862 (0,20 %)), Črnogorci (3.127 (0,08 %)), Italijani (3.763 (0,36 %)), Judje (410 (0,01 %)), Madžari (10.315 (0,27 %)), Makedonci (3.555 (0,09 %)), Nemci (3.034 (0,08 %)), Poljaki (657 (0,02 %)), Romi (17.980 (0,46 %)), Romuni (337 (0,01 %)), Rusi (1.481 (0,04 %)), Rusini (1.343 (0,03 %)), Slovaki (3.688 (0,10 %)), Srbi (123.892 (3,20 %)), Turki (404 (0,01 %)), Ukrajinci (1.905 (0,05 %)), Vlasi (22 (0,00 %)) (Ustav, 2014; DZS 2023a).

Graf 1: Število na Hrvaškem živečih Slovencev po popisu prebivalstva od leta 1953 do leta 2021

Vir: Kržišnik-Bukić 2016 Medvešek & Novak Lukanović 2015; DZS 2023a.

Trenutno na Hrvaškem deluje 16 slovenskih društev, ki so organizirana v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem (Zveza) (1992), ter Kmečko-izobraževalna skupnost Gorski kotar. Pregled aktivnosti slovenskih društev na Hrvaškem kaže, da gre predvsem za aktivnosti, povezane s tradicionalno slovensko kulturo. Člani društev so aktivni v sekcijah, kot so folklor, dramske sekcije, pevski zbori. Nekatera društva imajo tudi svoje knjižnice, čeprav je sama izbira knjig izjemno zastarela. V sodelovanju s sveti slovenske manjšine nekatera društva pripravljajo tudi svoja glasila ter organizirajo in podpirajo pouk slovenskega jezika in kulture ob podpori Slovenije (Riman 2022). Slovenska društva in delovanje njihovih članov so tako jedro slovenstva na Hrvaškem.

Pomembno vlogo ima tudi slovenski jezik, ki ni samo element ohranjanja identitete, temveč ima tudi povezovalno vlogo. Medgeneracijski prenos slovenskega jezika na Hrvaškem je šibek (Medvešek & Novak Lukanović 2017, 40). Pripadniki slovenske manjšine na Hrvaškem imajo danes več možnosti za učenje slovenščine, proces učenja pa se izvaja v naslednjih oblikah: (1) dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture (DPS); (2) učenje slovenskega jezika in kulture po modelu C (model C); (3) učenje slovenskega jezika in kulture v Varaždinski županiji (USJK) in (4) tečaji v organizaciji slovenskih društev na Hrvaškem (Riman & Novak Lukanović 2021).³

Čeprav je poudarek delovanja PSMH na ohranjanju slovenske kulture in jezika, obstaja tudi možnost določene politične participacije. Hrvaška

3 Slovenija podpira učenje v oblikah DPS in USJK tako, da plačuje učitelje slovenskega jezika ter prispeva sredstva za nakup učnega gradiva ter izvedbo ekskurzij in različnih drugih aktivnosti.

zakonodaja omogoča zastopstvo v parlamentu in članstvo v enem izmed vladnih teles ter sodelovanje pripadnikov narodnih manjšin v lokalni in regionalni samoupravi. To je obenem tudi ena od pravic, ki jo PSMH mogoče ne uresničujejo vedno v celoti. Tu je treba omeniti še slabo zainteresiranost PSMH za udeležbo in delovanje v političnih telesih predstavnikov in svetov slovenske manjšine, kjer bi lahko vsaj malo vplivali na izboljšanje položaja PSMH.

Danes PSMH, katerih število se kontinuirano zmanjšuje (glej graf 1), ne uresničujejo vseh pravic, ki jim jih zagotavlja hrvaška zakonodaja. Določenih svojih pravic niti ne poznajo. Pravice, ki jih uresničujejo, so različne, prav tako pa je različna tudi intenzivnost njihovega uresničevanja, ki je odvisna tudi od geografskega prostora, na katerem so PSMH aktivni (ali pa niso). Uresničevanje pravic, ki jih Hrvaška zagotavlja ne le PSMH temveč vsem manjšinam, je zelo kompleksna tematika in jo je mogoče analizirati z več zornih kotov. V tem prispevku bo poudarek na uresničevanju pravic in aktivnostih PSMH.

Na uresničevanje pravic, ki jih pripadniki manjšine imajo, pa ne vpliva samo aktivnost manjšine in njena pripravljenost na angažma, temveč tudi odnos do okolja, v katerem ta manjšina deluje. Pomembno je izpostaviti tudi pripravljenost posameznikov iz večinskega prebivalstva, oseb, ki imajo vodilne in pomembne (odločevalne) funkcije, da želje in interese manjšine tudi podprejo. Če je odnos osebe, ki ima vodilno vlogo v kakšni hrvaški instituciji, do manjšine pozitiven, je po navadi urejanje pravic lažje, birokratski proces pa se konča hitreje. Če ta odnos ni tako pozitiven, je pripadnikom manjšine težje uresničevati pravice.

Razvoj PSMH na posameznih področjih je bil doslej raziskovan le parcialno, analizirana so bila tematska področja, ni pa bil narejen celoten pregled in prikaz potencialnih pravic, ki jih PSMH imajo. V dosedanje analize področij, kot so učenje slovenskega jezika, delovanje (kulturna avtonomija) slovenskih društev, politična aktivnost in zastopanje v predstavniških in izvršilnih organih na državni in lokalni ravni ter v upravnih in sodnih organih, so bile v analizo dejavnosti vključene tudi podpore, ki jih daje Slovenija. Prav zato ni bilo celovitejšega pregleda pravic in aktivnosti, ki jih omogoča samo Hrvaška.

Cilj je tega prispevka analitično prikazati razvoj pravic PSMH in njihovo uveljavitev v zadnjih treh desetletjih ter podati kontinuiran vpogled v situacijo uresničevanja pravic, ki jih PSMH zagotavlja Hrvaška. Odpirajo se tudi vprašanja, ki doslej še niso našla odgovora: katere pravice lahko PSMH (zaradi tudi številčnega cenzusa) sploh uresničijo? Zakaj za nekatere pravice kažejo veliko večji interes kot za druge? Ali pravice, ki so jim zagotovljene, tudi uveljavljajo? Ali obstaja možnost proaktivnega delovanja na področju uveljavljanja pravic? S kakšnimi izzivi se pri uresničevanju pravic srečujejo?

Prispevek temelji na metodi kabinetskega raziskovanja ter analizi in primerjavi podatkov iz uradnih dokumentov hrvaške vlade. Med pomembnimi viri podatkov so (1) podatki, dostopni v letnih poročilih o izvedbi Zakona o pravicah narodnih manjšin ter o porabi sredstev, zagotovljenih v državnem proračunu Republike Hrvaške, dostopni na spletni strani Urada za ljudske pravice in pravice nacionalnih manjšin (ULJPPNM) Republike Hrvaške, (2) podatki, prevzeti iz poročil državne volilne komisije (DIP – *Državno izborno povjerenstvo*), ter (3) podatki iz letnih poročil varuhinje za človekove pravice.

Določeni podatki so zbrani tudi iz medijskega poročanja, vendar je število člankov na to temo izredno majhno in ne more podati objektivnega prikaza situacije. Zbrani podatki lahko samo ilustrirajo in dodatno podkrepijo zaključke analize podatkov. Podatki so pridobljeni tudi iz manjšinskih glasil, predvsem na temo uresničevanja pravic, iniciativ in aktivnosti, povezanih s pravicami: Kažipot, Sopotja in Novi odmev, ki redno spremljajo aktivnosti, povezane z delovanjem PSMH v okviru pravic, ki jim pripadajo.

2 Zakonski okvir za pravice manjšine na Hrvaškem

Pravni sistem na Hrvaškem zagotavlja relativno visoko stopnjo zaščite ljudskih pravic in temeljnih svoboščin. V kontekstu zaščite pravic manjšin na Hrvaškem ima ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin (2002) osrednjo vlogo v realizaciji splošnega okvira zaščite specifičnih manjšinskih pravic. Poleg tega je treba za razumevanje zaščite in pravic omeniti še dva zakona, in sicer: zakon o uporabi jezika in pisave narodnih manjšin v Republiki Hrvaški (*Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj* 2000) ter zakon o vzgoji in izobraževanju v jeziku in pisavi narodnih manjšin (*Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina* 2000).

Zakon o uporabi jezika in pisave narodnih manjšin v Republiki Hrvaški ureja pogoje za uradno rabo jezika in pisave narodnih manjšin, ki zagotavljajo enakopravnost s hrvaškim jezikom in latinično pisavo. Uresničevanje teh pravic zakonodajalec prepušča lokalnim in regionalnim upravnim enotam. Zakon o vzgoji in izobraževanju v jeziku in pisavi narodnih manjšin določa pogoje, pod katerimi narodna manjšina na Hrvaškem uresničuje pravico do izobraževanja v svojem jeziku in pisavi. Vzgoja in izobraževanje manjšin se izvaja v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah.

Omenjena zakona predstavljata prispevek k stabilnejši zaščiti in izboljšanju kulturne avtonomije narodnih manjšin na Hrvaškem. Njuna uporaba v praksi pa se pogosto sooča s težavami, zaradi česar je uresničevanje pravic, ki jih zakona ponujata, izjemno težko (Tatalović 2022, 78).

Obstajajo še drugi zakoni, ki se nanašajo na položaj in pravice manjšin na Hrvaškem, ampak ti zakoni urejajo določena pravna področja na splošno in ne samo na področju manjšinskih pravic.⁴

Pomembno je omeniti, da je Hrvaška danes na mednarodnem in regionalnem nivoju podpisnica skoraj vseh mednarodnih instrumentov s področja ljudskih in manjšinskih pravic, številne pogodbe s tega področja pa je prevzela z aktom notifikacije o sukcesiji (Tatalović 2022, 63).

Poleg zakonov in različnih mednarodnih multilateralnih konvencij je Hrvaška podpisala tudi bilateralne sporazume o zaščiti nekaterih manjšin. Tak sporazum je podpisan z Italijo (1996), Madžarsko (1996), Srbijo (2004), Severno Makedonijo (2007) in Črno Goro (2011) (Tatalović 2022, 70). Bilateralni sporazum o zaščiti manjšine s Slovenijo ni bil podpisan. Svetovalni odbor za Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin je spodbujal sklenitev bilateralnega sporazuma med Slovenijo in Hrvaško, a do tega ni prišlo (Council of Europe 2005, 36). Šele leta 2018 je bila ustanovljena Komisija za vprašanje statusa Hrvatov v Republiki Sloveniji (Povjerenstvo za pitanje statusa Hrvata u Republici Sloveniji) kot podpora v dvostranskih odnosih s slovenskimi oblastmi pri reševanju vprašanja opredelitve položaja in statusa Hrvatov v Sloveniji kot narodne manjšine. Ta komisija ima med svojimi cilji zapisano tudi boljše sodelovanje s PSMH (VRH 2019a, 88), vendar do konkretizacije tega ni prišlo.⁵

Ko gre za zaščito slovenskega jezika in kulture na Hrvaškem, je treba omeniti, da je bil leta 1994 podpisan splošni dogovor o sodelovanju na področju kulture in izobraževanja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško (Zakon 1994), kjer se med drugim ureja tudi »pouk slovenskega jezika kot materinščine za otroke slovenskega porekla in otroke državljanov Republike Slovenije v Republiki Hrvaški«.

Čeprav ustavni zakon o narodnih manjšinah, ki je temelj pravne zaščite manjšin na Hrvaškem, obstaja že dvajset let, varuhinja človekovih pravic na Hrvaškem opozarja, da so še vedno določene težave pri uresničevanju manjšinskih pravic, predvsem pravic do uporabe jezika in pisave manjšin, pravic do ustrezne zastopanosti pripadnikov manjšin med zaposlenimi v upravi in pravosodju ter do ustrezne zastopanosti v medijih (Pučka pravobraniteljica 2023, 6).

4 Več o tem glej: ULPPNM, Zakoni i ostali propisi (<https://pravamanjina.gov.hr/zakoni-i-ostali-propisi/531>).

5 Zadnji podatek, ki se lahko najde o tej Komisiji, je, da je v letu 2021 imela šesto sejo. Drugih podatkov, da je imela sejo v letu 2022 ali pa v letu 2023, ni na voljo. Videti pa je, da je bil pripravljen in sprejet Akcijski načrt Komisije za vprašanje statusa Hrvatov v RS za leto 2022 in 2023 (SDU 2022, 21).

3 Pravice pripadnikov manjšin na Hrvaškem in uveljavitev pravic PSMH

Pravice, ki jih imajo pripadniki vseh manjšin na Hrvaškem, so povezane z različnimi vidiki negovanja jezika, kulture, identitete, vere in drugih značilnosti posamezne manjšine. Tu našteje pravice v glavnem pripadajo tudi PSMH.

3.1 Izjava o pripadnosti narodni manjšini

Vsak državljan Republike Hrvaške ima pravico, da se svobodno opredeli za pripadnika narodne manjšine. Pravica do narodnostne opredelitve je izključno osebna pravica (ULPPNM 2023a). Na Hrvaškem je bilo več pritožb, da se v matičnih uradnih ni dovolilo, da bi posamezniki svojo pripadnost spremenili (Stojanović 2020). Nekaj takih primerov je bilo zabeleženih tudi med PSMH, vendar zaradi pomanjkanja raziskav na to tematiko podrobnejših podatkov ne moremo podati.

3.2 Uporaba imena in priimka v manjšinskem jeziku in pisavi

Pripadniki narodnih manjšin imajo pravico uporabljati svoj priimek in ime v jeziku, ki ga uporabljajo. Uporaba imena in priimka v manjšinskem jeziku in pisavi je uradno priznana njim in njihovim otrokom z vpisom v matične knjige in druge uradne listine. Pripadniki narodne manjšine imajo tudi pravico do iztisa in izpolnjevanja obrazca za osebno izkaznico v svojem jeziku in pisavi. Sestavni del te pravice je tudi možnost izdaje osebne izkaznice v manjšinskem jeziku in pisavi, kar pa uresničuje izjemno majhno število pripadnikov manjšin (podatki v tabeli 2), med katerimi ni PSMH (ULPPNM 2023e).

Tabela 2: Osebne izkaznice, izdane v jeziku in pisavi manjšin od leta 2019 do leta 2022

Manjšina	Leto			
	2019	2020	2021	2022
Italijani	2.767	2.585	3.638	3.871
Srbi	85	93	131	143
Madžari	26	36	50	46
Čehi	21	41	47	69
Rusini	4	3	4	4
Slovaki	3	3	3	0
Skupaj	2.906	2.761	3.973	4.133

Vir: Pučka pravobraniteljica 2023, 111.

Kot izhaja iz tabele, to pravico največ koristijo pripadniki italijanske manjšine, se pa število pripadnikov manjšin, ki se odločijo za to, nasploh dviguje.

3.3 Uporaba svojega (manjšinskega) jezika in pisave v zasebni in javni ter uradni rabi

Enakopravna uradna raba manjšinskega jezika in pisave se uresničuje na območju lokalnih skupnosti, kjer pripadniki določene manjšine predstavljajo vsaj tretjino prebivalstva te enote. Ta pravica se lahko uresničuje tudi, če je tako določeno z mednarodnimi pogodbami, pa tudi kadar je to predpisano s statutom lokalne enote oziroma regionalne vlade, čeprav pripadniki nekaterih manjšin predstavljajo manj kot tretjino prebivalstva enote (Pučka pravobraniteljica 2023, 109–110). Iz poročil varuhinje človekovih pravic je razvidno, da je na Hrvaškem razlika med manjšinami pri uveljavljanju te pravice velika. Medtem ko je Istra lahko primer spoštovanja multietničnosti in multikulturalnosti, saj je italijanski jezik uveden v številne enote, v katerih pripadniki italijanske manjšine predstavljajo bistveno manj kot tretjino prebivalstva, pa je uporaba cirilice še vedno stigmatizirana, tako da dvojezične table v krajih, kjer je tudi nad 90 % srbskega prebivalstva, še niso postavljene (Pučka pravobraniteljica 2023, 109–110). PSMH zaradi številčne omejitve nimajo možnosti uveljavitve te pravice.

3.4 Vzgoja in izobraževanje v maternem (manjšinskem) jeziku

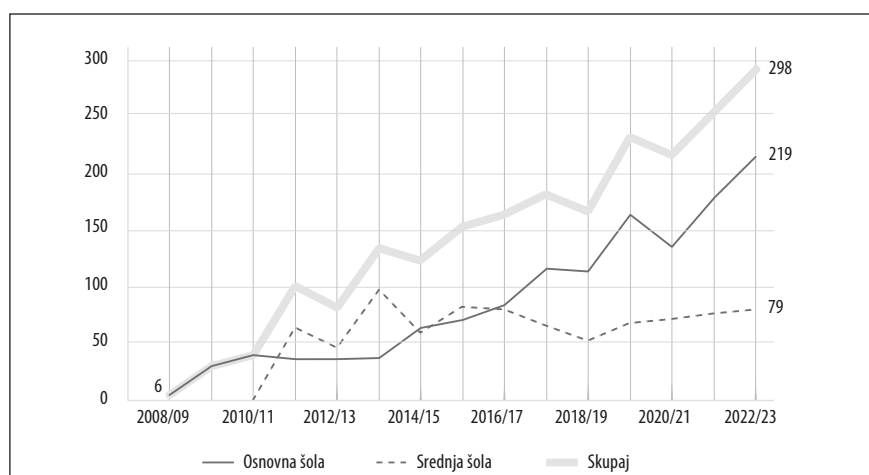
Pravica do vzgoje in izobraževanja v maternem (manjšinskem) jeziku je izjemno pomembna. Pripadniki narodnih manjšin imajo možnost izobraževanja v maternem jeziku na vseh stopnjah izobraževanja, od predšolske do visokošolske.

Jezike, v katerih poteka pouk, lahko razvrstimo v dve skupini: (1) regionalni ali manjšinski jeziki in (2) jeziki brez ozemlja, kot določa Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih oziroma sklep o ratifikaciji akta o potrditvi Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih (MZO 2023). Slovenski jezik še vedno velja za jezik brez ozemlja. Trenutno ima na Hrvaškem možnost izobraževanja v lastnem (maternem) jeziku 16 manjšin. Po podatkih hrvaškega ministrstva je v izobraževalno vertikalno vključenih več kot deset tisoč otrok, število izobraževalnih ustanov, kjer se izvaja pouk manjšinskih jezikov, pa kontinuirano raste (Pučka pravobraniteljica 2023, 111; VRH 2023b, 9–10). Ena od manjšin, ki ima možnost učenja maternega jezika, je tudi slovenska manjšina. Število otrok, vključenih v pouk, ter število izobraževalnih ustanov in učiteljev naraščata (Riman & Novak Lukanović 2021;

Riman & Novak Lukanović 2023). Po podatkih za šolsko leto 2023/24 se več kot 300 učencev in dijakov na Hrvaškem uči slovenskega jezika.

Čorkalo Biruški et al. (2019) trdijo, da manjšinsko izobraževanje ni monoetnično, razen pri srbski manjšini, temveč da se v učenje manjšinskega jezika vključujejo tudi drugi otroci in ne samo pripadniki te manjšine. V Istri so na primer italijanske šole odprte tudi za pripadnike drugih manjšin in hrvaško večino (Paravina 2022). To potrjuje ugotovitve raziskave, opravljene med PSMH (Riman 2021). Manjšinsko izobraževanje na Hrvaškem torej ni rezervirano samo za otroke, ki pripadajo določeni narodni manjšini. Glede na poročila se je v zadnjih nekaj letih povečalo število otrok, vključenih v pouk slovenskega (materne) jezika v hrvaških šolah po modelu C (graf 2.)

Graf 2: Število učencev in dijakov, ki se učijo slovenskega jezika po modelu C med šolskima letoma 2008/09 in 2022/23

Vir: VRH 2008; VRH 2009; VRH 2010; VRH 2011; VRH 2012; VRH 2013; VRH 2014; VRH 2015; VRH 2018; VRH 2019a; VRH 2019b; VRH 2021a; VRH 2021b; VRH 2022.

Iz grafa 2 je razvidno, da se število učencev in dijakov, vključenih v proces učenja slovenskega jezika in kulture, povečuje. Razlogi za to so v prizadevanjih PSMH, da se popularizira slovenski jezik in odprejo možnosti učenja slovenskega jezika v šolah na geografskih območjih, kjer PSMH živijo in kjer ta možnost še ne obstaja. Republika Hrvaška v tem procesu plača učitelja in stroške, nastale s samim procesom pouka, za učno gradivo pa poskrbita slovensko Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje ter Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Proces uvajanja slovenskega jezika je pogosto birokratsko zelo zaplete. Čeprav imajo manjšine (tudi slovenska) teoretično možnost, da se otroci, pripadniki te manjšine, učijo svojega jezika, je včasih to v praksi izjemno težko

uresničljivo (Riman & Štiglić 2023). Bilo je tudi nekaj primerov, ko so ravnatelji zavrnilo izvedbo ankete za preverjanje interesa za učenje slovenščine. Kršitve pravice do učenja slovenščine kot maternega jezika in nekaterih drugih pravic so pogoste, vendar na Hrvaškem ni nobene institucije, ki bi bila pripravljena reagirati in sposobna spremeniti stanje (Riman 2023b).

3.5 Uporaba lastnih znamenj in simbolov ter ohranjanje tradicionalnih nazivov in oznak

Manjšinam je zagotovljena svoboda uporabe znamenj in simbolov ter praznovanje njihovih praznikov. Poleg uradne uporabe zastave in simbolov Republike Hrvaške lahko izpostavijo svojo zastavo in simbole. Samoupravne enote so dolžne s svojim statutom predpisati uradno rabo in način uporabe zastave in simbolov narodnih manjšin. Svoja znamenja in simbole pripadniki manjšin predvsem uporabljajo ob različnih kulturnih in svečanih dogodkih (VRH 2022, 9). Pod to točko spada tudi možnost ohranjanja tradicionalnih imen in oznak ter poimenovanje vasi, ulic in trgov po osebah in dogodkih, pomembnih za zgodovino in kulturo narodne manjšine.

Možnosti uporabe znamenj in simbolov, predpisane s statutom, pa ne koristijo vsi PSMH in nasploh jo izkoriščajo precej manj kot pripadniki drugih manjšin. Zavedati se moramo, da čeprav je nekaj predpisano s statutom, to ne pomeni, da se zagotovo izvaja tudi v praksi. V letu 2022 je bila npr. omenjena pravica za pripadnike madžarske manjšine vpisana v statut in se je izvajala v praksi v osmih primerih, za pripadnike italijanske manjšine v 12 primerih in za PSMH v dveh primerih, in sicer v Mestu Pulj in Mestu Zagreb (VRH 2022, 122–124). Med letoma 2016 in 2019 so to možnost poleg Pulja in Zagreba imeli tudi Slovenci v Šibeniško-kninski županiji (ampak se ni izvajala v praksi) in v Varaždinski županiji, kjer pa naj bi se izvajala tudi v praksi (VRH 2020, 104–105; VRH 2019, 106; VRH 2018, 118–119; VRH 2017, 118).

Možnosti uporabe svojih nazivov in ohranjanja tradicionalnih imen in znamenj, poimenovanja vasi, ulic in trgov po osebah in dogodkih, pomembnih za zgodovino in kulturo narodne manjšine, pa PSMH do zdaj niso izkoriščali.⁶

3.6 Kulturna avtonomija in samoorganiziranje

Izjemno pomembni pravici sta kulturna avtonomija – ohranjanje, razvijanje in izražanje lastne kulture ter ohranjanje in varovanje svoje kulturne tradicije – ter samoorganiziranje in združevanje z namenom doseganja skupnih interesov. Gre za dve različni pravici, ki pa se tudi prekrivata. Obe pravici temeljita

⁶ To je bilo predpisano s statutom v Šibeniško-kninski županiji leta 2016, 2017, 2018, 2019, ampak ni bilo izvajano v praksi (VRH 2020, 102)

na dejstvu, da lahko pripadniki narodnih manjšin zaradi ohranjanja, razvoja, pospeševanja in izražanja svoje narodne in kulturne identitete ustanavljajo društva, ustanove in zavode za opravljanje javno-komunikacijske, kulturne, založniške, muzejske, arhivske, knjižnične in znanstvene dejavnosti in da s ciljem ohranjanja identitete pripadniki narodnih manjšin, njihova društva in sveti narodnih manjšin oziroma predstavniki narodnih manjšin svobodno vzdržujejo vezi z ljudmi, s katerimi imajo enake narodnostne, jezikovne, kulturne in/ali verske značilnosti, ter s pravnimi osebami s sedežem na območju države tega naroda, ki opravljajo dejavnosti vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture, založništva in humanitarne dejavnosti (ULPPNM 2023b).

Republika Hrvaška in lokalne enote v skladu s svojimi zmožnostmi financirajo delovanje navedenih ustanov. Programe financirata Ministrstva za kulturo in medije (ULPPNM 2023c) ter Svet za narodne manjšine. Varuhinja človekovih pravic pa poudarja, da je izvajanje pravic, povezanih s kulturno avtonomijo, zadovoljivo in pozitivno (Pučka pravobraniteljica 2023, 6).

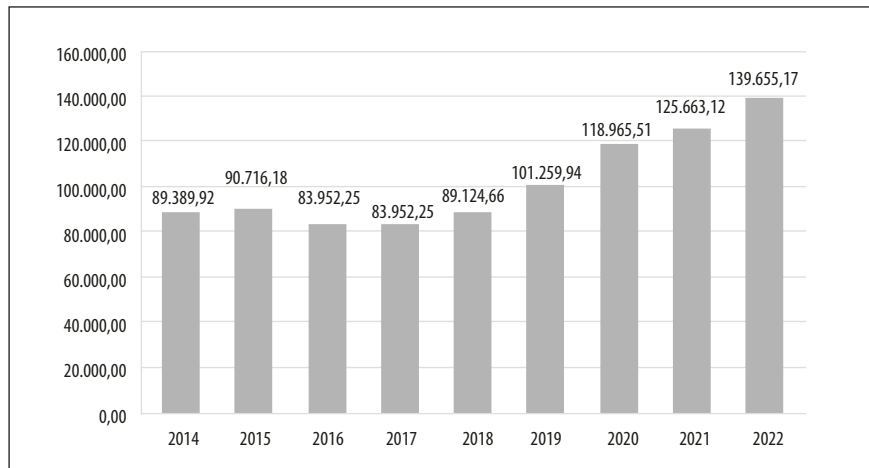
V okviru te pravice delujejo in svoje aktivnosti izvajajo tudi člani slovenskih kulturnih društev, poleg tega pa deluje tudi osrednja knjižnica za Slovence (VRH 2023, 127).

Kulturno delovanje PSMH je izjemno kompleksna tematika. Zaradi omejenega prostora tu ne bo možno prikazati številnih aktivnosti, ki jih slovenska društva na Hrvaškem izvajajo. Prek Sveta za narodne manjšine se kontinuirano financirajo (graf 3) (VRH 2023, 115). Pomembno je poudariti, da ima pri delovanju slovenskih društev na Hrvaškem pomembno vlogo tudi država matične kulture. Ta jih prek državnih institucij, predvsem Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, močno finančno podpira.⁷ Kot omenja Tatalović (2022, 71), sodelovanje z državo matične kulture temelji na različnih načinih in je za manjšino izjemno pomembno.

Kot je razvidno iz grafa 3, se znesek sredstev za delovanje slovenskih društev na Hrvaškem dviguje. Iz tega se financirajo različne dejavnosti, ki potekajo znotraj slovenskih društev na Hrvaškem. Te dejavnosti so večinoma tradicionalne kulturne dejavnosti. Poudarek je predvsem na zborovskem petju, ki je nekakšna osnova večjega števila slovenskih društev na Hrvaškem. Poleg tega delujejo dramske sekcije, kjer je poudarek na ohranjanju in učenju pravnega slovenskega jezika, organizirane so folklorne sekcije ter različne druge, v katere se lahko vključi večje število članov: planinska, glasbena, likovna, klekljarska ter ročna dela. Zelo pomembna je tudi založniška dejavnost, ki predvsem temelji na projektih, povezanih z raziskovanjem in popularizacijo zgodovine slovenstva na Hrvaškem.

7 Urad Vlade republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu je v letu 2023 za Slovence na Hrvaškem dodelil 380 000 evrov (USZS 2023), v letu 2022 347.250, 00 evrov (USZS 2022), v letu 2021 pa 344.950,00 evrov (USZS 2021) v letu 2020 pa je bilo dodeljenih 224.400,00 evrov (USZS 2020)

Graf 3: Pregled finančne podpore s strani Sveta za narodne manjšine za PSMH med letoma 2014 in 2022

Vir: VRH 2015; VRH 2018; VRH 2019a; VRH 2019b; VRH 2021a; VRH 2021b; VRH 2022.

Osnovne težave kulturnih društev so neustrezni prostori za delovanje. Od vseh društev na Hrvaškem imata svoje lastne prostore samo Slovenski dom KPD Bazovica in Slovensko kulturno društvo Istra v Pulju. Druga društva prostore najemajo in pogosto ti niso primerni za aktivnosti, ki jih obiskuje večje število članov. Določena društva (Slovensko kulturno društvo Lipa v Zadru ter Slovensko kulturno društvo Stane Vraz iz Osijeka) pa sploh nimajo prostorov, saj finančna podpora ne zadošča, da bi prostore najeli.

Naslednja težava je kadrovska podhranjenost. Dejavnosti znotraj slovenskih društev večinoma slonijo na prostovoljnem delu in nekaj redkih stalno zaposlenih. Zaposlene imajo slovenska društva v Pulju, na Reki, v Umagu, v Zagrebu in v Karlovcu. Vodilni člani slovenskih društev se zavedajo, da je ena največjih težav zelo majhno število mladih članov.

Slovenska društva na Hrvaškem so jedro slovenstva na Hrvaškem. Ključna sila delovanja v društvih so največkrat posamezniki, ki so obenem pobudniki in realizatorji številnih zamisli ter se trudijo organizirati različne dogodke in projekte. Na Hrvaškem namreč ni nobene druge slovenske kulturne, izobraževalne ali raziskovalne ustanove ali organizacije; ni kulturno informativnih centrov, ni slovenske šole, vrtca, gospodarskega društva, znanstvenega središča (Riman 2023a).

3.7 Pravica do ohranjanja lastne vere ter ustanavljanje verskih skupnosti skupaj z drugimi pripadniki te vere

Verske skupnosti lahko v skladu z zakonom svobodno javno opravljajo verske obrede, ustanavljajo šole, višje šole, druge zavode, socialne in dobrodelne ustanove ter z njimi upravljajo, pri svojem delovanju pa uživajo tudi varstvo in pomoč države. PSMH so izjemno heterogena skupnost⁸ (Zupančič 2022, 332), ki je poseljena po celotni Hrvaški, vseeno pa med njimi ni večjih kulturoloških in verskih razlik. Pravice do ohranjanja lastne vere PSMH ne uresničujejo, ker so predvsem tudi sami rimokatoliške veroizpovedi, tako kot večinsko prebivalstvo na Hrvaškem. Podatki iz popisa prebivalstva kažejo, da se je 84,22 % pripadnikov večinskega prebivalstva (Hrvatje) opredelilo za katoličane. Med PSMH je katoličanov 66,64 % (5151), agnostikov pa 15,34 % (DZS 2023b).

3.8 Dostop do sredstev javnega obveščanja in opravljanje dejavnosti javnega obveščanja (sprejemanje in širjenje informacij) v jeziku in pisavi, ki se uporabljata

Radijske in televizijske postaje na državni, regionalni in lokalni ravni spodbujajo razumevanje za pripadnike narodnih manjšin, ustvarjajo in predvajajo oddaje za obveščanje pripadnikov narodnih manjšin v jezikih narodnih manjšin, ustvarjajo in predvajajo programe, ki spodbujajo in izboljšujejo ohranjanje, razvoj in izražanje kulturne, verske in druge identitete narodnih manjšin, ohranjanje in varovanje njihovih kulturnih dobrin in izročila, ter ustvarjajo in predvajajo programe, ki pripadnike narodnih manjšin na tem območju seznanjajo z delom in nalogami njihovega sveta in predstavnikov manjšin (ULPPNM 2023d).

Vloga medijev je velikega pomena pri ustvarjanju strpnega ozračja v družbi, spodbujanju enakopravnosti narodnih manjšin in ohranjanju njihove kulturne identitete, vendar je zastopanost narodnih manjšin v javnih medijih še vedno eno od področij, kjer se pravice manjšin najmanj uveljavljajo. Medtem ko radijski program na Hrvaškem večinoma izpolnjuje obveznosti, so manjšine v televizijskem programu kvantitativno premalo zastopane, in sicer le v oddajah Prizma in Manjinski mozaik, ki se predvajata v neprivlačnih terminih, kakovost programov pa pada zaradi pomanjkanja novinarskega kadra. Uporaba manjšinskih jezikov je sporadična in nezadostna. Pomembna je tudi vloga lokalnih medijev, glede na močan vpliv nekaterih medijev v lokalnih

8 Kot piše Zupančič (2022): Poenostavljeno je mogoče ločiti tri skupine: glavnino predstavljajo priseljenci v večjih mestih ter njihovi potomci, manj je onih na podeželju v obmejnem pasu (rezultat mešanih čezmejnih porok), najmanj pa Slovencev na območju stare, tradicionalne, avtohtone poselitve, ki se sklenjeno drži slovenskega državnega teritorija.

multietničnih okoljih in morebiten pozitiven prispevek k razvoju manjšinske problematike (Pučka pravobraniteljica 2023, 99–100).

Pomembna informacija je, da se število minut programa, ki je namenjen manjšini na hrvaški radioteleviziji, zmanjšuje. V letu 2020 je bilo na HRT 5.494 minut in 14 sekund programa, namenjenega pripadnikom manjšine, v letu 2021 pa že samo 5.180 minut in 15 sekund programa (VRH 2023, 62). Po dostopnih podatkih ni razvidno, koliko minut v medijskem prostoru pripada posamezni manjšini. Varuhinja človekovih pravic (Pučka pravobraniteljica 2023, 113–114) in Svet manjšin na Hrvaškem (VRH 2023a, 62) sta tako že poročala, da tematike o manjšinah v medijih niso dovolj pokrite.

Izjemno malo je raziskav o manjšinah in medijih (Kanižaj 2006; Župarić-Ilijić 2011), ki so tudi relativno stare. Vseeno pa kažejo, da zastopanost etničnih, kulturnih in verskih manjšin ne odraža njihove dejanske zastopanosti v prebivalstvu, saj število manjšin ne pomeni enake medijske zastopanosti – Bošnjaki in Italijani so številni, a se relativno malo o njih piše. Najmanj so zastopani Madžari, Slovenci in Čehi. Največ se poroča o Srbih, Romih in Judih, v črni kroniki pa se največ piše o Albancih in Romih (Župarić-Ilijić 2011, 136).

Podatke o minutaži za določene manjšine je relativno težko pridobiti. Podatki niso prikazani po enaki metodologiji in jih je relativno težko primerjati. Podatki so parcialni in nekonsistentni, zato lahko prisotnost PSMH v medijih pokažemo samo deloma.

Za oddajo Prizma in Manjinski mozaik so razvidni podatki po minutah za leto 2016, 2017 in 2018 (tabela 3) in je bilo možno primerjanje. Čeprav v letih 2017 in 2018 v Prizmi ni bilo tematik, povezanih s PSMH, so vseeno dani primeri za pripadnike nekaterih drugih manjšin na Hrvaškem. Podobno je bilo tudi za oddajo Manjinski mozaik.

Tabela 3: Prikaz minutaže za izbrane manjšine na Hrvaškem

Oddaja	Leto	Slovenci	Čehi	Madžari	Srbi
		Minute			
Prizma	2017	0	156	156	277
	2018	0	152	171	413
Manjinski mozaik	2016	0	45	15	150
	2017	45	60	0	90
	2018	75	30	0	195

Vir: VRH 2019c; VRH 2023b.

Pripadniki srbske manjšine so imeli največ minut v tu omenjenih oddajah. Zanimivo je, da so tematike, povezane s PSMH, začeli obravnavati v letih 2017 in 2018 v Manjinskem mozaiku, medtem ko v oddaji Prizma v teh letih ni bilo nič tematik o Slovencih na Hrvaškem. Za leta med 2019 in 2022 podatki niso detajlno prikazani po letih. Za to obdobje je napisano, da je bilo o PSMH realiziranih šest oddaj Manjinskega mozaika, ki so trajale 1:30:13. V Prizmi pa je bilo 27 prispevkov v trajanju 2:39:55. (VRH 2023b, 91).

Izjemno veliko vlogo ima tudi manjšinski tisk, ki ga izdajajo organizacije PSMH na Hrvaškem. Slovenska društva izdajajo večmesečnike in letnike, torej ne obstajajo mesečniki ali tedniki. Založniško dejavnost so nase prevzela predvsem slovenska društva, finančno pa jih iz svojih sredstev podpirajo tudi sveti slovenske skupnosti na Hrvaškem. Slovensko društvo Zagreb izdaja štirimesečnik *Novi Odmev*, Slovensko kulturno društvo Split izdaja tromesečnik *Planika*, ki izhaja od leta 1993, Slovensko kulturno društvo Bazovica na Reki pa je med letoma 2005 in 2011 izdajala mesečnik *Kažipot*. Nadomestil ga je večmesečnik *Sopotja*: glasilo slovenske manjšine na Reki, ki je začel izhajati od januarja 2012. Glasilo Slovenskega kulturnega društva v Pulju je *Mavrica*, ki izhaja od leta 2006. Poleg tega izhaja tudi *Liburnijska priloga*, založnik je Slovensko kulturno-prosvetno društvo *Snežnik*, Slovensko kulturno društvo iz Umaga pa izdaja *Ajdo*. Tisk manjšinskih medijev se financira predvsem iz proračuna Republike Hrvaške (VRH 2019c, VRH 2023b).

3.9 Zastopanje v predstavniških in izvršilnih organih na državni in lokalni ravni ter v upravnih in sodnih organih

To je pravica, ki sega na več ravni. Najvišja je zastopanost pripadnikov manjšine v hrvaškem parlamentu. Pripadniki srbske manjšine v skladu z ustavnim zakonom o pravicah narodnih manjšin volijo tri poslance v parlament. Po enega poslanca volijo pripadniki madžarske in italijanske narodne manjšine, pripadniki češke in slovaške manjšine volijo enega poslanca. Pripadniki avstrijske, bolgarske, nemške, poljske, romske, romunske, rusinske, ruske, turške, ukrajinske, vlaške in judovske manjšine so v isti skupini, kjer je možna volitev enega poslanca. PSMH pa so v skupini skupaj s pripadniki albanske, bošnjaške, črnogorske in makedonske narodne manjšine in prav tako skupaj volijo enega poslanca. Pripadniki manjšin se volijo v okraju XII. Do sedaj v parlamentu še ni bilo poslanca iz vrst slovenske manjšine (Tatalović 2022).

Že ob sami uvedbi možnosti izvolitve poslanca v hrvaški parlament so vodilni na Zvezi glede dejstva, da so PSMH v skupini s še drugimi manjšinami, rekli:

»Sedanja skupina, v kateri več narodnih manjšin izvoli po enega predstavnika v hrvaškem parlamentu, temelji izključno na številčnosti posamezne narodne manjšine. To občutljivo vprašanje ima

širšo razsežnost in o njem se je treba pogovarjati, pri čemer imajo v mislih predvsem več elementov, ki vrednotijo posamezno narodno manjšino» (Council of Europe 2005, 55–56).

Na to vprašanje vodilni med Slovenci na Hrvaškem stalno opozarjajo. To je leta 2017 poudaril tudi tedanji predsednik Zveze Darko Šonc: »Mi smo v skupini petih nacionalnih manjšin bivše Jugoslavije in matematika je jasna. Vedno bosta zmagala predstavnik bošnjaške ali albanske skupnosti, ker je pripadnikov teh manjšin v volilnih seznamih veliko več« (STA 2017).

Eden vodilnih pripadnikov slovenske skupnosti je v istem letu izjavil:

»Praksa je pokazala nesmiselnost, da pet ali celo dvanajst nacionalnih manjšin predstavlja en poslanec, ki prihaja iz največje manjšine. Doslej so Slovence predstavljali Bošnjaki in zdaj Albanci, nikoli pa niso rekli, da predstavljajo manjšine, ki niso njihove. Če so pripadniki narodnih manjšin po definiciji hrvaški državljani, ki na Hrvaškem tradicionalno prebivajo z etničnimi, jezikovnimi, kulturnimi in drugimi značilnostmi, ki se razlikujejo od tistih večinskega naroda ali drugih manjšin, kako lahko Slovence predstavljajo nekdo, ki ne zna njihovega jezika?« (Jovanović 2017).

PSMH so do sedaj predlagali tri kandidate za poslanca. Leta 2003 sta kandidirala Darko Šonc, ki je dobil 630 glasov, in Sanja Bakula, ki je prejela 165 glasov. Z 2.711 glasovi je zmagal Šemso Tanković, pripadnik bošnjaške manjšine. Darko Šonc kasneje ni več kandidiral na parlamentarnih volitvah (DIP 2003, DIP 2007, DIP 2011, DIP 2015, DIP 2019).

Na parlamentarnih volitvah leta 2007 in 2011 PSMH niso imeli nobenega kandidata. Leta 2015 je kot predstavnica slovenske manjšine na volitvah sodelovala Sabina Koželj - Horvat, ki je v svoji kampanji poudarila, da sta potrebni večja medijska pozornost manjšinam in pravičnost. Na volitvah je prejela 143 glasov. Zmagala je pripadnica albanske manjšine Ermina Lekaj Prljaskaj s 1.354 glasovi (DIP 2003, DIP 2007, DIP 2011, DIP 2015, DIP 2019).

Pripadnikom narodnih manjšin je zagotovljena tudi pravica do zastopanosti v predstavniških telesih samoupravnih enot. Manjšina lahko uresničuje pravico do zastopstva v predstavniških in izvršilnih organih na državni in lokalni ravni, če predstavlja več kot 5 % prebivalstva na določenem območju (Tatalović 2022, 123). To dosegajo samo nekatere manjšine in PSMH ne sodijo mednje.

Pripadnikom narodnih manjšin, ki uveljavljajo pravico do sorazmerne zastopanosti, je zagotovljena zastopanost v predstavniških organih samoupravnih enot in pravica do zastopstva v izvršilnih organih teh samoupravnih enot, pravica do enega namestnika občinskega načelnika. Župani iz vrst narodnih manjšin so v izvršilnih organih samoupravnih enot v manjšini.

Pripadniki narodnih manjšin, ki imajo pravico do sorazmerne zastopanosti v predstavniških organih samoupravnih enot, imajo pravico do zastopanja v upravnih organih teh enot. PSMH zaradi svoje maloštevilnosti nimajo možnosti, da bi imeli predstavnike na teh ravneh (Ministarstvo pravosuda i uprave Republike Hrvatske 2017, 14–15).

Samoupravne enote, v katerih imajo pripadniki narodnih manjšin pravico do zastopstva v svojih upravnih organih, morajo izvajati politiko zaposlovanja novih delavcev, to je delavcev, ki se zaposlijo na prosta delovna mesta na način, ki bo zagotavljal spoštovanje pravic pripadnikov narodnih manjšin. Samoupravne enote so dolžne v svojih kadrovskih načrtih določiti zasedenost delovnih mest v svojih upravnih organih s pripadniki narodnih manjšin in načrtovati zaposlovanje potrebnega števila pripadnikov narodnih manjšin, da bi dosegli zajamčeno zastopanost. Ob objavi razpisa za prosta delovna mesta morajo samoupravne enote, v katerih ni zagotovljena zastopanost pripadnikov narodnih manjšin, to navesti v razpisnem besedilu (Ministarstvo pravosuda i uprave Republike Hrvatske 2017, 16). Po podatkih se število pripadnikov manjšin zmanjšuje, upada pa tudi število evidentiranih PSMH.

Število pripadnikov manjšin, zaposlenih v državni upravi, na ministrstvih in v strokovnih službah Vlade Republike Hrvaške, upada (Riman & Štiglic 2023), kar je pričakovano, saj upada tudi število pripadnikov manjšin na Hrvaškem nasploh. Nekatere narodne manjšine imajo več pripadnikov zaposlenih v državni upravi, nekatere pa manj. Njihovo število je v korelaciji z njihovim deležem v hrvaški družbi. Pri Romih in Albancih je število zaposlenih precej manjše kot pri pripadnikih nekaterih drugih narodnih manjšin, ki jih je manj kot Romov in Albancev. Razlog je v že tradicionalno ekonomsko prikrajšanem položaju in izobrazbi Romov, vendar se s precejšnjimi težavami soočajo tudi pripadniki albanske narodne manjšine. Ena največjih ovir je nepoznavanje hrvaškega jezika ter razni predsodki (Sinoruka & Knezevic 2020). Število PSMH pa kontinuirano in počasi, a vztrajno pada. Podrobnejši prikaz za PSMH je v Tabeli 4.

V državni upravi je bilo v letu 2022 zaposlenih 32 pripadnikov slovenske manjšine. To število ter druge številke, prikazane v tabeli 4, pa so vprašljivi, saj tudi Poročilo navaja, da lahko nekateri pripadniki narodnih manjšin ob prijavi na delovno mesto ne izkažejo pripadnosti manjšini (VRH 2022, 48). Poleg tega nekatere lokalne samouprave (Pulj, Zagreb) nimajo podatkov o zaposlenih pripadnikih narodnih manjšin (VRH 2022, 49; VRH 2023b, 196). Očitno nekatere institucije ne morejo spremljati stanja, ker ni obveznosti navedbe narodnosti, kar pomeni, da lokalne in državne institucije nimajo realne slike o pripadnikih narodnih manjšin, ki jih zaposlujejo. V nekaterih primerih tudi pripadniki slovenske narodne manjšine, zaposleni v državni instituciji, ne navedejo svoje narodne pripadnosti. Iz tega je mogoče sklepati, da je število zaposlenih PSMH mogoče večje od prikazanega.

Tabela 4: Število Slovencev, zaposlenih v državni upravi ter strokovnih službah in uradih vlade, 2011–2022

Leto	Državna uprava, ministrstva in strokovne službe – posebej						Število zaposlenih PSMH – skupaj		Število vseh zaposlenih pripadnikov manjšin – skupaj
	Ministrstva		Državne upravne organizacije		Strokovne službe Vlade RH				
2011*							54		1783
2012*							51		1752
2013*							54		1853
2014	45	0,10 %	2	0,07 %	2	0,39 %	49	0,09 %	1762
2015	39	0,08 %	8	0,13 %	3	0,58 %	49	0,09 %	1713
2016	35	0,08 %	7	0,12 %	3	0,66 %	45	0,08 %	1689
2017	32	0,07 %	4	0,15 %	3	0,64 %	39	0,08 %	1658
2018	33	0,07 %	3	0,11 %	3	0,64 %	39	0,08 %	1605
2019	28	0,06 %	8	0,13 %	4	0,64 %	39	0,08 %	1579
2020	27	0,06 %	8	0,20 %	3	0,66 %	38	0,07 %	1471
2021	22	0,05 %	8	0,20 %	2	0,45 %	32	0,07 %	1439
2022	21	0,05 %	8	0,21 %	2	0,46 %	31	0,07 %	1426

* V poročilih ni podrobnih podatkov za leta 2011, 2012 in 2013.

Vir: VRH 2012; VRH 2013; VRH 2014; VRH 2015; VRH 2018; VRH 2019a; VRH 2019b; VRH 2021a; VRH 2021b; VRH 2022.

3.10 Sodelovanje v javnem življenju in vpliv na urejanje lokalnih zadev prek svetov in predstavnikov narodnih manjšin

Pravica omogoča možnost delovanja v svetovalnih političnih telesih na Hrvaškem, in to so sveti in predstavniki narodnih manjšin na Hrvaškem. Cilj teh teles je ohranjanje, krepitev ter nasploh napredovanje in zaščita pripadnikov manjšin na Hrvaškem (Petričušić 2021, 8).⁹ Sveti in predstavniki narodnih manjšin imajo svetovalno funkcijo in predstavljajo kanal za vzpostavitev dialoga med regionalno oziroma lokalno samoupravo in narodno manjšino.

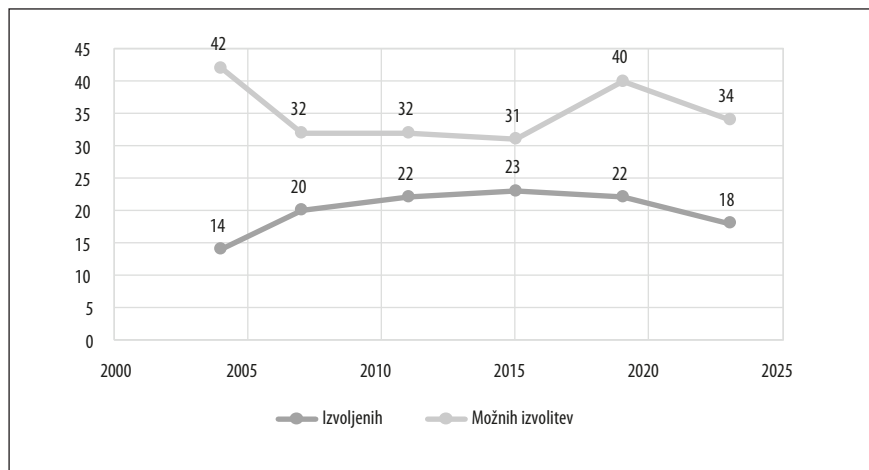
9 Pripadniki manjšin, navzoči v zadostnem, predpisanem številu v županijah (najmanj 500), mestih in občinah (najmanj 200 ali 1.5 %) volijo svete, v enotah, kjer so številčno šibkejši (najmanj 100), pa imajo pravico do predstavnika (*Zakon o izboru vijeća i predstavnika nacionalnih manjina* 2019).

Zadnje volitve za svete in predstavnike manjšin na Hrvaškem so bile v letu 2023. Razpisanih je bilo 592 mest, in sicer 451 za člane sveta narodnih manjšin (61 v županijah in mestu Zagreb, 151 v mestih in 239 v občinah) ter 141 za predstavnike narodnih manjšin (96 v županijah in mestu Zagreb, 44 v mestih in 1 v občini). Omeniti velja, da je slovenska skupnost v letu 2023 imela možnost izvolitve 35 predstavnikov ali svetov slovenske manjšine, dejansko pa so jih izvolili samo 18 (DIP 2023a).

Sveti in predstavniki manjšin pa bi vendarle lahko imeli pomembnejšo vlogo. To politično telo pripadnikom manjšin namreč zagotavlja neposreden vpliv na reševanje tistih vprašanj, ki so v pristojnosti lokalne oblasti, ter jim omogoča, da predlagajo rešitve o vprašanjih, ki so izjemno pomembna za narodne manjšine, in soustvarjajo lokalno politiko. Teoretično lahko vplivajo na vse sfere življenja na ravni lokalne in regionalne oblasti, vendar v praksi temu ni tako in so njihove pobude pogosto preprosto prezrte (Petričušić 2012, 95). Izziv predstavlja tudi dejstvo, da širši krog pripadnikov manjšinske skupnosti pogosto ne vidi koristi za samo skupnost ali pa za posamezne pobude ni zainteresiran.

PSMH pri tem niso izjema. Vse odkar obstaja možnost participacije v tu omenjenih političnih telesih je vidno, da PSMH ne izkoristijo vseh priložnosti, ki jih imajo na voljo, čeprav uredniki manjšinskih glasil redno motivirajo volivce in opozarjajo na pomembnost obstoja in delovanja svetov in predstavnikov slovenske manjšine na Hrvaškem (Strašek 2003, 13; Mirković 2015; Novi odmev 2015; Mirković 2019; Novi odmev 2019; Mirković 2023; Novi odmev 2023). Razlogov, zakaj se ne vključujejo v delovanje svetov in predstavnikov in zakaj je obisk volišč med PSMH tako nizek, je več. Raziskovalci so evidentirali naslednje: (1) slaba medijska pokritost in informiranost o volitvah, ki se jih obravnava kot popolnoma nepomembne (Zebić 2023a); (2) slaba informiranost o pomenu svetov in predstavnikov manjšin; omejena vloga svetov in predstavnikov manjšin, ki nimajo prav veliko pristojnosti (Zebić 2023b); (3) zelo majhno število volišč, kjer se potem s prihodom na volišče tudi javno deklarirajo kot pripadniki manjšine, kar odpira tudi problem diskriminacije (Samardžija 2023); (4) šibka finančna podpora delu predstavnikov in članov sveta manjšin (Večernji list 2023); (5) neprepoznavna vloga svetov in predstavnikov manjšin nasploh; (6) možnost stigmatizacije pripadnikov manjšin, ker svoje predstavnike izbirajo v posebnem volilnem ciklusu (Samardžija 2023). Število možnih in izvoljenih svetov in predstavnikov za obdobje med letoma 2004¹⁰ in 2023 je prikazano v grafu 4.

10 Prve volitve svetov in predstavnikov narodnih manjšin na Hrvaškem so potekale v letu 2003 in so bile ponovljene leta 2004. Za njih je bila značilna nizka volilna udeležba vseh manjšin. V prvem mandatu so se v glavnem reševale organizacijske težave, izobraževali so se predstavniki manjšin, delalo se je tudi na vzpostavitvi komunikacije z organi lokalnih in regionalnih oblasti (Tatalović et al. 2010, 4)

Graf 4: Število možnih in izvoljenih svetov in predstavnikov od leta 2004 do leta 2023

Vir: DIP 2003; DIP 2007; DIP 2011; DIP 2015; DIP 2019; DIP 2023a.

Kot je razvidno, je bilo največ razpisanih volitev za svete in predstavnike slovenske manjšine v letu 2004, potem pa v letu 2019. PSMH so to možnost najboljše izrabili v letu 2015, v letu 2023 pa je bilo izrabljena v 52,94 %.

Analiza podatkov o neobstoju svetov in predstavnikov slovenske manjšine na Hrvaškem pa kaže predvsem na pomanjkanje kandidatov na geografskih območjih (Medžimurska županija, zahodni del Karlovske županije, Krapinsko-zagorska županija, osrednji del Istrske županije), kjer ne obstajajo slovenska kulturna društva, ki bi lahko motivirala in kandidirala posameznike na volilne liste (DIP 2003; DIP 2007; DIP 2011; DIP 2015; DIP 2019; DIP 2023a).

Za člane sveta in predstavnike slovenske manjšine na Hrvaškem je bilo v letu 2023 izvoljenih 132 PSMH (34 moških in 98 žensk) (DIP 2023a). Čeprav je po uradnih popisih več članov (185), se s poimensko analizo to število zmanjša, saj so na nekaterih listah isti kandidati, npr. na listi za županijo in potem za mesto ali občino (DIP 2023). V letu 2023 je bilo na listah kar 16,45 % istih kandidatov.

Zelo zaskrbljujoči podatki zadnjih volitev za PSMH kažejo izjemno majhno število članov sveta in predstavnikov slovenske manjšine, mlajših od 30 let. Podatki DVK kažejo, da je samo 1,89 % (3 osebe) predstavnikov in članov sveta mlajših od 30 let (DIP 2023a).

Sveti in predstavniki manjšin so financirani iz lokalne skupnosti, čeprav je ta obveznost precej ozko oblikovana. Ustavni zakon določa, da se sredstva za delo svetov in predstavnikov zagotavljajo iz sredstev samoupravnih enot, ne predpisuje pa možnih sankcij za tiste enote, ki tega ne storijo. Za ilustracijo, leta 2019 je največ denarja za predstavnike in svete vseh manjšin dodelilo

Mesto Zagreb, najmanj pa Medžimurska županija (Mašić 2022, 87). V letu 2015 so sveti in predstavniki slovenske manjšine pridobili 147.009,23 evrov (Mašić 2022, 86), v letu 2019 pa 190.422,56 evrov. Za primerjavo lahko navedemo, da so predstavniki in sveti srbske manjšine dobili 901.247,44 evrov v letu 2015 in 1.036.370,48 evrov v letu 2019 (Mašić 2022, 89). Prikaz situacije za izbrane svete in predstavnike slovenske skupnosti med letoma 2019 in 2021 na Hrvaškem je v Tabeli 4.

Tabela 4: Prikaz finančne podpore za predstavnike in svete slovenske skupnosti, 2019–2021, v EUR

Županija /mesto /občina	Znesek načrtovanih sredstev za leto 2019	Znesek porabljenih sredstev za leto 2019	Znesek načrtovanih sredstev za leto 2020	Znesek porabljenih sredstev za leto 2020	Znesek načrtovanih sredstev za leto 2021	Znesek porabljenih sredstev za leto 2021
Mesto Samobor	933,33	933,33	933,33	933,33	928,38	928,38
Karlovška županija	1.826,88	1.826,88	4.748,67	2.596,89	4.748,67	1.826,88
Mesto Karlovec	2.122,01	2.122,01	2.122,01	2.122,01	2.122,01	2.122,01
Varaždinska županija	649,86	649,86	649,86	649,86	490,71	490,71
Mesto Varaždin	4.045,05	4.045,05	4.045,05	4.045,05	4.045,05	4.045,05
Občina Cestica	0,00	0,00	994,69	758,48	994,69	0,00
Primorsko-goranska županija	10.242,97	9.718,40	11.680,95	10.171,11	12.095,49	10.752,07
Mesto Čabar	0,00	0,00	663,12	0,00	663,12	0,00
Mesto Opatija	968,16	66,31	677,71	0,00	968,16	0,00
Mesto Reka	13.544,68	13.544,68	8.421,75	10.028,35	8.355,43	9.924,50
Občina Matulji	6.431,03	5.093,66	4.562,33	3.724,38	7.546,41	3.646,94
Zadrška županija	2.387,26	2.617,19	1.193,63	497,13	2.387,26	237,62
Mesto Zadar	4.421,20	2.396,27	2.387,26	2.237,73	3.328,91	2.258,52
Osiješko-baranjska županija	2.652,51	630,06	2.652,51	1.255,05	3.978,77	1.937,72
Mesto Osijek	1.326,25	1.187,78	1.326,25	1.326,25	1.326,25	1.326,25
Splitsko-dalmatinska županija	15.749,33	15.747,96	13.262,59	13.249,67	13.262,59	13.247,73
Mesto Split	12.466,84	9.784,95	12.586,20	12.586,20	12.586,20	12.897,39
Istrska županija	2.254,64	2.209,51	835,35	835,35	1.198,48	1.198,48
Mesto Poreč	1.061,00	1.061,00	1.061,00	0,00	742,70	0,00
Mesto Pulj	9.350,13	9.350,13	7.128,64	8.059,70	8.355,43	7.715,11
Mesto Umag	1.259,94	1.259,94	663,12	0,00	663,12	663,12
Mesto Zagreb	106.033,79	106.033,79	91.658,72	90.770,73	91.551,72	91.551,72

Vir: VRH 2021a; VRH 2021b; VRH 2022.

Podatki kažejo, da finančna podpora vsako leto približno enaka. Svet in predstavniki sredstva porabljajo različno. Nekateri porabijo vse, kar je na voljo, drugi pa nič od ponujenega. Predvsem pa je zabeležena njihova podpora pri izvajanju pouka slovenskega jezika ali delovanju društev. Z vidika Slovencev na Hrvaškem so predstavniki in sveti slovenske skupnosti na Hrvaškem del slovenskega (samo)organiziranja in bi lahko imeli veliko večjo vlogo.

3.11 Varstvo pred vsako dejavnostjo, ki ogroža ali bi lahko ogrozila preživetje ter uresničevanje pravic in svoboščin

Ta pravica zagotavlja varstvo in spodbuja enakost kot najvišjo vrednoto ustavnega reda Republike Hrvaške, ustvarja predpogoje za doseganje enakih možnosti in ureja varstvo pred diskriminacijo na podlagi rase ali narodnosti, barve kože, spola, jezika, vere, političnega ali drugega prepričanja, nacionalnega ali socialnega porekla itn. (ULPPNM 2023f). Raziskava varuha človekovih pravic o stališčih in ozaveščenosti o diskriminaciji in oblikah diskriminacije, izvedena leta 2022, kaže, da 38,4 % anketirancev navaja, da je narodnost ali poreklo še vedno najbolj razširjen temelj za diskriminacijo v Republiki Hrvaški. Po podatkih so najbolj diskriminirani Srbi in Romi (Pučka pravobraniteljica 2023, 114). Podatkov o diskriminaciji PSMH ni in je to ena od tematik, ki bi jo bilo treba dodatno raziskati.

4 Zaključek

Številne so pravice, ki jih Republika Hrvaška ponuja pripadnikom manjšin. PSMH zaradi maloštevilnosti in razpršenosti po celotni Hrvaški vseh pravic ne morejo izkoristiti. Tako npr. na določenih geografskih območjih ne morejo uresničevati dvojezičnosti (npr. dvojezični napisi), kot to lahko pripadniki italijanske manjšine v Istri. Prav tako ne morejo imeti zastopnika v predstavniških in izvršilnih organih v državni in lokalni samoupravi, razen če njihov pripadnik do takega položaja pride na drug način, npr. z izvolitvijo, a to več ni povezano z manjšinskimi pravicami. Poleg tega določene pravice za PSMH niti niso zanimive, ker so kulturološke razlike (vera, jezik, pisava) v primerjavi z večinskim narodom zelo majhne oz. jih skoraj ni. A prav ta kulturna neposebnost v primerjavi z večinskim okoljem omogoča PSMH lažjo vključitev v večinsko društvo in prilagajanje kulturi kraja, kjer živijo. V omenjenih krajih pa je ta kulturna različnost še manj vidna.

Poleg tega, da PSMH določenih pravic zaradi številčnosti ne dosegajo, pa za nekatere kažejo večji in za nekatere manjši interes. Zanimajo se predvsem za kulturno avtonomijo in dejavnosti, povezane s kulturo v najširšem

smislu te besede. Poudarek je bolj na tradicionalni kulturi, ampak zastopani so tudi drugi segmenti. Pomen kulture je razviden tudi iz same organizacijske strukture PSMH, kjer imajo največji pomen prav kulturna društva. Ta so nosilci kulturnih, jezikovnih in drugih elementov, ki se zdijo pomembni za ohranjanje slovenske kulture in jezika na Hrvaškem. Trenuten način organizacije sega v preteklost, ko se zaradi skupnega bivanja v Jugoslaviji nekatere potrebe po politični organiziranosti in uveljavljanju različnih »manjšinskih« struktur niti niso pojavljale. Oblikovanje Zveze Slovencev na Hrvaškem kot krovne organizacijske oblike z izključno koordinacijskim namenom je pravzaprav že presežek tega, kar narekujejo predpisane oblike manjšinskega delovanja na Hrvaškem (Zupančič 2022, 345).

Relativno težko je pričakovati, da se bo organizacijska oblika PSMH po številnih desetletjih zelo hitro spreminjala. Prav zato je tudi pravica do političnega udejstvovanja dokaj slabo izkoriščena. Nekdanji veleposlanik Republike Slovenije na Hrvaškem Vojko Volk poudarja, da je v primerjavi z manjšinami, ki so se odločile za bolj politično ali celo strankarsko delovanje, slovenska manjšina že na začetku izbrala pot nedeljene enotnosti in povezanosti ter aktivnega delovanja na področju kulture, slovenskega jezika in izobraževanja. Ocenjuje, da je to bila odlična odločitev, ki PSMH na Hrvaškem odlikuje še danes (Vodovnik 2014). Prav zato PSMH niso vključeni v uveljavljanje pravic, povezanih s političnimi možnostmi.

Možnost zastopanosti pripadnikov manjšine v hrvaškem parlamentu je pravica, ki jo PSMH nikoli niso skušali resnejše uveljaviti. Imeli so tri kandidate na parlamentarnih volitvah v okraju XII, zadnjič na volitvah v letu 2015. Tudi delovanje v političnih telesih svetov in predstavnikov slovenske manjšine na Hrvaškem je relativno slabo. Njihovo delovanje je predvsem povezano s kulturnimi dogodki brez političnega konteksta. Največji korak je bila zahteva za uvedbo učenja slovenskega jezika v nekatere osnovne ali srednje šole. Delovanje predstavnikov in svetov slovenske manjšine je dokaj slabo prepoznano tako v javnosti kot tudi znotraj same skupnosti (Riman & Mirković 2022).

Ena od pravic, za katero vidnejši predstavniki PSMH kažejo interes, je učenje slovenskega jezika in kulture v hrvaških institucijah. Pogosto pa je uveljavitev tega izjemno zahtevna, čeprav bi sam postopek uvedbe slovenskega jezika lahko bil relativno enostaven. Primer je poskus uvedbe slovenskega jezika v vsaj eno šolo v Mestu Varaždin. Postopek se je začel leta 2022, ampak še vedno ni nobenega napredka, da bi otroci PSMH v tej šoli tudi dejansko začeli z učenjem slovenskega jezika.¹¹

11 Korespondenco z osnovnimi šolami v Varaždinu in Mestom Varaždin hrani avtorica prispevka.

Za določene pravice, ki jih PSMH imajo, pa sploh ne vedo in ne kažejo prevelikega interesa, da bi se z njimi sploh seznanili (npr. osebna izkaznica v manjšinskem jeziku). Ker so zelo dobro integrirani v družbo, v kateri živijo, pa tudi zaradi geografske bližine Slovenije – države matične kulture, PSMH pravzaprav niti ne izkazujejo večjih potreb po tu prikazanem načinu pravne zaščite.

Literatura in viri

- Council of Europe, 2005. *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Second Opinion on Croatia, adopted on 01 October 2004*. Council of Europe, Strasbourg, <https://rm.coe.int/168008c15f> (dostop 15. 10. 2023).
- Čorkalo Biruški, D., Jelić, M., Ivanec, T. P., Pehar, L., Uzelac, E., Rebernjak, B. & Kapović, I., 2019. *Obrazovanje nacionalnih manjina i međuetnički stavovi u Hrvatskoj*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Zagreb.
- DIP – Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2003. Izbori za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 18. maj 2003, <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/index.html#/app/manjine-2003> (dostop 12. 4. 2023).
- DIP – Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2004. Informacija o rezultatima izbora provedenih 15. veljače 2004. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, Zagreb, <https://www.izbori.hr/site/UserDocsImages/2269> (dostop 12. 4. 2023).
- DIP – Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2007. Izbori za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 17. junij 2007, <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/index.html#/app/manjine-2007> (dostop 12. 4. 2023).
- DIP – Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2011. Izbori za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 10. julij 2011, <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/index.html#/app/manjine-2011> (dostop 13. 4. 2023).
- DIP – Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2015. Izbori za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 31. maj 2015, <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/index.html#/app/manjine-2015> (dostop 13. 4. 2023).
- DIP – Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2019. Izbori za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 31. maj 2015, <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/index.html#/app/manjine-2019> (dostop 14. 4. 2023).
- DIP – Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2023a. Izbori za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 7. maj 2023, <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/index.html#/app/manjine-2023> (dostop 14. 4. 2023).
- DIP – Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, 2023b. *Informacija o konačnim rezultatima izbora članova vijeća i izbora predstavnika nacionalnih manjina u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave provedenih 7. svibnja 2023*. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske, Zagreb, <http://www.izbori.hr/site/UserDocsImages/2023/Manjinski%20izbori%202023/Statistike/Objedinjeno%20knjiga.pdf> (dostop 20. 9. 2023).
- DZS – Državni zavod za statistiku, 2023a. Stanovništvo prema narodnosti – detaljna

- klasifikacija, popis 2021, https://podaci.dzs.hr/media/3hue4q5v/popis_2021-stanovnistvo_rh.xlsx (dostop 10. 9. 2023).
- DZS – Državni zavod za statistiku, 2023b. Stanovništvo prema narodnosti i vjeri, popis 2021, https://podaci.dzs.hr/media/3hue4q5v/popis_2021-stanovnistvo_rh.xlsx (dostop 10. 9. 2023).
- DZS – Državni zavod za statistiku, 2023c. Stanovništvo prema narodnosti, starosti i spolu, popis 2021, https://podaci.dzs.hr/media/3hue4q5v/popis_2021-stanovnistvo_rh.xlsx (dostop 10. 9. 2023).
- Jovanović, N., 2017. Zakon slabijeg. *Novosti*, 10. december 2017, <https://www.portal-novosti.com/zakon-slabijega> (dostop 12. 10. 2023).
- Novi odmev, 2015. Kmalu volitve svetov in predstavnikov slovenske manjšine. *Novi odmev* 55, 13.
- Novi odmev, 2019. Volitve manjšinskih svetov in predstavnikov so naša nova priložnost. *Novi odmev* 69, 11.
- Kanižaj, I., 2006. *Manjine između javnosti i stvarnosti*. Sveučilišna knjižara, Zagreb.
- Kržišnik-Bukić, V., 2016. Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem. V K. Munda Hirnök & D. Grafenauer (ur.), *Raznolikost v raziskovanju etničnosti : izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 142–166.
- Lokar, M., 2013. Zelen kot Slovenija in rdeč kot ljubezen: slovenski jezik med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini / Two Homelands* 38, 141–151.
- Masić, B., 2022. Analiza korištenja aktivnog i pasivnog biračkog prava pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj: primjer izbora za vijeća i predstavnike nacionalnih manjina 2015. i 2019. godine. *Migracijske i etničke teme* 38 (1), 73–106.
- Medvešek, M. & Novak Lukanović, S., 2015. Promocija učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji: zaključno poročilo projekta. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Medvešek, M. & Novak Lukanović, S., 2017. Perspektive učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji. *Jezik in slovstvo* 62 (4), 31–50, 129, <https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/article/view/17753/15064> (dostop 20.9. 2023).
- Medvešek, M., 2017. Učenje slovenskega jezika ter stališča dijakov in staršev do slovenščine v Varaždinski in Medžimurski županiji na Hrvaškem. *Slovenščina* 2.0 5 (2), 151–178.
- Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske, 2017. *Brošura o Ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina*. Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske, Zagreb.
- Mirković, M., 2015. Uvodnik. *Sopotja* 2, 4–5.
- Mirković, M., 2019. Letos manjšinske volitve. *Sopotja* 1, 4.
- Mirković, M., 2023. Letos manjšinske volitve. *Sopotja* 1, 3.
- MZO – Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2023. Obrazovanje nacionalnih manjina, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Zagreb, <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/obrazovanje-nacionalnih-manjina/571> (dostop 10. 5. 2023).
- Pajnič, K., 2018. Ekonomski položaj in demografska struktura Slovencev na Hrvaškem: včeraj, danes, jutri. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 80, 65–88.

- Paravina, A., 2022. Croatian Serb Culture, Language, and Minority Education Rights. *Social Sciences* 11 (7), 275.
- Petričušić, A., 2012. Vijeća nacionalnih manjina: institucija upitnog legitimiteta i uglavnom neostvarene nadležnosti. *Revus* 17, 91–103.
- Petričušić, A., 2021. Provedba izbora za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina. *Zagrebačka pravna revija* 10, (1) 7–29.
- Pučka pravobraniteljica, 2023. *Izvešće pučke pravobraniteljice: Analiza stanja ljudskih prava i jednakosti u Hrvatskoj, 2022*. Ured Pučke pravobraniteljice, Zagreb, <https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce-pucke-pravobraniteljice-za-2022-godinu/?wpdmml=15489&refresh=6465f2bc2565a1684402876> (dostop 10. 9. 2023).
- Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije (RePASM)*. Uradni list RS, 35 (1996), 5. 7. 1996, 2946.
- Riman, B. & Lukanović, S., 2021. Trideset let učenja slovenskega jezika na Hrvaškem. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 87, 173–194.
- Riman, B. & Lukanović, S., 2023. Slovenski jezik in vloga učiteljev slovenskega jezika na Hrvaškem, *Jezik in slovstvo* 68 (1), 19–33.
- Riman, B. & Štiglic, N., 2023. The Socioeconomic Position of National Minorities with a Special Emphasis on Slovenes in Croatia over the Past Thirty Years. *Journal of ethnic studies, Treatises and documents* 91, 25–50.
- Riman, B. & Zver, S., 2019., Aktualna politična situacija med pripadniki slovenske skupnosti na Hrvaškem, *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 84, 73–95.
- Riman, B., 2021. *Podpora in razvoj pouka slovenskega jezika na Hrvaškem – posvet: strokovno- razvojna naloga: koordinacija in evalvacija učenja slovenskega jezika na Hrvaškem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Riman, B., 2022. *Sosedje Slovenci: Slovenci na Hrvaškem [razstava v Razstavnici dvorani NUK, Turjaška 1, Ljubljana, 4. julij – 5. oktober 2019, 10. maj 2022] = Susjedi Slovenci: Slovenci u Hrvatskoj [izložba u Izložbenoj dvorani NUK, Turjaška 1, Ljubljana, 4. srpanj – 5. listopad 2019, 10. svibanj 2022]*. Narodna in univerzitetna knjižnica, Inštitut za narodnostna vprašanja, Zveza slovenskih društev na Hrvaškem, Ljubljana.
- Riman, B., 2023a. Slovenci v osamosvojeni Hrvaški – vpogled v aktualno situacijo.
- V: B. Jesih & D. Grafenaure (ur.), *Prva, druga in post-Jugoslavija v včerajšnjih in sodobnih slovenskih selitvah*, Združenje Slovenska izseljenska matica, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 27–44.
- Riman, B., 2023b. The Socio-Economic Participation of the National Minorities in Croatia with Special Emphasis on the Slovenian National Minority During Last 30 Years. *ECMI Workshops Series, Socio-Economic Participation of National Minorities: Preparation of a Cost Application*, ECMI HQ, Flensburg, 6. februar 2023.
- Riman, B. & Mirković, M., 2022. Vpogled v aktualni položaj slovenske narodne skupnosti na Hrvaškem. Zveza slovenskih društev na Hrvaškem, Reka.
- Samardžija, M., 2023. Slaba nadležnost i kompetentnost. *P-portal*, 19. maj. 2023, <https://p-portal.net/slaba-nadleznost-i-kompetentnost/> (dostop 15. 9. 2023).
- SDU – Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 2022. *Godišnje*

izvješće o provedbi strategije i Zakona o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske za 2021. Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, Zagreb, (dostop 14. 9. 2023).

Sinoruka, F. & Knezevic, M., 2020. Struggling To Be Seen: in Croatia, Albanian Women Fight Prejudice, Patriarchal Norms. *BalkanInsight*, 9. November 2020, <https://balkaninsight.com/2020/11/09/struggling-to-be-seen-in-croatia-albanian-women-fight-prejudice-patriarchal-norms/> (dostop 20. 9. 2023).

STA – Slovenska tiskovna agencija, 2017. Slovenci na Hrvaškem niso zadovoljni z zastopstvom v hrvaškem saboru. *Primorske novice*, 9. marec 2017, <https://primorske.svet24.si/novice/svet/slovenci-na-hrvaskem-niso-zadovoljni-z-zastopstvom> (dostop 14. 9. 2023).

Stojanović, M., 2020. Analiza: (Ne)mogućnost promjene podatka o nacionalnoj pripadnosti u matici rođenih. Pučka pravobraniteljica, Zagreb, 29. oktober 2020, <https://www.ombudsman.hr/hr/analiza-nemogucnost-promjene-podatka-o-nacionalnoj-pripadnosti-u-matici-rodenih/> (dostop 5. 10. 2023).

Strašek, F., 2003. Volitve v svet slovenske narodnostne manjšine na ravni lokalne samouprave v Republiki Hrvaški. *Novi odmev* 19, 13.

Tatalović, S., 2001. Nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj. *Politička misao* 38 (3), 95–105.

Tatalović, S., 2022. *Nacionalne manjine u Hrvatskoj (politika, obrazovanje i kultura)*. Prosvjeta, Zagreb.

Tatalović, S., Jakešević, R. & Lacović, T., 2010. Funkcioniranje vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. *Međunarodne studije*, 3/4 (10), 40–56.

Novi odmev, 2023. Manjšinske volitve so priložnost, da se nas sliši. *Novi odmev* 81, 13.

ULPPNM – Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2023a. *Izjašnjavanje o pripadnosti nacionalnoj manjini*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://ljudskaprava.gov.hr/nacionalne-manjine/polozej-i-prava-pripadnika-nacionalnih-manjina-u-republici-hrvatskoj/izjasnjavanje-o-pripadnosti-nacionalnoj-manjini/615> (dostop 5. 9. 2023).

ULPPNM – Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2023b. *Pravo pripadnika nacionalnih manjina na samoorganiziranje i udruživanje radi ostvarivanja zajedničkih interesa*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://ljudskaprava.gov.hr/pravo-pripadnika-nacionalnih-manjina-na-samoorganiziranje-i-udruzivanje-radi-ostvarivanja-zajed-nic-kih-interesa/627> (dostop 5. 9. 2023).

ULPPNM – Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2023c. *Kulturnu autonomiju održavanjem, razvojem i iskazivanjem vlastite kulture, te očuvanjem i zaštitom svojih kulturnih dobara i tradicije*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://ljudskaprava.gov.hr/kulturnu-autonomiju-odrzavanjem-razvojem-i-iskazivanjem-vlastite-kulture-te-ocuvanjem-i-zastitom-svojih-kulturnih-dobara-i-tradicije/623> (dostop 5. 9. 2023).

ULPPNM – Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2023d. *Pristup pripadnicima nacionalnih manjina sredstvima javnog priopćavanja i pravo obavljanja djelatnosti javnog priopćavanja (primanje i širenje informacija) na jeziku i pismu kojim se služe*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://ljudskaprava.gov.hr/pristup-pripadnicima-nacionalnih-manjina-sredstvima-jav->

nog-priopćavanja-i-pravo-obavljanja-djelatnosti-javnog-priopćavanja-primanje-i-sirenje-informacija-na-jeziku-i-pismu-kojim-se-sluzbe/626 (dostop 12. 10. 2023).

ULPPNM – Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2023e. *Uporaba imena i prezimena na manjinskom jeziku i pismu*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/nacionalne-manjine/polozaj-i-prava-pripadnika-nacionalnih-manjina-u-republici-hrvatskoj/uporaba-imena-i-prezimena-na-manjinskom-jeziku-i-pismu/625> (dostop 5. 9. 2023).

ULPPNM – Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, 2023f. *Pravo pripadnika nacionalnih manjina na zaštitu od svake djelatnosti koja ugrožava ili može ugroziti njihov opstanak, ostvarivanje prava i sloboda*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/pravo-pripadnika-nacionalnih-manjina-na-zastitu-od-svake-djelatnosti-koja-ugrozava-ili-moze-ugroziti-njihov-opstanak-ostvarivanje-prava-i-sloboda/630> (dostop 5. 9. 2023).

Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine 56 (1990), 135 (1997), 8 (1998), 113 (2000), 124 (2000), 28 (2001), 41 (2001), 55 (2001), 76 (2010), 85 (2010) in 5 (2014).

USZS – Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2020. Dodeljena sredstva JR-2020, A. Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Ljubljana, <https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/USZS/Dokumenti/dodeljena-sredstva-JR-2020-A.xlsx> (dostop 12. 10. 2023).

USZS – Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2021. Tabela dodeljenih sredstev JR-2021, področje A. Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Ljubljana, <https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/USZS/Dokumenti/Razpis-A-2021/Tabela-dodeljenih-sredstev-JR-2021-podrocje-A.xlsx> (dostop 12. 10. 2023).

USZS – Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2022. Dodeljena sredstva JR-2022, A. Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Ljubljana, <https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/USZS/Dokumenti/Razpis-A-2022/Dodeljena-sredstva-JR-2022-A.xlsx> (dostop 12. 10. 2023).

USZS – Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2023. Dodeljena sredstva JR-2023, področje A. Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Ljubljana, <https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/USZS/Dokumenti/2023/Rezultati-razpisa/Dodeljena-sredstva-JR-2023-podrocje-A.xlsx> (dostop 12. 10. 2023).

Večernji list, 2023. Podaci DIP-a o odazivu: pripadnici nacionalnih manjina pokazali su slabo zanimanje, 7. maj. 2023, <https://www.vecernji.hr/vijesti/podaci-dip-a-o-odazivu-pripadnici-nacionalnih-manjina-pokazali-su-slabo-zanimanje-1678063> (dostop 15. 9. 2023).

Vodovnik, D., 2014. Najstarejše društvo Slovencev v Evropi. *Nedelo*, 6. december 2014, <https://www.delo.si/nedelo/najstarejse-drustvo-slovencev-v-evropi.html> (dostop 11. 10. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2008. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2007. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Vlada Republike Hrvaške, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://>

pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izvjec%5a1%c4%87e%20o%20provo%c4%91enju%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20i%20o%20utro%5a1ku%20sredstava%20osiguranih%20u%20dr%c5%beavnom%20prora%c4%8dunu%20Republike%20Hrvatske%20za%202007.%20godinu%20za%20potrebe%20nacionalnih%20manjina%20%20.pdf (dostop 3. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2009. *Izvjješće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2008. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izvjec%5a1%c4%87e%20o%20provo%c4%91enju%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20i%20o%20utro%5a1ku%20sredstava%20osiguranih%20u%20dr%c5%beavnom%20prora%c4%8dunu%20Republike%20Hrvatske%20za%202007.%20godinu%20za%20potrebe%20nacionalnih%20manjina%20%20.pdf> (dostop 3. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2010. *Izvjješće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2009. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izvjec%5a1%c4%87e%20o%20provo%c4%91enju%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20i%20o%20utro%5a1ku%20sredstava%20osiguranih%20u%20dr%c5%beavnom%20prora%c4%8dunu%20Republike%20Hrvatske%20za%202009.%20godinu%20za%20potrebe%20nacionalnih%20manjina%20%20.pdf> (dostop 3. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2011. *Izvjješće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2010. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/izvjescje_o_provedbi_uz%20_za_2010.pdf (dostop 3. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2012. *Izvjješće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2011. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, https://digarhiv.gov.hr/arhiva/1495/92739/www.uljppnm.vlada.hr/images/pdf/izvjescje_ustavni_zakon_2011.pdf (dostop 2. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2013. *Izvjješće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2012. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/26072013/Izvjec%5a1%c4%87e%20o%20provedbi%20UZPNM%20za%202012.pdf> (dostop 2. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2014. *Izvjješće o provođenju Ustavnog zakona o*

pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2013. godinu za potrebe nacionalnih manjina. Vlada Republike Hrvaške, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/16072014/Izvjec%5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20-%202013.pdf> (dostop 2. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2015. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2014. godinu za potrebe nacionalnih manjina.* Vlada Republike Hrvaške, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/27082015/Izvjescje_o_provedbi_UZPNM_za%202014.pdf (dostop 2. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2018. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2015. i 2016. godinu za potrebe nacionalnih manjina.* Vlada Republike Hrvaške, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvjec%5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20UZPNM%20za%202015.%20i%202016..pdf> (dostop 2. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2019a. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2017. godinu za potrebe nacionalnih manjina.* Vlada Republike Hrvaške, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvjec%5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20UZPNM%20-%20za%202017.%20.pdf> (dostop 2. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2019b. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2018. godinu za potrebe nacionalnih manjina.* Vlada Republike Hrvaške, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvjec%5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20UZPNM%20-%20za%202017.%20.pdf> (dostop 1. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2019c. *Peto izvješće Republike Hrvatske o provedbi Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina.* Vlada Republike Hrvaške, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Peto%20izvjec%5%A1%C4%87e%20Republike%20Hrvatske%20o%20provedbi%20Okvirne%20konvencije%20za%20za%5%A1titu%20nacionalnih%20manjina.doc> (dostop 1. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2021a. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2019. godinu za potrebe nacionalnih manjina.* Vlada Republike Hrvaške, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izvjec%5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20%20za%202018.pdf> (dostop 1. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvaške, 2021b. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu*

Republike Hrvatske za 2020. godinu za potrebe nacionalnih manjina. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20provo%C4%91enju%20UZPNM%20za%202020..pdf> (dostop 1. 9. 2023).

VRH, – Vlada Republike Hrvatske, 2022. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2021. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20provo%C4%91enju%20UZPNM%20za%202021..pdf> (dostop 1. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvatske, 2023a. *Izvešće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i o utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2022. godinu za potrebe nacionalnih manjina*. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudske pravice in prava nacionalnih manjšin, Zagreb, https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2023-07-21/132116/IZVJ_NACIONALNE_MANJINE_2022.pdf (dostop 20. 9. 2023).

VRH – Vlada Republike Hrvatske, 2023b. Šesto periodično izvješće Republike Hrvatske o provedbi Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. Vlada Republike Hrvatske, Zagreb, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/%C5%A0esto%20izvje%C5%A1%C4%87e%20Okvirna%20konvencija%20HR.pdf> (dostop 15. 10. 2023)

Zakon o izboru vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, Narodne novine 25 (2019), 14. 3. 2019.

Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, Narodne novine 51 (2000), in 56 (2000), 11. 5. 2000.

Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM), Uradni list RS 43 (2006), 4605 21. 4. 2006, 76 (2010 – ZORSSZNM-A), 1. 10. 2010, 11053 in 206 (2021 – ZDUPŠOP), 29. 12. 2021, 13375.

Zakon o ratifikaciji Sporazuma o sodelovanju v kulturi in izobraževanju med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvatske (BHRSKU). Uradni list RS 15 (1994), 18. 8. 1994, 952.

Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine 51 (2000) in 56 (2000), 27. 5. 2000.

Zebić, E., 2023a. Čuti glas manjina: izbori u Hrvatskoj. Radio Slobodna Evropa, 4. maj 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-izbori-manjine/32394920.html> (dostop 15. 9. 2023).

Zebić, E., 2023b. Manjine u Hrvatskoj izabrale svoju samoupravu. Radio Slobodna Evropa, 8. maj 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-manjinski-izbori-rezultati/32401969.html> (dostop 15. 9. 2023).

Zupančič, J., 2022. *Slovenske manjšine v sosednjih državah*. Založba Univerze v Ljubljani, Ljubljana.

Župarić-Iljić, D., 2011. Predstavljenost nacionalnih manjina i prisutnost njihovih medija u hrvatskome medijskom prostoru. *Politička misao: časopis za politologiju* 4 (48), 133–153.

Slovenes in Croatia and Their Rights

Abstract

The Slovene community in Croatia gained official minority status after 1991 and currently stands one of 22 recognised minorities in the Republic of Croatia. For various reasons, though, the number of individuals identifying with the Slovene minority has been declining. Despite enjoying specific rights under Croatian law to preserve and use their (Slovene) language, culture, identity, etc., members of the Slovene minority, due to their small numbers, do not fully exercise all the rights available to them. The paper delves into the situation of members of the Slovene minority in Croatia and examines their rights within the Croatian legal framework over the past two decades. The study provides insights into the extent to which members of the Slovene minority exercise their rights as per Croatian law. The data presented is drawn from official Croatian legislative documents, as well as media articles. It is apparent that members of the Slovene minority predominantly exercise their rights in the realms of education (learning Slovene language and culture in Croatian educational institutions), cultural autonomy and self-organisation, and participation in public life through councils and representatives of the Slovene minority. The paper also presents other rights that members of the Slovene minority possess but do not exercise to the extent possible.

Keywords: Slovenes in Croatia, minority rights, cultural autonomy, education in the Slovene language, political participation of members of the Slovene minority

Lara Sorgo

Pregled raziskav Inštituta za narodnostna vprašanja v sklopu strokovno-razvojnih nalog na področju izobraževanja v slovenski Istri¹

Izvleček

V pričujočem prispevku smo predstavili pregled raziskav Inštituta za narodnostna vprašanja v okviru strokovno-razvojnih nalog, ki so se izvajale na narodnostno mešanem območju slovenske Istre v petletnem obdobju (2019–2023), pri čemer je poseben poudarek namenjen italijanskemu jeziku oziroma vlogi in pomenu italijanskega jezika v modelu izobraževanja. Izhajajoč iz jezikovne in izobraževalne politike Republike Slovenije se prispevek najprej osredotoča na model izobraževanja, ki se je razvil na narodnostno mešanem območju slovenske Istre, in na poučevanje italijanščine kot maternega/prvega jezika (J1) in kot drugega jezika (J2), nato pa se posveti pregledu posameznih strokovnih nalog. Za vsako strokovno-razvojno nalogo predstavljamo glavni namen, metodologijo, vzorec ter izbrane rezultate.

Namen predstavitve strokovno-razvojnih nalog je prikazati pomen manjšinskega (italijanskega) jezika tako za manjšinsko kot za večinsko izobraževanje ter hkrati poudariti pomembnost tovrstnih študij za nadaljnje načrtovanje naših raziskav v zvezi z ohranjanjem jezikovne vitalnosti italijanske narodne skupnosti.

Ključne besede: italijanski jezik, slovenska Istra, jezikove zmožnosti, strokovno-razvojne naloge, Inštitut za narodnostna vprašanja

1 Prispevek je rezultat raziskovanja Inštituta za narodnostna vprašanja v okviru strokovno-razvojnih nalog, ki jih je financiralo Ministrstvo za izobraževanje (MIZŠ) Republike Slovenije v obdobju 2019–2023, in raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

1 Uvod

Evropske jezikovne in izobraževalne politike že dolgo spodbujajo jezikovno raznolikost kot bogastvo za posameznika in družbo, saj v svoji vlogi mostu med ljudmi spodbujajo medsebojno razumevanje. Prav zaradi tega je učenje jezikov vse bolj pomembno za razvoj medkulturnih kompetenc in posledično za vključujočo in demokratično družbo.

Republika Slovenija je namenila veliko pozornosti ohranjanju in zaščiti jezikovne raznolikosti, zlasti je sprejela visoko stopnjo zaščite dveh avtohtonih skupnosti, italijanske in madžarske, in obeh manjšinskih jezikov, italijanskega in madžarskega. Na narodnostno mešanih območjih slovenske Istre in Prekmurja sta namreč oba jezika priznana kot uradna jezika, zaščiteni z Ustavo in urejena tudi z drugimi pravnimi akti (Ustava RS 1991; Komac 1999).

Čeprav sta se zaradi različnih zgodovinskih okoliščin in mednarodnih dogovorov na dvojezičnih območjih razvila dva različna modela² vzgoje in izobraževanja, oba spadata pod javni šolski sistem Republike Slovenije. Model, ki se je razvil v slovenskem delu Istre od leta 1959 naprej, predvideva, da izobraževalni proces poteka v maternem/prvem jeziku (J1), medtem ko je drugi jezik (J2) obvezni predmet od 1. razreda osnovne šole do konca srednje šole: otroci lahko torej obiskujejo šole s slovenskim učnim jezikom ali šole z italijanskim učnim jezikom. V obeh primerih šolski programi predvidevajo, da se morajo učenci obvezno učiti tudi drugi jezik, bodisi slovenščino bodisi italijanščino (Čok 2009; Novak Lukanovič et al. 2011). Šole z italijanskim učnim jezikom imajo predvsem ključno vlogo za pripadnike italijanske narodne skupnosti, saj jim omogočajo izobraževanje v svojem maternem/prvem jeziku, torej v italijanščini, obenem pa se ustvarjajo pogoji za ohranjanje italijanske kulture na območju, kjer je zgodovinsko prisotna italijanska narodna skupnost (Zudič Antonič 2009; 2023). Te šole imajo tudi pomembno vlogo za večinsko prebivalstvo, saj dajejo velik pomen znanju jezikov, ki so prisotni v okolju, in razvijanju pozitivnega odnosa do večjezičnosti (Zorman 2021).

Sodobne družbe so vse bolj pluralne in multietnične in tudi v šolah se vse bolj povečuje prisotnost učencev drugih narodnosti, otrok priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije, ali učencev, ki prihajajo iz tujine, predvsem iz držav vzhodne Evrope (Dežan & Sedmak 2020; Sorgo et al. 2022; Vižintin & Kern 2022). V zadnjih desetletjih so bile izvedene različne raziskave, tako na ravni sistema kot na ravni vsebin, organizacije pouka in didaktike na splošno, da bi se našlo uspešen model, ki bi zagotavljal uresničevanje izobraževalnih ciljev – doseganje standardov znanja – in socializacijskih ciljev – oblikovanje stališč in percepcij učencev o sobivanju različnih jezikovnih/etničnih

2 Več o posameznih modelih v: Čok 2009; Novak Lukanovič et al. 2011; Novak Lukanovič & Limon 2014; Zudič Antonič 2023.

skupnosti v mešanem okolju.³ V središče pozornosti pri večini projektov je bilo zlasti v zadnjem desetletju zaradi opažene nizke stopnje motivacije učencev za učenje (manjšinskega) jezika posebej postavljeno poučevanje italijanščine kot drugega jezika (Čok 2009; Malčič & Zudič Antonič 2016; Kenda 2019; Cavaion 2020a; 2020b; Kobal 2020; Sorgo & Novak Lukanovič 2023).

V prispevku predstavljamo raziskave Inštituta za narodnostna vprašanja v okviru strokovno-razvojnih nalog (v nadaljevanju: SRN) z namenom prikazati pomen italijanskega jezika tako za manjšinsko kot za večinsko izobraževanje ter hkrati poudariti pomembnost tovrstnih študij za nadaljnje načrtovanje raziskav v zvezi z ohranjanjem jezikovne vitalnosti italijanske narodne skupnosti.

Prispevek je razdeljen na poglavja, v okviru katerih je najprej predstavljena jezikovna in izobraževalna politika v Republiki Sloveniji s posebnim poudarkom na modelu, ki se je razvil na narodnostno mešanem območju v slovenskem delu Istre. Sledi poglavje o poučevanju italijanščine kot materne/prvega jezika (J1) in kot drugega jezika (J2) v izobraževalnih ustanovah in učnih načrtih za osnovne šole. V nadaljevanju je podan sistematičen pregled opravljenih SRN v petletnem obdobju, torej med letoma 2019 in 2023. Za vsako SRN so predstavljeni glavni namen, metodologija, vzorec in izbrani rezultati. Prispevek se zaključuje s sklepno mislijo oziroma s pogledom na raziskovanje v prihodnje.

2 Jezikovna in izobraževalna politika RS

Republika Slovenija je že pred osamosvojitvijo predstavljala stičišče jezikov in kultur, saj je bilo njeno ozemlje, zaradi prisotnosti različnih manjšin, od vedno etnično in jezikovno raznoliko. V različnih zgodovinskih obdobjih sta se tudi velikost in politična moč posameznih manjšin spreminjali, tako kot so se spreminjale nacionalne meje.

Svet Evrope je leta 1993 zapisal, da je Slovenijo »mogoče jemati za zgled pri obravnavi dveh glavnih priznanih narodnih manjšin« (Novak Lukanovič & Limon 2012, 29), ker jima zagotavlja celovito stopnjo zaščite. Pri zagotavljanju varstva pravic dveh narodnih skupnosti je Slovenija sledila načelu etnične avtohtonosti, ne glede na število govorcev, in teritorialnosti.

Ob popisu leta 2002 se je večina prebivalstva (83 %) opredelila za slovensko, preostali odstotek pa vključuje dve avtohtoni manjšini, in sicer italijansko (0,11 %) in madžarsko (0,32 %), ter Rome (0,17 %). Prebivalci republik

3 O posameznih projektih cf. npr.: Čok 2009; Zudič Antonič 2009; Zudič Antonič & Malčič 2007; Bogatec & Zudič Antonič 2015; Malčič & Zudič Antonič 2016; Zudič Antonič 2018.

nekdanje Jugoslavije (Srbe, Hrvate, Bosance, Albance, Makedonce, Črnogorce) predstavljajo približno 10 % (SURS 2002, 5). Slika je nekoliko drugačna, če upoštevamo opredelitev glede maternega jezika: 87,7 % prebivalstva je kot materni jezik navedlo slovenščino, 3762 (0,2 %) oseb italijanščino, 7713 (0,4 %) madžarščino, 3834 (0,2 %) pa romščino. Kar zadeva nekdanje »jugoslovanske« jezike, te skupaj predstavljajo 8,4 % (SURS 2002, 7).

V ta kompleksen etnični okvir, ki je slovenski jezik že v preteklosti obravnaval kot ključni dejavnik v procesu oblikovanja slovenskega naroda in kulturne identitete Slovencev (Novak Lukanovič & Limon 2012, 27), se umeščaj jezikovne politike, ki jih je sprejela slovenska država.

Jezikovno načrtovanje na dvojezičnem območju slovenske Istre je imelo že v času svojega nastajanja kot cilj razvoj in spodbujanje vzajemne dvojezičnosti med pripadniki italijanske narodne skupnosti in večinskim prebivalstvom ter preseganje predsodkov in negativnih stereotipov med obema skupinama (Mikolič 2009, 118; Novak Lukanovič & Limon 2012, 32). Jezikovna politika v Sloveniji močno podpira slovenski (nacionalni) jezik, vendar na dveh obmejnih območjih – obalno območje slovenskega dela Istre in Prekmurje na severovzhodu – kjer sta zgodovinsko prisotni italijanska in madžarska narodna skupnost, zagotavlja enakopraven položaj manjšinskih jezikov.⁴ To pomeni, da imajo pripadniki narodnih skupnosti pravico do svobodne rabe svojega jezika v zasebnem in javnem življenju.⁵

V Resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 je o uporabi manjšinskih jezikov zapisano naslednje:

2.2.5 Jeziki italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti, različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljenških skupnosti v Republiki Sloveniji

Pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti imajo z ustavo zagotovljeno pravico do enakopravne javne in zasebne rabe svojega jezika na območjih občin, v katerih živijo. [...] Republika Slovenija zagotavlja pravico do uporabe in razvoja prvega jezika in kulture obema jezikoma avtohtonih narodnih skupnosti, ki imata poleg slovenščine na območjih občin, v katerih

4 V Ustavi RS je v 11. členu določeno, da je uradni jezik v Sloveniji slovenščina, na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, pa je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina (Ustava RS 1991, 11. člen).

5 Pravica do svobodne rabe jezika je določena tudi v drugih zakonih in predpisih, na primer v občinskih statutih in aktih, ki urejajo javno življenje na narodnostno mešanem območju (Komac 2015). Med multilateralnimi pogodbami velja omeniti Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin in Evropsko listino o regionalnih in manjšinskih jezikih.

živi italijanska ali madžarska narodna skupnost, tudi status uradnih jezikov. Vse osebe javnega prava imajo dolžnost, da na teh območjih poslujejo in se sporazumevajo tudi v jeziku narodnih skupnosti. [...] Pravica do enakopravne rabe jezikov italijanske in madžarske narodnosti, [...] skupaj z vrsto konkretnih nalog, izhajata tudi iz Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih, ki jo je Slovenija ratificirala leta 2000 (Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025).

Pravici do izobraževanja v maternem jeziku za pripadnike narodnih skupnosti je namenjeno veliko pozornosti. Poleg 64. člena Ustave RS⁶ tudi področna zakonodaja določa uporabo učnega jezika in organizacijo pedagoškega procesa na narodnostno mešanih območjih. Zakon o osnovni šoli (2006), Zakon o gimnazijah (2007) in Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju (2006) določajo, da za pripadnike italijanske in madžarske narodne skupnosti pedagoški proces poteka v njihovem maternem jeziku, hkrati se obvezno učijo slovenski jezik. Prav tako se učenci v šolah s slovenskim učnim jezikom na območju slovenske Istre obvezno učijo italijanski jezik, v Prekmurju pa madžarščino.

Italijanska in madžarska narodna skupnost imata tudi poseben zakon, ki natančneje ureja posebne pravice na področju izobraževanja. Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja (2001) določa posebne namene izobraževanja in usposabljanja pripadnikov italijanske in madžarske narodne skupnosti ter opredeljuje tudi organizacijske podrobnosti, način prilagajanja nacionalnih učnih načrtov in oblike financiranja.

3 Poučevanje italijanščine na narodnostno mešanem območju slovenske Istre

Model vzgoje in izobraževanja je, čeprav je del slovenskega javnega sistema, zasnovan tako, da uresničuje enakopravnost italijanske narodne skupnosti, skupaj z njenim jezikom in kulturo. Italijanski jezik se torej na narodnostno mešanem območju slovenske Istre poučuje kot materni/prvi jezik (J1) in kot drugi jezik (J2) oziroma kot jezik okolja.

6 64. člen Ustave določa posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji, med katere spada pravica do izobraževanja: »V skladu z zakonom imata ti narodni skupnosti in njuni pripadniki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do oblikovanja in razvijanja te vzgoje in izobraževanja« (Ustava RS 1991, 64. člen).

3.1 Italijanščina kot materni/prvi jezik

Šolske ustanove z italijanskim učnim jezikom obiskujejo predvsem učenci, ki so otroci pripadnikov italijanske narodne skupnosti in katerim je italijanščina materni/prvi jezik, vendar so te šole odprte tudi za druge otroke, ne glede na njihovo narodnostno pripadnost. Starši otrok, ki doma govorijo slovenščino ali kak drug jezik, vpisujejo otroke v šole z italijanskim jezikom predvsem zato, ker se zavedajo večjezičnega okolja, v katerem živijo, in dojemajo znanje jezikov in poznavanje kultur kot pozitivno vrednoto.

Poleg vrtcev, v katerih vzgoja poteka v italijanskem jeziku, lahko otroci v slovenski Istri obiskujejo tri osnovne šole z italijanskim učnim jezikom: osnovno šolo Pier Paolo Vergerio il Vecchio v Kopru, osnovno šolo Dante Alighieri v Izoli ter osnovno šolo Vincenzo e Diego de Castro v Piranu. Ob koncu obveznega izobraževanja se lahko učenci odločijo za nadaljevanje šolanja v naslednjih srednjih šolah z italijanskim jezikom: gimnazijah Gian Rinaldo Carli v Kopru in Antonio Sema v Portorožu ter ekonomsko-tehniški šoli Pietro Coppo v Izoli (Zudič Antonič 2023, 188–189; Zudič Antonič & Zorman 2023, 18–21).

V šolah z italijanskim jezikom so učni načrti prilagojeni za naslednje predmete: italijanščina kot materni/prvi jezik (J1), slovenščina kot drugi jezik (J2), spoznavanje družbe za 4. in 5. razred, zgodovina, geografija in glasba (Zudič Antonič 2009; Novak Lukanovič et al. 2011, 349–350). Pouk vseh predmetov, razen tujih jezikov, poteka v italijanščini. Gradivo, ki se uporablja pri pouku, tj. učbeniki in delovni zvezki, je v italijanščini. Italijanščina je tudi jezik ustnega in pisnega sporazumevanja med zaposlenimi na šoli in starši. Večina učiteljev je pripadnikov italijanske narodne skupnosti (Zudič Antonič 2009; 2023; Zudič Antonič & Zorman 2023, 18–21).

3.2 Italijanščina kot drugi jezik

V šolah s slovenskim učnim jezikom se italijanščina poučuje kot drugi jezik oziroma kot jezik okolja in je obvezni predmet dve uri tedensko od 1. razreda osnovne šole dalje. Ob koncu obveznega izobraževanja učenci dosežejo 624 ur italijanščine, raven njihovega znanja pa naj bi bila v skladu s parametri, ki jih navaja Skupni evropski jezikovni okvir (SEJO, v angleščini CEFR – *Common European Framework of Reference for Languages*), od A2 do B1.⁷

7 Sporazumevalne zmožnosti so povzete po Skupnem evropskem jezikovnem okvirju. Ta okvir podrobno opisuje sporazumevalno jezikovno zmožnost na šeststopenjski lestvici: A1, A2, B1, B2, C1 in C2. A1 je najnižja raven in C2 najvišja. Posamezna stopnja je razdeljena na štiri področja, in sicer slušno razumevanje, bralno razumevanje, govorno sporočanje in sporazumevanje ter pisno sporočanje.

Italijanščina kot drugi jezik se poučuje kot učni predmet. V I. triletnju in deloma tudi v II. triletnju italijanščino poučujejo razredni učitelji, ki so ustrezno usposobljeni za poučevanje jezika, medtem ko v II. in III. triletnju jezik poučujejo učitelji, ki so se usposabljali za poučevanje italijanščine (Čok 2009, 91–92).

Cilji, zapisani v učnem načrtu za italijanščino kot drugi jezik, so doseganje napredne ravni in sporazumevalne zmožnosti, ki ne temeljijo zgolj na pridobivanju slovničnih spretnosti in znanj (fonetika, morfologija, besedišče itd.), temveč tudi na razvijanju multikulturnega oz. medkulturnega vidika poučevanja/učenja jezika (Šečerov et al. 2011, 7; Zudič Antonič & Cerkenik 2019, 69; Zudič Antonič 2023, 190).

Ob vstopu v srednjo šolo učni načrt predvideva poučevanje italijanskega jezika na višji ravni za učence s predznanjem, torej za učence, ki so se jezika učili v osnovni šoli. V ta program se lahko vključijo tudi učenci, ki so se v osnovni šoli učili italijanščino kot izbirni ali fakultativni predmet (tri do šest let pouka). Za dijake, ki prihajajo izven dvojezičnega območja in se niso prej učili italijanskega jezika, kurikulum ponuja možnost učenja italijanščine na osnovni ravni (Novak Lukanovič et al. 2011, 351–352; Zudič Antonič 2023, 190).

4 Strokovno-razvojne naloge Inštituta za narodnostna vprašanja na področju izobraževanja

Podrobnejša opredelitev in predvideni obseg SRN se določi v letnem programu INV-ja, ki je sestavni del letnega programa dela in finančnega načrta, in je usklajen s pristojnimi ministrstvi in drugimi državnimi organi. V četrtem odstavku 5. člena Statuta Inštituta za narodnostna vprašanja so jasno zapisane dejavnosti Inštituta, med katerimi so opredeljene tudi SRN (INV 2023).

SRN so tematsko in časovno omejene raziskave, ki so načrtovane in opredeljene v vsakem letnem delovnem načrtu Inštituta ter usklajene s potrebami posameznih ministrstev. Največje število izvedenih SRN je na področju vzgoje in izobraževanja, zato se raziskave sodelavcev INV posvečajo predvsem manjšinskemu šolstvu oziroma izobraževanju v manjšinskih jezikih (Zorčič 2020, 422).

Raziskave, ki smo jih izvedli v zadnjih petih letih (2019–2023) v okviru SRN v slovenski Istri, so bile usmerjene v ugotavljanje stanja italijanskega jezika na narodnostno mešanem območju. Poseben poudarek smo namenili stališčem učencev, staršev in učiteljev osnovnih šol z italijanskim in s slovenskim učnim jezikom, torej šol, na katerih se italijanščina poučuje kot prvi jezik (J1) in kot drugi jezik.

V nadaljevanju so za vsako posamezno SRN predstavljeni: glavni namen, metodologija, vzorec in izbrani rezultati.

4.1 SRN v letu 2019⁸

4.1.1 Namen, metodologija in vzorec

Glavni namen raziskave je bil ugotoviti in predstaviti širši pogled učencev in njihovih staršev glede znanja jezika/jezikov in izobraževalnega modela v osnovnih šolah z italijanskim učnim jezikom. V raziskavi smo si postavili dve raziskovalni vprašanji:

- 1) Ali šola z italijanskim učnim jezikom v zadostni meri razvija sporazumevalne zmožnosti učencev tako v italijanskem kot v slovenskem jeziku?
- 2) Ali obstoječi model izobraževanja v šolah z italijanskim učnim jezikom ustvarja pogoje, ki vplivajo na oblikovanje zavesti učencev o jezikovni in kulturni raznolikosti okolja?

V raziskavo so bili vključeni učenci 7., 8. in 9. razreda vseh treh osnovnih šol z italijanskim učnim jezikom ter njihovi starši. Realizirani vzorec je znašal 83 učencev.

Za zbiranje podatkov smo uporabljali vprašalnik, ki je bil za učence pripravljen samo v italijanskem jeziku in je obsegal 14 vprašanj. Zanimalo nas je, kateri je njihov materni/prvi jezik, v katerem jeziku učenci govorijo doma, na primer s starši, ter kateri jezik uporabljajo zunaj doma. Vprašali smo jih tudi po samoocenitvi svojih jezikovnih zmožnosti, torej da ovrednotijo, na katerem nivoju razumejo, govorijo, berejo in pišejo v italijanskem in slovenskem jeziku. Sledile so trditve na petstopenjski lestvici (od 5 – »popolnoma se strinjam« do 1 – »sploh se ne strinjam«) o pomenu znanja italijanskega jezika in trditve o šoli, ki jo obiskujejo. Vprašalnike so prejeli samo starši v raziskavi sodelujočih učencev, a jih niso vsi izpolnili, tako da je bilo izpolnjenih in oddanih 43 vprašalnikov. Vprašalnik za starše je bil sestavljen iz 20 vprašanj in imeli so možnost izbire med italijanskim in slovenskim jezikom.

Kot je razvidno iz tabele 1, je struktura učencev in staršev glede materne/prvega jezika naslednja: 28,9 % učencev je navedlo, da ima dva materni jezika oziroma prva jezika, torej slovenščino in italijanščino, 27,7 % jih je kot materni jezik navedlo slovenščino, 20,5 % pa italijanščino. 22,9 % učencev je za svoj materni jezik izbralo drug jezik (makedonski, albanski, srbski, bosanski, hrvaški, ruski). V primerjavi z učenci je večji del (37,2 %) staršev navedel, da je njihov materni/prvi jezik slovenščina, 25,6 % jih je kot materni jezik

⁸ Rezultati raziskave so podrobneje predstavljeni v znanstvenem članku: Sorgo et al. (2022).

izbralo italijanščino, medtem ko jih je 20,9 % navedlo, da imajo dva materna jezika, tako slovenščino kot italijanščino. 16,3 % staršev je kot materni navedlo drug jezik (bosanski, hrvaški, srbski in istrobeneško narečje).

Tabela 1: Materni jezik učencev in staršev (možnih je več odgovorov)

Učenci (N = 83)		Starši (N = 43)	
Materni jezik			
italijanščina	20,5 %	italijanščina	25,6 %
slovenščina	27,7 %	slovenščina	37,2 %
italijanščina in slovenščina	28,9 %	italijanščina in slovenščina	20,9 %
drugi jeziki	22,9 %	drugi jeziki	16,3 %
skupaj	100 %	skupaj	100 %

Vir: Sorgo et al. 2022.

4.1.2 Izbrani rezultati

Kot je razvidno iz primerjave odgovorov v tabeli 2, so učenci slabše ocenili svoje znanje slovenskega jezika pri vseh štirih jezikovnih spretnostih, medtem ko so znanje italijanskega jezika ocenili boljše. V šolah z italijanskim učnim jezikom razlago in vzrok takih rezultatov najverjetneje velja poiskati v samem izobraževalnem sistemu. Učenci so veliko ur v dnevu izpostavljeni italijanskemu jeziku, ker se v njem odvija cel pedagoški proces in s sošolci govorijo v italijanščini. Drugi razlog za različne ocene lahko poiščemo tudi v stopnji njihove kritičnosti do znanja jezika/jezikov.

Tabela 2: Znanje slovenskega in italijanskega jezika

	N.	Aritmetična sredina	SD		N.	Aritmetična sredina	SD
Slovenski jezik				Italijanski jezik			
razumem	83	4,24	,919	razumem	80	4,52	,675
govorim	81	3,8	1,229	govorim	78	4,21	,812
berem	81	3,8	1,066	berem	77	4,14	,884
pišem	81	3,58	1,094	pišem	78	3,85	,913

Vir: Sorgo et al. 2022.

Učencem smo predstavili tudi sklop trditev, ki so se nanašale na model izobraževanja, v katerega so vključeni in ki ga dobro poznajo, oziroma na organizacijo pouka v šolah z italijanskim učnim jezikom. Rezultati so predstavljeni v tabeli 3.

Tabela 3: Stališča učencev do modela izobraževanja

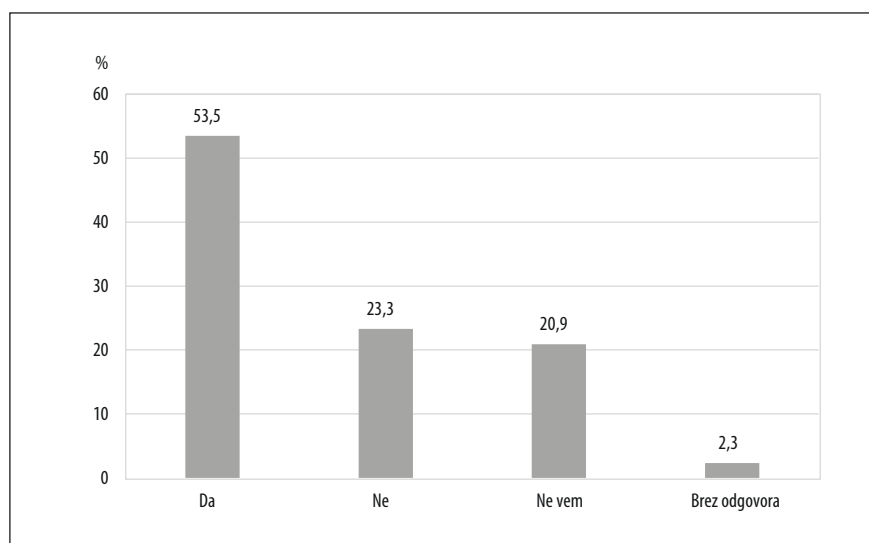
Trditve	N.	Aritmetična sredina	SD
Učitelji dobro obvladajo italijanski jezik.	81	4,47	,808
Šola mi daje dovolj znanja za nadaljevanje šolanja kjerkoli v Sloveniji.	83	3,94	1,028
Učitelji dobro obvladajo slovenski jezik.	83	3,64	,945
Otroci se v šoli radi učijo italijanski jezik.	83	3,60	,732
Otroci se v šoli radi učijo slovenski jezik.	83	3,28	,874
Učenje tujega jezika (npr. angleškega, nemškega itd.) je pomembnejše kot učenje italijanskega jezika.	83	3,05	,961
V šoli bi morali imeti več ur slovenskega jezika.	83	2,52	1,263
Učenje več jezikov v šoli mi povzroča težave.	82	2,35	1,211
V šoli bi morali imeti več ur italijanskega jezika	83	2,31	1,287

Vir: Sorgo et al. 2022.

Učenci so se v največjem deležu strinjali s trditvami: »Učitelji dobro obvladajo italijanski jezik« ($\bar{x} = 4,47$), »Šola mi daje dovolj znanja za nadaljevanje šolanja kjerkoli v Sloveniji« ($\bar{x} = 3,94$) in »Učitelji dobro obvladajo slovenski jezik« ($\bar{x} = 3,64$). Pozitiven odnos do trditve, da učitelji dobro obvladajo italijanski in slovenski jezik, nakazuje, da ima v šolah z italijanskim učnim jezikom jezik pomembno vlogo in da to učenci ocenjujejo kot kakovostno pripravo učiteljev. Učenci si ne želijo več ur italijanskega in slovenskega jezika, kar lahko razberemo iz odgovorov na trditev »Učenje tujega jezika (npr. angleškega, nemškega itd.) je pomembnejše kot učenje italijanskega jezika« ($\bar{x} = 3,05$), ki je srednje rangirana. V zadnjem desetletju se je status angleščine v primerjavi z italijanščino in slovenščino dvignil, ker je kot jezik globalizacije za učence atraktivnejši, to pa velikokrat pripelje do zanemarjenja oziroma padca motivacije za učenje drugih jezikov.

Starši učencev, ki so sodelovali v raziskavi, so dobili ista vprašanja kot učenci glede pomena učenja jezikov ter trditev o pomenu znanja jezika/jezikov in šoli, ki jo učenci obiskujejo; druga vprašanja pa so se navezovala na italijanščino kot uradni jezik na narodnostno mešanem območju in na italijansko narodno skupnost. Če povzamemo samo rezultate glede izobraževalnega modela na izbranem območju (slovenska Istra), je iz grafa 1 razvidno, da je večina (53,5 %) staršev mnenja, da je sedanji model ustrezen in kakovosten, medtem ko jih skoraj četrtina (23,3 %) meni, da sedanji model ni ustrezen. Relativno velik delež (20,9 %) jih je odgovoril, da tega ne vejo.

Graf 1: Odgovori staršev na vprašanje, ali menijo, da je sedanja oblika šolstva na narodnostno mešanem območju ustrezna in kakovostna (N = 43)

Vir: Sorgo et al. 2022.

Primerjava odgovorov med učenci in starši je pokazala, da imajo učenci nekoliko bolj pozitivna mnenja o modelu izobraževanja kot starši. Vsekakor pa se obe skupini zavedata pomena znanja jezika/jezikov, saj jezik ne omogoča samo sporazumevanja in učinkovitejše komunikacije, temveč odpira tudi več možnosti na trgu dela.

4.2 SRN v letu 2020

4.2.1 Namen, metodologija in vzorec

Glavni cilj raziskave⁹ je bilo raziskati stališča učiteljev o organiziranosti pouka v osnovnih šolah z italijanskim učnim jezikom v slovenski Istri. Natančneje, zanimala so nas mnenja učiteljev o jezikovnih in sporazumevalnih zmožnostih učencev, poučevanju italijanščine kot maternega/prvega jezika, modelu izobraževanja na šolah z italijanskim jezikom in pomenu medkulturne vzgoje.

⁹ Leto 2020 je bilo zaznamovano s pandemijo bolezni covid-19, tako da je v začetnih mesecih raziskave prišlo do spremembe glede načina izvajanja študije.

Učitelje smo vprašali:

- 1) Kako ocenjujejo jezikovne in sporazumevalne zmožnosti svojih učencev?
- 2) Kakšno je njihovo mnenje o poučevanju italijanščine kot maternega/prvega jezika?
- 3) Kako ocenjujejo izobraževalni model na šolah z italijanskim učnim jezikom?

K sodelovanju so bili povabljeni učitelji, ki v tretjem izobraževalnem obdobju poučujejo naslednje predmete: italijanščina, slovenščina, zgodovina, naravoslovni predmet in umetnost ali glasba.

Za pridobitev uporabnih podatkov za raziskavo je bil uporabljen kvalitativni metodološki pristop, in sicer tehnika polstrukturiranega intervjuja. Vprašanja v intervjuju so se osredotočala na različne teme, ki so bile koristne za zbiranje mnenj učiteljev o: jezikovnih in sporazumevalnih kompetencah učencev, poučevanju italijanščine kot maternega/prvega jezika, izobraževalnem modelu in medkulturnem izobraževanju.

Opravljenih je bilo 8 kvalitativnih intervjujev: dva učitelja poučujeta italijanščino, dva učitelja tuje jezike (angleščino in nemščino), en učitelj zgodovino, dva učitelja naravoslovne predmete (matematiko in tehniko in tehnologijo), en učitelj pa umetnost. Glede na pedagoške izkušnje so v raziskavi sodelovali tako učitelji, ki šele začenjajo poučevati, kot tisti, ki poučujejo že približno 20 let.

4.2.2 Izbrani rezultati

V intervjujih je večina učiteljev povedala, da so jezikovne zmožnosti učencev na splošno dobre, vendar je treba upoštevati, da šolo obiskujejo tudi učenci, ki doma s starši govorijo slovensko, in učenci drugih narodnosti, katerim slovenščina ni prvi jezik. To dejstvo nam je potrdil Učitelj 4:

»Recimo, da je po mojih izkušnjah zelo malo tistih, ki imajo italijanščino kot prvi jezik, torej kot jezik, ki se govori v družini [...].

Obstajajo celo primeri, ko smo imeli tuje študente, ki niso imeli ne slovenščine ne italijanščine kot prvega jezika«.

Delo učiteljev je v tem primeru zahtevno, še posebej na začetku, ko učenci vstopijo v šolo in se morajo zato italijanski jezik učiti od začetka.

Razredi so danes vedno bolj kulturno in jezikovno raznoliki, kot je povedal tudi Učitelj 7: »Torej, morate vedeti, da imamo učence različnih narodnosti. Imela sem večinoma učence, ki so albanske narodnosti, makedonske, češke, slovaške in predvsem ruske«. Pri teh učencih se največje pomanjkljivosti v italijanščini pojavljajo zato, ker nimajo stikov z italijanskim jezikom izven šolskega okolja. Da bi zadovoljili potrebe učencev in olajšali razumevanje, učitelji uporabljajo različne metode pomoči učencem ali pa so prisiljeni

poenostaviti besedišče, včasih na škodo učencev z naprednim jezikovnim znanjem, ki se v tem primeru verjetno ne bodo izboljšali, razen če bodo opravili dodatno delo. Tudi zaradi tega, ker so razredi večkulturni in torej jezikovno raznoliki, italijanščina komajda dosega raven učenja maternega/prvega jezika, kljub dejstvu, da je to predvideno v učnem načrtu predmeta. Učitelj 4 je poudaril, da so učitelji »izredno na voljo in se po svojih najboljših močeh trudijo, da učenci dosežejo načrtovane cilje, vendar se pogosto spopadamo s težavo jezika, težavo italijanščine natančno [...]. Besedišče po navadi poenostavimo, da bi dosegli vsebinski cilj«.

Glede izobraževalnega modela pa se vsi učitelji strinjajo, da so šole z italijanskim učnim jezikom v Sloveniji zelo kakovostne in kot take predstavljajo dodano vrednost za narodnostno mešano območje, ne le zato, ker omogočajo izobraževanje otrok pripadnikov italijanske narodne skupnosti v njihovem jeziku, temveč tudi zato, ker znajo biti konkurenčne večinskim šolam. Učitelji v šolah so dobro usposobljeni in ker so razredi manjši, boljše spremljajo učence in jim pomagajo pri doseganju izobraževalnih ciljev. Tako razmišljanje je potrdil tudi Učitelj 5: »Menim, da [...] so pogoji poučevanja boljši, manj v vsakem razredu, manj motenj, manjši oddelki, večja skrb za spremljanje posameznika... Ponudba je vsekakor boljša«.

Na koncu so učitelji podali še mnenja o gradivu, ki ga uporabljajo za pouk, in o izpopolnjevanjih. Kar zadeva gradivo, učitelji jezikov za ure italijanščine uporabljajo večinoma gradivo, ki prihaja iz Italije, za tuje jezike pa se uporablja gradivo v tistem jeziku, ki se poučuje. Velikokrat, zlasti za znanstvene in tehnične predmete, pa tudi za zgodovino, so učitelji primorani kombinirati gradiva oz. se uporablja gradivo iz Italije, knjige, prevedene iz slovenščine, in gradivo, ki ga učitelji sami pripravijo. Pri tem se vedno upoštevajo šolski programi in učni cilji predmeta. Vsi učitelji se tudi strinjajo, da so dodatno usposabljanje in seminarji zelo pomembni, kajti učitelj se mora v svojem poklicu neprestano prilagajati delu in učnemu procesu. Ne spreminjajo se samo učni načrti in programi, ampak tudi metode poučevanja.

4.3 SRN v letu 2021¹⁰

4.3.1 Namen, metodologija in vzorec

Glavni namen študije je bil pridobiti stališča učencev na osnovnih šolah s slovenskim jezikom glede italijanskega jezika, ki se poučuje na narodnostno mešanem okolju kot drugi jezik, in delno preveriti njihovo pisno jezikovno

10 Rezultati raziskave so bili predstavljeni v monografskem prispevku: Sorgo & Novak Lukanovič (2023).

kompetenco v italijanskem jeziku. Na podlagi analize empiričnih podatkov, ki smo jih pridobili s spletnim vprašalnikom, je raziskava skušala odgovoriti na naslednja vprašanja:

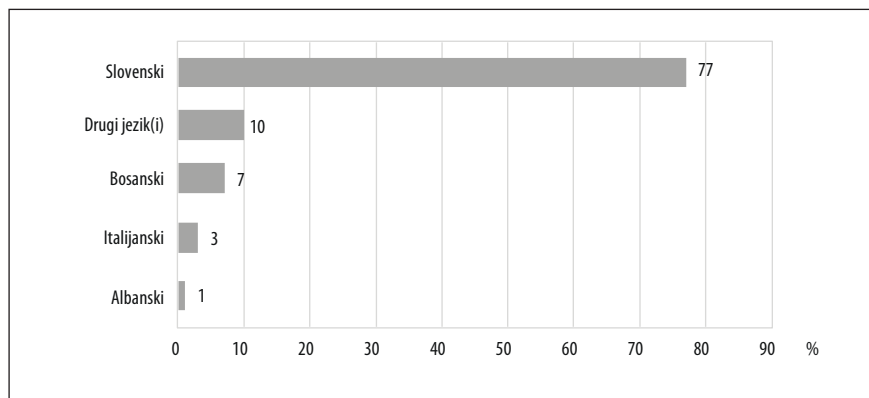
- 1) Kakšna so stališča učencev glede italijanskega jezika, ki se poučuje kot drugi jezik?
- 2) Ali se učenci zavedajo, da živijo v dvojezičnem oziroma narodnostno mešanem okolju? Ali so učenci pozorni na elemente italijanske kulture v prostoru?
- 3) Ali so ob koncu devetletnega izobraževanja doseženi jezikovni cilji, predvideni v učnem načrtu za pisno sporazumevanje?

Ker smo bili še v negotovem obdobju covida-19, smo se odločili, da v raziskavo kot študijo primera vključimo učence 9. razreda ene od slovenskih osnovnih šol v Kopru. Za zbiranje podatkov smo uporabili spletni vprašalnik, v katerem nas je poleg vprašanj, ki se nanašajo na znanje italijanskega jezika, zanimalo tudi, ali se učenci zavedajo, da živijo na dvojezičnem območju in ali so pozorni na elemente italijanske kulture v prostoru. V zadnjem delu vprašalnika pa smo se odločili, da izvedemo kratek test pisnega sporočanja, s katerim smo želeli preveriti jezikovno kompetenco učencev. Zanimalo nas je, ali so ob koncu devetletnega izobraževanja doseženi jezikovni cilji, predvideni v učnem načrtu za pisno sporazumevanje.

Vprašalnik je bil sestavljen iz 23 vprašanj. Zadnje vprašanje je od učencev zahtevalo, da napišejo kratko besedilo (100–150 besed). Vprašalnik je izpolnilo 73 učencev.

Na podlagi grafa 2 razberemo, da je materni/prvi jezik večine učencev (77 %) slovenščina. Na drugi strani pa je le petina (21 %) takih, ki so v otroštvu govorili druge jezike, in sicer: makedonski, turški, ruski, bosanski, italijanski ali albanski jezik.

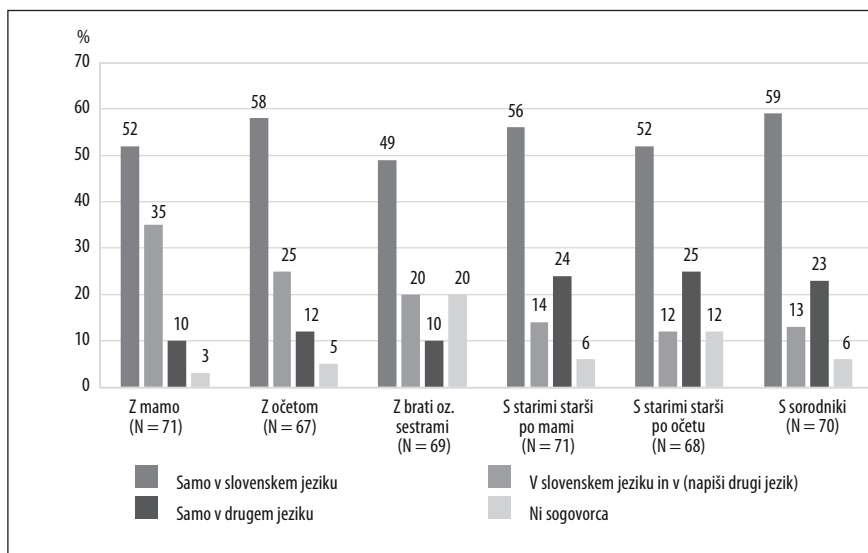
Graf 2: Materni/prvi jezik učencev (možnih je več odgovorov; N = 73)

Vir: Sorgo & Novak Lukanovič 2023.

Učence smo vprašali, katere jezike govorijo doma s starši in drugimi sorodniki. Na podlagi grafa 3 ugotavljamo, da večina doma govori samo v slovenskem jeziku, sledijo učenci, ki doma z mamo in očetom govorijo v slovenskem in v drugem jeziku (angleškem, italijanskem, makedonskem, bosanskem, hrvaškem, srbskem ali ruskem), ter tisti, ki doma z brati oziroma sestrami, stariimi starši po mami ali po očetu ter sorodniki govorijo samo v drugem jeziku (angleškem, makedonskem, bosanskem, srbskem ali italijanskem).

Graf 3: Porazdelitev odgovorov glede na jezik, uporabljen doma

Vir: Sorgo & Novak Lukanovič 2023.

4.3.2 Izbrani rezultati

Da učenci ne uporabljajo italijanskega jezika drugje kot pri pouku italijanščine na šoli, potrjuje dejstvo, da večina učencev nikoli ne bere knjig (72 % nikoli; 19 % redko) v italijanskem jeziku. Prav tako večina učencev ne uporablja interneta ali družbenih omrežij v italijanskem jeziku (59,7 % nikoli; 26,4 % redko; 9,7 % občasno). Malo več je tistih, ki poslušajo glasbo (28 % redko; 24 % občasno; 6 % redno) ali gledajo TV programe v italijanščini (19 % občasno; 15 % pogosto; 8 % redno).

Učence smo prosili, da ocenijo svoje znanje slovenskega in italijanskega jezika. Iz raziskave ugotavljamo, da večina učencev svoje znanje slovenskega jezika ocenjuje kot dobro oziroma zelo dobro, kar potrjuje tudi povprečna ocena, ki je pri vseh postavkah nad vrednostjo 4. Z najvišjo povprečno oceno so se opredelili do postavke »razumem« (4,7), z najnižjo oceno pa do postavke »pišem« (4,4). Nasprotno pa je pri oceni znanja italijanskega jezika, in sicer

večina anketiranih svoje znanje italijanskega jezika ocenjuje kot niti dobro niti slabo. Temu pritrjujejo tudi povprečne ocene posameznih postavk, kjer povprečje ne presega vrednosti 3,5. Da znanje italijanskega jezika ni dobro, potrjuje tudi dejstvo, da ima najvišjo povprečno oceno postavka »razumem« (3,4), najnižjo povprečno oceno pa postavka »pišem« (2,9).

Tabela 4: Znanje slovenskega in italijanskega jezika

	N.	Aritmetična sredina	SD		N.	Aritmetična sredina	SD
Slovenski jezik				Italijanski jezik			
razumem	72	4,7	0,72	razumem	69	3,4	1,30
govorim	72	4,6	0,75	govorim	68	3,0	1,24
berem	72	4,5	0,86	berem	69	3,3	1,16
pišem	72	4,4	0,94	pišem	69	2,9	1,23

Vir: Sorgo & Novak Lukanovič 2023.

Ker smo učence vprašali tudi po doseženi končni oceni pri pouku slovenskega in italijanskega jezika v šolskem letu 2020/2021, ugotavljamo, da samoocena znanja ne odraža njihovega mnenja o znanju jezikov. Z drugimi besedami, večina učencev je svoje znanje slovenskega jezika ocenila kot zelo dobro, povprečna končna ocena pri pouku slovenskega jezika pa je bila 3,5. Glede končnih ocen pri pouku italijanskega jezika pa ugotavljamo, da so nekoliko višje, kot pa to ocenjujejo učenci sami. Dodatne analize pokažejo, da je večina tistih, ki so lansko leto pri pouku italijanskega jezika imeli končno oceno 5 ali 4, svoje znanje italijanskega jezika ocenila kot dobro oziroma niti dobro niti slabo.

V zadnjem delu vprašalnika smo postavili odprto vprašanje oziroma smo prosili učence, da napišejo kratko besedilo. Navodila so bila naslednja: Tvoja šola sodeluje na izmenjavi s šolo iz Italije. Napiši kratko besedilo (100–150 besed) v italijanščini, v katerem opišeš mesto tvoje šole – Koper. Kaj je značilno za mesto? Katere so znamenitosti, ki si jih je vredno ogledati? Na to vprašanje je odgovorilo samo 31 % anketirancev, veliko pa jih je napisalo le besedo *ciao* (neformalni pozdrav v italijanščini). Nihče pa ni napisal več kot 50 besed in prav zaradi tega težko analiziramo vprašanje. Kaj je razlog za tako slab odziv, lahko samo ugibamo: naša raziskava je bila dodatna aktivnost pri šolski uri in se zaradi tega najverjetneje učencem ni dalo odgovoriti na tako vprašanje, ki je zahtevalo malo več truda v primerjavi z zaprtimi vprašanji. Poleg tega moramo upoštevati, da je bilo leto 2021 še izrazito pod vplivom pandemije covida-19 in je bilo še močno čutiti posledice zaprtja šol. Le dva učenca sta napisala malo več od drugih, a njuno besedilo ni bilo ustrezno, saj je imelo veliko pravopisnih napak, zaradi kratkosti pa je bilo tudi težko ocenjevati vsebino.

Za spodbujanje učenja italijanščine bo torej treba poiskati nove rešitve, na primer nove pristope k poučevanju/učenju jezikov in večjo uporabo IKT. Tudi učni načrti in vsebine zahtevajo kontinuirano spremljanje, da bi lahko ob koncu osnovnošolskega izobraževanja učenci dosegli predpisane jezikovne cilje in učinkovite rezultate. Obenem pa ne smemo spregledati pomembne vloge, ki jo imajo na prvem mestu družina in nato družbeno okolje.

4.4 SRN v letu 2022

4.4.1 Namen, metodologija in vzorec

Raziskava nadaljuje študijo iz leta 2021, torej smo nadaljevali s pridobivanjem stališč učencev na osnovnih šolah s slovenskim jezikom glede italijanščine kot drugega jezika. Ker smo imeli že empirične podatke iz prejšnje raziskave, smo se odločili, da učence bolj poglobljeno povprašamo tudi po zadovoljstvu s poukom italijanščine ter glede motivacije za učenje jezika. Raziskava je temeljila na štirih osnovnih šolah, zajela pa je 91 učencev 9. razreda.

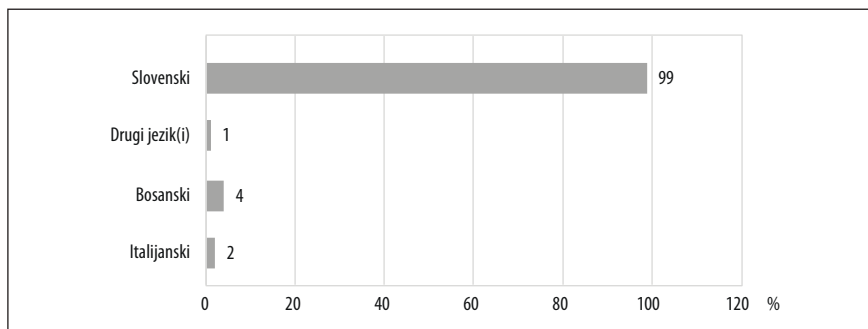
Raziskovalna vprašanja so bila:

- 1) Kakšna so stališča učencev glede italijanskega jezika, ki se poučuje kot drugi jezik?
- 2) Kaj učenci menijo o izvajanju pouka italijanščine?
- 3) Katere glavne točke izhajajo iz raziskave, ki bi jih lahko razvili v prihodnosti z našimi raziskavami?

Da bi pridobili podatke za raziskavo, je bil pripravljen vprašalnik v elektronski obliki, ki je obsegal 24 vprašanj.

Glede maternega jezika je vzorec dokaj kompakten, saj je 99 % učencev izbralo slovenščino. Na drugi strani pa je le slaba desetina (7 %) takih, ki so v otroštvu govorili druge jezike, in sicer: bosanski, italijanski in ukrajinski.

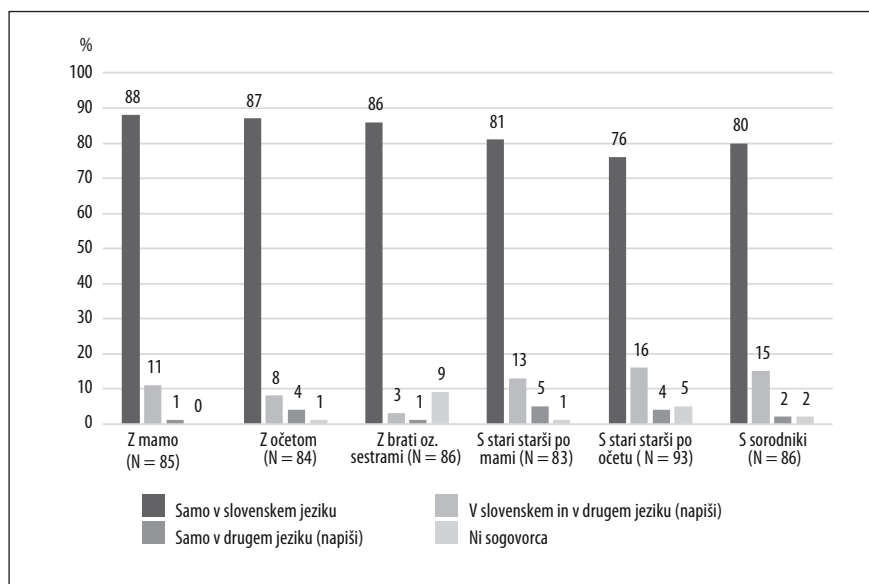
Graf 4: Materni/prvi jezik učencev (možnih je več odgovorov; N = 85)

Vir: podatki, pridobljeni na podlagi vprašalnika.

Jeziki, ki jih učenci govorijo doma z mamo, očetom, brati oziroma sestrami, starimi starši po mami in po očetu ter drugimi sorodniki prikazujemo v grafu 5. Iz prikaza je razvidno, da večina učencev doma govori samo v slovenskem jeziku. Sledijo tisti, ki doma govorijo v slovenskem in v drugem jeziku (angleškem, makedonskem, bosanskem, srbskem ali italijanskem).

Graf 5: Porazdelitev odgovorov glede na jezik, uporabljen doma

Vir: podatki, pridobljeni na podlagi vprašalnika.

4.4.2 Izbrani rezultati

Večina učencev svoje znanje slovenskega jezika ocenjuje kot dobro oziroma zelo dobro, kar potrjuje tudi povprečna ocena, ki je pri vseh postavkah nad vrednostjo 4,0 z najvišjo povprečno oceno za postavko »razumem« (4,7) in najnižjima povprečnima ocenama za postavki »pišem« in »berem« (4,4). Nasprotno pa pri oceni znanja italijanskega jezika večina učencev svoje znanje ocenjuje relativno slabo. Temu pritrjujejo tudi povprečne ocene posameznih postavk, kjer povprečje ne presega vrednosti 3,1. Najvišjo povprečno oceno imata postavki »razumem« in »berem« (3,1), najnižjo povprečno oceno pa postavka »govorim« (2,6).

Tabela 5: Znanje slovenskega in italijanskega jezika

	N.	Aritmetična sredina	SD		N.	Aritmetična sredina	SD
Slovenski jezik				Italijanski jezik			
razumem	86	4,7	0,6	razumem	83	3,1	1,3
govorim	84	4,5	0,7	govorim	81	2,6	1,2
berem	82	4,4	0,8	berem	81	3,1	1,2
pišem	84	4,4	0,8	pišem	81	2,8	1,1

Vir: podatki, pridobljeni na podlagi vprašalnika.

Učence smo vprašali o njihovem strinjanju ali nestrinjanju s posameznimi trditvami glede zadovoljstva z izvedbo italijanskega pouka na petstopenjski lestvici (od 1 do 5), pri čemer ocena 1 pomeni »sploh se ne strinjam«, ocena 5 pa »povsem se strinjam«.

Tabela 6: Zadovoljstvo z izvedbo pouka italijanščine

	N.	Aritmetična sredina	SD
Pouk italijanščine je zanimiv.	83	2,9	1,11
Pri pouku italijanščine uporabljamo zastarele učbenike.	80	3,1	1,26
Pri pouku premalo govorimo v italijanščini.	83	2,3	1,14
Pri pouku italijanščine se učimo preveč slovnic.	83	3,2	1,03
Pouk italijanščine je zahteven.	83	3,4	1,18
Pri pouku italijanščine se naveličam.	82	3,6	1,14
Pri pouku italijanščine se veliko naučim.	83	2,8	1,01
Pri pouku italijanščine imamo preveč domačih nalog.	84	2,5	1,27
Pouk italijanščine je dodatna obremenitev.	82	3,2	1,28
Pri pouku italijanščine bi želel, da bi obravnavali snov, ki bi bila uporabna.	83	3,9	0,9

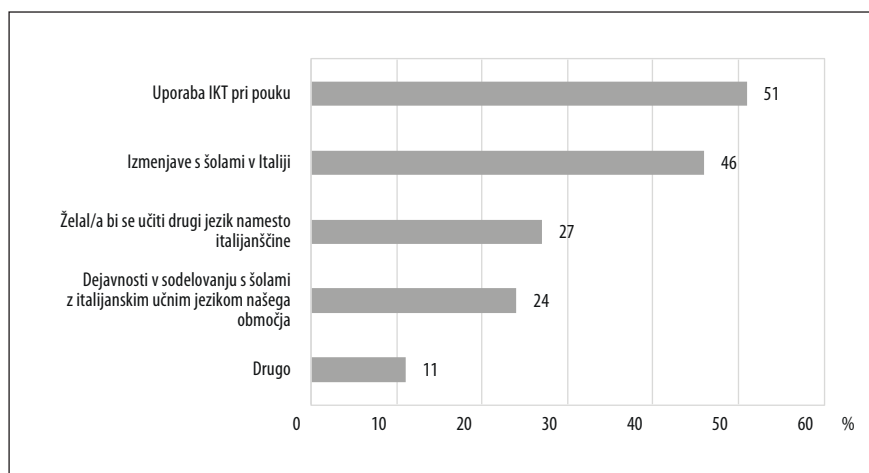
Vir: podatki, pridobljeni na podlagi vprašalnika.

Iz tabele 6 lahko razberemo, da so se učenci z najvišjo povprečno oceno opredelili do trditve »Pri pouku italijanščine bi želel, da bi obravnavali snov, ki bi bila uporabna« (3,9), z nekoliko nižjo oceno pa do trditve »Pri pouku italijanščine se naveličam« (3,4). Z najnižjo povprečno oceno pa so se učenci opredelili do trditve »Pri pouku premalo govorimo v italijanščini« (2,2), s katero se v povprečju ne strinjajo. Absolutne vrednosti povprečij večine

trditev se gibljejo okoli vrednosti 3, kar pomeni, da se učenci v povprečju z večino trditev niti ne strinjajo niti strinjajo. Na podlagi analize ugotavljamo, da anketiranci z izvedbo pouka italijanščine niso niti zadovoljni niti nezadovoljni, vseeno pa opazimo malo višje stopnje nezadovoljstva z znanjem, saj bi se želeli učiti snov, ki bi bila uporabna.

Učence smo povprašali tudi o tem, kaj bi jih pri učenju italijanščine motiviralo. Na podlagi rezultatov grafa 6 razberemo, da sta uporaba IKT pri pouku in izmenjava s šolami v Italiji glavna dejavnika, ki bi učence motivirala k učenju italijanščine. Dobra četrtina (27 %) bi se raje kot italijanščine učilo drug jezik, slabo četrtino (24 %) so motivirale dejavnosti v sodelovanju s šolami z italijanskim učnim jezikom njihovega območja. Pod »Drugo« pa najdemo še odgovore, kot so »gledanje filmov« in »učenje zanimivih stvari«.

Graf 6: Motivacija za učenje italijanščine (možnih je več odgovorov; N = 83)

Vir: podatki, pridobljeni na podlagi vprašalnika.

4.5 SRN v letu 2023

V letu 2023 smo v okviru SRN izvajali dve raziskavi: prva je bila usmerjena v proučevanje vključevanja učencev drugih narodnosti/tuje učence v pedagoški proces na osnovnih šolah z italijanskim učnim jezikom; druga raziskava pa je zadevala učitelje, ki poučujejo italijanščino kot drugi jezik na šolah s slovenskim jezikom.

Analiza obeh raziskav je še vedno v teku, zaradi časovne stiske v času pisanja prispevka ter zaradi prostora pa bomo predstavili le raziskavo, ki je vključevala učitelje.

4.5.1 Namen, metodologija in vzorec

Ker so naše prejšnje raziskave (SRN v letu 2021 in SRN v letu 2022) pokazale, da se italijanščina vse manj zaznava kot jezik okolja, in ker večina učencev uporablja italijanski jezik samo pri pouku italijanščine v šoli, smo se odločili, da povabimo k sodelovanju učitelje italijanščine na šolah s slovenskim jezikom, ki bi nam pomagali najti odgovore na naslednja raziskovalna vprašanja:

1. Kako ocenjujete jezikovne zmožnosti vaših učencev? Kateri so problemi, s katerimi se soočate pri pouku italijanščine?
2. Kateri so po vašem mnenju dejavniki za nizko motivacijo učenja italijanščine in posledično za nizko raven znanja jezika?
3. Katere bi lahko bile strategije ali pedagoške prakse za uspešno poučevanje italijanščine?

Čeprav so bile k sodelovanju vabljene vse šole in tudi učitelji italijanščine, ki so v prejšnjih letih sodelovali pri izvajanju SRN, večina ni izkazala interesa za sodelovanje. Odzvalo se je samo devet učiteljev, nekateri pa so sodelovanje celo zavrnil. Za zbiranje podatkov smo uporabili metodo polstrukturiranega intervjuja. Vzorec je bil sestavljen iz učiteljev, ki poučujejo v vseh izobraževalnih obdobjih, torej v prvi, drugi in tretji triadi. Največ je bilo žensk – osem učiteljic – in samo en učitelj. Kar zadeva delovne izkušnje, so v raziskavi sodelovali tako učitelji, ki so šele na začetku svoje pedagoške kariere, kot taki, ki poučujejo več kot 20 let.

Intervjuji so se začeli z vprašanjem, kako so se italijanščino naučili naši sodelujoči v raziskavi in ali opazajo razlike med generacijo učencev izpred 10–15 let in učenci, ki jih danes poučujejo. Pogovor se je nato dotaknil jezikovne zmožnosti učencev, kako učitelji spremljajo napredek učencev in ali je gradivo, ki ga uporabljajo pri pouku, primerno za poučevanje. Na koncu smo jih tudi vprašali, kaj bi po njihovem mnenju učence motiviralo za učenje italijanščine. V prispevku predstavljamo nekatere izbrane poglede iz intervjujev in jih utemeljujemo s citati iz pogovorov.

4.5.2 Izbrani rezultati

Vsi intervjuvanci se strinjajo, da so razlike med prejšnjimi generacijami in učenci, ki jih poučujejo danes, velike in zelo opazne. Če so prej otroci vstopali v šolo s predznanjem italijanščine, danes to ni več tako. Tako nam je povedala učiteljica, ki je v svoji skoraj tridesetletni karieri poučevala veliko učencev:

Pri italijanščini pa še vedno izhajamo iz neke predpostavke, da je to jezik okolja, da otroci poznajo jezik in hočemo graditi na ne vem čem... Pa nimamo na čem graditi! Bi res morali začeti s tistimi

osnovami, s poimenovanjem posameznih barv, števil, predmetov, preprostimi povedmi? (Intervju 1).

S takim razmišljanjem se strinja tudi mlada učiteljica, ki vidi med svojo generacijo in današnjimi učenci ogromno razliko:

Je očitna razlika, ker naše generacije smo veliko italijanščine slišale po televiziji, pa tudi po ulici je bilo več slišati, bolj nam je bila poznana, bolj domača [...] zdaj pa otroci vidijo te vsebine v angleščini in potem pridejo v šolo in to angleščino samo še nadgradijo, italijanščina jim je pa nov jezik, ki ga nekateri v bistvu spoznajo šele v šoli, razen če nimajo staršev ali pa starih staršev, ki se z njimi pogovarjajo (Intervju 4).

Da učenci pripisujejo velik pomen angleščini, nam je potrdila tudi učiteljica, ki jo učenci pogosto sprašujejo, zakaj se morajo italijanščino sploh učiti: Zakaj bi jaz znal italijansko, špansko, nemško, če pa znam angleško!? Angleščina je sveta vladar, jezik celega sveta in če znaš angleško, v bistvu ne rabiš ničesar drugega. Tako da ... ne zavedajo se dovolj, kakšno prednost imajo, da se učijo v bistvu tri različne jezike iz treh različnih jezikovnih družin in da se bodo z veliko lahkoto, če znajo vsaj neko osnovo italijanščine, učili špansko, tudi lažje se bodo učili francosko in tako naprej (Intervju 8).

Glede jezikovne zmožnosti učencev se mnenja učiteljev razlikujejo. Nekateri pravijo, da imajo v razredu učence, ki so v času šolanja dosegli dobre rezultate in ki so se zmožni sporazumevati v italijanščini, je pa tudi veliko takih, ki imajo težave in dosegajo komaj minimalne standarde. Večina učiteljev pa se strinja, da največje težave opažajo pri pisanju. Tako nam je zaupala učiteljica:

Besedišče se še naučijo, tudi razumevanje lažjega besedila, prepoznajo nekako te informacije, ampak za zapisat nek pisni sestavek na dano temo, ki jim je znana, ki smo jo predelali... Tam pa so velike težave. Prav pri strukturi povedi, ne, ne govorim samo pravopis besed, prav oblikovanje povedi (Intervju 6).

Tudi gradivo, ki ga učitelji uporabljajo, pogosto ni primerno za poučevanje, ker so učbeniki in vsebine običajno zastareli, tako da sploh niso več zanimivi ali privlačni za učence. Veliko truda in dela morajo učitelji vlagati v pripravo učne ure in dodatnega gradiva, ki ga bodo uporabili med poukom:

Za italijanščino na žalost ni enega primerne gradiva, si same pripravljamo... Vse. Imamo sicer en učbenik, okviren, ampak je že toliko star in ni primeren prav za to starostno skupino 1. in 2. razred, tako da delamo učne liste vse skozi same učiteljice (Intervju 4).

Učitelje smo vprašali tudi, kaj bi po njihovem mnenju učence motiviralo za učenje italijanščine. Večina meni, da bi pomagalo, če bi bila snov, ki se jo učenci učijo, uporabna in tudi lažja, gradivo privlačno, pri pouku pa bi se uporabljalo IKT. Za nekatere učitelje bi morale biti ure italijanščine bolj »razgibane« in učenci razdeljeni v manjše skupine, da bi jih lahko učitelji boljše spremljali. Med drugimi aktivnosti oz. rešitvami, ki bi lahko spodbudile motivacijo za učenje italijanščine, so učitelji navedli tudi več ur italijanščine, izmenjave s šolami z italijanskim jezikom, izmenjave in izlete v Italijo, obisk gledaliških predstav v italijanščini.

Zanimivo je razmišljanje dveh učiteljic o tem, ali učenci pripisujejo dodano vrednost znanju italijanščine. Po mnenju ene od učiteljic, ki so sodelovale v raziskavi: »Mi moramo sprejeti dejstvo, da v tem okolju živijo tudi pripadniki italijanske manjšine in je to njihov, bomo rekli, prvi jezik. [...] Je jezik okolja, ki je dobro, da se ga naučimo, in v tem vidim veliko vrednost« (Intervju 2). Druga učiteljica pa je poudarila pomen sobivanja različnih etničnih skupin in kultur na istem ozemlju in si želi, da bi tudi učenci to dojeli:

Da je italijanščina uradni jezik na tem območju, tudi do spoštovanja naše kulture in identitete. Mi moramo vedeti, da tukaj res sobivamo, sobivamo. Italijanska skupnost, slovenska, kako je tudi s čezmejnimi območjem, kje vse srečamo slovenščino in italijanščino kot oba jezika v stiku. [...] To je zelo pomembno (Intervju 3).

5 Sklepna misel

V prispevku smo predstavili pregled raziskav Inštituta za narodnostna vprašanja v okviru strokovno-razvojnih nalog, ki so se izvajale na narodnostno mešanem območju slovenske Istre v petletnem obdobju (2019–2023), pri čemer smo poseben poudarek namenili italijanskemu jeziku oziroma vlogi in pomenu italijanskega jezika v modelu izobraževanja. Predstavljena analiza izbranih kvantitativnih in kvalitativnih rezultatov prinaša posodobljene podatke že obstoječih raziskav ter dodatno osvetljuje položaj jezika v izobraževalnem sistemu ter v širšem okolju.

Iz raziskav na šolah z italijanskim jezikom smo ugotovili, da ima jezik poseben položaj in predstavlja bogastvo tako za italijansko narodno skupnost kot tudi za celotno skupnost oziroma večinsko prebivalstvo ter da obstoječi model izobraževanja v šolah z italijanskim učnim jezikom ustvarja pogoje, ki vplivajo na oblikovanje zavesti učencev o jezikovni in kulturni raznolikosti okolja. Bolj pesimističen scenarij prinašajo raziskave na šolah s slovenskim učnim jezikom, v katerih je razvidno upadanje motivacije za učenje italijanskega jezika in posledično nižja raven znanja jezika.

Jezikoslovka Novak Lukanovič je zapisala, da »[p]rihodnost jezika je odvisna od njegove vsakodnevne rabe v javnem in zasebnem življenju. Učinkovita politika je tista, ki spodbuja različne vidike jezika v različnih kontekstih« (Novak Lukanovič 2019, 323). V zvezi s to mislijo lahko za konec poudarimo, da so za uspešno razvijanje jezikovnih spretnosti ključni različni dejavniki, med katerimi bi izpostavili dobro razvit šolski sistem, ki vključuje nove pristope oz. metodologije za učenje jezika, poudarek na medkulturni vzgoji ter strokovno usposobljene učitelje, ki poučujejo manjšinski jezik. Hkrati ne smemo pozabiti, da uspešna dvojezičnost ni samo rezultat dobre izobraževalne strategije, temveč sta tudi družina in širša družba pomembna akterja, ki vplivata na bolj ali manj pozitiven odnos do jezika, ki ga bodo v prihodnje imeli otroci kot odrasli.

Vse zgoraj napisano pa posledično pripomore k ohranjanju jezikovne vitalnosti italijanske narodne skupnosti, ki je zgodovinsko prisotna na narodnostno mešanem območju.

Literatura in viri

- Bogatec, N. & Zudič Antonič, N. (ur.), 2015. *Educare alla diversità: ricerca comparativa interdisciplinare tra Italia e Slovenia*. Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche, Edizioni universitarie Annales, Koper.
- Cavaion, I. M., 2020a. Italian in the Mainstream Schools of Bilingual Border Area of the Slovenian Coast: Language Policy, Teachers' Perspectives and a Vision for the Future. *International Multilingual Research Journal* 14 (2), 130–145.
- Cavaion, I. M., 2020b. L'insegnamento dell'italiano e la didattica del contatto nell'area multilingue di confine italo-slovena: una proposta metodologica. *Italiano Lingua-Due* 12 (2), 268–281.
- Čok, L. (ur.), 2009. *Izobraževanje za dvojezičnost v kontekstu evropskih integracijskih procesov: učinkovitost dvojezičnih modelov izobraževanja v etnično mešanih okoljih Slovenije*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Koper.
- Dežan, L. & Sedmak, M., 2020. Policy and Practice: the Integration of (Newly Arrived) Migrant Children in Slovenian Schools. *Annales* 30 (4), 559–574, https://zdjp.si/wp-content/uploads/2020/12/ASHS_30-2020-4_DEZAN-SEDMAK.pdf (dostop 12. 9. 2023).
- INV – Inštitut za narodnostna vprašanja, 2023. *Statut Inštituta za narodnostna vprašanja*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 22. 2. 2023, http://www.inv.si/DocDir/Statut%20INV_22_2_2023.pdf (dostop 12. 9. 2023).
- Kenda, J., 2019. Quo vadis italijanščina? Položaj italijanščine v slovenski družbi in sistemu vzgoje in izobraževanja. V T. Balažic Bulc, J. Kenda, M. Lah & V. Požgaj Hadži (ur.) *Poti in stranpoti poučevanja tujih jezikov v Sloveniji*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 93–108, <https://ebooks.uni-lj.si/zalozbaul/catalog/book/180> (dostop 8. 9. 2023).
- Kobal, R., 2020. La posizione dell'italiano come lingua seconda nel sistema educativo sloveno e le proposte per la sua rivitalizzazione tra i giovani dell'area bilingue. *Studia universitatis hereditati* 8 (2), 95–111, [https://www.hippocampus.si/ISSN/2350-5443/2-2020/2350-5443.8\(2\)95-111.pdf](https://www.hippocampus.si/ISSN/2350-5443/2-2020/2350-5443.8(2)95-111.pdf) (dostop 12. 9. 2023).
- Komac, M., 1999. *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Komac, M., 2015. Poselitveni prostor avtohtonih narodnih manjšin. *Razprave in gradivo, revija za narodnostna vprašanja* 74, 61–91.
- Malčič, M. & Zudič Antonič, N., 2016. Poučevanje in učenje italijanščine na narodno mešanem območju Slovenske Istre. *Studia Universitatis Hereditati* 4 (1), 17–32.
- Mikolič, V., 2009. Politica culturale e linguistica slovena tra nazione e globalizzazione. V B. M. Da Rif (ur.) *Civiltà italiana e geografie d'Europa*. Edizioni Università di Trieste, Trst, 117–123, <https://www.openstarts.units.it/server/api/core/bitstreams/59e07560-686f-49d3-8e03-fd3cec4f1da9/content> (dostop 8. 9. 2023).
- Novak Lukanović, S., 2019. Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu: primerjava med zamejstvi in sklepni zaključki. V S. Novak Lukanović (ur.) *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana;

- Slovenski znanstveni inštitut, Celovec; Slovenski narodnopisni inštitut Urban Jarni, Celovec; Slovenski raziskovalni inštitut, Trst, 295–328.
- Novak Lukanovič, S., Zudič Antonič, N. & Varga, I., 2011. Vzgoja in izobraževanje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. V J. Krek & M. Metljak (ur.) *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana, 347–367.
- Novak Lukanovič, S. & Limon, D., 2012. Language Policy in Slovenia. *Language, Culture and Curriculum* 25 (1), 27–39.
- Novak Lukanovič, S. & Limon, D., 2014. Attitudes to Bilingual Education in Slovenia. *Current Issues in Language Planning* 15 (4), 426–442.
- Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025*. Uradni list RS 94 (2021), 11. 6. 2021, 5794.
- Sorgo, L., Novak Lukanovič, S. & Zudič Antonič, A., 2022. Pupils' and Parents' Opinions on Schools with Italian as the Language of Instruction. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 89, 73–90, <https://sciendocom/article/10.36144/rig89.dec22.73-90> (dostop 12. 9. 2023).
- Sorgo, L. & Novak Lukanovič, S., 2023. Considerazioni sull'italiano come lingua seconda. V M. Cerkenik & N. Zudič Antonič (ur.) *Educazione linguistica e interculturale in ambienti con appartenenze multiple*. Unione Italiana, Koper; Università Popolare, Trst, 111–131.
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije, 2002. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. *Statistične informacije*. 5. Prebivalstvo 92 (2). SURS, Ljubljana, <https://www.stat.si/popis2002/gradivo/si-92.pdf> (dostop 31. 8. 2023).
- Šečerov, N., Zorman A., Race T., Mihalič Z. & Grbas, T., 2011. *Učni načrt. Osnovna šola s slovenskim učnim jezikom na narodno mešanem območju slovenske Istre. Italijanščina kot drugi jezik*. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana.
- Ustava Republike Slovenije*. Uradni list RS 33 (1991), 28. 12. 1991, 1373.
- Vižintin, M. A. & Kern, B., 2022. Začetni tečaj slovenščine in medkulturni dialog pri vključevanju otrok priseljencev. *Dve domovini* 56, 131–148, <https://doi.org/10.3986/dd.2022.2.10> (dostop 12. 9. 2023).
- Zakon o gimnazijah*. Uradni list RS 1 (2007), 5. 1. 2007, 5.
- Zakon o osnovni šoli*. Uradni list RS 81 (2006), 31. 7. 2006, 8662.
- Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju*. Uradni list RS 79 (2006), 27. 7. 2006, 8495.
- Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja*. Uradni list RS 35 (2001), 11. 5. 2001, 4044.
- Zorčič, S., 2020. Pregled raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja v zadnjih tridesetih letih. V M. Medvešek & S. Novak Lukanovič (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 401–427.
- Zorman, A., 2021. Bilingual Education as an Instrument of Ethnic Minority Protection: the Case of Italian L2 in the Slovene Littoral. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 87, 195–209.
- Zudič Antonič, N., 2009. Razvijanje medkulturne in sporazumevalne zmožnosti pri

- pouku tujega/drugega jezika v Sloveniji. V V. Tašner (ur.) *Brez spopada: kultur, spolov, generacij*. Pedagoška fakulteta, Ljubljana, 29–42.
- Zudič Antonič, N., 2018. Teaching in Plurilinguistic Environments with a Minority Language: Analysis of a Pre-service Training Project. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies* 80, 89–103.
- Zudič Antonič, N., 2023. L'insegnamento dell'italiano in Slovenia. *Italiano LinguaDue* 15 (1), 179–197.
- Zudič Antonič, N. & Malčič, M., 2007. *Il vicino diverso: percorsi di educazione interculturale di lingua italiana = Bližina drugosti: poti italijanskega jezika do medkulturne komunikacije*. Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Koper.
- Zudič Antonič, N. & Cerkenik, M., 2019. L'insegnamento dell'italiano e l'educazione interculturale in Slovenia. *Rivista de Italianistica* 38, 61–72, <https://www.revistas.usp.br/italianistica/article/view/168575/160185> (dostop 12. 9. 2023).
- Zudič Antonič, N. & Zorman, A., 2023. *The Italian language in education in Slovenia*. Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning, Leeuwarden.

Overview of the Research Activities of the Institute for Ethnic Studies Regarding Education in Slovene Istria

Abstract

The paper provides an overview of the research activities conducted by the Institute for Ethnic Studies in the framework of its expert development work in the ethnically mixed area of Slovene Istria over a period of five years (2019–2023), with a special focus on the Italian language and its role and significance within the educational framework. Starting with an exploration of the language and educational policies of the Republic of Slovenia, the paper initially delves into the educational model developed in the ethnically mixed area of Slovene Istria. It specifically examines the teaching of Italian as mother tongue/first language (L1) and second language (L2). Subsequently, the paper reviews individual research activities, highlighting their primary objectives, methodologies, the sampled population, and key findings.

The purpose of presenting these activities is to underscore the importance of the minority (Italian) language for both minority and majority education and to highlight the relevance of these studies for the shaping of future research in the context of preserving the linguistic vitality of the Italian national community.

Keywords: Italian language, Slovene Istria, linguistic competence, expert development work, Institute for Ethnic Studies

Mitja Žagar

Ob petindvajsetletnici uveljavitve Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin: kaj je prispevala in kako naprej?¹

Izvleček

Urejanje in upravljanje družbeno relevantnih raznolikosti, vključno z etničnimi, sta ključna za dolgoročni mir in stabilnost v pluralnih ter notranje raznolikih sodobnih družbah. Pravice in varstvo raznolikih (družbenih) manjšin so pomembni segmenti in orodja za uspešno urejanje in upravljanje raznolikosti. Za tradicionalno etnično raznolike družbe na Balkanu so urejanje in upravljanje raznolikosti ter praksa na področju pravic in varstva etničnih in zlasti narodnih manjšin posebej pomembni. Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin (Okvirna konvencija) določa okvir in (mednarodne) standarde varstva narodnih manjšin v Evropi ter določa nadzorni postopek. Normativni okvir in standardi so imeli pomemben vpliv na ustavno in pravno urejanje pravic ter varstva manjšin na Balkanu. Naslov Okvirne konvencije, prvega pravno zavezujočega dokumenta na tem področju, ter izjave in rezervacije držav v procesu sprejemanja, podpisovanja

1 Prispevek je rezultat štirih desetletij raziskovanja na Inštitutu za narodnostna vprašanja, pri čemer posebej navajam raziskovalni program *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081) in temeljni raziskovalni projekt *Politična participacija narodnih manjšin in njihovih pripadnikov: Primerjalna študija politične participacije slovenskih skupnosti v sosednjih državah Republike Slovenije* (J5-3117), ki ju financira Agencija za raziskovalno dejavnost oz. Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, ter v okviru programa Obzorja Evrope raziskovalni projekt LEGITMULT o legitimnem kriznem upravljanju v večni-vojskih sistemih, ki ga financirata Evropska unija (Horizon Europe Programme Call HORIZON-CL2-2021-DEMOCRACY-91, GA No. 101051550) in švicarski državni sekretariat za izobraževanje, raziskavo in inovacije (Swiss State Secretariat for Education, Research and Innovation – SERI).

in ratifikacije potrjujejo, da ureja pravice in varstvo (tradicionalnih) narodnih manjšin in njihovih pripadnikov v državah članicah. Svetovalni odbor poskuša s svojo prakso, interpretacijami, komentarji, priporočili in mnenji varstvo manjšin, ki ga zagotavlja, razširiti z vključitvijo drugih etničnih manjšin in specifičnih skupnosti, ne glede na podane izjave in rezervacije držav. Ta praksa, ki jo nekateri označujejo za radikalno, je prinesla tako napredek kot težave na področju varstva manjšin. Zato moramo to prakso natančno analizirati in kritično ovrednotiti.

Ključne besede: Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin, pravice in varstvo manjšin, narodne manjšine, (socialne) manjšine, mehko pravo

1 Uvod in kontekst: priprava, sprejetje, ratifikacija in uveljavitev Okvirne konvencije za varstvo manjšin kot zgodovinski mejniki

Priprave, oblikovanje besedila, sprejetje, ratifikacija in uveljavitev Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin (Okvirna konvencija – OKVNM/MKUNM; Framework Convention for the Protection of National Minorities – FCNM)² so pomembni zgodovinski mejniki v razvoju varstva narodnih manjšin v Evropi in globalno. Okvirna konvencija je otrok svojega časa, zato ta čas odseva. Pozna osemdeseta in zgodnja devetdeseta leta prejšnjega stoletja so bila polna optimizma in upanja. To zgodovinsko obdobje so zaznamovali konec »hladne vojne« in procesi tranzicije, ki so jih optimistično poimenovali »prehod oz. tranzicija v demokracijo«. Globalni procesi demokratizacije so omogočili tudi znaten napredek v razvoju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s pravicami in varstvom narodnih in drugih manjšin. Nekateri so to obdobje opisovali kot »konec zgodovine« (npr. Fukuyama 1989; 1992), ker so menili ali vsaj upali, da se z globalno zmago demokracije končuje (tragična) zgodovina, polna trpljenja in vojn, kakršno smo poznali do takrat.

Zgodovinska realnost, razvoj in trendi v preteklih treh desetletjih so bili drugačni, manj optimistični od pričakovanj v času nastajanja Okvirne konvencije. Kar zadeva človekove pravice in temeljne svoboščine, vključno s pravicami in varstvom narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, trend razvoja opredeljuje nekaj vzponov in številni padci. 11. september 2001, ki je šokiral javnost in oblasti večine držav, predstavlja zgodovinski prelom, po katerem se vzpostavljata nova realnost in drugačno razumevanje sveta. Dogajanja in razvoj po tem datumu so spremenili tudi razumevanje in razvoj človekovih pravic in svoboščin, vključno s pravicami manjšin. Da bi ta razvoj bolje razumeli, moramo osvetliti in pojasniti zgodovinski kontekst. Kot odgovor na teroristične napade in grožnje terorizma nasploh so vladajoče elite na zahodu in globalno razglasile »vojno proti terorizmu,« ki naj bi mobilizirala in združila vse sile in vire v mednarodni skupnosti v skupnem boju proti tej grožnji, ki ogroža »naš (zlasti zahodni) način življenja«, družbeno stabilnost, mir in demokracijo. Vladajoče elite so izkoristile strah, ki so ga ljudje občutili ob terorističnih napadih. Obljubile so ukrepe, ki naj bi zagotovili varnost, ker so ljudje zahtevali in pričakovali več varnosti in boljše varnost. Začel se je proces, ki ga v strokovnih krogih imenujejo »sekuritizacija« in posega na prav

2 Vsi relevantni podatki o pravnih virih, uporabljenih oz. navedenih v tem besedilu, so navedeni v bibliografiji. Za podrobnejšo predstavitev dokumenta glej tudi: Council of Europe – National Minorities (FCNM): *The Framework Convention for the Protection of National Minorities* is one of the most comprehensive treaties designed to protect the rights of persons belonging to national minorities.

vsa področja življenja. Vladajoče elite so trdile, da se moramo ljudje za zmago v vojni proti terorizmu, za več varnosti in za boljšo varnost na vseh področjih začasno odreči nekaterim svojim pravicam in svoboščinam. Izkazalo se je, da je večina ljudi, ki jih je bilo strah in so si želeli občutka večje varnosti, takšno žrtev pripravljena sprejeti. Splošnega nasprotovanja ni bilo. Sčasoma so se začasne omejitve in suspenzi posameznih pravic, ki so se jih ljudje (ali vsaj večina med njimi) navadili, spremenili v trajne, ljudje pa so se sčasoma prilagodili spremenjeni realnosti. Nekateri opozarjamo, da so takšni ukrepi problematični, da so njihove družbene posledice negativne, pa tudi da ogrožajo razvoj človekovih pravic. Zato jih v tem kontekstu lahko ocenimo kot negativne trende v razvoju človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Ugotavljam, da večina ljudi, vključno z javnomnenjskimi voditelji in splošna javnost, še niso dojeli, da ostajajo obljube vladajočih elit, da bodo vojna proti terorizmu, uvedene omejitve in začasni suspenzi nekaterih človekovih pravic ter strožji varnostni ukrepi povečali javno in osebno varnost, neizpolnjene. Vladajoče elite, ki predstavljajo majhen del populacije, se po načelu »deli in vladaj!« tudi danes ne menijo za resnične interese in voljo ljudi, ampak na njihov račun uresničujejo svoje ozke interese in tako ohranjajo in krepijo svoj položaj, monopole in moč. »Bogati,« še posebej najbogatejši, postajajo vse bogatejši, bolj vplivni in družbeno močnejši. Marginalizirani »revni« se trudijo preživeti in nekako skrpati konec s koncem. Razkorak med »bogatimi« in »revnimi« se povečuje. Izginjajoči »srednji razred« je ujet v potrošništvo, ki postaja njihov način življenja in osrednji cilj. Tisti, ki si lahko privoščijo, zasvojeni s potrošništvom in brez prave mere kupujejo različno blago, zlasti privlačne in modne naprave in storitve, ki jih v globaliziranem svetu oglašujejo mediji in vplivneži v njih. Zato nimajo časa in/ali volje, da bi se upirali elitam in njihovim škodljivim politikam.

Večina še vedno ne razume ali jih ne zanima, da vojna proti terorizmu in trgovanje s človekovimi pravicami, ki smo se jim odrekli v zameno za več varnosti, nista okrepila naše varnosti. Nacionalne in globalne statistike kažejo, da je skoraj povsod po svetu vedno več revnih in izključenih, ki so vse revnejši in bolj marginalizirani, da postajajo zaposlitve vse bolj prekarne in negotove, da je plačilo za delo pogosto mizerno – zlasti v primerjavi s plačami in nagradami menedžerjev, z velikimi in vse večjimi profiti lastnikov in delničarjev ter rastočim bogastvom najbogatejših. Ljudje ne vidijo in ne razumejo, da navedeno in vse bolj negotove razmere dejansko slabšajo in zmanjšujejo njihovo socialno in ekonomsko ter človeško varnost. Vojna proti terorizmu in sekuritizacija nista izboljšali naše varnosti, nista izkoreninili terorizma in nasilja, ampak sta našo dejansko ogroženost, verjetnost, pogostost in intenzivnost vojn, vključno z vojno proti terorizmu po svetu, povečali. To potrjujejo zaostreni odnosi v svetu, delitve, zaostrovanja, konflikti in vojne, vključno z rusko agresijo na Ukrajino, številnimi terorističnimi napadi

in vojnam po svetu ter v zadnjem času zlasti z izraelsko-palestinskim konfliktom, ki se je zaostril do skrajnosti po grozovitem terorističnem napadu Hamasa na Izrael, v katerem je umrlo več kot tisoč civilistov, zajetih pa je bilo več kot dvesto talcev, in po nesorazmernem izraelskem odgovoru z vojaškim posredovanjem v Gazi. Etično zavržna in nesprejemljiva ter pravno nedopustna, saj predstavljata kršitev človekovih pravic ter mednarodnega vojnega in humanitarnega prava, sta tako teroristični napad Hamasa kot izraelsko nesorazmerno maščevanje z agresijo na Gazo, kjer izraelske obrambne sile silovito napadajo in sistematično uničujejo tudi bolnišnice, šole, stanovanjska naselja in drugo civilno infrastrukturo, nujno za življenje in preživetje ljudi. Izraelsko politično in vojaško vodstvo civiliste v Gazi razglša za legitimne vojaške tarče. Izraelsko agresijo na Gazo, v kateri nediskriminatorno pobijajo tamkajšnje civiliste, podpira večina izraelskih državljanov, čeprav se (tudi zaradi poročanja medijev) zavedajo, da je med ubitimi velika večina otrok in žensk. Večina Izraelcev sprejema strategijo in prakso izraelskih obrambnih sil, da kolektivno kaznujejo celotno prebivalstvo, mu odrekajo hrano, vodo in nujno potrebno humanitarno pomoč ter nehumano ravnaajo z zajetimi in jih ponižujejo. Ob ostrih obsodbah Hamasovega terorizma so vse številnejša in glasnejša tudi opozorila, da maščevalna izraelska vojaška agresija na Gazo, nasilje nad tamkajšnjim prebivalstvom in njegovo kolektivno kaznovanje ter vloga izraelskega političnega in vojaškega vrha pri tem predstavljajo hude kršitve mednarodnega prava, ki jih lahko opredelimo kot genocid nad Palestinci (Žagar 2023b). Nedvomno je opravičevanje, da civilne žrtve vojaških akcij in terorističnih napadov predstavljajo naključno ali namerno, vendar sprejemljivo kolateralno škodo, moralno zavržno in nesprejemljivo. Problematično in nevarno je, da agresorji in strani, vpletene v vojne, pogosto prav etnične vezi, pripadnost in odnose, v tem okviru pa tudi (po njihovem mnenju) neustrezen status, položaj, pravice in varstvo narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, ki jih želijo zaščititi, navajajo kot povod in opravičilo za svoje politike in ravnanje (Žagar 2023a; 2023b).

Zgodovinski razvoj, omenjeno dogajanje in sedanja globalna situacija potrjujejo družbeni pomen učinkovitega in uspešnega urejanja in upravljanja družbeno pomembnih raznolikosti, med katerimi so zelo pomembne prav etnične raznolikosti. Uspešno urejanje in upravljanje družbeno pomembnih raznolikosti sodita med ključne pogoje in dejavnike, ki lahko dolgoročno zagotovijo mir in stabilnost v pluralnih in notranje raznolikih družbah. Upoštevanje pomen etničnih raznolikosti in odnosov v tem kontekstu so pravice in varstvo narodnih, etničnih in drugih družbenih manjšin ter njihovih pripadnikov ključni segmenti in orodja uspešnega upravljanja raznolikosti. Nedavna zgodovina je pokazala, da so zagotavljanje pravic in varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov ter njihovo polno in enakopravno vključevanje in integracija še posebej pomembni v tradicionalno etnično pluralnih

in raznolikih ter pogosto notranje razdeljenih družbah, kakršne obstajajo na Balkanu in na evropski periferiji nasploh.

Petindvajsetletnica uveljavitve Okvirne konvencije, ki je začela veljati, ko jo je leta 1998 ratificiralo dvanajst držav, in skorajšnja trideseta obletnica njenega sprejema (leta 1994) predstavljata odlično zgodovinsko priložnost za pregled in oceno te konvencije in njenega vpliva na razvoj pravic in varstva narodnih in drugih družbenih manjšin v preteklih desetletjih. Hkrati je to priložnost za pogled vnaprej in za razmišljanje o prihodnjem razvoju pravic in varstva narodnih in drugih manjšin, v katerem – tako kot v preteklosti – lahko pričakujemo vzpone in padce, ki bodo opredeljevali trende razvoja v posameznih obdobjih. Za celovito oceno Okvirne konvencije, ugotavljanje njenega vpliva, učinkov njenih določb in normativnega okvira, ki ga vzpostavlja, na stanje in razvoj pravic in varstva narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, pa tudi na njihov status in družbeni položaj, je ključna kritična analiza izvajanja te konvencije, procesa poročanja in spremljanja ter dela Svetovalnega odbora. Že naslov Okvirne konvencije, prvega pravno zavezujočega mednarodnega instrumenta na področju pravic in varstva narodnih manjšin, pa tudi izjave, deklaracije in rezervacije držav v postopku njenega sprejetja, podpisovanja in ratifikacije potrjujejo, da je bil njen namen vzpostavitev normativnega okvira za varstvo (tradicionalnih) narodnih manjšin in njihovih pripadnikov v državah članicah. Svetovalni odbor si je ob podpori različnih nevladnih in manjšinskih združenj in organizacij ter mnogih strokovnjakov in znanstvenikov prizadeval, da bi se pravice in režim varstva za narodne manjšine uveljavili tudi za druge etnične manjšine, pri čemer se sklicuje zlasti na načela enakopravnosti, enakih pravic in enakosti. Svetovalni odbor v svojih dokumentih, poročilih, komentarjih, mnenjih in priporočilih državam članicam in Odboru ministrov poudarja, da bi morali pravice in varstvo, ki jih Okvirna konvencija zagotavlja narodnim manjšinam in njihovim pripadnikom, uveljaviti tudi za druge etnične manjšine in njihove pripadnike, čeprav jih države pogodbenice niso navedle v svojih izjavah in rezervacijah. Nekateri takšno prakso hvalijo in ocenjujejo kot pomemben napredek v razvoju manjšinskega varstva, drugi – vključno z nekaterimi pravnimi strokovnjaki – pa menijo, da je takšna praksa lahko problematična in preveč radikalna ter da lahko zavre ali celo onemogoči nadaljnji mednarodnopravni razvoj pravic in varstva narodnih in drugih manjšin. To terja, da prakso Svetovalnega odbora podrobneje analiziramo in kritično ovrednotimo.

2 Idealno manjšinsko varstvo: je utopija možna?

Okvirna konvencija kot zavezujoč mednarodni pravni dokument vzpostavlja evropski pravni okvir za zaščito narodnih manjšin. Natančneje, določa pravni okvir za zaščito posameznikov, pripadnikov narodnih manjšin v Evropi, vsaj v državah pogodbenicah te konvencije.

Okvirna konvencija je produkt zgodovinskega trenutka, v katerem je nastajala. Ni popolna, o čemer sem pogosto govoril in pisal. Kot raziskovalec, družbeni aktivist na področju človekovih pravic in svoboščin ter goreč zagovornik človekovih in manjšinskih pravic ter manjšinskega varstva si želim, da bi Okvirna konvencija vključevala več manjšinskih pravic, ki bi jih širše in podrobneje opredelila, da bi poleg narodnih manjšin v svoj sistem varstva zajela tudi druge etnične in ostale družbene manjšine, da bi vzpostavila več obveznosti držav članic ter opredelila višje standarde manjšinskega varstva in pravic narodnih in drugih manjšin. V času njenega sprejema in uveljavitve sem upal, da bo razvoj mednarodnega manjšinskega varstva priznal dvojno naravo manjšinskih pravic, ki bodo opredeljene hkrati kot individualne pravice posameznikov, pripadnikov narodnih manjšin in kdaj v prihodnosti tudi drugih etničnih in družbenih manjšin, ter kot kolektivne pravice teh manjšinskih skupnosti. Takšna opredelitev manjšinskih pravic bi bila zlasti pomembna zato, ker bi vsi titularji teh pravic imeli aktivno legitimacijo, da neposredno in aktivno sodelujejo v vseh upravnih, sodnih in drugih postopkih, ki so pomembni za te skupnosti in njihove pripadnike, zlasti za uresničevanje njihovih manjšinskih pravic ali ko gre za kakršnokoli kršitev teh pravic. To pomeni, da bi aktivno legitimacijo v navedenih primerih in postopkih imeli tako pripadniki manjšinskih skupnosti kot posamezniki kot tudi te skupnosti kot kolektivni subjekti, ki bi jih predstavljali njihova združenja, organizacije, institucije in/ali voljeni in imenovani predstavniki teh manjšinskih skupnosti.

Čeprav je Okvirna konvencija nepopolna in pomanjkljiva, je v kontekstu razvoja manjšinskega varstva zgodovinsko izjemno pomembna, saj predstavlja prvi pravno zavezujoč mednarodnopravni dokument v Evropi in globalno, ki določa in ureja pravice pripadnikov narodnih manjšin. Optimizem, ki je preveval osemdeseta in devetdeseta leta prejšnjega stoletja, ko je nastajala Okvirna konvencija, je skoraj izginil. Zato je zgodovinski pomen konvencije še večji. Optimistični scenariji prihodnjega razvoja varstva in pravic manjšin so malo verjetni. Odprto in vključujočo idealno vizijo razvoja (posebnih) pravic manjšin in njihovih pripadnikov ter manjšinskega varstva, kakršno predlagam in promoviram, bi lahko razglasili za utopično. Takšna vizija mednarodnopravne in notranje pravne ureditve pravic in varstva manjšin terja uveljavitev najširšega možnega kroga manjšinskih pravic in najvišjih standardov njihovega uresničevanja, zagotovljenih družbenim manjšinam

(kot kolektivnim subjektom) in njihovim pripadnikom (kot posameznikom). Idealno bi bile v takšen sistem manjšinskega varstva vključene vse družbene manjšine in njihovi pripadniki. Hkrati bi morali biti pravice, status in varstvo manjšin in njihovih pripadnikov fleksibilni in prilagojeni specifični situaciji, potrebam in interesom sleherne manjšine in njenih pripadnikov.

Kar zadeva pravice in varstvo narodnih manjšin in njihovih pripadnikov na nacionalni ravni, menim, da bi moral idealni scenarij njihovega urejanja in uresničevanja (med drugim) vključevati mednarodnopravno obveznost držav, da:

1. priznajo in opredelijo dvojno naravo (posebnih) pravic narodnih manjšin, ki bi bile hkrati zagotovljene in varovane kot individualne pravice pripadnikov narodnih manjšin kot posameznikov in kot kolektivne pravice teh manjšinskih skupnosti. Državam predlagam, da te pravice zagotovijo vsem tipičnim in atipičnim narodnim manjšinam, vključno z novimi manjšinskimi skupnostmi in njihovim pripadnikom, ki trajno prebivajo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo število in delež v skupni populaciji.
2. poleg (tradicionalne) teritorialne zaščite narodnih manjšin na ozemlju njihove tradicionalne poselitve pripadnikom priznanih narodnih manjšin kot posameznikom omogočijo uresničevanje (posebnih) manjšinskih pravic, kadar in kolikor je mogoče, na svojem celotnem ozemlju. Te individualne pravice bi morale države nadgraditi z uveljavljanjem (individualnega in kolektivnega) funkcionalnega manjšinskega varstva na celotnem ozemlju države na način, ki omogoča pripadnikom narodnih manjšin zadovoljevanje potreb in uresničevanje interesov na področjih življenja, kot so kultura, izobraževanje in informacije (mediji), ki so ključnega pomena za obstoj, ohranjanje in razvoj manjšin, njihovih kultur in identitet. Pri tem bi morale ureditev, koncepte in prakse uresničevanja teh pravic prilagoditi specifičnim in različnim situacijam, potrebam in interesom pripadnikov narodnih manjšin, mogoče s ponudbo nekaj menijev, med katerimi bi lahko izbirali. Čeprav to pomeni, da se obseg in način zagotavljanja in varovanja manjšinskih pravic za pripadnike narodnih manjšin, tudi ko gre za pripadnike iste manjšine v različnih okoljih in situacijah, razlikujejo, bi morali biti vsem zagotovljeni vsaj minimalni standardi uresničevanja teh pravic.
3. poleg »negativne zaščite«, ki preprečuje in sankcionira kršitve manjšinskih pravic, uveljavijo in zagotovijo tudi »pozitivno zaščito«, ki vzpostavlja obveznost in odgovornost države, da zagotovi pogoje za polno in enakopravno uresničevanje manjšinskih pravic. Takšna pozitivna zaščita obsega zadostno in učinkovito podporo vsem dejavnostim, združenjem, organizacijam in institucijam priznanih manjšin, ki omogočajo uresničevanje njihovih pravic in predstavljajo ključne pogoje za polno in

enakopravno vključitev, integracijo in sodelovanje manjšin in njihovih pripadnikov na vseh področjih kulturnega, socialnega, gospodarskega in političnega življenja. Pripadniki manjšin od držav pričakujejo, da bodo omogočile oblikovanje, razvoj, zadostno financiranje in učinkovito delovanje kulturnih in izobraževalnih organizacij ter (javne) medije, ki zadovoljujejo njihove potrebe in interese ter omogočajo ohranjanje in razvoj njihove kulture in identitete. (Žagar 1997; 2002; 2008; 2011a; 2017; 2021; 2022)

V preteklih dveh stoletjih sta bila postopno (raz)širjenje in uvajanje novih pravic bistveni značilnosti in splošni trend zgodovinskega razvoja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s (posebnimi) pravicami narodnih in drugih manjšin. Manjšinske pravice so postale pomemben segment človekovih pravic in merilo demokratičnega razvoja v konkretnih družbenih okoljih. Mednarodno pravo je oblikovalo načela in vsaj minimalne standarde manjšinskih pravic in zaščite. Seveda razvoj človekovih pravic ni bil premočrten in homogen. Zaznamovali so ga vzponi in padci, včasih globoki padci in prelomi, ko se je zdelo, da se je (po moji oceni v negativno smer) obrnil tudi splošni trend razvoja.³ Ugotavljam, da so takšen prelom predstavljali dogodki 11. septembra 2001 ter globalni, regionalni in nacionalni odgovori nanje, vključno z razglasitvijo in izvajanjem vojne proti terorizmu (*war on terror(ism)*). Bojim se, da bo vzpon (zlasti desnega in ekstremnega) populizma in nacionalizma/nacionalizmov globalno in v posameznih državah negativni trend razvoja na področju človekovih in manjšinskih pravic še okrepil.

Mednarodna skupnost in pravo, pa tudi javnost priznavajo obstoj obveznosti držav, da zagotovijo pravice in varstvo narodnim manjšinam, natančneje pripadnikom narodnih in drugih etničnih manjšin na njihovem ozemlju. Vendar mednarodna skupnost in javnost pogosto ne storita dovolj ali sploh ne storita ničesar, ko so pravice pripadnikov narodnih in drugih manjšin ogrožene in/ali kršene. Včasih ob takšnih kršitvah nihče ne reagira in protestira, pogosto pa so reakcije selektivne.⁴ Mednarodno pravo v takšnih primerih lahko primerjamo z nemočnim brezzobim tigrom, ki ga kršilci in ostali enostavno prezrejo. Še vedno velja, da manjšinske politike, pravice in varstvo narodnih, etničnih in drugih manjšin in/oziroma njihovih pripadnikov

3 Kot zgodovinske primere takšnih (globokih) padcev, prelomov in »obrnjenega trenda razvoja« lahko omenimo obe svetovni vojni in večino državljanskih in meddržavnih vojn (včasih poimenovanih »vojni/vojaški spopadi«), pa tudi globoke in dramatične krize in družbena dogajanja v različnih okoljih.

4 Reakcije posameznih držav in javnosti so pogosto vrednostno in zlasti ideološko pogojene, saj ob kršitvah načel mednarodnega prava in manjšinskih pravic zamižijo vsaj na eno oko, kadar jih kršijo države ali drugi subjekti, ki jih štejejo za svoje prijatelje ali zaveznike.

predstavljajo predvsem notranje zadeve držav, v katere naj druge države in mednarodna skupnost ne posegajo. Zato države le zelo nerade sprejemajo in uresničujejo mednarodne obveznosti in standarde na tem področju. Še bolj so zadržane, ko gre za njihov razvoj in zlasti za širitev kroga in vsebine pravic narodnih manjšin ter za vključevanje dodatnih manjšin v sistem zaščite, zato pogosto takšnemu razvoju odločno nasprotujejo. Med argumenti, s katerimi utemeljujejo svoja stališča, navajajo, da bi bile takšne rešitve težko izvedljive, da bi njihovo uresničevanje terjalo znatna sredstva, pa tudi da jim aktualna politična situacija in družbena razmerja v določenem okolju niso naklonjeni.

Večina sodobnih držav je zasnovana na konceptu (eno)nacionalnih držav, ki takšne države pojmuje kot etnično homogene države titularnih narodov, ki so v zgodovinskem razvoju postali politične nacije. Zato ne preseneča, da večina teh držav, pa tudi velik delež njihovih državljanov in javnosti, ki jih indoktrinirajo in (politično in družbeno) socializirajo izobraževalni sistemi in družbeno okolje, dojemajo različne manjšine, družbene raznolikosti in še posebej etnično raznolikost kot ovire in probleme, ki otežujejo, zapletajo in dražijo družbene procese in delovanje države ter ogrožajo zaželeno družbeno homogenost. Zdi se, da niso sposobni dojeti družbene realnosti in sprejeti, da so obstoječe etnične in druge družbene raznolikosti ne le normalno stanje, ampak potencialno tudi primerjalne prednosti, če bi znali prepoznati in povezati vse njihove družbene in zlasti kreativne potenciale (Žagar 1997; 2002). Takšna stališča in odnos nekaterih držav članic Okvirne konvencije se odražajo tudi v njihovih deklaracijah in rezervacijah v procesu sprejemanja, podpisovanja in ratificiranja te konvencije. V svojih deklaracijah in rezervacijah so države navedle, katere manjšine, ki živijo na njihovem ozemlju, bodo uživale varstvo po Okvirni konvenciji in kako bodo uresničevale njene določbe. V času uveljavitve Okvirne konvencije sem upal, da bodo države, njihovi državljani in prebivalci ter najširša javnost spoznali, da lahko promoviranje multikulturalnosti in interkulturalnosti ter njuno uresničevanje v praksi, enakopravna, prostovoljna in polna demokratična vključenost, integracija in participacija na vseh področjih življenja, vključujoča ureditev in praksa pravic in varstva narodnih (v idealnih primerih pa tudi drugih družbenih) manjšin ter uvedba in uresničevanje najvišjih standardov za zaščito manjšin izboljšajo etnične odnose in prispevajo k dolgoročni stabilnosti in uspešnosti pluralnih družb. Tako kot takrat še vedno verjamem, da bi takšen pristop in na njem temelječe prakse zmanjšali napetosti v pluralnih in raznolikih družbah ter krepili demokracijo (Žagar 1997). Nekoliko manj optimističen kot prej sem po 11. septembru 2001 predvidel tri možne scenarije prihodnjega razvoja pravic in zaščite narodnih manjšin (Žagar 2002, 97–100):

1. Scenarij »Status quo – nič novega na fronti«, za katerega sem menil, da bo kratkoročno najverjetnejši, ni predvideval hitrega razvoja, širitev in

izboljšanja na področju pravic in varstva narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov. Pri snovanju scenarija sem upošteval javno mnenje, izražene pomisleke in stališča držav, da hiter razvoj in širjenje manjšinskih pravic nista možna, saj bi terjala znatna dodatna sredstva, ki jih države nimajo. Zato so države zavrnilе poskuse, da bi v manjšinsko varstvo vključili nove pravice narodnih manjšin in njihovih pripadnikov, da bi zaščito razširili in vanjo vključili še druge manjšine, pa tudi da bi sprejeli in uveljavili višje mednarodne standarde. Pričakoval sem, da se bodo še naprej pojavljale različne težave tudi pri izvajanju obstoječih mednarodnih in nacionalnih standardov za zaščito narodnih in drugih etničnih manjšin. Običajno v času ekonomskih, socialnih in političnih kriz nekateri politiki in precejšen del prebivalstva vidijo obstoječo multikulturno realnost in etnično raznolikost kot oviri za uspešen razvoj držav. Zato sem menil, da bo že ohranjanje obstoječe ravni in standardov zaščite narodnih in etničnih manjšin predstavljalo pomemben izziv.

Kar zadeva varstvo priseljencev in migrantskih skupnosti, ki so lahko v mnogočem podobne tradicionalnim narodnim manjšinam, sem se strinjal, da so obstoječi mednarodni standardi in raven njihove zaščite nizki, države pa nerade upoštevajo in izvajajo celo te standarde (Costa-Lascoux 1990). Zato sem menil, da ni verjetno, da bi te posameznike in skupnosti lahko vključili v obstoječi sistem varstva narodnih manjšin (Žagar 2002, 98).

Nedavno dogajanje, obstoječe prakse držav, populizem in nacionalizem, rasna nestrpnost, rasizem in druge oblike nestrpnosti ter ksenofobija vzbujajo skrb, da se bosta položaj in varstvo narodnih in drugih etničnih manjšin ter zlasti priseljencev in njihovih skupnosti v mnogih državah celo poslabšala.

2. »Črni scenarij: zmaga ksenofobije« je napovedoval, da se bo zaradi terorističnih napadov 11. septembra 2001 in dogajanj, ki so sledila, zlasti »vojne proti terorizmu«, poslabšanih varnostnih, socialnih in gospodarskih razmer in ponavljajočih kriz ter stopnjevanja napetosti, delitev in konfliktov okrepila negativna percepcija »drugih«, vključno z narodnimi, etničnimi in drugimi družbenimi manjšinami. Kot se je izkazalo, sta se v številnih okoljih po svetu okrepila populizem in nacionalizem, kar se izraža v povečanem številu in večji intenzivnosti pojavov rasizma in ksenofobije, poglobljenih delitvah in sovražnem govoru. Kot sem napovedal, se je potrdilo, da so (bili) ključni dejavniki takšnega razvoja populistični in nacionalistični politiki. Njihova strategija je (bila), da z izključujočo in agresivno populistično in nacionalistično retoriko ter nacionalističnimi politikami mobilizirajo svoje sledilce, polarizirajo javno mnenje in krepijo javno podporo za svoje politične opcije. Posebej problematična je njihova praksa, da s svojo izključujočo in hujskaško retoriko, ki pogosto vključuje lažne novice in/ali interpretacije posameznih dogodkov in zlasti ekscesov, ki jih prikazujejo »katastrofično«, razglašajo za krivce za vse

»naše« težave in probleme ter grožnje, ki ogrožajo »našo« varnost in način življenja, vse, ki so drugačni, še posebej vidne (etnične) manjšine, migrante in priseljske skupnosti. Ti »drugi« in »drugačni«, ki so pogosto marginalizirani in žrtve diskriminacije ter se ne morejo učinkovito braniti, so zanje idealni »grešni kozli«. Skladno s svojo retoriko na »grožnje naši varnosti«, ki jih glasno in agresivno razglašajo, populisti in nacionalisti odgovarjajo tako, da predlagajo in uveljavijo začasno omejevanje in/ali suspenz posameznih človekovih pravic. Žal se sprva začasno omejevanje in/ali suspenz pogosto prelevita v trajna. Kar zadeva pravice in varstvo narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, populistične in nacionalistične politike verjetno mika, da bi omejili in zmanjšali vsaj nekatere uveljavljene manjšinske pravice ter mogoče celo odpravili obstoječe modele in sisteme manjšinskega varstva. To se v okoljih, kjer odločno ne nasprotujejo takšnim predlogom, lahko dejansko zgodi.

Kar zadeva mednarodno skupnost, sem pred dobrima dvema desetletjema pri snovanju »črnega scenarija« predvideval, da utegnejo (ponavljajoče) regionalne in globalne politične, varnostne, gospodarske in/ali družbene krize ter njihovo zaostrovanje paralizirati mednarodno skupnost. Bal sem se, da v takšnih primerih mednarodna skupnost ne bi mogla ali ne bi hotela preprečiti predlogov in poskusov oženja in zmanjševanja pravic in varstva narodnih in drugih manjšin. Praksa je pokazala, da se to dejansko dogaja in se v nekaterih okoljih soočajo s poskusi omejevanja, začasnim suspenzom in/ali ukinitvijo posameznih manjšinskih pravic. V negativnem scenariju sem zapisal, da vseh posledic takšnega razvoja, ki sem ga razglasil za nezaželenega, nevarnega in strašljivega, ni mogoče napovedati. Vendar lahko pričakujemo, da bo povzročil in poglobil družbene delitve in trenja ter zaostрил konflikte, ki lahko v etnično raznolikih in multikulturnih okoljih hitro dobijo etnično dimenzijo in se prelevijo v etnične konflikte. Med verjetnimi posledicami izključujočega in hujskaškega populističnega, nacionalističnega in ksenofobnega javnega in političnega diskurza, ki se krepi in uveljavlja v posameznih okoljih in globalno, so tudi pobude za omejevanje in zmanjšanje obstoječe zaščite narodnih, etničnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, diskriminacija in nestrpnost do migrantov in vseh drugačnih ter priseljskih skupnosti, izključene pa niso niti zamisli o »(do)končni rešitvi«, ki v multikulturnih okoljih lahko pripeljejo do »etničnega čiščenja« in/ali genocida ... Zapisal sem, da se moramo ob razmišljanjih o takšnem scenariju zavedati, da nobena družba ni imuna na nacionalizem in ksenofobijo (Žagar 2002, 98–99).

V dosedanjem trendu razvoja pravic in varstva narodnih in drugih manjšin bi takšen scenarij pomenil preobrat. Širjenje in krepitev človekovih in manjšinskih pravic ali vsaj ohranjanje obstoječega stanja in standardov pravic in varstva narodnih in drugih manjšin bi zamenjalo zoževanje in zmanjševanje pravic narodnih in drugih manjšin.

Ko sem na začetku novega tisočletja ta »črni scenarij« opisoval, sem (še vedno optimistično) upal, da se ne bo uresničil. Žal se, kot dokazujejo zgodovinska dogajanja in reakcije ob njih v posameznih okoljih in globalno v preteklih dveh desetletjih, verjetnost uresničenja tega scenarija povečuje. Med zgodovinskimi dogajanja in okoliščinami, ki takšno ugotovitev potrjujejo, omenjam podnebno krizo, okoljske, družbene, ekonomske in politične probleme in krize, povečevanje razlik in prepada med revnimi in bogatimi, zaostrovanje različnih notranjih, regionalnih in globalnih delitev, napetosti in konfliktov, vključno z vojnami, med katerimi v zadnjem času največ govorimo o ruski agresiji na Ukrajino in izraelski agresiji na Gazo, ki je sledila Hamasovemu terorističnemu napadu na Izrael, na ostale pa kar nekako pozabljamo.

Vsa ta dogajanja in okoliščine negativno vplivajo na človekove in manjšinske pravice ter na njihov razvoj, hkrati pa so pomembni dejavniki povečanih notranjih in mednarodnih migracij, večjih migracijskih valov in t. i. »migrantskih kriz«, na katere se v večini okolij javnost – pod vplivom izključujoče in hujskaške populistične, nacionalistične, rasistične in ksenofobne retorike – vse bolj nervozno in negativno odziva.

V vojnah se dogajajo najhujše kršitve človekovih in manjšinskih pravic, saj vojskujoče strani kot učinkovito orožje uporabljajo izključujoče agresivne retorike, ki demonizirajo in dehumanizirajo nasprotnike, zbujaajo sovraštvo in opravičujejo morebitne zločine in grozodejstva proti njim. To potrjujejo nedavni dogodki in vojna na Bližnjem vzhodu. Hamasov teroristični napad na Izrael, ki je terjal več kot tisoč dvesto žrtev, nasilje nad civilisti in civilne žrtve ter zajetje talcev predstavljajo kruto in krvoločno grozodejstvo ter kršitve človekovih pravic, za katere bi morali storilci kazensko odgovarjati pred sodišči. Ni dvoma, da kršitev človekovih pravic, mednarodnega, vojnega in humanitarnega prava predstavljajo tudi izraelsko maščevanje in odgovori na Hamasov teroristični napad in zajetje talcev, vključno z vojaško agresijo na Gazo. V okviru te agresije izraelske obrambne sile napadajo in uničujejo civilne objekte v Gazi, tudi šole in bolnišnice, ki jih vojno in humanitarno pravo posebej ščitita. Da gre za nesorazmerno in nediskriminatorno maščevanje, katerega žrtve so predvsem palestinski civilisti, potrjuje dejstvo, da so izraelski vojaki v vojaških akcijah v Gazi do 10. decembra 2023, ko smo praznovali mednarodni dan človekovih pravic, v nekaj tednih »vojaške operacije« ubili več kot 17 tisoč palestinskih civilistov, med njimi dobri dve tretjini otrok in žensk. Izraelski vojaški poveljniki jih opisujejo kot sprejemljive kolateralne žrtve vojskovanja, ki poteka skladno s »pravili stroke«. Ko se umikajo pred izraelskimi vojaškimi napadi in sledijo izraelskim pozivom, naj zapustijo območja, kjer potekajo vojaški spopadi, je v Gazi razseljenih več kot polovica tamkaj živečih Palestincev. Vendar v Gazi ni več varnih območij, saj se izraelske vojaške operacije, ki so sprva potekale na severu enklave, odvijajo tudi na jugu. Humanitarna situacija v Gazi je vse bolj nevzdržna, saj nujna

infrastruktura ne deluje več, pomanjkanje pa je vse hujše. Čeprav mednarodno pravo prepoveduje kolektivno kaznovanje in odrekanje humanitarne pomoči civilnemu prebivalstvu, Izrael v Gazi in na Zahodnem bregu počne prav to, ko onemogoča ali bistveno omejuje dostavo humanitarne pomoči. Raziskave javnega mnenja kažejo, da večina izraelskega prebivalstva in medijev, ki takšna stališča promovirajo, v imenu »dokončnega uničenja Hamasa« sprejema in podpira retoriko izraelskega političnega in vojaškega vodstva, ki dehumanizira in demonizira Palestince v Gazi in nasploh. Sprejemajo in podpirajo vojaško maščevanje in operacije v Gazi ter represijo na zasedenih območjih, pa tudi opisane strategije, politike in prakse izraelskega državnega in vojaškega vodstva ter izraelskih obrambnih sil (Žagar 2023b). Da izraelsko državo in večino Izraelcev kršenje človekovih pravic Palestincev, njihovo neenakopravno obravnavanje in diskriminacija proti njim ter kršenje mednarodnega prava ne zanima in skrbi, dokazujejo že dosedanja izraelska okupacijska uprava okupiranih ozemelj, gradnja nezakonitih judovskih naselij tam, pa tudi večinsko sprejemanje neenake obravnave različnih kategorij državljanov in prebivalstva v izraelskem pravu. Zlasti zaskrbljujoča je podpora Izraelcev vojaški agresiji in maščevanju v Gazi, za katera kot pravnik menim, da skladno s konvencijo o prepovedi genocida izpolnjujeta vse pogoje, da ju opredelimo kot genocid nad palestinskim ljudstvom in odgovorne kazensko preganjamo.⁵ Izjave izraelskega političnega in vojaškega vodstva ter njihova retorika, ki demonizirajo Palestince, kažejo, da njihov cilj ni zgolj (do)končno uničenje Hamasa, saj izraelske vojaške akcije v Gazi in napadi na civilne objekte in infrastrukturo, nasilje nad civilnim prebivalstvom ter izvajanje kolektivnega kaznovanja le-tega dokazujejo, da je njihov namen tudi, da uničijo Palestince, kar izpričuje njihov naklep, ki ga je praviloma v dokazovanju genocida sicer najtežje dokazati.

5 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, United Nations (1948a) oz. glej tudi Združeni narodi (1948), Konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida.

2. člen konvencije opredeljuje, katera dejanja pomenijo zločin genocida:

Article II

In the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such:

- (a) Killing members of the group;*
- (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group;*
- (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;*
- (d) Imposing measures intended to prevent births within the group;*
- (e) Forcibly transferring children of the group to another group.*

3. Najbolj optimističen in meni najljubši scenarij, ki sem ga opisal in za katerega sem si želel, da bi se uresničil, čeprav se mi je zdel najmanj verjeten, je bil »pozitivni« scenarij: »Vsi različni – vsi enaki«. Ta scenarij je predvideval nadaljevanje pozitivnih trendov in razvoja ter širjenje in izboljševanje pravic in varstva narodnih (in v idealnih razmerah tudi drugih) manjšin in njihovih pripadnikov. Opozarjal sem, da se bo takšen razvoj, če bo do njega sploh prišlo, odvijal zelo počasi tako v posameznih državah kot globalno, saj se je že takrat začel trend rasti populizma, nacionalizma in ksenofobije, napovedovale pa so se tudi kasnejše gospodarske in družbene krize. Zavedal sem se, da bi uresničevanje takšnega pozitivnega scenarija terjalo čas in veliko truda (manjšin, družbenih aktivistov in naklonjenega javnega mnenja, nevladnih organizacij, javnih institucij, itd.). Številne težave in zamude opazamo že v prizadevanjih, da bi obstoječe mednarodne standarde pravic in varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov prenesli v nacionalno pravno ureditev držav, ki tega še niso storile. Nekatere države tega sploh niso pripravljene storiti. Še manjša je pripravljenost držav za razvoj mednarodnega prava, ki bi zagotavljal širjenje pravic in varstva narodnih in drugih manjšin, uveljavljal nove pravice za manjšinske skupnosti, ki so že varovane, in druge manjšinske skupnosti, vzpostavljal dodatne obveznosti držav in višje standarde uresničevanja pravic in varstva manjšin.

Prav vse sodobne družbe so notranje raznolike in pluralne. Multikulturalizem in interkulturalizem, kot sta se različno in v specifičnih procesih oblikovala in razvijala v različnih okoljih, predstavljata vključujoče in odprte koncepte, ideologije, politike in prakse, ki temeljijo na strpnosti, sožitju, solidarnosti, enakopravnem vključevanju, integraciji in participaciji vseh posameznikov in specifičnih skupnosti, ki na podlagi skupnih interesov sodelujejo na različnih, idealno na vseh področjih. Uveljavljanje in razvoj multikulturalizma in interkulturalizma terjata aktivno sodelovanje vseh relevantnih dejavnikov, vključno s šolami in izobraževalnimi sistemi, javnimi institucijami in storitvami, množičnimi mediji, združenji in družbenimi gibanji, pa tudi različnih družbenih manjšin, vključno z narodnimi in etničnimi manjšinami in njihovimi organizacijami, priseljenci, priseljenjskimi skupnostmi in njihovimi organizacijami, itd. (npr. Bašić et al. 2018). Uresničevanje multikulturalizma in interkulturalizma terja tudi preobrazbo koncepta, modelov in prakse (eno) nacionalnih držav, ki jih večinoma opredeljujejo kot države titularnih narodov, ki se z vzpostavitvijo lastne države dokončno oblikujejo kot politične nacije. Malo verjetno je, da se bodo eno-nacionalne države preobrazile v več-nacionalne države vseh etničnih skupnosti, ki v njih živijo. Zato bi morale države postati čim bolj etično nevtralne politične organizacije, ki priznavajo, ohranjajo in spodbujajo obstoj, razvoj in preobražanje etnične, kulturne in družbene raznolikosti in pluralizma, razvijajo in uveljavljajo učinkovito urejanje in upravljanje družbeno relevantnih različnosti ter temeljijo na načelih

enakopravnosti, solidarnosti, medsebojnega sodelovanja, vključevanja, integracije in participacije vseh svojih prebivalcev in specifičnih skupnosti. Vse to naj omogoči, da institucije in politični sistem držav prepoznajo konfliktna potenciale in znake zaostrovanja različnih konfliktov ter omogočajo in zagotavljajo komunikacijske in institucionalne kanale za miroljubno, strpno in demokratično izražanje, usklajevanje in uresničevanje različnih specifičnih interesov. Pomemben segment in instrument uspešnega urejanja in upravljanja družbeno relevantnih različnosti ter preprečevanja, upravljanja in razreševanja potencialnih kriz in konfliktov so pravice in varstvo narodnih, etničnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, ki naj zagotovijo njihovo vključevanje, integracijo in sodelovanje na vseh področjih. Zato ponovno poudarjam, da uspešno urejanje in upravljanje različnosti terja aktivno sodelovanje vseh relevantnih akterjev, posameznikov, večinskih in manjšinskih skupnosti, institucij, organizacij in asociacij, za kar morajo države in njihovi politični sistemi razviti tudi institucije, mehanizme ter vključujoče, demokratične in miroljubne postopke za preprečevanje, upravljanje in (raz)reševanje možnih konfliktov (vključno z etničnimi konflikti).

Svoja razmišljanja o pozitivnem scenariju sem zaključil:

Le upamo lahko, da bo vsaj nekaj pravic, ki jih mednarodno pravo in nacionalne zakonodaje zagotavljajo tradicionalnim etničnim (narodnim) manjšinam v prihodnje zagotovljeno vsem specifičnim skupnostim, kot so druge etnične in ostale manjšine, vključno z imigrantskimi skupnostmi. ... razvoj človekovih pravic in varstva etničnih manjšin bo moral upoštevati obstoječo družbeno raznolikost, različne zgodovinske in kulturne tradicije v svetu. V tem kontekstu bo treba okrepiti kolektivno naravo manjšinskih pravic ne da bi ogrozili ali omejili njihovo individualno dimenzijo (Žagar 2002, 99–100).

Čeprav se pozitiven scenarij ni uresničil ter glede na opisani zgodovinski razvoj in trenutno situacijo njegovo uresničevanje ni verjetno v bližnji prihodnosti, menim, da ne smemo obupati in si moramo še naprej prizadevati za njegovo uresničevanje. Upošteva je sedanji trenutek, okoliščine in realnost, ki jo zaznamujejo številne krize, konflikti in vojne, lahko za zgodovinski razvoj človekovih pravic v preteklih dveh desetletjih ter še posebej za razvoj pravic in varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov ocenimo, da sta se prepletala prvi in drugi scenarij, ki sem ju predstavil. Ker vemo, da se miti o etnični homogenosti, ki jih promovirajo zlasti nacionalisti in številne nacionalne države, ne skladajo s kompleksno in pluralno družbeno realnostjo, v kateri obstajajo in jo opredeljujejo številne družbeno relevantne raznolikosti, vključno z etničnimi in kulturnimi. Trdim, da te raznolikosti ne predstavljajo problema, težave in ovire za učinkovito delovanje demokratičnih sistemov in

procesov ter za demokratično odločanje. Menim, da raznolikosti predstavljajo primerjalne prednosti sodobnih družb, saj njihovo upoštevanje, vključevanje in integracija v različne družbene procese ter njihovo demokratično in učinkovito urejanje in upravljanje omogočajo polno uresničevanje vseh družbenih potencialov posameznikov in različnih skupnosti, vključno z manjšinskimi. Da bi bilo te primerjalne prednosti mogoče uresničiti, moramo spodbujati in krepiti (s)poznavanje in razumevanje obstoječih in nastajajočih družbenih raznolikosti. Uspešno urejanje in upravljanje teh družbenih raznolikosti terja celovito poznavanje človekovih pravic, vključno s (posebnimi) pravicami manjšin, promocijo strpnosti, odprte medsebojne komunikacije in razumevanja, solidarnosti, enakopravnega, polnega in svobodnega vključevanja, integracije in participacije, sožitja in sodelovanja pri zadovoljevanju skupnih potreb in uresničevanju skupnih interesov.

Hkrati je treba pojasniti, da je uresničevanje koncepta in politike homogene eno-nacionalne države, ki jo zlasti nacionalisti razglashajo za ideal, v notranje pluralnih in raznolikih družbah lahko vir delitev in konfliktov, ki lahko ogrozijo mir in družbeno stabilnost. Posledično je uresničevanje tega koncepta in politik lahko tudi ključen dejavnik zaostrovanja delitev, kriz in konfliktov. V pluralnih družbah najuspešneje lahko uresničujemo in varujemo skupne in specifične interese ter ohranjamo in razvijamo lastno identiteto in kulturo z enakopravnim sodelovanjem z vsemi drugimi ali vsaj z večino med njimi. To pomeni, da kaže prevladujočo ideologijo tekmovalnosti in boja z drugimi zamenjati, omejiti ali vsaj dopolniti z ideologijo in prakso enakopravnega sodelovanja, ki temelji na človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah, vključno s (posebnimi) pravicami in varstvom narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, medsebojni solidarnosti in sodelovanju ter demokraciji. V najpomembnejših družbenih zadevah je pomembno graditi soglasje in, če to ni možno, vsaj za vse sprejemljiv kompromis, ker tako zmanjšamo občutek strahu pred morebitno neenakostjo in prevlado. Kot pred četrto stoletja še vedno upam, da bosta morebitno izboljšanje stanja in nadaljnji razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s pravicami in varstvom narodnih manjšin in njihovih pripadnikov, omogočila tudi sočasen razvoj pravic in ustreznega varstva migrantov in priseljenskih skupnosti kot specifičnih (etničnih) manjšin (Žagar 2002, 100).

3 Človekove pravice, pravice in varstvo narodnih manjšin ter Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin: zavezujoče in »mehko« pravico

Pogosto se v vsakodnevnih pogovorih soočimo s skušnjavo, da vse tisto, kar nam veliko pomeni, razglasimo za »naše« človekove pravice, ker smo prepričani, da tako okrepimo svoje argumente in pričakovanja. Vendar v pravu velja, da so človekove pravice izključno tiste pravice, ki so kot takšne opredeljene v zavezujočih pravnih dokumentih. V notranjem pravu človekove pravice in temeljne svoboščine praviloma določajo ustave in zakonodaja držav, v državah, kjer je uveljavljen sistem običajnega prava, pa jih lahko opredelijo tudi sodbe in odločitve pristojnih sodišč. Po mednarodnem pravu so človekove pravice in temeljne svoboščine določene z zavezujočimi bilateralnimi in multilateralnimi mednarodnopravnimi dokumenti, kot so mednarodne pogodbe, konvencije in pakti, lahko pa jih opredelijo tudi univerzalno sprejeta in zato zavezujoča načela mednarodnega prava ter dolgoročno konsistentna in univerzalno sprejeta praksa držav v mednarodni skupnosti.

Prav zato je Okvirna konvencija tako pomembna v evoluciji razvoja pravic in varstva narodnih manjšin. Predstavlja prvi pravno zavezujoč mednarodnopravni instrument, ki določa (posebne) pravice in varstvo pripadnikov narodnih manjšin. S tem vzpostavlja okvir evropskega (mednarodnopravnega) varstva narodnih manjšin in temeljne standarde uresničevanja pravic pripadnikov narodnih manjšin v državah pogodbenicah. Čeprav se zdi mikavno, da bi manjšinske pravice, opredeljene v Okvirni konvenciji, razglasili za univerzalne in splošno zavezujoče vsaj v Evropi, če že ne globalno, in se nekateri tej skušnjavi ne morejo upreti, bi bila takšna trditev problematična in pretirana. Kot sem omenil, so države zelo zadržane, ko gre za sprejemanje mednarodnopravnih obveznosti na področju pravic in varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov, poleg tega pa na tem področju obstajajo tudi različne prakse držav v mednarodni skupnosti. Zato niti na evropski ravni ne moremo govoriti o univerzalnem sprejemanju načel in pravic, opredeljenih v Okvirni konvenciji, ter o nedvoumni, splošno sprejeti in konsistentni praksi držav.

To potrjujejo tudi rezervacije in deklaracije držav pogodbenic Okvirne konvencije, deponirane pri Svetu Evrope.⁶ V njih je več držav predstavilo definicije narodnih manjšin, ki jih uporabljajo v notranjem pravu in jim služijo za opredeljevanje oseb, ki jim zagotavljajo pravice in varstvo skladno s to konvencijo. Štiri države (to so Lihtenštajn, Luksemburg, Malta in Španija) so izjavile, da na njihovem ozemlju ne živi nobena narodna manjšina, ki bi jo ščitila Okvirna konvencija.⁷ Nekaj držav članic Sveta Evrope (Andora, Fran-

6 Council of Europe – Treaty Office. Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 157.

7 Council of Europe – Treaty Office. Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 157.

cija, Grčija, Islandija, Luksemburg, Monako in Turčija) Okvirne konvencije ni ratificiralo. Med njimi so Grčija, Islandija in Luksemburg, ki so konvencijo sicer podpisale.⁸

Države v mednarodni skupnosti niso uspele doseči soglasja o definiciji narodne manjšine, ki bi bila sprejemljiva za vse. Posledično univerzalne definicije narodne manjšine v mednarodnem javnem pravu ne najdemo. Ugotovitev velja tudi za Evropo. Kljub različnim prizadevanjem in poskusih, v katerih je bil zlasti aktiven Svet Evrope (npr. ob zamislih za sprejem dodatnega protokola k evropski konvenciji o človekovih pravicah, pa tudi v času nastajanja Okvirne konvencije), v Evropi ni bilo mogoče doseči potrebnega soglasja za sprejem definicije narodne manjšine. (npr. Pentassuglia 2002; 2009; Thornberry et al. 2006; Žagar 1997; 2002; 2011a) Prav zato so, kot omenjeno, svoje definicije pojava in termina narodna manjšina zapisale v rezervacijah in deklaracijah nekatere države članice Okvirne konvencije v postopkih njenega podpisovanja in ratifikacije.

Ker ne obstaja univerzalno sprejeta definicija narodnih manjšin, v teoriji, strokovni in znanstveni literaturi, javnem diskurzu, razpravah in množičnih medijih, različnih političnih in pravnih dokumentih, vključno z zakoni v posameznih državah, najpogosteje navajajo in povzemajo definicijo etničnih oz. narodnih manjšin profesorja Francesca Capotortija (1991, 96), posebnega poročevalca Komisije za človekove pravice Združenih narodov. To definicijo uporabljajo tudi v razpravah o pravicah in univerzalnemu pravnemu varstvu oseb, ki pripadajo narodnim manjšinam, v Združenih narodih, zlasti v povezavi z 27. členom Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah.⁹ Določbe te temeljne mednarodne pogodbe na področju človekovih pravic, vključno z določbo o varstvu pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin, so univerzalno pravno zavezujoče in jih – tako kot določbe Splošne deklaracije človekovih pravic¹⁰ – štejejo za temeljna načela mednarodnega (javnega) prava.

Ko razpravljamo o specifičnih zgodovinskih situacijah in procesih v mednarodni skupnosti, odnosih v njej in med posameznimi državami ter o mednarodnem pravu in njegovem razvoju, zlasti še ko analiziramo specifična in kompleksna pravna vprašanja in področja, ki jih štejejo za bolj občutljiva, kot so na področju človekovih pravic in temeljnih svoboščin pravice in varstvo

8 Council of Europe – Treaty Office. Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 157.

9 International Covenant on Civil and Political Rights, United Nations (1966). 27. člen Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah se glasi:
Article 27

In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practise their own religion, or to use their own language (United Nations 1966).

10 *The Universal Declaration of Human Rights (UDHR)*, United Nations (1948b).

narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, moramo poleg zavezujočega prava (*binding hard-law*) upoštevati tudi sočasne procese, prakse, običaje, smernice, priporočila in pravila, ki se šele oblikujejo, kot tako imenovano »mehko pravo« (*soft-law*). Upošteva je običajno in uveljavljeno delitev dela med Svetom Evrope in Organizacijo za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) lahko rečemo, da Svet Evrope praviloma pripravlja in sprejema zavezujoče pravne okvirje in dokumente, ki predstavljajo zavezujoče (trdo) pravo. OVSE se ukvarja s političnimi in diplomatskimi vprašanji, odnosi in sodelovanjem med državami članicami na različnih področjih, preseganjem delitev, varnostnimi tveganji in krizami ter preprečevanjem, upravljanjem in razreševanjem konfliktov, pa tudi z razvojem mehkega prava na različnih področjih. Z vidika razvoja pravic in varstva narodnih manjšin v Evropi, še posebej ob upoštevanju političnih in diplomatskih prizadevanj, prispevkov k razvoju in spodbujanju mehkega prava ter etičnih načel, ključno vlogo igra Visoki komisar OVSE za narodne manjšine (OSCE HCNM) s svojim delovanjem in zlasti s tematskimi priporočili in smernicami.¹¹ Pri tem ugotavljamo, da so države, ki odklanjajo sprejem zavezujočih mednarodnopravnih dokumentov, če določajo nove obveznosti zanje, prožnejše in bolj naklonjene razvoju mehkega prava, ki vzpostavlja nova načela, smernice, prakse in običaje, saj ni neposredno pravno zavezujoče. Vseeno upam, da se bodo postopoma politične in diplomatske izjave in dokumenti, načela, smernice, prakse in običaji, ki so se oblikovali in uveljavljali v preteklih desetletjih, prelili najprej v prakso držav in zatem tudi v zavezujoče mednarodnopravne dokumente, ki določajo pravice in varstvo narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov (npr. Palermo & Sabanadze 2011; zlasti Žagar 2011b). To bi bil pomemben pozitiven korak v razvoju, vendar ni verjetno, da se bo zgodil kmalu. Pričakujem, da bo šlo za dolg, naporen in negotov proces.

4 Delo Svetovalnega odbora: normativni okvir in praksa

Okvirno konvencijo je ratificiralo 39 držav pogodbenic. Je prva pravno zavezujoča mednarodna pogodba, ki je v petindvajsetih letih, odkar velja, pomembno prispevala k razvoju pravic in varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov v državah pogodbenicah, pa tudi v Evropi nasploh. V državah pogodbenicah, zlasti v srednje- in vzhodnoevropskih državah v njihovem procesu približevanja evropskim integracijam, je konvencija imela znatno vlogo pri izboljšanju položaja in varstva ter statusa pripadnikov narodnih

11 Besedila tematskih priporočil in smernic Visokega komisarja OVSE za narodne manjšine, glej: OSCE – High Commissioner on National Minorities (HCNM). Thematic Recommendations and Guidelines.

manjšin. Evropska unija je namreč kot enega od kopenhagenskih kriterijev za članstvo na področju razvoja demokracije, katerih izpolnjevanje je preverjala in pri tem ugotavljala napredek kandidat, opredelila pravice in varstvo narodnih manjšin. Ne moremo prezreti tudi vpliva Okvirne konvencije na razvoj mednarodnopravnih načel in standardov pravic in varstva pripadnikov narodnih manjšin v Evropi. Vseeno težko trdimo, da je Okvirna konvencija del zavezujočega občega evropskega prava, saj je, kot sem omenil, kar nekaj držav ni ratificiralo, nekaj držav pa je izjavilo, da na njihovem ozemlju ne živijo pripadniki manjšin, ki jim ta konvencija zagotavlja varstvo. Seveda ni dvoma, da je Okvirna konvencija zavezujoča za države pogodbenice.

VI. poglavje Okvirne konvencije določa postopek monitoringa njenega uresničevanja. 24. člen določa, da Odbor ministrov Sveta Evrope kot ključni politični organ te evropske mednarodne organizacije spremlja, kako pogodbenice uresničujejo to okvirno konvencijo. V mehanizmu in procesu monitoringa uresničevanja konvencije skladno z opredeljenimi pogoji sodelujejo tudi pogodbenice, ki niso članice Sveta Evrope.

25. člen Okvirne konvencije določa, da mora država pogodbenica leto zatem, ko zanjo konvencija začne veljati, poslati generalnemu sekretarju Sveta Evrope celovito informacijo o zakonodajnih in drugih ukrepih, ki jih je sprejela za uveljavitev te konvencije in njenih načel. Zatem države pogodbenice pripravljajo svoja periodična poročila, ki vsebujejo vse relevantne informacije, poleg tega pa morajo na zahtevo Odbora ministrov generalnemu sekretarju posredovati dodatne informacije, pomembne za uresničevanje Okvirne konvencije. Generalni sekretar te dokumente in informacije posreduje Odboru ministrov.

26. člen Okvirne konvencije, ki opredeljuje Svetovalni odbor in njegovo vlogo v procesu monitoringa in poročanja, se glasi:

1. Pri presojanju primernosti ukrepov, ki jih je pogodbenica sprejela za uresničevanje načel te okvirne konvencije, pomaga Odboru ministrov svetovalni odbor, katerega člani morajo imeti priznano strokovno znanje s področja varstva narodnih manjšin.
2. Odbor ministrov določi sestavo svetovalnega odbora in njegov poslovnik v enem letu po začetku veljavnosti te okvirne konvencije.

Skladno z določbami Okvirne konvencije je Odbor ministrov določil sestavo Svetovalnega odbora in sprejel njegov poslovnik, ki ureja oblikovanje in delovanje tega svetovalnega telesa, ki pomaga Odboru ministrov pri uresničevanju njegovih pristojnosti in odgovornosti, povezanih s procesi in postopki monitoringa uresničevanja konvencije in poročanja držav pogodbenic. Temeljni cilj procesa monitoringa in poročanja je zagotavljanje uspešnega izvajanja Okvirne konvencije, kar naj prispeva k izboljšanju položaja, pravic in zaščite narodnih manjšin oziroma njihovih pripadnikov. Analiza

omenjenih določb kaže, da opredeljujejo pristojnosti in funkcije Svetovalnega odbora restriktivno in ozko. Na podlagi pregledovanja njegovega dosedanjega delovanja in analize njegove uveljavljene prakse ocenjujem, da je Svetovalni odbor že kmalu začel svoje pristojnosti in funkcije interpretirati in izvajati širše, sčasoma pa so se njegove interpretacije in prakse še širile.

Že samo poimenovanje Svetovalnega odbora ter ureditev njegovega oblikovanja in delovanja potrjujeta, da je Svetovalni odbor strokovno svetovalno telo Odbora ministrov, ključnega političnega organa Sveta Evrope, ki predstavlja države članice. Odbor ministrov je odgovoren za monitoring izvajanja in uresničevanja Okvirne konvencije, Svetovalni odbor, ki ga sestavljajo priznani strokovnjaki s področja varstva narodnih manjšin, pa mu pri tem pomaga. Konkretno to pomeni, da Svetovalni odbor vodi in nadzira proces monitoringa uresničevanja konvencije, pregleduje in ocenjuje poročila držav v postopku poročanja, izvaja študijske obiske v državah pogodbenicah, s katerimi preverja stanje, uspehe in probleme pri uresničevanju pravic in varstva pripadnikov narodnih manjšin, ter pripravlja strokovna mnenja in priporočila, ki služijo kot formalna podlaga za odločitve in resolucije Odbora ministrov. Pri delu Svetovalnega odbora se je izkazalo, da je bil za spremljanje in ocenjevanje uresničevanja Okvirne konvencije ključen pristop obravnavanja in preverjanja uresničevanja posameznih členov konvencije v procesu monitoringa (t. i. *article by article approach*), ki ga je razvil in ga uporablja (Hofmann et al. 2018).

Kot omenjeno, Svetovalni odbor sestavljajo (mednarodno) priznani strokovnjaki s področja pravic in varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov, ki so izbrani in imenovani izmed strokovnjakov, ki jih predlagajo države pogodbenice Okvirne konvencije. Prav zaradi svoje sestave in velikega strokovnega ugleda članov je Svetovalni odbor že kmalu po začetku svojega delovanja pridobil velik ugled, težo in vpliv, ki bistveno presegajo izvirno opredelitev njegovih pristojnosti in funkcij. Poleg tega, da je kot svetovalno telo vodil in nadziral proces monitoringa uresničevanja konvencije, za katerega je pristojen Odbor ministrov, se je Svetovalni odbor začel uveljavljati kot razlagalec določb in načel Okvirne konvencije ter dejanski »gospodar« procesa monitoringa in poročanja. Posledično je Svetovalni odbor, čeprav njegove pristojnosti na področju interpretacije konvencije niso določene, bistveno vplival na njeno razlago in uporabo v preteklih dveh desetletjih in pol.

Zato menim, da moramo prakso in vlogo Svetovalnega odbora podrobno analizirati ter temeljito in celovito oceniti. Že desetletja kot pravnik, strokovnjak in znanstvenik na področjih mednarodnega, ustavnega in ustavnega primerjalnega prava ter človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s pravicami narodnih in drugih manjšin in njihovih pripadnikov, preučujem Okvirno konvencijo in njene določbe ter odločitve, resolucije in pravila (vključno s poslovníkom Svetovalnega odbora), ki jih je sprejel Odbor

ministrov Sveta Evrope, pa tudi Pojasnjevalno poročilo k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin.¹² Prav tako spremljam tudi proces monitoringa in poročanja držav članic ter dokumente, ki v tem procesu nastajajo. Zato menim, da je mandat Svetovalnega odbora opredeljen jasno in dokaj ozko. Njegova vloga je pomagati in svetovati Odboru ministrov pri spremljanju uresničevanja Okvirne konvencije ter pri tem usmerjati proces monitoringa in poročanja držav pogodbenic. Pri uresničevanju te vloge in svojih pristojnosti mora spoštovati določbe konvencije, ki je pravno zavezujoča, prav tako pa bi moral upoštevati tudi deklaracije in rezervacije držav pogodbenic, ki so jih te oblikovale in deponirale skladno s konvencijo. Seveda Odbor ministrov Sveta Evrope, kadar meni, da je to potrebno, lahko zaprosi Svetovalni odbor, da mu predstavi tudi svoja strokovna stališča in mnenja o uresničevanju in tudi o interpretaciji Okvirne konvencije in njenih določb. Odbor ministrov lahko Svetovalni odbor tudi povabi, da mu predstavi svoje pobude, priporočila in predloge za morebitne spremembe Okvirne konvencije ali za sprejem (dodatnih) protokolov k tej konvenciji. Pri tem lahko Svetovalni odbor zaprosi, da pripravi svoje strokovne osnutke teh dokumentov in njihovih določb. Vendar bi morali v primeru, če bi se odločili za pripravo in sprejem amandmajev ali (dodatnih) protokolov k Okvirni konvenciji, upoštevati uveljavljeni postopek za pripravo, sprejetje, podpis in ratifikacijo takšnih dokumentov v okviru Sveta Evrope. To še zlasti velja v primeru, če bi bila v okviru Sveta Evrope sprejeta odločitev, da se pripravi, sprejme in ratificira morebitni novi zavezujoči pravni dokument na področju pravic in varstva narodnih manjšin in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov.

Takšen restriktivni pristop pri razlagi pristojnosti svetovalnih in strokovnih teles je skladen s tradicionalno prakso, ki se je uveljavila glede interpretacije, uporabe in monitoringa izvajanja pravno zavezujočih mednarodnih pogodb, kar še zlasti velja za ocenjevanje uresničevanja in priporočila državam pogodbenicam. Omenil sem, da sta se delovanje in praksa Svetovalnega odbora odmaknila od tradicionalnega restriktivnega pristopa. Posledično ima Svetovalni odbor pomembno vlogo ne le v postopku spremljanja, ampak tudi pri izvajanju in razlagi konvencije ter njenih določb. Odmik od tradicionalne prakse potrjujejo dokumenti in gradiva, poročila, mnenja, ocene in priporočila Svetovalnega odbora, vključno z njegovimi stališči do posameznih držav, komentarji in tematskimi komentarji.¹³ S temi dokumenti, zlasti s svojimi interpretacijami, ocenami, mnenji in priporočili, Svetovalni odbor širi interpretacijo Okvirne konvencije in s tem njeno vsebino in varstvo manjšin ter poskuša razširiti krog njenih naslovnikov. Poleg (tradicionalnih) narodnih

12 Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe – European Treaty Series – No. 157.

13 Council of Europe – National Minorities (FCNM). Thematic Commentaries of the Advisory Committee.

manjšin, ki so navedene v izjavah in rezervacijah držav pogodbenic ali ki so splošno opredeljene v njihovih definicijah narodnih manjšin, ki po konvenciji uživajo varstvo, tako v sistem varstva manjšin po tej konvenciji Svetovalni odbor poskuša vključiti tudi druge etnične manjšine. Takšna praksa in vpliv Svetovalnega odbora se odražata tudi v odločitvah, dokumentih in resolucijah Odbora ministrov. Takšen pristop in prakso Svetovalnega odbora pozdravljajo, podpirajo in spodbujajo nevladniki in nevladne organizacije, večina manjšinskih predstavnikov in funkcionarjev, pa tudi dober del stroke.

Ni dvoma, da se navedeni dokumenti ukvarjajo s pomembnimi družbenimi vprašanji, ki so ključna ne le za prihodnji razvoj varstva narodnih manjšin in njihovih pripadnikov, temveč tudi širše za varstvo vseh drugih družbenih manjšin in njihovih pripadnikov. Med njimi so vprašanja, povezana s teritorialnim varstvom narodnih manjšin in z območji, na katerih države zagotavljajo manjšinske pravice in varstvo pripadnikom narodnih manjšin, z vključevanjem in integracijo manjšin in njihovih pripadnikov, z enakopravnostjo spolov, neposredno in posredno diskriminacijo pripadnikov manjšin ter tudi z večkratno diskriminacijo, s katero se zlasti soočajo pripadnice marginaliziranih manjšin, z družbeno in politično vključenostjo in participacijo, z izobraževanjem in informiranjem, pa tudi z vključevanjem ostalih etničnih manjšin v sistem manjšinskega varstva itd. Zato menim, da je prav in koristno, da so tudi ta vprašanja vključena v procesih poročanja in monitoringa ter da jih vsebinsko obravnavajo na obiskih članov Svetovalnega odbora v državah pogodbenicah, predvsem v njihovih pogovorih s pripadniki, predstavniki in zagovorniki različnih manjšinskih skupnosti, državnih, javnih in zasebnih institucij in organizacij ter civilnodružbenih asociacij. Tako je mogoče v kar največji meri spoznati in oceniti situacijo, probleme in uspehe v posameznih okoljih. Pristop in prakso, ki ju je uveljavil Svetovalni odbor, zato zagovorniki razglašajo za pozitiven razvoj na področju varstva narodnih manjšin v Evropi, ki odraža pozitivne trende in konsenz vsaj med državami pogodbenicami Okvirne konvencije.

Kritiki so manj navdušeni. Nekateri pristop, prakse in ocene Svetovalnega odbora in njihovih zagovornikov razglašajo za enostranske, problematične in celo skrajne. Poudarjajo, da ni naključje, da so se razvili in uveljavili posebni postopki in pravila za pripravo, sprejetje, podpis, ratifikacijo in izvajanje zavezujočih mednarodnopравnih dokumentov, zlasti meddržavnih bilateralnih in multilateralnih pogodb, katerih določbe opredeljujejo tudi začetek njihove veljavnosti in postopke za njihovo izvajanje, spremljanje in morebitno spreminjanje. Ta pravila in natančno določeni postopki zagotavljajo in varujejo pravice, položaj, interese, sodelovanje v odločanju in vpliv držav pogodbenic zavezujočih mednarodnopравnih instrumentov. V tem kontekstu moramo poleg določb zavezujočih pogodb upoštevati tudi izjave in rezervacije držav pogodbenic, ki jih te skladno s pogodbami podajo in/ali

deponirajo v postopkih podpisovanja in ratifikacije, če je tako predvideno pa tudi v času veljavnosti in izvajanja pogodb. Kljub vsem varovalkam so, kot omenjeno, države praviloma zadržane pri sklepanju zavezujočih pogodb in pri prevzemanju obveznosti, ki jih te določajo. Ker ocenjujejo, da vsaj nekateri pristopi in prakse Svetovalnega odbora presegajo njegove pristojnosti, opredeljene v Okvirni konvenciji, in uveljavljeno prakso spremljanja izvajanja zavezujočih mednarodnopравnih dokumentov, so do njih kritični. V zadnjih letih sem takšne pomisleke in kritike slišal v razpravah na nekaterih mednarodnih znanstvenih in strokovnih konferencah o pravicah in varstvu narodnih in drugih manjšin, in to celo od razpravljalcev, ki so goreči zagovorniki manjšinskih pravic in varstva.

Zaskrbljujoče je, da poleg razpravljalcev na strokovnih in znanstvenih srečanjih takšne kritike in pomisleke v neformalnih privatnih razgovorih (*off the record*) izražajo nekateri uradniki in visoki predstavniki držav pogodbenic Okvirne konvencije,¹⁴ ki ugotavljajo, da navedeni pristopi in prakse Svetovalnega odbora zmanjšujejo pripravljenost njihovih držav, da bi se vključile v razprave in sprejele pobude za oblikovanje in sprejem novih zavezujočih mednarodnopравnih dokumentov na področju varstva in pravic različnih družbenih manjšin. Včasih imajo celo občutek, da so njihove države izigrane, ker Svetovalni odbor ne upošteva njihovih deklaracij in rezervacij. Večina med njimi je naklonjena vključevanju dodatnih tematik in (etničnih) manjšin v postopek poročanja in monitoringa, vključno s periodičnimi poročili držav in misijami Svetovalnega odbora v teh državah. Menijo, da je to koristno za predstavitev, spoznavanje in razumevanje kompleksne družbene situacije, (med)etničnih odnosov, pluralnosti in vseh relevantnih družbenih različnosti v posameznih okoljih, še posebej pa za poznavanje in razumevanje položaja, problemov, statusa, potreb in interesov različnih manjšinskih skupnosti in njihovih pripadnikov. Ugotavljajo, da je to poznavanje in razumevanje lahko pomembna podlaga za razvoj vključujočih etničnih in manjšinskih politik ter manjšinskega varstva, ki prispevajo k promociji sožitja in enakopravnega sodelovanja ter krepitvi demokracije v teh okoljih. Vendar morajo o tem odločati države same. Zato so kritični do prakse Svetovalnega odbora, da ne glede na deklaracije in rezervacije držav pogodbenic v svoja mnenja in priporočila Odboru ministrov vključuje predloge ukrepov za izboljšanje položaja, pravic in varstva dodatnih manjšinskih skupnosti in njihovih pripadnikov. Nekateri celo menijo, da je takšna praksa nesprejemljiva.

Zanimivo je, da takšne pomisleke ne izražajo zgolj uradniki in politiki v »perifernih« državam srednje, jugovzhodne in vzhodne Evrope, ampak tudi

14 Med njimi je precej mojih nekdanjih študentov in kolegov, s katerimi smo sodelovali pri različnih projektih, zato so v zasebnih pogovorih ob dogovoru, da virov ne bom navajal, pripravljeni tudi na pogovor o temah, o katerih sicer ne bi govorili.

v nekaterih zahodnoevropskih državah, ki so naklonjene pravicam in varstvu narodnih manjšin (npr. Avstrija, Danska, Italija, Nemčija). V državah na evropskem obrobju, vključno z balkanskimi državami, občasno omenjajo svoj občutek, da jih Svet Evrope, vključno s Svetovalnim odborom, in druge evropske institucije, kot so OVSE in EU, včasih obravnavajo drugače kot »jedrne države, zlasti pa še najbolj vplivne (zahodno) evropske države«. Menijo, da je tak odnos, ki ga opisujejo kot »paternalističnega«, nepravilen.

Kritiki pristopa in prakse Svetovalnega odbora iz populističnih in nacionalističnih vrst ju ocenjujejo in kritizirajo kot pretirana in celo skrajna, saj ne upoštevata v njihovih deklaracijah in rezervacijah jasno izražene volje držav pogodbenic. Nekateri menijo, da takšna, po njihovem mnenju skrajna stališča, legitimirajo njihova izključujoča in do drugačnosti nestrpna stališča in politike.

5 Nekaj sklepnih misli o iskanju prave mere

Že desetletja si kot strokovnjak, raziskovalec, znanstvenik in aktivist prizadevam za krepitev in razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s pravicami in varstvom narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov, demokracije in solidarnosti, vključevanja, integracije in participacije vseh posameznikov in specifičnih skupnosti na vseh področjih življenja, za katere trdim, da so ključni elementi uspešnega in vzdržnega urejanja in upravljanja družbeno relevantnih različnosti v pluralnih in notranje raznolikih družbah, pa tudi za uveljavitev koncepta in modelov vzdržnega trajnostnega razvoja ter v tem okviru za uspešnejše soočanje s podnebno krizo in okoljskimi krizami ter za njihovo razreševanje. Logično je, da zagovarjam nenehni in vključujoči razvoj in širjenje človekovih in manjšinskih pravic ter se zavzemam za vzpostavljanje in uveljavljanje najvišjih standardov njihovega uresničevanja tako v posameznih državah kot v mednarodni skupnosti in mednarodnem pravu. Upam, da bodo države končno spoznale, da je za dolgoročno stabilnost in razvoj sodobnih pluralnih in raznolikih družb ključno uspešno urejanje in upravljanje družbeno relevantnih različnosti, kar terja tudi vzpostavljanje in uveljavljanje najvišjih standardov pravic in varstva manjšin in njihovih pripadnikov, ki bi jih zagotavljali čim širšemu krogu družbenih manjšin, v idealnem scenariju pa vsem tovrstnim manjšinam. Čeprav se to zdi v tem zgodovinskem trenutku skoraj neverjetno, še vedno upam, da bo tudi mednarodna skupnost uspela sprejeti in uveljaviti višje standarde pravic in varstva narodnih in drugih družbenih manjšin ter njihovih pripadnikov. Želim si, da bi mednarodna skupnost uspela sprejeti in uveljaviti tudi nove zavezujoče mednarodnopravne dokumente na tem področju. Verjamem namreč, da bi vključujoč koncept in model varstva manjšin, temelječ na načelih vključevanja, integracije in participacije vseh posameznikov in različnih skupnosti, zagotavljal mir in stabilnost

v pluralnih in raznolikih družbah, predvsem pa pomembno prispeval k njihovu dolgoročno vzdržnemu trajnostnemu razvoju.

Prepričan sem, da večina strokovnjakov, vključno s člani Svetovalnega odbora, javnomnenjski voditelji, družbeni aktivisti in tisti politiki, ki priznavajo in sprejemajo družbeno raznolikost, ter velika večina pripadnikov narodnih in drugih (družbenih) manjšin razmišlja podobno. Zato si moramo prizadevati za oblikovanje, krepitev in razvoj najširše družbene koalicije, ki se zavzema za enakopravno vključevanje, integracijo in participacijo vseh posameznikov in specifičnih skupnosti, vključno z manjšinskimi, ter se bori za uveljavitev vključujočega sistema pravic in varstva narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov.

To je še toliko bolj pomembno, ker se zavedam, da zagovorniki (koncepta) etnično homogenih (eno)nacionalnih držav titularnih narodov, populisti, rasisti, nacionalisti in ksenofobi, ki etnično in druge družbene pluralnosti in raznolikosti razglashajo za problem, zanikajo obstoj etničnih in drugih manjšin, zavračajo (posebne) pravice in varstvo manjšin ter promovirajo izključujoče politike, naša stališča in zavzemanje za vključujoče politike razglashajo za škodljive in radikalne, celo ekstremne. Pri tem trdijo, da naša radikalna, po njihovem mnenju ekstremna retorika in naša prizadevanja za vključujoče politike, pravice in varstvo manjšin legitimirajo njihovo retoriko in izključujoče politike, ki jih mi razglashamo za etično nesprejemljive, radikalne in verjetno ekstremne ter družbeno škodljive.

V štirih desetletjih raziskovanja manjšinske tematike sem ugotovil, da skoraj vsaka radikalizacija, tako dejanska radikalizacija kot tista, ki se tako zgolj dojema, v korist ali v škodo manjšin dolgoročno manjšinskim skupnostim in njihovim pripadnikom škoduje. Za narodne in druge manjšine je najbolj nevarno in škodljivo, kadar radikalizacija krepi agresivne, izključujoče in hegemonске retorike in politike v nekem okolju, ker to lahko ogrozi celo obstoječe sisteme in standarde manjšinskih pravic in varstva. Promotorji radikalnih izključujočih retorik in politik trdijo, da so le-te v demokratičnih družbah primeren in upravičen odgovor na (dobronamerne) radikalne diskurze, politike in ukrepe zagovornikov in promotorjev pravic in zaščite manjšin, ki jih razglashajo za radikalne, ekstremne in škodljive. S takšnimi – pogosto poenostavljenimi in stereotipnimi – argumenti in političnimi gesli, ki pritegnejo njihove podpornike in privrženca, ki iščejo »grešne kozle« za vse probleme, s katerimi se vsak dan srečujejo, jih večje mobilizirajo in tako dodatno legitimirajo svoja stališča. Promotorji radikalnih izključujočih retorik in politik za »grešne kozle« pogosto razglasijo različne manjšine – zlasti še tiste, ki so vidne in jih je enostavno opredeliti in pokazati, hkrati pa nimajo družbene moči in se ne morejo učinkovito upreti in braniti. Poleg tega trdijo, da so prav te manjšine ključna ovira za doseg temeljnega nacionalnega interesa in cilja – etnično in družbeno homogene (eno)nacionalne države.

Zato sem prepričan, da so dolgoročno za izboljšanje položaja, statusa, pravic in varstva narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov najboljše takšne vključujoče kompromisne rešitve, ki upoštevajo specifične situacije, potrebe in interese različnih manjšinskih skupnosti in njihovih pripadnikov, hkrati pa omogočajo oblikovanje najširšega družbenega soglasja. Pri tem se moramo zavedati, da je razvoj pravic in varstva narodnih in drugih manjšin ter njihovih pripadnikov vedno dolgoročen in negotov proces, ki ima svoje vzpone in padce. Padci pogosto sovpadajo s krepitvijo radikalizma in ekstremizma v posameznih okoljih in globalno.

Zato upam, da se bo tudi Svetovalni odbor odločil za takšen vključujoč kompromisni pristop. Menim, da bi tako optimiziral svoje delo in dosegel največje pozitivne učinke za svoje ciljne populacije – (tradicionalne) narodne manjšine in njihove pripadnike, ki nedvomno uživajo varstvo Okvirne konvencije, pa tudi za vse druge manjšinske skupnosti, ki bodo po dogovoru z državami pogodbenicami vključene v procese poročanja in monitoringa. Verjamem, da bi se večina pogodbenic strinjala, da v procese poročanja in monitoringa ter v programe terenskih misij članov Svetovalnega odbora poleg narodnih manjšin in njihovih pripadnikov vključijo tudi druge manjšine in njihove pripadnike, če bi dobile zagotovila, da se bodo ocene, mnenja in priporočila Svetovalnega odbora ter resolucije Odbora ministrov nanašale le na tiste manjšine, za katere so se države zavezale, da jim bodo zagotavljale varstvo po Okvirni konvenciji. Menim, da bi vključitev drugih etničnih manjšin v procese poročanja in monitoringa omogočila boljši vpogled v situacijo, položaj, status, pravice in varstvo teh skupnosti in njihovih pripadnikov, pa tudi v njihovo življenje, vključevanje, integracijo, potrebe in interese. Prepričan sem, da bi takšen pristop izboljšal družbeno vidnost in zavest o obstoju teh manjšinskih skupnosti in njihovih pripadnikov, prispeval k boljši vednosti o njih in promoviral njihovo vključevanje in integracijo na vseh področjih.

Ob vključitvi dodatnih manjšinskih skupnosti v procese poročanja in monitoringa bi takšen, bolj restriktiven in »manj radikalen« vključujoč pristop pomenil, da Svetovalni odbor upošteva deklaracije in rezervacije pogodbenic, ki navajajo manjšinske skupnosti, za katere posamezna država uveljavi varstvo po Okvirni konvencije. Čeprav bi bile v dokumente v procesu poročanja in monitoringa vključene tudi druge manjšine, bi bile te vključene v formalna mnenja, ocene in priporočila Svetovalnega odbora ter resolucije Odbora ministrov le, če za to obstaja izrecno soglasje države pogodbenice. Seveda lahko Odbor ministrov na predlog Svetovalnega odbora državam pogodbenicam predlaga, da v sistem varstva vključijo tudi druge manjšine, a se to dejansko zgodi zgolj, če se posamezna pogodbenica s tem strinja.

Okvirna konvencija je za države pogodbenice zavezujoča mednarodno-pravna pogodba, ki določa pravice in varstvo narodnih manjšin oziroma njihovih pripadnikov. Ker vemo, da so vse družbe etnično in kulturno pluralne

in raznolike, menim, da bi kazalo takšen ali podoben sistem manjšinskega varstva vzpostaviti tudi za druge etnične in ostale (družbene) manjšine in njihove pripadnike. Kot smo pojasnili, bi moral skladno z uveljavljeno tradicijo in postopki za sprejem pravno zavezujočih mednarodnih pogodb Svet Evrope na podlagi soglasja držav članic sprejeti odločitev, da začne postopek za oblikovanje in sprejem novega zavezujočega pravnega dokumenta, ki bi uredil pravice in varstvo teh manjšin in njihovih pripadnikov. Svetovalni odbor bi Odboru ministrov lahko predlagal začetek takšnega postopka in pripravil argumente za takšno odločitev. Vendar se zavedam, da v sedanji situaciji v svetu in Evropi, zlasti ob upoštevanju krepitve populizma in nacionalizma v posameznih državah, takšen razvoj ni preveč verjeten.

Zato se zdi bolj realna možnost, da bi poskusili oblikovati in razviti mehko pravo (*soft-law*), ki bi nakazalo mednarodnopravna načela in usmeritve ter zaželeno prakso urejanja pravic in varstva teh manjšin in njihovih pripadnikov. Fleksibilnost mehkega prava omogoča, da se oblikovane rešitve v večji meri prilagajajo potrebam in interesom posameznih manjšinskih skupnosti ter da v večji meri upoštevajo njihov položaj, status, pravice in varstvo. Upošteva je zavezujočo naravo Okvirne konvencije in vlogo Svetovalnega odbora pri monitoringu njenega izvajanja bi Svetovalni odbor, če njegove pobude Svetu Evrope za dopolnitve in spremembe Okvirne konvencije ali za sprejem nove zavezujoče pogodbe ne bi bile uspešne, lahko predlagal OVSE in zlasti njenemu Visokemu komisarju za narodne manjšine, da začneta razprave o teh vprašanjih. Če bi za to obstajalo politično soglasje držav članic OVSE, bi bila v tem trenutku verjetno najboljša rešitev, da Visoki komisar pripravi priporočila in smernice, ki bi obravnavali ta vprašanja in opredelili načela in možne rešitve za ureditev in uresničevanje pravic in varstva drugih etničnih manjšin, mogoče pa tudi ostalih družbenih manjšin. Ko bi se takšna načela in rešitve uveljavile v praksi držav, bi lahko postali del občega prava, pa tudi podlaga za sprejem in uveljavitev novih zavezujočih pogodb.

Da bi se izognili kritikam in težavam, ki sem jih opisal, bi mogoče kazalo razmisliti tudi o dogovoru in rešitvi, da mora biti med strokovnjaki, imenovanimi v Svetovalni odbor, večina (mogoče celo dve tretjini) pravnikov, zlasti mednarodnih in ustavnopravnih strokovnjakov, ki se zavedajo opisanih problemov in lahko tudi oblikujejo predloge za spremembe in dopolnitve Okvirne konvencije, morebitnih dodatnih protokolov k njej ali osnutkov novih zavezujočih pogodb, ki bi urejale pravice in varstvo drugih manjšin.

Na koncu naj omenim, da so me na podobne probleme, čeprav mogoče v nekoliko manjši meri, v neformalnih razgovorih opozorili tudi nekateri člani Svetovalnega odbora Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih.

Literatura in viri

- Bašić, G., Žagar, M. & Tatalović, S. (ur.), 2018. *Multiculturalism in Public Policies*. Academic Network for Cooperation in South-East Europe, Beograd.
- Capotorti, F., 1991. *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. United Nations, New York.
- Costa-Lascoux, J., 1990. *Anti-Discrimination Legislation: Belgium, France, Netherlands, Committee of Experts on Community Relations: MG-CR (90) 2*. Council of Europe, Strasbourg.
- Council of Europe – National Minorities (FCNM). Framework Convention for the Protection of National Minorities, <https://www.coe.int/en/web/minorities>; besedila Okvirne konvencije v drugih jezikih: <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-abridged-title-known?module=treaty-detail&treaty-num=157> (dostop 6. 12. 2023).
- Council of Europe – National Minorities (FCNM), 2023. News of the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Adoption of Three Committee of Ministers' Resolutions, 6. november 2023, <https://www.coe.int/en/web/minorities/-adoption-of-three-committee-of-ministers-resolutions> (dostop 6. 12. 2023).
- Council of Europe – National Minorities (FCNM). Thematic Commentaries of the Advisory Committee, <https://www.coe.int/en/web/minorities/thematic-commentaries-of-the-advisory-committee> (dostop 06. 12. 2023).
- Council of Europe – National Minorities (FCNM). Treaty Office: The Framework Convention for the Protection of National Minorities, is one of the most comprehensive treaties designed to protect the rights of persons belonging to national minorities (ETS No. 157), <https://www.coe.int/en/web/minorities> (dostop 6. 12. 2023).
- Council of Europe – Treaty Office. Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 157, <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-abridged-title-known?-module=treaty-detail&treaty-num=157> (dostop 6. 12. 2023).
- Council of Europe – Treaty Office, 1995. *Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Council of Europe, Strasbourg, 1. februar 1995, <https://rm.coe.int/16800cb5eb> (dostop 6. 12. 2023).
- Council of Europe – Treaty Office. Reservations and Declarations for Treaty No. 157: Framework Convention for the Protection of National Minorities, <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-abridged-title-known?module=declarations-by-treaty&numSte=157&codeNature=0> (dostop 6. 12. 2023).
- Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih*. Uradni list RS, Mednarodne pogodbe – MP 17 (2000), 04. 8. 2000, 7/07 in 8/14; Uradni list RS, MP 17 (2000), 4. 8. 2000, 777, 7/ (2007), 21. 5. 2007, 929 in 8 / (2014), 30. 6. 2014, 246, <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2014-02-0037?sop=2014-02-0037>; <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO2615>; in http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148/ (dostop 16. 12. 2023).
- Fukuyama, F., 1989. The End of History? *The National Interest* 2, 3–18.
- Fukuyama, F., 1992. *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York.

- Hofmann, R., Malloy, T. H. & Rein, D. (ur.), 2018. *The Framework Convention for the Protection of National Minorities: a Commentary*. Brill, Leiden.
- Okvirna konvencija (Sveta Evrope) za varstvo narodnih manjšin. Uradni list RS, Mednarodne pogodbe – MP 4/98 Uradni list RS, MP 4/ (1998), <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1998-02-0006?sop=1998-02-0006>; http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/157/index.html (dostop 6. 12. 2023).
- OSCE – High Commissioner on National Minorities (HCNM). Thematic Recommendations and Guidelines, <https://www.osce.org/hcnm/thematic-recommendations-and-guidelines> (dostop 6. 12. 2023).
- Palermo, F. & Sabanadze, N. (ur.), 2011. *National Minorities in Inter-State Relations*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- Pentassuglia, G., 2002. *Minorities in International Law*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Pentassuglia, G., 2009. *Minority Groups and Judicial Discourse in International Law: A Comparative Perspective*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- Thornberry, P. & Estébanez Martín, M. A., 2006. *Minority rights in Europe: A review of the work and standards of the Council of Europe*. Council of Europe, Strasbourg.
- United Nations, 1948a. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, General Assembly Resolution 260 A (III) (Entry into Force: 12 January 1951, in Accordance with article XIII), https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (dostop 16. 12. 2023).
- United Nations, 1948b. (The) Universal Declaration of Human Rights (UDHR), General Assembly Resolution 217 A, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (dostop 16. 12. 2023).
- United Nations, 1966. International Covenant on Civil and Political Rights, Resolution 2200A (XXI) <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (dostop 6. 12. 2023).
- Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin (MKUNM), Uradni list RS 4 (1998), 13. 3. 1998, 33.
- Zakon o ratifikaciji Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih (MELRJ). Uradni list RS 17 (2000), 4. 8. 2000, 777, 7 (2007), 21. 5. 2007, 929 in 8 (2014), 30. 6. 2014, 246.
- Združeni narodi, 1948. Konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, <http://www.pisrs.si/Pis.web/mednarodnaPogodba?id=-19480909/01M> (dostop 16. 12. 2023).
- Žagar, M., 1997. Rights of Ethnic Minorities: Individual and/or Collective Rights? Some New(er) Trends in Development and the (Universal) Nature of Human Rights – the European Perspective. *Journal of International Relations: Issues of Politics, Law and Economy* 4 (1/4), 29–48.
- Žagar, M., 2002. Some Newer Trends in the Protection and (Special) Rights of Ethnic Minorities: European Context. V M. Polzer, L. Kalčina & M. Žagar (ur.) *Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin / Slovenia & European Standards of the Protection of National Minorities*. Informacijsko dokumentacijski center Sveta

- Evrope pri NUK, Inštitut za narodnostna vprašanja, Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo, Ljubljana, 77–104.
- Žagar, M., 2008. Diversity Management and Integration: From Ideas to Concepts. *European Yearbook of Minority Issues* 6 (2006/7), 307–327.
- Žagar, M., 2011a. Nationale Minderheiten, Minderheitenschutz und Partizipation: Entwicklungsperspektiven in der Nachfolgestaaten des ehemaligen Jugoslawien / Narodne manjšine, njihova zaščita in participacija: perspektive razvoja v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije. V P. Karpf & M. J. Ogris (ur.) *Zählen Minderheiten? Volksgruppen zählen! Kärnten Dokumentation*, Bd. 27. Amt der Kärntner Landesregierung, Abteilung 1, Volksgruppenbüro, Klagenfurt am Wörthersee, 171–234, 235–287.
- Žagar, M., 2011b. The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations, Minority Rights and Trends in Minority Protection. V F. Palermo & N. Sabanadze (ur.) *National Minorities in Inter-State Relations*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden; OSCE, 129–143.
- Žagar, M., 2017. Inclusion, Participation and Self-Governance in Plural Societies: Participation of National Minorities in the CEI Area. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 78, 5–22.
- Žagar, M., 2020. Impacts of the SARS-CoV-2 Virus and Covid-19 Pandemic on Societies, Sciences and Minorities. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 85, 5–32.
- Žagar, M., 2021. Legitimno krizno upravljanje v demokratičnih družbah in vključevanje različnih manjšin in njihovih pripadnikov. V K. Munda Hirnök & S. Novak-Lukanović (ur.) *Svet je postal drugačen: vpliv covid-19 na etnične manjšine in obmejni prostor v Sloveniji in sosednjih državah*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 9–26.
- Žagar, M., 2022. *Slovenija, kako naprej? Predlog ustavne, institucionalne in politične reforme: znanstvena monografija*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Drava, Celovec.
- Žagar, M., 2023a. Izrael – Gaza: starih krivic ne moreš popraviti z novimi. *Dnevnik online*, 4. november 2023, <https://www.dnevnik.si/1043036668/objektiv-nova/izrael-gaza-starih-krivic-ne-mores-popraviti-z-novimi> (dostop 6. 12. 2023).
- Žagar, M., 2023b. Humanost in etičnost na preizkušnji. *Dnevnik online*, 18. november 2023, <https://www.dnevnik.si/1043037613/objektiv-nova/humanost-in-etichnost-na-preizkus> (dostop 6. 12. 2023).

The Twenty-fifth Anniversary of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities: Assessing Its Contributions and Charting the Path Forward

Abstract

The effective regulation and management of socially relevant diversities, including ethnic ones, are crucial for ensuring long-term peace and stability in contemporary plural and internally diverse societies. The rights and protection of diverse (social) minorities serve as tools to ensure successful regulation and management of diversities. In traditionally ethnically diverse societies, such as in the Balkans, the regulation and practice of rights and protection of ethnic and, specifically, national minorities are particularly important. The Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM) establishes both the framework and (international) standards for minority protection in Europe while also governing the monitoring process. The regulatory framework and standards have had a substantial impact on the constitutional and legal regulation of minority rights and protection in the Balkans. As suggested by the title of this pioneering legally binding instrument and confirmed by the statements/reservations made by the signatories in the process of its adoption and ratification, the Convention regulates the rights and the protection of (traditional) national minorities and persons belonging to them in the member states. Through its practices, interpretations, commentaries, and opinions, the Advisory Committee has sought to expand the Convention's scope to include other minorities and distinct communities, irrespective of reservations from some states. This approach, viewed by some as radical, has brought both progress and challenges in the realm of minority protection. Therefore, a critical review and evaluation of this practice are imperative.

Keywords: Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM), minority rights and protection, national minorities, (social) minorities, soft law

